TÜRKİYE'NİN
YARI SÖMÜRGELEŞME
VE YARI FEODALLEŞME
ÇIKMAZI

ZİNCİRİN HALKASI

Dr. Vasfi Nadir Tekin

SANCI
YAYINLARI

2. Baskı

İNCİ YAYINLARI

ZİNCİRİN HALKASI

Dr. Vasfi Nadir Tekin

ZİNCİRİN HALKASI

TÜRKİYE'NİN YARI SÖMÜRGELEŞME VE YARI FEODALLEŞME ÇIKMAZI

VASFİ NADİR TEKİN

SANCI
YAYINLARI

VASFİ NADİR TEKİN

Vasfi Nadir Tekin, 1951 yılında Lüleburgaz, Kırıkköy'de doğdu. İlköğrenimini köyünde, ortaöğrenimini Kepirtepe İlköğretmen Okulu'nda tamamladıktan sonra beş yıl öğretmenlik yaptı.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde üç yıl sürdürdüğü öğretimini Anadolu Üniversitesi İşletme Bölümünde tamamladı. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümünde "Politik Pazarlamada Ürün ve İletişim Stratejilerinin Belirlenmesi" adlı teziyle yüksek lisansını, Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Bölümünde "İmalat İşletmelerinde Emek Verimliliğini Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeliyle İncelenmesi" teziyle doktorasını tamamladı.

Yazarın *İstatistiğe Giriş*, *SPSS Uygulamalı İstatistik Teknikleri*, *Pazarlama İlkeleri*, *Pazarlama Araştırmaları*, *İşletme* adlı kitapları ve çeşitli konularda ulusal ve uluslararası makaleleri bulunmaktadır.

Sınıflı toplumlarda, sınıf ilişkilerini ve çelişkilerini, sınıf mücadelesinin karakterini ve yönünü doğru tahlil etmek, siyasi öznelerin pratiği bakımından çok önemlidir. Zira eksik ve hatalı bilgilerin yarattığı sorunlar, beklenmedik problemlerle karşılaşma olasılığını artırmanın yanı sıra, esasta, geleceği şekillendirme gücünde zaaflar ortaya çıkarır. Dolayısıyla toplumsal yapıları bütünlüğüne ve derinliğine kavramanın önemi asla göz ardı edilmemelidir.

Toplumsal yapılar nasıldır ve hangi halkalardan oluşur? Toplumda ne gibi siyasi eğilimler vardır ve bunlar neyi istemekte, amaçlamakta ya da savunmaktadır? vb türünden soruların doğru cevapları can alıcı değerdedir. Bugün Türkiye'de egemen olan ekonomik yapının konumu, gelişme dinamikleri ve etkinlikleri öteden beri tartışma konusu olmuş, olmaya devam etmektedir. Anlaşılmasında ve tahlil edilmesinde fevkalade önem taşıyan bu çalışmanın, gelecek mücadelesine omuz verecek herkese yararlı olmasını umut ediyoruz.

Sancı: 3
Araştırma Dizisi-1

ISBN 978-605-8260-67-2

Zincirin Halkası / Vasfi Nadir Tekin

© Sancı Yayınları, 2018

1. Baskı: El Yayınları 2012
2. Baskı: Ocak 2018

Editör
Sancı Yayın Kollektifi

Kapak
E. Direnç Tekin

Redaksiyon
Ahmet Batmaz

Sayfa Düzeni
Hakan Güngör

Baskı -Cilt
Gün Matbaacılık
Beşyol Mah. Telsizler Mevkii Akasya Sk.
No: 23/A Küçükçekmece / İstanbul
Sertifika No: 12667

SANCI YAYINLARI

Hobyar Mah. Cemal Nadir Sk. Büyük Milas Han
No: 26-29 D: 133, Cağaloğlu-Fatih / İstanbul
sanciyayin@gmail.com
Sertifika No: 35066

ZİNCİRİN HALKASI

TÜRKİYE'NİN YARI SÖMÜRGELEŞME VE YARI FEODALLEŞME ÇIKMAZI

VASFİ NADİR TEKİN

SANCI
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Önsöz 27

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM BİÇİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ **31**

Üretici Güçler ve Üretim Biçimleri 31

Getirim (rant) Biçimleri 42

Emek Getirim 42

Ürün Getirim 43

Para Getirim 44

Yarıcılık Kiracılık Ortakçılık 48

Yarıcılık 48

Kiracılık 49

Ortakçılık 49

Tüccar ve Tefeci Sermayesi Zor Kullanımı ve Vergiler 52

Tüccar ve Tefeci Sermayesi 53

Zor Kullanımı 57

Vergiler 58

Emperyalizm ve İlkel Sermaye Birikimi 58

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN TARİHSEL GEÇMİŞİ **67**

Giriş 67

Tanzimat Dönemi (1839-1876) 73

Birinci Meşrutiyet (1876-1908) 77

İkinci Meşrutiyet (1908-1922) 80
1923-1929 Dönemi 92
1930-1939 Dönemi 104
1940-1949 Dönemi 107
1950-1960 Dönemi 113
1961-1980 Dönemi 114
1980-1990 Dönemi 117
1991-1999 Dönemi 119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPISINA GENEL BAKIŞ 125

Nüfusun Kır Kent Dağılımı 125
Nüfusun İşgücüne Göre Dağılımı 127
Kayıt Dışı İstihdam 131
İşgücünün Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı 133
Nüfusun Yaş Bağımlılık Oranı 137
Üretken Olan ve Olmayan İstihdam 138
Artıdeğer Oranları (Sömürü Oranları) 146
GSMH'nın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Payları 155
Sermayenin Merkezileşmesi Yoğunlaşması ve Tekelleşmesi 159
Sermayenin Yabancı Sermaye ile İlişkisi 163
Bankacılık Sektöründe Merkezileşme ve Yoğunlaşma 168
Dış Ticaret 177
Dış Borçlar 193
Kısa Dönem Dış Borç Sınırı 195
Uzun Dönem Dış Borç Sınırı 200
İç Borçlar 203

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÜRETİM İLİŞKİLERİ **209**
Giriş 209
TARIM FAALİYETLERİNDE ÜRETİM İLİŞKİLERİ 215
Toprak Dağılımının Geçmişi 215
Arazi Kullanım Şekli 234
Arazi Büyüklüğüne Göre Toplumsal Sınıflar 234
Arazinin Toplumsal Sınıflara Göre Dağılımı 237
Arazi Tasarruf Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşletilen Arazi Miktarı 241
Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 244
Arazisi Olan Yoksul Köylü İşletmeleri 244
Arazisi Olmayan Yoksul Köylü İşletmeleri 245
Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 246
Arazisi Olan Küçük Köylü İşletmeleri 246
Arazisi Olmayan Küçük Köylü İşletmeleri 247
Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 247
Arazisi Olan Orta Köylü İşletmeleri 248
Arazisi Olmayan Orta Köylü İşletmeleri 248
Zengin Köylü İşletmelerinin (Büyük Köylüler) Arazi Mülkiyet Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 249
Arazisi Olan Zengin Köylü İşletmeleri 249
Arazisi Olmayan Zengin Köylü İşletmeleri 250
Büyük Toprak Sahibi (Toprak Ağası) İşletmelerin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 251
Arazisi Olan Büyük Toprak Sahibi İşletmeler 251

Arazisi Olmayan Büyük Toprak Sahibi İşletmeler 252

İşletmelerin ve İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine ve Bölgelere Göre Dağılımı 252

Arazisi Olan İşletmelerin Dağılımı 253

Arazisi Olmayan İşletmelerin Dağılımı 260

İşletmelerin Toplumsal Sınıflara ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre Türkiye Genelinde Dağılımı 266

Yoksul ve Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 266

Arazisi Olanlar 266

Arazisi Olmayanlar 267

Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 267

Arazisi Olanlar 267

Arazisi Olmayanlar 268

Zengin Köylü İşletmelerinin ve Büyük Toprak Sahiplerinin (Toprak Ağası) Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 268

Arazisi Olanlar 268

Arazisi Olmayanlar 269

Tarım Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Büyüklüğüne Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarının Oranları 269

Türkiye Genelindeki Dağılımı 269

İşlettiği Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısının Bölgelere Göre Oranı 270

İşlettiği Arazi Parça Sayısına Göre İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Bölgelere Göre Oranı 272

Tasarruf Biçimine ve Toplumsal Sınıflara Göre Traktör Dağılımı 275

Yoksul Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı 276

Küçük Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı 276

Orta Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı 277

Zengin Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı 277

Büyük Toprak Sahiplerinde (Toprak Ağalarında) Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı 277

Tarımsal Faaliyetlerde Bulunanların Bölgelere Göre Dağılımı 278

Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Fertlerinin Sayısı 279

TARIM DIŞI FAALİYETLERDE (SANAYİ VE HİZMET) ÜRETİM İLİŞKİLERİ 280

Tarım Dışı İşletmelerin Çalıştırdığı İşçi Sayısına Göre Sınıflandırılması 280

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmetler) İşletmelerin Türkiye Genelinde ve Bölgelere Göre Dağılımı 284

Tarım Dışı İşletmelerin Türlerine Göre Bölgelerin Kendi Aralarında Sıralaması 288

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) İstihdamın İşletme Türlerine ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı 290

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) Kapitalistlerin ve İşçilerin Dağılımı 296

Büyük İşletmelerle Mikro ve Küçük İşletmeler Arasındaki İlişki 298

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere Göre Sayısı ve İstihdamı 300

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) Kapitalistlerin ve İşçilerin Dağılımı İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere ve Bölgelere Göre Dağılımı 301

Toptan ve Perakende Ticaret İşyerlerinin Her Bölge İçin Toplam İşyeri İstihdamına Oranı 303

Türkiye'de İşyeri Sayısının ve İstihdam Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı 304

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ KAPİTALİST GELİŞMENİN BÖLGELERE GÖRE SIRALANMASI **307**

Giriş 307

1. İSTANBUL BÖLGESİ 309

TARIM KESİMİ 310

Yoksul Köylüler 310

Küçük Köylüler 311

Orta Köylüler 312

Zengin Köylüler 313

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 314

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 315

2. BATI ANADOLU BÖLGESİ (Ankara, Konya, Karaman) 317

TARIM KESİMİ 318

Yoksul Köylüler 319

Küçük Köylüler 320

Orta Köylüler 321

Zengin Köylüler 322

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 323

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 324

3. BATI MARMARA BÖLGESİ
(Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale) 326

TARIM KESİMİ 327

Yoksul Köylüler 327

Küçük Köylüler 328

Orta Köylüler 330

Zengin Köylüler 331

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 332

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 333

4. DOĞU MARMARA BÖLGESİ
(Kocaeli, Yalova, Sakarya, Düzce, Bolu, Bilecik, Bursa, Eskişehir) 334

TARIM KESİMİ 336

Yoksul Köylüler 336

Küçük Köylüler 337

Orta Köylüler 338

Zengin Köylüler 340

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 341

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 342

5. EGE BÖLESİ
(İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar, Denizli) 343

TARIM KESİMİ 345

Yoksul Köylüler 345

Küçük Köylüler 346

Orta Köylüler 347

Zengin Köylüler 349

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 350

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 350

6. AKDENİZ BÖLESİ
(Antalya, Mersin, Adana, Kahramanmaraş, Osmaniye, Hatay, Isparta, Burdur) 352

TARIM KESİMİ 353

Yoksul Köylüler 353

Küçük Köylüler 354

Orta Köylüler 356

Zengin Köylüler 357

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 358

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 359

7. ORTA ANADOLU BÖLGESİ (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat) 361

TARIM KESİMİ 362

Yoksul Köylüler 362

Küçük Köylüler 363

Orta Köylüler 364

Zengin Köylüler 365

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 366

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 367

8. BATI KARADENİZ BÖLGESİ (Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) 368

TARIM KESİMİ 370

Yoksul Köylüler 370

Küçük Köylüler 371

Orta Köylüler 372

Zengin Köylüler 374

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 375

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 375

9. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) 377

TARIM KESİMİ 378

Yoksul Köylüler 378

Küçük Köylüler 379

Orta Köylüler 380

Zengin Köylüler 381

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 381

10. ORTADOĞU ANADOLU BÖLGESİ
(Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) 383
TARIM KESİMİ 384
Yoksul Köylüler 384
Küçük Köylüler 385
Orta Köylüler 386
Zengin Köylüler 387
Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 388
TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 389
11. KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ
(Erzurum, Erzincan, Bayburt, Kars, Iğdır, Ardahan) 391
TARIM KESİMİ 392
Yoksul Köylüler 393
Küçük Köylüler 394
Orta Köylüler 395
Zengin Köylüler 396
Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 397
TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 397
12. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ
(Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) 399
TARIM KESİMİ 400
Yoksul Köylüler 401
Küçük Köylüler 402
Orta Köylüler 403
Zengin Köylüler 404
Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) 405
TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET) 406

ALTINCI BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME 409

Giriş 409

Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri 412

Sonuç 426

Kaynakça 428

ÇİZELGELER

Çizelge 3.1. Türkiye'nin 1927 Yılından 2010 Yılına Kadar Toplam Kır ve Kent Nüfusunun Dağılımı 126

Çizelge 3.2. İşgücüne Dahil Olanlar ve Olmayanlar 129

Çizelge 3.3.A. Toplam Nüfus İçinde İşgücü ve İşgücünün Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı 135

Çizelge 3.3.B. Toplam Nüfus İçinde İşgücü ve İşgücünün Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı 136

Çizelge 3.4. Yaş Bağımlılık Oranı (%) 138

Çizelge 3.5. 1923-2009 Dönemlerinde Üretken ve Üretken Olmayan İstihdamın Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi) 142

Çizelge 3.6. 1923-2009 Dönemlerinde Üretken ve Üretken Olmayan İstihdamın Faaliyet Kollarına Göre Kişi ve Artış Hızı Ölçütlerine Göre Dağılımı (Bin Kişi) 143

Çizelge 3.7. 1923-2006 GSMH'nın (Gayri Safi Milli Hasıla) Üretken ve Üretken Olmayan Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı 145

Çizelge 3.8. 1950-1960 Döneminde Toplam Artıdeğer Oranları Devlet Sektöründeki ve Özel Sektördeki Artıdeğer Oranları 148

Çizelge 3.9. 1961-1980 Dönemleri Toplam Artıdeğer Oranları Devlet Sektöründeki ve Özel Sektördeki Artıdeğer Oranları 149

Çizelge 3.10. 1981-l990 Dönemlerinde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları 151

Çizelge 3.11. 1991-1999 Dönemlerinde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları 152

Çizelge 3.12. 2000-2011 Döneminde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları 153

Çizelge 3.13. 1950-2011 Döneminde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları 153

Çizelge 3.14. Holdinglerin 1990-1996 Dönemlerindeki Kârlarının Artışı (Milyon Dolar, %) 155

Çizelge 3.15. 1924-2006 Dönemlerinde GSMH'nın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Payları 156

Çizelge 3.16.1. Türkiye'de Sınıfsal Gelir Dağılımı (a 10^6 TL b 10^{12} TL) 158

Çizelge 3.16.2. 1923-2009 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarı (Milyon dolar, Cari Fiyatlarla) 164

Çizelge 3.17. İlk 500 Şirket Arasında Bulanan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörel Dağılımı 165

Çizelge 3.18. İlk 500 Şirket Arasında Bulunan Yabancı Sermayeli Şirketlerin İstihdamı (Kişi) 166

Çizelge 3.19. İlk 500 Şirket Arasında Bulanan Yabancı Sermayeli Şirketlerin İhracatı (Milyon Dolar) 167

Çizelge 3.20. TMSF'nin (Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu) Birleştirdiği Sattığı ve Tasfiye Ettiği Bankalar 173

Çizelge 3.21. TMSF Dışında Birleşen ve Devralınan Bankalar 174

Çizelge 3.22. Türkiye'deki Banka Hisselerini Satın Alanlar ve Satın Aldıkları Paylar 175

Çizelge 3.23. 1923-1929 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 178

Çizelge 3.24. 1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 180

Çizelge 3.25. 1940-1949 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 181

Çizelge 3.26. 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 182

Çizelge 3.27. 1961-1980 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 184

Çizelge 3.28. 1981-1990 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 186

Çizelge 3.29. 1991-1999 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 187

Çizelge 3.30. 2000-2011 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri 189

Çizelge 3.31. 1923-2010 Dönemlerinde Dış Ticaret Göstergelerinin Dağılımı 190

Çizelge 3.32. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Dış Ticaret 192

Çizelge 3.33. Türkiye'nin 1980–1990 Dönemi Dış Borç Stoku 194

Çizelge 3.34.A. Türkiye'nin 1991–2000 Dönemi Dış Borç Stoku 196
Çizelge 3.34.B. Türkiye'nin 2001-2006 Dönemi Dış Borç Stoku 196
Çizelge 3.34.C. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri 197
Çizelge 3.35. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri 197
Çizelge 3.36. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri 198
Çizelge 3.37. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri 198
Çizelge 3.38/A. Uzun Dönem Dış Borç Servisi Göstergeleri (%) 201
Çizelge 3.38/B. 2011'de Türkiye'nin İç ve Dış Borçları 202
Çizelge 3.39. İç Borçların Alıcılara Göre Dağılımı (1993-2006) (Bin TL) 204
Çizelge 3.40. 2011'de Bankaların Hazine Garantisi İle Sağladığı Dış Borçlar 206
Çizelge 4.1. Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam I (Bin Kişi) 209
Çizelge 4.2. Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam II (Bin Kişi) 210
Çizelge 4.1. İşyerinde Çalışan Kişi Sayısına Göre İstihdam Edilenler (15+Yaş) 281
Çizelge 4.2. İşletme Türlerinin Bölgelere Göre Dağılımı 285
Çizelge 4.3. Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletme Sayısının ve İstihdam Ettikleri İşçi Sayısının Ekonomik Faaliyetler İçindeki Oranları 290
Çizelge 4.4. Faaliyet Kollarındaki Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerin Ortalama İşçi Sayısı 296
Çizelge 4.5. 2010 Yılında Türkiye ve AB Ülkelerinde İşletme Büyüklüğüne Göre İstihdam (%) 298
Çizelge 5.1. 2010'da İstanbul'da İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 309

Çizelge 5.2. Batı Anadolu Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 318
Çizelge 5.3. Batı Marmara Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 326
Çizelge 5.4. Doğu Marmara Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 335
Çizelge 5.5. Ege Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 344
Çizelge 5.6. Akdeniz Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 353
Çizelge 5.7. Orta Anadolu Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 361
Çizelge 5.8. Batı Karadeniz Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 369
Çizelge 5.9. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 377
Çizelge 5.10. İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 384
Çizelge 5.11. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 392
Çizelge 5.12. İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi) 400

EK ŞEKİLLER

Ek Şekil 1. Türkiye'nin 1927 Yılından 2010 Yılına Kadar Toplam Kır ve Kent Nüfusu 433
Ek Şekil 2. İşgücüne Dahil Olanlar ve Olmayanlar 433
Ek Şekil 3. Türkiye'nin 1927 Yılından 2010 Yılına Kadar Toplam, Kır ve Kent Nüfusunun Değişim Hızları 434
Ek Şekil 4. 1923-2009 Dönemlerinde Üretken Olan ve Olmayan İstihdamın Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi) 434
Ek Şekil 5. 1950-2011 Döneminde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları 435
Ek Şekil 6. 1924-2006 Dönemlerinde GSMH'nın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Payları 435
Ek Şekil 7. 1923-2010 Dönemlerinde İhracatın ve İthalatın GSMH İçindeki Payları 436
Ek Şekil 8. 1923-2010 Dönemlerinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranları 436
Ek Şekil 9. 1923-2006 GSMH'nın Üretken Olan ve Olmayan Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı 437
Ek Şekil 10. Türkiye'deki Büyük Toprak Sahiplerinin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları 437
Ek Şekil 11. Türkiye'deki Zengin Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları 438
Ek Şekil 12. Türkiye'deki Orta Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları 438
Ek Şekil 13. Türkiye'deki Küçük Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları 439

Ek Şekil 14. Türkiye'deki Yoksul Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları 439
Ek Şekil 15. Yıllara Göre İşletme Sayısının Dağılımı 440
Ek Şekil 16. Yıllara Göre İşletilen Toplam Arazi Miktarının Dağılımı 440
Ek Şekil 17. Türkiye'de 1952 Yılından 2000 Yılına Kadar Bir İşletmenin İşlettiği Ortalama Arazi Miktarı (Dekar) 441
Ek Şekil 18. Türkiye'de 1952 Yılından 2001 Yılına Kadar İşletmelerin Toplumsal Sınıflara Göre Bir İşletmenin İşlettiği Ortalama Arazi Miktarları (Dekar) 441
Ek Şekil 19. Türkiye'de Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarının Dağılımı 442
Ek Şekil 20. Türkiye'de Arazisi Olan Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettiği Arazi Miktarı 442
Ek Şekil 21. Türkiye'de Arazisi Olmayan Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 443
Ek Şekil 22. Türkiye'de Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı 443
Ek Şekil 23. Türkiye'de Arazisi Olan Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 444
Ek Şekil 24. Türkiye'de Arazisi Olmayan Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 444
Ek Şekil 25. Türkiye'de Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı 445
Ek Şekil 26. Türkiye'de Arazisi Olan Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettiği Arazi Miktarı 445
Ek Şekil 27. Türkiye'de Arazisi Olmayan Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı 446
Ek Şekil 28. Türkiye'de Büyük Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettikleri Arazi Miktarı 446

Ek Şekil 29. Türkiye'de Arazisi Olan Zengin Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı 447
Ek Şekil 30. Türkiye'de Arazisi Olmayan Zengin Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı 447
Ek Şekil 31. Türkiye'de Büyük Toprak Sahibi İşletmelerin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettikleri Arazi Miktarı 448
Ek Şekil 32. Türkiye'de Arazisi Olan Büyük Toprak Sahiplerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı 448
Ek Şekil 33. Türkiye'de Arazisi Olmayan Büyük Toprak Sahiplerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı 449
Ek Şekil 34. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçindeki Dağılım Oranı I 449
Ek Şekil 35. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II 450
Ek Şekil 36. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı I 450
Ek Şekil 37. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II 451
Ek Şekil 38. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı I 451
Ek Şekil 39. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II 452
Ek Şekil 40. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılımı Oranı I 452
Ek Şekil 41. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II 453

Ek Şekil 42. Kendi Arazisini İşleten İşletmelerin Ait Olduğu Toplumsal Sınıflara ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre Türkiye Genelinde Dağılımı 453
Ek Şekil 43. Kendi Arazisini İşleten İşletmelerin Sahip Oldukları Toplumsal Sınıflara Göre ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre İşlettiği Arazi Miktarının Türkiye Genelinde Dağılımı 454
Ek Şekil 44. Kendi Arazisini İşletmeyen İşletmelerin Ait Oldukları Toplumsal Sınıflara Göre Türkiye Genelinde Dağılımı 454
Ek Şekil 45. Kendi Arazisini İşletmeyen İşletmelerin Ait Oldukları Toplumsal Sınıflara ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre İşlettiği Arazi Miktarının Türkiye Genelinde Dağılımı 455
Ek Şekil 46. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısı ve Arazi Parça Büyüklüğü Dağılımı 455
Ek Şekil 47. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısının Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı I 456
Ek Şekil 48. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısının Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı II 456
Ek Şekil 49. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşlettikleri Arazi Büyüklüğünün Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı I 457
Ek Şekil 50. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşlettikleri Arazi Büyüklüğünün Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı II 457
Ek Şekil 51. Türkiye'de Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı 458
Ek Şekil 52. Yoksul Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı 458
Ek Şekil 53. Küçük Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı 459
Ek Şekil 54. Orta Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı 459
Ek Şekil 55. Büyük Köylü İşletmelerinde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı 460

Ek Şekil 56. Büyük Toprak Sahiplerinde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı 460
Ek Şekil 57. Türkiye'de 2001 Yılında Tarımsal Faaliyette Bulunanların ve Bulunmayanların Toplam Hane Halkına Oranının Bölgelere Göre Dağılımı I 461
Ek Şekil 58. Türkiye'de 2001 Yılında Tarımsal Faaliyette Bulunanların ve Bulunmayanların Toplam Hane Halkına Oranının Bölgelere Göre Dağılımı II 461
Ek Şekil 59. Türkiye ve AB Ülkelerinde Tarımın Ülke Ekonomisindeki Payının Çeşitli Göstergeler Açısından Karşılaştırılması 462
Ek Şekil 60. Türkiye'de Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Fertlerinin Çalışan Sayısının Dağılımı 462
Ek Şekil 61. Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Bireylerinin Bölgelere Göre Dağılımı I 463
Ek Şekil 62. Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Bireylerinin Bölgelere Göre Dağılımı II 463
Ek Şekil 63. Türkiye'de 2000 Yılında Esas İşi Tarım Olanların İşteki Duruma Göre Dağılımı 464
Ek Şekil 64. Türkiye'de Tarım Dışı İşyerlerinin Çalıştırdıkları Kişi Sayısına Göre Dağılımı (15+) 464
Ek Şekil 65. Türkiye'de İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme ve İstihdam Sayıları 465
Ek Şekil 66. Türkiye'de İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme ve İstihdam Oranları 465
Ek Şekil 67. Türkiye'deki Esnaf ve Sanatkâr Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı I 466
Ek Şekil 68. Türkiye'deki Esnaf ve Sanatkâr Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı II 466
Ek Şekil 69. Türkiye'deki Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletme Sayısının Bölge İçindeki Oranları I 467
Ek Şekil 70. Türkiye'deki Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletme Sayısının Bölge İçindeki Oranları II 467
Ek Şekil 71. Türkiye'deki Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerin Bölge İçindeki İstihdam Oranları I 468

Ek Şekil 72. Türkiye'deki Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerin Bölge İçindeki İstihdam Oranları II 468
Ek Şekil 73. Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetler İçindeki Oranı I 469
Ek Şekil 74. Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetler İçindeki Oranı II 470
Ek Şekil 75. Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere İstihdam Ettiği İşçi Sayısı I 471
Ek Şekil 76. Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere İstihdam Ettiği İşçi Sayısı II 472
Ek Şekil 77.Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam Oranları I 472
Ek Şekil 78. Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam Oranları II 473
Ek Şekil 79. İşyeri Sayısının ve İstihdamın Bölgelere Göre Dağılımı I 473
Ek Şekil 80. İşyeri Sayısının ve İstihdamın Bölgelere Göre Dağılımı II 474
Ek Şekil 81. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyeri Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı I 474
Ek Şekil 82. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyeri Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı II 475
Ek Şekil 83. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerinin ve Bu İşyerlerinin İstihdamının Türkiye Toplamına Oranı I 476
Ek Şekil 84. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerinin ve Bu İşyerlerinin İstihdamının Türkiye Toplamına Oranı II 477
Ek Şekil 85. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerine Ait İstihdam Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı I 477
Ek Şekil 86. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerine Ait İstihdam Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı II 478
Ek Şekil 87. 1950-2011 Döneminde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları 479

ÖNSÖZ

Bir ülkenin toplumsal yapısı onu oluşturan üretim biçimi veya biçimleriyle açıklanabilir. Üretim biçimi, üretici güçler ve üretim ilişkilerinden oluşur. Üretici güçler, neyin neyle üretildiğiyle ilgili olurken; üretim ilişkileri, üretimin nasıl ve kimler için yapıldığıyla yani üretilen artıdeğerin, hangi sınıf veya sınıflar tarafından doğrudan üretenlerden alındığıyla ilgilidir.

Türkiye'nin toplumsal yapısının hangi üretim biçim veya biçimlerinden oluştuğu, sermaye birikiminin olup olmadığı, üretilen artıdeğere hangi sınıf veya sınıfların el koyduğu tartışmalıdır. Toplumsal yapılardaki üretim biçimleri sürekli değişir. Bir üretim biçimi, bir başka üretim biçiminden doğar ama bu birdenbire olmaz, çok uzun bir süreci kapsar. Kapitalist üretim biçimi, feodal üretim biçiminin yüzyıllar süren nicel değişimlerinin devrimle nitelik değiştirmesiyle oluşan bir üretim biçimidir. Bu nedenle, feodal ve kapitalist üretim biçimi, iç içe geçmiş bir biçimde uzun dönem birlikte var olmaktadır. Bu dönem süresince, üretici güçler devrimci, üretim ilişkileri gericidir.

Feodalizmin kapitalizme dönüşebilmesi için, küçük köylü üreticilerin ve zanaatkârların topraktan ve her türlü üretim aracından koparılmış olması; kendisini yeniden üretebilmek için, özgür emeğinden başka hiçbir şeyinin kalmamış olması gerekir. Bu duruma gelen eski küçük üreticiler yani yeni emekçiler, işgüçlerini satmak için pazara çıktığında, karşılarında sermaye sahibi kapitalisti bulabilmelidir. Marx'a göre, bu durumda, feodalizmin çözülme süreci tamamlanmış, kapitalizm iki ayağı üzerine dikilmiş demektir. Bir yanda emek, diğer yanda sermaye vardır. Emeğin temsilcisi işçi, sermayenin temsilcisi kapitalisttir. Emekle sermaye arasındaki

uzlaşmaz çelişki, işçiyle kapitalist arasındaki sınıf mücadelesine neden olur.

Fransa, Almanya ve İngiltere'nin, feodalizmi devrimlerle yıktığı dönemlerde, Osmanlı topraklarındaki feodalizmin bağrından kapitalist üretim biçimi filizlenmeye başlıyordu. Bu devletler Osmanlı kapitalizmini kontrollerine almaya başladı. Emperyalist aşamaya geldiklerinde, Osmanlı Devleti, tefecinin eline düşmüş bir küçük üretici gibi, borçlarını borçla ödemeye başladı. Zamanla borçları çığ gibi büyüdü. Sonunda, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını, ülke yönetimini bu emperyalistlere teslim etti.

Türkiye'de kapitalizmin iki ayağı üzerine dikilememesinin iki temel nedeni vardır: Birincisi Osmanlı topraklarında yüzyıllar boyunca Asya Tipi Üretim Biçiminin hüküm sürmesidir. İkincisi ise bu üretim biçiminden feodal üretim biçimine geçilirken İngiltere, Almanya, Fransa vb gibi Batı devletlerinin müdahaleleriyle karşılaşmasıdır. Böylece Osmanlı Devleti, emperyalist sömürü zincirinin bir halkası oldu ve bundan kurtulamadı.

Osmanlı Devleti'nin Batı kapitalizmiyle ilk bütünleşmesi, 1535 yılında, kapitülasyon adıyla bilinen ayrıcalıkların Avrupa kapitalistlerine verilmesiyle başladı. Bu noktadan sonra, Osmanlı döneminde, daha sonra da Cumhuriyet döneminde ne yapıldıysa, onların istediği gibi yapıldı ve yapılmaya devam edilmektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanının ilanı da, Birinci ve İkinci Meşrutiyetin ilanı da, Cumhuriyetin ilanı da onlardan bağımsız yapılamadı. Türkiye'de yüzyıllar geçmesine rağmen, sermaye birikiminin yapılamamasının temel nedenleri bunlardır.

Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü kaynakları emperyalistlerin güdümündedir. Bunun yanında emperyalistler, sermaye ihracı ile Türkiye'de üretilen artıdeğerin önemli bir bölümü gaspetmektedir. Buna bağlı olarak feodal ilişkiler her geçen gün çözülmekte; komprador kapitalizm, meta üretimi ile birlikte tarım ve tarım dışındaki kapitalizm öncesi üretim biçimleri olan küçük meta üretimiyle birlikte gerçekleştirilmektedir.

Bu durumun ayrıntılı olarak incelenmesi, toplumsal yapının emperyalizmle ilişkisinin ve ona bağlı olarak oluşmuş komprador kapitalizmin, feodal üretim biçimiyle (kapitalizm öncesi üretim biçimi ile) ne derece iç içe olduğunun belirlenmesi, toplumsal yapının anlaşılmasını sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM BİÇİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Üretici Güçler ve Üretim Biçimleri

Bir toplumsal yapı, feodal, kapitalist, sosyalist vb gibi üretim biçimleriyle adlandırılır ama bir yapıda tek bir üretim biçiminin bulunması çok ender görülen bir durumdur. Bu durum, bir toplumsal üretim biçiminden bir başka toplumsal üretim biçimine birdenbire veya kısa sürede dönüşemediğini göstermektedir. Bir toplumsal yapıda hangi üretim biçimlerinin olduğunu belirleyebilmek için, o toplumsal yapıdaki üretim ilişkilerinin, yani artıdeğere el koyma biçimlerinin ortaya çıkarılması gerekir. Bunu gerçekleştirebilmek için tarım kesimindeki ve tarım dışı kesimdeki üretim ilişkileri ayrı olarak ele alınmalıdır.

Toplumsal yapılardaki üretim biçimleri sürekli değişir, ortaya çıkan her yeni üretim biçimi, öncekinden daha ileri özellikler taşır.

Bir toplumsal yapıda, birden çok üretim biçimi bir arada bulunabiliyor. Bu üretim biçimleri, birbirine yakın derecede olabildiği gibi, biri diğerine egemen de olabilir. Türkiye'nin toplumsal yapısında, kapitalist üretim biçimi ile kapitalizm öncesi üretim biçimi (feodal üretim biçimi) birlikte sürmektedir. Feodal üretim biçimi tasfiye edilememiş, uzun bir sürece yayılmış olarak çözülmeye devam etmektedir. Kapitalist üretim biçimi ağırlıkta olmakla birlikte, önceki üretim biçimi (feodal üretim biçimi) de varlığını koruduğundan, Türkiye yarı feodal bir toplumsal yapıya sahiptir,

denilebilir. Bu ifadenin yerine yarı kapitalist ve geri kapitalist ifadelerini kullananlar da vardır.

Üretim biçimlerinin değişmesinde üretici güçler, itici devrimci etkisini gösterirken, üretim ilişkileri, mevcut üretim biçiminden yana olduğundan, sistemin gelişmesi, değişmesi için yapılan tüm etkinliklere karşıdır ve bu nedenle gericidir, karşıdevrimcidir.

Hiçbir şey mutlak olmadığı gibi, bu kuramlar da mutlak değildir. Belli çağlara, belli koşullara göre değişirler. Örneğin, burjuvazi, Rusya'da 1917 Şubat devriminde, Almanya'da 1871'de kapitalist üretim biçimi önündeki engelleri işçi sınıfıyla ittifak kurarak, burjuva demokratik devrimiyle aşmıştır. Devrimden sonra burjuvazi, kendisiyle ittifak yapmış olduğu ve kendilerine özgürlük-hukuk-adalet vaat ettiği işçi sınıfının emeğini ücretli köleliğe terk ederek, daha önce mücadele ettiği feodallerle uyumlu geçinmeye başlamıştır.

Şurası çok açıktır ki, burjuva demokratik devrimlerinin gerçekleşmesi için sermaye birikimi olması (kapitalizmin iki ayağı üzerine dikilmiş olması, daha başka bir anlatımla, küçük üreticilerin üretim araçlarından ve topraktan kurtulması, emeğin özgürleşmesi) gerekmektedir.

Bu araştırma, yukarıda sözü edilen değişim kuramına ve onun tarihsel geçmişine dayanmaktadır. Türkiye'nin toplumsal yapısını belirleyebilmek için, feodal üretim biçiminin (kapitalizm öncesi üretim biçiminin) ve kapitalist üretim biçiminin dereceleri bölgelere göre çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunların belirlenmesindeki temel ölçüt, tarım ve tarım dışındaki emekçilerle büyük toprak sahipleri ve üretim araçlarına sahip kapitalistler arasındaki ilişkidir.

Kapitalist üretim biçimlerinden önceki üretim biçimlerindeki küçük üretici, ya üretim araçlarının bir parçası ya da üretim araçlarının sahibi olarak, doğayla ayrılmaz bir bütün oluşturur. Bu durumda üretici, üretim araçlarının bir parçası olsa da üretim sonunda, sadece kendisini yeniden üretebilecek bir değer elde eder. Bunun formülü Meta-Para-Meta (M-P-M) şeklinde gösterilir. Küçük üretici basit meta üretir ve onu satarak paraya dönüştürür. Bu

parayı gereksinim duyduğu başka malları satın almak için kullanır ve bu durum, her türlü üretim aracından kurtuluncaya kadar sürüp gider.

Kapitalist üretim biçiminde bir yanda işgücünü satan emekçi, diğer yanda üretim araçlarına sahip olan ve emekçinin işgücünü satın alan kapitalist vardır. Emekçi, üretim araçlarından tamamen kopmuştur. Kendisini yeniden üretebilmek için, özgür emeğinden başka hiçbir şeyi kalmamıştır. Kapitalist üretim biçiminde kapitalist, satmak için satın alır ve paradan satmak için satın alma aracı olarak yararlanır. Burada para sermayedir ve onunla satın alınan her şey tekrar paraya çevrilir. Fakat bu para başlangıçtaki paradan daha fazla bir paradır. İşte kapitalist üretim biçiminin özü budur. Bunun formülü Para-Meta-Para′ (P-M-P′) şeklinde gösterilir. İkinci para başlangıçtaki paraya göre daha fazladır. Marx, işçiye ödenmeyen emeğin karşılığı olan bu fazlaya artıdeğer adını vermiştir.

Kapitalist üretim biçiminde, emekçi, işgücünü satmak için pazara çıktığında, karşısında sermaye sahibi kapitalisti bulur. İşçi emeğin, kapitalist sermayenin temsilcisidir. Marx, kapitalist üretim biçiminden önce, bunun önkoşullarının yaratılması gerektiğini vurgular. Bu, küçük üreticilerin her türlü üretim aracından koparılması ve bu üretim araçlarının birilerinin elinde yoğunlaşarak sermayeye dönüşmesidir. Marx, buna "sermayenin ilkel birikimi" diyor ve bu olduğunda, kapitalizmin iki ayağı üzerine dikildiğini kabul ediyor. Bu, feodal üretim biçiminin tasfiyesi veya önemsiz dereceye kadar çözülmesiyle gerçekleşmekte, her ülkede farklı şekilde yaşanmaktadır.

Türkiye'nin hemen hemen tüm bölgelerinde feodal (kapitalizm öncesi) ve kapitalist üretim biçimlerinin iç içe geçmesiyle oluşan yarı feodal üretim biçimi yaygındır, fakat kapitalist üretim biçimi belirleyicidir. Kapitalizmin dengesiz gelişmesi sonucu, kapitalist üretim biçimi bazı bölgelerde diğer bölgelere göre daha fazla yer almaktadır.

Bir toplumsal yapıdaki üretim biçiminin bağrından daha ileri düzeyde bir üretim biçimi çıkar ve zamanla eski üretim biçimini

tasfiye eder ama bu birdenbire olmaz. Aynı zamanda ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılıklar gösterir. Osmanlı topraklarına 19. yüzyılda giren Avrupa kapitalizmi, buradaki feodal üretim biçimini çözmeye başladı ve bunu hâlâ sürdürmektedir. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin toplumsal yapısının kapitalist veya yarı feodal olup olmadığı tartışılmaya devam edilmektedir.

Araştırma konusuyla ilgili veriler, en önemli sektörlerden tarım, sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerine göre, Türkiye'nin on iki bölgesinde ayrıntılı olarak incelenerek sınıflandırılmıştır. Bu veriler, daha sonra, kapitalizmin gelişme derecesine göre, nicelik ve nitelik olarak sıraya konmuştur. Türkiye'nin üretici güçleri, üretim ilişkileri, bunların oluşturduğu üretim biçimleri ve bu üretim biçimlerinin toplumsal yapıdaki dereceleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın başından sonuna kadar, her şeyin birbirine bağlı olduğu, her şeyin değiştiği, değişimin şeylerin içinde olduğu, dışarıdan müdahaleyle sadece değişimin hızlandırılıp yavaşlatılacağı, değişimlerin niceliksel birikimler sonucu belli bir noktada sıçramayla nitelik değiştirdiği temel yasalarına bağlı kalınmıştır.

Araştırmaya en uygun araçlar, konuyla ilgili olarak yazılmış kitaplar, makaleler ve başta Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) olmak üzere konuyla ilgili araştırmalar yapan kurumların kaynaklarıdır. TÜİK'in yayınladığı veriler, eğitilmiş ve deneyimli çalışanlar tarafından bilimsel kurallara göre titizlikle elde edilmektedir. Kullanılan kavramlar, uluslararası standartlara uygun olup, kendi içinde anlam bütünlüğüne sahiptir.

Araştırmada kullanılan veriler, on iki bölgeye göre sınıflandırılarak Türkiye'deki kapitalist üretim biçiminin dengesiz gelişimi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu sonuçlarla belgeler karşılaştırıldığında, aralarında uyum olduğu görülecektir. Araştırma konularıyla ilgili farklı kaynaklardan alınan verilerin, aynı veya birbirine çok yakın olması, araştırmanın geçerliliğini kabul etmede önemli bir yere sahiptir. Araştırmada kullanılan temel kavramlar ve tanımlar, genel kabul görmüş kavramlardır. Bu nedenle, araştırma, benzer

araştırmalarla kolaylıkla karşılaştırılabilir. Aynı zamanda, konuyla ilgili olanlar, kendi gözlem ve deneyimleriyle araştırma verileri ve sonuçları arasında bağ kurabilir.

Araştırmada üzerinde durulan konuların her biri için ayrıntılı veriler sunulmuş ve araştırma sonuçları, bu verilere dayandırılmış olduğundan, aynı konu üzerinde araştırma yapacak olanlara açıklık getirilmiştir.

Araştırmada kullanılan kavramlar, Türkiye'nin toplumsal yapısının açıklanmasına uygun kavramlardır. Bu kavramlar şunlardır: 1. Üretici güçler. 2. Üretim ilişkileri. 3. Asya tipi üretim biçimi. 4. Feodal üretim biçimi. 5. Kapitalist üretim biçimi. 6. Yarı feodal üretim biçimi. 7. Artıdeğer. 8. Üretken emek. 9. Üretken olmayan emek. 10. Meta üretimi. 11. Basit meta üretimi. 12. Kullanım değeri. 13. Değişim değeri. 14. İlkel birikim. 15. Tüccar sermayesi. 16. Tefeci sermayesi. 17. Ticaret sermayesi. 18. Finans kapital. 19. Aracı (komprador) burjuvazi. 20. İşçi sınıfı. 21. Yoksul köylülük. 22. Küçük köylülük. 23. Orta köylülük. 24. Zengin köylülük. 25. Büyük toprak sahipleridir.

Bu kavramlar, Türkiye'nin on iki bölgesindeki toplumsal yapının karşılaştırılmasına uygun olmasının yanında, Türkiye'nin toplumsal yapısının, diğer ülkelerin toplumsal yapılarıyla karşılaştırılmasına da uygundur. Araştırmada kullanılan belgeler, bu kavramlara göre diğer araştırmacılar tarafından irdelendiğinde, bu araştırmanın sonuçlarına yakın sonuçlar alınabilir. Araştırmada kullanılan veriler, herhangi bir önyargıda bulunmadan, konularına göre sınıflanıp, aralarında mantıklı uyum olanlar birleştirilmiş ve sonuca varılmıştır.

Araştırmada tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Araştırma problemiyle ilgili veriler, on iki bölgenin her biri için ayrıntılı olarak incelenmiş, her bölgenin üretici güçleri ve üretim ilişkileri belirlenmeye çalışılmış, daha sonra bölgeler, kapitalist üretim biçimlerinin gelişmişlik derecesine göre sıraya konmuştur.

Üretim biçiminin birinci öğesi olan üretici güçler, başta insan emeği olmak üzere, toplum tarafından yaratılmış üretim araçları,

iş aletleridir. İkinci öğesi olan üretim ilişkileri ise, üretim sürecinde insanlar arasında meydana gelen maddi malların değişim sürecidir. Bu ekonomik ilişkiler, elbirliği ve her türlü sömürüden uzak, özgür kişiler arasında yardımlaşma şeklinde olabileceği gibi, insanın insan tarafından sömürülmesi şeklinde de olabilir. Burada söz konusu olan, üretim araçlarının, toprağın ve toprak altının, ormanların, fabrikaların, atölyelerin, emek aletlerinin vb mülkiyetinin kime ait olduğudur.

Üretici güçler, üretim ilişkilerinden daha hızlı değişmektedir. Eğer aynı hızda değişim olsaydı, bir üretim biçiminden daha ileri düzeyde bir üretim biçimine sorunsuz geçilecekti. Ama bu böyle olmamakta, üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesine engel olmakta ve bir üretim biçiminden daha ileri bir üretim biçimine geçiş devrimle olmaktadır.

Üretici güçler, her üretim biçimine göre farklılık gösterir. Feodal üretim biçimindeki üretici güçler, genel olarak insanın ve hayvanın adale gücü, su ve rüzgârın hareket gücü vb gibi öğelerdir. Kapitalist üretim biçimindeki üretici güçler ise, insanın bilgili ve deneyimli işgücü, alet yapan makinelerle geliştirilmiş üretim makineleri, petrol ve doğalgaz enerjisi, nükleer enerji vb gibi öğelerdir.

"Üretim toplumsal bir olgudur. İnsanlar, üretim sırasında sadece doğa, aletler ve makinelerle ilişkide bulunmazlar, aynı zamanda, üretim süreci içinde, kendi aralarında da ilişkilerde bulunurlar. İnsanlar arasındaki bu ilişkilere üretim ilişkileri denir."[1]

İnsanlık tarihi, üretim ilişkileri tarihidir. İnsanlığın eskiye göre ne kadar ilerleme kaydettiği, üretici güçler diye adlandırılan insan gücünün, aletlerin, makinelerin, tekniğin, enerjinin ne kadar modernleştiği değil, üretilen maddi değerlerin, onları üretenlere ne kadar düştüğü ile belli olur. Bu nedenle hangi toplumsal yapıda olursa olsun, üretilen artıdeğerin doğrudan üreticilerden nasıl ve kimler tarafından alındığının belirlenmesi gerekir.

1 Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yay., 2000, s. 316.

Asya tipi üretim biçiminde, toprakların mülkiyeti devlete ait olduğundan, üretim ilişkileri, devletle küçük üreticiler arasındadır. Elbette ki, küçük üreticilerin ürettiği artıdeğere devletin memurları ve görevlendirdiği kişiler, devlet adına el koyardı. Bu el koymadaki artıdeğer, emek getirim (emek rant), ürün getirim (ürün rant) veya para getirim (para rant) olarak adlandırılır.

Feodal üretim biçiminde, toprağın mülkiyeti ve köylünün mülkiyeti (köylü bedeni üzerindeki mülkiyet), toprak ağasına ait olduğundan, üretim ilişkileri, toprak ağalarıyla küçük üretici köylüler arasındadır. Asya tipi üretim biçiminde olduğu gibi, bu üretim biçiminde de küçük üretici köylünün ürettiği artıdeğere toprak ağasının görevlendirdiği kişiler, onun adına el koyar. Küçük üretici köylü, toprağını ekip biçmesinin karşılığını emek, ürün veya para şeklinde öder.

Küçük üretici köylünün artıdeğerine emek şeklinde el koyulması ile ürün veya para şeklinde el koyulması, çok farklı üretim ilişkilerini ortaya çıkarır.

Küçük üretici köylünün işlediği toprağın kullanım hakkına emek şeklinde el konulduğunda, küçük üretici köylü, kullanım hakkına sahip olduğu toprakta kendisi için çalışırken, haftanın belli günlerinde ağanın topraklarında çalışır ve buna zorunlu emek denir.

Toprağın kullanım hakkına ürün şeklinde el konulduğunda, küçük üreticinin hasat sonu elde ettiği ürünün belli bir kısmı, toprağın kullanım hakkı olarak kendisinden alınır. Burada daha farklı bir ilişki söz konusudur. Toprağı işleyen küçük üretici, bu toprakta başkasını çalıştırarak onun artıdeğerine el koyabilir.

Eğer toprağın kullanım hakkı para karşılığında ödenecekse, küçük üretici dönem sonunda, önceden anlaştığı miktarda parayı toprak sahibine vermek zorundadır. Bu durumda toprağı işleten küçük üretici, başkasını çalıştırarak onun artıdeğerine el koyabilir.

Görüldüğü gibi toprak sahibiyle toprağı işleyen küçük üretici arasındaki ilişkide, küçük üreticinin artıdeğerine üç farklı şekilde el koyulmaktadır. Birincisinde, küçük üretici, haftanın belli günlerin-

de, ağanın toprağında çalışırken; ikincisinde, ürettiği ürünün bir kısmını ağaya vermekte; üçüncüsünde ise, ister ürettiği ürün çok olsun, isterse az olsun, önceden vermeyi yükümlendiği para miktarını kira adıyla toprağın sahibine vermek zorundadır. Üçüncü durumda, devlet veya toprak sahibi, toprağın kullanım hakkını kira adıyla para olarak almaya başladığında, küçük üretici, ürünün bir kısmını pazara götürüp, onu paraya dönüştürmek zorunda kalır.

Marx, burada küçük üretici, toprak sahibine veya devlete toprağın kullanım hakkı karşılığı olarak vergiyi veya kirayı para şeklinde vereceğinden, ürünlerinin belirli bir bölümünü metaya dönüştürmeli veya meta üretmelidir, der ve devam eder. Görüldüğü gibi, ürün getirim, para getirime dönüştüğünde, meta üretiminde ve para dolaşımında önemli bir gelişme ortaya çıkar. Durum böyle olunca, ürünler için bir piyasa fiyatı oluşur ve ürünler, aşağı yukarı bu değerlere yaklaşan fiyatlardan satılır.[2]

Küçük köylü üretici ile toprak sahibi arasındaki ilişki, sonunda kiracı ve kiralayan ilişkisine döndüğünde, para devreye girmiş demektir. Kiranın ödenebilmesi için, küçük üretici, ürünün belli bir bölümünü pazarda paraya, yani metaya dönüştürmek zorundadır.

Toprağı kira ile işleyen küçük üretici, ücretli tarım işçileri çalıştırıp onların artıdeğerine el koyarak, zamanla topraklarını ve üretim araçlarını geliştirerek, büyük bir çiftçi, hatta tarım kapitalisti olabilir. Tam tersi, dönem sonunda ödemekle yükümlü olduğu kirayı bile ödeyemeyecek duruma düşebilir. Bu küçük üretici, toprak sahibinden başka biriyle, tefeciyle karşı karşıya gelip ona borçlanabilir ve işi gittikçe zorlaşabilir. Zamanla toprağın kullanım hakkını ve bireysel üretim araçlarını elden çıkararak, özgür emekçi sınıfına katılabilir ve tarım işçisi olarak, başkalarının topraklarında çalışabilir veya kente göç ederek, sanayi ve hizmet işçisi olarak yaşamını sürdürebilir veya işsizler ordusuna katılabilir.

Kapitalist üretim biçiminde, üretim araçları kapitalistin olduğundan, üretim ilişkileri, kapitalist ile işgücünü belli bir ücret kar-

2 Karl Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1978, s. 700-702.

şılığında satan işçiler arasındadır. İşçilerin ürettiği artıdeğere kapitalist el koyar. Kapitalist ile işçiler arasındaki ilişki, bu artıdeğer oranının belirlenmesi üzerinde odaklanır.

Bilinmektedir ki, işçinin işyerinde harcadığı emeğin karşılığı iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, emeğin bir bölümüne karşılık olarak işçiye ödenen ücret, ikinci bölüm, emeğin ödenmemiş bölümü, yani artıdeğer. İşte kapitalist tarafından, üretim araçlarının sahibi olması nedeniyle, el konulan bu artıdeğer, emekle sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi meydana getirir. Bu, burjuvaziyle işçi sınıfı arasındaki uzlaşmaz sınıf çelişkisinin kaynağıdır. Kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu her yerde, tarih, burjuvazi ile işçi sınıfının uzlaşmaz çelişkisinden kaynaklanan olaylardan ibarettir.

Marx, insanlık tarihinde ve özellikle Avrupa tarihinde, kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışına kadar, toplumlarda egemen olan üretim biçimlerini; ilkel topluluk, Asya tipi üretim biçimi, antik üretim biçimi, köleci üretim biçimi, Germanik üretim biçimi, feodal üretim biçimi ve nihayet kapitalist üretim biçimi olarak sıralamaktadır.[3]

İlkel üretim biçiminde, üretim ilişkilerinin temelini iş aletlerinin ve basit üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti oluşturur. Bu dönemde, iş aletleri çok basit olduğundan, insanlar doğa kuvvetlerine ve vahşi hayvanlara tek başlarına karşı koyamaz. Bu nedenle gruplar ve topluluklar halinde kara hayvanı ve/veya balık avlayarak, diğer besin maddelerini sağlayarak yaşarlar. Emeğin üretkenliği az olduğundan yaşamak için zorunlu olandan fazlası yaratılamaz. İş düzeni, basit işbirliği üzerine kuruludur. Birçok kişi bir tek ve aynı görevi yapar. İnsanın insan tarafından sömürülmesi yoktur. Bol olmayan besinler komün üyeleri arasında eşit olarak paylaşılır.

Asya tipi üretim biçiminde, küçük üretici köylüler, toprağın sadece kullanım hakkına sahip olduğundan, ürettikleri artıdeğere,

3 Maurice Godalier, *Asya Tipi Üretim Tarzı*, Çev. Atilla Tokatlı, Sosyal Yay., 2001, s. 22-23.

devletin başındaki üstün topluluk tarafından vergi adı altında el konulur. Küçük üretici köylülerin ve zanaatkârların ürettiğin ürünlerin bir kısmı devlet memurları tarafından toplanıp, devletin başındaki üstün topluluğa aktarılır. Marx, buna "Genel kölelik" der. Çünkü genel kölelikte, kişiler, başka kişilere doğrudan bağımlı değildir, özgürdür. Fakat bu özgürlük, onları karşılıksız çalışmaktan, vergiden, mülksüz kalmaktan, devlete ve devletin temsilcilerine bağımlı olmaktan kurtaramaz.

Avrupa feodal üretim biçiminde, toprağın mülkiyeti ve köylünün mülkiyeti (köylü bedeni üzerindeki mülkiyet) feodal beye aittir. Daha önce de belirtildiği gibi, üretici güçler, insanın ve hayvanın adale gücü, su ve rüzgârın hareket gücüdür. Üretim ilişkileri ise, feodal beyin topraklarını emek, ürün veya para karşılığında ekip biçen üretici köylü ile bu toprakların sahibi olan feodal bey arasındaki ilişkidir. Feodal devlet, bu üretim ilişkilerini koruyup sürdürmek için vardır.

Marx, bir şeyin yararlı oluşunun, onu bir kullanım değeri haline getirdiğini, bu yararlılığın belirsiz bir şey olmadığını, metanın fiziksel özellikleriyle sınırlı olduğundan, o metadan ayrı bir varlığa sahip olmadığını söyler.[4] Feodal üretim biçiminde ürünün kullanım değeri yaratılır. Üretici köylü, üretimini kendi gereksinimlerini karşılamak, yaşamını sürdürmek için gerçekleştirir. Bu nedenle, bu ürüne halk arasında "yemelik" denir. Burada, üreticinin diğer gereksinimlerini karşılamak için ürününü satıp paraya çevirmesi, bu ürünün kullanım değeri için üretildiği gerçeğini değiştirmez.

Asya tipi üretim biçimi ile Avrupa feodal üretim biçimi arasında üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin değişimi açısından fark olduğundan, buna açıklık getirmekte yarar vardır.

Asya tipi üretim biçiminin temel sınıfları, bir tarafta toprağın mülkiyetini elinde bulunduran devlet ve onun asker-sivil temsilcileri, ihale yoluyla vergi toplayan mültezimler, tüccarlar, tefeciler;

4 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1965, s. 48.

diğer tarafta, devlete ait toprağın sadece kullanım hakkına sahip küçük üreticilerdir. Küçük köylü üreticiden toprağın kullanım hakkı olarak, hangi getirim biçimi olursa olsun (emek getirim, ürün getirim, para getirim) artıdeğere devlet ve onun asker-sivil temsilcileri el koyar.

Asya tipi üretim biçiminin uzun süre yaşandığı Anadolu'da, topraklar devletin mülkiyetinde olduğundan ve elli-altmış dekar gibi küçük miktarlar halinde ve sadece kullanım hakkı küçük üreticilere verildiğinden, küçük topraklar birleştirilip büyük tarım işletmeleri kurulamamıştır. Durum böyle olunca, toprağa bağlı, kendi üretim araçlarıyla üretim yapan küçük üreticiler, topraktan ve üretim araçlarından kurtulamamış yani özgür emekçi olamamıştır. Daha başka bir anlatımla, Avrupa'da olduğu gibi, kapitalist üretim biçimine geçilip, bir yanda işgücünü ücret karşılığında satan emekçiler, diğer yanda üretim araçlarına sahip kapitalistler oluşamamıştır.

Feodal üretim biçiminde, topraklar feodal toprak ağalarının mülkiyetinde olduğundan serbestçe alınıp satılmakta, değişik biçimlerde el değiştirmektedir. Küçük üreticilerin kendi topraklarından zorla atılması dahil olmak üzere, her yol denenmekte, tarıma elverişli büyük topraklar oluşturulabilmektedir. Bu durum, feodal üretim biçiminin yaşandığı Avrupa'da, kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmasına ve hızla gelişmesine neden olmuştur.

İlk bakışta, toprağın feodal beylere veya devlete ait olmasının küçük üreticiler açısından bir önemi yokmuş gibi görünüyor. Fakat yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı toprakları devlet mülkü değil de özel mülk olsaydı, alınıp satılabilecek, büyük tarım işletmeleri ortaya çıkabilecekti. Bu nedenle, Avrupa'daki feodal üretim biçimi ile Anadolu'daki Asya tipi üretim biçimini aynı üretim biçimleriymiş gibi kabul etmek yanıltıcı sonuçlara varılmasına neden olabilmektedir.

Getirim (Rant) Biçimleri

Küçük üretici köylünün işlettiği toprağın karşılığını emek, ürün veya para olarak ödemesi, yapılan üretimin feodal üretim biçiminin farklı aşamalarda olduğunu gösterir. Bu aşamalar, emek getirim, ürün getirim ve para getirim olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu kavramları biraz daha ayrıntılı açıklamakta yarar var.

Emek Getirim

Emek getirim (emek rant), doğrudan üreticinin, kendi üretim araçlarını kullanarak, haftanın bir kısmında, gerçekten kendisinin kullanım hakkına sahip olduğu toprağı ekip biçtiği ve geri kalan günlerde, hiçbir karşılık almaksızın feodal beyin malikânesinde çalışarak, ona sağladığı getirimdir. Görüldüğü gibi, toprağın sahibi, bu değere hiçbir emek harcamadan el koymaktadır. Marx'a göre, doğrudan üreticinin emek zamanı iki bölümdür; kendisi için emek zamanı ve feodal beyi için zorunlu emek zamanı. Burada, doğrudan üretici, eksik bir özgürlüğe sahiptir. Fakat kendi üretim araçlarına, emeğinin gerçekleştirilmesi ve geçim araçlarının üretimi için zorunlu olan gerekli maddi emek koşullarına sahiptir. Tarımsal faaliyetini ve onunla bağlantılı olan kırsal ev sanayini bağımsız olarak yürütür.[5]

Marx, emek getirim biçiminin Asya'daki durumundan da söz eder. Asya'da, doğrudan üreticiler, toprak beyleri ve aynı zamanda devletin doğrudan emri altındadır. Burada devlet, en yüksek beydir. Toprak getirimini doğrudan vergi adı altında alır. Devletin egemenliği, ulusal çapta yoğunlaşmış olan toprağın sahipliğinden oluşur. Toprağın özel ve ortaklaşa kullanım ve tasarruf hakkı vardır, fakat toprağın özel mülkiyeti yoktur.[6]

"Emek getirimin, tüm diğer koşullar eşit kaldığında, doğrudan üreticinin kendi durumunu iyileştirmeye, servet edinmeye, gerekli geçim araçlarının üzerinde bir fazla üretmeye ne ölçüde mukte-

5 Karl Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1978, s. 694.

6 A.g.e., s. 695.

dir olacağı ya da kapitalist anlatım biçimini şimdiden kullanırsak, kendisi için bir kâr üretip üretmeyeceği ve ne kadar kâr, yani kendisi tarafından üretilmiş olan ücretlerinin üzerinde ne kadar bir fazla üreteceği, tamamen, artıemeğin nispi miktarına veya zorunlu emeğin miktarına bağlı olacaktır."[7]

Ürün Getirim

Ürün getirim (Ürün rant), doğrudan üreticinin, kendi üretim araçlarını kullanarak, sadece kullanım hakkına sahip olduğu toprağı ekip biçtiği ve bunun karşılığı olarak, ürettiği üründen feodal beye verdiği ürün miktarıdır. Görüldüğü gibi, toprak sahibi burada doğrudan hiçbir emek harcamadan, küçük üreticinin ürettiği ürünün bir kısmını, toprağın mülkiyet hakkına sahip olduğu için ele geçirmektedir.

Marx, ürün getirimin, doğrudan üretici için daha yüksek bir uygarlık aşaması, yani emeğinin ve genel olarak toplumun daha yüksek bir gelişme düzeyi olduğunu söyler. Bu durumda artıemek, toprak beyinin veya onun temsilcisinin zorlaması olmadan harcanır. Doğrudan üretici, burada zorlama yerine yasal yollarla artıemeğini kendiliğinden harcamak üzere harekete geçirilir. Doğrudan üretici, tüm emek zamanını kendi bildiğince kullanır. Burada toprak sahibi, artıemeği doğrudan doğal biçimiyle almaz, bunun yerine içinde gerçekleştirdiği ürünlerin doğal biçimiyle alır. Artık üreticinin kendisi için emeği ile toprak beyi için emeği, zaman ve yer açısından, elle tutulur bir biçimde ayrılmış değildir. Ürün getirim, varlığı için bir doğal ekonomiyi öngörür. Yani ekonominin koşulları ya bütünüyle ya da büyük bölümüyle ekonominin kendisi tarafından üretilir. Onun gayrisafi ürününden doğrudan doğruya yerine konur ve yeniden üretilir. Dahası bu durum, kırsal ev sanayisi ile tarımın birleşmesini öngörür. Getirimi oluşturan artıürün, bu bileşik tarımsal ve sınai aile emeğinin ürünüdür. Ürün getirim, ister Ortaçağda çoğu kez olduğu gibi az çok sınai ürünü içersin, is-

7 A.g.e., s. 696.

ter yalnızca gerçek toprak ürünleri olarak ödensin, fark etmez. Bu getirim biçiminde, artıemeği temsil eden ürün getirimin, kırsal ailenin tüm artıemeğini, tamamen tüketmesi hiç de gerekli değildir. Ürün getirim biçimi, doğrudan üreticinin öteki emekçileri doğrudan doğruya sömürme araçlarını elde etmesine olanak sağlar.[8]

Para Getirim

Feodal getirim biçimlerinden sonuncusu olan para getirim, doğrudan üreticinin, kendi üretim araçlarını kullanarak, kullanım hakkına sahip olduğu toprağı ekip biçtiği ve bunun karşılığı olarak feodal beye verdiği belli miktarda paradır. Feodal bey, yine doğrudan hiçbir emek harcamadan, küçük üreticinin parasının bir kısmını ele geçirmektedir. Ürün getirim, nasıl emek getirimin değişimiyle ortaya çıktıysa, para getirim de ürün getirimin değişimiyle ortaya çıkar. Burada doğrudan üretici, toprak beyine veya devlete, ürün yerine onun fiyatını verir.

Marx, doğrudan üretici, ürünlerin belirli bir bölümünü metaya dönüştürmeli, metalar olarak üretmelidir, der. Ve bu durumda, tüm üretim tarzının niteliğinin değiştiğini belirtir:

"... Doğrudan üretici, toprak beyi için hâlâ karşılığında hiçbir değerin verilmediği ödenmemiş emek harcamak zorundadır. Tarım aletleri ve her türlü taşınır eşya gibi topraktan ayrı olan emek koşullarının sahipliği, daha önceki getirim biçimlerinde bile, önce gerçekten, sonra da ayrıca hukuken doğrudan üreticinin mülkiyeti haline dönüşmüştür ve bu, para-getirim biçimi için daha da geçerli bir önkoşuldur. Ürün-getirimin, para-getirime dönüşmesi, ticarette, kent sanayinde, genel olarak meta üretiminde ve dolayısıyla para dolaşımında önemli bir gelişme öngörür. Ayrıca, ürünler için bir piyasa fiyatı ve bunların kabaca değerlerine yaklaşan fiyatlarda satılmalarını varsayar; daha önceki biçimlerde böyle bir durum hiç de gerekmiyordu."[9]

8 A.g.e., s. 698.

9 A.g.e., s. 700.

Marx, ürün getirimin bir biçim değiştirmesi ve onun antitezi olarak para getirimin, şimdiye kadar incelenen toprak getirim tipinin, yani artıdeğerin ve üretim koşullarının sahibi için harcanması gereken ödenmemiş artıemeğin normal biçimi olarak toprak getiriminin en son biçimi ve aynı zamanda son bulma biçimi olduğunu söyler. Bu getirim, emek getirim ve ürün-getirim gibi saf biçimiyle, kârın üzerinde bir fazlayı temsil etmez. Anlaşıldığı üzere kârın içinde kalır. Para getirim, daha sonraki gelişmesinde -örneğin küçük kiracı köylü çiftçi gibi bütün ara biçimlerden ayrı olarak- ya toprağın köylülerin mülkü haline dönüşmesine ya da kapitalist üretim biçimine uygun düşen biçime yani kapitalist kiracı çiftçinin ödediği getirime yol açacaktır.[10]

Feodal düzendeki toprak getirimin, yukarıda belirtilen üç biçiminden ürün getirim, emek getirimden daha ileriyken, para getirim, ürün getirimden daha ileridir. Toprağın mülkiyetine sahip feodal bey, para getirime el koyarken, toprağını kullanan küçük tarımsal üretici, zamanla, işgücünü satarak çalışan gündelikçileri sürekli olarak çalıştıran kapitalist çiftçiye dönüşebilir. Kentlerdeki kapitalistler de toprak kiralayıp, tarım işçisi çalıştırarak üretime girebilirler.

Daha önce belirtildiği gibi, feodal üretim biçiminde ürünün sadece kullanım değeri üretilirken, kapitalist üretim biçiminde, ürünün değişim değeri üretilir. Üretim araçlarına sahip kapitalist, emekçilerin işgücünü ücret karşılığında satın alarak, ürettiği ürünü parayla değiştirmek üzere pazara sunar (Burada ürünün para yerine başka ürünlerle değiştirilmesinin hiçbir önemi yoktur).

Kapitalist üretim biçiminde, üretici güçlerin, insanın bilgili ve deneyimli işgücü, alet yapan makinelerle geliştirilmiş üretim makineleri, petrol, doğalgaz ve nükleer enerji olduğu önceden anlatılmıştı. Üretim ilişkileri, her türlü üretim aracından koparılmış işçilerin, üretim araçlarına sahip kapitalistlerin işyerlerinde, sarf ettikleri işgücü karşılığında belli bir ücret alarak üretimin sürdü-

10 A.g.e., s. 701.

rülmesi şeklinde ortaya çıkar. Kapitalist devlet, bu üretim ilişkilerini koruyup sürdürmek için vardır.

Bugüne kadar bilinen bütün toplumsal üretim biçimleri, sahip oldukları üretim güçleriyle, üretim ilişkileri arasında bir denge olduğu sürece varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu üretim biçimlerindeki üretici güçlerin gelişme göstermesiyle, üretim ilişkileriyle kurulmuş olan denge bozulduğunda, yani üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişmesinin önünde engel olduğunda, bir toplumsal biçimden daha ileri düzeydeki bir toplumsal biçime devrimle geçilmiştir.

Bütün çelişkilerde olduğu gibi, geliştirici öğe, belli bir zaman sonra tutucu öğeyi aşar ve onun olumlu yanını da alarak, kendisinden daha üstün bir aşamaya dönüşür. Bu tarihî bir zorunluluktur. Her üretim biçimi, kendisine uygun düşen ve kendisini belirleyen bir üretici güçler-üretim ilişkileri dengesine gereksinim duymuş ve duymaya devam edecektir.

Feodal sistemden kapitalist sisteme geçilmesi, üretimde sosyal işbölümünün artması ve tarımın pazar için üretim yapmasıyla kendini göstermeye başlar. Bu süreç, üretici köylünün giderek mülkünü elden çıkarması ve emeğin özgürleşmesiyle devam eder. Çünkü küçük üretici köylü, kapitalizm geliştikçe, artık küçük toprağında geçimini sağlayamaz duruma gelir ve küçük mülkünü ve basit üretim araçlarını elden çıkarmaya başlar. Köylünün mülkünü elden çıkarması birdenbire olmaz. Her geçen gün, geçimini sağlaması güçleşen küçük köylü, emek gücünün daha fazlasını dışa satar ve zamanla topraktan tamamen koparak ücretli emekçi sınıfına girer.

Küçük üretici köylü, topraktan koptuğu ölçüde, gereksinimlerini pazardan daha fazla sağlar ve tüketim maddelerine gereken iç pazarı yaratır. Küçük üreticinin elden çıkarmak zorunda olduğu üretim araçları, yeni sahiplerinin elinde sermaye olur ve bu araçlar, pazar için üretimde kullanılır. Lenin, tarımda kapitalizmle ilgili değerlendirmelerini yaparken, ücretli emeğin ve makine kullanımının yaygınlaşmasını ve ücretli işçi artış oranının, toplam

nüfus ve kırsal nüfus artış oranından yüksek olmasını önemli ölçütler olarak kabul eder.[11]

Lenin, tarımda kapitalizmin baş belirtisi ve ölçütünün ücretli emek olduğunu söyler. Rusya'daki durumla ilgili olarak, ücretli emeğin yaygınlaştığını ve makine kullanımının artışının ülkenin bütün bölümlerinde, tarımın tüm dallarında görüldüğünü söyler. Ücretli işçinin artışının, ülkenin kırsal nüfusunun ve toplam nüfusunun artışını geçtiğini, çiftlik sahiplerinin sayısının, kırsal nüfustan daha yavaş arttığını, sınıf karşıtlıklarının güçlenmekte ve keskinleşmekte olduğunu vurgular.[12]

Kapitalizmin büyümesi, kendisini yalnızca geniş topraklarda, ilkel tarım araçlarıyla üretim yapan büyük ölçekli çiftliklerin hızlı gelişmesinde göstermekle kalmamakta, aynı zamanda modern üretimin yapıldığı alanlardaki küçük ölçekli ve büyük ölçekli kapitalist üretimin ortaya çıkmasında da göstermektedir.[13]

Kapitalist üretim, süreç içinde sermaye birikimi yapar ve buna bağlı olarak sanayileşme hızlanır. Toplumsal üretimin üretim araçları üreten bölümü, tüketim maddeleri üreten bölümünden daha fazla olur. Yani üretim araçlarıyla ilgili tüketim, bireysel tüketimden daha yoğundur ve her geçen gün, üretim araçları genişler ve bu da üretici güçleri geliştirir ve sanayide makineyle üretim yoğunlaşır. Kapitalist üretim biçimi genişledikçe, küçük üreticilerin yerini, işçi sınıfı alır. Üretimin toplumlaşması arttıkça bu durum daha yüksek boyutlara ulaşır.

Kapitalizm, sınırsız üretme eğiliminde olan bir toplumsal sistemdir, fakat bu her zaman mümkün değildir. Çünkü geniş halk kitlelerinin tüketim gereksinimleri sınırlıdır. İşte bu, kapitalist toplumsal sisteminin en önemli sorunudur.

Köleci üretim biçiminden feodal üretim biçimine geçiş, uzun bir süreci kapsamıştı ve birçok aşamalardan geçmişti. Feodal üre-

11 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1965, s. 51.

12 Vladimir İlyiç Lenin, *Tarım ve Köylü Sorunu*, Çev. İsmail Yarkın, İnter Yay., 1989, s. 13.

13 A.g.e., s. 13.

tim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçiş de birçok aşamalardan oluşan uzun bir süreci kapsamaktadır. Bugün dünyanın birçok ülkesinde kapitalizm en yüksek aşaması olan emperyalist aşamaya geçmişken, bazı ülkelerde feodal, yarı feodal üretim ilişkileri, içlerindeki değişimleri sürdürerek varlıklarını devam ettirmektedir.

Bir üretim biçiminden bir başka üretim biçimine geçiş, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, bu geçişin aşamalarında emek, farklı biçimlerde ele geçirilmektedir. Toplumların yaşamında, tarımsal üretim, çok büyük bir öneme sahiptir.

Marx, emekçinin bireysel gereksinimlerini aşan bir tarımsal emek üretkenliğinin bütün toplumların temeli olduğunu ve her şeyden önce de toplumun sürekli olarak artan bir bölümünün temel gıda maddeleriyle ilgisini kesen, onları diğer alanlardaki sömürü için elverişli kılan kapitalist üretimin temeli olduğunu belirtir.[14]

Yarıcılık Kiracılık Ortakçılık

Yarı Feodal toplumsal üretim biçiminin anlaşılmasında; yarıcılık, kiracılık ve ortakçılık kavramları arasındaki benzerlik ve farklılıkların açıklanması büyük bir öneme sahiptir.

Yarıcılık

Yarıcılık, topraksız fakat üretim araçlarına sahip köylünün, ağanın topraklarını "feodal" biçimde kiralamasıyla ortaya çıkan durumdur. Küçük üretici köylü, yıl sonunda, üretilen ürünün yarısını veya belli bir bölümünü toprak sahibine verir (Bu sistem serfliğin, meta dolaşımının yaygınlaştığı şartlara uyarlanmış biçimidir). Az toprağa sahip küçük üretici köylünün, ağanın toprağını, ürünün bölüşümü temelinde kiralaması da yarıcılık sistemine dahildir. Burada da artıemek, feodal getirim olarak, doğrudan üreticinin elinden alınmaktadır.

14 Karl Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1978, s. 692.

Kiracılık

Kiracılık, bir arazinin para veya ürün karşılığında işletilmesi durumudur. Küçük işletmeci, kendi emeğiyle ve hane halkının emeğiyle üretim yapıyorsa, toprağın kullanım hakkını toprak sahibine ister ürünle, ister parayla versin bu feodal bir ilişkidir. Küçük üretici, toprakta ücretli işçi çalıştırıyorsa, bu durumda, toprak sahibiyle toprağı işleyen arasında kapitalist bir ilişki var demektir. Görüldüğü gibi, yarıcılık ve kiracılık arasında hem benzerlik hem farklılık vardır. Toprağın kullanım karşılığı olarak ürün mü yoksa para mı verildiği önemli olduğu gibi, toprağın küçük üreticinin kendi gereksinimlerini karşılamak için, kendisinin ve hane halkının emeğiyle işletilip işletilmediği yani ücretli işçi çalıştırılıp çalıştırılmadığı daha da önemlidir.

Ortakçılık

Ortakçılık, yarıcılığın daha ileri aşamasıdır. Burada toprak sahibi, sadece toprağı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda, tohum, gübre vb gibi hammaddelerin yarısını da sağlar. Köylü, yine kendi üretim aletleriyle ve kendi emeğiyle ağanın toprağını işler ve artıemeğini ürün getirim olarak teslim eder (bu durum, genellikle, yoksul köylünün ortakçılığında ortaya çıkar). Ortakçılığın bu çeşidinden daha da gelişmiş, yani ücretli emek-sermaye üretim ilişkisine yaklaşmış bir çeşidine geçiş kolaylıkla anlaşılabilir. Ortakçılığın bu gelişmiş biçiminde köylü, üretim ve geçim araçlarından kopmaya ve tarım işçisine dönüşmeye, toprak sahibi ise sağladığı tohum, gübre, üretim aleti vb gibi paylarının sonucuyla ilgilenmek zorunda kalarak, kapitalist çiftçi olmaya bir adım daha yaklaşmıştır. Toprak sahibi, hâlâ doğrudan üretici olan köylünün artıemeğine toprak getirimi temelinde el koymaktadır.

Ortakçılık, kapitalist kiracılığa dönüşebilir ve bu şekilde kapitalist meta üretimi yapılabilir. Burada, ortakçılık yapan çiftçi, kendi üretim aletlerini, gübre vb gibi girdileri alabilecek, ücretli işçi tutabilecek para-sermayeye sahiptir. Bu konuma gelen ortakçı, ar-

tık bağımlı köylü değil, zengin-kapitalist köylüdür. Zengin köylü, kendi toprağını ve kiraladığı toprakları, kapitalist yöntemlerle, ücretli işçi tutarak işler. Kiraladığı toprak için yaptığı, kendi gerekli emeği dışındaki masraf ve ücret ödemelerini ürün satışından elde edilen gelirden çıkarır. Kalanını toprak sahibiyle bölüşür. Buradaki getirim, kapitalist getirimdir. Yani kaynağını, tarım işçilerinden (bu işçilere, zengin köylünün kendisi ve aile bireyleri de dahildir, bu bir şeyi değiştirmez) elde edilen artıdeğerden oluşturur. Tam da bu nedenledir ki, "ortakçı" köylünün, artıdeğerin kendisine kalan bölümü üzerinden sermaye birikimi yapması olasıdır. Eğer köylü, kendi toprağına sahipse, bu getirim kendisine kalmaktadır.[15-16]

Ortakçılık ilişkilerinin var olduğu durumlarda, kapitalizm gelişmemiş demektir. Kapitalizmin gelişmesinin önündeki engeller kaldırıldığında, toprak sahibi ve ortakçı arasındaki ilişki, işveren ve ücretli işçi ilişkilerine dönüşecektir.

Marx'a göre, kapitalizm, gelişim yasaları uyarınca, devasa maddi üretim güçleri yaratır. Üretimi toplumsallaştırır ve arkasından sosyalist üretim biçimi ortaya çıkar. Büyük fabrikalarda, işyerlerinde örgütlenen ve sanayi üretimindeki modern üretim güçlerini kapsayan işçi sınıfını yaratır. Kapitalizmin tarihsel gelişim yasasına göre, bir yanda zenginlik, diğer yanda sefalet vardır ve üretim gittikçe toplumsallaşmakta ve mülkiyet gittikçe daha az kişide toplanmaktadır ve sınıf kutuplaşması en üst aşamaya gelmektedir.

Kapitalist sermaye, sadece çalışmanın bir sonucu olmayıp, daima sömürü ve yağmayı gerektirir. Üretimde kullanılacak devasa araçlar, olanaklar, savaşla, gaspla veya sahiplerinin öldürülmesiyle sağlanabilir. İngiltere'deki ilkel birikim, korsanlık, esir tüccarlığı ve köylülerin topraklarından kovulmasıyla gerçekleşti. Fransa'daki ilkel birikim, Napolyon savaşları aracılığıyla Avrupa'nın sömürülmesiyle gerçekleşti. Almanya'daki ilkel birikim, feodallerin yanındaki köylülerin, özgürlüklerini satın almalarıyla, daha

15 A.g.e., s. 704.

16 A.g.e., s. 707.

sonraları büyük sanayinin sermaye birikimi ise, 1871 Savaşı'ndan sonra Fransa'dan alınan savaş tazminatlarıyla gerçekleşti.

İlkel birikimin özüne bakıldığında, buradaki sermayenin geniş halk kitlelerinden çalınan sermaye olduğu görülür. Marx, bu nedenle, sosyalist devrimi, mülkiyeti elden almış olanların mülksüzleştirilmesi süreci olarak tanımlamaktadır.

İlkel birikimin oluşmasında, yani bir taraftan küçük üretici köylünün topraktan ve üretim araçlarından koparak işçi olmasında ve diğer taraftan büyük sermaye birikimine sahip kapitalistlerin oluşmasında, artıgetirimin toprak sahibine emekle mi, ürünle mi yoksa parayla mı ödendiği çok önemlidir.

Toprağın kullanım hakkının emekle ödenmesinde, küçük üretici köylü, toprak sahibinin toprağında belli günler çalışır. Böyle bir üretim ilişkisinde, ilkel birikim gerçekleşmez. Bir yanda toprak sahibi, diğer yanda küçük üretici köylü olan üretim ilişkileri devam eder. Küçük üretici köylü, doğal afet olmadığı ve işlediği toprak elinden zorla alınmadığı sürece üretime devam eder.

Toprağın kullanım hakkının ürünle ödenmesinde, hasat sonu toplanan ürünün belli bir bölümü, toprağı işlemenin karşılığı olarak verildiğinden, küçük üretici köylü açısından herhangi bir olumsuz etkisi olmaz. Elde ettiği ürün az da olsa çok da olsa, önceden sözleşmede belirtildiği kadarını verir. Kendisi buna zaten hazırdır. Fakat coğrafi koşulların kötü olması durumunda, üretim miktarı düşeceğinden, toprak sahibi açısından istenmeyen bir durum ortaya çıkmaktadır.

Toprağın kullanım hakkının parayla ödenmesinde, hasat sonunda, ürün ister çok ister az olsun, küçük üretici, sözleşmeye göre yükümlendiği parayı, toprak sahibine vermek zorundadır. Ürünün veriminin yüksek olduğu dönemlerde, küçük üretici, işlediği toprağın karşılığı kirayı kolayca öderken, verimin düşük olduğu dönemlerde, ürünün satışından elde ettiği parayla kirasını bile ödeyememekte, tefeciye borçlanmakta, borcunu ödeyemediği için, topraktan ve üretim araçlarından koparak, özgür işçi sınıfına katılmaktadır. Ürün verimi yüksek olan küçük üreticiler ise, zamanla

topraklarını genişleterek, ücretli işçi çalıştıran kapitalist işletme sahibi olabilirler. Ama daha sık görülen, küçük köylü üreticilerin, her geçen gün topraklarından ve üretim araçlarından koparak, büyük kapitalist işletmelerde ücretle çalışan işçiye dönüşmeleridir. Bu duruma, üretim biçimlerinin dönüşmesi açısından bakılacak olursa, feodal üretim biçiminin bağrından kapitalist üretim biçiminin doğduğu anlaşılır.

İlkel birikim süreci, çok karmaşık biçimde devam eder. Bazen, küçük üreticiler topraktan ve üretim araçlarından koparak özgür emekçi oldukları halde, işgüçlerini satacak tarım ve sanayi kapitalist işletmeleri bulamazlar. Bu durum, sermaye birikiminin yetersiz olmasından veya o bölgelerde kapitalist işletme açmayı ekonomik bulan girişimcilerin ortaya çıkmamasındandır. Daha önce, ilkel koşullarda da olsa, kendilerine üreten küçük üreticiler, artık işsizler kitlesine katılır. Bazen de girişimciler, büyük tarım ve sanayi işletmeleri kurdukları halde, işgüçlerini satın alabilecekleri özgür emekçi bulamazlar. Bu durum, küçük üreticilerin üretimi sürdürebilmesinden kaynaklanmaktadır. Batı Anadolu'da, toprak satın alıp, büyük tarım işletmeleri kuran İngilizler, işgüçlerini satın alabilecek özgür işçiler bulamadıklarından topraklarını elden çıkarmak zorunda kalmışlardır.

Tüccar ve tefeci sermayenin kıskacında olan küçük üretici köylü ister ortakçılık yapsın ister işlediği toprakları parayla kiralasın, zamanla küçük üreticilikten koparak özgür emekçiye dönüşür. Marx'a göre, tüccar ve tefeci sermayesi, küçük üreticiler üzerinde yıkıcı bir etki yaparak, onları topraktan ve üretim araçlarından koparıp özgür işçi durumuna getirir, daha ileri bir üretim biçimi olan kapitalizmin gelişmesine farkında olmadan katkıda bulunur.

Tüccar ve Tefeci Sermayesi Zor Kullanımı ve Vergiler

İlkel birikim kendiliğinden, tarihin vazgeçilmez akışıyla oluşurken, bu süreçte üç önemli araç işlevini yerine getirir. Bunlar: 1) Tüccar ve tefeci sermayesi, 2) Zor kullanımı, 3) Ağır vergilerdir.

Tüccar ve Tefeci Sermayesi

Tüccar ve tefeci sermayesi, küçük üreticiden gaspettiği artıdeğeri yoğunlaştırarak sermayeye dönüştürür. Böylece, bir yanda özgür emekçiler, diğer yanda özgür geçim ve üretim araçları oluşur. Bu koşullar altındaki tefeci ve tüccar sermayesinin güdümündeki küçük meta üretimi, kapitalist bir üretim biçimidir ve yarı feodal üretim biçimi olarak adlandırılır.

Tüccar ve tefeci sermayeye sahip olanlar, süreç içinde küçük üreticiyi işçiye dönüştürürken, kendileri de daha fazla kâr elde etmek istediklerinden, feodal üretimi yetersiz görüp, kapitalist üretimi tercih ederek kapitalist olur. Diğer yandan, küçük üretici köylülerden bazıları, topraklarını çoğaltarak ve üretim araçlarını geliştirerek tarım kapitalisti, kentlerdeki eski zanaat ustaları da üretim araçlarını geliştirerek, sanayi kapitalisti olur. Bu, genel olarak böyledir, pratikte sayısız biçimleri vardır.

Görüldüğü gibi tüccar ve tefeci sermayesi, ilkel birikimde çok önemli bir işleve sahiptir. Bir yandan emeğin özgürleşmesini sağlarken, diğer yandan sermaye birikimine neden olur. Böylece, bindiği dalı kestiği için, kapitalizmin önkoşullarını yaratarak ya sanayi sermayesinin güdümüne girer ya da kendisi sanayi sermayesine dönüşür.

Marx, ticaret sermayesinin, tüccar ve tefeci sermayesinin bazı özelliklerini taşıdığını, fakat onların, modern sermaye biçimi olduğunu söyler. Marx'a göre, toplumsal işbölümü kapitalist gelişme içinde, sanayi sermayesinin daha hızlı büyümesini sağlar, çünkü sermaye bir "nesne" değil, bir üretim ilişkisidir.[17]

Tüccar ve tefeci sermayesi, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, iki yanı olduğu görülmektedir: Birinci yanı, asalak, yıkıcı ve yok edici yanıdır ve bu yanı, feodal sistemin sürmesi için elinden gelen her şeyi yapar. Tüm ilerici gelişmelere karşıdır. İkinci yanı, bir yanda işçilerin diğer yanda kapitalistlerin olduğu kapitalist üretim biçiminin oluşmasına ortam sağladığı ilerici yanıdır. İlerici

17 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1965, s. 713.

yanı, kendiliğindendir. Yukarıda belirtildiği gibi, bindiği dalı kestiğindendir. İstemediği halde kapitalist sisteme ortam yaratmaktadır. Bu nedenle, tüccar ve tefeci sermayesinden feodal toplumsal üretim biçimini değiştirip dönüştürmesi beklenemez.

Tüccar ve tefeci sermayesinin yukarıda belirtilen iki yanından hangisinin ağır basacağını, tarihsel koşullar belirler. Eğer toplumsal yapıda, artıemeğini gaspedecekleri küçük üretici ve zorda kalmış toprak sahibi varsa, tüccar ve tefeci sermayesi, mevcut düzenden memnundur, egemen durumdadır ve tutucudur. Madalyonun ikinci yüzünde ise, küçük üreticiyi iliklerine kadar sömürerek, sanayi sermayesinin gereksinim duyduğu üretim biçiminin ortaya çıkmasına ortam yaratır. Bu sömürü sonucunda, bir yanda özgür emekçiler, diğer yanda kapitalistler oluşur. Bu durumda, tüccar ve tefeci sermayesi, kendi kuyusunu kazmış ve kuyunun dibini boylamış demektir. Tüccar sermayesi, bundan sonra ya sanayi sermayesinin güdümüne girer ya da kendisi sanayi sermayesi olur.

Feodal üretim biçiminin bağrından kapitalist üretim biçimine geçişin birdenbire ortaya çıkmadığı, bunun her ülkede ve bölgede farklı biçimlerde olduğu ve farklı uzunlukta süreçlerden oluştuğu yukarıda belirtilmişti. Küçük üreticinin topraktan ve üretim araçlarından koparılması, Batı Anadolu'da çok hızlı yaşandı. Artıemeği gaspeden tüccar ve tefeci sermayesinin bunda çok büyük payı oldu. Tüccar ve tefeci sermayesi, kullanım değerinin egemen olduğu üretim ilişkilerinin yerine, değişim değerinin egemen olduğu üretim ilişkilerini getirdi. Başka bir anlatımla, üretim ilişkileri, üretici köylülerle toprağın sahipleri arasında olurken, daha sonra, her türlü üretim aracından yoksun kalmış olup, işgücünü belli bir ücret karşılığında satan emekçilerle üretim araçlarına sahip kapitalistler arasındaki ilişkiye dönüşmeye başladı. Buna toplumsal üretim biçimlerinin değişikliğe uğraması açısından bakılırsa, feodal üretim biçimi, kapitalist üretim biçimine dönüşmeye başladı, demektir.

"Batı Anadolu'da üretilen ürünlerin Avrupa'ya taşınmasında, İngiliz tüccar sermayesi önemli bir işleve sahipti. İngiliz tüccarlar,

ithalat ve ihracat yanında, ticari kredi de veriyordu. Kredi verdikleri kişiler, yabancı otların ayıklanması, çapa yapılmasıyla uğraşan ortakçılar, küçük çiftlik sahipleri hatta büyük toprak sahipleridir. Kredi veren tüccarlar, borç karşılığında faiz almanın yanında, ithalat için düzenli ürün sağlamayı amaçlıyorlardı. Osmanlı Bankası, Osmanlı Maliye Şubesi ve Ziraat Bankası da kredi veriyordu ama kredi miktarlarının düşüklüğü ve kredi işlemlerinin uzun, koşullarının ağır olması, toprak işleyenlerin kolay ve yüksek miktarlarda kredi veren İngiliz tüccarlara yönelmelerine neden oluyordu."[18]

"Batı Anadolu'da, İngilizlerin toprak sahibi olmasıyla birlikte, feodal üretim ilişkilerinin yerini, kapitalist üretim ilişkileri almaya başladı. Bir yandan ortakçılık ve parasal kira uygulamaları sürerken, diğer yandan bu ilişkilerin yerine toprağın ücretli işçilerle işletilmesi giderek gelişiyordu. 1856'da çiftliklerin ortaya çıkmasıyla tarım işçilerinin ortalama ücreti 1 şilin iken, 1867'de 2 şiline kadar yükseldi. İngilizlerin işçilere ödediği yüksek ücretler, iç bölgelerdeki işgücünü kıyılara doğru çekiyordu. Hatta İngiliz toprak sahipleri, demiryolu şirketiyle anlaşıp, işçilerin "paso" kullanarak ucuz yolculuk yapmalarını sağladı. Tarlada çalışma zamanı, genellikle, gün ağarmasından gün batımına kadardı."[19]

Tüccar sermayesi, feodal üretim biçiminin egemen olduğu kentlerde, zanaat ve lonca üretiminin yapıldığı yerlerde vardır. Tüccar sermayesi, loncalarda üretilen ürünlerin kırlara götürülmesini, kırlardaki hammaddelerin kentlere getirilmesini sağlar. Ticaret, loncaların egemenliği altında olur ve tüccarlar, loncalar şeklinde örgütlenir. Fakat bu hep böyle sürüp gitmez. Zanaatkâr üretimi, loncaların tüm kısıtlamalarına rağmen büyür ve uluslararası ticaretin gelişmesiyle, tüccar sermayesi, loncadan bağımsız hareket etmeye başlar. Tüccar sermayesi, meta dolaşımını yaygınlaştırır ve tüm üretim alanlarına girebilmek için çaba gösterir. Meta değişimi geliştikçe, feodal üretim, kullanım değeri yerine,

18 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., 1975, s. 105.

19 A.g.e., s. 112.

değişim değeri üretmeye başlar. Yani feodal üretim biçiminde küçük meta üretimi başlar.

Tüccar sermayesi, böyle yaparken, küçük üretici, kendi gereksinimlerini karşılamak için, hâlâ kullanım değeri üretmeye devam eder, fakat artık, kullanım değeri biçim değiştirerek, para haline gelmiştir ve yapılan üretim, Marx'ın basit meta üretimi dediği küçük üretimdir.

Meta, dışımızda olan ve taşıdığı özellikleriyle insan gereksinimlerini gideren bir şeydir. Bir ürünün meta olabilmesi için, kullanım değeri taşıması nedeniyle, başka bir kimseye değişim yoluyla devredilmesi gerekir. İşte burada, küçük üreticinin, kendi üretim araçlarıyla doğrudan ürettiği ve bir kullanım değerine sahip olan ürün, tüccar aracılığıyla bilinmeyen pazarlara götürüldüğünde, değişim değeri kazanarak meta haline gelir. Burada artıdeğer, feodal bağımlılık halinde üretilir ve değişim sırasında tüccar tarafından gaspedilir.

Kapitalist meta üretimi, küçük meta üretiminden çok farklı bir şeydir. Bu üretimde, üretim araçları kapitalistlere aittir. Ürün, kendi üretim araçlarına sahip olmayan işçiler tarafından üretilir ve ürünün sahibi kapitalisttir. İşçinin işgücü parayla alınan metadır. Bu şekildeki meta üretimi, sadece kapitalist üretim biçiminde vardır.

Tefeci sermayesi, hiç istemediği halde, feodalizmin çözülmesine, elinde olmadan katkı sağlar, denmişti. Bunu biraz daha ayrıntılı anlatmakta yarar vardır: Birinci katkısı, ticaret geliştikçe, feodal beyleri, topraklarının kullanım karşılığı olarak, emek veya ürün yerine, para almaya zorlamasıdır. Feodal beyler, tüketimleri için gereken parayı tefecilere borçlanarak sağlar. Bu borçları ödeyebilmek için, topraklarının kullanım hakkı olarak, önce ürün, daha sonra para almak zorunda kalırlar. Feodal beylerin bu borçlanmaları, zamanla mülklerinin tefecilerin eline geçmesine neden olur.

İkinci katkısı, toprağın kullanım hakkını para olarak ödemek zorunda olan küçük üretici köylünün, bir yandan ürünlerinin

satılması için tüccara, diğer yandan borçlanma yoluyla tefeciye bağımlı olmasıdır. Küçük üretici, yaşamını sürdürebilmek için, gerekli emeğin çok daha azına razı olduğu halde toprağı işletmenin karşılığı olan parayı ödeyemeyecek duruma gelir.

Zor Kullanımı

İlkel birikimin oluşmasında, zor kullanımının yeri büyüktür. Marx, İngiltere'de, küçük üretici köylülerin topraklarından nasıl zorla atıldığını, kamuya ait toprakların zorla ele geçirilerek, bu toprakların otlaklara dönüştürüldüğünü veya kapitalist tarım işletmelerinin kurulduğunu, diğer yandan üretimden koparılan küçük üretici köylülerin nasıl özgür emekçilere dönüştüklerini anlatır.[20]

Marx'ın ilkel birikimle ilgili olarak İngiltere'den verdiği örnekler, Osmanlı döneminde ve daha sonra Cumhuriyet döneminde, geniş boyutlarda yaşanmadı. Bunun, bu topraklarda uzun yıllar Asya tipi üretim biçiminin yaygın olmasından kaynaklandığı belirtilmişti. Ege Bölgesi'nde yaşanan mülksüzleştirme olaylarından en önemlisini Orhan Kurmuş şöyle anlatmaktadır:

"Türkiye topraklarında, köylülerin topraklarından zorla atılmasıyla ilgili örneklerden en önemlisi Batı Anadolu'da yaşanmıştır. Batı Anadolu'da 19. yüzyılda, Söke ve Nazilli yakınlarında bazı köylüler topraklarından atıldı. Köylüler, kendilerini topraklarından atan İngiliz çiftçilerin çiftliklerini işgal ettiler, fakat istediklerini alamadılar. Buna benzer bir olayda da tapu kayıtları değiştirilerek zor kullanmayla ve tehditle köylülerin toprakları ellerinden alındı. Köylüler, 1895'in haziran ayında, İngiliz Baltazzi Çiftliğini işgal etti. 1000'e yakın topraksız köylü ailesi, üzerlerine gönderilen 200 silahlı zaptiyeye karşı üç hafta direndi. Sonunda, mücadeleyi kazanamayacaklarını anlayınca, çiftlikte yanabilecek her şeyi yaktılar. Direnişi örgütleyenler, mahkemede yargılanarak cezalandırıldılar."[21]

---

20 Karl Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1990, s. 680.

21 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., 1975, s. 108.

Vergiler

Küçük üretici köylüyü topraktan ve üretim araçlarından yoksun bırakma araçlarından birisi vergilerdir. Vergiler, para şeklinde alındığında, küçük köylü üreticilerle birlikte, küçük toprak beyleri de pazara, tüccar ve tefeci sermayesine bağımlı olur. Feodal devletin, para gereksinimini karşılamak için, toprağın kullanım bedeli olarak küçük üretici köylülerden aldığı vergiler, feodal üretim biçimini yıkmaya başlar. Küçük üretici köylüler, vergilerini ödeyebilmek için, ürünlerinin bir kısmını pazara götürerek, onları metaya dönüştürür. Böylece küçük meta üretimi, feodal üretim biçiminin bağrından çıkarak gelişmeye başlar. Zamanla, küçük üretici köylü, gereksinimlerinin daha çoğunu pazardan karşılar. Bazı küçük üreticiler, tüccarlara olan borçlarının, tefecilere ödemek zorunda oldukları faizlerin ve feodal devlete ödemek zorunda oldukları vergilerin altından kalkamadıklarından, topraktan ve üretim araçlarından koparak, özgür emekçi haline gelir. Diğer yandan, onların üretim araçları da başkalarının elinde sermayeye dönüşerek, daha büyük işletmeler kurulmasına neden olur. İşte vergiler böylece, ilkel sermaye birikimine katkıda bulunmuş olur.

Feodal üretim biçiminde; tüccar ve tefeci sermayesi, zor uygulanması ve vergilendirme, elbirliğiyle feodalizmi çözerken, buna bağlı olarak özgür emek ve sermaye de gelişir.

Emperyalizm ve İlkel Sermaye Birikimi

Emperyalizmden önce sömürgecilik iki aşamadan geçmiştir. Birinci aşama, kapitalizmin ortaya çıkmasına yakın sürmekte olan ilkel sermaye birikimi aşamasıdır. Bu aşamada tüccar sermayesi, denizaşırı ülkeleri yağma ve talan ederek servet biriktirirken, sömürgeleri fakirleştirdi. İkinci aşama, kapitalist aşamadır. Bu aşamada, sömürü, sanayi sermayesiyle sürdürüldü. Kapitalist ülkelerde üretilen ürünler sömürgelere götürülürken, oradaki hammaddeler kapitalist ülkelere getirildi.

Emperyalist aşamaya gelen kapitalizm, eşitsiz gelişim yasası gereği sömürge ve yarı sömürge ülkelerde, gereksinim duyduğu hammaddelerin üretileceği bölgelerde, aracı kapitalist işletmeler kurulmasını sağlar. Kendi ülkelerinde üretilen metaların geri ülkelerin dört bir yanına dağıtılması, bu ülkelerdeki hammaddelerin kendi ülkelerine aktarılması için demiryolları yatırımlarına girer.

Emperyalizmin, geri üretim biçimlerinin egemen olduğu ülkelere ihraç ettiği finans kapitalin yatırımlarda kullanılıp kullanılmadığı çok büyük bir öneme sahiptir. Alınan borçlar yatırımlarda kullanıldığında, o·ülkelerde ilkel sermaye birikimi süreci başlar, yani bir yandan özgür emek, diğer yandan kapitalist işletmeler ortaya çıkar. Aksi halde, yani alınan borçlar, daha önce alınan borçların faizlerini ödemek için, lüks tüketim maddeleri, silah vb savaş araçları almak için kullanılırsa, ülke halkı, yöneticilerin koyduğu ağır vergilerle iliğine kadar sömürülür.

Emperyalist dönemde, tefeci karakterdeki mali sermaye, geri üretim biçimlerinin hâkim olduğu ülkeleri, mali, ekonomik, askerî kültürel olarak kendine bağımlı hale getirir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, birçok ülke, siyasi bağımsızlığına kavuştuğundan, eski sömürgecilik yerini yeni sömürgecilik aldı. Artık, söz konusu devletler, siyasi bağımsızlıklarına sahip oldukları halde, tefeci finans kapitalin bağımlılığından kurtulamıyorlar. Böylece, büyük mücadelelerle kazanılmış siyasi bağımsızlık, içi boşaltılmış bir bağımsızlığa dönüşüyor. Yarı sömürge veya yeni sömürge duruma getirilen ülkeler, ilkel birikim sürecini bir türlü tamamlayamıyor. Tefeci finans kapital de, güdümündeki ekonomik ilişkiler sonucu biriken ilkel sermayeyi kendi hanesine aktarıyor. Emperyalizm, bu nedenle, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerini, bu ilişkilerin yansıması olan feodal üstyapı kurumları olan siyasi, hukuksal ve kültürel yapıları kendine uygun bulmakta, her türlü gelişmeye karşı çıkmaktadır.

Kendi iç çelişkileriyle ilkel sermaye birikimi aşamasına giren ülkeler, emperyalizmin etkisi altına girdiklerinde iki etki altında kalırlar: Emperyalizmin birinci etkisi, girdiği geri üretim ilişkilerine

sahip ülkelerdeki yerel pazarları birleştirmesi, küçük üretici köylüyü üretim araçlarından koparark, bir yanda özgür emeği, diğer yanda meta üretimini yaygınlaştırmasıdır. Doğaldır ki, böyle bir ilkel sermaye birikimi, kendine bağlı başlamakta ve onun istemleri doğrultusunda şekillenmektedir. Böyle gelişen bir kapitalizm de ona bağlı olarak şekillenmektedir. Emperyalizmin diğer etkisi, geri üretim ilişkilerinin hâkim olduğu ülkelerdeki hammaddeleri talan ederek, borçlandırmayla biriken ilkel sermayeyi kendi hanesine aktarmaktır. Bu süreç devam ederken, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerini korumaya çalışır; ulusal sanayinin oluşmasının ve gelişmesinin önünde en büyük engel olarak kalır.

Emperyalizmin, geri üretim ilişkilerinin egemen olduğu ülkeler üzerindeki iki etkisi karşılaştırıldığında, esas olanın, yıkıcı, geriletici, sömürücü etkisi olduğu, olumlu etkisinin, istenmediği halde kendiliğinden ortaya çıktığı görülür. Bu nedenle, emperyalizmin etkisine giren ülkelerde mali, ekonomik, hukuksal ve kültürel bağımsızlık görülmemektedir. Bu ülkelerde siyasi bağımsızlık olduğu söylense de böyle bir bağımsızlığın olamayacağı ortadadır.

Emperyalist ülkelerde mali sermaye, dev tekeller aracılığıyla, sanayi sermayeleri arasındaki rekabeti kaldırdığından, emeğin üretkenliği azalır. Buna bağlı olarak, kâr oranları da düşer. Emperyalizm, bu açığı kapatmak için, bir yandan ucuz hammadde sağlamak, diğer yandan üretilen metalara pazar sağlamak zorundadır. Bunun için, emperyalizm, ekonomik ilişkiler içine girdiği geri üretim biçimlerine sahip ülkeleri sermaye ihracıyla, yani onları borçlandırarak, kendisine mali ve iktisadi bağlarla bağlar; hammadde ve pazarları üzerinde tekeller kurar. Bir emperyalist ülke, yarı sömürge bir ülkeye tek başına egemen olurken, bazen birkaç emperyalist ülke, o ülkede pazar paylaşım mücadelesine girer. Kendi aralarında böyle mücadeleler olduğu halde, sömürdükleri ülkelerde ulusal kapitalizm oluşturulma çalışmalarına ve üretici güçlerin gelişmesine karşı ortak hareket ederler, çünkü bu ülkelerde ortak çıkarları vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılda ticaret gelişmiş durumdaydı ve kentlerdeki küçük üretim, manüfaktür aşamasına geçiyordu. Avrupa'da üretilen daha kaliteli ve daha ucuz sanayi ürünleri, Osmanlı pazarına girmeye başladıktan sonra, bir yandan yerli imalat sanayini çökertirken, diğer yandan, ürünler altın parayla satın alındığından, hazinenin boşalmasına neden oldu. Devlet, açıklarını kapatmak için borçlanmaya başladı. Zamanla devlet, borçlarını borçla ödemeye gittikçe, köylerdeki küçük üretici köylüden, kentlerdeki küçük üretici zanaatkârdan daha fazla vergi alma yoluna başvurdu. Ülkedeki üretim biçimleri Asya tipi üretim biçimi ve feodal üretim biçimi olarak sürdüğü halde, üreticilerden daha fazla artıdeğer istenmesi tımar sisteminin çökmesine neden oldu.

Tımar sahiplerinin topladığı vergiler, ihaleyle vergi toplama işini devletten alan mültezimler tarafından toplanmaya başladı. Mültezimler, köylülerden işlettikleri toprağın bedeli olarak, ürünlerin bir bölümünü vergi adı altında alırken, daha sonra para olarak almaya başlayınca, Asya tipi merkezî feodal yapı dağılmaya başlayıp, küçük köylü mülkiyeti doğarken, mültezimler malikâne sahibi olmaya başladı. Bu malikâne sahipleri, zamanla toprak ağalarına dönüştüler. Özel toprak mülkiyetinin doğduğu bu dönemlerde, küçük üretici köylülerin bazıları, ağır vergiler ve toprak kiraları nedeniyle, topraktan ve üretim araçlarından koparak kentlere göç etti.

Bu dönemde yaygınlaşan köylü isyanlarının nedenleri ödenemeyecek dereceye yükseltilen vergiler ve toprak kiralarıdır. Küçük üretici köylülerin toprağını terk etmesini ve kentlere göçmelerini önlemek için yasalar çıkartıldığı halde bunun önüne geçilemedi.

Avrupa'dan gelen daha kaliteli ve daha ucuz ürünler, Osmanlı kentlerinde manüfaktür üretimi yapan küçük üreticilerin yok olmasına neden oldu. Böylece, Avrupa kapitalizmi, Osmanlı topraklarında filizlenmeye başlayan yerli endüstriyi bir daha kendini toparlayamayacak şekilde tahrip etti. Bu tahriple birlikte, merkezî feodal yapı çözülüyor, meta dolaşımı gelişiyor, tefeci sermaye, küçük üreticilerin sırtından büyüyordu.

İlk zamanlar meta ihracıyla Osmanlı pazarını kendisine bağlayan Batı kapitalizmi, tekelci aşamaya geldiğinde, merkezî feodal bürokrasiyle, tefecilerle, toprak ağalarıyla, aracı (komprador) tüccarlarla ilişki kurmakta hiç zorlanmadı. Kapitalizm, en yüksek aşaması tekelci aşamaya ulaşmış, meta ihracı yerine sermaye ihracına başlamıştır. Osmanlı topraklarında, bir yandan doğrudan küçük üreticiler, üretim araçlarından koparken, diğer yandan da feodal getirim merkezileşerek, üretim araçları sermayeye dönüşüyordu. Bazı bölgelerde, öncelikle Batı Anadolu'da, bir yandan bütün üretim araçlarına sahip kapitalistler, diğer yanda da üretim araçlarından koparılmış özgür emekçiler ortaya çıkmaya başlıyordu.

Bu dönem, küçük üreticilerin işlettiği toprağın karşılığı olarak ürün yerine para ödediği dönemdir. Marx, küçük üretici, toprak sahibine veya devlete, toprağın kullanım hakkı olarak vergiyi veya kirayı para olarak vereceğinden, ürünlerinin belirli bir bölümünü metaya dönüştürmeli veya meta üretmelidir, der ve devam eder: Görüldüğü gibi, ürün getirim, para getirime dönüştüğünde, meta üretiminde ve para dolaşımında önemli bir gelişme ortaya çıkıyor. Durum böyle olunca, ürünler için bir piyasa fiyatı oluşmakta ve ürünler, aşağı yukarı bu değerlere yaklaşan fiyatlardan satılmaktadır.[22]

Osmanlı Devleti'nde, topraklar baştan itibaren devlet mülkü değil de özel mülk olsaydı, alınıp satılabilecek, büyük tarım işletmeleri ortaya çıkabilecekti. Avrupa'daki feodal üretim biçimi ile Anadolu'daki Asya tipi üretim biçiminin aynı şey olmadığı yukarıda belirtilmişti. Feodal üretim biçiminde, üretim ilişkileri, feodal toprak beyleriyle, küçük üretici köylüler arasında olurken; Asya tipi üretim biçiminde, üretim ilişkileri, toprağın mülkiyetini elinde bulunduran devlet ve onun asker-sivil yönetici kadrosu ile küçük üretici köylüler arasındadır.

22 Karl Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay., 1978, s. 700-702.

Osmanlı tarihi, geniş topraklara el koyan toprak beyleriyle bu toprakları onlardan alıp, küçük üretici köylülere dağıtan merkezî feodal devlet arasındaki mücadelelerle doludur.

Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye'de tarımsal kesimde, merkezî feodal Osmanlı Devleti'nin toprak mülkiyetine izin vermemesi; toprakları küçük parçalar halinde ve sadece kullanım hakkıyla küçük köylü işletmelere vermesi, önemli ölçüde büyük tarımsal işletmelerin oluşmasını engellemiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar tüm hükümetlerin, toprak dağıtımıyla ilgili net bir politikası olmamıştır. Kapitalizmin iki ayağı üzerinde dikilebilmesi için, aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya herhangi bir zorlama yapılmamıştır. Bunlar olmayınca, küçük üretici köylü topraktan ve üretim araçlarından koparak özgür işçi olamamış; buna bağlı olarak, büyük kapitalist tarım işletmeleri oluşamamıştır.

Tanzimat'tan beri, toprakta özel mülkiyet savunulmuş; topraksızlara toprak dağıtılması gerektiği vurgulanmış, köylünün milletin efendisi olduğu söylenmiş, çıkartılan toprak reformu yasaları ya hiç uygulanmamış ya da uygulamalardan herhangi bir sonuç alınamamıştır. Bunun nedeni, topraksız ve az topraklı köylülerin herhangi bir toplumsal mücadeleye girişmemeleri ve toprak reformu yasalarını çıkaran yönetimlerin, büyük toprak sahiplerinin temsilcisi hatta bizzat kendileri olmasıdır.

Cumhuriyet hükümetleri de merkezî feodal Osmanlı İmparatorluğu gibi, toprakların küçük üreticilere dağıtmanın uygun olacağını savundu fakat amaçları farklıydı. Osmanlılar, toprağın mülkiyetini değil, küçük parçalar halinde ve yalnızca işletme hakkını veriyordu. Bazı devlet görevlilerinin, toplumsal gücü olan bazı kişilerin şu veya bu şekilde geniş toprakları ellerine geçirmeleri halinde, bu topraklar onlardan alınarak, küçük üreticilere dağıtılıyordu. Böylece devlet, büyük toprak sahipleriyle uğraşmaktan kurtuluyor ve vergileri küçük üreticilerden kolaylıkla alabiliyordu. Tevfik Çavdar, Osmanlının son dönemlerinde toprak sahipliği ile ilgili olarak şunları söylüyor:

"Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sonrasında, toprak sahipliği konusunda yeni bir hareketlilik ortaya çıktı. 1915-1917 arasındaki Ermeni nüfusun göçe (tehcire) zorlanması sonucunda, bırakılan topraklara nüfuzlu kişiler, Müslüman eşraf ve ayan bir yolunu bulup el koydu. Aynı şekilde Lozan Antlaşması gereği İstanbul ve Batı Trakya dışındaki Türk ve Rum nüfusun mübadelesi de göç eden Rumların arazilerinin bir bölümüne el konulması sonucunu doğurmuştur. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarında, Anadolu'da büyük ölçüde bir toprak mülkiyeti transferi olmuş ve bu da kırsal alanda büyük toprak sahipliğinin, bilinen deyimiyle toprak ağalığının güçlenmesi sonucunu vermiştir."[23]

İzmir İktisat Kongresi'nde, büyük toprak sahipleri ağırlıklarını koymuş, istedikleri kararların çıkmasını sağlamıştır. Toprak mülkiyeti 1924 Anayasası gereğince güvence altına alınmıştır. Eski tımar vb toprakları işleyenlerin bunu kanıtlayan belgeleri göstermesi durumunda, bu toprakları mülkiyetlerine geçireceklerine ilişkin yasanın çıkışından sonra, birçok nüfuzlu esnaf, büyük toprak sahibi, ellerindeki eski Osmanlı belgelerini mahkemelere sunarak bu toprakları sahiplendi.

Türkiye'de 1924 Anayasası ile büyük miktarda toprakları ellerine geçirenler, bu topraklarda büyük tarım işletmeleri kurmamış veya kuramamış, bu toprakları yarıcılıkla, ortakçılıkla veya kirayla işletmişlerdir. Bu, modern cumhuriyet adı verilen yapının, feodal ilişkileri geliştirmesi anlamına gelmektedir. Güneydoğuda büyük toprak ağalarının esas kaynağı, bu bölgelerde, merkezî feodal Osmanlı Devleti'nin denetim kuramaması ve buna bağlı olarak küçük arazi parçalarının işletilmesine dayanan tımar sisteminin oluşturulamamasıdır.

Günümüze gelirsek, 1929 ekonomik bunalımından sonra, devletçilik adıyla anılan süreçte kurulan kamu iktisadi teşebbüsleri, "toplumun sırtında bir kambur" olarak gösterilip, siyasi ve ekonomik gücü olan kişi ve kurumlara çok düşük fiyatlarla satılmaktadır.

23 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Kitabevi, 2003, s. 181-182.

Bu kurumlarda belirli bir güvenceyle çalışan kamu emekçileri işsiz kalmaktadır. İlkel sermaye birikimi, kamu işletmelerinin yok pahasına özel sektöre devredilmesiyle sürmektedir.

Tarım kesiminde ilkel sermaye birikimin kaynağı kamuya ait topraklar iken, sanayi kesiminde, devletin oluşturduğu Kamu İktisadi Teşebbüsleri'dir (KİT). Bu topraklarda yaşayan halkların üretmiş olduğu değerler özel sektörün sermayesine aktarılırken, kamu emekçileri, işsizler ordusuna katılmaktadır.

12 Eylül 1980 askerî faşist darbesinin nedeni, kapitalist sermaye birikim sürecinin tehlikeye girmesidir. Bu darbeyle geniş halk kitlelerine önceden göreceli de olsa sağlanan güvenceler ortadan kaldırılmış, maddi değerleri zorla zulümle özel sektöre aktarılmıştır. Bu dönemde devlet eliyle yeni zenginler türetilmiş, hayali ihracatlar, vergi indirimleri, naylon faturalarla halktan vergi olarak toplanan değerler özel kesime aktarılmıştır. Bu dönem, zenginlerin mantar gibi ortaya çıktığı, büyük kuruluşların devleştiği dönemdir.

KİT'lerin özel sektöre devredilmesinin yanında, kamu eliyle görülen hizmetler, taşeronlara verilmektedir. Taşeronlaşma, özelleştirmenin bir başka türüdür. Bu kuruluşlar, kamu kaynaklarını kullanarak, çok düşük ücretlerle ve çok kötü koşullarda, güvencesiz, sendikasız, iş güvenliği olmadan çok düşük ücretlerle işçi çalıştırmaktadır. Burada olan şey, kaynakların devlet eliyle özel sektöre aktarılmasıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'de ilkel sermaye birikimi, kamuya ait arazi, mal ve üretim olanaklarının yağmalanmasıyla devam etmektedir. Böylece, bir yandan kapitalistler kolay yoldan sermayelerini büyütürken, diğer taraftan kamu kurum ve kuruluşlarında göreceli de olsa belli bir güvenceyle çalışan emekçiler, güvencesiz çalışma koşullarına mahkûm edilmektedir.

Devlet eliyle kamu arazilerinin, mallarının, üretim olanaklarının özel sektöre aktarılmasında, bu sektörlerin emperyalist devlerle ilişkileri her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. "Küreselleşme" diye adlandırılan şey, emperyalistler ile aracıları (komprador)

arasındaki bağların günün koşullarına uydurularak daha da güçlendirilmesinden başka bir şey değildir.

Türkiye'de ilkel sermaye birikimi, ülkenin kendi iç çelişkileriyle gerçekleşseydi bugünkü durumdan çok farklı olabilirdi. Fakat önceleri kapitalist daha sonra emperyalist devletler, ülke ekonomisini etkileri altına aldığından, Türkiye'nin ekonomik yapısını kendilerine uygun şekillendirdiler ve buna devam etmektedirler. Topraktan ve üretim araçlarından kopan yoksul ve küçük köylü üreticilerle küçük zanaatkârların sayısı çok büyük boyutlarda değildir. Kopmuş olanlar da emperyalist sömürü nedeniyle maddi değerler ülke dışına aktarıldığından, özgür emekçileri istihdam edecek büyük kapitalist işletmeler oluşturulamadığından, işsizler ordusuna katılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN TARİHSEL GEÇMİŞİ

Giriş

Türkiye'nin toplumsal yapısının Avrupa'ya bağlı olarak şekillenmesinin Osmanlının en parlak döneminde kapitülasyonlarla başladığına değinilmişti, fakat Türkiye'nin bugünkü toplumsal yapısını biraz daha ayrıntılı olarak belirleyebilmek için 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlamak yararlı olacaktır. O dönemlerde, kapitalizm Avrupa'da feodalizmi tasfiye etmiş; en yüksek aşaması emperyalist aşamaya ulaşmış; Asya, Afrika, Güney Amerika ülkelerini sömürgeleştirerek, onları kalkınamaz, kapitalistler arasına katılamaz hale getirmiştir. Türkiye de bu ülkelerden biridir, ancak birçok nedenlerden siyasi bağımsızlığını tamamen kaybetmemiş, yarı sömürge olarak ayakta kalabilmiştir. Bu, dünyanın farklı bölgelerindeki veya ülkelerindeki ekonomik yapıların dengesiz gelişmesinin sonucudur.

Avrupa'nın bugünkü zenginliğinin kökleri elbette ki çok derinlerdedir. Amerika'nın, Hindistan ve Uzakdoğu'ya Afrika'yı dolaşarak giden denizyolunun keşfedilmesine kadar uzanır. Avrupalılar, gittikleri ülkelerdeki tüm hazır değerleri talan ederek veya değersiz hediyeler karşılığında alarak kendi ülkelerine taşımıştır. İşte bu dönemler, Osmanlı toprakları üzerinden geçen transit taşıma yolunun önemini kaybettiği, Atlantik Okyanusu'nun önem kazandığı dönemdir.

Batı uygarlığının maddi ve manevi değerleriyle gelişen burjuva sınıfı, asalak bir aristokrat zümrenin elinde oyuncak olmuş

kralları destekleyerek, bir hükümdarın ölünceye kadar devlet başkanı olarak kaldığı bağımsız monarşiler kurdu. Daha sonra bu monarşilere dayanarak feodal yapıları yıkarken, diğer yandan maddi malları satacakları pazarları ve hammadde kaynaklarını ele geçirdi.

Batıdaki bu duruma en uygun ideoloji, ekonomide liberalizm, politikada kişisel özgürlük ve demokrasiydi. Avrupa topraklarında bu ideoloji geçerliyken, oradaki kapitalistler, bu ideolojiden memnunken ve daha da gelişmesini isterken; sanayi ürünlerini sattıkları, tarım ürünleriyle yeraltı kaynaklarını satın aldıkları Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkelerde, bu ideolojinin oluşmasını ve gelişmesini istemiyorlardı. Onların istedikleri, bu ülkelerde özgürce ekonomik ve ticari etkinliklerde bulunmaktı. Bu isteklerini kapitülasyonlarla gerçekleştirmişlerdi. Osmanlı padişahları, askerî feodal düzenin temsilcileri olarak, hiç düşünmeden onlara istedikleri ayrıcalıkları verdi.

Avrupa'da endüstri çağına ilk adım atan ülke İngiltere'dir. Çünkü ticaret kapitalizmi önce orada gelişmişti. İngiltere burjuvazisi, feodalizmi fazla kanlı olmayan devrimlerle yıkmış, ulusal pazarını yaratıp, ona uygun bir hukuk düzeni oluşturmuştur. İngiltere'de 18. yüzyılda başlayan endüstri devrimi, Avrupa'ya 19. yüzyılın ortalarında gelebildi. Fransız burjuvazisinin feodalizmi yıkması, İngiltere'deki kadar kolay olmadı. Bu nedenle, Fransızlar, bu mücadeleyi ve kazanımları tüm insanlığa mal ettiler; devrim anayasasına "İnsan Hakları Bildirisi" adını verdiler.

Bilindiği gibi, ekonomik sistemler, birbirinin ardından gelir. İlkel komünal sistem, köleci sistem, feodal sistem, kapitalist sistem ve sosyalist sistemden her biri, bir önceki sistemin niceliksel birikimler sonucu nitelik değiştirerek, bir sonraki aşamaya geçmesidir. Bu genel olarak böyleyken, her bölgede ve ülkede, bir sistemin bir sonraki sisteme dönüşmesi, farklılık göstermektedir. Fransa, Almanya, İngiltere, kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalist aşamaya geldiğinde, Türkiye'de feodalizmin bağrında ilkel sermaye birikimi yeni başlıyordu.

Fransa, Almanya, İngiltere emperyalizmi, Osmanlı topraklarında başlayan ilkel sermaye birikimini kendi kontrollerine aldı. Kapitalist dönemlerinde, Osmanlı pazarına meta ihracıyla giren bu devletler, emperyalist aşamaya geçtiklerinde sermaye ihracıyla ülkenin kılcal damarlarına kadar girip, yönetimlerinde söz sahibi oldu.

Bizans yönetimi, 11. yüzyılda, Anadolu'daki topraklarda bir toprak aristokrasisi yaratarak, halkı serf durumuna getirecek politikalar uygularken; küçük üretici köylü, bundan rahatsız oluyor, Bizans yönetimini istemiyordu. Tam da bu sıralarda, Selçuklular, Anadolu'daki toprakları kamulaştırıyor, işletmek isteyenlere bu toprakların sadece kullanım hakkını veriyordu. Osmanlılar da Selçuklular gibi toprakları kamulaştırmış ve Anadolu'da büyük toprak sahipliğinin ortaya çıkmasını engellemiştir. 16. yüzyıla kadar süren kuruluş döneminde, Anadolu köylüsü, bu uygulamayı kendisine uygun bulmuş ve bu nedenle üretime katılmıştır.

Feodal üretim biçiminde, artıdeğere feodal beyler el koyarken; Osmanlı üretim biçiminde devlet, artıdeğere asker ve sivil yönetici kadroyla birlikte el koyuyordu. Çünkü sistem, devletin bu kadrosu aracılığıyla sürdürülüyordu. Bu sistem, 16. yüzyıla kadar iyi gitti, fakat daha sonra yaygın bir toplumsal huzursuzluk oluştu. Osmanlı yönetimi, sosyal istikrarı korumaya çalışırken, ekonomik yapının gelişip dönüşmesine engel oldu. 16. yüzyıldan sonra Avrupa'daki ekonomik yapılar, değişip dönüşürken ve güçlenirken, değişmeyen Osmanlı ekonomik yapısı, ilişkisi olan bu yapıların etkisi altına girmek zorunda kaldı.

Osmanlı ekonomik sisteminin iki gelir kaynağı vardı: Bunlardan birisi dış etmenlerin etkisiyle sağlanan gelirler, diğeri tarımsal üretim ve dış ticaret gelirleridir. İstanbul'un fethinden sonra Batı devletleri, Asya ticaretini daha güvenli yollardan yapmak için arayış içine girerek, yeni yollar ve yeni kıtalar buldular. Dünya ticareti, Asya, Ortadoğu ve Akdeniz'den okyanuslara kaydı ve Osmanlılar, artık dünya ticaretinden bir pay alamaz oldu.

Batı Avrupa, üretimde büyük gelişmeler sağlarken, Sanayi Devrimi'ni yaparken, Osmanlılarda herhangi bir gelişme görül-

müyordu. 16. yüzyılda, Batı, yeni teknolojiyle donatılmış ordulara sahipken, Osmanlılar, Batı Avrupa'da doğal sınırlarının sonuna gelmişti. Osmanlı ekonomik yapısı, toplumunu besleyemeyecek durumdaydı. Üretim teknolojisi çok ilkeldi. Tarımda üretimin verimliliği gittikçe düşüyordu ve buna bağlı olarak köylüler çift bozuyor, kentlere akın ediyordu. Osmanlı ekonomik ve sosyal sistemi her geçen gün bozuluyordu.

Topraktan ve üretim araçlarından kopan küçük üretici köylüler, kentlere göç ediyor, fakat oralarda da onları istihdam edecek kapitalist işletmeler ortaya çıkamıyordu. Çünkü Osmanlı kamu toprak düzeni, Avrupa'daki gibi bir kapitalist toplum biçimine olanak tanımamıştı. Bunun yanında, Batı kapitalizmi, daha ucuz ve daha kaliteli ürünlerini ülkenin her yanına çok düşük gümrük vergisiyle ulaştırdığından, kentlerdeki küçük zanaatkârlar da üretim araçlarından kopuyor, özgür emekçiye dönüşüyordu. Batı kapitalizmi, daha sonra Batı emperyalizmi, Osmanlı topraklarında kapitalizmin gelişmesinin önünde en büyük engeli oluşturuyordu. Osmanlı topraklarındaki küçük köylü üreticiler de küçük zanaatkârlar da, Batı kapitalistlerinin ucuz ve kaliteli ürünleri yüzünden, özgür emekçi oluyor ama Batı kapitalistlerinin fabrikalarında işe giremiyordu.

Osmanlı topraklarında, Batının etkisiyle, böyle bir çözülme yaşanırken, devlet yönetimi artıdeğerden vazgeçmedi. Bürokrasinin de hayat kaynağı bu olduğundan, mevcut kamusal düzeni korumak için gereken her şeyi yaptı. Batı kapitalizminin Osmanlı topraklarında rahat hareket edebilmesi için onlara gereken bütün ayrıcalıkları tanıdı. Böylece, feodal üretim biçiminde çözülme olduğu halde, yerine ondan sonra gelmesi gereken kapitalist üretim biçimi ortaya çıkamadı. Elbette bu dönemde, mevcut yapıyı korumak ve sürdürmek isteyenlerle, değişmesini isteyenler arasında bir mücadele vardı ama yenilikten yana olanların, yeni bir toplumsal yapıyı kuracak güçleri yoktu. Bu durum, kapitalist üretim biçiminden yana olan kesimlerin batı kapitalistleriyle bütünleşmesine neden oldu.

Emperyalistler, sanayide, ulaşımda, ticarette ve mali alanda, sermaye yoğunlaşmasının ilk yıllarında, sermaye ihracı ile Osmanlı topraklarında egemen oldu. Osmanlı İmparatorluğu, tefecinin eline düşmüş bir küçük üretici gibi, borçlarını borçla ödeme yoluna başvurduğundan, borcu her geçen gün çığ gibi büyüdü, sonunda, ülke yönetimini, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının tamamını emperyalistlere teslim etmek zorunda kaldı.

Başta da belirtildiği gibi, Türkiye'nin toplumsal yapısının kavranabilmesi için 19. yüzyılın ilk çeyreğine gitmek çok önemlidir. Batı ile ilk bütünleşmenin, Osmanlı Devleti'nin 1535 yılından itibaren, bu devletlere kapitülasyonlar adıyla bilinen ayrıcalıkları vermesiyle başladığı hiçbir zaman gözden uzak tutulmamalıdır. Osmanlı yönetimi, bir yandan Batıya her türlü ayrıcalıkları verdi, küçük üretici köylüden aldığı vergilerden vazgeçmedi ve 1538 yılından itibaren, vergilerin toplanmasını ihale yoluyla mültezim diye adlandırılan kişilere vererek, üretici güçleri daha da zora soktu. Mültezimler, vergileri o kadar artırdı ki, küçük üreticiler, üretimden vazgeçmeye başladı.

19. yüzyılda, Batıda kapitalizm gelişmiş, en yüksek biçimi olan emperyalist aşamaya gelmişken, Osmanlı İmparatorluğu, onlara bağımlı bir kapitalistleşme sürecine giriyordu. Osmanlı topraklarında, önceleri Batı kapitalizminin, daha sonra emperyalizminin etkisi altında kalan toplumsal yapı, onların istediği biçimde şekillendi. Yerli ticaret ve tefeci sermayesi, imalat sanayine yönelemedi, sermayesini özgürce kullanabilen burjuva sınıfına dönüşemedi. Buna bağlı olarak, topraktan ve üretim araçlarından kopanlar, işgüçlerini satacak kapitalist işletmeler bulamadı.

Batıdan gelip ülkenin her tarafına dağıtılan kaliteli ve ucuz ürünler, mevcut küçük zanaat üretiminin çökmesine neden olurken, ülke topraklarında uygulanan iç ticaret vergilerinin, dış ticaret vergilerinden yüksek olması da bağımsız bir ticaret burjuvazisinin gelişmesini engelledi. Topraktan ve üretim araçlarından koparak özgürleşen emek, modern tarım ve sanayi işletmeleri oluşamadığından istihdam edilemezken, onların bıraktığı toprak-

ları, kırsal kesimdeki eşraf ve büyük toprak ağaları çeşitli yollarla ele geçirdi. Bu kesimler, Hıristiyan veya Müslüman olmayan ve Levanten diye adlandırılan ticaret burjuvazisiyle birlikte, Anadolu topraklarındaki tarım ürünlerinin ve hammaddelerin Avrupa pazarına satışını gerçekleştirdi.

Bir ülkede tarım sanayiyi, sanayi de tarımı besler. Anadolu topraklarında, gereksinim duyulan mamul mallar, batı Avrupa'dan getirildiğinden, burada tarımsal ürünleri işleyecek fabrikalar kurulamadı. Buna bağlı olarak hammadde talebi de ortaya çıkmadı ve büyük yerli tarımsal üretim işletmeleri kurulamadı. Modern tarımsal üretim işletmeleri ve sanayi işletmeleri kurulamadığından, sermaye piyasası da oluşmadı veya çok sonra oluşmaya başladı.

Tanzimat Fermanı da (1839), Islahat Fermanı da (1856), Birinci Meşrutiyetin ilanı da (1876) hep Batı emperyalizminin baskısıyla, sadece Gayrimüslim tebaaya verilecek haklarla ilgilidir. Osmanlı yönetimi, içine düştüğü tuzağın farkında olamadı. Bu durum, Türklerin ve Müslümanların tepkisini çekti. Batı emperyalizminin güdümünde şekillenen reform hareketlerinin hemen hepsi, Osmanlı ulusu yaratma ideallerine tamamen ters olup, imparatorluğun dağılmasını kolaylaştırdı.

Anadolu'ya kapitalizmin girişi, 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile hızlandı ve Anadolu toprakları, Batı'nın pazarı olmaya başladı. Anadolu'nun tarımsal ürünleri ve hammaddeleri Batıya götürülürken, Batının sanayi ürünleri Anadolu'ya getiriliyordu. Bu süreç yaşanırken, Batı kapitalizmi, bir taraftan bu topraklardaki küçük el tezgâhlarının ve makinelerin büyük bir yer tutmadığı, işçilerin işbölümüne dayalı olarak el emeğiyle üretimde bulunduğu manüfaktür üretimin gelişip kapitalist üretim biçimine dönüşmesini engellerken, diğer taraftan kendine bağlı bir aracı (komprador) kapitalizmi oluşturuyordu.

Aracı kapitalistler, Türkiye'de ortaya çıkıp ulusal bir sanayiyi gerçekleştirebilecek güce sahip olmayan, dışa bağlı ticari çıkarlarını en üst düzeye çıkarabilecek durumda olan burjuvaziydi. Bu

burjuvaziyi, daha çok Gayrimüslimler, Türk olmayan kişi ve gruplar ve Levantenler oluşturuyordu.

Türkiye'nin bugünkü durumunu saptarken, Tanzimat döneminden başlamak uygundur. Çünkü bu dönem, Avrupa'daki kapitalizmin, Osmanlı topraklarına sanayi mallarını getirdiği, bu topraklardan hammaddeleri ve tarım ürünlerini götürdüğü dönemdir. Bu nedenle, Türkiye'nin Osmanlı döneminde başlayan ve bugüne kadar değişip dönüşen ekonomik ve toplumsal yapısı, ana hatlarıyla ortaya konacak, son yıllar rakamlarla anlatılacaktır.

Tanzimat Dönemi (1839-1876)

Tanzimat dönemi, Sultan Abdülmecit'in padişahlığı zamanında, Gülhane Parkı'nda 3 Kasım 1839'da Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanının okunmasıyla başlayan dönemdir.

Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde çözülme ve dağılma sürecini yaşadı. Dönemin başında, Tanzimat reformlarından beklentisi olan iki taraf vardı: Birinci taraf, imparatorluğun dağılmasını önlemek isterken, ikinci taraf, ticari ve ekonomik etkinliklerini istedikleri şekilde yerine getirebilmek için her türlü ayrıcalığı isteyenlerdi. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlatılan reformlar, ikinci tarafın isteklerini yerine getirerek, imparatorluğun yarı sömürge olmasına neden oldu.

Koskoca devleti sırtında taşıyan küçük üretici köylü, ekonomik sıkıntılar içindeyken, yönetimdekiler, vergileri, toprak ağaları ise baskı ve zulmü artırıyordu. İmparatorluk, topladığı ağır vergilere rağmen açıklarını kapatamıyor ve sürekli borçlanıyordu.

Avrupa sanayi ürünlerinin, düşük gümrük vergileri nedeniyle Osmanlı pazarına girmesi, giderek yoksullaşan küçük üretici köylünün üretim yapamayacak duruma gelmesine, küçük zanaatkârların ve küçük tezgâhlarda üretim yapan üreticilerin yıkımına neden oluyordu.

Osmanlı ekonomisi, emperyalizme gün geçtikçe daha çok bağımlı hale gelirken, ülke içinde, üretim tekniklerinde hiçbir ilerleme kaydedilmiyordu. Bu nedenle yerli üreticiler, emperyalistlerle rekabet edemiyor ve her geçen gün bütün alanlarda, kendilerini pazarın dışında buluyorlardı. Kırsal kesimdeki küçük üretici köylüleri de kentlerdeki küçük zanaatkârları da üretim araçlarından koparan, emperyalist ülkelerde yoğunlaşmış sermaye ve modern tekniklerle üretim yapan işletmelerdi. Üretim araçlarından kopan emekçilerin, işgücünü satabilecekleri büyük tarım işletmeleri ve fabrikalar yoktu. Batı ülkelerine gidip, oradaki kapitalistlere, bizi üretim araçlarından koparan sizsiniz, bizlere fabrikalarınızda iş verin, diyecek durumda da değillerdi.

Osmanlı imparatorluğu, iç ve dış koşulların zorlamasıyla, giderek yarı sömürge bir ülke haline geldi. İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya emperyalistleri, bir taraftan Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için birbirleriyle dalaşırken, diğer taraftan Osmanlı Devleti'ni sömürebilmek için, kendi aralarında anlaşıyorlardı.

Tanzimat Fermanı'nın okunmasından sonra, emperyalistler, ülke yönetiminde tamamen söz sahibi oldular. Osmanlı ekonomisinin dışa açılması için gereken her şey yapıldı. Böylece, reform girişimleri, Osmanlı ekonomisinin Avrupa devletlerine, özellikle İngiltere'ye, daha sonra diğer devletlere çeşitli ödünler verilmesiyle birlikte sürdürüldü. Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'tan önce, kendine yeterli bir ekonomik yapıya sahipken, hatta önemli ihracat gelirleri varken, Tanzimat döneminde, ekonomik yapısı çöktü ve dönemin sonlarına doğru, ülkede var olan endüstri tamamen ortadan kalktı. Ülke her konuda Batı emperyalizmine muhtaç oldu ve kendini onun kollarına bıraktı.

Tanzimat döneminde, kırsal kesimde, küçük üreticilik yaygındı. Doğrudan üretici, kendi gücünü, hayvan gücünü, su ve rüzgârın hareket gücünü, saban, pulluk gibi ilkel tarım aletlerini kullanarak toprağı ekip biçiyordu. Anadolu'nun pek çok yerinde, en önemli üretim aracı olan bir çift öküzle yüzyıllardır kullanılmakta olan tarım aletlerini sağlayabilen köylüler, kullanım hakkına sahip

oldukları toprakları ekip biçiyordu. Zaman içinde, üretici köylüler, topraktan ve üretim araçlarından yoksun kaldıkça, topraklar ve üretim araçları sermayeye dönüştükçe, üretim modern araç gereçlerle ve ileri tekniklerle donanmış fabrikalarda yapılmaya başlandı. Bu dönüşüm, önce Batı Anadolu'da yaşanmaya başladı. Kentlerde, küçük zanaatkârlar, el emeğiyle mekanik aletlerle maddi malları üretiyorlardı. Batı Anadolu'da halıcılık çok yaygındı ve üretim, evlerdeki basit el tezgâhlarında yapılıyordu.

Gerçek Tanzimatçılar, emperyalistler ve onların uzantıları Levantenlerdir. Reformların kendi ekonomik çıkarlarına uygun olarak yapılmasını istediler ve amaçlarına ulaştılar. Tanzimat reformları, aslında, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile başlamıştır. Tanzimat Fermanı, bu ticaret antlaşmasının sonucuydu. Baltalimanı Antlaşması imzalandığında, Anadolu'da, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirecek şartlar henüz oluşmamıştı. Baltalimanı Antlaşması'nın en önemli özelliği, Osmanlı Devleti'nin dış politikalarının tamamen bağımlı hale geldiğini ortaya koymasıdır.

Osmanlı yönetimi, 1839'daki Tanzimat Fermanı ve 1856'daki Islahat Fermanını ilan etmekle başta İngiltere olmak üzere, Avrupa emperyalistlerinin resmen bir yarı sömürgesi oldu. Bu kapitalist devletlerin tüm istekleri yerine getirildi. Bu isteklerden en önemlisi "Düyun-u Umumiye" in kurulmasıydı. Sonunda o da oldu ve Osmanlı yönetimi tamamen onlara teslim edildi.

Emin Türk Eliçin (2000), Tanzimat reformlarıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Tanzimat reformları, padişah hükümetleri tarafından hasta bir toplumun bünyesine yukarıdan aşağıya zorla yapılan bir müdahaleydi. Bu da bir çeşit devrimdir ama Avrupa'da olduğu gibi, asalak, feodal sınıfları değil, tam tersine, Osmanlı kapıkulu aristokrasisini koruyarak, Türk ve Müslüman halkı ezen bir devrimdir."[24]

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batı'da kapitalizmin geliştiği bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, Batı'nın zorlama-

24 Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yay., 2000, s. 138.

sıyla, bağımlı bir kapitalistleşme sürecine adım atıyor, ülkede aracı (komprador) kapitalizm oluşuyordu.

Bu dönemde, dış borçlar çığ gibi büyüyerek kontrol edilemeyecek duruma geldi. Şevket Pamuk, bu borçların üstesinden gelinemeyecek kadar büyüdüğünü şöyle açıklamaktadır:[25]

"Osmanlı devletinde yirmi yıllık hızlı bir borçlanma dönemi yaşandı. Bu sürecin vardığı nokta, birkaç sayı ile özetlenebilir. 1875 yılına gelindiğinde, Osmanlı'nın dış borçları 200 milyon sterline yaklaşıyordu. Anapara ve faiz ödemeleri ise, yılda 11 milyon sterlin tutuyordu. Buna karşılık aynı yıllarda Osmanlı maliyesinin tüm geliri 18 milyon sterlin dolaylarındaydı. Bir başka deyişle, dış borç ödemelerini sürdürebilmek için, devlet gelirlerinin % 60'ını dış borç ödemelerine ayırmak gerekiyordu. Bu arada, 1873 borsa krizleri sonrasında borçlarını ödeyemez duruma gelen tek ülkenin Osmanlı Devleti olmadığını da hatırlatalım. 1870'lerin bunalım ortamında, Avrupa para piyasalarında yeni fonlar bulamayınca, Orta Doğu ve Latin Amerika'da yirmiyi aşkın üçüncü dünya ülkesi, borç ödemelerini durdurmuştur."

Bir ülke bir başka ülkeden hiçbir zaman borç almamalıdır, görüşü elbette çok yanlış bir görüştür, fakat alınan borçların hangi amaçlar için kullanıldığının büyük bir önemi vardır. İbrahim Kaypakkaya'nın (1992), Osmanlının yaptığı borçlarla ilgili tespitleri şunlardır:[26]

"Peki, borçlar ne için kullanıldı. Yatırım için mi? Hayır, tersine çoğu zaman yatırımdan başka amaçlar için kullanıldı. Yeni borçların önemli bir kısmı, zaten eski borçları kapatmak için kullanılıyordu, yani bir elle alınan öbür elle veriliyordu. Geri kalan paralar ise, genellikle, feodal aristokrasinin ve hanedanlığın güçlenmesi, paşalar saltanatının sürüp gitmesi için harcanıyordu."

25 Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yay., 1999, s. 188.

26 İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar II*, Ocak Yay., 1992, s. 52.

18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanının devamıdır. Bu fermanla Fransız İhtilalinin etkisiyle yayılan milliyetçilik akımlarının bastırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle gayrimüslimlere Tanzimat Fermanı ile verilen vaatler daha da genişletilmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, ilkel sermaye birikim sürecine yeni girdiği dönemlerde, emperyalizmin ağına düştü, finans kapitalin pençelerine yakalandı. Emperyalizm öncesi bağımsız olan devlet, Lenin'in de %90 sömürge olarak nitelediği bir yarı sömürge ülke durumuna geldi. Rekabetçi kapitalizm döneminde meta ihracı nedeniyle, kendi iç çelişkilerinin sonucu olarak gelişmeye başlamış olan manüfaktürü büyük ölçüde yıkıma uğrayan Osmanlı Devleti, belli ölçüde ülke yönetime sahip olmakla birlikte, kendi sermayesine sahip olamadı. Emperyalizmin neden olduğu meta dolaşımı, bir yandan feodalizmi ağır ve sancılı bir şekilde çözerken, diğer yandan da ilkel sermaye birikiminin oluşmasını yavaşlattı. Marx'ın ifadesiyle, kapitalizmin iki ayağı üzerinde dikilmesini engelledi.

Birinci Meşrutiyet (1876-1908)

Meşrutiyet, Meşruti monarşi veya Parlamenter Monarşi, hükümdarın yetkilerinin anayasa ve halkoyuyla seçilen meclis tarafından kısıtlandığı yönetim biçimidir. Birinci Meşrutiyet dönemi, 23 Aralık 1876'da II. Abdülhamit'in anayasal yönetimi ilanıyla başladığı kabul edilen dönemdir.

Birinci Meşrutiyetin ilanının nedenleri ile 1839'daki Tanzimat Fermanı ve 1856'daki Islahat Fermanı'nın ilanının nedenleri ana hatlarıyla aynıdır. Bu nedenler, Batılı emperyalist devletlerin ve Osmanlı topraklarındaki aracıların (kompradorların) istekleridir. Bu dönemdeki Osmanlı yöneticileri, devletin Batıya benzemekle ayakta tutulabileceğine inanıyordu.

Birinci Meşrutiyet'in ilanından önce, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasal durumu, her geçen gün bozuluyordu. 17. yüzyıldan itibaren sürekli toprak kaybediyordu. Bunun yanında,

imparatorluk sınırlarında, 1789 Fransız Devrimi'nin etkisiyle, ulusal bağımsızlık hareketleri, her geçen gün gelişiyordu. Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret anlaşmaları nedeniyle, ülkeye giren mallardan düşük gümrük vergisi alındığından, ülkedeki sanayi sürekli geriliyordu. 1850 yılından itibaren alınmaya başlanan dış borçlar, 1870 yılında ödenemez duruma geldiğinden, yönetim, ekonomik ve siyasal bunalıma girdi. Tanzimat döneminin Osmanlı İmparatorluğunun çöküş dönemi olduğu, bir önceki bölümde anlatılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu, bunalım içindeyken, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya, kendi çıkarlarına uygun buldukları şekilde, Balkanlardaki ve Ortadoğu'daki ulusal bağımsızlık hareketlerini destekliyordu. Osmanlı topraklarındaki Müslüman olmayan halkların durumlarının düzeltilmesi gerekçesiyle, Osmanlı Devleti'ni reformlar yapmaya zorluyorlardı. Feodal toplum biçiminin yerine kapitalist toplum biçimini getirmiş, sanayi devrimini gerçekleştirmiş Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğunu kendi çıkarlarına uygun reformlar yapmaya zorlarken, Yeni Osmanlılar da devlet sınırlarında, meşrutiyet yönetimini getirmek için mücadele veriyordu.

Yeni Osmanlılar, Avrupa ülkelerindeki anayasal monarşilerden etkilenmiş Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlardan oluşan yenilikçi bir hareketti ve 1860'lardan beri faaliyet gösteriyordu. Irk ve din farkı gözetmeksizin, Osmanlı-İslam-Batı kavramlarının birliğiyle, toplumun tüm kesimlerinin korunacağı bir anayasanın hazırlanmasını ve buna uygun bir meclis kurulmasını istiyorlardı. Elbette ki Avrupa devletleri, bu reformlardan yanaydı ve yapılması için ellerinden geleni yapıyordu. Çünkü Osmanlı topraklarında, ekonomik, ticari ve siyasi etkinliklerini, meşrutiyet yönetiminde rahat sürdüreceklerini biliyorlardı.

II. Abdülhamit, meşrutiyeti iç ve dış baskılar yüzünden ilan etti; Yeni Osmanlıların önemli isimlerinden ve meşrutiyetin mimarı Mithat Paşa'yı sadrazam yaptı. Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından bir anayasa taslağı hazırlanarak padişaha sunuldu. Padişah, anayasada bazı değişiklikler yapılmasını istedi.

Anayasaya göre, padişahın egemenlik haklarına kısıtlama gelmiyordu. Yürütme yetkisi, yine padişahın elindeydi. Sadrazamı ve bakanları yine istediği gibi atayıp görevden alabiliyordu. Meclisin, vekilleri denetleme yetkisi yoktu. Padişah, istediği zaman meclisi kapatma ve yeniden seçimlere götürme yetkisine sahipti. "Kamu yararı için" gerekli gördüğü kişileri sürgüne gönderebilirdi.

Anayasaya göre, iki kanatlı bir parlamento oluşturuldu. Bu kanatlardan birisi Mebus Meclisi, diğeri Ayan Meclisi idi. Bu iki meclisin bir araya gelmesiyle oluşan meclise Genel Meclis deniyordu. Ayan Meclisi'nin başkan ve üyeleri, doğrudan padişah tarafından atanacak; Mebus Meclisinin üyeleri, seçimle belirlenecekti. Anayasaya göre, Genel Meclis, padişahın buyruğuyla kasım ayında açılacak, mart ayı başında çalışmalarını tamamlayacaktı.

"Anayasaya uygun olarak hemen toplanması istenen parlamento için 1876 Aralık ve 1877 Ocak ayında, vilayet ve sancaklarda seçimler yapıldı. 19 Mart 1877'de ilk Osmanlı Mebus Meclisi açıldı. Birinci Mebus Meclisi, 19 Mart ila 28 Haziran 1877 arasında görev yaptı. Bu dönemdeki 116 Milletvekilinin 68'i Müslüman, 48'i Gayrimüslim idi. İkinci Mebus Meclisi, 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878'de görev yaptı. Bu dönemdeki 106 Milletvekilinin 59'u Müslüman, 47'si Gayrimüslimdi."[27]

Yeni oluşturulan meclisteki milletvekillerinin çoğu, devletten alacaklı sermaye çevrelerinin temsilcileriydi. Sultan Abdülhamit, meclisle yetkilerini paylaşmak bir yana, uzun süre onun varlığına bile katlanamadı. Kendisini güçlü hissedince, Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan alarak, Anayasanın 113. Maddesine göre ülkeyi terk etmesini istedi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek, önce 1877 Haziranı'nda Mebus Meclisi'nin çalışmalarını durdurdu. 1878 Ocak ayında Mebus Meclisini tekrar topladı. Fakat kendisine eleştiriler yöneltildiğinden, 13 Şubat 1878'de Mebus Meclisi'ni tekrar kapattı. Ayan Meclisi'nin hiçbir işlevi olmadığından ona dokunmadı ve böylece Birinci Meşrutiyet son buldu.

27 Seyfi Öngider, *Kuruluş ve Kurucu*, Aykırı Yay., 2003, s. 19.

Tanzimat dönemi boyunca, yapılan hesapsız borçlanmalar sonucunda devlet, 1875'te iflas ettiğini açıklamak zorunda kaldı. Osmanlı'nın içine düştüğü bu bunalım, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbini doğurdu. Rumi takvime göre 1293 yılında olduğundan, '93 harbi olarak anılan bu harp, beklenildiği gibi, Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlandı ve sonunda Berlin Konferansı yapıldı.

"Berlin Konferansı'ndan sonra, büyük topraklar kaybedildi. Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Teselya elden çıktı. Anadolu'dan ve Kıbrıs'tan toprak kaybedildi. Toplam kayıp, toprakların üçte biri, nüfusun beşte biridir."[28]

Rus Harbi'ndeki yenilgisinden sonra Osmanlı yönetimi, kendisine dayatılan bütün şartları kabul etmek zorunda kaldı. Birkaç yıl süren görüşmelerden sonra, II. Abdülhamit, 20 Aralık 1881'de ilan ettiği Muharrem Kararnamesi ile alacaklı devletlere ülkenin belli devlet gelirlerini toplamak üzere Genel Borçlar Yönetimi İdaresi'ni (Düyun-u Umumiye İdaresi) kurma hakkı tanıdı (Bu idare, varlığını Cumhuriyet döneminde de sürdürdü).

Düyun-u Umumiye İdaresi kurulur kurulmaz, alacaklılar kendilerini güvence altına almış oldu ve ilişkilerini artık Osmanlı yönetimiyle değil, doğrudan Düyun-u Umumiye İdaresiyle yürütmeye başladı. Bu nedenle, padişahın, saray çevresinin ve Jön Türklerin ne yaptıklarının onlara göre pek önemi yoktu. Ele geçirdikleri olanaklar, kapitülasyonlarla ve Tanzimat'ın ilanıyla sağladıkları olanaklardan kıyaslanamayacak kadar çok fazlaydı.

Birinci Meşrutiyet dönemi boyunca, Avrupa emperyalistleri ve onların aracıları (kompradorları), Osmanlı topraklarında istedikleri siyasi, politik ve ekonomik kararları uygulayarak, Osmanlı yönetimini tamamen ellerine geçirdiler.

İkinci Meşrutiyet (1908-1922)

İkinci Meşrutiyet, Sultan Abdülhamit'in yürürlükten kaldırdığı 1876 Anayasası'nın 24 Temmuz 1908'de yeniden ilan edilmesiyle

28 A.g.e., s. 20.

başlayan ve 5 Kasım 1922'de Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye edilmesine kadar süren dönemdir.

"İkinci Meşrutiyet'in ilanından yana olanlar, esnaf ve zanaatkârlar, kentli toplumun orta katmanları, eski rejimin kendilerine gösterdiği güvensizliğe öfkeli orta kademe subay ve devlet görevlileri hem sivil hem askerî gruplardır. İkinci Meşrutiyeti istemeyenler ise iki gruptan oluşuyordu. Birinci grup, eski rejimin bürokratları, padişah tarafından güvenilir bulunarak tercih edilen alaylı subaylar ve eski düzenle ilişkilerinden kârlı çıkmış Türk-Müslüman üst sosyal katmanlardır. İkinci grup olan Gayrimüslim elitler ise, bütünsel olarak Abdülhamit döneminde ikinci sınıf konumundaydılar. Toplumsal hayata tam katılımdan dışlanmışlardı ve ayrımcı vergilere maruz kalıyorlardı. Ermeniler ise, ayrıca Abdülhamit saltanatının son dönemlerinde katliamların hedefleri oldular. Düzen bu şekilde, toplumsal memnuniyetsizliği, azınlıkları günah keçisi yaparak saptırmak istiyordu. Eski düzen kendi devamını garanti etmek için, gayrimüslim elitlere, piskoposlara ve cemaat liderlerine bazı ayrıcalıklar ve haklar da tanıyordu. Osmanlı darphane müdürü bir Ermeni'ydi. Tanınan bu ayrıcalıklar, toplumsal kesimlerin bireylerini sıkı bir şekilde kontrol altında tutmak, cemaat liderleri üzerinde baskı kurmak, etnik ve dini grupların üyelerine bireysel özgürlüğü yasaklamak üzere kullanılıyordu. İkinci Meşrutiyet'ten yana olanlar arasında da olmayanlar arasında da Türkler, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Museviler, Müslümanlar, Hıristiyanlar vardı."[29]

II. Abdülhamit, başta en yoksul kesimler olmak üzere, tüm kitleler üzerindeki baskılarını her geçen gün artırıyordu. Baskılar arttıkça, geniş toplumsal kesimlerin hoşnutsuzluğu da aynı oranda artıyordu. Bu hoşnutsuzluklar, padişah yönetimine karşı, kendiliğinden tepkilere hatta bazı yerlerde isyanlara dönüştü. Geniş kitleler, artık yıllarca boyun eğdikleri saltanata karşı geliyordu.

29 Cem Uzun, *Kemalizm Sol Değil*, Uluslararası Akım Tanıtım Yay., 2004, s. 53.

Ülkedeki toplumsal kesimler ekonomik sıkıntılar içindeyken, hükümet, "Şahsi vergi" ve "Hayvan vergisi" adı altında yeni vergiler toplamaya başladı. Bunun üzerine, ülke çapında, rejim karşıtlığına dönüşen tepkiler ve ayaklanmalar meydana geldi. Kentlerdeki etkinliklerin ve ayaklanmaların giderleri, avukatlar, doktorlar, Müslüman tüccarlar, lonca başkanları, toprak sahipleri, celepler ve esnaf tarafından karşılanıyordu. Kastamonu, Erzurum, Bayburt, Trabzon, Sivas, Giresun, Kayseri ve Makedonya'daki ayaklanmalar en önemlileriydi. Ayaklanmalar, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yönlendirilmeye çalışılıyordu. Örgütün amacı, Sultan Abdülhamit'i tahttan indirerek, yerine Mehmet Reşat Efendi'yi getirmekti. Elbette ki bu bir şekilden ibaret olup, esas amaçları, Osmanlı devletini güçlendirecek, toplumu modernleştirecek padişahlı ve parlamentolu "Meşruti Saltanat" yönetimini yeniden başlatmaktı.

Kendiliğinden başlayan hareketler, ülkenin dört bir yanında kurulan Türk, Ermeni, Rum, Bulgar vb örgütler tarafından yönlendirilmeye çalışılıyordu. Her farklı kökene ve dine mensup örgütün, devrimden farklı beklentileri vardı. Beklentileri benzer olduğu ölçüde, ortak hareketlere girişiyorlar; benzerlikler azaldıkça, yolları ayrılıyor hatta birbirleriyle çatışıyorlardı. Ülke çapında yürütülen mücadelelere 1905 Rusya ve 1906 İran burjuva devrimleri ilham veriyordu.

Kırsal kesimdeki küçük üretici köylü, devlete ödediği ağır vergiler ve tefecilere ödediği faizler nedeniyle, toprağı ekip biçmekten vazgeçiyordu. Çünkü hasat sonunda, vergi ve faiz ödemelerinden sonra, kendileri için gerekli miktarda ürün kalmıyordu. Topraktan, öküzünden ve sabanından kopan küçük üretici köylü, özgür emekçi haline geliyor, fakat ücretle çalışabileceği kapitalist tarım ve sanayi işletmeleri bulamıyordu.

Kasabalardaki zanaatkârların ürünleri, Avrupa'dan gelen daha kaliteli ve ucuz ürünlerle rekabet edemiyor, bu nedenle zanaatkârlar işyerlerini kapatmak zorunda kalıyordu. Üretim araçlarından kopan bu küçük üreticiler de kırdaki küçük köylü üreticiler gibi,

işgüçlerini satacak kapitalist işletmeler bulamıyordu. Kentlerdeki tüccarlar, ticaret yapamaz haldeydi. Kendilerine pasaport verilmediğinden, yurtdışına çıkamıyordu. Kapitalist tarım işletmelerine de önem verilmiyordu. Orman ve maden işletme hakkı girişimcilere değil, saray yakınındaki kişilere veriliyordu. Ordudaki erlerin maaşları ödenmiyordu.

Sanayileşmenin önünde bir engel olarak görülen devlet veya devlet destekli özel teşebbüs tekellerine son verilmeli ve bu alan serbest rekabete açılmalıydı. Tarım da dahil olmak üzere ekonominin tüm dallarında çok ortaklı ve büyük ölçekli girişimlerin önündeki hukuki engeller kaldırılmalıydı. Tüm bu istekler devletin öncelikli olarak kapitalistleşme önündeki engelleri kaldırmasını, ayrıca da bu yönde bir dönüşüme yardımcı olmasını hedeflemekteydi.[30]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit rejiminin baskılarından Avrupa'ya kaçıp, Osmanlı topraklarındaki düzen karşıtı mücadeleyi oradan yönlendiren ve Jön Türkler diye anılan aydınların kurduğu bir örgüttü. Meşrutiyetin yeniden ilanı için, içeride ve dışarıda mücadele yürütülüyordu. Daha sonra ortaya çıkan birçok örgüt, ortak amaç doğrultusunda, İttihat ve Terakki Cemiyetiyle birleşti. Zaman içinde örgüt, bu mücadeleye önderlik edecek duruma geldi.

"İttihatçılar ile İtilafçılar, II. Abdülhamit'in rafa kaldırdığı anayasanın tekrar uygulamaya konarak, Meşruti Saltanatın kurulmasında fikir birliği içindeydiler. Ama ayrıldıkları çok önemli bir nokta vardı ki, bu ayrı partilerde örgütlenmelerine neden oldu. Bu farklı görüşler, kurulacak hükümetin, Osmanlı topraklarını daha çok merkezî yönetimle mi, yoksa bölgesel yönetimle mi yönetece-ği üzerineydi. İttihatçılar, ülkenin tek merkezden büyük bir devlet olarak yönetilmesini isterken, İtilafçılar, ülkenin, adları belli olan azınlıkların oluşturacağı bölgelere ayırarak ve onlara özerklik vererek yönetilmesini istiyorlardı. Jön Türkler, Abdülhamit'i devi-

30 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çeviren Ayda Erbal, İletişim Yay., 2006, s. 271.

rip, böyle bir siyasi rejim kurmayı, gerçek bir devrim sayıyor, fakat bu devrimin nasıl bir ekonomik sosyal düzen getireceğini, ülkeyi yarı sömürge halinden nasıl kurtaracaklarını, nasıl bir kalkınma yolu izleyeceklerini ne biliyor ne de düşünüyorlardı."[31]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki iki kanadın bütün sosyal-politik dünya görüşleri şu dört maddede toplanabilir:[32]

"Birinci Kanat: Ahmet Rıza kolu (İttihatçılar): 1) İngiliz düşmanı, Alman dostu. 2) İslamcı ve Turancı (Dikkat! Türkiye Türkçüsü değil). 3) İç yönetimde merkezci. 4) Abdülhamit düşmanı, ama saltanatçı ve hilafetçi.

İkinci Kanat: Prens Sabahattin Kolu (İtilafçılar): 1) İngiliz dostu. 2) Osmanlıcı. 3) Yönetimde özerklikten yana (muhtariyet yanlısı). 4) Abdülhamit düşmanı, saltanat ve hilafete bağlılığı da biraz gevşek".

Jön Türkler, Avrupa'da dolaşırken, toplumların değişim ve dönüşüm yasalarını öğrenememişlerdi. Ekonomi politikten haberleri yoktu. Olsaydı, Osmanlılık, İslamcılık gibi kavramlara sığınarak, devleti ayakta tutmaya çalışmazlardı. Avrupa görmüş aydınlar bile bu düşüncelere sahipken, ülkedeki geniş toplumsal kesimler ne düşünebilirdi. Jön Türkler, bilimde, teknikte, felsefede, sosyolojide ortaya çıkan yenilikleri öğrenemedi ve ülkelerindeki toplumsal kesimlere taşıyamadı.

Jön Türklerin Avrupa'daki ağırlık merkezi Fransa'ydı. İmparatorluk topraklarında, Osmanlı yönetimine muhalefetin en önemli bölgesi, Rumeli bölgesiydi. Buradaki mücadele, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı büyük bir özgürlük mücadelesine dönüştü. Bu bölgedeki en önemli mücadele merkezleri ise Selanik ve Manastır'dı.

"Selanik en önemli mücadele merkezlerinden biriydi, fakat örgütler, baskıcı yönetimden kendilerini korumak için, gizlenmek zorunda kalıyorlardı. Örgütlerin gizlenmesine en uygun ortam Mason localarıydı. 1908 Devriminden önce ve sonra, Selanik Ma-

31 Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yay., 2000, s. 176.

32 A.g.e., s. 176.

son locaları, siyasi derneklerin hücre işlevlerini yerine getirmişti. Bu localara egemen olanlar Türk değildi. Rum, Bulgar ve Balkan milletlerinin yanı sıra Selanik'te bütün iş hayatını ellerinde tutan dönmeler, bu loncaların ileri gelen biraderleri konumunda bulunuyordu. Hüseyin Cahit Yalçın'ın anlattığına göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli örgütüne girebilmek için, bir Mason locasına üye olmak gerekiyordu. Kendisi de bir zamanlar, Maliye Bakanı Cavit Bey'in aracılığıyla bu derneğe üye olmuştu. Derneğin toplantıları Mason localarında yapılıyordu. 1908 Devriminden önce, Rum, Ermeni, Bulgar ve Türkler, gizli derneklerde birlikte çalışıyorlardı. Çünkü bu birliktelikten her milliyet, farklı beklentiler içindeydi. Bu farklılıklar, 1908 Devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Jön Türklerin dış ülkelerdeki örgütlenmelerinde, diğer milliyetlerden örgütlerle işbirliği vardı. Bu işbirliği sonunda, Osmanlılık kavramı ortaya çıktı. Jön Türklerin içerideki ve dışarıdaki derneklerinin amacı, "devleti kurtarma" idi. Bu kurtuluş için belirledikleri yöntem, Batı kurumlarının aynen kendi ülkelerine aktarılmasıydı. Jön Türkler, Avrupa'daki gelişmenin nedeninin ekonomik yapıda olduğunu kavrayamamışlardı. Jön Türklerin bu durumu göremeyişine, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde pazarlık yapan emperyalist devletler memnundu."[33]

Osmanlı yönetimine karşı örgütlenen devrimci örgütler, yukarıda belirtildiği gibi, dış etkilere sonuna kadar açıktı. Selanik, bu dernekler üzerinde dış etkilerin yansıdığı en önemli merkezlerden biriydi. Ve sonuçta da eylem, bu noktadan başlamış; Türkiye'nin paylaşılmasına yönelmiş İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya'nın etkilerine açık, onların politik oyunlarının rahatlıkla tezgâhlandığı bir ortama ulaşacak biçimde gelişmiştir.[34]

"II. Abdülhamit, kurduğu hafiye örgütüyle ve geliştirdiği fitnecilik (jurnalcilik) ahlakıyla, örgütlerin çalışmalarını çok yakından izliyordu. O, bir denge uzmanıydı. Özgürlük isteyen eylemleri an-

33 Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu,* Ant Yay., 1970, s. 64-66.

34 A.g.e., s. 65-66.

cak dengeyi bozmayacak şekilde önlemeye çalışıyordu. Otuz yıllık baskı dönemini, Rumeli'den çekilen birkaç telgrafla bitirip, meşrutiyeti kabul etmesinin nedeni, artık Avrupa'da dengeyi muhafaza edecek ekonomik koşulların kaybolduğunu görmüş olmasıydı. Özellikle Batı'da, Rum, Ermeni, Bulgar milliyetlerine mensup örgütler, bağımsızlık mücadelesi verirken, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya, onların bu mücadelelerini destekliyor, Osmanlı yönetimine bu konuda baskı uygulayarak, onlara ayrıcalıklar verilmesini istiyorlardı. Buna bağlı olarak, Türklerin Avrupa'dan atılmasını istiyorlardı. Durum böyleyken, İttihat ve Terakkicilerin bir bölümü, Osmanlılık kavramıyla bu farklı yapıları bir arada tutabilecek modern bir "Meşruti Saltanat" yaratma mücadelesi veriyorlardı."[35]

1908 burjuva hareketi, 1905 Rusya devriminden, 1906 İran devriminden etkilenmiş olmakla beraber, devrimin esas kaynağı, 1789 Fransız devrimiydi. 1908 devriminin sloganları, 1789 devriminin sloganlarıyla aynıydı. Fransa burjuvazisi gibi, Osmanlı burjuvazisi de siyasette rol oynamak, ekonomik isteklerini liberal bir hukuk düzeni içinde güvence altına almak istiyordu. 1908 burjuva devrimi hareketi de burjuva devrimleri gibi evrensel değerleri savunuyordu. Bu değerler, ülkede yaşayan herkesin "tebaa" konumundan çıkartılarak "vatandaş" veya "yurttaş" konumuna getirilmesidir. Temel prensiplerden biri herkesin yasalar karşısında eşit sayılmasıdır.

"1908'den önce, Türkiye'de bir arada yaşayan etnik gruplar, toplu olarak devlet karşısında "tebaa" konumundaydı ve devlet yönetimini elinde tutan grubun karşısında, ikinci sınıf insan konumundaydı. Yalnızca devleti yönetenlerle yönetilen tüm tebaa arasında değil, tebaanın kendi arasında da modern devlette olması mümkün olmayan farklılaşmalar mevcuttu. Örneğin, Arnavutlar gibi bir etnik grup, sırf etnik özelliğinden dolayı vergi yükümlülüğünden muaftı. Gayrimüslim olanlar, askerlik yapma hakkından yoksundu. Modern bir devlette olması mümkün olmayan, devlet

35 A.g.e., s. 66-67.

tekeli dışında özel ordu kurma ve besleme işi, ülkenin doğusundaki Kürt beylerine mutlakıyet yönetimi tarafından tanınmıştı. Hamidiye Alayları olarak bilinen bu özel ordular, yöre halkı arasında korku salmıştı. Devrim herkese birinci sınıf vatandaş olma hakkını savunuyordu."[36]

"Türkiye tarihinde ilk -belki de son defa olarak- farklı etnik kimlikleri olanlar, eşit haklardan yararlanmak amacıyla bir araya gelerek, önlerini tıkayan eski devleti, tüm üstyapı kurumlarıyla birlikte tarihe gömmek istediler. 1908 devrimi, ödenemeyecek şekilde yükseltilen vergileri temel alarak başlatıldı. Bildirilerde şöyle deniyordu: Kişiler devlet katında temsil edilmeden yani serbest seçimler sonucu oluşturulacak bir meclis toplanmadan artık kimse vergisini vermeyecekti. Temsil mekanizması olmadan, devlet vergi toplayamayacaktı. Fransız devrimini ateşleyen sorunlardan biri ve belki de en önemlisi, yine aynı şekilde meşruiyeti sorgulanan vergilerdi."[37]

Devrimin hem öncesinde hem sonrasında, Enver Bey -sonra Enver Paşa- daha devrimin ilk günlerinde, yabancı basın mensuplarına verdiği demeçte, açıkça amaçlarının bir kurum olarak mutlakıyetçi monarşiden kurtulmak olduğunu ve padişahın ancak Kanun-u Esasi hükümlerine uyduğu takdirde, cemiyet tarafından destekleneceğini söylemekte hiçbir sakınca görmüyordu. İttihat ve Terakki, bunu yapabilmek için kendini zayıf görüyordu. Bu nedenle, mevcut düzeni cepheden yıkmayı göze alamıyor, içini boşaltarak, onu yalnızca görüntüsel bir şekle sokmaya çalışıyordu. Artık padişah, kabine üyelerini atama yetkisine sahip olamayacaktı. Kâmil Paşa, bu yetkinin padişahta kalmasını istediğinden, iktidardan düşürülmüştü. 1909'da Prens Sabahattin ve Kâmil Paşa'nın örgütlediği bir karşıdevrim hareketi ortaya çıkacak, İttihat ve Terakki, kurduğu bir koalisyonla bu karşıdevrim hareketini bastıracaktı. 1909'da 1876 Kanun-i Esasi (Anayasa) üzerinde yapılan değişiklikler değerlendirilirse, anayasal düzenin tamamen

36 Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* Çeviren: Ayda Erbal, İletişim Yay., 2001, s. 365.

37 A.g.e., s. 363.

meşru monarşi haline getirildiği görülür. Yani padişahın iktidarda sadece törensel bir rolü kalmıştır.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1890'dan itibaren etkili olmaya başlamış, modern eğitim görmüş bürokrat ve subaylardan oluşan bir topluluktu. Ama örgüt zamanla büyümüş, ülkenin birçok yerinde şubeler açmıştı. Bu şubelerin yöneticileri, genellikle, öğretmen, avukat, doktor gibi meslek sahipleri, Müslüman tüccarlar, lonca başkanları ve toprak sahipleriydi."[38]

"Meşrutiyetin yeniden ilanı için, içeride ve dışarıda mücadele yürütülüyordu. Daha sonra ortaya çıkan birçok örgüt, ortak amaç doğrultusunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşti. Zaman içinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu mücadeleye önderlik edecek duruma geldi. Toplam on yedi şubesi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, imparatorluk sınırları içindeki ilk yerel ilişkileri, şubeler aracılığıyla kurulmuştur. Bu şubeler; Kafkasya, Bulgaristan, Girit, Mısır, Yunanistan, Bosna, İzmir, Üsküp ve Manastır'daydı. İttihat ve Terakki, İran ve Rusya'daki burjuva devrimlerinden ilham alıyordu."[39]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ırk, dil, din ve mezhep ayırımı yapmadan, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı ve devleti modernleştirme görüşünü savunurken, Prens Sabahattin'in fikir babalığını yaptığı Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi Cemiyetinin, liberalizm ve adem-i merkeziyet görüşünü savunduğu yukarıda anlatılmıştı.

"İki örgüt arasında böyle büyük anlayış farklılığı olduğu halde, aralarındaki farklılıkları bir kenara iterek, Ermeni Devrimci Federasyonu ile birlikte 27-29 Aralık 1907'de Paris'te bir kongre yaptılar. Kongrenin, sonunda, II. Abdülhamit'in otuz yıllık yönetiminde, sadece Hıristiyan halka değil, aynı şekilde Müslüman halka da baskı yaptığı, uyguladığı politikalarla kamu yönetimine, ticarete, eğitime büyük ölçüde zarar verdiği açıklandı. II. Abdülhamit'in baskıcı yönetiminden kurtulmak için, kendisinin tahttan

38 Seyfi Öngider, *Kuruluş ve Kurucu*, Aykırı Yay., 2003, s. 36.

39 Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* Çeviren: Ayda Erbal, İletişim Yay., 2006, s. 75.

indirilip, yönetimin tamamen değiştirilmesi ve meclis üstünlüğüne dayanan liberal demokratik bir yönetim kurulması gerektiği vurgulandı. Bu kararlar ırk, dil, din ayırımı yapılmadan, topraksız köylülere, işlerini geliştiremeyen toprak sahiplerine, tüccarlara ve istemedikleri halde, kendi halklarına karşı zorla savaştırılan aç, parasız askerlere duyuruldu."[40]

"Mutlakıyet yanlısı yönetimi devirmek için kongrenin belirlediği eylemler: 1) Silahlı direnişler, 2) Grevler, 3) Vergilerin reddedilmesi, 4) Askerlere, devrimcilere ve halka karşı olmasını engelleyen propagandanın yapılması ve arkasından "Genel Ayaklanma" yapılmasıydı. Kongrede bu sonuçlara varılıp, ayaklanma çalışmaları yapılırken, hükümet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerini tutukluyordu. Orduda, erler arasında, geciken maaş ödemelerinden kaynaklanan huzursuzluk kullanılarak sürekli propaganda yapılıyordu. Osmanlı topraklarına dağılmış büyük bir propaganda ordusu, sivil halkı vergilerini ödemeyerek, hükümeti sıkıştırmaları konusunda ikna ediyordu. Orduda yürütülen propagandalarla, direniş hareketlerinin haklı olduğu konusunda erler ikna edilmeye çalışılıyor, direnişleri bastırmak için kendilerine emir verildiğinde, halka karşı gelmemeleri isteniyordu."[41]

Sonunda İttihat ve Terakki, Manastır'da hürriyet ilan edince, Abdülhamit daha fazla dayanamadı ve otuz yıldır askıda tuttuğu anayasayı kabul ettiğini ilan etti. 24 Temmuz günü Türkiye'de 1935 yılına dek, Hürriyet Bayramı olarak kutlandı.

31 Mart Olayı, 1908 Devrimi'ne temelden bir başkaldırıdır. Bu başkaldırıyı gerçekleştirenler, 1908 Devrimi ile birlikte yıkılan eski yönetimin görevden uzaklaştırdığı yüksek rütbeli bürokratlarla 1908 öncesi Abdülhamit'e ve aynı zamanda 1908 sonrası kurulmaya çalışılan liberal demokratik yönetime karşı çıkanlardı. Mutlakıyet yanlıları, Abdülhamit'le olan geçmiş kavgalarını bir kenara bırakarak, karşıdevrimci cephede yer aldılar.

40 A.g.e., s. 109.

41 A.g.e., s. 111.

Karşıdevrim hareketi, Selanik'ten İstanbul'a getirilen avcı taburunun isyan etmesiyle başlamıştır. Taşkışla'da başlayan isyan, kışladan kışlaya çekilen telgraflarla büyümüş ve kışlalardan çıkan askerler, padişah ve şeriat yanlısı sloganlar atarak, Sultanahmet Meydanı'ndaki Meclis-i Mebusan'a (parlamenterler meclisi) doğru yürümüşlerdir. Toplanan kalabalık içinde, dinî kıyafetler giymiş çok sayıda insanla ve isyancı subaylarla birlikte, devrimden sonra orduda yapılan reformlar sonucu görevlerine son verilen çok sayıda eski subay da vardı. Bütün bunlar, bu yürüyüşün kendiliğinden bir hareket olmadığını gösteriyordu.

Sabah saatlerinde, meclis binası, tamamen silahlı beş-altı bin kadar isyancı asker tarafından sarılmıştı. Darbeyi düzenleyenler, birçok kişiyi hoca kılığına sokmuş, bazı softaları da şeriat düzeni lehine slogan atmaya teşvik etmişti. Askerlerin çoğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün Müslümanları Hıristiyan yapmaya zorlayacağı söylenerek, yeni anayasal düzen aleyhine tahrik edilmişti.

31 Mart isyanının planlanmış olduğu, Selanik'teki bazı taburların da İttihatçılara karşı hareketlerde bulunmasından anlaşılmaktadır. Selanik'teki bu isyancılar, alaylı olup, devrim sonunda kadro dışı bırakılan eski subaylar ve din adamlarıdır. Bu kişiler, askerleri İttihat ve Terakki'ye karşı kışkırtmışlardır. Aynı şekilde Erzurum'da da 1908 devrimi karşıtı isyan başlatılmıştı.

"31 Mart karşı darbesini Rumeli'den gelen Hareket Ordusu ile bastıran Mahmut Şevket Paşa, harbiye nazırı olarak devrin en güçlü adamı oldu. Babıâli baskınından sonra sadrazam oldu. 25 Nisan 1909'da ilan ettiği sıkıyönetim 15 Temmuz 1912'ye kadar sürdü. Her şeye rağmen bu dönemde çok partili bir parlamentoyla çoğulculuk egemen olmuştu."[42]

"Durum böyleyken, İttihat ve Terakki Cemiyeti, her şeye hâlâ yeraltı çalışmalarıyla egemen oluyordu. 1908 devriminden sonra yapılan seçimlere İttihat ve Terakki katılmadı. Fakat desteklediği

42 Seyfi Öngider, *Kuruluş ve Kurucu*, Aykırı Yay., 2003, s. 23.

adayların isimlerini açıkladı ve kazanmaları halinde yapacaklarını bir program şeklinde kamuoyuna sundu."[43]

"İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avrupa emperyalistlerinden en az birine dayanmadan bir şey yapılamayacağı görüşünü taşıyordu. Programın açıklandığı günlerde, İstanbul'daki gazeteler bile, yabancı sermaye olmadan, ülkede herhangi bir reformun yapılamayacağını yayınlıyordu. Devrimle birlikte, bütün devlet kurumlarını yabancılar istila etmişti. Dış ülkelerden herhangi birini gücendirmemek için, değişik kurumlardan değişik uzmanlar getirtilmekteydi. Devlet kurumlarının her biri, yabancı uzmanlar tarafından paylaşılmıştı: Ordu Alman, Deniz Kuvvetleri İngiliz, Jandarma Fransız uzmanlara teslim edilmişti."[44]

"Devrimin hemen ertesinde, henüz yeni iktidar tam anlamıyla rayına oturmamışken, gümrük duvarlarını yükseltmek için -buna kapitülasyonları kaldırma teşebbüsü de diyebiliriz- yabancı devletlerle müzakerelerin başlamış olması, bu konuda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ne kadar kararlı olduğuna iyi bir kanıt teşkil eder. 1909 yılından itibaren Türkiye'de iç gümrükler kaldırılıp gümrük birliği sağlandı. Yapılan hukuki düzenlemelerle serbest girişimin önündeki bürokratik engeller kaldırıldı. Sermaye birikiminin sağlanması ve güvence altına alınması için yapılması gereken işlerin çok büyük bir bölümü gerçekleştirildi. 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ve alınan diğer kararlar ile Türkiye sanayinin tekelci olmayan bir şekilde gelişmesi için devlet desteği sağlandı. Ulaşım ağının geliştirilmesi için uzun vadeli yatırım planları yapıldı ve bunların bir kısmı yürürlüğe konuldu. Dönemin ekonomisi incelendiğinde 1908 sonrası dönüşümün boyutları çok çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır."[45]

"Kapitalist ekonominin yerleşmesi ve gelişmesi için yapılan tüm bu hukuki değişiklikler arasında 27 Temmuz 1909'da çıkarılan ve Türkiye'de grevi yasaklayan Tatil-i Eşgal Kanunu'nu gör-

43 Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu,* Ant Yay., 1970, s. 71.

44 A.g.e., s. 72.

45 Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* Çeviren: Ayda Erbal, İletişim Yay., 2006, s. 371.

mekteyiz. Bu da bize 1908 devriminin tam anlamıyla hangi sınıfların çıkarlarını koruyup kolladığı konusunda hiçbir şüpheye yer vermeyecek kadar açık bir ipucu vermektedir."[46]

İttihatçılar, İkinci Meşrutiyetin ilanından önce, işçilerin içinde bulundukları kötü koşulların düzeltileceğine söz verdiklerinden, uzun süre grevler ertelenmişti. Meşrutiyetin ilanından sonra, İttihatçılar verdikleri sözü tutmayınca, ülke çapında grevler yayılmıştı. Yukarıda belirtildiği gibi, İttihatçılar Tatil-i Eşgal Kanunu ile sendika kurma yasağını getirmiş, mevcut sendikaları kapatmış ve grev haklarını kısıtlanmıştır. Korkut Boratav ve Sina Akşin, İkinci Meşrutiyet hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadırlar:[47]

"1908-1922 dönemi, 'eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi' veya 'ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan çekingen adımlar' ifadeleriyle nitelendirilebilir. Dönemin iktidar düzlemindeki ana aktörleri 1908-1918 arasında İttihatçılar, 1919-1922 arasında ise Kemalist devrimciler idi. İkincisi büyük ölçüde birinci gruptan türeyen bu kadroların, siyasi iktidara egemenlikleri her zaman tam değildi. 1908-1913 yılları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi iktidarı denetlediği ve etkilediği ve hiçbir zaman tamamen elinde tutamadığı yıllardır. 1913-1918 alt dönemi, İttihatçıların iktidarı tamamen ellerine geçirdikleri bir zaman kesiti olarak önceki alt dönemden ayrılır. 1919-1922 yıllarında ise İstanbul'da, emperyalizme karşı uzlaşma ve teslimiyeti temsil eden bürokratik aristokrasinin temsilcileri, Anadolu'da ise, Kemalist devrimciler iktidardadır. Siyasi iktidara egemenlik dereceleri, kesintisiz olmamasına rağmen, döneme burjuva devrimci karakterini kazandıran siyasi kadrolar, İttihatçılar ve Kemalistlerdir."

1923-1929 Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin, savaşı kaybeden Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı

46 A.g.e., s. 372.

47 Sina Akşin - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, Milliyet Kitaplığı, s. 301.

Devleti'nin topraklarını işgaline karşı verilen mücadelenin başına geçen sınıf, Türk ticaret burjuvazisiydi. Bu sınıfla birlikte, toprak ağaları, tefeciler, ülkedeki ticaretin ve sanayinin yabancıların eline tamamen geçmesini önlemek için, emperyalist işgale karşı mücadele başlattılar. Bu sınıflar, işgale karşı mücadele vermeselerdi, emperyalistler, bütün ticareti ve sanayiyi ele geçirecekti.[48]

Emperyalist işgalle birlikte bu işgale karşı çıkan tüccarlar, kapitalistler, toprak ağaları, tefeciler, kırsal kesimlerdeki ve kentlerdeki işçileri, tarım ve tarım dışı alanlarda faaliyet gösteren küçük üreticileri arkalarına almayı başardı. Emekçi kesimlerin kendilerine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu emperyalistlerle mücadeleye dönüştürdü. Böylece, emperyalist devletlere karşı başlatılan mücadele, bütün ülkeye yayılarak, ulusal bir özellik kazandı.

Şnurov, İngiliz ve Fransız emperyalistlerine karşı mücadele veren sınıflarla, bu sınıfların amaçlarını şöyle ifade etmektedir:[49]

"Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin, savaşı kaybeden Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgaline karşı verilen mücadelenin başına geçen sınıf, Türk ticaret burjuvazisiydi. Bu sınıfla birlikte, toprak ağaları, tefeciler, ülkedeki ticaretin ve sanayinin yabancıların eline tamamen geçmesini önlemek için, emperyalist işgale karşı mücadele başlattı. Bu sınıflar, işgale karşı mücadele vermeseydi, emperyalistler bütün ticareti ve sanayiyi ele geçirecekti."

1923'de Türkiye'de oluşturulan Cumhuriyet yönetimi, hanedanlık çıkarlarıyla birleştirilmiş olan meşrutiyet idaresinin yerini aldı. Emperyalizmden bağımsız olarak kabul ediliyordu, fakat gerçekte emperyalizme siyasi olarak yarı bağımlı bir yönetim olarak tarihte yerini aldı. Cumhuriyeti kuran Türk burjuvazisi, feodalizmi tasfiye edemedi. İlkel birikimini tamamlayamadı. Ayakta kalmak için bağımlılığı kabul etmek zorunda kaldı. Zamanla İngiliz ve Fransız emperyalizmine tamamen teslim oldu.

48 A. Şnurov, *Türkiye Proletaryası*, Yar Yay., 2006, s. 14.

49 A.g.e., s. 14

Emperyalistlerle savaş sürerken, Kemalistler, Fransa, İtalya, İngiltere ve diğer ülkelerin burjuvazisiyle anlaşmalar yaptı. Lozan Antlaşması, Türkiye'nin emperyalistlerin şartlarını kabul etmesiyle son buldu ve Türkiye, yarı feodal toplumsal yapısıyla sömürgelikten kurtuldu, fakat yarı sömürge olarak kaldı.

Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını işleyecek sermaye, emperyalistlerin elindeydi ve onlarla herhangi bir rekabeti göze almak Türk burjuvazisine göre olanaksızdı. Bunu yapmaktansa, uygun bir paya razı olup, onların aracısı olmak, çok daha kârlı ve risksiz bir yoldu. Türk burjuvazisi, bu yolu tercih ederek, zengin olmak için, Kurtuluş Savaşı'nda peşinde sürüklediği tarım ve tarım dışındaki işçileri, küçük üreticileri baskı altına alarak, egemenliğini sürdürdü.

Toplumsal devrim, bir sınıfın devrilip yerine başka bir sınıfın zorla geçmesiyle kendini gösterir, yani devrimde en azından bir devrilen ve bir deviren güç vardır. Burada sözü edilen güç, karşıt toplumsal sınıfların gücüdür. Bu karşıt sınıfların çarpışmasından sonra, eski toplumsal yapının yerine, yepyeni bir toplumsal yapı gelir. Bu yeni yapıda, eskisinden farklı üretim ilişkileri, farklı hukuksal, kültürel ve ideolojik kurumlar olur.

Bir devrimin ideolojisi, devrimden önce, devrim sırasında veya en azından devrimden sonra ortaya çıkar. Hangi toplumsal sınıfların devrileceği, onların yerine hangi toplumsal sınıfların geleceği bilinir. Dünya devrim tarihine bakıldığında, bunun böyle olduğu görülür. Mevcut toplumsal yapının yerine nasıl bir yapı getirilmek istendiği bilinir ve devrim gücünü oluşturan sınıflar, ona göre mücadele eder. İktidarda kalmak isteyen sınıflarla onları devirmek isteyen sınıflar arasındaki mücadele, çok uzun bir süreyi kapsayabildiği gibi, çok kısa bir zaman sürebilir ve devrim gerçekleşebilir.

Devrim, bir veya birkaç kişinin istemesiyle gerçekleşen bir olay değildir. Toplumsal yapıların dönüşümü, nesnel ve öznel koşullara bağlı olarak gerçekleşir. Devrimi, tarihsel koşullar belirler. Ama bütün devrimlerin ortak noktası, iktidardaki sınıfların artık eskisi

gibi yönetemez olması, geniş kitlelerin yönetime karşı ayaklanması ve devrimci örgütlerin bu hareketi yönlendirmesidir.

1789 Fransa demokratik devriminde; burjuvazi, aristokrasiyi ve ruhban (sınıflaşmış din adamları) sınıfları iktidardan uzaklaştırarak, yerine kendisi geçmiş ve burjuva iktidarını kurmuştur. 1917 Rusya Ekim Devriminde; işçi sınıfı (proletarya), burjuvazi sınıfını iktidardan uzaklaştırarak, yerine kendisi geçmiş ve proletarya diktatörlüğünü kurmuştur.

Cumhuriyetten önceki dönemde egemen olan aracı (komprador) büyük burjuvazinin, eski bürokrasinin ve ulemanın yerini, ulusal karakterdeki orta burjuvazi içinden güçlenen ve emperyalizmle işbirliğine girişen yeni Türk burjuvazisi ve eski aracı (komprador) Türk burjuvazisinin bir kesimi aldı. Bununla beraber eski toprak ağalarının, büyük toprak sahiplerinin, tefecilerin, vurguncu tüccarların bir kısmının egemenliği sürdü, bir kısmının yerini yenileri aldı. Bu yenilerin bir kısmı, Ermeni ve Rum topraklarına el koyanlardı. Yani eski azınlık aracı burjuvazinin yerine, yeni aracılar geçti. Emperyalizme karşı savaşı başlatan ve Cumhuriyeti kuran sınıflar bunlardır. Bu nedenle, Cumhuriyet yönetimi bu sınıfların istek ve gereksinimlerini, beklentilerini yerine getirdi.

Türk ticaret burjuvazisinin, toprak ağalarının, tefecilerin, az miktardaki sanayi burjuvazisinin, bunların üst kesiminin kurduğu yapıya önderlik edenler, İttihat ve Terakki'den gelen kadrolardır. Bu kadrolar, önce Alman emperyalizminin güdümündeyken, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiliz-Fransız emperyalizminin güdümüne girdi.

Cumhuriyet, İttihat ve Terakkicilerin önderlik ettiği 1908 Devriminin benzeri ve devamıdır. Türkiye'de Cumhuriyet'ten önce iktidarda olan toplumsal sınıflarla, Cumhuriyetten sonraki toplumsal sınıflar aynı olduğundan, Türkiye'de herhangi bir toplumsal devrimden söz edilemez.

Cumhuriyetle birlikte elbette emperyalistlere tanınan bazı ayrıcalıklar kaldırıldı: Dışalım ürünlerinden alınan gümrük vergileri artırıldı. Emperyalist sermayeye tanınmış olan üstünlük

hakları kaldırıldı. Bunların yanında, demiryolları, maden ocakları, fabrikaları bir süre daha emperyalistlerin elinde kaldı, bankaları faaliyetlerine devam etti. Kendilerine Türkiye'de ticaret yapma serbestliği tanındı. Bu ilişkilere bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin borçları kabul edildi. Bu durum emperyalistlere karşı verilen savaşın sanıldığı kadar başarılı olmadığını göstermektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın sonundan itibaren iktidarı elinde bulunduran aracı (komprador) burjuvazi ve toprak ağaları, Cumhuriyet kurulduktan sonra, iki büyük siyasi kliğe ayrıldı. İktidarda olan ve devlet yapısını elinde bulunduran klik, İngiliz-Fransız emperyalizmi ile işbirliğine girdi (Bu klik, 1935'ten sonra Alman emperyalizmi ile işbirliğine girdi). Orta burjuvazi, İkinci Dünya Savaşı'na kadar, genel olarak bu kliğin yanında yer aldı. Çavdar (1970), iki siyasi klik hakkında şöyle diyor:

"Bu dönemde, Türkiye'nin egemen güçleri iki siyasi kampı oluşturuyordu: Birinci kampta, emperyalizmle işbirliğine girişen yeni Türk burjuvazisi, eski aracı burjuvazisinin bir kısmı, toprak ağalarının bir kısmı, memurların ve aydınların en üst ve ayrıcalıklı tabakaları yer almaktadır. Bu kampın siyasi partisi, köken olarak Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine dayanan CHP idi. İkinci kamp ise, tek partili sistem yürürlükte olduğu müddetçe CHP içinde yer alan İkinci Müdafaa-i Hukuk cemiyetidir. Bu iki kamp arasında siyasi mücadele bir süre CHP içinde sürdü. İkinci kampta, henüz tasfiye edilemeyen aracı burjuvazinin diğer bir kısmı, toprak ağalarının ve büyük toprak sahiplerinin başka bir kısmı, feodalizmin ve padişahlığın ideolojik dayanakları olan din adamları, eski ulema sınıfının artıklarıdır."[50]

Bu iki kampın varlığı, egemen güçlerin bir kısmının iktidardan yana, diğer bir kısmının ise bu iktidara karşı olduğunu göstermektedir.

Meclis içindeki muhalefet, 1924'de doruğa çıktı. Asker olan milletvekillerinin ordu ya da siyasetten birini seçmeleri gerektiği

50 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Yay., 2003, s. 168.

yasallaştı. İkinci kampta yer alan ve Millî Mücadelede Mustafa Kemal'in yanında yer alan Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi ünlü kumandanlar, siyaset yapmayı tercih etti. Bunlara bazı milletvekilleri de katıldı ve Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Partinin meclis grubu 29 kişiydi. Böylece Halk Fırkasından sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da ikinci fırka olarak mecliste yerini aldı. İkinci fırkanın kurulmasından sonra, İsmet İnönü, sertlik yanlısı bir politika izlemeye başladı. Partisi içindeki ılımlı milletvekillerinin itirazı üzerine istifa ederek hükümetten çekildi. Yerine Fethi (Okyar) Bey başvekil oldu. Ne var ki, Şubat 1925'te Güneydoğu'da başlayan Şeyh Sait İsyanı, İsmet İnönü'nün yeniden başvekil olmasını sağladı.[51]

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından sonra, 1930'da kurulan Serbest Fırka, daha sonraları kurulan Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP), esas olarak ikinci kampın siyasi partileridir. Esas olarak diyoruz, çünkü çeşitli menfaat çelişmeleri, yeni durumlar vs bu kampların birinden diğerine geçişi, bunlara yeni unsurların katılmasını daima mümkün kılmaktadır. Ve öyle de olmuştur."[52]

1946'da çok partili sisteme geçildiğinde CHP içinden bir yığın partinin türemesi, egemen sınıfların bütün kesimlerinin, tek parti döneminde CHP içinde yer almış olmalarından ileri gelmektedir. Türkiye'nin iki siyasi kampı gerek aynı partide gerek ayrı partilerde birbirleriyle mücadele ederken, orta burjuvazi ile sanayi ve tarım işçileri, tarım ve tarım dışı alanlarda faaliyet gösteren küçük üreticiler, bu kampların peşinden sürüklendi.

Güneydoğu'daki Şeyh Sait ayaklanmasını bastırmak gerekçesiyle, 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu (Huzurun Sağlanması Yasası) hazırlandı. Ayaklanmanın başlaması üzerine İsmet İnönü, İstanbul'dan geldi. Başbakan Fethi Bey'in Halk Fırkası grubunda güvenoyu almasına karşın istifa etmesi üzerine başvekil

51 A.g.e., s. 169.

52 İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar II*, Ocak Yay, 1992, s. 121.

olarak atandı. İsmet İnönü, TBMM'de güvenoyu aldıktan sonra, Takrir-i Sükûn yasasını Meclise sundu ve bu öneri yasalaştı. Bu yasaya göre, hükümete büyük yetkiler tanınarak, iki İstiklal mahkemesi kuruluyordu. Doğudaki mahkemenin verdiği idam kararları anında uygulanacaktı. Yasa, tam anlamıyla olağanüstü "sus" yasasıydı. Muhalefette yer alan gazeteler kapatıldı, yazarları Doğu İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi. Soldaki sesler kısıldı; *Aydınlık*, *Orak-Çekiç* gibi dergiler kapatıldı. Sendikalar, işçi dernekleri yasaklandı. Muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı, mensupları isyanın teşvikçisi olarak suçlandı. Daha başka bir anlatımla, özgürlükler kısıtlandı. İsyanın bastırılmasından sonra da yasa yürürlükte kaldı. Bu durum CHP'nin tek parti olarak iktidarını pekiştirmesine yardımcı oldu.

"Cumhuriyetin ilk beş yılı CHP'nin iktidarını sağlama dönemidir. Nitekim 1926'da Mustafa Kemal'e suikast girişimi sonrasındaki İzmir ve Ankara İstiklal mahkemeleri sonucu, İttihat ve Terakki'nin geride kalan lider kadroları temizlendi. İdam edilenler arasında M. Cavit Bey, Dr. Nâzım, İsmail Canpolat gibi kişiler vardı. Kara Kemal Bey intihar etti. Terakkiperverlerin liderleri sindirildi. Adnan (Adıvar) Bey gibiler yurtdışına gitti. Böylece CHP, tüm muhaliflerini bir anlamda saf dışı bırakmış oluyordu. Takrir-i Sükûn, birçok yenileşme atılımının da gerçekleştirilmesinde baskı görevini yerine getirmişti."[53]

SSCB lideri V. İlyiç Lenin'in Türkiye'de neler olup bittiğini öğrenmek için Türkiye'ye gönderdiği A. Şnurov (2006), tarafsız gözle bir rapor hazırladı. Bu raporda Cumhuriyetin ilk yılları ile ilgili olarak çok çarpıcı ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler, *Kemalist Devrim İdeolojisi* kitabının yazarı Emin Türk Eliçin'in (2000) ifadeleriyle örtüşmektedir.

"Her ne kadar bazı görüntüsel demokratik biçimler varsa da (seçimle meydana getirilen parlamento vb), Türkiye'de bugün mevcut düzenin özü, bütün demokrasilerden uzak bir diktatörlük-

53 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Yay., 2003, s. 169-170.

tür. Egemen parti dışında hiçbir parti yoktur ve hiçbir partinin kurulmasına olanak tanınmamaktadır. Sosyal demokrat partiler bile yasaklanmıştır. Gazete ve dergiler, bir an dahi gevşemeyen sıkı bir kontrol altındadır. Hatta bu gazete ve dergilerde, hükümet aleyhine herhangi bir makale çıkma olasılığı bile, onların kapatılmasına yetiyor. Ülkenin tek ve egemen örgütü olan Halk Partisinin tüzüğüne göre, partinin değişmez başkanı Kemal Paşa'dır. 1927 yılında haziran ayında, Halk Partisi tüzüğünde bazı değişiklikler yapılarak, bundan böyle parti genel başkanına, yani Kemal Paşa'ya, parlamentoya partili milletvekillerinin seçilmesinde tam yetki verilmiştir. Yine seçim kampanyasının yönetilmesi, parti başkanına bırakılmıştır. Halbuki partinin eski tüzüğünde, bu yönetim seçim bürosunun işiydi. Halk Partisinin parlamento grubu ve Halk Partili olan bakanlar, bu yeni tüzüğe göre, doğrudan doğruya parti başkanına bağlanmıştır."[54]

"Bugün T.C. Hükümeti elbette bir diktatörlük hükümetidir. Çünkü egemen olan Türkiye burjuvazisi, tamamen güçsüzdür ve gelişebilmek için emekçi halkı ezmek zorundadır. Fakat bu diktatörlük, çok güzel sözlere bürünüyor. Sınıflar arasında barış ve halk egemenliği gibi cümlelerle süsleniyor. Sömürenlere karşı öfkelerini başka mecralara dökmek ve proletaryayı başka uluslara saldırtmak için Türkiye'deki işçi ve köylü kitlelerinin çeşitli şoven duyguları her araca başvurularak körükleniyor."[55]

"Kemalistler, halk kitlelerine hoş görünmeye çalışıyor ve bu amaçla eğitim ve sosyal yardım çabalarına girişiyor. Bu kampanya uğruna yalnız İstanbul ilinde yetişkinler için 27 halk okulu, dul ve yoksul kadınlar için ocaklar, dispanserler açıldı. Halk Partisi, emekçi kitlelerin güvenini sağlamlaştırmak için, halk bayramlarının sayısını artırdı, beyaz terörü maskelemek için gençliğin spor örgütlerini destekleyerek geliştirdi, birtakım burjuva hanımefendiler tarafından kurulan kadın derneklerine yardım etti. Bir süre önce başbakanın yayınladığı yeni bir emre göre, Türkiye'nin spor

54 A. Şnurov, *Türkiye Proletaryası*, Yar Yay, 2006, s. 19.

55 A.g.e., s. 18.

dernekleri ile hükümet tarafından desteklenen diğer derneklere tavsiye edilecek kimselere resmî daire, kuruluş ve devlet fabrikalarına memur olarak atanmada öncelik tanınacaktır. Halkın aydınlatılması ve eğlendirilmesi için Türk Ocakları (Halkevleri) adında özel örgütler meydana getirildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında 28 ocak varken, 1920 yılında ocak sayısı 270'e, üye sayısı 40.000'e yükseldi."[56]

Devrimin ilk yıllarında Türkiye burjuvazisi, düzmece komünist örgütler meydana getirmeye çalışıyordu. Bunlar güya Müslümanlık ile komünizmi bağdaştıracaktı. Sözümona komünist sloganlarıyla bu örgütler, komünizmi, burjuvazinin hizmetine sunacaktı.

Komintern'in (Komünist Enternasyonal ya da III. Enternasyonal olarak da bilinir) daveti üzerine 1920 yılında Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye delegesi olarak katılan Enver Paşa şöyle diyordu:

"Yalancı ve sahtekâr Avrupa politikacılarının tam tersine, biz bugün en doğru ve en vefalı müttefikimiz III. Enternasyonal'le el ele ve yan yana yürüyoruz. Aynı Enver Paşa, birkaç yıl sonra Türkistan'da Sovyet Hükümeti aleyhine düzenlediği bir ayaklanmada öldürülmüştür."[57]

Komintern'in II. Kongresi'nde Vladimir İlyiç Lenin'in verdiği rapora göre, "Azgelişmiş ülkelerde sözümona özgürlük uğruna bir takım burjuva-demokratik akımlarını da tornistan edip, boyayıp boyayıp zorla komünizm rengine bürümeye çalışan eylemlere karşı mutlak ve amansız bir savaş açılması zamanı gelmiştir." Ancak bu durumda renk değiştirme, Türkiye burjuvazisine yararlı olmaktan çok zararlı olmuştur; çünkü uyarılan halk kitleleri yavaş yavaş sosyalizmle ilgilenmeye başlamış, bu ise burjuvazi için tehlikeli hale gelmişti.

Cumhuriyet reformları ile Türkiye'de toplumsal ve kültürel ilerlemeler kaydedilmiştir. Daha önce anlatıldığı gibi bu tip ilerlemeler, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde de sağlanmaya

56 A.g.e, s. 18.

57 A.g.e., s. 19.

çalışılmıştır. Bu reformlar; medeni kanunun çıkarılması, alfabenin değiştirilmesi (Harf İnkılâbı), kılık kıyafetin (Şapka İnkılâbı) değiştirilmesi vb gibi reformlar olup, devlet gücüyle, yukarıdan aşağıya, halka rağmen yapılmış reformlardır.

1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, burjuvaziye vergi indirimi, yeni kurulan fabrikalara kamu mülkiyetinden araziler veya binalar verilmesini sağladı. Mamul mallara ucuz ulaştırma ve depolama olanakları sağlandı. 1923-1929 yılları arasındaki Türkiye ekonomisinde ana hatları İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen ekonomik politikalar uygulanmaya konuldu. Millileştirmelerle zarar eden şirketler iflastan kurtarıldı. Buna bağlı olarak devlete gelir sağlama yolu açılarak, bir çeşit "devlet kapitalizmi" yöntemleri devreye sokuldu. Bütün bu operasyonlar devlet bankaları tarafından yapıldı. Türkiye burjuvazisi, daha sonra çok daha geniş çapta devlet gelirlerinden yararlanacaktır. Yani devletçilik, kapitalizmin karşısında bir olgu değil kapitalizmi geliştiren bir olguydu.

"Bu dönemde madencilik, sigortacılık, bankacılık konularında uluslaştırmaya ve devletleştirmeye gidilmedi. Devletleştirilen işletmeler altyapı hizmeti veren işletmelerdi. Böylece sermaye herhangi bir yatırım yapmadan altyapı hizmetlerine kavuşuyordu. Ayrıca devletleştirilen bu işletmelerin çoğunda tesislerin mülkiyetine değil, yalnızca işletme hakkına sahip olunuyordu."[58]

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan şirket sayısı 1.144 idi. Bu işletmeler, tüm işletmelerin %10'udur ve tüm üretimin %73'ünü gerçekleştiriyordu. Sanayi işçilerinin %73'ü bu işletmelerde çalışıyordu.

"1923-1929 dönemindeki sanayinin gelişme hızı, tarımın ve milli gelirin büyüme hızlarının bir hayli gerisinde olmasına rağmen, bu dönem içinde yıllık %8,5 gibi küçümsenemeyecek bir ortalamaya ulaşmaktadır. Ancak bu büyüme gerçekte bir sanayileşme sürecini değil, bir yeniden inşa sürecini yansıtmaktadır. Savaş yılları, esasen pek cılız olan fabrika üretiminin büyük ölçüde ham-

58 Tolga Ersoy, *Lozan Bir Emperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?*, Sorun Yay., s. 144.

madde tıkanmaları nedeniyle sarsılmasına; Anadolu'ya yayılmış küçük sanayi ve el sanatlarının ise, yetişkin erken nüfusun cephelerde olması nedeniyle büyük ölçüde gerilemesine yol açmıştı. 1923'ten itibaren, tarımsal genişlemeyi sağlayan emeğin üretime dönmesi olgusu, küçük sanayi için de geçerli olmuştu."[59]

"17 Şubat 1925 yılında, tarımda aşar vergisi kaldırılarak, köyler para ekonomisine açılmış, sanayi kesimine özgür emek sağlanması yolunda ilk adımlar atılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayiye önem verildi. Tarıma kapitalist üretim ilişkileri getirildi. Miri toprak düzeni -Mülkiyeti devlete ait olan toprak düzenidir. Devlet bu toprakları işletmesi için üzerinde yaşayan kişilere verirdi. Toprağı iyi ekip biçmeyen veya üç yıl üst üste boş bırakanlardan toprakları geri alınır, başkasına verilirdi. Amaç; tarımda üretimin devamlılığını sağlamaktır- kaldırıldı. Büyük mülkiyete ağırlık tanıyan ekonomik düzen Medeni Kanun'la getirilerek, tarımda kapitalistleşmenin önü açıldı."[60]

Şnurov, bu dönemde köylülerin durumuyla ilgili şöyle diyor:

"Soyulup evi barkı yıkılan birçok köylü, ırgat olmakla kalmıyor, iş aramak için şehirlere göç ediyor. Köyde köylüyü tefeciler, büyük toprak sahipleri, ağalar, toptancılar, tüccarlar insafsızca soyuyor. Türkiye'nin ekseri köy aileleri yoksuldur. İşletmeleri fakirdir. Ne yeterli toprağı ne aracı, makinesi, ne de hayvanı var. Fakir köylü, zenginlerden yani büyük toprak sahibi ve ağalardan toprağı icarla, araçları borçla alır; karşılığında mal sahibinin tarlasında hem bedava ırgatlık yapar hem de mahsulün yarısını veya üçte birini verir. Araç almaya, geçinmeye parası yetmediği için köylü, parayı tefecilerden alıp fahiş faizle öder. Yoksul köylünün ürününü pazara indirmek için atı ve arabası olmadığından ister istemez ürünü yok pahasına toptancılara vermek zorundadır. Bu toptancıların çoğu toprağını icarla işlettiği toprak sahibi, ağa veya tefecidir. Bu yüzden, köylünün ufacık işletmesine türlü borç, faiz, vergi biniyor

59 Sina Akşin – Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2,* Milliyet Kitaplığı, s. 318.

60 Ali Gevgilili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar,* Bağlam Yay., s. 44.

ve er geç işletme bunun yükü altında yıkılıyor. Fakir köylü kitleleri ya köylerde ırgat olarak çalışmaya ya da şehirlere gidip kendine iş aramaya zorlanıyor."[61]

"Köylerdeki sömürü geliştiğinden, emekçi köylünün sırtından geçinen köy burjuvazisi, yani ağalar, tefeciler ve bezirgân sınıfı (abç) (Not: Bunların hepsine köy burjuvazisi demek yanlıştır) gelişiyor. Köylülerin çoğu ya sefaletin kapısına dayanmış bir haldedir ya da ırgat olarak zengin ağaların emrinde çalışıyor ve onlar da proletarya saflarını dolduruyor."[62]

Cumhuriyet yönetimi, köylülere karşı ağaların, büyük toprak sahiplerinin, tefeci ve bezirgânların, toptancıların yanında yer alıyor, devlet kuvvetleri, bunların hizmetinde köylüleri insafsızca eziyordu. Cumhuriyet yönetimi, zanaatçıların ve memurların alt kesimlerini de ezmektedir. Kayıtçıların, gümrük memurlarının, telgrafçıların vs grev ve direnişleri şiddetle bastırılmaktadır. Sözü Şnurov'a bırakalım:[63]

"Memurların hareketi ağır şartlara bağlıdır, çünkü onlar için hükümet, doğrudan doğruya ücretle müstahdem çalıştıran bir kapitalisttir. Hatta daha iyi ücret ve daha elverişli iş şartları uğruna yapılan her mücadele, Kemalistler tarafından hemen hükümete karşı hareket, politik bir suç olarak vasıflandırılıyor. Diğer taraftan Kemalistler, bütün güçleriyle güvenilir ve hükümete sadık bir devlet örgütünü kurmaya gayret ediyor. Kemalistler başka görüş açısı olan kimseleri işten kovuyor."

"... 1925 yılında birkaç şehrin telgraf (telsiz) memurlarının, maaşlarına zam yapılması için giriştikleri grev de bastırıldı. Hükümet bu işin arkasında yine komünistlerin bulunduğunu ileri sürerek grevcileri tutukladı. Adana'da bu emir yerine getirildi ve birçok grevci telgrafçı Ankara'ya İstiklal mahkemesine sevk edildi. Suçları, hükümet aleyhine bir komplo imiş!"

---

61 A. Şnurov, *Türkiye Proletaryası*, Yar Yay., 2006, s. 35.

62 A.g.e., s. 76.

63 A.g.e., s. 68-69.

1930-1939 Dönemi

1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı, ABD borsasının batmasıyla başladı. Bu dönemde, bütün dünya, serbest piyasa ekonomisi yerine denetimli ekonomiyi koydu. Bu, Türkiye'de de böyle oldu ve devletçi-plancı (ithal-ikameci) bir anlayış hâkim oldu. Türkiye'de "devletçilik" veya "devlet kapitalizmi" adıyla anılan dönemin başlamasına neden oldu.

"1931'de CHP'nin 3. Kurultayında, "Laiklik" ve "İnkılâpçılık" yanında, "Devletçilik" de ilke olarak benimsendi. Şevket Süreyya Aydemir'in başını çektiği kadro hareketi, planlı ekonomiyi savundu."[64]

"1930'ların başında, esas olarak 1929 buhranının sonucu olarak, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle özgül bütünleşme biçimi kesintiye uğradı ve uygulanabilir olmaktan çıktı. Türkiye'nin başlıca beş ihraç ürününün dünya fiyatları 1929 ile 1932 arasında pamukta %48, fındıkta %73, incirde %52, üzümde %43 ve tütünde yaklaşık %50 oranında düştü."[65]

"Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938'de uygulandı. Gerektiğinde, devletçilik de yapılır ama işadamının desteklenmesi esastır, anlayışı gelişti. Bu sentez Batıda karma ekonomi olarak tanımlandı ve bazı kesintilere rağmen, 1980'lere kadar sürdü."[66]

"Devletçilik, fiziksel anlamda özel tesisler yaratırken, özel kesime de gizli fonlar yaratarak, Türkiye'de kapitalizmin gelişimine olanak sağlamıştır. Devlet kuruluşları, sanayicilere, imalatçılara, dağıtıcılara çok düşük kârlarla ürünler sunmuş, belirli ellerde büyük sermaye birikimine neden olmuştur."[67]

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özel kesimle kamu kesimi arasında

64 Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yay., 1999, s. 60.

65 Ronnie Margulies - Ergin Yıldızoğlu, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Çeviren Neyir Kalaycıoğlu, Belge Yay., 2003, s. 290.

66 Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yay., 1999, s. 60.

67 Ali Gevgilili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yay., 1989, s. 48.

rekabet olduğu düşünülüyordu. Fakat zamanla bu iki kesim arasında bir iç bütünleşme olduğu ortaya çıktı. 1933-1939 döneminde, işçi hakları kısıtlandı, sermaye birikimi hızlandı, ulusal gelirin %5'ine yaklaşan 500 milyon liralık kaynak, böylece devletçe doğrudan yatırımlara yöneltildi. Özel kesimin yatırımları da yaklaşık kamu kesiminin yatırımları kadardı.

1930-1939 yılları arası devletçilik olarak adlandırılır. Dünya bunalımı, burjuvazinin sanayiye yönelmeyişi, yaklaşan savaş tehlikesi gibi nedenlerle devlet yukarıda anılan devletleştirmeler yanında sanayi yatırımlarına da yöneldi. Mustafa Kemal, devletçiliği, "... Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen alakadar etmektir" diyordu. "Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmak" burjuvazinin çıkarlarını temel almaktı. Devletçilik burjuvazinin girmediği sanayi kollarına yöneldi.

Devlet, vergi, kamu mal ve hizmetlerinin fiyatları aracılığı ile sanayi yatırımlarının büyük bir kısmını finanse etti. Başta Sovyetler olmak üzere Almanya ve İngiltere'den az da olsa dış finansman sağladı. Devlet işletmeleri, tüketim malı ürettiği gibi ara mal ve hammadde de üretebiliyordu. Ara mal ve hammaddeler özel sektöre kolayca kâr yaratabilecekti. Kamu işletmelerinin kârı devlete oradan da burjuvaziye akacaktı.

Emin Türk Eliçin, Türkiye'nin devletçiliğinin nedenlerini ve bunun geniş halk kitlelerinden sağlanan kaynakların özel teşebbüse devlet eliyle nasıl aktarıldığını kuşkuya yer vermeyecek şekilde şöyle anlatıyor:

"Bunalım ağırlaşıp, özel sermayenin ve serbest girişimciliğin yetersizliği ve güvensizliği açık seçik görülünce, devlet düzeninin her dalında liberalizm bırakılmış, Türkiye'nin kendine yeterli bir ekonomiye kavuşması için gerekli bütün tedbirlerin devlet eliyle alınmasına karar verilmiştir. Ama ne var ki bu, kimi aydınlarımızın özellikle Kadrocuların sandığı gibi, (II. Dünya Savaşı'ndan sonra da benzeri birçok ülkelerde yeniden moda olduğu gibi),

devletçilik yolundan sosyalizme varmak için değildi; genç, güçsüz ve beceriksiz özel sektörü, kişisel yatırım sermayelerini devletin koruyucu kanadı altını almak ve yol göstermek içindi. Bu tür bir devletçiliği, yani kendini destekleyici ve ziyanını sigortalayan bir müdahaleciliği, özel sektör zaten kendisi istiyordu, bunalım devini görünce, ödü patlamış, devlet ananın kucağına can atmıştı. Yeni devletçi planları uygulayacak ekonomi bakanlığının başına Türkiye'de özel mali sermayenin ilk önemli kalesi olan İş Bankası direktörü Celal Bayar'ın getirilmesi de bunu göstermiyor muydu? İç ve dış zorunlulukların baskısıyla girdiği bu devletçi kalkınma yolundaki batılılaşma davasının da buna bağlı olduğu artık anlaşılmıştı, Türkiye bir dönüm noktasına, bir yol kavşağına erişmiş bulunuyordu. Gideceği yolu, varacağı yeri artık bilinçli olarak seçmek zorundaydı"[68] (Yine bugün benzeri duruma gelen başka "az-gelişmiş" ülkeler gibi).

"... Ama bunalım ifritini görünce ilk paniğe kapılacak ve can korkusuyla kendini devlet ananın kucağını atacak olan da yine bu türedi ticaret burjuvazisi olacaktı. O ana kadar lafı bile edilmeyen Devletçilik akımı işte böyle başlamış ve bu turfanda kavram üstüne ideolojik yapılar ve şatolar kurmak eğilimi doğmuştu. Yabancı sermaye eski imtiyazları bulamayacağını bildiğinden gelmiyor, ama yerli işadamlarıyla gizli anlaşmalar yaparak sömürmeye el altından katılıyordu. Yerli sermayenin yabancı çıkarlara paravanlık ettiğini görüp kızan Recep Peker 1932'de köpürüyordu: Ezici ve gayrimeşru, istismarcı sermayenin düşmanıyız. Muharebeler devrini takip eden yıllarda birçok müteşebbis az zamanda milyoner olmak ihtirasıyla hareket etmişlerdir. Bu olağandışı teşebbüslerin birçoğu yıkılmış olmakla beraber, normal ticaretin meşru ve dürüst kârıyla yetinme dürüstlüğü bir daha geri gelmemiştir. Fırkamız bu zihniyetle mücadeleyi lüzumlu görmektedir."[69]

"CHP işte böylesine Makyavelist (Amaca ulaşmak için her türlü araca başvurmayı uygun kabul eden) bir partidir, iktidarda kal-

68 Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yay., 2000, s. 24-25.

69 A.g.e., s. 41.

mak ya da oraya çıkmak için feda etmeyeceği ilke, kavram, anlam yoktur! Onun göbek adını yapan halk kavramının bile nasıl gevşek ve iğreti olduğunu yeri gelince göreceğiz. Devletçiliğin ancak sakınılmaz bir kötülük olduğu düşüncesinin yalnız tek tek siyaset ve işadamlarına değil, uzman kurullarına bile hâkim olduğunu gösteren sayısız kanıtlar vardır. Örneğin Yüksek İktisat Meclisi'nin 1933'de verdiği önemli raporda devletçilik 'mecburen başvurulan bir politika' olarak nitelenmekte, devlet işletmelerinin sonradan özel sektöre devredileceği söylenmektedir."[70]

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'nın sonundan itibaren aracı (komprador) büyük burjuvazi ve toprak ağaları iktidara hâkimdir. Fakat aracı büyük burjuvazi ve toprak ağaları iki büyük siyasi kliğe ayrılmıştır. İktidara ve devlet mekanizmasına hâkim olan klik, önce İngiliz-Fransız emperyalizminin, 1935'lerden itibaren de Alman emperyalizminin aracılığını yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar, genel olarak orta burjuvazi de bu kliğin peşinde harekete katılmıştır.

1940-1949 Dönemi

İkinci Emperyalist Dünya Savaşı yıllarında Alman yanlısı yönetim, koyu bir baskı ve vurgunculuk politikası uygulamıştır. Ülke içinde, başta işçi sınıfı olmak üzere, bütün demokratik güçlere, dışarıda da SSCB'ye ve İngiliz, Amerikan, Fransız bloğuna karşı Alman faşistlerinin yanında yer almıştır. Fakat dünyadaki güçler dengesi ve SSCB'nin varlığı, bunların Alman faşistlerinin safında savaşa katılmasına engel olmuştur.

Savaş yıllarında, Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, savaş ekonomisi sorunlarına iki farklı yaklaşımı temsil eder.

Refik Saydam hükümeti, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleriyle savaş ekonomisine yön vermeye çalıştı. Ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uza-

70 A.g.e., s. 42.

tılması, ücret sınırlaması gibi, işgücünü denetleyen hükümlerin yanı sıra; sermayeye karşı da hükümetlere özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarette azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtma gibi geniş yetkiler veren kanunlar çıkarıldı.

Refik Saydam, Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı kurarak, buğday, pamuk, şekerpancarını piyasa fiyatlarının altında alıyor; pamuklu dokuma ve şeker (vesikalı dağıtımın dışında) devlete yüksek kârlar sağlayacak fiyatlarla; ekmek ve kömür ise ucuza kentli nüfusa satılıyordu. Özel ticaretin egemenliğinde satılan mallarda ise fiyat denetimleri uygulandı. Buna rağmen karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilemedi.

Saraçoğlu, Refik Saydam'ın 1942'de ölümünden sonra, başbakan oldu. Piyasa üzerinde sıkı denetimi kaldırma veya gevşetme yoluna gitti. İlk olarak, hububat alım fiyatları yükseltildi ve ürünün %25'inden (büyük çiftçiler için biraz daha yüksek orandan) fazlasının piyasa fiyatlarından satılması, çiftçi için serbest bırakıldı. İaşe Müsteşarlığı (Birinci Dünya Savaşı yıllarında halkın yiyecek ve giyeceğini sağlamak için kurulan özel bir örgüt) lağvedildi. Diğer gıda maddeleri üzerindeki denetimler gevşetildi veya tamamen kaldırıldı. Bu politikalar, kentlerde fiyatları ve çiftçi-tüccar kazançlarını büyük ölçüde artırdı. Buğday fiyatları %200 ve %120, genel fiyatlar düzeyinin ise %90 ve %75 dolaylarında arttığı 1942 ve 1943 yılları, savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı zaman dilimini oluşturmaktadır.

Saraçoğlu, kendi uyguladığı politikalar nedeniyle oluşan aşırı kazançlara ve enflasyona karşı iki olağanüstü vergi koydu; Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi. 1942'de konan Varlık Vergisi Kanunu, esas olarak ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan; belli komisyonlarca koyularak bir kereye mahsus olmak üzere toplanan; itiraz hakkı bulunmayan bir vergidir. Vergi borçlarını bir ay içinde ödemeyenler, önce kamplara, sonra da çalışma yükümlülüğüne tabi tutularak Aşkale'ye sevk edildi.

Varlık Vergisi Kanunu'na göre toplanan vergiler, 1943 yılının devlet harcamalarının %38'ini, milli gelirin %3,5'ini, sanayi ve hizmetler kesiminde yaratılan hâsılanın yaklaşık %8'ini oluşturuyordu. Bu vergiyi ödeyenlerin çoğu azınlıklardan olduğundan, varlık vergisi, ırk ve din ayrımına dayalı bir vergi uygulaması olarak maliye tarihine geçti.

"1944 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu kabul edildi. Gayri safi üretimden %10 alınması ile aşarı (tarım ürünlerinden alınan onda bir oranındaki vergi) andıran ve 1946'da kaldırılan bu vergiden savaş yıllarında 167 milyon TL toplandı. Bu verginin piyasa için üretmeyen küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturduğu söylenebilir."[71]

Savaş sırasında, CHP'nin iktidarında vurgun ortamı oluşmuş, egemen sınıflar palazlanmıştı. Buna rağmen, bu sınıfların belli kanatlarında CHP'ye karşı tepkiler vardı. Savaş zenginlerinin dışadönük, İstanbullu ve gayrimüslim kanadını Varlık Vergisi; büyük çiftçi kanadını ise Toprak Mahsulleri Vergisi, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu derinden rahatsız etmişti. Buna karşılık, yüksek bürokrasi ve siyasi kadrolarla içlidışlı olmuş çıkar grupları ve burjuva klikleriyle Anadolu kökenli ticaret sermayesi, savaş ekonomisi uygulamalarından şüphesiz ki hiç şikâyetçi değildi. Fakat bunlar bile, CHP iktidarını ancak önemli bir bünye değişikliğine uğradığı takdirde desteklemeye devam edeceklerini belli ediyorlardı: Parti içinde hâkim durumda olmamakla birlikte sık sık kontrolsüz ve hesapsız hamlelerin patlak vermesine sebep olan ve küçük burjuva radikalizminden esinlenen reformcu kanadın etkisiz hale getirilmesi şartıyla.

1945 sonrasının siyasi gelişmelerinde, egemen sınıfların bu iki ana grubu iki yol izledi. Savaş zenginlerinden oluşan, dışadönük, İstanbullu ve gayrimüslim grup, esas olarak Demokrat Parti hareketini örgütlemeye yöneldi. Büyük çiftçi grubu ise, kaderlerini CHP'ye bağladı ve parti içinde, topluma da yansıyan bir temizlik

71 Sina Akşin - Bülent Tanör - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, Milliyet Kitaplığı, s. 334-336.

harekâtı başlattı ve başardı: Köy Enstitüleri'nin çökertilmesi, üniversitede tasfiye ve savaş sonunda filizlenmeye başlayan ilerici, solcu ve demokrat oluşumların ezilmesi böylece sağlandı. Bu operasyon, 1947 CHP Kurultayında Parti içindeki reformcu kanadın kesin yenilgisiyle gerçekleştirildi.

1946 yılı tek parti döneminden, çok partili döneme geçiş yılıdır. 5 Eylül 1945'de Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946'da Demokrat Partisi kuruldu.

"1950'de Demokrat Partinin iktidara gelmesi, iktisat politikalarını ve ekonominin genel yönelişini değiştirmemiştir. Bu yöneliş, CHP'nin 1947 Kurultayında gerçekleşmiştir. 1946'da hazırlanan Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'na göre, sanayileşme hamlesinde devletin öncülüğü vardı. Bu plan, iç ve dış dengelerin değişmesiyle gündemden kaldırıldı. 7 Eylül 1946'da bir dolar karşılığı Türk lirası, 1,28'den 2,80'e çıkarılarak, Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu (değer düşürülmesi) gerçekleştiriliyor, ekonomiyi dünya ekonomisi ile bütünleştirmeye yönelik liberalleşme önlemleriyle birlikte uygulamaya konuluyor ve dış yardım arayışlarına girişiliyordu. İktidar, 1947 yılında liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya özel teşebbüsün rolünü, tarım, ulaştırma, enerji sektörlerine verilen önceliği artıran Türkiye Kalkınma Planı'nı hazırlattı."[72]

CHP'nin 1947 Kurultayı, parti dışındaki solcu ve ilerici akımların tasfiyesinden, parti içinde de reformcu ve demokrat grupların etkisiz bırakılmasından sonra yapıldı. Kurultay, sermaye çevrelerinin ekonomik taleplerinin pek çoğunu benimsiyor ve devletçiliği esas olarak özel teşebbüse yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni baştan yorumluyordu. CHP, devletin yeni kamu yatırımlarına girişmemesini kabul ediyor, fakat mevcut kamu kuruluşlarının özel teşebbüse devrini istemiyordu. DP ise, mevcut kamu kuruluşlarının özel teşebbüse devrini istiyordu. Daha sonra DP'nin kurduğu ilk hükümet programında yer almasına rağmen, hiçbir

72 A.g.e., s. 339-342.

devlet işletmesinin özel teşebbüse devri mümkün olmadı. Devlet kesimi varlığını DP zamanında da sürdürdü.

"CHP ve DP iktidarları dönemlerindeki süreklilik, dış yardım, yabancı sermaye ve dış ticaret rejimi konularında, dünya ekonomisiyle piyasa ilişkilerine, serbest ticarete ve açık ekonomi koşullarına dayalı bir eklemlenme eğilimi bütün dönem boyunca vardır."[73]

Sina Akşin ve Korkut Boratav'ın CHP ve DP iktidarlarının sürekliliğini vurgulamalarından sonra, şimdi de devletçiliğin özel teşebbüse nasıl hizmet ettiğini Emin Türk Eliçin'den dinleyelim:

"II. Dünya Savaşı başlayınca, savunma ihtiyaçları ve artan bütçe harcamaları devlet işletmelerini genişletmiş ve özel sektörün işine karışmayı artırmışsa da bu asla onun sektörünü daraltma anlamına gelmemiş. Tam tersine savaş yıllarının yarattığı olağanüstü ortamdan yararlanan ve kanunlu-kanunsuz çıkar yollarını bol bol sömüren patronlar daha çok palazlanıp semirmiş; Yalmanlar'ın kaleminden 'Vesayetten kurtulma', 'Akıncı ruhla ileri atılma' parolalarını ortaya dökmeye başlamıştır."

"Devletçilik, CHP'nin 1943 programında başlangıç noktasına, yani 'Ferdin yapamadığını devlet yapar' formülüne indirgenmiş, o zavallı kendi anasının kucağında kansız, raşitik bir bebek haline gelmiş bulunuyordu. Çok partili demokrasi döneminde bu raşitik devletçilik bebeğini boğup atmak işten bile değildi ama boğmadılar. Demokratlar iktidara gelince onu besleyip canlandırdılar bile! Çünkü Türkiye'de devlet, yukarıdan beri anlatıldığı gibi, hep bu orta sınıfa hizmet etmiş, kârlarını ona bırakarak ziyanlarını biteviye halkın sırtına yüklemiştir. Onu bir emniyet supabı, bir geri çekilme mevzii gibi tutmakta bu sınıfın menfaati vardı. Üstelik devlet işletmeleri kodamanlara arpalık vazifesi de görüyor. Patronları vergi ödemekten de kurtarıyordu. Menderes'in satılığa çıkardığı irikıyım devlet işletmelerini satın almaya özel sermayelerin gücü yetmediği söylendi, belki doğrudur ama çıkarları öyle

73 A.g.e., s. 343.

gerektirseydi o çapulculuk döneminde bunun bir çaresini muhakkak bulurlardı."[74]

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'de harp zenginlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Fakat savaş sırasındaki güvensizlik ve müsadere koşulları nedeniyle servet birikimi tarım ve sanayi kesiminde sabit yatırıma dönüşemedi. İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'de fırsatçıların elinde büyük paraların toplanmasına neden olurken, ücretlilerin, maaşlıların, küçük üretici köylülerin gelirleri giderek azaldı ve sosyal huzursuzluk arttı. Savaş ekonomisi, Türkiye'de daha sonraki dönem için, özel yatırım fonlarını oluşturarak, küçük burjuva destekli iktidara son verdirecek tarihsel koşulları da yaratmış oldu.

Türkiye, 1945'ten sonra ortaya çıkan iki bloklu bir dünyadaydı. Bu bloklar, kapitalist ve sosyalist bloklardı. Bu ortamda, Türkiye burjuvazisi, tek başına iktidarda kalmak için birçok dayanağa sahipti:[75]

1. İşçiler, 1936 tarihli İş Kanunu'nun yasaklarıyla, ekonomik sistemin çarkları arasında zaten eziliyordu. Bundan başka, İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan Milli Koruma Kanunu, hafta tatillerini bile kaldırmıştır. Bu, kentlerdeki emekçilerin, siyasal iktidara karşı olmasına neden oluyordu

2. Savaş sırasında uygulanan düşük tarımsal alım fiyatları, zorunlu yükümlülükler, mal varlıklarına el koymalar, yol vergisi ve ticaret sömürüsü, kırsal alanda da yoksul köylü yığınlarını tek partili rejime cephe aldırmıştı. Köylü, özellikle devlet gücünün simgesi olarak karşısına çıkan bürokrasiyi yüzlerce yıldır kendini kurtarmak için değiştirmeye çalıştığı kısırdöngünün başlıca sorumlusu olarak görüyordu.

Özellikle kentlerdeki emekçilerin ve kırlardaki yoksul köylülerin siyasal iktidara tepkilerini ustalıkla kullanma fırsatı bulan ve Demokrat Parti'de (DP) örgütlenen burjuvazi, Türkiye'de, 1945

74 Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yay., 2000, s. 44.

75 Ali Gevgilili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yay., 1989, s. 49-50.

sonrasında, çok partili düzene geçişin öncülüğünü yapmıştır. Bu, çoğulcu bir toplumun siyasal görünümü olduğu kadar, Batılı büyük kapitalist ekonomilerle bütünleşme eyleminin de sonucudur.

1950-1960 Dönemi

1950'de iktidardan düşen aracı (komprador) büyük burjuvazi ve toprak ağaları kliği olan CHP, iktidarda bulanan DP'nin kendisine de yönelen faşist baskıları karşısında, "demokrasi" havariliğine çıkmış, orta burjuvazinin ve gençliğin bu yöndeki atılımını bir kaldıraç olarak kullanarak, 1960'da iktidarı tekrar ele geçirmiştir. Kitlelere yol gösterecek devrimci bir önderlik olmadığı için, halkın muhalefeti, gerici kliklerden bazen birinin, bazen diğerinin peşine takılmış ve çarçur edilmiştir. CHP'ye hâkim olan aracı (komprador) büyük burjuvazi ve toprak ağaları kliği, iktidarı ele geçirdikten sonra, 27 Mayıs hareketi içinde önemli bir rol oynayan orta burjuvaziyi birdenbire karşısına almaya uygun bulmamış. Orta burjuvazisin 27 Mayıs Anayasasına da giren bazı sınırlı demokrasi taleplerini bu nedenle kabul etmiştir. 27 Mayıs hareketine önderlik eden ve sonunda iktidarı ele geçiren sınıf, CHP'ye hâkim aracı burjuvazi ve toprak ağaları kliğidir. Orta burjuvazi onun peşinde yedek kuvvet olarak yer almıştır.

"Adalet Partisi, daha çok sivil gerici kuvvetleri harekete geçirerek, onları kullanarak zorbalığını yürütmüştür. Demirel, 200 bin halkın silahlanmasından söz ederken, gerçekte taşradaki ağaların, tefecilerin ve din adamlarının beslediği gerici örgütleri, imam hatip okullarında, Kur'an kurslarında, vs yetiştirilen faşist kuvvetleri ve benzerlerini kastediyordu. CHP'ye hâkim olan komprador büyük burjuvazi ve toprak ağaları kliği ise, sürekli olarak orduyu AP'ye karşı tehdit unsuru olarak kullanıyordu. Burada şu noktayı da belirtelim ki, AP'nin son yıllarda ordu içindeki hâkimiyeti hayli artmıştır. Fakat yine de AP, bir yandan askeriyeye dayanan sıkıyönetimin devamını isterken, öte yandan seçimlere dönülmesinden yanadır. Bunu o, tek başına iktidara hâkim olmak amacıyla iste-

mektedir, anti-faşist olduğu için değil. Ve bu olayın kökleri, belirttiğimiz gibi çok eskilerdedir."[76]

1961-1980 Dönemi

Bu dönem İthal İkameci Büyüme Stratejisi(!) döneminin uygulandığı dönem olarak anılmaktadır. Bu dönemde sanayi ürünleri arasında pamuklu mensucat ilk defa 1968'de, deri giyim eşyası ve çimento 1970'de ihraç edilmeye başlanmıştır. İzmir ve çevresinde 1960'dan sonra sanayi alanında yabancı sermaye ile ortak şirketler de kurulmaya başlanmıştır. Otomotiv sanayinde BMC, kâğıt sanayinde Viking fabrikası kurulmuştur. Aliağa Rafinerisi ve Petro-Kimya Tesisleri, Seka Dalaman Müessesesi bu dönemin en büyük kamu yatırımlarıdır.

"1962 sonrasını, diğer dönemlerden ayıran önemli bir özellik, planlamaya geçilmesidir. Kamu yatırımları beş yıllık planlara uymak zorundaydı. Özel yatırımcılar ise, projelerini Devlet Planlama Teşkilatına ve diğer kurum ve kuruluşlarına onaylatmak zorundaydı. Böyle olmakla beraber, iktisat politikalarının kısa dönemli ve parasal boyutlarıyla uyum sağlanamıyordu. Sonuç olarak, 1962 sonrası planlamanın 1930'lu yılların sanayi planları deneyiminin bir tekrarı olmasından öteye geçilemedi."[77]

1960'lı yıllarda, toplam ihracatta sınai ürünlerinin payı, %13-18 arasında olurken, 1970'li yıllarda %20-39 arasında olmuştur. Aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki göreli durgunluğa rağmen, 1962-1976 arasında düzgün ve yüksek bir büyüme temposunun sürdürülebilmesinin temel nedeni, ekonominin önemli boyutlarda dış kaynakla beslenmesi olmuştur. Kısa ve uzun vadeli krediler ve dış yardım 1962-1974 arasında genellikle 300 ve 500 milyon dolar civarında seyretmiş; 1975-1976 yıllarında ise 1 milyar dolara yaklaşmıştır. Bir diğer dış kaynak ise, Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin Türkiye'ye getirdiği dövizlerdir. 1965-1969 döneminde 100

76 İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar II*, Ocak Yay., s. 131.

77 Sina Akşin – Bülent Tanör - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, Milliyet Kitaplığı, s. 353

milyon dolar civarında oynayan işçi dövizleri, 1970'lı yıllarda hızla artarak, 1 milyar dolar eşiğini aşmış ve dış ticaret açığının kapatılmasında en önemli kalem haline gelmiştir.

Sözü edilen dış kaynaklarla kapatılan dış ticaret açığının milli hâsılaya oranı 1970'li yıllarda hızla artmış ve 1974-76 yıllarında %8'i aşmıştır. Dönemin başlarında GSYİH içindeki payı %15'in altında iken, dönem sonunda %20'leri aşan sabit sermaye birikimi içinde dış ticaret açığının oranı da 1962-76 ortalaması olarak %21,9'u bulmaktadır. Ne var ki bu dönem boyunca dış kaynak sağlamanın göreli olarak kolay olması, ekonominin ithal bağımlılığının kronik bir hal almasına ve ihracatın ihmaline önemli katkılar yapmış; "nasıl olsa dış kaynak bulunabileceği" bilinci, döviz kazancına veya döviz tasarrufuna dönük çabaları peşinen baltalamıştır.

"1962-1976 döneminde, büyük toprak unsurlarından, ticaret ve sanayi sermayesinden oluşan ve zaman içinde büyük çalkantılar göstermeyen bir iç dengeye sahip bir egemen güçler bloğu, siyasi iktidara ve tüm iktisat politikalarına hükmetmektedir. Ama bu siyasi rejimin zorunlu kıldığı kısıtlamalar içinde gerçekleşmektedir. Bu kısıtlamaların iktisadi ve sosyal politikalara yansıması, genel oy mekanizması yoluyla kıyasıya bir iktidar çekişmesi içinde olan siyasi partilerin, işçi ve köylü kitlelerinin (zaman zaman baskı grupları olarak kamuoyuna iletilen) isteklerine duyarlı olma biçiminde ortaya çıkar. Böylece egemen bloğun uzun dönemli çıkarları arasında bir denge sağlanmış olur. Bu dengenin, egemen blok aleyhine bozulma ihtimalinin güçlendiği durumlarda, rejim-dışı müdahalelerle durum düzeltilmiştir(!)"[78]

Halk yardakçısı politikalar kırsal kesimde de benzer sonuçlar yaratmıştır. Bu dönemde, tarımsal hâsılanın artan bir bölümü, Tarım Satış Kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, Çaykur, Fiskobirlik gibi kuruluşlar aracılığı ile pazarlanmaya başlanmış; böylece tarımsal fiyatların oluşumunda hükümetlerce saptanan ve yürütülen des-

78 Sina Akşin – Bülent Tanör - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, Milliyet Kitaplığı, s. 357.

tekleme politikalarının etki alanı giderek genişlemiştir. Özellikle seçim öncesi yıllarda çiftçinin eline geçen fiyatların ve kendiliğinden oluşacak fiyatların üstüne çıkabilmiştir.

1962-1976 dönemini kapsayan beş yıllık planlarda, sadece birincisi, diğerlerinden kısmen farklı bir yaklaşım içerir. 27 Mayıs ertesindeki plana devletçi reformcu aydınlar damgasını vurmuştur. Bu plan, büyümenin sürükleyici gücü olarak, kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini görüyor; ithal ikameci sanayileşmeyi tüm sektör politikalarını yönlendiren açık bir stratejik tercih olarak ortaya koyuyordu. Buna karşılık, Yalçın Küçük'ün, "Sarı plan olarak nitelendirdiği ikinci plan ve aynı yaklaşımı sürdüren üçüncü plan, özel birikimi yaygın sübvansiyonlarla ön plana çıkarıyor; kamu kesimini esas olarak özel kesimi destekleyici bir işlevle sınırlıyor, sosyal hedefleri giderek arka plana kaydırıyordu. Ancak dönemin tümü itibariyle, sermaye birikiminin milli hâsılaya oranı %69'u bulmuş ve bunun yaklaşık beşte biri dış kaynaklarla finanse edilmiştir."[79]

"Kronik dış açıklara dayanan gelişme süreci, 1961 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) bünyesinde kurulan şirketler birliği, Türkiye'yi denetim altında tutmuştur. 1968'den itibaren, dış çevreler, IMF aracılığıyla paranın değerinin düşürülmesi ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesi yönünde etkiye başlamıştır. 10 Ağustos 1970'de 1 dolar, 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılarak; ithal teminatları ve damga resimleri düşürülerek ve dış ticaret serbestliği listeleri genişletilerek, dış telkinler doğrultusunda bir operasyon yapıldı. Ancak 10 Ağustos kararlarının, geleneksel IMF modeli doğrultusundaki eksikliklerinin giderilmesi, yedi ay sonra, yani 12 Mart 1971 sonrasında oluşan yarı askerî rejimin grevleri ve toplu sözleşmeleri askıya alması ve ücretleri dondurması sonunda gerçekleşmiştir."[80]

79 A.g.e, s. 358.

80 A.g.e., s. 360.

1980-1990 Dönemi

Uluslararası sermayenin dayatmaları ve IMF'nin buyrukları doğrultusunda, krize çözüm savıyla 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen istikrar(!) programı yürürlüğe konuldu. ABD patentli 12 Eylül askerî darbesi ile birlikte bu kararların siyasal tablosunu tamamlayarak bir baskı ve terör ortamı yaratıldı. Böylece 24 Ocak'ın uygulanabilmesi için gerekli istikrar(!) sağlanmış oldu.

Türkiye'de hükümetler, 1980'lere kadar küçük üreticiliği destekleyen politikalar uygularken, bu tarihten itibaren bu politikalardan vazgeçerek, kırsal kesimin mülksüz hale getirilmesi ve kırsal nüfusun azaltılması politikaları uygulamaya başlamıştır.

"Türkiye gibi, emperyalizmin boyunduruğu altındaki yeni-sömürge ülkelerde hiçbir siyasi politika emperyalist-kapitalist sistemden bağımsız değildir. Dolayısıyla 24 Ocak Kararlarının Türkiye tarımına yönelik temel politikası, tarımda üretimden pazarlamaya değin tüm sürecin emperyalizm tarafından denetimini sağlamak olmuştur. Bu denetimin gerçekleştirilebilmesi için 1980 sonrası uygulanan politikalara bakıldığında, tüm uygulamaların küçük üreticilerin ve küçük ölçekli tarımsal üretimin tasfiye edilmesine yönelik olduğu görülecektir."[81]

Bilindiği gibi, uluslararası mali sermayenin resmi örgütlenmeleri olan IMF ve Dünya Bankası, 1980'lerde de köylülüğü (küçük üreticiliği) destekleme yönünde ekonomi-politikalar oluştururken, amacı kırsal alanlarda egemen sınıfların denetimini artırmak ve böylelikle ortaya çıkabilecek bir toplumsal muhalefetin devrimci hareketle bütünleşmesini engellemek ya da düzenin sınırları içerisindeki kanallarla yönlendirmek olmuştur. Emperyalizm "küçük üreticiliği destekleme" politikasıyla köylülüğün gelir düzeyini belirli bir düzeyde tutmayı esas almıştır. Tarım desteklemeleriyle yürütülen bu politika, feodal ilişkilerin devrimci bir tarzda tasfiye edilemediği -Türkiye gibi- ülkelerde, aynı zamanda feodal sınıflarla sürdürülen bir işbirliğini ifade etmektedir.

81 Necdet Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tarım Politikaları Yayın Dizisi, No: 6, 2000, s. 87.

1980 sonrasında dünya çapında ortaya çıkan ekonomik gelişmeler ve sosyalist sistemin dağıtılması koşullarında, kendisi için uygun bir ortam oluştuğunu düşünen emperyalizm, küçük üreticiliği destekleme politikalarını terk ederek, köylülüğün mülkünü terk etmesine ve bu yolla kırsal nüfusun azaltılmasına yönelik politikalara yönelmiştir. 1980 sonrasında, tarım ürünleri destekleme kapsamındaki ürün sayısında giderek azalma olmuştur. Bunun yanında destekleme alım miktarları da giderek azaltılmıştır.

"1980 öncesinde ithal ikameci üretim politikaları uygulanırken, bu tarihten itibaren ihracata dönük politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 12 Eylül diktatörlüğü zamanında ve Anavatan Partisi iktidarlarında uygulanan politikalar sonucunda, Türkiye, 1994 yılında derin bir ekonomik krize girdi. Bu krizin çözümü için 5 Nisan Kararları olarak bilinen "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" geliştirildi. 12 Eylül faşist diktatörlüğünün uygulama nedeni olan 24 Ocak Kararlarından sonra, 5 Nisan kararları, işçi ve emekçilere yönelik en büyük saldırıydı. Bu programın özü üç noktada özetlenebilir:

1) Ücretlerin, maaşların ve tarımsal desteklerin ciddi biçimde düşürülmesi,

2) Kamu kesimi açıklarının azaltılması,

3) Devletin özellikle mal ve hizmet üretimi alanındaki ekonomik rolünün köklü biçimde daraltılması."[82]

Öncelikle belirtmek gerekir ki, dünya kapitalizminin tamamen güdümüne girme sürecindeki Türkiye'nin tarım politikalarında artık iç dinamikler değil dış dinamiklerin belirleme gücü baskın hale gelmiştir. Yeni dünya düzeni olarak adlandırılan sürecin temel belirleyicileri olan IMF ve Dünya Bankası gibi oluşumlar kadar tarımı derinden etkileyen GATT (Dünya Ticaret Örgütü) ve AB Ortak Tarın Politikaları (OTP) gibi yönlendirici ve kısıtlayıcı mekanizmalar Türkiye'nin gündemine girmiş bulunmaktadır.

82 A.g.e., s. 88.

1991-1999 Dönemi

Türkiye, 1990'lı yılları giderek sıklaşan aralıklarla yaşanan kriz sürecinde geçirmiştir. Bu on yıl boyunca uygulamaya konan 1994'teki 5 Nisan Kararlarının ve 1998'deki IMF yakın izleme anlaşması gibi kısmi istikrar programlarının kalıcı bir başarısı olmamıştır.

"1998 Asya ve Rusya krizlerinden de olumsuz yönde etkilenen ekonomi, ağır bir daralma içine girmiş, ekonomik kriz 1998'in ikinci yarısından başlayarak derinleşmiştir. Burjuvazinin bu krizi de aşmak için çözümü yine değişmemiş, IMF ile Aralık 1998'de 18. stand-by (her an kullanılabilecek kredi) anlaşması yapılmıştır."[83]

IMF ve Dünya Bankası'nın çok uluslu sermayenin çıkarları doğrultusunda dayattığı istikrar programı, sözde "tarım reformu" adı altında, tarım desteklerini ortadan kaldırarak, tarım kesimini dünyanın acımasız piyasa ekonomisi karşısında korumasız bırakmayı ve Türkiye'yi uluslararası tarım sermayesinin çiftliğine dönüştürmeyi hedefleyen taahhütleri içermektedir.

Kamuoyuna "tarımsal reform ve tarımda yeniden yapılanma programı" diye sunulan bu program, kesinlikle reform değil, tarımın çökertilmesi programıdır. Reform taslağı 1997'nin son aylarında Türkiye'yi ziyaret eden Dünya Bankası uzmanlarınca hazırlanmış, 1997 ve 1998'de "Tarımsal Destekleme Politikası Önerileri" başlığıyla yayımlanmıştır.

Bankanın Türkiye'ye önerdiği ya da dayattığı tarım reformu paketi, 9 Aralık 1999'da IMF'ye verilen ilk (özgün) niyet mektubu ve ek niyet mektuplarıyla 10 Mart 2000'de Dünya Bankası'na verilen kalkınma politikası mektubu ve 27 Mayıs 2000'de söz konusu banka ile yapılan ikraz (borç=ödünç) anlaşmasında değiştirilmeksizin yer almıştır.

"IMF ve Dünya Bankası'nın tarım reformu programına göre, mevcut destekleme politikaları ortadan kaldırılarak, doğrudan gelir desteği sistemine geçilecek. Bu sisteme tam olarak geçilince-

83 A.g.e., s. 10.

ye dek, destekleme fiyatları dünya piyasa fiyatlarına bağlı olarak belirlenecek. Tarımsal ürün ithalatındaki gümrük tarife oranları azaltılacak. Çiftçilere verilen kredi ve girdi sübvansiyonları aşama aşama kaldırılacak. Tarımsal KİT'ler ticarileştirilerek özelleştirilecek. Tarım satış kooperatif ve birliklerinin tüm öncelik hakları ortadan kaldırılacaktır."[84]

Program, hükümet tarafından adım adım uygulamaya konulmuştur. Hiçbir ülkede tek başına destekleme politikası olarak uygulanmayan doğrudan gelir ödemeleri sistemi, önce pilot uygulama olarak başlatılmış, sonra tüm ülke ölçeğinde yaygınlaştırılmıştır. Destekleme fiyatları, dünya fiyatları ve hedeflenen enflasyon oranına göre belirlenmiştir. Çiftçilere devlet bankalarınca sağlanan kredi sübvansiyonları kaldırılmıştır. Girdi sübvansiyonları (devletin kişi ya da kurumlara mal, para veya hizmet biçiminde yaptığı karşılıksız yardımları) önce yazılı olarak sabit tutularak reel olarak enflasyon oranında aşınmaya terk edilmiş, daha sonra tümüyle kaldırılmıştır.

"Tarım satış kooperatif ve birlikleri yasasında yapılan değişiklikle bu kuruluşların sınaî tesislerine anonim şirket statüsü verilerek özelleştirmeye uygun hale getirilmesi hükme bağlanmıştır. Birlikler bundan böyle çiftçiden aldığı ürünleri işlemeden yerli ve de yabancı tüccar ve sanayiciye satarak, üretici ile tüccar arasında köprü işlevi üstlenecekler. Diğer yandan, bu kuruluşlara kamunun herhangi bir mali destekte bulunamayacağı bir yasa hükmü olarak düzenlenmiştir. Dünyada hiçbir egemen devlette bulunmayan bu düzenlemeyle üretici birliklerinin çökertilmesi ve tasfiyesi hedeflenmektedir."[85]

IMF ve Dünya Bankası'na verilen niyet mektuplarında, tarımsal reform programının, devletin tarımsal üretim ve tarımsal sanayide doğrudan bir rol almaktan çekilmesine yönelik orta vadeli hedef doğrultusunda, sektördeki devlet varlıklarının ticarileştirilmesini ve özelleştirilmesini kapsadığı belirtilmiştir.

84 A.g.e., s. 10.

85 A.g.e., s. 11.

1990'ların ilk yarısında ekonomik krizin derinleşmesine koşut olarak yoğunlaşan özelleştirme saldırısı, bu taahhüt uyarınca ivme kazanmış, yerli ve yabancı tekellerce yağmalanan YEMSAN, EBK, ORÜS, TZDK gibi tarımsal KİT'lerin ardından TÜGSAŞ, İGSAŞ, TİGEM, Ziraat Bankası, TOFAŞ, ÇAYKUR ve TEKEL bu saldırının yeni hedefleri olmuştur.

Özelleştirme idaresi, sermayenin satış acentesi gibi çalışmaya devam ediyor, özelleştirme hedeflerini genişletiyor. Özelleştirme saldırısının sermaye birikimini hızlandırması ile tekelci sermaye kendi egemenliğini iktidar bloğunun diğer bileşenleri ve toplumun bütünü üzerinde daha kısa sürede ve daha kolay bir biçimde kurmak istiyor.

2000'li yılların başında, Türkiye'de sigara pazarının %30'unu uluslararası tütün tekelleri (Philip Morris ve Japan Tobacca) kontrol ediyor. İçilen her 10 sigaradan 6'sı yabancı tütünlerden üretiliyor. Ancak bunlar pazarın tümünü ele geçirmek ve yerli tütüncülüğü çökertmek için TEKEL'in özelleştirilmesini dayatıyorlar. Cargill'e pazar yaratmak için şeker fabrikaları, Karadeniz çayı yerine piyasaya Lipton ve Sir Winston Tea'nin egemen olması için çay fabrikaları özelleştiriliyor.

Tohum piyasası Cargill ve Monsanto'ya; et ve süt Koç'a, Yaşar'a, Sabancı'ya, Nestle'ye teslim ediliyor. Gübre piyasası Tekfen'e, kamuya ait tarım işletmeleri (TİGEM) ise ortaklık adı altında tarım-gıda tekellerine bağışlanmak isteniyor.

Bu arada, yarı feodal ilişkilerin etkinliğini sürdürdüğü Güneydoğu Anadolu'da 1990'larda kısmen de olsa yaşama geçirilen ve "Türkiye'nin en kapsamlı bölgesel gelişme projesi" olarak sunulan GAP'da devletin olanakları feodal ağalara, bölgede toprak kapatan yerli ve yabancı sermaye çevrelerine akıtılıyor, yoksul köylüler ise devre dışı bırakılıyor. GAP, bölgede yeni sömürü mekanizmalarının (örneğin sözleşmeli üreticilik gibi) geliştirilmesinden ve işsizliği, göçü başka bir boyuta taşımaktan öte bir işe -bölge insanı açısından- yaramıyor.

IMF ve Dünya Bankası reçeteleri, Türkiye'yi tarımda kendine yeter bir ülke olmaktan tümüyle çıkarıyor, küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşan Türkiye tarımını çökertiyor, tarım, üretimden pazarlamaya değin uluslararası tekeller ve onların yerli acentelerinin denetimine giriyor. Uluslararası sermayenin tarımdaki kontrolü artarken, tarımsal üretim Türkiye insanının gereksinimlerine göre değil, tekellerin ihtiyaç ve yönlendirmelerine göre ve onların belirlediği koşullarda yapılıyor.

Yerli üreticiler -şimdilik- "sözleşmeli çiftçi" adı altında tekellerin "taşeronu" olmaya hazırlanıyorlar, tamamen tasfiye edilecek günleri ise çok uzak gözükmüyor.

Türkiye, pek çok iklim ve toprak tipinin görüldüğü bir ülke olması nedeniyle çok zengin bir bitki çeşitliliğine sahip olmasına rağmen, IMF ve Dünya Bankası tarafından yönlendirilen programlarla tarımı bitirilmek üzeredir.

1990'larda yaklaşık 28 milyon hektar olan ekim alanları, bugün 27 milyon hektara gerilemiştir. Buğday üretiminin bu yıl 19 milyon tonun altına düştüğü tahmin ediliyor. Bitkisel yağ açığına karşın geçen yıl 850 bin ton olan ayçiçeği üretiminde bu yıl 50 bin tonluk bir düşüş yaşanmıştır.

Nohut, fasulye ve mercimek üretiminde de düşüşler devam etmektedir. DİE verilerine göre 2003 yılının ocak-temmuz döneminde 2002 yılının aynı dönemine göre tarımsal ihracat % 14, buna karşılık ithalat ise % 28,5 artmıştır.

Korkut Boratav, 1992-2002 yılları arasında tarımsal fiyatlarla sanayi fiyatları arasındaki makasın %36 oranında tarım aleyhine açıldığını, yani son üç yılda bölüşüm ilişkilerinin çiftçi/köylü aleyhine, yerli ya da yabancı sınai sermaye lehine dönüştüğünü vurgulamaktadır. Aynı şekilde, iktisatçı Mustafa Sönmez'in hesaplamalarına göre, 2000 yılında milli gelirden % 11,8 oranında pay alan çiftçilerin payı, kriz yılı 2001'de % 10,3'e, 2002'de ise % 9,7'ye gerilemiştir.

Ekim alanları daralıyor, üretim düşüyor, ihracat geriliyor, ithalat artıyor, çiftçi yoksullaşıyor. Tarımın bu sarmaldan kurtulabil-

mesi için, çokuluslu tarım tekellerinin ihtiyaç ve yönlendirmelerine değil, Türkiye insanının ihtiyaçlarına ve ülkenin doğal iklim ve toprak koşullarına göre oluşturulacak bir tarım programı hayata geçirilmelidir.[86]

Türkiye'de 2001'de emperyalizmin kurumları Dünya Bankası ve IMF güdümünde kriz sonrası, Dünya Bankasından transfer edilen Kemal Derviş aracılığıyla güçlü ekonomiye geçiş(!) programı uygulanmaya başlandı. AKP iktidara geldiği günden itibaren aynı programı ve buna uygun politikaları uyguladı. Söz konusu bu program, yerli sermayenin emperyalist sermaye ile tam bütünleşmesi, yerli finansal sermayeye en yüksek getiri olanaklarının sağlanması, kamu payının ekonomide en aza indirilmesi, kamu hizmetlerinin özel teşebbüse verilmesi, işgücü piyasasının kuralsız hale getirilmesi ve esnekleştirilmesi ile işçilik maliyetinin en aza indirilmesidir.

AKP kendisinden beklenenlerin hemen hemen hepsini yerine getirmektedir. Eksik kalanları engelsiz ve anında yerine getirebilmek için, zaten göstermelik olan TBMM'yi kanun hükmünde kararnamelerle (KHK) devre dışı bırakarak, her konuda istediği kararları alıp uygulamaktadır.[87]

86 A.g.e., s. 10-12.

87 AKP'nin KHK'leri ve TMMOB, Kasım 2011.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPISINA GENEL BAKIŞ

Nüfusun Kır-Kent Dağılımı

Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapıldı. Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyılın ilk yirmi yılı içinde birçok toprağını kaybetmişti. Bu topraklar: Rumeli, Batı Trakya, Arabistan Yarımadası; Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Libya ve Ege Adalarıydı. Türkiye Cumhuriyeti Anadolu yarımadasını ve Doğu Trakya'yı kapsayan bir alan üzerinde kuruldu. Bu topraklar üzerinde yaşayan nüfusa mübadele sonucunda gelenler eklenip, gidenler çıkarıldığında mevcut nüfus oluştu. 1924 ve sonrasında gelenlerin büyük çoğunluğu, Lozan Antlaşması gereği mübadele edilenler olup, Batı Trakya dışındaki Yunanistan'dan gelenlerdir. Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapıldığında, Türkiye'de 13.648.270 kişi yaşıyordu.

İlk nüfus sayımındaki bu 13.648.270 kişinin %76,4'ü kırsal nüfustu. Bu oran 1950'lerden itibaren hızlı bir düşüşle 2010'da %23,73 oldu (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1. Türkiye'nin 1927 Yılından 2010 Yılına Kadar Toplam Kır ve Kent Nüfusunun Dağılımı

Yıllar	Toplam	Kır	Kent
1927	13.648.270	10.392.391 (%76,14)	3.305.879 (%23,86)
1935	16.158.018	12.355.376 (%76,46)	3.802.642 (%23,54)
1940	17.820.950	13.474.701 (%75,61)	4.346.249 (%24,39)
1945	18.790.174	14.103.072 (%75,05)	4.687.102 (%24,95)
1950	20.947.188	15.702.851 (%74,96)	5.244.337 (%25,04)
1955	24.064.763	17.137.420 (%71,21)	6.927.343 (%28,79)
1960	27.754.820	18.895.089 (%68,07)	8.859.731 (%31,93)
1965	31.391.421	20.585.604 (%65,58)	10.805.817(%34,42)
1970	35.605.176	21.914.075 (%61,54)	13.691.101 (%38,46)
1975	40.347.719	23.478.651 (%58,19)	16.869.068 (%41,81)
1980	44.736.957	25.091.950 (%56,08)	19.645.007 (%43,92)
1985	50.664.458	23.797.701 (%46,97)	26.865.757 (%53,03)
1990	56.473.035	23.146.684 (%40,98)	33.326.351 (%59,02)
2000	67.844.983	23.838.629 (%35,13)	44.006.274 (%64,87)
2010	73.722.988	17.500.632 (%23,73)	56.222.456 (%76,27)

Kaynak: TÜİK Yayınları.

Nüfusun kır ve kent dağılımındaki bu değişimler Türkiye'nin bağımlı olduğu emperyalistlerin çıkarları doğrultusunda uyguladığı tarım ve sanayi politikaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

1927'de toplam nüfusa oranı %76,4 olan kırsal nüfus, 1935'e kadar bu oranı korurken, küçük üreticilerin piyasaya açılmasıyla ilgili uygulamalar etkilerini göstermeye başlamış, 1940'lardan itibaren kırsal nüfus artan hızla düşme eğilimine girmiştir. 1980'lerdeki küçük köylüyü üretimden koparma politikaları, kırsal kesim-

deki nüfusu hızlı bir şekilde azaltmıştır. 1985'te kent nüfusuyla kır nüfusu eşitlenmiş ve o tarihten sonra kent nüfusu giderek artmış ve kırsal nüfus arasındaki fark açılmıştır (Ek Şekil 1).

Nüfusun İşgücüne Göre Dağılımı

1923-1929 yıllarında, Türkiye ekonomisinde İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen politikalar uygulandı. Tarım ürünleri üzerinden alınan %10 oranındaki aşar vergisi (**öşür**) 1925 yılında kaldırılarak, köyler para ekonomisine açıldı. Böylece sanayi kesimine özgür emek sağlanması yolunda ilk adım atıldı. 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile kapitalistlerin kuracağı fabrikalar için kamu mülkiyetinden araziler ve binalar verilmeye başlandı. 1930 yılında, 5.735.000 kişilik işgücünün 5.229.000'i tarım, 380.000'i sanayi, 126.000'i hizmet ana faaliyet kolundaydı.

1929 Büyük Dünya bunalımının ardından bütün dünyada serbest piyasa ekonomisinin yerini denetimli ekonominin almasıyla Türkiye'de kapitalist altyapının geliştirilme çalışmaları devlet eliyle başlatıldı. Türkiye'deki "devletçilik" uygulamalarının altında yatan gerçek budur.

"Devletçilik fiziksel anlamda özel tesisler yaratırken, özel kesime de gizli fonlar yaratarak, kapitalizmin gelişmesine olanak sağladı. Devlet kuruluşları, sanayicilere, imalatçılara ve dağıtıcılara çok düşük kârlarla ürünler sunmuş, belirli ellerde büyük sermaye birikimine neden olmuştur."[88]

1940 yılında 7.259.000 kişilik işgücünün 6.243.000'i tarım, 640.000'i sanayi, 376.000'i hizmet ana faaliyet kolundaydı. 1940'lı yıllar savaş yıllarıdır. İlk zamanlarda piyasa üzerinde uygulanan sıkıyönetim daha sonra kaldırıldı. Bu kez de aşırı kârlara ve enflasyona karşı üç yasa çıkarıldı. Bunlar; 1940'daki "Milli Korunma Yasası", 1942'deki "Varlık Vergisi Yasası" ile 1944'teki "Toprak Mahsulleri Vergisi" yasası idi.

88 Ali Gevgilili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yay., 1989, s. 48.

"Milli Korunma Yasasına göre hükümet, sanayi ve maden işletmelerini denetleyebilir. Bu işletmeler ürün çeşidini, cinsini, miktarını ve üretim hacmini belirleyebilir. Bu işletmelerde çalışanlar işyerlerini gerekçesiz terk edemezler. Hükümet gerekli gördüğü mal ve yardımcı malzemeyi stok yapabilir. Değer fiyatlarından ürünlere el koyabilir ve ihtiyacı olan kuruluşlara bunları karşılıksız verebilir. İş saatlerini her gün üç saat uzatabilir. İş yasasının küçüklerle ve kadınlarla ilgili hükümlerini uygulamayabilir. Hafta tatili yasanın geçerli olduğu süre uygulanamaz. Hükümet ziraat işi yapanları işyerlerine 15 km mesafedeki devlete ait işlerde ücretle çalıştırabilir. Hükümet şahsa ait olup, sahibinin işine yaramayan ziraat aletlerinden kirayla yararlanabilir. Gerekli durumlarda tarımsal ürünün cins ve miktarını hükümet belirleyebilir. Sekiz hektardan fazla arazisi olanlardan bu toprağın yarısına tahıl ekmesi istenebilir. Ekilen dört hektar için bir çift öküz milli müdafaa yükümlülüğünden muaf tutulur."[89]

"Varlık Vergisini ödeyenlerin çoğu azınlıklardan olduğundan, ırk ve din ayrımına dayalı bir vergi uygulaması olarak tarihe geçmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi piyasa için üretmeyen yoksul ve küçük köylünün üzerinde çok ağır bir yük olduğu söylenebilir."[90]

Bu dönemde Türkiye'de savaş zenginleri ortaya çıktı, fakat savaşın yarattığı güvensizlik nedeniyle biriktirilen servet, tarım ve sanayi sermayesine dönüştürülemedi. Diğer yandan ücretlilerin, maaşlıların, küçük üretici köylülerin ekonomik ve sosyal durumları giderek bozuldu. Devlet kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla ve doğrudan özel girişimlere fon aktardı. Bu, geniş halk yığınlarından devlet adına toplanan vergilerin halktan alınıp özel teşebbüse verilmesi demektir.

CHP içindeki büyük toprak ağalarının bir bölümünün oluşturduğu muhalefet, savaş zenginlerinin ve zengin köylülerin desteğini alarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdu. Demokrat parti

89 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Yay, 2003, s. 314-317.

90 Sina Akşin -Bülent Tanör - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, Milliyet Kitaplığı, s. 336.

savaş sırasında CHP hükümetinin uyguladığı baskı ve yıldırma politikalarına kin ve nefret duyan halkı, birçok vaatlerle peşinden sürüklemeyi başardı.

Türkiye'de işgücü çok büyük değişiklikler gösterdi. 1955 yılında %83,7 iken, dönemin sonunda, %48'lik bir oranla işgücüne dahil olmayanların gerisinde kaldı. Bir toplumu ayakta tutan üretimin işgücü tarafından yapıldığı düşünüldüğünde, bu durumun üretim ilişkilerinin en büyük üretici gücü olan insan gücünün önünde büyük bir engel olduğu ortadadır (Çizelge 3.2).

Çizelge 3.2. İşgücüne Dahil Olanlar ve Olmayanlar

Yıllar	Toplam	İşgücü	İşgücüne dahil olmayanlar	Bilinmeyen
1955	14.589.543	12.205.272 (%83,7)	2,384.271 (%16,3)	-
1960	16.327.814	12.993.245 (%79,6)	3.334.569 (%20,4)	-
1965	18.242.797	13.557.860 (%74,3)	4.684.937 (%25,7)	-
1970	20.726.989	14.051.209 (%67,8)	6.675.780 (%32,2)	-
1975	24.017.516	16.049.565 (%66,8)	7.967.951 (%33,2)	-
1980	27.303.045	17.842.451 (%65,6)	9.344.378 (%34,4)	116.216
1985	31.654.320	20.176.918 (%63,9)	11.401.050 (%36,4)	76.352
1990	36.727.685	23.344.778 (%63,6)	13.357.534 (%36,4)	25.371
2000	47.583.832	28.038.789 (%58,9)	19.538.636 (%41,1)	6.407
2010	52.541.000	25.641.000 (%48,8)	26.900.000 (%51,2)	-

TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Kırdan kente göç eden nüfus oranı yükseldikçe, ters orantılı olarak işgücüne dahil olanların oranı düştü. 1950'den itibaren kent nüfus artış hızı yükselmeye başlarken, kır nüfus artış hızı düşmeye başladı (Ek Şekil 2).

Aynı şekilde 1955'ten itibaren işgücüne dahil olanların sayısı düşmeye başlarken, işgücüne dahil olmayanlar artmaya başladı. 2010'a gelindiğinde, kır nüfus artış hızı -%27 olurken, kent nüfus artış hızı %28 oldu (Ek Şekil 3).

Türkiye'de işgücüne dahil olma oranı bu boyutlardayken Ekonomik Kalkınma ve **İşbirliği** Örgütü (OECD) ülkelerinde %70 civarındadır. Tarım ve tarım dışı kesimdeki küçük üreticilerin, üretim araçlarından koparılmasıyla iş bitmiyor. Üretim araçlarından koparılanların kapitalist sanayi kuruluşlarında istihdam edilmesi gerekiyor. Bu durumda, belli ölçüde feodal üretim biçiminin çözülmesi, küçük meta üretimi dağıtılmadığından, eski üretim biçimlerinin yerine kapitalist üretim biçimi geçememektedir. Türkiye'deki istihdamın çok büyük bir oranının tarımsal üretimde olduğu, geniş halk kitlelerinin ücretsiz aile işçisi adı altında geçimlik üretime katılarak yaşamlarını sürdürdüğü ortadadır. Tarımın Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içindeki payının küçülmesi, tarım dışı üretimindeki payın büyümesinden değil, tarımsal üretimin ilkel olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu 71.343.000 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanlar 52.541.000 kişi olup, 25.641.000 kişi işgücüne dahildir (%48,8). İşgücüne dahil olmayan ise 26.900.000 kişidir (%51,2). İşgücüne dahil nüfusun 22.594.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 17.105.000'i kentte, 8.536.000'i kırdadır.

2010 yılında, 26.900.000 kişi çalışacak durumda olduğu halde işgücüne dahil değildir. İşgücüne dahil olmayan bu grubun işgücüne dahil olmama nedenleri kişi sayısına göre şöyledir: 2.013.000 kişi iş aramadıkları halde çalışmaya hazırdır, fakat bunlardan 716.000'i iş bulma ümidini yitirmiştir. 11.914.000'i ev işleriyle meşguldür. 4.122.000'i eğitim öğretimini sürdürmektedir. 3.577.000'i emeklidir. 3.394.000'i özürlü, yaşlı veya hastadır. 1.491.000'i ailevi ve kişisel nedenlerden çalışmamaktadır. 390.000'i diğer nedenlerden dolayı çalışmamaktadır.

TÜİK, işgücüne katılmayanların gerekçelerini söyleyerek işin içinden sıyrılmaktadır. İşgücüne katılma oranı OECD ülkelerinde bile %70 iken, Türkiye'de neden bu kadar düşüktür. Yukarıdaki işgücüne dahil olmama gerekçelerinden bazıları anlamsızdır. Özellikle 2.013.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazırmış, bunlardan 716.000'i ise iş bulma ümidini yitirmiştir. Bu gerekçenin gerçeklerle örtüşen bir yanı yoktur. Bu 2.013.000 kişi de işsizler ordusuna dahildir. TÜİK çeşitli manevralarla işsizliğin boyutlarını gizlemektedir.

2010 yılında, TÜİK'in ifadesine göre, Türkiye'de 3.046.000 işsiz vardır. İşsizlerin 69.000'i okuma yazmayı bilmeyen, 155.000'i okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen, 960.000'i ilkokul mezunu, 390.000'i ilköğretim mezunudur. Ortaokul veya dengi meslek okul mezunu işsiz sayısı 254.000, genel lise mezunu 432.000, lise ve dengi meslek okul mezunu 332.000 kişi, yüksekokul mezunu ise 441.000 kişidir.[91]

İşsizlerin eğitim durumlarına bakıldığında, sadece eğitim düzeyi düşük olanların değil, lise ve yüksekokul mezunlarının da kitleler halinde işsiz olduğu görülmektedir. TÜİK'in 3.046.000 olan işsiz sayısına yukarıda sözünü ettiğimiz, hani iş aramadıkları halde çalışmaya hazır 2.013.000 kişiyi de eklersek, Türkiye'deki işsiz sayısı 5.059.000 kişi olur.

Kayıt Dışı İstihdam

Türkiye'de 2007'de toplam istihdamın %46,90'ı kayıt dışı faaliyet gösterenlerdir. Türkiye'deki işçilerin %21,1'i, yevmiyelilerin %89,8'i, işverenlerin %27,8'i, kendi hesabına çalışanların %65,6'sı ve ücretsiz aile işçilerinin %95,9'u kayıt dışı faaliyet göstermektedir (Ek Şekil 87).

TÜİK'in 2000 verilerine göre; tarımda 4.857.000 kişi, tarım dışında 4.915.000 kişi olmak üzere toplam 9.772.000 kişi yani istihdamın %43,25'i kayıt dışıdır.

91 TÜİK 2010 İstatistikleri.

Kayıt dışı istihdam çalışanların ilgili kurum veya kuruluşlara eksik bildirilmeleri veya hiç bildirilmemeleridir. Kendi hesabına çalışanların önemli bir bölümü de kayıtsız faaliyet göstermektedir. Kayıt dışı istihdamın bir bölümü herhangi bir işte ücretle çalışıp da başka bir işte çok düşük ücretle çalışanlar olurken, diğer bölümü kayıt dışı çalıştıklarını bilmeyenler veya bilseler bile işten çıkartılmamak için bu duruma razı olanlardır.

Kayıt dışı olanlar sosyal güvenlik kurumuna ya hiç bildirilmeyenler ya çalışma gün sayısı eksik bildirilenler ya da ücretleri eksik olarak bildirilenlerdir. Kayıt dışılık bir taraftan vergi kaçırılmasına neden olurken, diğer taraftan çalışanların sağlığa zararlı ortamlarda ve sefalet ücretiyle çalıştırılmasına neden olmaktadır.

Kayıt dışı istihdamın en önemli nedenlerinden biri işsizlik veya işi olsa bile çalışılan işten alınan ücretle geçinilememesidir. Mikro ve küçük işletmelerin büyük işletmelerle rekabet edebilmek için başvurduğu en kolay ve tek yol, değişen sermaye olan işçi ücretlerini çok düşük ödemek ve çalıştırdıkları işçileri sosyal güvenlik kurumlarına bildirmemektir. Türkiye'de mikro ve küçük işletme sahibi bir kapitalistin kayıtlı ekonomide işçi çalıştırabilmek için sosyal güvenlik kurumuna ödediği miktar, işçinin cebine net olarak giren miktarın iki katına yakındır. Kayıt dışı istihdam eden bir işletme bir yerine iki işçi çalıştırabilmektedir.

Mikro ve küçük işletmelerin ayakta kalabilmek için, günlük sekiz ve haftalık kırk beş saat olan istihdam süresinin yerine kısmi süreli çalıştırmayı, geçici çalıştırmayı, eve iş vermeyi tercih etmektedir. Böylelikle mikro ve küçük işletmeler, işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını çiğneyerek onları kayıt dışı çalıştırarak ayakta kalmaktadır.

Kayıt dışı istihdamın bu kadar yüksek olması, acımasız bir sömürü mekanizmasının göstergesidir. Bunun nedeni, 1980'den itibaren uygulanan neoliberal politikalarla sanayinin dışa bağımlılık oranının artması, üretim sürecinin esnek üretim anlayışı ile parçalanmasıdır. Türkiye ucuz ve kayıt dışı emek cenneti olarak çokuluslu şirketlerin iştahını kabartmaya devam etmektedir.

İşgücünün Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Ekonomik faaliyet kollarından tarımdaki istihdam 1930'lardan itibaren hafif bir yükselme göstermişti. 24 Ocak 1980'de uygulanmaya başlanan politikalar etkisini göstermeye başlamış ve tarımdaki istihdam 2000'lerde hızla düşme eğilimine girmiş ve 2010'lara gelindiğinde bu düşüş önemli ölçüde artmıştır. Küçük üreticiliği destekleyen politikaların yerine ortadan kaldırma politikalarının uygulanması, küçük üreticiyi belli bir ölçüde üretimden ve üretim araçlarından koparmıştır.

Türkiye'de 24 Ocak kararlarının ve bu kararların uygulanması için gerçekleştirilen 12 Eylül askerî faşist darbesinin arkasında uluslararası mali sermayenin baş temsilcileri IMF ve Dünya Bankasının olduğu hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. 1980'lere kadar küçük üreticiler emperyalizmin yönlendirmesiyle destekleme politikalarıyla ayakta tutulmuştu. Bu tarihten sonra tarım ürünleri destekleme kapsamındaki ürün sayısı ve destekleme alım miktarları azaltılarak üretimden kopartılmıştır.

Türkiye'de ekonomik faaliyet kollarının istihdamındaki bu dönüşümün emperyalistlerin kararlarıyla gerçekleştirildiği apaçık ortadadır. Emperyalistlerin bu dönüşümleri gerçekleştirmek için kullandıkları araçlar, Dünya Ticaret Örgütü (GATT) ve AB Ortak Tarım Politikalarıdır (OTP).

İkinci Dünya Savaşı sonunda ekonomik yönüyle Avrupa'nın tarımsal ürün açığının kapatılması, siyasi yönüyle devrimci sosyal muhalefetin oluşmaması veya geriletilmesi nedeniyle Türkiye'de tarımsal üretimi destekleyen politikalar uygulanmıştı. Türkiye, emperyalistlerin kendisine verdiği görevi yerine getirmişti. Artık Türkiye'de tarım tamamen onların istediği ölçüde ve onların istediği ürünleri üretmek için yapılmaktadır. Türkiye tarımını çökertmek için Dünya Bankası uzmanları tarafından hazırlanan programlar, 1997 ve 1998'de "Tarımsal Destekleme Politikası Önerileri" adıyla yayımlandı. Bu program adım adım

uygulanarak, var olan destekleme politikaları kaldırıldı. Ülke çapında doğrudan gelir ödemeleri yapıldı. Tarım üreticilerine devlet bankaları tarafından verilen krediler kaldırıldı ve tarımdaki işgücü 1970'de 8.243.000 kişi iken 2010'da 5.683.000' e düştü. Türkiye'nin 1970'deki işgücünün 13.768.000, 2010'daki işgücünün 22.594.000 olduğu göz önüne alındığında, 1970'de tarımdaki istihdamın işgücüne oranının %59,87, 2010'da %25,15 olduğu görülecektir (Çizelge 3.3.A. ve 3.3.B.).

Çizelge 3.3.A. Toplam Nüfus İçinde İşgücü ve İşgücünün Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

	1930	1940	1950	1960	1970
Toplam nüfus	14.903.144	17.820.950	20.947.188	27.754.820	35.605.176
Toplam işgücü	5.735.000 (%100)	7.259.000 (%100)	8.790.000 (%100)	11.945.000 (%100)	13.768.000 (%100)
Tarım	5.229.000 (%91,7)	6.243.000 (%66)	7.408.000 (%84,7)	8.342.000 (%69,83)	8.243.000 (%59,87)
Sanayi	380.000 (%6,62)	640.000 (%8,81)	761.000 (%8,65)	1.328.000 (%11,1)	2.177.000 (15,81)
Hizmet	126.000 (%2,19)	376.000 (%25,19)	621.000 (%7,08)	2.275.000 (%19,07)	3.103.000 (%24,32)

TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Çizelge 3.3.B. Toplam Nüfus İçinde İşgücü ve İşgücünün Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

	1980	1990	2000	2010
Toplam nüfus	44.736.957	56.473.035	67.844.983	73.722.988
Toplam işgücü	16.523.000 (%100)	18.539.000 (%100)	21.580.000 (%100)	22.594.000 (%100)
Tarım	8.360.000 (%50,59)	8.691.000 (%46,87)	7.769.000 (%36)	5.683.000 (%25,15)
Sanayi	3.197.000 (%19,34)	3.738.000 (%20,16)	5.174.000 (%23,99)	5.927.000 (%26,2)
Hizmet	4986000 (%30,07)	6.110.000 (%32,97)	8.637.000 (%40,63)	10.984.000 (%48,65)

TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Nüfusun Yaş Bağımlılık Oranı

Toplam yaş bağımlılık oranı, yaşlı bağımlılık oranıyla genç bağımlılık oranının toplamıdır. Bu oran 1935'den itibaren 1965-1970 yılları hariç sürekli düşüş göstererek %82,19'dan %48,89'a gelmiştir. Yani 1930'da çalışma yaşındaki her 100 kişi yaklaşık 82 kişiye bakarken 2010'de 49 kişiye bakmaktadır.

Genç bağımlılık oranı, 15-64 yaş grubundaki her 100 kişinin bakmak zorunda olduğu 0-14 yaşındaki kişi sayısıdır. Bu oran 1935'de %75,75 iken, 1940-1965-1970 yıllarındaki artış dışında sürekli düşüş göstererek 2010'da %38,13'e gerilemiştir. Bu düşüşün kaynağı, doğum oranlarının azalmasıdır.

Yaşlı bağımlılık oranı, 15-64 yaş grubundaki her 100 kişi için 65 ve daha yukarı yaş grubundaki bakmak zorunda olduğu kişi sayısıdır. 1935'de bu oran %7,14 iken, son yıllara kadar yükseliş ve düşüşler göstererek, 2008-2010 yıllarında %10'un üzerine çıkmıştır (Çizelge 3.4).

Çizelge 3.4. Yaş Bağımlılık Oranı (%)

Yıllar	Toplam Yaş Bağımlılık Oranı	Genç Bağımlılık Oranı (0-14 Yaş)	Yaşlı Bağımlılık Oranı (65+Yaş)
1935	82,19	75,75	7,14
1945	75,09	69,24	5,85
1950	71,32	65,66	5,66
1955	75,00	69,01	5,99
1960	81,09	74,69	6,40
1965	84,89	77,56	7,33
1970	85,85	77,68	8,17
1975	82,33	73.94	8,39
1980	78,12	69,67	8,45
1985	71,81	64,59	7,22
1990	64,68	57,62	7,0
2000	55,10	46,27	8,83
2007	50,39	39,71	10,65
2008	49,51	39,28	10,23
2009	49,25	38,79	10,46
2010	48,89	38,13	10,76

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistiksel Göstergeler.

Üretken Olan ve Olmayan İstihdam

Sermaye birikiminin belirlenmesinde, harcanan emeğin ne derecede üretken olup olmadığı bilinmelidir. Emeğin üretken sayılabilmesi için artıdeğer üretmesi gerekir (Emeğin kâr sağlaması, onun artıdeğer yarattığı anlamına gelmez). Burjuva iktisadında herhangi bir şey üretip kâr sağlayan emek üretken kabul edilirken, Marksist iktisada göre emeğin üretken sayılabilmesi için artıdeğer üretmesi gerekir. Bu da emeğin sermaye tarafından sadece değişim değeri üretmesi için istihdam edilmesiyle olur.

Sermaye birikiminin belirlenebilmesi için, emeğin bulunduğu faaliyet kollarındaki üretkenliğine bakılır. Ticaret sadece üretilmiş değere ait mülkiyetin değişmesini sağladığından, bu faaliyet yerine getirilirken sarf edilen emek yeni bir değer yaratmaz. Marx, satma ve satın alma hareketlerini gerçekleştiren işlemlerin ne değer ne de artıdeğer ürettiğini belirtir:

Bu durumda "tüccar sermayesinin kendisi artıdeğer üretmediğine göre, ortalama kâr biçiminde cebe indirdiği artıdeğerin, toplam üretken sermaye tarafından üretilen artıdeğerin bir kısmı olacağı açıktır."[92]

Marx, ticaret etkinliğinde tüccarın yaptığını "metaların fiyatlarında nominal bir yükseltme yaparak, artıdeğer ve artıüründen pay almanın yalnızca bir dolambaçlı yoludur" şeklinde ifade etmektedir, yani ticarette sarf edilen emek, üretken emek değildir.[93]

Marx, malın nihai niteliğini kazanması için yapılan taşımacılık ve depolama etkinliklerini üretken emek kabul eder. Bunun için "üretken emeğin -yani ücretli emekçinin- sermaye ile ilişkisi burada da maddi üretimin öteki alanlarındaki ilişkinin tıpatıp aynısıdır" ifadesini kullanmaktadır. Bu durumda, ticaret sermayesi, taşıma etkinliklerini yerine getirdiği ölçüde üretken olarak kabul edilmektedir.[94]

Toprak sahibi nasıl topraktaki artıdeğere getiri (rant) adıyla el koyuyorsa, mali sermaye de sanayi sermayesinin el koyduğu artıdeğerin bir bölümüne faiz adıyla el koyar. Bu nedenle mali sermaye faaliyet kolunda sarf edilen emek, ticaret faaliyet kolunda sarf edilen emek gibi üretken emek değildir.

Ticaret sermayesi ve mali sermaye faaliyet kollarındaki emek gibi, ulusal güvenlik, bürokrasi vb gibi faaliyet kollarındaki emek de üretken emek değildir, çünkü bu emek bir artıdeğer üretmemektedir. Bu faaliyet kollarındaki emek, kapitalist işletmelerde sarf ediliyorsa, yani kapitaliste artıdeğer üretiyorsa o ölçüde üretkendir.

92 Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Sol Yay, 2000, s. 248-249.

93 A.g.e., s. 250.

94 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, Birinci Kitap, Sol Yay, 2000, s. 383.

Türkiye'de ister tarım ister tarım dışı faaliyet kollarında olsun, sarf edilen emeğin üretken kabul edilmesi için artıdeğer üretiyor olmasının gerekliliği ortaya kondu. Marx'ın, küçük meta üretiminde kapitalist tarafından el koyulacak bir artıdeğer üretilmediğinden, buradaki emeğin ne üretken ne de üretken olmayan emek olduğu ve üretimlerinin kapitalist üretim biçimi olmadığı yukarıda söylenmişti.[95]

Marx, küçük meta üreticisi kendi üretiminin üzerinde artıürün yaratsa ve bu ürünü piyasaya sunsa bile onun kapitalist üretim biçimini temsil etmesinin mümkün olmadığını belirtir. Küçük meta üreticileri ne piyasadan emek gücü satın alır ne de kendi emek gücünü satar. Bu nedenle ne sahip oldukları üretim araçları gerçek anlamda sermaye ne de kendileri gerçek anlamda sermayedardır. Çünkü "üretim araçları, ancak ve yalnızca emekçiden ayrıldığı ve emekle bağımsız bir güç olarak karşı karşıya geldiği zaman ve ölçüde sermaye halini alır".[96] Buna bağlı olarak Marx, küçük meta üretiminde meydana gelen artıdeğerin kapitalist üretim biçiminde sürekliliği olabilecek bir biçim olmadığını, çünkü kendi üretim araçlarıyla üretim yapan zanaatkârın veya köylünün, ya adım adım başkalarının emeğini sömüren küçük bir kapitaliste dönüşeceğini ya da üretim araçlarını yitirerek ücretli işçiye dönüşeceğini belirtir.

Bu araştırmada da tarımsal faaliyet kollarındaki yoksul ve küçük köylülerin ve tarım dışı faaliyet kollarındaki zanaatkârların emeği kapitalist tarafından el konan artıdeğer üretmediğinden, kapitalist üretim biçimi olarak kabul edilmemektedir.

Bir toplumsal yapıdaki sermaye birikiminin eğilimini görebilmek için istihdam edilen işgücünün işteki durumu, mesleği ve iktisadi faaliyet kolu bilinmelidir.

Emekçiler işteki durumlarına göre kümelenirse; "ücretli, maaşlı veya yevmiyeli" olanlar üretken emek kümesi olarak kabul edilirken, "ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanlar",

95 A.g.e., s. 381.

96 A.g.e., s. 382.

"küçük meta üreticileri" ise "işverenler" gibi üretken olmayan emek kümesi olarak kabul edilir.

Meslekler kümelenirse, üretken meslek kolları; 1. İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler, 2. Hizmet işlerinde çalışanlar, 3) Tarım faaliyetinde bulunanlar, hayvancılık yapanlar, ormancılar, balıkçılar, 4. Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar, 5. Meslekleri tayin edilemeyenlerdir. Üretken olmayan meslek kolları ise şunlardır: 1. Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri, 2. İdari personel ve benzeri çalışanlar, 3) Ticaret ve satış personelidir.

Faaliyet kolları kümelenirse, üretken faaliyet kolları; 1. Tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık, 2. Madencilik ve taş Ocakçılığı, 3. İmalat Sanayi, 4. Elektrik, gaz ve su, 5. İnşaat, 6. Ulaştırma, haberleşme ve depolamadır. Üretken olmayan faaliyet kolları ise; 1. Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller, 2. Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri, 3. Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında %95 olan üretken faaliyet kollarındaki istihdam sürekli azalarak 2009 yılında %59'a kadar düşmüştür (Çizelge 3.5).

Çizelge 3.5. 1923-2009 Dönemlerinde Üretken ve Üretken Olmayan İstihdamın Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (Bin Kişi)

Yıl	Toplam	Üretken olan faaliyet kolları	Üretken olmayan faaliyet kolları
1923-1929	5.538 (%100)	5.234 (%95)	304 (%5)
1930-1939	6.565 (%100)	6.221 (%95)	344 (%5)
1940-1949	7.776 (%100)	7.316 (%94)	460 (%6)
1950-1960	10.394 (%100)	9.155 (%88)	1.239 (%12)
1961-1980	14.116 (%100)	11.030 (%78)	3.086 (%22)
1891-1990	17.596 (%100)	12.645 (%72)	4.961 (%28)
1991-1999	20.450 (%100)	14.350 (%70)	6.100 (%30)
2000-2009	20.893 (%100)	12.417 (%59)	8.476 (%49)

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006.

Üretken faaliyet kolları: 1. Tarım, hayvancılık ve balıkçılık. 2. Madencilik ve taş ocakçılığı. 3. İmalat sanayi. 4. Elektrik, gaz ve su. 5. İnşaat. 6. Ulaştırma, haberleşme, depolama.

Üretken olmayan faaliyet kolları: 1. Toptan perakende ticaret, lokanta ve oteller. 2. Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumlar, yardımcı iş hizmetleri. 3. Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler.

İstihdamın üretken olan ve olmayan faaliyet kollarına göre dağılımı 1923-1929 dönemleri başlangıç olarak alındığında, 1930-1939 döneminde üretken faaliyet kollarında, üretken olmayanlara göre artış olmuştur. 1940'tan başlayan 1949'a kadar üretken olmayan faaliyet kollarında artış olurken, üretken faaliyet kollarındaki artış azalmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak toplam ortalama da azalmıştır (Çizelge 3.6).

Çizelge 3.6. 1923-2009 Dönemlerinde Üretken ve Üretken Olmayan İstihdamın Faaliyet Kollarına Göre Kişi ve Artış Hızı Ölçütlerine Göre Dağılımı (Bin Kişi)

Yıl	Toplamın Ortalaması	Üretken Olan Faaliyetlerin Ortalaması	Üretken Olmayan Faaliyet Kollarının Ortalaması
1923-1929	5.538 (-)	5.234 (-)	304 (-)
1930-1939	6.565 (%19)	6.221 (%19)	344 (%13)
1940-1949	7.776 (%12)	7.316 (%18)	460 (%34)
1950-1960	10.394 (%8)	9.155 (%25)	1.239 (%170)
1961-1980	14.116 (%36)	11.030 (%20)	3.086 (%150)
1981-1990	17.596 (%25)	12.645 (%15)	4.961 (%61)
1991-1999	20.450 (%16)	14.350 (%13)	6.100 (%23)
2000-2009	20.893 (%2)	12.417 (%14)	8.476 (%39)

TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Üretken faaliyet kolları: 1. Tarım, hayvancılık ve balıkçılık. 2. Madencilik ve taş ocakçılığı. 3. İmalat sanayi. 4. Elektrik, gaz ve su. 5. İnşaat. 6. Ulaştırma, haberleşme, depolama.

Üretken olmayan faaliyet kolları: 1. Toptan perakende ticaret, lokanta ve oteller. 2. Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumlar, yardımcı iş hizmetleri. 3. Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler.

1950'den itibaren üretken olmayan faaliyet kollarındaki istihdam bir önceki döneme göre %170 artarak tavan yaparken, üretken faaliyet kollarında %25'lik bir artış olabilmiştir. Buna bağlı olarak toplamdaki artış %8'de kalmıştır. 1960'dan sonra planlı ekonomiye(!) geçilmiş ve 1980'e kadar üretken olmayan faaliyet

kollarındaki artış %20'lik bir gerilemeyle %150 olmuştur. Bu dönemde üretken faaliyetlerde %20'lik bir artış olmuştur.

1980'den itibaren uygulanan neoliberal politikalar sonucunda, bir önceki dönemdeki %150 olan üretken olmayan faaliyet kollarındaki artış gerileyerek %61'lere düşerken, üretken faaliyet kollarında bir önceki döneme göre %15, ortalamada %25 artış olmuştur. 1991-1999 döneminde üretken olmayan faaliyet kollarında, bir önceki dönemde %61 olan artış oranı %23'e gerilerken, üretken emek %13, ortalama %16 artmıştır. Nihayet 2000-2009 dönemine gelindiğinde, üretken olmayan faaliyet kollarında bir önceki döneme göre %39'luk bir artış olurken, üretken faaliyet kollarında ilk defa bir önceki döneme göre -%14'lük gerileme olurken, ortalama artış %2'dir.

1950-1960 dönemlerinin büyük bir talan dönemidir. 1960-1980 dönemlerinde bir toparlanma olduğu ve nihayet 24 Ocak kararları ile birlikte bugüne kadar uygulanan 12 Eylül askerî faşist darbesinin ve onun yaptığı anayasanın gölgesinde üretilen politikalar sonucunda, üretken faaliyet kolları dibe vurmuştur. Üretken emek gaspının artarak sürdüğü verilerden açıkça anlaşılmaktadır (Ek Şekil 4).

Üretken olan ve olmayan istihdamın faaliyet kollarına göre dağılımında, üretken emek miktarının 1940-1949 döneminden itibaren azalmaya başladığını ve 2009'da %59'a düştüğünü gördük. Bu uzun dönemdeki artıdeğer üretiminin ne kadar düştüğünü de göstermektedir. Bunun yanında, üretken emek miktarının GSMH içindeki payının da bilinmesi gerekir, böylece GSMH'nin ne kadarının artıdeğer olduğu anlaşılacaktır. Bu anlamda 1923-2006 döneminin GSMH değerleri üretken ve üretken olmayan faaliyet kollarına göre çıkarılmıştır (Çizelge 3.7).

Çizelge 3.7. 1923-2006 GSMH'nın Üretken ve Üretken Olmayan Faaliyet kollarına Göre Dağılımı

Yıl	Üretken Faaliyet Kolları (%)	Üretken Olmayan Faaliyet Kolları (%)
1923-1929	%64	%36
1930-1939	%64	%36
1940-1949	%67	%33
1950-1960	%68	%32
1961-1980	%65	%35
1981-1990	%61	%39
1991-1999	%61	%39
2000-2006	%53	%47

TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Üretken faaliyet kolları: (1) Tarım, hayvancılık ve balıkçılık. (2) Madencilik ve taş ocakçılığı. (3) İmalat sanayi. (4) Elektrik, gaz ve su. (5) İnşaat. (6) Ulaştırma, haberleşme, depolama.

Üretken olmayan faaliyet kolları: (1) Toptan perakende ticaret, lokanta ve oteller. (2) Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumlar, yardımcı iş hizmetleri. (3) Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler.

Üretken faaliyet kollarının GSMH içindeki payı 1923-1929 ve 1930-1939 döneminde %64 iken 1980'lere kadar artış göstermiş ve 1961-1980 döneminden itibaren inişe geçmiş ve 2000-2006 döneminde %53'lere gerilemiştir. Bir başka anlatımla, üretken faaliyet kollarının GSMH içindeki oranı sürekli düşmektedir. Bu durum Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yeterli derecede oluşmayan ilkel birikimin son dönemde daha da gerilediğini

göstermektedir, çünkü sermaye birikimi, artıdeğerin çoğalmasıyla gerçekleşir. Artıdeğer ise üretken faaliyet kollarında üretken emekle ortaya çıkar (Ek Şekil 9).

Artıdeğer Oranları (Sömürü Oranları)

Kapitalist üretim sisteminde, üretim araçları kapitaliste ait olup, işçinin üretim aracı yoktur. İşçi, emek gücünü satın alan kapitalistin emrindedir ve ne üreteceğine ne kadar ve hangi araçlarla üreteceğine kapitalist karar verir ve işçinin emeğinin yanında yarattığı ürün de kapitaliste aittir.

Kapitalist üretim süreci, kullanım değeri ve değişim değeri üretim süreçlerinin bileşimidir. İşçi somut ve soyut emek harcayarak meta üretir. Somut emek metanın kullanım değerini yaratırken, soyut emek metanın değişim değerini yaratır. Kapitaliste göre kullanım değerini üretmek sadece bir araçtır. Üretilen ne olursa olsun onun hiçbir anlamı yoktur. Onun için anlamlı olan üretim süreci sonunda olabildiğince fazla artıdeğer elde etmektir. Bilinmektedir ki artıdeğer, işçinin kendi emek gücü değerini yeniden üretmek için gerekli olandan daha fazla çalışmasıyla ortaya çıkar. Bu nedenle artıdeğer, işçinin kapitalist tarafından sömürülmesiyle oluşur.

Kapitalist bir işletmede, bir işgünü iki bölümden oluşur; gerekli emek zamanı ve ek emek zamanı. Bu durum işçi emeğinin ikiye bölündüğünü gösterir. Gerekli emek zamanı ve gerekli emek, işçinin kendisi için gerekli geçim araçlarını alabilmesi için harcadığı zaman olup, bu zaman karşılığı kendisine ücret olarak ödenir. Artıemek zamanı ve artıemek, artıürünün üretilmesi için harcanır ve artıürün, artıdeğer biçimini alır. Artıemeğin veya ek emek zamanının emeğe veya gerekli emek zamanına oranı artıdeğer oranıdır. Bu oran işçinin sömürülme derecesini gösterir. Böylece sermaye ücretli işçilerin yarattığı artıdeğere el koyarak işçilerin sömürüsü gerçekleşir. Artıdeğer oranının yüksekliği sömürü oranının yüksekliği demektir.

Marx, sermayeyi sömürü süreci içindeki rolüne göre, değişmeyen sermaye ve değişen sermaye olarak ayırır. Değişmeyen sermaye; fabrika binaları ve eklentiler, araç gereçler, makineler, hammaddeler, yakıt, yardımcı maddelerdir. Değişen sermaye ise ücretlerdir. Bir başka anlatımla, değişmeyen sermaye, işçi ücretlerine ödenen sermayenin dışındaki ödemelerin toplamıdır.

Artıdeğerin mutlak büyüklüğü ve nispi büyüklüğü vardır. Mutlak büyüklük artıdeğer kütlesi olarak adlandırılır. Artıdeğer kütlesi sömürü derecesine ve sömürülen işçilerin sayısına bağlıdır. Artıdeğerin nispi büyüklüğü, artıdeğer oranı veya sömürü derecesi olarak adlandırılır.

Marx'a göre, değişmeyen sermaye artıdeğer yaratmaz. Bu nedenle artıdeğer oranı belirlenirken, değişmeyen sermaye hesaba katılmaz, çünkü artıdeğeri değişen sermaye yaratır. Bunun için, artıdeğerin nispi büyüklüğü belirlenirken, artıdeğer değişen sermayeye (ücret) bölünür.

Artı değer, işgücünün yarattığı değerden işçi ücretinin çıkarılmasıyla bulunur. Örneğin 1950 yılında, devlet imalat sektöründe ücret: 140 milyon TL, girdi: 502 milyon TL, çıktı: 930 milyon TL'dir. Burada, işçilerin yarattığı değer: 930-502=428 milyon TL'dir. Bu miktarın 140 milyon TL'si işçilere ücret olarak verildiğine göre, sermayenin el koyduğu artıdeğer: 428-140=288 milyon TL'dir. Bu durumda, 1950'deki sömürü oranı: (288÷140)×100=%206'dır. Çizelgelerdeki işçi sömürü oranları bu şekilde hesaplanmıştır.

1950'de %209 olan toplam artıdeğer oranı, yıllara göre iniş ve çıkışlarla ama esas olarak bir artış eğilimiyle 1960 yılında %249'a yükselmiştir ve bu dönemin toplam artıdeğer ortalaması %227'dir. Bu dönemde devlet sektöründeki artıdeğer oranlarıyla özel sektördeki artıdeğer oranları karşılaştırıldığında, devlet sektöründeki artıdeğer oranının özel sektöre göre %23'lük bir farkla daha büyük olduğu görülmektedir, yani işçiler devlet tarafından özel sektöre oranla daha fazla sömürülmüştür (Çizelge 3.8).

Çizelge 3.8. 1950-1960 Döneminde Toplam Artıdeğer Oranları Devlet Sektöründeki ve Özel Sektördeki Artıdeğer Oranları

	Toplam Artıdeğer Oranları (%)	**Devlet Sektörü Artıdeğer Oranları (%)**	**Özel Sektör Artıdeğer Oranları (%)**
1950	%209	%206	%215
1951	%215	%219	%210
1952	%245	%279	%201
1953	%233	%245	%220
1954	%219	%213	%221
1955	%229	%228	%231
1956	%213	%190	%238
1957	%224	%204	%242
1958	%221	%222	%221
1959	%245	%297	%199
1960	%249	%321	%181
Ortalama	%227	%239	%216

Kaynak: TÜİK 1923-2010 verilerinden düzenlenmiştir.

Türkiye'de 1950'lere kadar belirleyici olan sermaye ticari sermayeydi ve elbette ki ekonomiyi ticaret yapan bu kapitalistler yönlendiriyordu. 1950-1960 yılları, ticari sermayeden üretken sermayeye geçiş yıllarıdır. Bu dönemdeki ekonomik yapıyı montaj sanayini ellerinde bulunduran üretken sermaye sahipleri yönlendiriyordu.

1960 yılından itibaren yine emperyalizmin istek ve yönlendirmeleri doğrultusunda ithal ikamesi politikalar uygulanmaya başladı. Bu, Türkiye'de üretken sermayenin ağırlığını koymaya başladığı anlamına gelmektedir.

1961'de %229 olan artıdeğer oranı 1972'ye kadar yükselme eğilimindeyken, 1973'den itibaren düşme eğilimine girmiş ve 1980'de %226'ya yükselmiştir. Bu dönemde, bir önceki dönemde olduğu gibi, devlet sektöründeki artıdeğer oranlarıyla özel sektördeki artıdeğer oranları karşılaştırıldığında, devlet sektöründeki artıdeğer oranının özel sektöre göre %78'lik bir farkla daha büyük olduğu görülmektedir (Çizelge 3.9).

Çizelge 3.9. 1961-1980 Dönemleri Toplam Artıdeğer Oranları Devlet Sektöründeki ve Özel Sektördeki Artıdeğer Oranları

	Toplam Artıdeğer Oranları (%)	**Devlet Sektörü Artıdeğer Oranları (%)**	**Özel Sektör Artıdeğer Oranları (%)**
1961	%229	%268	%196
1962	%227	%257	%197
1963	%220	%230	%209
1964	%216	%232	%201
1965	%225	%284	%227
1966	%257	%271	%238
1967	%291	%363	%222
1968	%304	%413	%199
1969	%297	%401	%208
1970	%286	%393	%209
1971	%293	%431	%195
1972	%315	%432	%236
1973	%254	%348	%196
1974	%261	%367	%194
1975	%233	%317	%176
1976	%192	%135	%236
1977	%170	%235	%185
1978	%177	%119	%220
1979	%161	%99	%210
1980	%226	%182	%262
Ortalama	%242	%289	%211

TÜİK 1923-2010 verilerinden düzenlenmiştir.

Devlet sektöründeki artıdeğer oranlarının yüksekliği KİT'leri bir toplumsallaşma aracı olarak görmenin ne kadar yanlış olduğunu göstermektedir. KİT'lerin alınması da satılması da o dönemdeki egemen güçlerin emperyalistlerle ilişkilerine bağlı gereksinimlerine uygun olarak yapılır. Bir işçinin herhangi bir KİT'te çalışması, onun daha az sömürüleceği anlamına gelmez. Kapitalist üretim biçimindeki ilişki, işçinin sürekli sömürülmesini gerektirir, çünkü işçinin emek gücü kapitalist tarafından artıdeğer üretmek için satın alınır. Yeri gelmişken KİT'lerin satılma nedeninin verimsiz ve devletin sırtında kambur olduğu gerekçesinin egemen güçler tarafından kamuoyunun desteğini almak için uydurulmuş bir yalan olduğu gerçeğini söylemekte yarar vardır.

Bir önceki dönemde 1974'den itibaren artıdeğer oranları düşmeye başlamış ve 1979'da %161'e kadar gerilemişti. 1981'de %269 olan artıdeğer oranı sürekli yükselerek 1985'de %522 olmuştur. Bu tarihten itibaren göreceli bir düşüşle 1990'a kadar artıdeğer oranları yüksek kalmıştır. Bu dönemde de önceki dönemlerde olduğu gibi, devlet sektöründeki artıdeğer oranıyla özel sektördeki artıdeğer oranı arasında devlet sektörü lehine %55'lik bir fark olmuştur (Çizelge 3.10).

Çizelge 3.10. 1981-1990 Dönemlerinde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları

	Toplam Artıdeğer Oranları (%)	Devlet Sektörü Artıdeğer Oranları (%)	Özel Sektör Artıdeğer Oranları (%)
1981	%269	%281	%261
1982	%298	%324	%280
1983	%303	%330	%285
1984	%326	%337	%319
1985	%371	%437	%338
1985	%522	%675	%450
1987	%478	%488	%474
1988	%548	%668	%500
1989	%427	%467	%408
1990	%359	%357	%359
Ortalama	%378	%413	%358

TÜİK 1923-2010 verilerinden düzenlenmiştir.

12 Eylül askerî faşist darbesinin en önemli nedenlerinden biri, artıdeğer oranını yükselterek sermaye birikimini artırmaktır. Elbette gaspedilen değerler, emperyalistlerle onlara göbekten bağlı aracı (komprador) burjuvazi arasında paylaşılmıştır. Çünkü faşist darbe, başta ABD olmak üzere uluslararası sermayenin temsilcilerinin buyruklarıyla yapılmıştır. Uluslararası finans kapitalin ve onların uzantılarının sermaye birikimi en yüce değer olan emeğin daha fazla bölümünün baskı, zulüm ve kanla gaspedilmesiyle artmaya devam etmektedir. Bu gerçek, Türkiye'de üretilen artıdeğerin önemli bir bölümünün ülke dışına aktarıldığı ve sermaye birikiminin tamamlanamamasının önemli nedenlerden biri olduğunun göstergesidir.

12 Eylül askerî faşist darbesinin gölgesinde hazırlanan anayasaya uygun politikalar sürerken, 1991-1999 dönemindeki ortalama artıdeğer oranı %434 olmuştur. Bu dönemde, diğer dö-

nemlerde olduğu gibi devlet sektöründeki artıdeğer oranlarıyla özel sektördeki artıdeğer oranları karşılaştırıldığında, devlet sektöründeki artıdeğer oranının, özel sektöre göre %44'lük bir farkla daha büyük olduğu görülmektedir. Bu dönem de uluslararası sermayenin temsilcileriyle Türkiye komprador burjuvazisinin işbirliğiyle yürüttüğü politikalarla işçi sınıfının sömürüsü istedikleri şekilde gerçekleştirilmiştir. İşçi ücretleri ile ters orantılı olan artıdeğerin son dönemlerde bu kadar yüksek seyretmesinin en önemli nedenlerinden birinin işgücü piyasasının esnek hale getirilmesi ile işçi ücretlerinin en düşük seviyeye düşürülmesidir (Çizelge 3.11).

Çizelge 3.11. 1991-1999 Dönemlerinde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları

	Toplam Artıdeğer Oranları (%)	**Devlet Sektörü Artıdeğer Oranları (%)**	**Özel Sektör Artıdeğer Oranları (%)**
1991	%300	%257	%323
1992	%348	%267	%387
1993	%383	%269	%440
1994	%520	%318	%634
1995	%554	%500	%573
1996	%483	%538	%469
1997	%521	%556	%477
1998	%422	%551	%393
1999	%379	%415	%370
Ortalama	%434	%408	%452

TÜİK 1923-2010 verilerinden düzenlenmiştir.

Çizelge 3.12. 2000-2001 Döneminde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıkdeğer Oranları

	Toplam Artıdeğer Oranları (%)	Devlet Sektörü Artıdeğer Oranları (%)	Özel Sektör Artıdeğer Oranları (%)
2000	%349	%333	%353
2001	%493	%545	%479
Ortalama	%421	%439	%416

Kaynak: TÜİK 1923-2010 verilerinden düzenlenmiştir.

Çizelge 3.13. 1950-2001 Döneminde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artıdeğer Oranları

	Toplam Artıdeğer Oranları	Devlet Sektörü Artıdeğer Oranları	Özel Sektör Artıdeğer Oranları
1950 -1960	%227	%239	%216
1961-1980	%242	%289	%211
1981-1990	%378	%413	%358
1991-1999	%434	%408	%452
2000-2001	%421	%439	%416

Kaynak: TÜİK 1923-2010 verilerinden düzenlenmiştir.

1950'den 2001'e kadar kapitalistlerin işçi sınıfından gaspettiği artıdeğer, ister işgününün uzatılmasıyla (mutlak artıdeğer) ister teknoloji vasıtasıyla gerekli çalışma süresinin kısaltılmasıyla (nispi artıdeğer) olsun sürekli artış göstermektedir (Ek Şekil 5 ve Çizelge 3.12-3.13).

24 Ocak istikrar tedbirleri(!) adı altında uygulanmaya başlayan ve 12 Eylül askerî faşist darbe yönetimiyle sürdürülen politikalar

sonucunda 1980'den itibaren artıdeğer oranları yükselişe geçmiştir. Artık Türkiye'de finans kapitalin damgasını vurduğu dönem başlamıştır. Bu dönemde sermaye belli oranda merkezileşmiş ve yoğunlaşmıştır. Sermaye merkezileşmiş, yani küçük sermayeli işletmeler büyük sermayeli işletmeler içinde kaynaşmıştır. Buna bağlı olarak da sermaye yoğunlaşmış, yani büyük ölçekli işletmeler oluşmaya başlamıştır. Büyük işletmelerin en önemli özelliği, sermayenin organik bileşimini (değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranı) artırmalarıdır. Elbette buna bağlı olarak artıdeğer oranları (sömürü oranları) da yüksek seyretmeye devam etmektedir. Türkiye'de sermaye merkezileştiği ve buna bağlı olarak yoğunlaştığı ölçüde, artıdeğer oranı da artış gösterir, çünkü bu durumda, değişmeyen sermaye artmakta ve buna bağlı olarak sermayenin organik bileşimi artmaktadır.

1990-1996 yıllarında holdinglerden BORUSAN ve PROFİLO dışındakiler, yukarıda belirtilen yüksek artıdeğer oranlarıyla büyük kârlar elde etmişlerdir. Özellikle DOĞAN %408,3, BAYRAKTAR %316,7, ALARKO %222,5, SABANCI %147,8 ve ANADOLU HOLDİNG'in %144,9 kâr değişim oranları dikkat çekici şekilde artış göstermiştir[97] (Çizelge 3.14).

97 Fuat Ercan, "Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Değişen Sermaye İçi Bileşenler:1980 Sonrası İçin Bir Çerçeve Denemesi", *İktisat* Dergisi, Sayı 378, s. 23.

Çizelge 3.14. Holdinglerin 1990-1996 Dönemlerindeki Kârlarının Artışı (Milyon Dolar, %)

Firmalar	1990	1996	Değişim %
DOĞAN	31	161	408,3
BAYRAKTAR	11	49	316,7
ALARKO	3	10	222,5
SABANCI	571	1.415	147,8
ANADOLU	101	248	144,9
YAŞAR	28	48	73
ÇUKUROVA	280	468	67,14
KOÇ	1.047	1.501	43
TEKFEN	34	47	35,1
OYAK	330	427	28
ECZACIBAŞI	84	105	24,73
BORUSAN	46	43	-7,9
PROFİLO	88	48	-45,8

Kaynak: Fuat Ercan, s. 23.

GSMH'nın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Payları

GSMH'nin tarım sektöründeki payı 1924-1929 döneminde %46 iken bu dönemden itibaren inişe geçmiş, 2000-2006 döneminde %13'e gerilemiştir. Burada çok önemli bir noktanın açıklanması gerekmektedir. Tarım Sektörünün GSMH'daki payı %13 iken, nüfusun faaliyet kollarına göre dağılımında tarım faaliyet kolunun payı %25,15'tir. Toplam çalışan nüfusun dörtte biri tarımsal faaliyet içindedir fakat GSMH'ye katkısı sadece %13'tür. Bu durum, tarımda yoksul ve küçük köylü üretiminin ne kadar ilkel ve verimsiz olduğunun açık ifadesidir.

Sanayi sektörü 1924-1929 döneminde %10 iken 1950-1960 döneminin sonuna kadar %14'lerde kalmış ve 1961-1980 döneminden itibaren yükselişe geçerek, 2000-2006 döneminde %30'lara yükselmiştir. Hizmet sektörünün GSMH içindeki payı esas olarak,

ilk dönemden itibaren yükselişe geçmiş ve 2000-2006 döneminde %57'ye yükselmiştir. Cumhuriyet döneminin başından sonuna kadar tarımın GSMH içindeki payı düşmüş, bunun yerine sanayi ve hizmet sektörlerinin payı artmaya devam etmektedir (Çizelge 3.15).

Çizelge 3.15. 1924-2006 Dönemlerinde GSMH'nın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Payları

	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları %		
	Tarım (%)	**Sanayi (%)**	**Hizmet (%)**
1924-1929	%46	%10	%44
1930-1939	%44	%14	%42
1940-1949	%43	%14	%43
1950-1960	%36	%14	%50
1961-1980	%28	%19	%53
1980-1990	%20	%24	%56
1991-1999	%14	%27	%59
2000-2006	%13	%30	%57

TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Tarım ve hizmet sektörlerinin GSMH içindeki payları 1924-1929 döneminden 1940-1949 döneminin sonuna kadar önemli bir değişiklik göstermezken, tarımın payı 1950'den itibaren sürekli inişe geçmiş ve bu iniş hâlâ devam etmektedir. Sanayinin GSMH içindeki dönemin başından 1939'a kadar bir artış göstermiş, bu artış düzeyi 1960'ın sonuna kadar aynı kalmıştır. Sanayi sektörünün payı 1961'den itibaren yükselişe geçmeye başlamış ve bu ivme hâlâ devam etmektedir (Ek Şekil 6).

GSMH bir ulusal ekonomide bir yılda üretilen veya tüketilen mal ve hizmetlerin toplamının parasal ifadesi olarak bilinir. GSMH'deki artışla, ülkenin kalkınacağı ve toplumsal sorunların çözüleceği söylenir. Halbuki GSMH üretkenliğin derecesini, artıdeğer sömürüsünü gizler, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının talanını

görmemezlikten gelir. Burada, GSMH'nin ne kadarının üretken emekle üretildiğinin bilinmesinin çok önemli olduğu yukarıda belirtilmişti. Üretken olmayan emeğe düşmeyen, parayla alınıp satılan şeylerin parasal toplamının GSMH hesaplarından çıkartılması gerekir, çünkü bunlar şişirilmiş sayılardır.

Kişi başına GSMH ölçütünün güvenilen bir ölçüt olmadığı da çok açıktır. İstatistikte aritmetik ortalamanın birbirine benzer ve yakın birimlerin veya bireylerin oluşturduğu ana kütlelere uygulandığı daha önce de belirtilmişti. Ana kütlelerin benzer olup olmadığı, farklı ana kütlelerden elde edilen aritmetik ortalamalar karşılaştırılarak belirlenir. Burada farklı ana kütlelerden kastedilen toplumsal sınıflardır. Bu, Marksizm'e uygun bir uygulamadır, çünkü Marksizm toplumların farklı sınıflardan oluştuğunu ve bu sınıflar arasındaki farkları ortaya koymaya çalışır. Böylece üretim ilişkileri sırasında, artıdeğerin doğrudan üretenlerden nasıl ve ne kadar alındığı ortaya çıkar.

Burjuva iktisadı, aritmetik ortalamayı onun içini boşaltarak sadece bir teknik olarak kullanır ve sonunda Marksizm'in ortaya çıkarmaya çalıştığı sınıfsal gerçekleri ve tabii ki emekçilerin nasıl ve ne kadar sömürüldüğünü gizler. Örneğin sıkı sıkı sarıldıkları Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı, sadece gelir dağılımının dengeli olup olmadığını gösterir, fakat bu dengesizliğin hangi toplumsal sınıflar arasında olduğunu göstermez, tam tersine bu gerçeği gizler. Burjuva ekonomistleri, bir yılda üretilen ve parayla ifade edilen mal ve hizmetlerin toplamını toplam nüfusa böler ve kişi başına milli geliri bulur. Ne güzel hesap değil mi(!)?

TÜİK 2003 Hane Halkı Bütçe Anketlerinin verilerine uygun olarak Serdal ve Köse'nin yaptığı "Yoksulluk Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflara Dönmek" adlı çalışmada, Marksist bir yaklaşımla bireylerin toplumsal sınıf konumları türetildikten sonra, fert toplumsal sınıf konumlarına göre hane sınıf konumları elde edilmiştir[98] (Çizelge 3.16).

98 Serdal Bahçe ve Ahmet Haşim Köse, "Yoksulluk" Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek, *Praksis*, Sayı 19, s. 385-419.

Çizelge 3.16.1. Türkiye'de Sınıfsal Gelir Dağılımı (a 10^6 TL b 10^{12} TL)

Toplumsal Sınıflar	Hanede Kişi Başına Gelir	Hane Başı Gelir	Hane Sayısı[a]	Toplam Gelir[b]	Toplam Gelir İçindeki Payı (1) %	Toplam Hane Sayısı İçindeki Payı (2) %	Oran 1/2 %
Büyük Kapitalist	12.037	46.900	122.997	5.769	3,78	0,73	5,14
Küçük Kapitalist	6.915	25.525	291.618	7.443	4,87	1,74	2,80
KB-Profesyoneller	9.197	27.736	316.493	8.778	5,75	1,89	3,04
KB-Sermaye	3.158	12.700	1.436.339	18.242	11,94	8,58	1,39
KB-Emek	2.083	8.458	1.208.686	10.222	6,69	7,22	0,93
Büyük Köylü	4.474	13.098	241.119	3.158	2,07	1,44	1,44
Köylü	1.965	8.345	1.535.966	12.817	8,39	9,17	0,91
Geçimlik Köylü	562	3.412	907.013	3.095	2,03	5,42	0,37
Tarım Emekçisi	853	3.476	171.115	595	0,39	1,02	0,38
Niteliksiz-Mülksüz Emekçi	1.282	5.020	724.660	3.638	2,38	4,33	0,55
Emekçi	2.104	7.912	5.604.263	44.342	29,03	33,47	0,87
Nitelikli Emekçi	5.255	16.251	921.404	14.973	9,80	5,50	1,78
Rantiye	5.641	11.252	164.621	1.852	1,21	0,98	1,23
İşsiz	1.576	5.382	652.853	3.514	2,30	3,90	0,59
Emekli	3.024	6.780	1.704.265	11.554	7,56	10,18	0,74
Çalışmayan	2.167	3.729	741.082	2.763	1,81	4,43	0,41
Toplam	**2.657**	**9.123**	**16.744.495**	**152.756**	**100**	**100**	**1**

Kaynak: Serdal Bahçe ve Ahmet Haşim Köse

Kişi başına GSMH hesaplarının ne kadar anlamsız olduğu, Çizelgedeki toplumsal sınıfların milli gelirden aldığı payların farkları görülünce anlaşılmaktadır. Kişi başına en yüksek değer büyük kapitalist, en düşük değer ise geçimlik köylü ailelere aittir. Son sütun toplam hane halkları geliri içindeki pay ile toplam hane sayısı içindeki paydan çok yukarıda bir toplam gelir payını göstermektedir. Diğer taraftan "1"in altındaki bir değer ise toplam hane sayısı içindeki paya göre düşük bir toplam gelir payını göstermektedir. Burada en yüksek değerler, büyük kapitalist, küçük burjuva profesyonel ve küçük kapitalist ailelere aittir. En düşük değerler ise geçimlik köylü, tarım emekçisi, çalışmayan ve niteliksiz emekçi hanelere aittir. Bu gösterim, Lorenz ve Gini katsayıları ile görülemeyen gelir dağılımını görünür hale getirmiş, burjuva akıl hocalarının ipliğini pazara çıkarmıştır: Emekçiler en düşük gelirlilerdir, çünkü artıdeğerleri gaspedilmektedir.

Sermayenin Merkezileşmesi Yoğunlaşması ve Tekelleşmesi

Sermayenin merkezileşmesi daha küçük işletmelerin büyük işletmeler tarafından mülksüz hale getirilmesi yani birçok işletmenin büyük sermayeye dönüştürülmesidir. Böyle olunca da işletmeler sermaye birikimiyle yoğunlaşıyor, büyük ölçeklerde işgücü kullanılıyor. Büyük işletmelerin sayısı ve bu işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı arttıkça, bu işletmelerde sermayenin organik bileşimi de artıyor. Yani değişmeyen sermaye (sermayenin üretim araçlarına ayrılan payı) büyük boyutlarda olurken, değişen sermaye (işçi ücretleri) küçülüyor. Buna bağlı olarak, artıdeğer oranı olarak bilinen işçi sömürü oranı da artıyor.

Türkiye'de sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, emperyalist sermaye ile bağlantılıdır. Türkiye'deki işletmelere ait sermayenin yarıdan bir fazlasının veya daha fazlasının yerli kapitalistlere ait olması, karar verme hakkının onlara ait olduğu anlamına gelmez. Tüm strateji ve taktikler, Türkiye pazarına hâkimiyetin

sağlanması içindir. Türkiye'deki işletmelerin dünyanın farklı yerlerinde faaliyet göstermeleri de büyütülecek boyutlarda değildir. Bu işletmeler dünyanın bazı yerlerinde faaliyet gösterebiliyorsa, bunun nedeni oraların çok uluslu tekellerin önemsemediği ve girmediği yerler olmasıdır.

Gülten Kazgan'ın merkezileşme ve yoğunlaşma ile ilgili çalışması, holdinglerin 1970'den itibaren ekonomide etkinliğini sürdürmeye başladığını göstermektedir. 1979'dan itibaren 75 şirket Koç Holding tarafından kontrol edilirken, 30'dan fazla şirket, İş Bankası, Transtürk, Çukurova ve Sabancı Holding tarafından kontrol edilmektedir. 17 veya 23 şirketi Elginkan, Has, Yaşar, Borusan, Profilo gibi holdingler kontrol ediyor. 11-15 şirketi Eczacıbaşı, Ercan, Enka, Özakat, Bodur, Kurtkaya, Santral, Alarko, Hür-Hürriyet, OYAK kontrol ediyor.

1980'den sonra uygulanan neoliberal politikalar sonucunda 1990'dan itibaren, yukarıda sözü geçen holdinglerin kontrol ettikleri şirket sayılarında büyük artışlar olmuştur. KOÇ Holding ilk 500'e giren 24 şirketi kontrol altında tutmaktadır. Bu şirketler; ARÇELİK, TOFAŞ, BEKOTEKNİK, OTOSAN, AYGAZ, SİMKO, TÜRK ELEKTRİK, TÜRK TRAKTÖR, TÜRK DEMİRDÖKÜM, ARDEM, TÜRK SİEMENS, OTOYOL, TAT KONSERVE, BOZKURT, OTOKAR, MAKO, MARET, GAZ ALETLERİ, DÖKTAŞ, KAV, KARSAN, İZOCAM, BELDESAN ve MOGAZ'dır. Bu şirketlerden TOFAŞ'ın yabancı sermaye hissesi %37,86, OTOSAN'ın %30, AYGAZ'ın %35, SİMKO'nun %75, TÜRK TRAKTÖR'ün %25, TÜRK SİEMENS'in %55, OTOYOL'un %27, TAT KONSERVE'nin %15, MAKO'nun %47'dir.

SABANCI Holding 16 şirketi kontrolü altında tutmaktadır. Bu şirketler; AKÇİMENTO, AKSA, BOSSA, BRİSA, ÇİMSA, DUSA, KORDSA, MARSA/KRAFT, MENSA, OLMUKSA, OYSA İSKENDERUN ÇİMENTO, OYSA NİĞDE ÇİMENTO, SASA, TEMSA, TOYOTOSA ve YÜNSA'dır. Bu şirketlerden AKÇİMENTO'nun yabancı sermaye hissesi %49,71, BRİSA'nın %43, DUSA'nın %50, MARSA/KRAFT'ın %50, OYSA NİĞDE ÇİMENTO'nun %75, TOYOTOSA'nın %50'dir.

YAŞAR Holding 10 şirketi kontrolü altında tutmaktadır. Bu şirketler; BAYRAKLI BOYA, BOTAŞ BORNOVA TENEKE VE AMBALAJ, DYO SADOLİN MATBAA MÜREKKEBİ, DYO SADOLİN SENTETİK, EGE GÜBRE, PINAR ENTEGRE ET, PINAR SÜT, PINAR YEM, TÜRK TUBORG, YASAŞ YAŞAR BOYA'dır. Bu şirketlerden DYO SADOLİN MATBAA MÜREKKEP'in yabancı sermaye hissesi %43,50, TÜRK TUBORG'un %7,35'dir.

ECZACIBAŞI Holding 7 şirketi kontrolü altında tutmaktadır. Bu şirketler; ECZACIBAŞI İLAÇ, SANİPAK SAĞLIK, EVYAP, ECZACIBAŞI YAPI GEREÇLERİ, İPEK KAĞIT, EKS ECZACIBAŞI KARO SERAMİK, ECZACIBAŞI SERAMİK, ECZACIBAŞI BAXTYER HASTAHANE ÜRÜNLERİ'dir. Bu şirketlerden ECZACIBAŞI YAPI GEREÇLERİ İPEK KAĞIT'ın yabancı sermaye hissesi %50, EKS ECZACIBAŞI KARO SERAMİK'in %2,63, ECZACIBAŞI BAXTYER HASTAHANE ÜRÜNLERİ'nin %15'dir.

TÜİK'in 1998 verilerine göre, imalat sanayinin %56'sı tekeldir. Tekelcilikte başı çeken sektörler; plak, kaset ve kayıtlı medyanın çoğaltılması ve yayımı, metalürji makineleri, saat, müzik aletleri, spor malzemeleridir.

Türkiye imalat sanayindeki tekelleşme ile ilgili açıklamasında, 124 sektörün 20'sinde rekabet mevcut iken 35 sektörde orta derecede, 25 sektörde yüksek derecede, 44 sektörde ise çok yüksek derecede yoğunlaşma vardır. Plak, kaset, kayıtlı medyanın yayımı ve çoğaltılması, kok fırın ürünleri, içten yanmalı motor türbin, metalurji makineleri, sanayide kullanılan işlem kontrol teçhizatı, saat, hava ve uzay taşıtları, müzik aletleri, spor malzemeleri, motosiklet, demiryolu ve tramvay lokomotifleri ile vagonları, suni ve sentetik elyaf, nişasta ve nişasta ürünlerinin imalatında tekelleşme oranı %100 olarak belirlendi.

Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı, televizyon ve radyo alıcıları, ses ve görüntü kaydeden veya üreten teçhizat ve bunlarla ilgili araçların imalatı, iç ve dış lastik imalatı, lastiğe sırt geçirilmesi ve yeniden işlenmesi, radyo ve televizyon vericileri ile telefon ve telgraf hattı teçhizatı imalatı, rafine edilmiş petrol ürünleri imalatında da çok yüksek yoğunlaşma olduğu kaydedildi.

Oyun ve oyuncak imalatı, gazete, dergi ve süreli yayımların yayımı, bira ve malt imalatı, halat, sicim ve ağ imalatı, şarap imalatı, kürk imalatında da çok yüksek derecede tekelleşme hesaplandı.

İstanbul Sanayi Odasının "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Yirmi Yılı" adlı raporuna göre; bu kuruluşların istihdama katkısı çok küçüktür. Bunun önemli nedenlerinden biri, sanayide giderek insan faktörünün makinelerle ve robotlarla ikame edilmesidir. Önemli nedenlerinden biri ise, fason üretimdir. Bu büyük kuruluşlar, eskiden kendi ürettiği ara malları ve hizmetleri küçük ve orta ölçekli işletmelere yaptırmaktadır. 1983 yılında 500 büyük sanayi kuruluşunda 627.000 işçi çalışırken, bu sayı 1989'da 716.000'e yükselmiş ve daha sonra düşme eğilimine girmiştir. 2000'lerde 500 büyük sanayi kuruluşunun yarattığı istihdam yaklaşık 200.000 kişi azalarak 550.000'e gerilemiştir. Sonuç olarak 500 büyük sanayi kuruluşunun Türkiye istihdamına katkısı büyük boyutlarda değildir ve bu giderek azalmaktadır. 1988'de sivil işgücünün %3,6'sı 500 büyük sanayi kuruluşunda çalışırken, 2000'lerde %2,2'si çalışmaktadır.[99]

İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (İSMMMO) tarafından yayınlanan "1.000 Büyük Sanayi Firması ve Türkiye'nin Ekonomik Gerçekleri" adlı rapora göre, 1998-2010 döneminde 1.000 büyük sanayi işletmesinin istihdam sayısı düşerken, kişi başına şirket kârları 577 liradan 12.178 liraya yükselmiştir. Bu işletmelerin aynı dönemde bir işçi üzerinden elde ettiği kâr ortalaması 21 kat artmıştır. 1.000 işletmenin sanayi sektörünün yarattığı milli gelir içindeki payı %52,67'dir. İstanbul ve Kocaeli'ndeki işletmelerin milli gelirdeki payının 1998'de %23,32 iken 2010'da %35,3'e yükselmesi, bu iki kentin Türkiye ekonomisi içindeki yerinin ve nüfus patlaması yaşamasının nedenini açıklaması bakımından önemlidir.

99 Özer Ertuna, "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Yirmi Yılı", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 1983-1984.

Sermayenin Yabancı Sermaye İle İlişkisi

Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcının 1838 yılındaki Baltalimanı Ticaret Anlaşmasıyla başladığı kitabın ilk bölümlerinde belirtilmişti. O dönemde yabancı ürünler yerli ürünlerden üstün olduğundan, Avrupa'daki kapitalistler, kendi ülkelerinde ürettiği ürünleri herhangi bir sermaye yatırımı yapmadan Osmanlı topraklarında rahatlıkla satabildiler.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle İzmir İktisat Kongresinin kararlarına uygun olarak, Türkiye yabancı yatırımlara açıldı, fakat dünya çapındaki ekonomik kriz nedeniyle herhangi bir doğrudan yabancı yatırım yapılamadı. Türkiye'de yabancı yatırımlar 1951'deki "Yabancı Yatırımların Teşvik Kanunu" un çıkarılmasıyla başladı. Özellikle 1954'de çıkarılan kanun uzun yıllar varlığını koruduğu halde 1980'lere kadar yabancı sermaye Türkiye'ye doğrudan yatırım yapmadı.

1980'den sonra daha önceki dönemde uygulanan ithal ikameci politikalardan vazgeçildi. Bu politikaların emperyalistler tarafından belirlendiği ve onlara göbekten bağlı Türkiye tarafından uygulanmak zorunda kalındığı daha önce de belirtilmişti. 1980'lerden sonra uygulanan politikalar, ihracata dayalı politikalardır. Özellikle 2003'de yürürlüğe giren 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar" kanunundan sonra Türkiye'de yabancı yatırımlar yapılmaya başlandı.

Türkiye'de 1923-1954 dönemindeki doğrudan yabancı yatırım ortalaması 130.000 dolar iken, 1954-1980 döneminde 11.900.000 dolar, 1981-1990 döneminde 632.500.000 dolar, 1991-2000 döneminde 2.218.900.000 dolar, 2001-2009 döneminde 8.036.200.000 dolardır. Yabancı yatırımlar 2001'den itibaren yıllara göre; 2001'de 3.352.000.000 dolar, 2002'de 1.082.000.000, 2003'de 704.000.000, 2004'de 1.442.000.000, 2005'de 8.190.000.000, 2006'da 17.263.000.000, 2007'de 19.121.000.000, 2009'de 15.332.000.000, 2009'da 5.840.000.000 dolardır[100] (Çizelge 3.16).

100 M. Ozan Saray, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar – İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği", *Maliye Dergisi*, Sayı 161, Temmuz-Aralık, 2011, s. 391.

Çizelge 3.16.2. 1923-2009 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarı
(Milyon dolar, Cari Fiyatlarla)

	1923-1954	1954-1980	1981-1990	1991-2000	2001-2009	2001-2005	2005-2009
Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi (Ortalama)	0,13	11,9	632,5	2.218,9	8.036,2	2.954	13.149,2
Toplam	**2,8**	**323,3**	**6.325,9**	**22.189,5**	**72.326**	**14.770**	**65.746**

Kaynak: M. Ozan Saray.

İstanbul Sanayi Odasının Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu ile ilgili araştırmasının 2003 sonuçlarına göre, 500 şirketin 145'i yani %29'u yabancı sermayelidir. Bu şirketlerin içindeki yabancı ortak payı %50'den fazla olan 94 adet şirket vardır. Bu şirketlerin sektörlere göre dağılımı şöyledir:[101] (Çizelge 3.17).

Çizelge 3.17. İlk 500 Şirket Arasında Bulanan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı

Şirketler	Toplam	Yabancı Sermayeli Şirketler	Yabancı Ortak Payı %50'den Fazla Olan Şirketler
Otomotiv (Yan Sanayi Dahil)	32	26	16
Gıda ve İçecek Ürünleri	68	19	11
Kimyasal Maddeler ve Ürünler	53	17	13
Ana Metal Ürünler	43	15	6
Tekstil Ürünleri	95	13	7
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler (Cam, Çimento, Yapı Malzemeleri	37	10	6
Diğer	172	35	35
Toplam	**500**	**145**	**94**

Kaynak: İSO, Türkiye'nin Büyük Sanayi Kuruluşları, 2003.

Yabancı şirketlerin sektörlerdeki oranına göre; %81'le otomotiv birinci sırada, %35'le ana metal ikinci sırada, %32 ile kimya üçüncü sırada, %28 ile gıda dördüncü sırada, %27 ile metalik olmayan diğer mineral ürünler beşinci sırada ve %14'le tekstil altıncı sıradadır (Çizelge 3.17).

101 *Türkiye'nin Büyük Sanayi Kuruluşları*, İstanbul Sanayi Odası, 2003.

Çizelge 3.18. İlk 500 Şirket Arasında Bulanan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı

Şirketler	Toplam	Yabancı Sermayeli Şirketler	Yabancı Ortak Payı %50'den Fazla Olan Şirketler
Otomotiv (Yan Sanayi Dahil)	44.756	36.982	21.255
Gıda ve İçecek Ürünleri	67.427	14.327	6.343
Kimyasal Maddeler ve Ürünler	38.748	9.938	8.208
Ana Metal Ürünler	59.952	18.476	4.330
Tekstil Ürünleri	119.839	12.548	6.033
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler (Cam, Çimento, Yapı Malzemeleri	23.404	7.679	1.512
Diğer	152.333	25.480	20.150
Toplam	**506.179**	**125.430**	**67.831**

Kaynak: İSO, Türkiye'nin Büyük Sanayi Kuruluşu, 2003.

İlk 500 şirketin içindeki yabancı şirketlerin istihdamı, bu şirketlerin toplam istihdamının %24,7'sidir. Yabancı şirketlerin sektörlerdeki istihdam oranına göre; %82 ile otomotiv birinci sırada, %33 ile metalik olmayan ürünler ikinci sırada, %31 ile ana metal ürünleri üçüncü sırada, %26 ile kimyasal madde ve ürünler dördüncü sırada, %21 ile gıda ve içecek ürünleri beşinci sırada ve %10 ile tekstil altıncı sıradadır (Çizelge 3.18).

Çizelge 3.19. İlk 500 Şirket Arasında Bulanan Yabancı Sermayeli Şirketlerin İhracatı (Milyon Dolar)

Şirketler	Toplam	Yabancı Sermayeli Şirketler	Yabancı Ortak Payı %50'den Fazla Olan Şirketler
Otomotiv (Yan Sanayi Dahil)	4.988	4.853	2.919
Gıda ve İçecek Ürünleri	1.184	385	138
Kimyasal Maddeler ve Ürünler	1.488	208	171
Ana Metal Ürünler	4.260	1.436	492
Tekstil Ürünleri	3.714	561	395
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler (Cam, Çimento, Yapı Malzemeleri	1.324	422	88
Diğer	6.325	2.564	2.377
Toplam	**23.283**	**10.429**	**6.580**

Kaynak: İSO, Türkiye'nin Büyük Sanayi Kuruluşu, 2003.

İlk 500 şirketin içindeki yabancı şirketlerin ihracattaki payı, bu şirketlerin toplam ihracatının %45'idir. Yabancı şirketlerin sektörlerdeki ihracat oranına göre; %97 ile otomotiv birinci sırada, %41 ile diğer ürünler ikinci sırada, %34 ile ana metal ürünleri üçüncü sırada, %33 ile gıda ve içecek ürünleri dördüncü sırada, %32 ile metalik olmayan diğer mineral ürünler beşinci sırada ve %15 ile tekstil altıncı sırada ve %14 ile kimyasal madde ve ürünler altıncı sıradadır (Çizelge 3.19).

Yabancı sermayenin üretim, istihdam, gelir, ihracat artışı göstereceği, ödemeler dengesini sağlayacağı, ülkenin ekonomik gelişmesi üzerinde olumlu sonuçlar doğuracağı yalanlarıyla geniş halk kitleleri aldatılmakta ve yabancı sermaye ülkeye getirdiklerinin kat kat fazlasını kendi ülkelerine aktarmaktadır.

Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Müşavirler Odalar Birliği (TÜRMOB) Genel Başkan Yardımcısı Arıkan'a göre, yabancı sermayenin Türkiye'ye yönelmesinin en temel nedeni, ülkedeki büyüme potansiyeline bağlı olarak, kâr oranının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olmasıdır. Arıkan, yabancı işletmelerin ev sahibi ülkeye getirdiği sermayenin uzun dönemde dışarıya aktardığı sermayeden küçük kaldığını belirtmektedir.

İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasının (İSMMMO) Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı ve Uluslararası Para Fonu verilerinden yararlanarak hazırladığı raporda önemli saptamalar yapılmıştır. Rapora göre; emperyalistlerin 1990-2002 döneminde yaptığı yatırımlara karşılık Türkiye'den gerçekleştirdiği kâr transferlerinin toplam 3,100 milyar dolar iken, 2003 yılının ilk sekiz ayına kadar geçen dönemde, kâr transferi toplamı 5,150 milyar dolara ulaşmıştır.

Bankacılık Sektöründe Merkezileşme ve Yoğunlaşma

Türkiye'nin tarihsel geçmişi bölümünde anlatıldığı gibi Osmanlı toplumu, kapitalizmin serbest rekabetçi dönemini yaşayamadan emperyalizmin ağına düştü. Dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye derken Osmanlı Bankası kuruldu. Emperyalistler, Türkiye Anadolu-Bağdat demiryolu yapımı, İstanbul Elektrik Şirketi, Tramvay Tünel Şebekesi, sigara ve kibrit tekeliyle birçok yatırıma girişti. Emperyalizmin Osmanlı topraklarına girişiyle birlikte, kapitalizmin üretici güçleri geliştiren ve feodal (prekapitalist) ilişkileri tasfiye edici özelliğinin önüne büyük bir set çekilmiş oldu.

Osmanlı topraklarında bankacılık 1844'deki para reformunu yürütebilmek için hükümetin Galata bankerleriyle ilişkiye girip 1847'de İstanbul Bankası'nın kurulmasıyla başladı. Banka kendisinden beklenen kâr oranını sağlayamadığından kapatıldı. 1854-1855 Kırım harbiyle ilgili giderleri karşılamak için kâğıt paranın değeri sürekli düştüğünden İngiliz ve Fransız yabancı sermayesi

ile Ottoman Bank kuruldu. 1863'de Ottoman Bank, Bank-ı Osmani-i Şahane'ye dönüştürüldü. Merkezî idaresi Londra ve Paris'te olan bu banka, kâğıt işlerini, devlete borç verme, banknot ihracı, kredi, ticaret ve sanayi işlerini merkezi İstanbul'da olan Anadolu'daki şubeleriyle yürüttü. Bu bankadan başka birçok banka Osmanlı topraklarında faaliyet gösteriyordu.

1908'den sonra azınlıklar dışındaki yerli sermayenin örgütlenmesi için; 1910'da Osmanlı Ticaret Bankası, 1917'de Osmanlı İtibari Milli Bankası, 1918'da Emlak ve İkrazat (borç verme) Bankası kuruldu. Bunlardan Osmanlı Ticaret Bankası, bazı Ermeni bankerler tarafından kuruldu. Türkler tarafından kurulan Osmanlı İtibari Milli Bankasına Osmanlı devleti büyük önem verdi. Ergani bakır madenlerini işletme imtiyazı ile bu madenlerin denize naklini sağlayacak demiryolu imtiyazı bu bankaya verildi. 1927'ye kadar faaliyet gösteren banka, bu tarihten itibaren Türkiye İş Bankası ile birleşti.

Bankacılıkla uğraşmak için 1913 yılında kurulan bir şirket, 1919'da anonim şirkete dönüştürülerek, önceleri Adapazarı İslam Ticaret Bankası daha sonra Adapazarı Türk Ticaret Bankası, 1937'de ise Türk Ticaret Bankası adını aldı. Bu bankadan başka irili ufaklı birçok banka kuruldu.

Kurtuluş Savaşı olarak adlandırılan savaşla birlikte yabancı ve azınlıklardan oluşan komprador burjuvazinin işlevini yerli veya milli burjuvazi üstlenmeye başladı. Ümmet dönemi kapanmış, yerine millet dönemi açılmıştı. Bu döneme damgasını vuran 1924'te kurulan Türkiye İş Bankasıdır. Bu banka yerli finans kapitalin temsilcisi olarak bilinmektedir.

Türk Ticaret Bankasının 1970-1975 dönemindeki iştiraklerinden en önemlileri; %73 ile sanayi şirketleri, %12,3 ile enerji şirketleri, %9,5 ile bankalardır. Türk Ticaret Bankasının sanayi iştirakleri; Nasaş Alüminyum, Tezsan Takım Tezgâhları, Titaş Makine, Çukurova Makine İmalat ve Ticaret, Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Sanayi, Standart Plastik ve Kimya Sanayi, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları, Fürsan Fermantasyon Ürünleri Sanayi ve Ticaret,

Antalya Dokuma Sanayi, Tüstaş Sınai Tesisleri, Aydın Tekstil Nebati Yağlar Sanayi, Kurşun Sanayi, Karamürsel Mensucat, Teksa Tekstil Ticaret ve Sanayi, Anadolu Cam Sanayi, Çuposan Çukurova Plastik Ambalaj San ve Ticaret, Alamsaş Alarko Ağır Makine Sanayi'dir.

Türk Ticaret Bankasının iştirak ettiği enerji şirketi Çukurova Elektrik A.Ş'dir. İştirak ettiği bankalar; Türkiye Turizm Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye Maden Bankası, Türkiye Halk Bankası, Türkiye Birleşik ve Tasarruf Bankası, T.C. Merkez Bankası, Türkiye İş Bankası, Eskişehir Bankası'dır. Türk Ticaret Bankası'nın Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi'ne, Denizcilik Bankası Deniz Nakliyat T.A.Ş'ye, Gima Gıda ve İhtiyaç Maddeleri T.A.Ş'ye iştirakleri vardır.

Görüldüğü gibi Türk Ticaret Bankası, Türkiye ekonomisinin her alanında faaliyet göstermiştir. Bu bankanın iştiraklerine diğer bankalar da katılmıştır. Tezsan Takım Tezgâhları Sanayi ve Ticaret'e Türk Ticaret Bankası'nın yanında Transtürk Holding, Türkiye İş Bankası, Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası [Bu bankanın ortakları: Marine Midland Overseas Corp. (%24), Societe Centrale De Banque Paris (%15), Banque De L'Union Europenne Industrielle et Financier (%8,45) ve Yapı ve Kredi Bankası (%37,62)]. Ereğli Demir Çelik'e Türk Ticaret Bankası'nın yanında Yapı ve Kredi Bankası, Transtürk Holding, Garanti Bankası, Akbank iştirak etmiştir. Çukurova Elektrik'e Türk Ticaret Bankası'nın yanında Yapı ve Kredi Bankası, Garanti Bankası, Akbank iştirak etmiştir. Teksa Tekstil Ticaret ve Sanayi'ye Türk Ticaret Bankası'nın yanında Akbank ve Sabancı Holding de iştirak etmiştir.

Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'nın iştirakleri şunlardır: Türk Ticaret Bankası, Türkiye İş Bankası, Osmanlı Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Selanik Bankası (Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası), Akbank, Banka Komerçiyale İtalyana, Banko Di Roma, Holantse Bank, Tutum Bankası, Türkiye İmar Bankası, Türkiye Kredi Bankası'dır. Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'na İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Ticaret ve

Sanayi Odası da iştirak etmiştir. Bu bankanın sanayi kuruluşları; Çukurova Sanayi İşletmeleri, İzmir Pamuk Mensucat, Mensucat Santral'dır. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın finans kapitalistleri ise; Macit Duruiz, Cabir Selek, Hazım Atıf Kuyucak, Nuri Dağdelen, Suphi Argon, Hakkı Avunduk, Vehbi Koç'tur.

Türk Ticaret Bankası ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın iştirakleri göz önüne alındığında, finans kapitalin devlete yaslanarak, uluslararası finans kapitalle ortaklık oluşturarak büyüdüğü görülmektedir. Bu oluşumlarda en büyük bankalar ve para babaları, tekelci banka sermayesi ile tekelci sanayi sermayesini birleştirmişlerdir.

1923'deki İzmir İktisat Kongresinde, Türkiye'nin ticaretinde söz sahibi olan yabancı bankalara karşı, milli ticaret bankalarına gereksinim duyulduğu üzerinde durulmuş ve arkasından Türkiye İş Bankası doğmuştur. Bu banka Türkiye'deki ticaret, tarım, hizmet, inşaat vb faaliyetlerinde söz sahibi olmalıydı. Başka bir anlatımla, Türkiye'nin finans kapitali olmalıydı.

Türkiye İş Bankası 20 Ağustos 1924'de bir kararname ile kurulduğunda şu amaçları belirlemiştir: 1. Bütün banka işlemlerini yapmak. 2. Ziraata, sanayiye, madenlere, bayındırlık işlerine katkıda bulunmak. 3. Çeşitli eşyanın araç ve gereçlerin üretimi veya bulunup sağlanması için şirketler kurmak, bu işlerle uğraşan şirketlere katılmak. 4. Çeşitli sınai ve ticari işlemleri gerek kendi ad ve hesabına gerekse yerli ve yabancı kuruluşlarla veya bu kuruluşların adına veya hesabına yapmak ve yürütmektir. Daha sonra bankanın amaçlarına taşımacılık, ihracat, turizm, enerji üretim ve dağıtım faaliyet kolları da eklenmiştir.

Türkiye İş Bankası, amaçlarına uygun olarak; şeker, cam, dokuma, demir-çelik, madencilik, lastik, otomobil, elektrik ampulü, yağ, sigortacılık kollarında faaliyet göstermiştir. Devletin olanaklarıyla uluslararası finans kapitale yaslanarak, Cumhuriyetin kuruluş dönemine damgasını vurmuştur.

Bir özel sektör kuruluşu olan Türkiye İş Bankası, kurucularının çoğu, başta Mustafa Kemal ve Celal Bayar olmak üzere, Siirt

Milletvekili Mahmut (Nedim Soydan), Trabzon milletvekili Hasan (Saka), İzmir milletvekili Rahmi (Köken), Yozgat Milletvekili Salih, Rize Milletvekili Fuat'ın devletin idari kadrolarından olması ve devletin tüm olanaklarını kullanması, bu bankanın kamu bankası olarak bilinmesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye İş Bankası, yabancı sermaye ile ortak girişimlere başladı. 1960'dan sonra; kimya ve gübre, demir dışı metaller, makine ve madeni eşya, karayolları taşıt imalatı, bira ve malt, turizm faaliyet kollarına da girdi. Türkiye İş Bankası, 1964'de kurulan Türk Dış Ticaret Bankası'nın hisse senetlerinin %67'sine sahiptir ve bu banka, Bank of America ile "ortaklaşa" kurulmuştur. Diğer yandan, Sınai ve Kalkınma Bankası'nın sermayesinin %24,6'sı Türkiye İş Bankası'na aittir. Görüldüğü gibi Türkiye İş Bankası, uluslararası finans kapitalle iç içe durumdadır.

Türkiye'de 1980'lerden itibaren uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar, diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de kendisini gösterdi. 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan finansal krizler bankacılık sektörünü etkiledi. 2000 yılında Türkiye'de mevcut olan mevduat banka sayısı 61 iken, 2006'da 33'e geriledi. Bu, bankacılık sektöründe merkezileşmenin ifadesidir.

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF), bankacılık sektöründeki kriz nedeniyle 2001'den itibaren birçok bankayı fon bünyesinde birleştirdi, bir kısmını birleştirme sırasında sattı, bir kısmını tasfiye etti. (Çizelge 3.20).

Çizelge 3.20. TMSF'nin Birleştirdiği Sattığı ve Tasfiye Ettiği Bankalar

TMSF'ye Devredilen Bankalar	Birleştirilen Bankalar	Satışı Gerçekleştirilen Bankalar	Tasfiye Sürecindeki Bankalar	Fon Bünyesinde Bulunan Bankalar
Türkbank	Sümerbank	Bank Ekspres	Türkbank	Birleşik Fon Bankası
Bank Ekpres	Egebank	Sümerbank	Kıbrıs Krd. B.	
İnterbank	Yurtbank	Demirbank	İmar Bankası	
Egebank	Yaşarbank	Sitebank		
Yurtbank	Bank Kapital	Tarişbank		
Sümerbank	Ulusalbank			
Esbank	Bayındırbank			
Yaşarbank	Etibank			
Etibank	İnterbank			
Bank Kapital	Esbank			
Demirbank	EGS Bank			
Ulusalbank	Toprakbank			
İktisat Bankası	İktisat Bankası			
Sitebank	Kentbank			
Tarişbank				
Bayındırbank				
Kentbank				
EGS Bank				
Toprakbank				
Pamukbank				
Kıbrıs Krd. B.				
İmar Bankası				

Kaynak: TMSF: http://www.tmsf.org.tr'den Aktaran Cüneyt Akar, Serkan Çiçek.

TMSF'nin bankaların merkezileşmesiyle ilgili banka birleştirme çalışmaları yanında, piyasadaki bankalar da kendi aralarında birleşmelerle, devir almalarla merkezileşmiş ve sonunda piyasadaki banka sayısı azalmıştır (Çizelge 3.21).

Çizelge 3.21 TMSF Dışında Birleşen ve Devralınan Bankalar

Banka Adı	**Birleşme veya Devralma Yılı**	**Birleştirilen veya Devralınan Bankalar**
Tekfenbank AŞ	2001	18 Ekim 2001'de Tekfen Yatırım ve Finansman Bankası AŞ, Bank Ekspres AŞ'ye devredilmiş, iki banka birleştirilmiştir. 26 Ekim 2001'de bankanın adı Tekfenbank AŞ olarak değiştirilmiştir.
TC Ziraat Bankası AŞ	2001	6 Temmuz 2001'de Türkiye Emlak Bankası AŞ, TC Ziraat Bankası AŞ'ye devredilmiştir (96 şubesi ise Halkbank'a devredilmiştir).
Türkiye Garanti Bankası AŞ	2001	11 Aralık 2001 tarihinde Osmanlı Bankası AŞ'yi bünyesine almıştır.
Türkiye Halk Bankası AŞ	2001	12 Kasım 2001 tarihinde Osmanlı Bankası AŞ'yi bünyesine almıştır.
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası AŞ	2002	27 Mart 2002'de Sınai Yatırım Bankası AŞ'yi devralmıştır.
Yapı Kredi Bankası AŞ	2006	30 Mayıs 2006'da Koçbank AŞ, Yapı ve Kredi Bankası AŞ'ye devredilmiştir.

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği'nden (TBB) alınan "Faaliyet Gösteren Bankalar" adlı tablodan derleyen Cüneyt Akar, Serkan Çiçek.

2006 yılında yerli bankaların çoğu, hisselerini yabancı bankalara sattı. Abank, hisselerinin %47'02'sini Ahpha Bank'a sattı. Adabank, hisselerinin %99,99'unu The İnternational İnvestor/ Kuveyt'e, Akbank, hisselerinin %20'sini Citigroup'a, Bank Pozitif hisselerinin %57,5'ini Bank Hapoalim'e (BH), Denizbank, hisselerinin %75'ini Dexia'ya, Finansbank, hisselerinin %46'sını

NBG'ye, Fortis, hisselerinin %89,34'ünü Fortis'e, Garanti Bankası, hisselerinin %25,5'ini GE'ye, MNG Bank, hisselerinin %91'ini Bank Med/Arab Bank'a, Şekerbank, hisselerinin %33,98'ini Turan Alem Group'a, Tatbank, hisselerinin %100'ünü Merrill Lynch'e, TEB, hisselerinin %50'sini BNP Paribas'a, Tekfenbank, hisselerinin %70'ini EFG Eurobank'a, Yapı ve Kredi Bankası, hisselerinin %57,40'ını Koc-UniCredit'e sattı (Çizelge 3.22).

Çizelge 3.22. Türkiye'deki Banka Hisselerini Satın Alanlar ve Satın Aldıkları Paylar

Banka	**Satın Alan Yabancı Banka**	**Yabancı Bankaya Satılan Pay (%)**	**Satış Fiyatı**
Abank	Alpha Bank	47,02	242,3 milyon dolar
Adabank	The International İnvestor/Kuveyt	99,99	45,1 milyon dolar
Akbank	Citigroup	20	3,1 milyar dolar
Bank Pozitif	Bank Hapoalim (BH)	57,5	113 milyon dolar
Denizbank	Dexia	75	2,44 milyar dolar
Finansbank	NBG	46	2,3 milyar euro
Fortis	Fortis	89,34	985 milyon euro
Garanti Bankası	GE	25,50	1,806 milyar dolar
MNG Bank	BankMed/Arab Bank	91	160 milyon dolar
Şekerbank	Turan Alem Group	33,98	424,7 milyon TL
Tatbank	Merrill Lynch	100	9 milyon dolar
TEB	BNP Paribas	50	216,8 milyon dolar
Tekfenbank	EFG Eurobank	70	182 milyon dolar
Yapı ve Kredi	Koc-UniCredit	57,40	1,182 milyar euro

Kaynak: *Ekonomist*, 87, 2006.

2012 yılında Türkiye'deki bankalar; 1. Türkiye'de yerli özel bankalar, 2. Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar, 3. Türkiye'de şubeleri bulunan yabancı bankalar, 4. Faizsiz katılım bankaları, 5. Devlet bankaları, 6. Yabancı yatırım bankaları, 7. Özel yatırım bankaları, 8. Devlet yatırım bankaları olarak sınıflandırılmaktadır.

1. Türkiye'de yerli özel bankalar: Adabank, Akbank, Alternatifbank, Anadolubank, Birleşik Fon Bankası, Şekerbank, Tekstilbank, Türkish Bank, Türk Ekonomi Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Yapı ve Kredi Bankası'dır.

2. Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar: Arap Türk Bankası, Citibank, Denizbank, Deutsche Bank, Eurebank Tekfen, Finansbank, Fortis Bank, HSCB Bank, ING Bank, Millennium Bank, Türkland Bank'tır.

3. Türkiye'de şubeleri bulunan en önemli yabancı bankalar: Bank Mellat, Habbib Bank Limited, JP Morgan Chase Bank N.A., Sociètè Gènèrale (SA), The Royal Bank of Scotland N.V., WestLB AG'dir.

İstanbul'da şubesi olan toplam yabancı banka sayısı 45'dir. Bu bankaların merkezleri Almanya, İngiltere, İsviçre, İtalya, İspanya, Pakistan, Çin, Fransa, ABD, Hollanda, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Japonya, Kanada'dadır.[102]

4. Faizsiz katılım bankaları: Albaraka Türk Katılım Bankası, Bank Asya, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Bankası'dır.

5. Devlet bankaları: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Türkiye Halk Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası'dır.

6. Yabancı yatırım bankaları: Bank Pozitif Kredi ve Kalkınma Bankası, Credit Agricole Yatırım Bankası Türk, Merrill Lynch Yatırım Bankası (Eski adı Tatbank), Taib Yatırım Bankası'dır.

7. Özel yatırım bankaları: Aktifbank, Dilerbank, GSD Bank, İMKB Takas ve Saklama Bankası, Nurolbank, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'dır.

8. Devlet yatırım bankaları: İller Bankası, Türk Eximbank, Türkiye Kalkınma Bankası'dır.

102 Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, 2012.

2006 yılında Türkiye'de toplam 46 banka, 6.849 şube ve 143.143 çalışanı varken, bunların 15'i yabancı bankadır. Bu bankaların şube sayısı 1.072, çalıştırdığı personel sayısı 25.794'dür. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde; Türkiye'deki bankaların %32,6'sı yabancı banka olup toplam banka şube sayısının %15,6'sı, toplam banka personel sayısının %18'ine sahiptir.[103]

2011'de dünyanın en büyük 1.000 banka sıralamasına giren Türkiye bankaları: Türkiye İş Bankası, Türkiye Ziraat Bankası, Garanti Bankası, Akbank, Yapı Kredi Bankası, Vakıfbank, Halk Bankası, Finansbank ve Denizbank'tır. Bu bankalardan İş Bankası 72,9 milyar dolar aktifiyle Türkiye'de birinci, Ziraat Bankası 68,4 milyar dolar aktifiyle ikinci, Garanti Bankası 64,3 milyar dolar aktifiyle üçüncü, Akbank 60,7 milyar dolarla dördüncü sırada yer almaktadır.

Türkiye'deki bankalar içinde en büyük pazar payına sahip bankalar: %15,22 ile İş Bankası, %15,01 ile Ziraat Bankası, %12,21 ile Akbank, %10,45 ile Yapı ve Kredi Bankası, %10,30 ile Garanti Bankası'dır.[104]

Türkiye İş Bankası, her yerde, her zaman ağırlığını hissettirmeye devam etmektedir. Elbette bu, büyük pazar paylarına sahip diğer bankalar için de geçerlidir. Banka iflasları, birleşmeleri, ad değiştirmeler büyük bir hızla sürüp gitmektedir, fakat bir gerçek var ki, finans kapital, çokuluslu finans kapital ile birlikte Türkiye'nin yönetiminde önemli bir yere sahiptir.

Dış Ticaret

1923-1929 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması; ABD'ye 10.345.000 dolar, Almanya'ya 10.129.000 dolar, Fransa'ya 8.825.000 dolar, Hollanda'ya 2.926.000 dolar, İngiltere'ye 9.495.000 dolar, İtalya'ya 18.870.000 dolardır. Görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkeler, gelişmiş ülkelerdir ve İngiltere, Fransa ve İtalya bir süre önce milli mücadele verdiği em-

103 www.tbb.org.tr/turkce/40yi.htm

104 *Bankalar Birliği Raporları*, 2006.

peryalist ülkelerdir. Dönem boyunca, sıralama yapıldığında; en büyük miktarda ihracat yapılan ülke İtalya, ikinci sırada ABD, üçüncü sırada Almanya, dördüncü sırada Fransa, beşinci sırada İngiltere ve son sırada Hollanda'dır (TÜİK İstatistik Göstergeler, 1923–2006).

1923-1929 dönemi boyunca Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalamaları; İtalya'dan 17.548.000 dolar, İngiltere'den 16.266.000 dolar, Fransa'dan 12.932.000 dolar, Almanya'dan 12.447.000 dolar, ABD'den 6.405.000 dolardır. Görüldüğü gibi, dönem boyunca en büyük miktarda ithalat yapılan ülke İtalya, ikinci sırada İngiltere, üçüncü sırada Fransa, dördüncü sırada Almanya, beşinci sırada ABD'dir (TÜİK İstatistik Göstergeler, 1923-2006).

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması -29.500.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %73,24, dış ticaret hacmi 194.140.000 dolar, ihracatın GSMH içindeki payının ortalaması %9,77, ithalatın GSMH içindeki payının ortalaması %13,2'dir (Çizelge 3.23).

Çizelge 3.23. 1923-1929 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1923	-36,1	58,5	137,7	8,9	15,2
1924	-18,0	82,1	182,9	11,4	13,9
1925	-26,3	79,6	231,7	11,2	14,1
1926	-25,0	79,4	217,8	9,8	12,3
1927	-27,0	74,9	188,5	9,2	12,3
1928	-25,4	77,6	202,0	10,7	13,8
1929	-48,7	60,6	198,4	7,2	11,8
Ortalama	-29,5	73,24	194,14	9,77	13,2

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1930-1939 döneminde, dış ticaret dengesi, sadece 1938'de bozulmuş ve 3.880.000 dolar açık vermiştir. Bunun nedeni, 1938'de uygulanan dış ticaret serbestliğidir.

1930-1939 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması; Almanya'ya 26.594.000 dolar, ABD'ye 10.973.000 dolar, İtalya'ya 9.167.000 dolar, İngiltere'ye 5.214.000 dolar, Fransa'ya 4.192.000 dolardır.

1930-1939 dönemi boyunca, Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalamaları; Almanya'dan 22.809.000 dolar, İtalya'dan 7.447.000 dolar, İngiltere'den 6.900.000 dolar, ABD'den 5.763.000 dolar, Fransa'dan 3.430.000 dolardır.

Görüldüğü gibi, 1930'dan itibaren, Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın ağırlığı sürekli olarak artmıştır. TL'nin değeri yabancı paralar karşısında yüksek tutulduğu için Türkiye, ürün ihraç edemiyordu. Almanya ile yapılan ikili ticaret anlaşmasından sonra, Türkiye, ürünlerini bu ülkeye rahat satma olanağı bulmuştur. Türkiye ile Almanya'nın bu yakınlığı, daha başka bir anlatımla, Almanya'ya bağımlılığı, İngiltere'yi rahatsız etmiş ve sürdürülen ilişkiler sonucunda, yapılan ikili ticaret anlaşmasıyla İngiltere, Türkiye'ye 19 milyon sterlin kredi açmıştır.

1923-1929 döneminde, ithalatın milli gelir içindeki payı %13 iken, 1930-1939 döneminde %8'e düşmüştür. Buna bağlı olarak, ithalatla uğraşanların gelirleri de düşmüştür. İhracatın milli gelir içindeki payı, 1923-1929 döneminde %10 iken, 1930-1939 döneminde %9'a düşmüştür. 1929 dünya ekonomik krizi Türkiye ekonomisini olumlu etkilemiştir. 1929'da dış ticaret dengesi -48.700.000 dolar Türkiye'nin aleyhinde iken, 1930'dan itibaren Türkiye lehine dönmüş ve 1937'de 18.700.000 dolar olmuştur. Yine 1929'da ihracatın ithalatı karşılama oranı %60 iken, 1930'da %102,6'lık bir oranla sürekli yükselmiş ve 1937'de %120,6 olmuştur. 1929'da ihracatın GSMH içindeki payı %7,2 iken, sonraki yıllarda bu orandan hep yüksek olmuş ve 1937'de %10'a yükselmiştir.

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması 7.400.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %121,5, dış ticaret hacmi 143.500.000 dolar, ihracatın GSMH içindeki payının ortalaması %8,7, ithalatın GSMH içindeki payının ortalaması %7,8'dir. (Çizelge 3.24).

Çizelge 3.24. 1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1930	1,8	102,6	140,9	9,0	8,7
1931	0,3	199,5	120,2	8,6	8,5
1932	7,3	117,8	88,7	8,1	6,9
1933	13,0	128,8	103,2	8,4	6,6
1934	4,2	106,2	141,8	10,0	9,4
1935	5,6	107,9	146,9	9,7	8,9
1936	20,1	127,2	167,3	9,2	7,2
1937	18,7	120,6	199,8	10,0	8,3
1938	-3,9	96,7	233,9	7,7	7,9
1939	7,1	107,7	192,1	6,3	5,9
Ortalama	7,4	121,5	143,5	8,7	7,8

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1940-1949 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması; ABD'ye 37.875.000 dolar, İngiltere'ye 25.827.000 dolar, Almanya'ya 19.309.000 dolar, İtalya'ya 6.850.000 dolar, Fransa'ya 5.350.000 dolardır.

1940-1949 dönemi boyunca, Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalamaları; İngiltere'den 28.176.000 dolar, ABD'den 28.176.000 dolar, Almanya'dan 14.490.000 dolar, İtalya'dan 7.446.000 dolar, Fransa'dan 3.601.000 dolardır.

Bu dönemde Türkiye, ABD ile olan dış ticaretinde 9.699.000 dolar, Almanya ile 4.819.000 dolar, Fransa ile 1.749.000 dolar

fazla verirken, İngiltere ile olan dış ticaretinde 2.349.000 dolar, İtalya ile olan ticaretinde ise 596.000 dolar açık vermiştir.

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması 4.830.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %130,8, dış ticaret hacmi 324.900.000 dolar, ihracatın GSMH içindeki payının ortalaması %4,9, ithalatın GSMH içindeki payının ortalaması %4,4'tür. (Çizelge 3.25).

Çizelge 3.25. 1940-1949 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1940	30,9	161,7	130,9	4,4	2,7
1941	35,7	164,5	146,4	4,0	2,4
1942	13,2	111,7	239	2,7	2,4
1943	42,4	126,6	352,1	2,8	2,2
1944	51,7	141,0	304,2	3,5	2,5
1945	71,3	173,5	265,2	4,0	2,3
1946	95,6	180,5	333,5	5,9	3,3
1947	-21,3	91,3	467,9	8,3	9,1
1948	-78,3	71,5	471,9	5,8	8,1
1949	-42,4	85,4	538,0	7,7	9,0
Ortalama	4,83	130,8	324,9	4,9	4,4

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1950-1960 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması; ABD'ye 61.450.000 dolar, Almanya'ya 60.252.000 dolar, İngiltere'ye 24.576.000 dolar, İtalya'ya 25.908.000 dolar, Fransa'ya 20.509.000 dolardır.

1950-1960 dönemi boyunca, Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalamaları; ABD'den 86.221.000 dolar, Almanya'dan 86.020.000 dolar, Fransa'dan 26.255.000 dolar, İngiltere'den 49.224.000 dolar, İtalya'dan 29.208.000 dolardır.

Bu dönem boyunca Türkiye dış ticarette sürekli açık vermiştir. Dış ticaret açığı miktarları sırasıyla ABD'ye 24.771.000 dolar, Almanya'ya 25.768.000, İngiltere'ye 24.648.000, İtalya'ya 3.300.000, Fransa'ya 5.746.000 dolardır.

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması -114.530.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %75,2, dış ticaret hacmi 760.600.000 dolar, ihracatın GSMH içindeki payının ortalaması %5, ithalatın GSMH içindeki payının ortalaması %6,7'dir (Çizelge 3.26).

Çizelge 3.26. 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1950	-22,2	92,2	549,1	7,6	8,3
1951	-88,0	78,1	716,2	7,6	9,7
1952	-193	65,3	918,8	7,6	11,6
1953	-136,5	74,4	928,6	7,1	9,6
1954	-143,4	70,0	813,3	5,9	8,4
1955	-184,3	63,0	811	4,6	7,3
1956	-102,4	74,9	712,3	3,9	5,2
1957	-51,9	86,9	742,3	3,3	3,8
1958	-67,8	78,5	562,4	2,0	2,5
1959	-116,2	75,3	823,8	2,3	3,0
1960	-147,5	68,5	788,9	3,3	4,7
Ortalama	-114,3	75,2	760,6	5	6,7

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1961-1980 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması; Almanya'ya 118.808.000 dolar, ABD'ye 99.989.000 dolar, İtalya'ya 80.525.000 dolar, İngiltere'ye 63.039.000 dolar, Fransa'ya 55.671.000 dolardır.

1961-1980 dönemi boyunca, Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalamaları; Almanya'dan 404.596.000 dolar, ABD'den 243.604.000 dolar, İngiltere'den 162.875.000 dolar, Fransa'dan 140.931.000 dolar, İtalya'dan 138.069.000 dolardır.

Bu dönem boyunca Türkiye dış ticarette sürekli açık vermiştir. Dış ticaret açığı miktarları sırasıyla Almanya'ya 285.788.000 dolar, ABD'ye 143.615.000, İtalya'ya 57.544.000, İngiltere'ye 99.836.000, Fransa'ya 85.260.000 dolardır.

Bu dönemin 1973-1980 Aralığında çeşitli kalemlerde yapılan ithalat-ihracat işlemlerinde, Türkiye, dış ticaret yaptığı ülkelere birkaç kalem hariç tüm kalemlerde büyük ödemeler yapmıştır.

Kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünlerine 622.001.000 dolar, başlıca sınıflara ayrılmamış mallara 542.575.000 dolar, makine ve ulaştırma araçlarına 1.112.007.000 dolar, çeşitli mamul eşyaya 19.010.000 dolar, akaryakıt hariç yenilmeyen maddelere 272.012.000 dolar, madeni yakıtlar yağlar ve ilgili maddelere 1.401.480.000 dolar, hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlara 35.976.000 dolar ödemiştir.

Bu dönemde Türkiye ithalat ve ihracat farkı olarak, kimya sanayii ve buna bağlı sanayi ürünlerinde sadece 12 milyon dolar gelir elde etmiştir. Sonuç olarak Türkiye bu dönemde ithalat-ihracat farkı olarak, dış ticaret yaptığı ülkelere 4.005.061.000 dolar ödemiştir.

Bu dönem boyunca ihracatın ithalatı karşılama payı giderek azalmış, 1961'de %68,4 iken 1980'de 36,8'e düşmüştür. Buna bağlı olarak, ihracatın GSMH içindeki payı giderek azalmış, 1961'de %6,3 iken, 1980'de 4,2'ye düşmüştür. İthalatın GSMH içindeki payı ise, birkaç yıllık düşüş bir yana sürekli yükselmiş ve 1961'de %9,3 iken, 1980'de %11,4'e yükselmiştir.

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması -1.354.400.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,2, dış ticaret hacmi 2.606.600.000 dolar, ihracatın GSMH içindeki payının ortalaması %3,7, ithalatın GSMH içindeki payının ortalaması %7,5'dir (Çizelge 3.27).

Çizelge 3.27. 1961-1980 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1961	-160,5	68,4	853,9	6,3	9,3
1962	-238,3	61,5	1.000,6	6,0	9,7
1963	-319,5	53,5	1.055,7	5,0	9,3
1964	-126,5	76,5	948,0	5,2	6,8
1965	-108,2	81,1	1.035,7	5,4	6,7
1966	-227,8	68,3	1.208,8	4,8	7,1
1967	-162,3	76,3	1.207,0	4,6	6,1
1968	-267,2	65,0	1.260,1	2,7	4,2
1969	-264,4	67,0	1.333,1	2,6	3,9
1970	-359,1	62,1	1.536,1	3,1	5,0
1971	-494,2	57,8	1.847,4	3,5	6,0
1972	-677,6	56,6	2.447,5	3,8	6,7
1973	-769,1	63,1	3.403,3	4,5	7,2
1974	-2.245,4	40,6	5.309,7	3,9	9,7
1975	-3.337,5	29,6	6.139,6	2,9	9,8
1776	-3.168,4	38,2	7.088,9	3,5	9,3
1977	-4.043,3	30,2	7.549,3	2,8	9,4
1978	-2.310,9	49,8	6.887,2	3,4	6,8
1979	-2.808,3	44,6	7.330,6	2,6	5,9
1980	-4.999,3	36,8	10.819,6	4,2	11,4
Ortalama	-1.354,4	52,2	2.605,6	3,7	7,5

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1980-1990 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması; Almanya'ya 1.498.065.000 dolar, İtalya'ya 588.113.000 dolar, ABD'ye 475.042.000 dolar, İngiltere'ye 390.982.000 dolar, Fransa'ya 345.384.000 dolardır.

1980-1990 dönemi boyunca, Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalamaları; Almanya'dan 1.640.268.000 dolar, ABD'den 1.199.408.000 dolar, İtalya'dan 783.267.000 dolar, İngiltere'den 567.260.000 dolar, İtalya'dan 783.267.000 dolardır.

1981-1990 döneminde çeşitli kalemlerde yapılan ithalat-ihracat işlemlerinde Türkiye, dış ticaret yaptığı ülkelere birkaç kalem hariç tüm kalemlerde büyük ödemeler yapmıştır. Kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünlerine 1.276.510.000 dolar, makine ve ulaştırma araçlarına 2.859.624.000 dolar, akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddelere 305.092.000 dolar, madeni yakıtlar ve ilgili maddelere 3.253.835.000 dolar, hayvansal, bitkisel yağlar ve mumlara 101.806.000 dolar ödemiştir. Bunun yanında, başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallardan 514.407.000 dolar, çeşitli mamul eşyalardan 1.292.913.000 dolar, canlı hayvandan 1.603.683.000 dolar, içkiler ve tütünden 221.983.000 dolar almıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret açığı, 3.237.005.000 dolardır.

Bu dönem boyunca ihracatın ithalatı karşılama payı, 1980'de %36,8 iken giderek yükselmiş, dönem boyunca bu oranı korumuş, fakat 1990'da %58,1'e gerilemiştir. Buna bağlı olarak, ihracatın GSMH içindeki payı 1980'de %4,2 iken giderek yükselmiş, 1988'de %13'e yükselmiş ve 1990'a gelindiğinde %8,6'ya gerilemiştir. İthalatın GSMH içindeki payı ise, 1980'de %11,4 iken giderek yükselmiş ve 1984'de %17,7'ye kadar yükselmiş ve 1990'de %14,8 olmuştur.

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması -4.164.200.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %66,8, dış ticaret hacmi 21.196.500.000 dolar, ihracatın GSMH içindeki payının ortalaması %10,2, ithalatın GSMH içindeki payının ortalaması %15,2'dir (Çizelge 3.28).

Çizelge 3.28. 1981-1990 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1981	-4.230,4	52,6	13.636,3	6,6	12,6
1982	-3.096,7	65,0	14.588,6	8,8	13,6
1983	-3.507,2	62,0	14.962,8	9,3	15,0
1984	-3.623,3	66,3	17.890,5	11,8	17,7
1985	-3.385,4	70,2	19.301,4	11,7	16,7
1986	-3.648,0	67,1	18.561,5	9,8	14,6
1987	-3.967,8	72,0	24.347,9	11,8	16,5
1988	-2.673,4	81,4	25.997,4	13,0	15,8
1989	-4.167,5	73,6	27.416,8	10,8	14,7
1990	-9.342,8	58,1	35.261,4	8,6	14,8
Ortalama	-4.164,2	66,8	21.196,5	10,2	15,2

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1991-1999 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması; Almanya'ya 4.563.691.000 dolar, ABD'ye 1.570.485.000 dolar, İtalya'ya 1.247.643.000 dolar, İngiltere'ye 1.185.891.000 dolar, Fransa'ya 1.027.063.000 dolardır.

1991-1999 dönemi boyunca, Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalaması; Almanya'dan 5.162.514.000 dolar, İtalya'dan 3.090.165.000 dolar, ABD'den 2.999.952.000 dolar, Fransa'dan 2.209.304.000 dolar, İngiltere'den 1.893.889.000 dolardır.

1991-1999 döneminde Türkiye dış ticarette sürekli açık vermiştir. Dış ticaret açığı miktarları sırasıyla İtalya ile 1.752.680.000 dolar, ABD ile 1.519.680.000, İngiltere ile 1.023.413.000, Fransa ile 866.826.000, Almanya ile 598.823.000 dolardır.

1991-1999 döneminde çeşitli kalemlerde yapılan ithalat-ihracat işlemlerinde, Türkiye, dış ticaret yaptığı ülkelere birkaç kalem hariç tüm kalemlerde büyük ödemeler yapmıştır. Kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünlerine 3.922.321.000 dolar, makine ve

ulaştırma araçlarına 1.003.737.000 dolar, akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddelere 1.829.581.000 dolar, madeni yakıtlar ve ilgili maddelere 3.921.695.000 dolar, hayvansal, bitkisel yağlar ve mumlara 240.978.000 dolar ödemiştir. Bunun yanında başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallardan 144.893.000 dolar, çeşitli mamul eşyalardan 4.192.606.000 dolar, canlı hayvanlar ve gıda maddelerinden 2.361.634.000 dolar, içkiler ve tütünden 297.450.000 dolar almıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret açığı, 12.955.323.000 dolardır.

Bu dönem boyunca ihracatın ithalatı karşılama payı, 1991'de %64,6 iken 1999'da %65,4'tür. İhracatın GSMH içindeki payı 1991'de %9 iken 1999'da %14,53'e yükselmiştir. İthalatın GSMH içindeki payı ise 1991'de %14 iken 1999'da %22,2'ye yükselmiştir.

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması -13.851.000.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %61,2, dış ticaret hacmi 55.282.900.000 dolar, ihracatın GSMH içindeki payının ortalaması %12, ithalatın GSMH içindeki payının ortalaması %20'dir (Çizelge 3.29).

Çizelge 3.29. 1991-1999 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1991	-7.453,6	64,6	34.640,5	9,0	14,0
1992	-8.156,4	64,3	37.585,7	9,2	14,5
1993	-14.083,3	52,1	44.773,4	8,6	16,5
1994	-5.164,1	77,8	41.375,9	14,1	17,6
1995	-14.072	60,6	57.346,1	12,7	21,0
1996	-20.402	53,2	66.851,1	12,7	23,8
1997	-22.297,6	54,1	74.819,8	13,7	25,2
1998	-18.947,4	58,7	72.895,3	13,1	22,2
1999	-14.084,0	65,4	67.258,5	14,53	22,2
Ortalama	-13.851	61,2	55.282,9	12,0	20,0

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

2001-2010 dönemi boyunca yapılan ihracat miktarlarının ortalaması: Almanya'ya 9.281.431.000 dolar, ABD'ye 4.053.921.000 dolar, İtalya'ya 5.027.979.000 dolar, İngiltere'ye 5.493.301.000 dolar, Çin'e 895.283.000 dolar, Fransa'ya 4.379.242.000 dolardır.

2001-2010 dönemi boyunca, Türkiye'nin yaptığı ithalat ortalaması: Almanya'dan 13.062.092.000 dolar, Çin'den 8.468.450.000 dolar, İtalya'dan 7.500.474.000 dolar, ABD'den 6.727.386.000 dolar, Fransa'dan 6.097.000.000 dolar, İngiltere'den 3.974.741.000 dolardır.

2001-2010 döneminde çeşitli kalemlerde yapılan ithalat-ihracat işlemlerinde, Türkiye, dış ticaret yaptığı ülkelere birkaç kalem hariç tüm kalemlerde büyük ödemeler yapmıştır. Kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünlerine 12.352.423.000 dolar, hiçbir yerde sınıflanmamış eşyalara 1.282.229.000 dolar, akaryakıt hariç yenilmeyen maddelere 7.027.405.000 dolar, madeni yakıtlar ve ilgili maddelere 22.541.388.000 dolar, hayvansal ve bitkisel yağlara ve mumlara 551.973.000 dolar, makine ve ulaştırma araçlarına 13.392.440.000 dolar ödemiştir. Bunun yanında başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallardan 1.485.427.000 dolar, çeşitli mamul eşyalardan 8.152.885.000 dolar, canlı hayvandan 3.591.530.000 dolar, içkiler ve tütünden 316.539.000 dolar almıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret açığı, 31.261.406.000 dolardır.

2001-2010 döneminde Türkiye dış ticarette sürekli açık vermiştir. Dış ticaret açığı miktarları sırasıyla İtalya ile 2.472.495.000 dolar, ABD ile 2.964.467.000, Fransa ile 1.717.758.000, Almanya ile 3.780.661.000, Çin ile 7.573.167.000 dolardır. Bu dönemde İngiltere ile olan dış ticarette 2.472.495.000 dolar fazla vermiştir.

Bu dönemde, dış ticaret dengesi ortalaması -40.841.900.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %65,1, dış ticaret hacmi 189.918.900.000 dolar, ihracatın GSYH içindeki payının ortalaması %15,6, ithalatın GSYH içindeki payının ortalaması %23,9'dur (Çizelge 3.30).

Çizelge 3.30. 2000-2011 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)	İhracatın GSYH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSYH İçindeki Payı (%)
2000	-26.727,9	51	82.277,7	13,8	27,3	10,4	20,5
2001	-10.064,9	75,7	72.733,3	22	28,6	16,1	21
2002	-15.494,7	69,9	87.612,9	19,9	28,5	15,6	22,4
2003	-22.086,9	68,1	116.592,5	19,7	29	15,5	22,7
2004	-34.372,6	64,8	160.706,9	21,1	32,6	16,2	25
2005	-43.297,7	62,9	190.250,6	20,04	32,4	15,3	24,3
2006	-54.041,5	61,3	225.110,9	21,4	34,9	16,3	26,5
2007	-62.791,0	63,1	277.334,5	-	-	16,5	26,2
2008	-69.936,4	65,4	333.990,8	-	-	17,9	27,2
2009	-38.785,8	72,5	243.071	-	-	16,6	22,9
2010	-71.661,1	61,4	299.427	-	-	15,5	25,2
Ortalama	-40.841,9	65,1	189.918,9	19,7	30,8	15,6	23,9

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1923-2010 dönemlerinin, dış ticaret dengesi ortalaması -7.541.500.000 dolar, ihracatın ithalatı karşılama oranı %80,75, dış ticaret hacmi 33.803.400.000 dolar, ihracatın GSYH içindeki payının ortalaması %8,12, ithalatın GSYH içindeki payının ortalaması %13,2'dir. 1923-2010 dönemlerindeki ihracatın ve ithalatın GSMH içindeki paylarının ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarının değişim süreci Çizelge 3.31 ve Ek Şekil 7-8'de gösterilmiştir.

Çizelge 3.31. 1923-2010 Dönemlerinde Dış Ticaret Göstergelerinin Dağılımı

	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
1923-1929	-29,5	73,24	194,14	9,77	13,2
1930-1939	7,4	121,5	143,5	8,7	7,8
1940-1949	4,8	130,8	324,9	4,9	4,4
1950-1960	-114,3	75,2	760,6	5	6,7
1961-1980	-1.354,4	52,2	2.605,6	3,7	7,5
1981-1990	-4.164,2	66,8	21.196,5	1,2	15,2
1991-1999	-13.851	61,2	55.282,9	12	20
2000-2010	-40.841	65,1	189.918,9	19,7	30,8
Ortalama	-7.541,5	80,75	33.803,4	8,12	13,2

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

Türkiye'nin dış ticarette fazla vermesi, en azından açık vermemesi için ister ithal ikameci politikalar, ister ihracatı teşvik politikaları uygulanmış olsun, 1946'dan sonra sürekli açık vermiştir. Bunun elbette birçok nedeni vardır fakat burada, dış ticareti yapılan malların gözden geçirilmesi gerekir. Bunun için 2006-2010 döneminde, geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ticaret verileri incelenecektir. Bu veriler üç sınıftan oluşmaktadır; sermaye malları, ara mallar, tüketim malları, diğerleri.

Türkiye 2006 yılından 2010 yılına kadar sürekli dış ticaret açığı vermiştir. 2010 yılındaki açığı 107.324.993.000 TL'dir. Türkiye'nin açık vermesine neden olan dış ticaret ürünleri, sermaye mallarına ve ara mallara ödediği büyük meblağlardır. Dış ticaret fazlası veren ürünlerin hemen hemen tamamı tüketim mallarıdır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin emperyalistlere ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir. Tarımda olduğu gibi sanayide de ne üreteceği onların kararlarıyla belirlenmektedir, çünkü Türkiye sermaye mallarında ve ara mallarda tamamen onlara bağımlıdır ve sanayi tüketim mallarının çoğu, bu sermaye malları ve ara mallar ile üretilmektedir. Bir ülkede kapitalizmin gelişmiş kabul edilebilmesi için, tüketim mallarından daha çok üretim malları üretmesi gerektiği bilinmektedir (Çizelge 3.32).

Çizelge 3.32. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Dış Ticaret
A. İthalat (.000 TL) B. İhracat (.000 TL)

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010
Genel Toplam	A. 201.077.838 B. 123.341.871 - 77.735.967	A. 221.028.769 B. 139.340.197 - 81.688.572	A.258.691.207 B.170.573.070 - 88.118.137	A. 217.677.725 B. 158.481.951 - 59.195.774	A. 278.668.206 B. 171.343.213 - 107.324.993
1. Sermaye Malları	A. 33.618.612 B. 13.594.096 - 20.024.516	A. 35.027.739 B. 17.862.657 - 17.165.082	A. 36.225.125 B. 21.547.006 - 14.678.119	A. 33.206.812 B. 17.237.298 - 15.969.514	A. 43.249.797 B. 17.719.903 - 25.529.894
2. Ara Malları	A. 143.555.216 B. 54.549.359 - 89.005.857	A. 160.907.204 B. 64.218.845 - 96.688.359	A. 193.832.501 B. 87.269.279 - 106.563.222	A.153.639.542 B. 77.373.000 - 76.266.542	A. 197.452.105 B. 84.892.454 - 112.559.651
3. Tüketim Malları	A. 23.175.921 B. 54.452.449 + 31.276.528	A. 24.213.770 B. 56.719.873 + 32.506.103	A. 27.704.602 B. 61.059.275 + 33.354.673	A. 29.790.464 B. 63.005.667 + 33.215.203	A. 37.146.216 B. 68.111.250 + 30.965.034
4. Diğerleri	A. 728.088 B. 745.967 + 17.879	A. 880.057 B. 538.822 - 341.235	A. 928.979 B. 637.509 - 291.470	A. 1.040.907 B. 865.986 - 174.921	A. 820.088 B. 619.606 - 200.482

TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı, 2010'dan düzenlenmiştir.

1. Sermaye malları; (taşımacılık araçları hariç) ve sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleridir. 2. Ara mallar: sanayi için işlem görmemiş maddeler, sanayi için işlem görmüş maddeler, işlem görmemiş yakıt ve yağlar, yatırım mallarının aksam ve parçaları, taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları, esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş maddeler, esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş maddelerdir. 3. Tüketim malları: Binek otomobilleri, dayanıklı tüketim malları, yarı dayanıklı tüketim malları, dayanıksız tüketim malları, esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş mallar, esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş mallar, motor benzini, sanayi ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleridir. 4. Diğerleri: Başka yerde belirtilmeyen mallardır.

Dış Borçlar

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı kapitalizmi geliştiğinde, Osmanlı toprakları kapitalizmle tanışmaya başladı. Osmanlı Devleti'ni güç durumda bırakan borçlanmalar o zamanlarda yapılmaya başlandı. 1875 yılında yaklaşık 200 milyon sterlin borcu olan Osmanlı Devleti'nin tüm gelirleri 18 milyon sterlindi. Borçlar borçla kapatıldıkça borç miktarı artıyordu. Bugün Türkiye'de ilkel birikimin tamamlanamamasının önemli nedenlerinden birisi, Osmanlı'nın o yıllarda emperyalizmin ağına düşmesidir.

Osmanlı devleti borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiği için, 1881'de alacaklı devletlere ülkenin belli büyük gelirlerini toplamak üzere, Duyun-u Umumiye olarak bilinen Genel Borçlar Yönetimi İdaresini kurma hakkı tanıdı. O günden sonra, emperyalistler kendi alacaklarını yaklaşık 3.500 elemandan oluşan kendi örgütüyle tahsil etmeye başladı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin tamamen alacaklı emperyalistlerin güdümünde olması anlamına geliyordu.

Osmanlı Devletinden kalan borçlar 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması ile kabul edildi. Osmanlı Devletinden ayrılan yeni devletler paylarını ödeyecekti. Türkiye Cumhuriyeti, yükümlendiği 107.528.436 lira borcu 1950'li yıllarda bitirebildi.

1950'lere kadar borçlanmaya soğuk bakan Türkiye, 1950'den itibaren Osmanlı Devleti'nin borçlanmasına benzer bir şekilde hızla borçlanmaya başladı, 1958 yılına gelindiğinde, borçlarını ödeyemeyeceğini açıkladı, eski ifadeyle moratoryum (borç erteleme) ilan etti.

1980'lere gelindiğinde, Türkiye'nin dış borç stoku 15,7 milyar dolar oldu. Borçlar borçla kapatılmaya devam ederken, çığ gibi büyüdü ve 1990'da 52,3 milyar dolar oldu (Çizelge 3.33).

Çizelge 3.33. Türkiye'nin 1980–1990 Dönemi Dış Borç Stoku

Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar $)	Artış (%)	Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar $)	Artış (%)
1980	15,7	-	1986	34,3	24,73
1981	16,6	5,73	1987	43,1	25,66
1982	17,6	5,90	1988	42,7	-0,95
1983	18,8	6,94	1989	43,7	2,34
1984	22,6	20,21	1990	52,3	19,75
1985	27,5	21,68			

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

1991'de 53,6 milyar dolar borç yine sürekli artış göstererek 2000'de 118,6 milyar dolara yükseldi. Bu dönemin ortalarında Türkiye borç krizine girerek, emperyalistlerin finans kuruluşlarından borç alamayacak duruma geldi (Çizelge 3.34).

1999'da IMF ile yapılan stand-by anlaşması ile iç borçların dış borçlarla ikamesi sağlandı. Bu durum, yoksul halktan toplanan ve toplanacak olan vergiler vasıtasıyla komprador burjuvaziye ve modern tefeci olan finans çevrelerine kaynak aktarmaktan başka bir şey değildir.

2000'den itibaren Türkiye'nin borcu Osmanlı Devleti'nin iflas ettiği ve emperyalistlere tamamen teslim olduğu dönemdeki niteliğe sahiptir. 2000'de 118,6 milyar dolar olan dış borç stoku dur durak bilmeden yükselmeye devam etti ve 2006'da 185 milyar dolara yükseldi (Çizelge 3.34/B).

Emperyalizm sermaye ihracına başladığından beri, feodal, yarı feodal ve kapitalizmi gelişmemiş ülkeler, kalkınmak(!) için borç batağına saplandılar. Anapara ve faizlerini ödeyebilmek için ihracat gelirlerinin ithalat giderlerinden fazla olması gerekir. Halbuki Türkiye'nin 1923'den günümüze kadar uzanan sürecine bakıldığında, ihracatın ithalatı karşılama oranı sadece 1930-1939 ve 1940-1949 dönemlerinde ve sırasıyla %121,5 ve %130,8'dir (Ek Şekil 8).

Bir borcun yararlı kabul edilebilmesi için, sağladığı yararın maliyetinden fazla olması gerekir. Bunun belirlenebilmesi için birçok ölçüt kullanılmaktadır. Bu ölçütler: 1) Dış borçların ekonomideki verimliliği, 2) Ödemeler bilanço dengesi, 3) Dış borcun vadesi, 4) Dış borç servis kapasitesidir.

Dış borçların ekonomide verimli kullanılma kapasitesi, anapara ve faiz ödemeleri toplamından oluşan dış borç servisi ile sınırlıdır.

Ödemeler bilançosu dengesi, borçlanmanın dış âlem gelirleri ve giderleri arasındaki fark kadar borçlanmaya başvurulmasıdır. Bu farktan fazla miktarda borçlanmaya başvurmak, borçlunun ödeme güçlüğü içinde olduğunu gösterir.

Dış borcun vadesi, borç alan ülkenin dış kaynağa bağımlı olup olmadığını gösterir. Dış borcun vade sınırı, dış borç stoku içindeki uzun vadeli borcun artış hızı ile kısa vadeli borcun artış hızının eşit olduğu noktadır. Kısa vadeli borcun, borç stoku içindeki oranının diğerine göre artması, borç alanın ödeme güçlüğü içinde olduğunu gösterir.

Dış borç servis kapasitesi, dış âlem gelirlerinin dış âlem giderlerinden yüksek olması durumunda, bu farkın dış borç servisi ödemelerinde kullanılmasıdır. Eğer durum tam tersi ise ya birikmiş kaynaklar kullanılır ya da yeniden dış borca başvurulur. Dış borç servis oranının yüksekliği, borçlunun ödeme güçlüğü çektiğini gösterir. Dış borç servis kısa ve uzun dönem dış borç servis kapasitesi olarak değerlendirilir.

Kısa Dönem Dış Borç Sınırı

Kısa dönem dış borç servis kapasitesi: 1. Dış Borç Stoku/GSMH, 2. Dış Borç Stoku/İhracat, 3. Dış Borç Servisi/GSMH, 4. Dış Borç Servisi/İhracat, 5. Uluslararası Net Rezerv/Dış Borç Stoku ölçütlerine göre belirlenir.

1. Dış Borç Stoku/GSMH Oranı

Dış borç stokunun GSMH'den hızlı artması, bu oranın yükselmesine neden olur. Bu da borç yükünün arttığını gösterir. Bu öl-

çüte göre dış borcun GSMH içindeki payının %30-50 olması, borç alan ülkenin orta derecede borçlu, %50'yi geçmesi, çok borçlu olduğunu göstermektedir.·

Türkiye, 1965'den 2010 yılına kadar 1994-1999-2001-2002 yıllarında, sırasıyla %50,1-%54,9-%57,7-%56,2 oranlarıyla borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmiştir (Çizelge 3.34/A-3.34/B-3.34/C).

Çizelge 3.34.A. Türkiye'nin 1991–2000 Dönemi Dış Borç Stoku

Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar $)	Artış (%)	Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar $)	Artış (%)
1991	53,6	2,40	1996	79,4	4,80
1992	58,6	9,36	1997	84,2	6,12
1993	70,5	20,31	1998	96,4	14,49
1994	68,6	-2,62	1999	103,0	6,85
1995	75,7	10,31	2000	118,6	15,12

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

Çizelge 3.34.B. Türkiye'nin 2001-2006 Dönemi Dış Borç Stoku

Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar $)	Artış (%)	Yıllar	Dış Borç Stoku (Milyar $)	Artış (%)
2001	113,7	-4,13	2004	161,7	11,21
2002	130,2	14,51	2005	170,6	5,5
2003	145,4	11,67	2006	185	8,4

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

Çizelge 3.34.C. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri (Milyar $, %)

	Dış Borç Servisi/İhracat	Dış Borç Servisi/GSMH	Dış Borç Stoku/İhracat	Dış Borç Stoku/GSMH
1965	34,99	1,49	226,72	8,54
1966	27,79	1,00	234,25	7,83
1967	24,66	0,79	246,20	7,90
1968	25,89	0,71	302,47	8,32
1969	27,18	0,72	312,65	8,31
1970	33,90	1,05	321,34	9,94
1971	28,17	1,11	321,75	12,62
1972	34,29	1,38	258,88	10,43
1973	15,37	0,72	201,48	9,49
1974	14,99	0,60	189,36	7,59
1975	17,72	0,52	232,38	6,87
1976	15,73	0,58	214,96	7,85
1977	24,56	0,70	274,90	7,87
1978	15,87	0,54	294,95	10,10
1979	19,20	0,53	437,07	12,10
1980	95,05	0,29	454,59	19,34

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

Çizelge 3.35. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri (Milyar $, %)

	Dış Borç Servisi/İhracat	Dış Borç Servisi/GSMH	Dış Borç Stoku/İhracat	Dış Borç Stoku/GSMH
1981	58,09	0,63	307,21	20,21
1982	55,13	0,94	280,07	25,06
1983	63,77	6,03	335.87	31,80
1984	48,97	5,91	289,60	34,96
1985	49,77	5,92	320,13	38,09
1986	57,76	5,73	430,50	42,70
1987	49,79	5,90	394,78	46,79
1988	57,67	7,44	349,18	45,02
1989	59,61	6,44	359,16	38,82
1990	55,57	4,79	378,38	32,59

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

Çizelge 3.36. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri (Milyar $, %)

	Dış Borç Servisi/ İhracat	Dış Borç Servisi/GSMH	Dış Borç Stoku/İhracat	Dış Borç Stoku/GSMH
1991	55,2	5,4	369,4	34,0
1992	57,2	5,2	373,3	35,0
1993	52,1	4,3	431,4	38,0
1994	51,4	7,8	362,3	50,1
1995	40,2	5,3	338,0	42,6
1996	49,1	6,2	342,0	43,3
1997	47,2	6,4	323,2	44,1
1998	61,2	7,9	359,2	46,9
1999	68,8	9,8	382,8	54,9

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

Çizelge 3.37. Dış Borç Stoklarının ve Dış Borç Servislerinin GSMH ve İhracatla İlişkileri (Milyar $, %)

	Dış Borç Servisi/ İhracat	Dış Borç Servisi/GSMH	Dış Borç Stoku/İhracat	Dış Borç Stoku/GSMH
2000	79,00	8,3	427,00	44,70
2001	78,60	12,5	362,50	57,70
2002	80,00	12,5	359,30	56,20
2003	58,00	9,1	304,90	47,30
2004	48,30	7,8	254,80	41,20
2005	50,10	7,6	231,20	35,30
2006	46,80	7,6	243,00	39,50
2007	45,40	7,5	232,00	38,50
2008	40,40	7,2	209,80	37,30
2009	56,60	9,4	262,60	43,40
2010	48,80	7,5	254,10	39,40

Kaynak: TÜİK 1923-2010 İstatistikleri.

2) Dış Borç Stoku/İhracat Oranı

Dış borç stokunun ihracat gelirlerini aşması durumunda, borç alanın borç sınırını aştığını ve dış borca bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu duruma göre bu oranın %165-275 olması, borç alan ülkenin orta derecede borçlu, %275'in üzerinde olması, çok borçlu olduğunu göstermektedir.

Türkiye 1965'den 2010 yılına kadar 1965-1966-1967-1972-1973-1974-1975-1976-1977 yıllarında orta dereceli borçlu olurken, diğer yıllar, özellikle 1980'den sonra uygulanan neoliberal politikalar sonucunda çok borçlu ülke konumunda olmuş ve 2010 yılında hâlâ çok borçlu bir ülkedir (Çizelge 3.34/A/B/C-3.35-3.36-3.37).

3) Dış Borç Servisi/GSMH Oranı

Dış borç servisinin GSMH'ya oranı 1980-2000 döneminde sürekli artış göstermiştir. Bu durum, Türkiye'nin yerel kaynaklarla kendine yetmediğini, yatırımlara ayrılması gereken kaynakların borçların ödenmesinde kullanıldığını göstermektedir. Başka bir anlatımla, Türkiye'nin dış borçlanma sınırını aştığını, borçlanmanın verdiği zararın faydasından daha çok olduğunu göstermektedir (Çizelge 3.34/A/B/C-3.35-3.36-3.37).

4) Dış Borç Servisi/İhracat Oranı

Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen ölçütlere göre, Dış borç servisi/ihracat oranının %30'u aşması halinde, ülkenin çok borçlu olduğunu göstermektedir. Bu ölçüte göre Türkiye, 1965'den 1980'e kadar böyle bir güçlük içinde değilken, 1980'deki %95,01'lik bir oranla büyük ödeme güçlüğü içine girmiş ve bu durum 2010'da da devam etmektedir (Çizelge 3.34/A/B/C-3.35-3.36-3.37).

Uzun Dönem Dış Borç Sınırı

Uzun dönem dış borç servis kapasitesi iki ölçütle belirlenir. Bu ölçütlerden biri, ihracat ve ithalatın GSMH içindeki paylarının karşılaştırılması, diğeri ise yurtiçi tasarruf ve yatırımın GSMH içindeki payının karşılaştırılmasıdır.

Dış borçlanmanın rahatlıkla yapılabilmesi için, ihracatın GSMH içindeki payının ithalatın GSMH içindeki payından büyük olması beklenir.

Dış borçlanmanın rahatlıkla yapılabilmesi için, yurtiçi tasarrufların GSMH içindeki payının yatırımların GSMH içindeki payından yüksek olması beklenir. Bu durumda olan bir ülkenin dış kaynağa fazla ihtiyaç olmadığı anlamına gelmektedir. Türkiye'nin 1980-2000 arasında tasarrufların GSMH içindeki ortalama payının %21, yatırımların GSMH içindeki ortalama payının %23 olması, aynı dönemde dış borca ihtiyaç duyacağının göstergesidir. Bu, özellikle 2000 yılında tasarrufların GSMH'ya payının %18,1, yatırımların GSMH içindeki payının %22,6 olmasıyla daha belirgin hale gelmiştir (Çizelge 3.38/A).

Çizelge 3.38/A. Uzun Dönem Dış Borç Servisi Göstergeleri (%)

Yıllar	Yurt İçi Tasarruf/ GSMH	Yurt İçi Yatırım/ GSMH	İhracat/ GSMH	İthalat/GSMH
1980	16	19,6	4,2	11,3
1981	18,3	18,7	7	15
1982	17,1	18	10,3	16,2
1983	16,5	18,9	9,2	14,8
1984	16,5	17,9	11,7	17,7
1985	18,9	20	11,7	16,6
1986	21,9	23,1	9,8	14,5
1987	23,9	24,6	11,6	16,1
1988	27,2	26,1	12,8	15,8
1989	22,1	22,5	10,7	14,5
1990	22	22,6	8,5	14,6
1991	21,2	23,5	8,9	13,8
1992	20,9	22,8	9,2	14,3
1993	22,7	26,3	8,4	16,2
1994	23,1	24,5	13,8	17,8
1995	22,1	24	12,6	20,8
1996	19,8	25,1	12,5	23,1
1997	21,3	26,3	13,6	23,1
1998	22,7	24,4	14,2	24,5
1999	21,1	22,1	14,1	21,7
2000	18,1	22,6	13,5	26,9

Kaynak: DPT ve TÜİK verilerinden Aktaran Sevda Opuş.

Dış borçlanmanın rahatlıkla yapılabilmesi için, ihracatın GSMH içindeki payının ithalatın GSMH içindeki payından büyük olması beklenir. Türkiye'nin 1980-2000 arasındaki ihracatının GSMH içindeki payları ile ithalatın GSMH içindeki payları karşılaştırıldığında, birinci değerin %10, ikinci değerin %18 olduğu görülmektedir. Bu duruma göre, Türkiye kendisi için gerekli olan

dövizi karşılayacak durumda değildir. Özellikle 1999 ve 2000 yıllarındaki değerler karşılaştırıldığında, 1999'da ihracatın GSMH içindeki değeriyle ithalatın GSMH içindeki değerinin farkı %7,6, 2000'de ise %13,4'dür. Bu ölçüte göre Türkiye'nin uzun vadede borç ödeme güçlüğü içinde olduğu anlaşılmaktadır (Çizelge 3.38/B).

Çizelge 3.38/B. 2011'de Türkiye'nin İç ve Dış Borçları

Milyar TL	Ocak-Aralık
I. Toplam Borç Servisi	150,3
İç Borç Servisi	132,1
Anapara	97,1
Faiz	35,1
Dış Borç Servisi	18,2
Anapara	11,5
Faiz	6,7
II. Finansman	150,3
Toplam Borçlanma	121,0
Toplam İç Borç Çevirme Oranı	%84,5
Net Borçlanma	12,4
Net İç Borçlanma	14,6
Net Dış Borçlanma	-2,2

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, "Kamu Borç Yönetimi Raporu", Ocak 2012.

Emperyalistler, kârlı yatırım alanlarından daha kârlı olan sermaye ihracı ile geri bıraktırdıkları Türkiye'yi yüksek faizle borçlandırarak, kanını iliğini emmektedir. Elbette ki bunu Türkiye'nin hâkim sınıfları ile birlikte yapmaktadırlar, çünkü onların varlığı, göbekten bağlı oldukları emperyalistlerin varlığına bağlıdır ve varlıkları bu düzenin sürdürülmesine bağlıdır.

İç Borçlar

Türkiye'de iç borç stoku; devlet tahvilleri, hazine bonosu, konsolide borçlar ile T.C. Merkez Bankası'ndaki sağlanan kısa vadeli avanslardan oluşmaktadır. Tahvil, yabancı kaynaklardan uzun vadeli fon sağlayan borç senedidir. Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan tahvillerden süresi 6 aya kadar olanlara hazine bonosu, süresi daha fazla olanlara devlet tahvili denir. Konsolide borç ise, vadesi gelen borcun ödenmeyerek daha uzun bir vadeye yayılmasıdır.

Türkiye'de üretken emeğin GSMH içindeki payı azalırken, sermaye birikimi beklendiği veya sanıldığı kadar değilken, devletin dış borçların azaldığına dair müjdeler verilmektedir. Gerçekten de dış borçlar, iç borçlara oranla çok azalmıştır (Çizelge 3.38/B).

Dış borçlar azalmıştır, fakat bu değirmenin suyu nereden gelmektedir. Devlet ihraç ettiği borç senetlerini, bankalardan, kamu sektöründen, özel sektörden ve tasarruf sahiplerinden almaktadır. Devlet en çok bankalara borçlanmaktadır. Kamu sektörü, özel sektör ve tasarruf sahiplerinden alınan borçlar küçük miktardadır. Bankaların devlet tahvili kullanmasının nedenleri, senetlerin ödenmeme riski olmaması, vergiden muaf tutulması, ihalelerde kullanılmasıdır (Çizelge 3.39).

Çizelge 3.39. İç Borçların Alıcılara Göre Dağılımı (1993-2006) (Bin YTL)

Yıllar	Bono+Tahvil	Banka		Kamu Sektörü		Özel Sektör		Tasarruf Sahibi	
1993	330,0	256,9	%77,8	20,0	%6,1	8,8	%2,7	44,2	%13,4
1994	841,4	601,04	%71,5	82,5	%9,8	22,4	%2,7	134,9	%16
1995	1.665,5	1.359,5	%81,6	147,38	%8,8	59,16	%3,6	99,38	%6
1998	14.254	12.377	%86,8	1.143	%8	554	%3,9	180	%1,3
1999	26.886	22.946	%85,3	3.014	%11,2	565	%2,1	361	%1,3
2000	32.469	24.637	%75,9	6.593	%20,3	1238	%3,8	497	%0
2001	209.613	156.111	%74,5	46.403	%22,1	3075	%1,5	3442	%7,7
2002	125.303	99.903	%79,8	18.702	%14,9	5388	%4,3	247	%2,1
2003	158.238	119.459	%75,5	34.479	%21,8	4212	%2,7	51	%0,1
2004	163.596	140301	%85,8	18.084	%11,1	5180	%3,2	31	%0
2005	151.841	134.016	%88,13	14.189	%9,3	3626	%2,4	1170	%1
2006	116.231	102.837	%88,5	12.210	%10,5	1170	%1	5	%0

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, "Kamu Borç Yönetimi Raporu", Ocak 2012.

Devletin bütçe içinde artan borç ve faiz ödemeleriyle ilgili giderler, zaten dengesiz olan gelir dağılımını daha fazla bozmaktadır, çünkü bu borçlar, geniş emekçi kitlelerinden toplanan dolaylı ve dolaysız vergilerle ödenmektedir. Daha başka bir anlatımla, yüksek faizlerle alınan bu borçlar, emekçi kitlelerin kanı canı pahasına yarattığı değerleri, yerli ve çokuluslu finans kapitalin kasasına aktarmaktadır. Bunun ispatı, devletin yüksek faizlerle borçlandığı bankaların bu fonları çokuluslu dünya bankalarından sağlamasıdır. Üstelik bu bankaların aldığı borçlar, %100 devlet güvencelidir, daha doğru bir anlatımla söylenecek olursa, borcu egemen güçler yapıyor, fakat borçlu olanlar, başta tarım ve tarım dışındaki emekçiler, yoksul ve küçük köylüler, mikro işletmeler ve küçük işletmelerdir. Dışarıdan alınan borçlar çok büyük meblağlardır ve ödemesiz yıllar 3 ile 10 yıl arasındadır, uzun vadeler ise 8 ile 25 yıldır. Birkaç yıl sonra geniş halk kitlelerini daha büyük ekonomik ve toplumsal baskılar beklemektedir (Çizelge 3.40).

Çizelge 3.40. 2011'de Bankaların Hazine Garantisi İle Sağladığı Dış Borçlar

Borçlu	Kredi Adı/ Proje Adı	Kreditörü	Anlaşma Tarihi	Anlaşma Tutarı	Verilen Garanti Oranı (%)	Döviz Cinsi	Vade (Yıl)	Ödemesi Olmayan Dönem (Yıl)	ABD Doları Cinsinden Tutarı
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	Dördüncü İhracat Finansman Aracılık Projesi Ek Finansmanı	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	05.04.01	180.000.000	100	USD	28	7	180.000.000
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	Dördüncü İhracat Finansman Aracılık Projesi Ek Finansmanı	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	05.04.01	87.800.000	100	Avro	28	7	124.886.720
İller Bankası	Belediye Kanalizasyon ve Atıksu Tesislerinin Geliştirilmesi Projesi	Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı	22.06.11	12.784.000.000	100	JPY	25	7	159.441.257
Türkiye Kalkınma Bankası	KOBİ'ler ve Büyük İşletmeler İçin TSKB Kredisi/A	Avrupa Yatırım Bankası	04.07.11	75.000.000	100	Avro	12	3	108.825
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	KOBİ'ler ve Büyük İşletmeler İçin TSKB Kredisi/A	Avrupa Yatırım Bankası	04.07.11	7.500.000	100	Avro	8	3	139.310.000
Türkiye Halk Bankası	AKKB-Halkbank KOBİ Kredisi	Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası	21.11.11	100.000.000	100	Avro	8	3	139.310.000

Türkiye Kalkınma Bankası	Özel Sektör Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Projesi-Ek Finansman	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	05.12.11	114.300.000	100	USD	25	10	154.224.990
Türkiye Kalkınma Bankası	Özel Sektör Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Projesi-Ek Finansman	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	05.12.11	135.000.000	100	USD	25	10	135.000.000
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	Özel Sektör Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Projesi-Ek Finansman	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	05.12.11	69.300.000	100	Avro	28	7	93.506.490
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	Özel Sektör Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Projesi-Ek Finansman	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	05.12.11	100.000.000	100	USD	28	7	100.000.000
Türkiye Vakıflar Bankası	"Vakıfbank İklim Değişikliği Finansmanı İmkânları (MidSEFF)"	Avrupa Yatırım Bankası	30.12.11	75.000.000	100	USD	12	3	96.742.500
Toplam									1.396.851.957

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, "Kamu Borç Yönetimi Raporu", Ocak 2012.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarında, temel üretim aracı tarımdı ve buna bağlı olarak üretim ilişkilerinin esasını tarımdaki ilişkiler oluşturuyordu. Doğal ekonomi egemendi ve kapitalist ilişkiler ağır bir şekilde ortaya çıkıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında %89,01 oranında olan tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık dallarındaki istihdam, 2006'da %33,24'e kadar azalmıştır. Buna bağlı olarak diğer faaliyet kollarında da değişiklikler olmuş, temel faaliyet kollarından imalat sanayindeki istihdam %3,39'dan %17,57'ye, toptan ve perakende ticaret %2,65'den %19,13'e yükselmiştir (Çizelge 4.1 ve 4.2), (Ek Şekil 77-78).

Çizelge 4.1. Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam I (Bin Kişi)

Yıllar	Toplam Dönem Ortalaması	Tarın Ormancılık Avcılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat Sanayi	Elektrik Gaz ve Su
1923-1929	5.538	4.911 (%89,01)	30 (%0,54)	188 (%3,39)	1 (%0,00)
1930-1939	6.566	5.757 (%87,68)	49 (%0,75)	256 (%3,90)	2 (%0,01)
1940-1949	7.776	6.663 (%85,7)	73 (%0,94)	449 (%5,77)	3 (%0,03)
1950-1960	10.395	8.064 (%77,91)	109 (%1,04)	660(% 6,35)	7 (%0,07)
1961-1980	14.116	8.357 (%59,2)	162 (%1,15)	1.430 (%10,20)	27 (%0,19)
1981-1990	17.596	8.350 (%47,45)	207 (%1,18)	2.364 (%13,43)	47 (%0,27)
1991-1999	20.451	8.853 (%43,28)	157 (%0,77)	3.126 (%15,28)	88 (%0,43)
2000-2006	21.687	7.209 (%33,24)	105 (%0,48)	3.812 (%17,57)	92 (%0,42)

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

Çizelge 4.2. Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam II (Bin Kişi)

Yıllar	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Toptan ve Perakende Ticaret Lokanta ve Oteller	Ulaştırına Haberleşme ve Depolama	Mali Kurumlar Sigorta Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumları Yardımcı İş Hizmetleri	Toplum Hizmetleri Sosyal ve Kişisel Hizmetler
1923-1929	81 (%1,46)	147 (%2,65)	23 (%0,42)	16 (%0,29)	141 (%2,54)
1930-1939	124 (%1,89)	174 (%2,65)	33 (%0,50)	18 (%0,27)	153 (%2,33)
1940-1949	135 (%1,74)	197 (%2,53)	39 (%0,50)	20 (%0,26)	196 (%2,52)
1950-1960	367 (%3,53)	484 (%4,66)	97 (%0,93)	59 (%0,57)	513 (%4,94)
1961-1980	672 (%4,76)	955 (%6,76)	424 (%3)	200 (%1,42)	1.143 (%8,10)
1981-1990	955 (%5,42)	1.802 (%10,24)	722 (%4,10)	389 (%2,21)	2.170(%12,33)
1991-1999	1.224 (%5,98)	2.674 (%15,2)	904 (%4,42)	495 (%2,42)	2.933(%14,34)
2000-2006	1.123 (%5,18)	4.149 (%19,13)	1.074 (%4,95)	787 (%3,63)	3.331 (%15,36

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

1927'de çıkartılan Teşvik-i Sanayi kanunu ile burjuvaziye vergi indirimi sağlandı, yeni kurulan fabrikalara kamu mülkiyetinden araziler ve binalar verildi ve mamul mallara ulaştırma ve depolama olanakları sağlandı. Bu dönemin tüm faaliyetleri İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen ekonomik politikalara uygun olarak yapıldı. Devletçilik, kapitalistlerin en büyük dayanağı idi. Aşar vergisi vasıtasıyla yoksul ve küçük köylülerin bir kısmı topraktan ve üretim araçlarından kopartılarak, sanayi kesimine özgür emek sağlandı. Bununla birlikte Medeni Kanun ile miri toprak düzeni kaldırılarak, büyük toprak mülkiyeti edinmenin yolu açıldı.

1923-1929 döneminde istihdam edilenlerin ortalaması 5.538.000 kişinin %89,01 tarım, ormancılık, avcılık, balıkçılık faaliyet kolundaydı. Diğer faaliyet kollarından imalat sanayinde ça-

lışanlar, toplam çalışanların %3,39'unu, toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde çalışanlar %2,65'ini oluşturuyordu. 1927 sanayi sayımına göre, imalat sanayinde 237.000 işçi çalışıyordu ve bunların %46'sı dört kişiden daha az işçi çalıştıran mikro işletmelerde istihdam edilmekteydi.

1930-1939 döneminde, kapitalist dünya bunalım içindeydi. Bu dönemde, egemen güçlerin bir kesimi "hür teşebbüsçü" iken, hâkim olan görüş ve uygulamalar, "devlet korumacılığı" altında 1930'lardan itibaren oluşturulan devletçilikti. Bu dönemdeki sanayi kuruluşların mayasında devletten ihale yoluyla sağlanan kaynaklar vardı. Özel sanayide çalışanlar, devlet sanayii ile rekabet halinde değil, iki sektör birbirinin tamamlayıcısı idi.[105] 1930-1939 döneminde istihdam edilenlerin ortalaması 6.560.000 işçinin %87,68'i tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründe, %3,90'ı imalat sanayinde, %2,65'i toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde idi.

1940-1949 dönemi savaş yılları idi. Bu dönemin ilk yarısında tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el konurken daha sonra tarım ürün fiyatları yükseltildi. 1944'de konulan toprak mahsulleri vergisi, yoksul ve küçük köylüye çok ağır yük getirdi. Bu dönemin en büyük özelliklerinden birisi, savaş zenginlerinin mantar gibi türemesiydi. Bütün bunlar olurken yoksul ve küçük köylülerin, ücretlilerin, maaşlıların gelirleri sürekli düşüyor ve toplumsal huzursuzluk her geçen gün artıyordu. Bu durumu ustalıkla kullanan ABD yanlısı Demokrat Parti, CHP'yi çok partili düzene geçmeye zorlamış ve bunu sağlamıştır. İktidardaki Almanya yanlısı CHP'nin yerine ABD yanlısı Demokrat Parti geçmiştir. Bir başka anlatımla, komprador büyük burjuvazinin ve toprak ağalarının iki kliği arasındaki çatışma, ABD yanlısı kliğin iktidara gelmesiyle şimdilik son bulmuştu. Bu dönemde istihdam edilenlerin ortalaması 7.776.000 işçinin %85,7'si tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe, %5,77'si imalat sanayinde, %2,53'ü toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde idi.

105 Sina Akşin - Bülent Tanör - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, s. 326-329.

1950-1960 döneminin başında, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte devlet işletmelerinin özel teşebbüse devredilmesi beklenmiş, fakat devletçilik politikaları daha da yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Bu dönem Türkiye'nin dış yardım, dış ticaret ve yabancı sermayeyi teşvik politikalarıyla borç batağına saplandığı dönemdir. Devlet bu yükümlülük altında iken, egemen güçler servetlerine servet katıyor, geniş halk kitleleri giderek yoksullaşıyordu. Dönemin sonunda, Almanya yanlısı CHP, geniş halk kitlelerine sınırlı da olsa bazı demokratik haklar sağlayarak onları arkasına aldı ve 27 Mayıs darbesiyle ABD yanlısı DP'yi iktidardan uzaklaştırarak tekrar iktidara geldi.

Bu dönemde istihdam edilenlerin ortalaması 10.395.000 işçinin %77,91'i tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe, %6,35'i imalat sanayinde, %4,66'sı toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde idi. İnşaat, bayındırlık işlerinde de hareket olmuş, bir önceki dönemin iki katına çıkarak, toplam istihdamın %3,53'e yükselmiştir.

1961-1980 dönemi ithal ikameci dönem olarak adlandırılır. Bu dönemde yabancı sermaye, kompradorlar aracılığıyla şirketler kurmaya başladı. Dönemin dış ticaret açıkları Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin ülkeye getirdiği dövizle kapatılmaya çalışıldı. 1961 yılında OECD bünyesinde kurulan şirketler birliği, Türkiye'yi denetim altında tutmuş, 1968'den itibaren IMF aracılığıyla paranın değeri düşürülmüş, ticarette liberalleşmeye gidilmiştir. 12 Mart 1971'den sonra oluşturulan yarı askerî rejim, grevleri ve toplu sözleşmeleri askıya almış, ücretleri dondurmuştur. Bu dönemde istihdam edilenlerin ortalaması 14.116.000 işçinin %59,2'si tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe, %10,20'si imalat sanayinde, %4,76'sı inşaat ve bayındırlık işlerinde, %6,76'sı toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde idi.

1981-1990 döneminde, daha önce uygulanan politikalar sonucu Türkiye ekonomisi yine krize girmiştir. Her krize girildiğinde geniş halk kitlelerine bu sefer düze çıkacağız vaadiyle yeni ekonomik reçeteler sunulduğu gibi, bu kez de IMF'nin güdümünde

neoliberal politikalar uygulanırsa krizden çıkılabileceği umudu yayılmıştır. Bu politikalar akıllardan hiç çıkmayacak olan 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen ve arkasından 12 Eylül askerî faşist darbesiyle birlikte uygulanan politikalardır. 27 Mayıs darbesinin dış kaynağı Almanya emperyalizmi iken bu darbenin dış kaynağı ise ABD emperyalizmidir.

Bu darbeden önce bütün ilerici devrimci kişiler, sendika temsilciler hapishanelere doldurulduktan sonra, o güne kadar kazanılmış ne kadar ekonomik ve demokratik hak varsa hepsi baskıyla zulümle emekçi kitlelerden geri alınmaya başlandı.

1980'lere kadar daha önce de belirtildiği gibi, tarımdaki küçük üreticileri destekleyen politikalar uygulanmıştı. Bu kez tam tersi bu küçük üreticileri mülksüz hale getirme politikaları uygulanmaya başlandı. Tarım ürünlerini destekleme kapsamındaki ürünlerin sayısı azaltıldı, destekleme alım miktarları azaltıldı. Bir önceki dönemde ithal ikameci politikalar uygulanırken bu kez ihracata dönük politikalar uygulanmaya başlandı. Hangi politikalar uygulanırsa uygulansın, sonunun yine kriz olacağını Türkiye'nin emperyalizmin güdümünde bir ülke olduğunu bilenler bilir. Yine öyle oldu. Bu kez 1994 yılında Türkiye ekonomisi yine krize girdi. Yine bin bir vaatle bu krizin mutlaka çözüleceği geniş halk kitlelerine anlatılmaya başlandı. 5 Nisan kararları olarak bilinen "ekonomik önlemler uygulama planı" adı altında ortaya konan plan, 12 Eylül'de uygulanan 24 Ocak kararlarından sonra emekçilere yönelik büyük saldırılardan oluşuyordu. 5 Nisan kararlarına göre, ücretler, maaşlar ve tarımsal destekler düşürülecekti. Kamu kesiminin açıkları azaltılacaktı. Devletin mal ve hizmet üretimi alanındaki faaliyetleri azaltılacaktı. Önceleri de emperyalizmin büyük oranda güdümünde olan Türkiye ekonomisi, artık tamamen onların güdümündeydi.

Bu dönemde istihdam edilenlerin ortalaması 17.596.000 işçinin %47,45'i tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe, %13,43'ü imalat sanayinde, %5,42'si inşaat ve bayındırlık işlerinde, %10,24'ü toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde idi.

1991-1999 döneminde, 1980'den itibaren uygulanan neoliberal politikalarla birlikte Türkiye, emperyalizmin tamamen güdümüne girmiş ve buna bağlı olarak ekonomik krizleri daha da derinleşmiştir. Bu dönemin sonlarına doğru 1998 Aralık ayında IMF ile stand-by anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmadan sonra tarım destekleri ortadan kaldırılmış, çiftçilere verilen kredi ve girdi destekleri kaldırılmış, KİT'ler özelleştirilmiş, kooperatif ve birliklerin öncelik hakları ortadan kaldırılmıştır. Böylece Türkiye tarımı, dünya piyasalarına karşı korumasız bırakılarak çökertilmiştir.

Emperyalist tekellere tamamen teslim edilen Türkiye tarımı, kendine yetemez hale geliyor, küçük ve orta ölçekli tarımsal işletmeler ya çöküyor ya da can çekişiyor. Artık Türkiye'deki tarım bu ülkenin insanlarının gereksinimlerine göre değil, dünya tekellerinin isteklerine göre yapılıyor.

Türkiye'de ekim alanlarının azalmasının, tarımsal ihracatın düşmesinin ve buna bağlı olarak tarımsal ithalatın artmasının altında yatan gerçekler bunlardır. Türkiye'deki üretim, faaliyet kollarına göre değerlendirirken, tarım kesimindeki istihdam azalmasının, Türkiye sanayiinde gelişme olduğunun işareti olarak anlamanın bir yanılsama olduğunun bilinmesi gerekir.

Bu dönemde istihdam edilenlerin ortalaması 20.451.000 işçinin %43,28'i tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe, %15,28'i imalat sanayinde, %5,98'i inşaat ve bayındırlık işlerinde, %15,2'si toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde idi.

2000-2006 dönemine damgasını vuran IMF ve Dünya Bankası kılavuzluğunda uygulanan ekonomik programlar ardından 2001'de yine ekonomik krize girilmesi ve yine aynı örgütün direktifleriyle Kemal Derviş tarafından ekonominin yönetilmeye başlanmasıdır. Bu anlayışa göre, Türkiye'nin cari açığını kapatmak için küresel mali desteğe gereksinim vardır ve bu destek de IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla sağlanacaktır.

Türkiye'de ezelden beri süregelen emek karşıtı uygulamalar AKP yönetiminde her geçen gün artarak sürmektedir. Bu uygulamalar meyvesini vermekte, başta TÜSİAD üyelerinin olmak üzere, tarikat ve cemaatlerin finansal durumu her geçen gün daha da

büyümektedir. Elbette buradaki komprador burjuvazinin durumu böyle olunca, birlikte çalıştıkları emperyalist finans kapitalistleri çok mutludur ve ağızları kulaklarındadır, çünkü bugüne kadar kendilerine uygun çok yönetimler gördüler ama isteklerini eksiksiz yerine getiren böylesi bir yönetimi hiç görmediler.

2000-2006 döneminde istihdam edilenlerin ortalaması 21.687.000 işçinin %33,24'ü tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık sektöründe, %17,57'si imalat sanayinde, %5,18'i inşaat ve bayındırlık işlerinde, %19,3'ü toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otellerde idi.

Toplam istihdamda tarımın payı ele alındığında, AB ülkelerinde bu oran %2,2 (İngiltere) ile %20,8 (Yunanistan) arasında değişmekte olup, ortalama %5 düzeyindedir. Türkiye'de ise bu oran 2000-2006 ortalaması %33'dür. Türkiye ekonomisinin istihdam yönünden halen tarım ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Gelir dağılımının tarım sektörü aleyhine gelişmesi, sanayi, ticaret, hizmet vb sektörlerinin yeterince istihdam olanağı yaratamamasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, istihdamda tarımın payı her geçen yıl sürekli azaldığı halde, hâlâ birinci sırayı korumaktadır.

TARIM FAALİYETLERİNDE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Toprak Dağılımının Geçmişi

Merkezî feodal Osmanlı devletinde, toprak mülkiyeti devlete aitti. Tanzimat döneminden itibaren, toprağın kullanım hakkı bireylere verilmeye başlandı. Buna bağlı olarak toprağın sadece kullanım hakkı alınıp satılıyordu. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, toplumsal yapı, toprakların çeşitli şekilde gaspıyla oluşan büyük toprak sahipliği, tımarın en küçük birimlerinin bağımsızlaşması ile ortaya çıkan küçük üretici köylülük ve geçinemeyecek kadar küçük topraklara sahip olanlarla hiç toprağı olmayanların

oluşturduğu yoksul köylülükten ibarettir. Bugüne kadar toprak reformuyla ilgili üç yasa çıkartılmış ve hiçbiri uygulanmamıştır:

1. 1945 tarihli 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası", yirmi sekiz yıl yürürlükte kalmıştır. Bu yasanın kamulaştırılacak topraklarla ilgili en önemli kuralı 1950'de 5618 sayısı kanunda değiştirilerek, toprakların kamulaştırılma ve dağıtılma olasılığı tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde; 22.313 646 dekar hazine arazisi ile özel kesimden kamulaştırılan 54.252 dekar arazi topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılmıştır. Bu dönemdeki tarım bakanlarından birinin, toprak reformuna başından beri Adnan Menderes ile birlikte karşı olan büyük toprak ağası Cavit Oral'ın olduğunu bilmek önemlidir.

2. 1973 tarihli 1757 sayılı "Toprak ve Tarım Reformu Yasası", üç yıl yürürlükte kaldıktan sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilerek yürürlükten kaldırılmıştır.

3. 1984 tarihli 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Yasası" ile 1 dekar toprak bile dağıtılmamıştır.

Türkiye'deki toplumsal yapı, nicel değişiklik göstermeye devam etmektedir, yani Türkiye'de feodal yapı yavaş ve sancılı olarak çözülmeye devam etmektedir. Toprakların toplumsal sınıflara göre dağılımı, neredeyse Osmanlı devletinden miras kaldığı şeklindedir. Cumhuriyet'ten önce iktidarda bulunan ve emperyalizme göbekten bağlı olan büyük toprak ağaları, aracı büyük burjuvazi hâlâ iktidardadır.

Osmanlı topraklarındaki yoksul ve küçük köylü üreticilerin, geçimlerini sağlayamaması nedeniyle çift bozarak kentlere akın etmesiyle, ilk kez topraktan ve üretim araçlarından kopma gerçekleşmeye başladı. Kentlerde onları istihdam edecek kapitalist işletmeler yoktu. Kırsal kesimde durum böyleyken, kentlerdeki küçük zanaatkârlar da Avrupa'dan gelen ve düşük gümrük vergileriyle ülkenin her yanına dağıtılan kaliteli ürünlerle rekabet edemiyor, işyerlerini kapatarak, özgür emekçilere dönüşüyordu.

"Merkezi Osmanlı feodal yapı, Tanzimat döneminde, özel mülkiyet düzenine geçilmeye başlanmasıyla çözülmeye başladı. Fakat

Osmanlı yönetimi, karşısında büyük toprak sahibi işletmeler istemediğinden, 1858'de çıkartılan Arazi Kanunnamesi, kişilere toprağın mülkiyet hakkını değil, kullanım hakkını tanıyordu ve buna bağlı olarak toprakların sadece kullanım hakkı alınıp satılıyordu. Bu dönemde, sürekli yeni topraklar açıldığından ve emek kıtlığı olduğundan küçük üretim yaygındı."[106]

"Tanzimat döneminde, daha önceden kendilerine vergi toplama hakkı verilen mültezimlerin çeşitli yollarla edindikleri toprakların çoğuna el konularak küçük köylülere dağıtıldı. Bu dönemde, küçük üretim çok yaygın olduğundan, ücretler yüksek kalmış ve Çukurova dışında ücretli işçi bulunamadığından, kapitalist işletmeler oluşmamıştır. Boş toprakların olmadığı yerlerde ya da boş toprak olduğu halde, toprağı işleyecek bir çift öküzü olmayan, kötü hasatlar ve sürekli borçluluk nedeniyle öküzlerini elden çıkarmak zorunda kalan köylü haneleri ise, ağaların topraklarında ortakçı olarak çalışmak zorunda kalıyorlardı."[107]

1860'da Batı Anadolu'da toprak, daha çok uzun nadas yöntemiyle kullanılıyordu. Geniş toprak elde etmek için, ormanlar yakılıyor, ağaçlar kesiliyor ve böyle elde edilen topraklar, bir ile sekiz yıl işlendikten sonra, altı ile on yıl arasında nadasa bırakılıyordu. Batı Anadolu'da, bu dönemde yüksekliği 100 metreden az yerlerde orman bırakılmadı ve Aydın Dağları'nın doğu ve batı ucundaki ormanlar ortadan kalktı.

"1866'da çıkarılan bir yasayla yabancı uyruklulara toprak satın alma hakkı tanındıktan sonra, toprak sahipleri yeniden üretimi gerçekleştirmek için gereksinim duyduğu parayı sağlamak amacıyla hızla topraklarını elden çıkarmaya başladı. Toprakları satın alanlar İngiliz, Ermeni ve Rum tüccarlardı. 1868'de, İzmir yakınlarındaki tarıma elverişli toprakların kırk bir İngiliz tüccarının eline geçtiği söyleniyordu."[108]

---

106 Şevket Pamuk, *Osmanlı İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yay., 1999, s. 173.

107 A.g.e., s. 174.

108 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., 1975, s. 101.

Birinci Meşrutiyet döneminde, geniş tarım topraklarına sahip Anadolu'da, devletin, topraklarını dağıtmaya başlamasıyla Asya tipi üretim biçimi çözülüp, yerine feodal üretim biçimi geçerken, Batı ve Güney Anadolu bölgelerinde kapitalist üretim biçimi yaygınlaşıyordu.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, merkezî devlet, bir türlü denetimini kuramamıştı. Bölgedeki aşiret reisleri, siyasal, toplumsal ve iktisadi güçlerini sürdürüyorlardı. Aşiretler yerleşik tarıma başlayınca, büyük toprak sahiplerine dönüşüyor, yarı feodal olarak nitelendirilebilecek üretim ilişkileri ağırlık kazanıyordu. 20. yüzyılın başlarındaki tarım sayımları, Güneydoğu'nun, Adana'dan sonra en eşitsiz toprak dağılımına sahip bölgesi olduğunu ortaya koymuştur.

"19. yüzyılın başlarında, ayanın siyasal gücü sınırlandı, devlet adına vergi toplama tekelleri ellerinden alındı. Denetimleri altındaki toprakların bir bölümü de ellerinden alınarak, Türk ve Rum küçük üreticilere dağıtıldı. 19. yüzyılın geri kalan bölümünde, küçük ve orta mülkiyet birlikte var oldu. Yıl boyu ücretli işçi kullanan büyük işletmelere de rastlamakla birlikte, büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu, topraklarını ortakçılık yoluyla köylü hanelerine kiralayarak işletmeyi tercih ediyorlardı."[109]

"Yabancılara toprak mülkiyeti hakkının tanınmasından sonra, Ege'de büyük topraklar satın alan İngilizler, küçük üretimin yaygın olmasından dolayı, emek kıtlığı nedeniyle, bu toprakları satmak zorunda kaldılar. Avrupalılar sömürgelerinde, vergilerle ve gerekirse zor kullanarak, var olan üretim ilişkilerini parçalamakta, kırsal kesimde ücretli işçiler yaratmaktadır. Oysa Osmanlı devleti, siyasal bağımsızlığını kaybetmemişti ve küçük üreticiler, devletin mali temelini oluşturuyordu. Osmanlı yöneticileri, İngiliz sermayedarlarının baskılarına karşın, köylü üreticileri topraklarından koparmak için zor kullanmaya yanaşmamıştı."[110]

109 Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yay., s. 178-179.

110 A.g.e., s. 178.

Avrupa'da küçük üreticiler, devletin de desteğiyle topraklarından zorla atılarak, geniş tarım işletmeleri oluşturulmuştu. Marx, İngiltere'deki küçük üreticilerin topraklarından atılarak, bu topraklarda hayvancılık yapılmasını ilkel birikime örnek olarak verir. Osmanlı devletinin temel gelir kaynağı küçük üreticilerin oluşturduğu artıdeğer olduğundan, bu topraklarda kapitalizmin iki ayağı üzerine dikilmesi anlamına gelen ilkel birikim, devlet eliyle böyle engellenmişti.

İkinci Meşrutiyet döneminde, toprak sahiplerinin yürürlükte bulunan yasalarca korunan haklarının çiğnenmemesi ve sahibi oldukları topraklardaki tasarruf haklarının korunması koşuluyla, köylülerin toprak sahibi olmasını kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılıyordu. Bunun yanında, aşarın kaldırılması için kadastro çalışmalarına başlanıyordu.

17 Şubat 1925 yılında, tarımda aşar vergisi kaldırılarak, köyler para ekonomisine açıldı, sanayi kesimine özgür emek sağlanması yolunda ilk adımlar atıldı. Bu, tarımda kapitalist üretim ilişkilerini ortaya çıkardı. Toprakta özel mülkiyet hakkı Avrupa'da yüzyıllar önce varken, bu hak Türkiye'de Cumhuriyet döneminde tanındı. Elbette ki bu, ilkel birikimin yavaş ve küçük boyutlarda da olsa gelişmesini sağladı.

"Miri toprak düzeni kaldırılarak, büyük mülkiyete ağırlık tanıyan ekonomik düzen Medeni Kanun'la getirilerek, tarımda kapitalistleşmenin önü açılmıştı."[111]

"Topraktan ve üretim araçlarından kopan küçük üretici köylülerin bir kısmı büyük kentlere iş aramaya giderken, diğerleri büyük toprak sahiplerinin topraklarını emek veya ürün karşılığında, borç, faiz ve vergi yükü altında işletmeye çalışırlardı."[112]

"Türkiye'deki küçük üretimin kaynağı, merkezî feodal Osmanlı devletinin tımar sistemiydi. Osmanlı'dan Cumhuriyete aktarılan tarımsal yapı; büyük çiftçilik-ağalık, tımarın en küçük birimleri-

111 Ali Gevgilili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yay., 1989, s. 44.

112 A. Şnurov, *Türkiye Proletaryası*, Çev. Güneş Bozkaya, Yar Yay., 2006, s. 35.

nin bağımsızlaşmasıyla ortaya çıkan küçük çiftçilik ve küçük topraklı ırgat köylülük öğelerinden oluşmaktadır."[113]

Anadolu'nun işgali sonucu topraklardan göç eden, varlıkları ellerinden alınan, üretim araçları tahrip edilen köylülerin üretemez hale gelmesi, tarım kesimini olumsuz etkilemişti. Toprakların büyük bir kısmı miri kaldı. Güneydoğu yöresinde aşiret (feodal benzeri) yapısının ortaya çıkardığı büyük toprak ağalığı ve ona bağlı köylüler tarımsal üretimin ana kaynağıydı. Ege yöresinde ise, pazar için üreten büyük çiftlikler görülüyordu. Eski tımar sisteminin yarattığı ayan vb toprak sahipliği de bu arada anılmalıdır. Küçük toprak sahibi köylüler ise, geçimlik üretim yapmaktan ibaret olanaklarıyla yokluk yoksulluk içerisinde çırpınıyorlardı.

"Anadolu'da tarıma genel olarak, aile emeği ile üretim yapılan geçimlik küçük köylü işletmeleri egemendi ve son derece geri teknoloji kullanan ilkel bir yapıya sahiptiler."[114]

Nüfusun çoğunluğunu göçebe Kürt aşiretlerinin oluşturduğu Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nde ise, yarı feodal üretim ilişkileri ağırlıktaydı.

Mustafa Kemal, Tarsus'ta büyük arazi sahiplerinin çıkarlarını koruyacağına dair şöyle güvence veriyordu: "Şimdiye kadar, sizi anlayan, sizin büyük ruhunuzu takdir eden bu arkadaşınızın sizin için, sizin refahınız ve istikbaliniz için neler düşündüğünü, bundan sonra da inşallah maddi semereleriyle öğrenmiş olacaksınız."[115]

"1925'de aşarın kaldırılmasıyla, tarımsal ürünler mültezimler aracılığıyla değil (%20 dolaylarında ürünü mültezimler alıyordu), ticaret etkinlikleriyle pazara aktarılmaktaydı. Aşarın kaldırılması, köylü gelirlerinde bir artış yaratmış gibi görünmektedir. Fakat devlet, bu açığı yine yeni vergilerle kapatmaya çalışmıştır (Aşardan doğan açık, 1926'da esas olarak gazyağı ve şekere konan do-

113 Ahmet Atalık, *Tarım Bir Kültürdür Tekelleştirilemez*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Genel Merkezi http://www.antimai.org/kitap/tarimkitap.htm

114 Necdet Oral, *Tarımda Cumhuriyet Masalları*, http://bianet.org/biamag/tarim/25351

115 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yay., s. 140.

laylı vergilerle kapatılmaya çalışılmıştı). Bu vergiler kentlilerden de alındığından, bir ölçüde, köylünün yükünün azaltıldığı ve buna dayanarak, kentlerden köylere kaynak aktarıldığı söylenebilir."[116]

Halk arasında öşür diye adlandırılan aşar, ayni vergi demektir. Küçük üreticinin ürettiği ürünün bir kısmı, devlet görevlileri tarafından ellerinden alınırdı. Bu, küçük üretici için elbette büyük bir yüktür, fakat vergilerin para olarak alınmaya başlanmasıyla, hasat kötü olduğu dönemlerde yıkıma neden oluyordu. Küçük üreticinin ürününü pazara götürmesiyle pazar ekonomisi canlanırken, yeniden üretimi gerçekleştiremeyenler, topraktan ve üretim araçlarından kopuyordu.

Bu dönemde, hükümet bir yandan topraksız köylülere toprak dağıtmayı düşündüğünü söylerken, diğer yandan büyük toprak sahiplerini koruyordu. Başbakan İsmet İnönü, 1929'da şöyle diyordu: "Büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz."[117]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 1936'nın kasım ayında, bir yandan, "Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehâl lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır" diyor, diğer yandan da "bundan fazla olarak, büyük araziyi modern vasıtalarla işletip, vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek" istediklerini söylüyordu. Mustafa Kemal 1937 Kasım'ında, TBMM'ni açış konuşmasında, "Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet almasıdır." Daha sonra, 1945 ilkbaharında, Mustafa Kemal'in bu düşüncesini temel alan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) çıkarıldı.[118]

---

116 Sina Akşin - Bülent Tanör - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, Milliyet Kitaplığı, s. 319.

117 M. Asım Karaömerlioğlu, *"Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi", Birikim*, Sayı: 107, s. 1.

118 A.g.e., s. 2

Bu dönemle ilgili olarak, Türkiye'deki toprak dağıtımı hakkında net bilgiler olmadığından, bu konuda çalışmalar yapanlar da yakınmaktadırlar. Konuya biraz da olsa açıklık getirebilmek için, dönemin yöneticilerinin söylediklerinden birkaç örnek verilebilir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 1934 Haziran'ında şöyle demektedir:

"Bugün memleketin beş milyon nüfusu başkalarının toprağında çalışmaktadır. Bu suretle toprakla uğraşanlar, ancak kara ekmek yiyebilecek haldedirler. Türk köylüsü Türk'ün efendisidir, demek adeta süsten ibaret kalıyor. Bazı vilayetlerin yarısından fazlasında köylü başkalarının elinde olan topraklarda çalışmaktadır. Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardır. Bunları topraklandırmak Türk'ün ve toprağın efendisi yapmak bizim en birinci borcumuzdur."[119]

Benzer bir yaklaşım 1937 İlkbaharı'nda Anayasa değişiklikleri bağlamında da vurgulanır: "On sekiz milyon Türkün on beş milyonu çiftçidir. Bu on beş milyonun birçoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini yani Türkün ekseriyetini kendi ekonomik mukadderatına sahip kılarak bu memleket için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir."

Yukarıdaki örneklerden, o dönemde Türkiye'de bir toprak sorunu olduğu görülmektedir. 1933'de Türkiye tarımı hakkında bir kitap yazan Sovyet araştırmacı P. M. Zhurovsky, 1920'ler sonunda, ailelerin %5'inin toprakların %65'ine sahip olduğunu belirtiyordu.

1930'larda, modern Türkiye'yi yaratma düşüncesinin egemen olduğu tek parti döneminde, İktisat Bakanı Celal Bayar, 1936 Mart ayında "Türkiye bir tarım ülkesi mi yoksa bir sanayi ülkesi mi olsun" gibi bir konuda çok kişinin ve bu arada devlet ileri gelenlerinin tereddütleri olduğunu vurguluyordu. Ülke yönetiminden sorumlu olanların ve dönemin aydınlarının, ülkede hangi ekonomik politikaların yürütüleceğiyle ilgili istikrarlı görüşleri yoktu.

119 A.g.e, s. 1.

1930'larda Köycü ideoloji CHP'liler içinde yaygındı. Köycü ideolojiye göre, şehirler ve şehir medeniyeti her türlü sorunun ana nedeniydi. 1930 ekonomik buhranı şehirlerde baş göstermiş, faturasını ise kırsal kesim ödemiştir. Köycülere göre, şehirler, karmaşıklığı, işçi isyanlarını, işsizliği, grevleri, köksüzlüğü ve buna benzer olumsuz nitelikleri simgelemekteydi. Bunun da ötesinde, şehir medeniyeti, köylerin sömürüsü üzerine yükseliyordu. Köylerin geri kalmasının nedeni şehirler ve özellikle aydınlardı.

"Köycüler, sanayileşmeye de kuşkuyla bakıyordu. Sanayileşmenin getirdiği toplumsal sorunlardan ve sınıflardan korkmuş, özellikle ülkede işçi sınıfının gelişiminin önlenmesini vurgulamışlardı. İşçi sınıfı, köylülerin tersine, dinamik ve enternasyonalist olması nedeniyle, toplumsal isyanlara ve devrimlere daha yatkın bir sınıftı ve bu nitelikleriyle, dönemin milliyetçi düşüncesinin en az alıcısı gibi gözükmekteydi. Köylüler ise, küçük mülkiyet demekti. Köylülerin şehirlere göçmesinin önü alınmalıydı."[120]

Bu dönemde köylüye toprak dağıtma düşüncesinin arkasında yatan gerçek, köylülerin şehirlere göçmesinden ve proleterleşmesinden korkulmasıydı. Köylülere toprak dağıtılması, şehirleşmeye ve proleterleşmeye, yani Batılı tipte bir sanayileşmeye karşı bir sigorta işlevi görecekti. Proleterleşme korkusuyla bağlantılı bir diğer amaç da ortakçılık, yarıcılık gibi emek biçimlerinin ortadan kaldırılmasıydı. Proleterleşmenin önüne geçilmesi için, toprak reformunun yapılması gerekliydi. Böylece, komünist düşüncenin gelişmesi de engellenmiş olacaktı. Proleterleşmeye ve komünizme karşı köycülükten esinlenen bu tür bir yaklaşımı CHP önde gelenlerinin çeşitli konuşma ve yazılarında, örneğin Genel Sekreter Recep Peker'de görmek mümkündür. Eski araştırmacı ve siyasetçi M. Goloğlu'nun Mecliste Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmalarında "konuyu gerçek yörüngesine oturtan" kişi olarak nitelediği Recep Peker bu konuda şöyle diyordu:

"Çiftçi, yeter toprağa sahip edilmezse savaş sonunda azgın sel-

120 A.g.e., s. 6.

ler gibi her yana akacak olan ideolojilerin nereden geldiği belli olmayan zehirli etkileri, toplumu, ulusal yapıyı içinden kaynatır ve toplum hayatını kökünden rahatsız eder. Eğer çiftçi ve toprak işi düzenlenirse, toplumu hiçbir rüzgâr sarsamaz."[121]

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) TBMM'den geçti, ama 17. madde gibi, sorun çıkaran hiçbir madde uygulanmadı. Zaten kanunun çıkmasından kısa bir süre sonra, 1948'de, İsmet İnönü, bu kanuna başından beri Adnan Menderes'le birlikte itiraz eden bir büyük toprak ağası Cavit Oral'ı Tarım Bakanlığı'na getirdi. Aynı yıl, İsmet İnönü, kendisinin gündeme getirdiği ÇTK için bir "ekstremite" ve "Memleketin zirai ve sosyal hayatını zedeleyecek bir şey" diyordu."[122]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıktığında, Türkiye'de nasıl bir toprak dağılımının olduğu net olarak bilinmemektedir. Bazıları, az topraklı ve topraksız köylülerin, yarıcıların, ortakçıların çok olduğunu söylerken, bazıları, 16. yüzyıldaki eşitlikçi toprak dağılımının hâlâ hüküm sürdüğünü söylüyorlardı. Bazıları ise, köylülerin başkalarının yanında veya yarıcı, ortakçı olarak çalışmanın yerine, ekime hiç açılmamış toprakları bulup, bu toprakları tercih ettiğini söylüyorlardı.

1945'ten sonra da tek parti ileri gelenlerinin kaygılarını belirtmesi bakımından Amerikan hükümet politikaları ilginç bir örnektir. Amerikalı uzmanlarca, Soğuk Savaş yıllarında "Üçüncü Dünya"daki gerilla hareketlerine ve sosyalist akımlara karşı toprak reformu en etkili önlem olarak önerilmiştir. Ancak hal ve niyet böyle olmasına rağmen, Amerika'da da Türkiye'de de toprak reformunu savunanlar sık sık komünistlikle suçlanmışlardır.

"Türkiye'de toprak reformunun amaçları, ilerici değil, muhafazakârdı. Köylülerin köylerinde tutulması, mülkiyet duyguları beslenmiş bir kitlenin rejime kazandırılması, toprak dağıtılarak her türlü potansiyel sol ve radikal hareketin önünün alınması, devlet erkânının kentleşmemiş ve farklılaşmamış bir toplumsal doku

121 A.g.e., s. 7.

122 Asım Karaömerlioğlu, *Birikim*, Sayı 107, s. 3.

içinde ayrıcalıklarının kolayca sürdürülmesi gibi kaygılar, Türkiye'de hep ön planda tutuldu."[123]

Cumhuriyet döneminde bazı hükümetler, topraksız kalmış ve az toprağı olan küçük üretici köylülerin sürekli desteğini alabilmek için, her zaman topraksız köylü kalmaması gerektiğini savunmuş ve birçok toprak reformu yasası çıkararak, gerçekten bu kitleleri oyalamayı başarmıştır. Bir yandan yoksul ve küçük köylüler böyle oyalanırken, diğer yandan büyük toprak sahipleri de çıkarılan yasalar uygulanmayarak hoş tutulmuştur.

Yoksul ve küçük köylülerin topraktan ve üretim araçlarından koparak, büyük kentlere göç etmesi ve örgütlü işçi sınıfının oluşmaya başlaması, yönetimde bulunanları korkuttuğundan, bu korkularından kurtulmak için, topraksızlara toprak dağıtmanın gerekli olduğu savunulmuştur. Bu savunmaları yaparken, toprak reformuyla ilgili yöneticilerin o dönemin büyük toprak sahipleri olduğunu bir kere daha hatırlatmakta yarar var. Yönetimler, toprakların dağıtılmasıyla ülkenin mutlu ve huzurlu bir ülke olacağını söylerken, toprak reformu isteyen kişiler ise aynı yönetimler tarafından komünistlikle suçlanıyordu. Osmanlıların Sipahi sistemini savunmalarının ve uygulamalarının nedeni de buydu. Küçük üretici köylülük var olursa, devlet, onların ürettiği artıdeğere kolayca el koyabilirdi. Üstelik küçük köylüler, büyük toprak sahibi gibi güçlü olmadıklarından devleti uğraştıramazlardı.

1945 sonrası, Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmeler, "Tek Parti" önde gelenlerinin düşüncelerini değiştirdi ve ÇTK'nın gelişimi de değişik bir biçim aldı. Bunun nedeni en azından 1940'ın ortalarına kadar, Türk yönetici seçkinlerinin durağan bir Türkiye beklentisi içinde olmasıydı. Şehirleşmenin Batıdaki gibi bir biçim almadığı, toplumsal sınıfların farklılaşmadığı, sanayinin devlet kontrollü geliştiği, ama sanayileşmenin getirdiği tarihi farklılaşma ve sorunlarından uzak, tarımda Amerikan biçimi kapitalist işletmelerden çok, küçük ve orta mülklerin yaygın olduğu ve nihayet seçkinci

123 A.g.e., s. 7-9.

devlet yönetimi geleneğinin böyle bir ortamda sürdürülebildiği bir Türkiye düşleniyordu. Oysa hem Türkiye hem de dünya farklı gelişmenin gündeme girdiği bir hal almıştı.

Daha sonra, yasa "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" olarak değiştirilmiştir. Yasa tasarısını hazırlayan komisyon başkanı Rahmi Köken (İzmir), komisyon sözcüsü ise Adnan Menderes (Aydın) idi. Çalışmanın bitirildiği gün, Başbakan Saraçoğlu, komisyona gelerek bazı değişiklikler yapmak istediğinde, tartışma çıkmıştır. Sonuçta, komisyon raporuna, Adnan Menderes (Aydın), Emin Sazak (Eskişehir), Nuri Göktepe (Aydın), Turhan Cemal Beziker (İçel), Ahmet Sungur (Yozgat), Atıf İnan (Çankırı), Sabit Sağıroğlu (İçel), Şefik Tugay (İçel) muhalefet şerhi koyarak, karşı çıkmışlardır. Yasa, güçlü bir muhalefet çekirdeğini doğurmuştur.

"Sonunda yasa, 11 Haziran 1945'te kabul edildi. Ne var ki; CHP, diğer olumlu kararlar gibi, buna da sahip çıkmamıştır. Önce yasanın kabul edildiği tarih "Toprak Bayramı" olarak kutlandı, şerefine anı pulları çıkarıldı, ama birkaç yıl içinde unutturuldu. Birkaç küçük, zayıf, iz bırakmayan uygulamadan sonra yasa tümüyle rafa kaldırıldı. Ne var ki, büyük toprak ağaları, CHP'nin kendilerini tehdit eden bu girişimini unutmadı, savaş yıllarında palazlanan kent sermayedarlarıyla birlikte muhalefetin iktidara giden yolunu açtı."[124]

Sonuç olarak, 1945'teki ÇTK, yozlaştırılarak amacından saptırılmış ve Türkiye'deki toprak mülkiyeti düzeninde ve toprak-insan ilişkilerinde, herhangi bir iyileştirme getirilmemiştir.

Marshall yardımının(!) Türkiye'ye dayattığı ekonomi politikasının temel öğesi, tarıma önem verilmesi, savaşta büyük yıkıma uğrayan Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelmesiydi. DP iktidarının "sosyal adalet" ve "ilk sermaye birikimlerini" gerçekleştirmek için tarım alanında uyguladığı politika, traktör sayısının hızla artırılması, Ziraat Bankası kredilerinin genişletilmesi ve ürün fiyatlarının yükseltilmesi biçiminde olmuştur. Traktör

124 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Yay, 2003, s. 333-335.

sayısı hızla artarken, Ziraat Bankası kredileri de 1948'de 235 milyon lira düzeyindeyken, 1960'a doğru 3 milyar liraya yaklaşmıştır. Kredi ucuzlatılmıştır. Destekleme alımları ürün fiyatlarını yükseltmiş, çiftçi kazançları artmıştır (Doğan Avcıoğlu). Diğer yandan karayolları ağının gelişmesi, yapılan nakliyatın ucuzlaması ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin depolama kapasitesinin büyümesi, tarımda üretim artışını kolaylaştırmıştır. Traktör sayısının artması, ekili alanları da genişletmiştir. 1950'lerde 14,5 milyon hektar olan ekili arazi, 1960'da 23,2 milyon hektara yükselmiştir. Buna karşın 1950'de 37,8 milyon hektar olan meralar ise, 1960'da 28,6 milyon hektara inmiştir. Devletin sağladığı olanaklar sayesinde, varlıklı çiftçiler, ektikleri arazileri genişletmişler ve ticari tarıma yönelmişlerdir. Ekilen arazi; 1. Ortakçılığın ve kiracılığın tasfiyesiyle, 2. Boş mülk arazilerinin ekilmesiyle, 3. Arazi kiralanmasıyla, 4. Toprak satın alınmasıyla, 5. Devlet meralarının ele geçirilmesiyle çoğaltılmıştır.

Cumhuriyet döneminde feodal ağalığa karşı(!) son girişim, 27 Mayıs darbesinden hemen sonra gerçekleşmiştir. 27 Mayıs'ın oluşturduğu Milli Birlik Komitesi, 1 Haziran 1960 tarihinde, aralarında Şeyh Sait'in oğlunun ve torununun da bulunduğu 485 kişiyi Sivas'ta 3. Ordunun denetimindeki bir kampta gözetim altına almıştı. Olaydan bir gün önce *Cumhuriyet* Gazetesi, nüfuzlu bazı ağaların şeriatı getirmek için Şeyh Sait'in oğlu etrafında toplandıklarını yazmıştı. Aslında Demokrat Parti iktidarının sağladığı ödünlerle nüfuzları iyice artan ağaların her zamankinden farklı bir tutumları olmamıştı. Fakat 27 Mayıs darbesi, Cumhuriyetin kuruluş ilkelerine sahip çıkma anlamında böyle bir önlem düşünmüştü. Daha sonra *Öncü* ve *Ulus* Gazeteleri, din istismarı ile halkı kandıran ağalar yüzünden Doğu Bölgesi'ne Atatürk Devrimlerinin giremediğini, bu nedenle Milli Birlik Komitesinin bazı ağaları gözetim altına aldığını yazarak, mevcut yönetimin görüşü doğrultusunda kamuoyunu bilgilendirmişti.

Bundan sonraki altı ay içinde gözetim altına alınan kişilerden 430'u serbest bırakılırken, 55'i alıkonuldu. 18 Ekim 1960 tari-

hinde de "mülk ve nüfuzunu kullanarak zararlı faaliyetleri tespit edilen kişilerin Bakanlar Kurulu kararıyla bulundukları illerden başka illere nakledilip, topraklarının kamulaştırılmasını" öngören bir yasa çıkartıldı. Bu yasaya göre gözetim altındaki 55 kişi Batı illerine nakledildi. Bir süre sonra tıpkı öncekiler gibi, bu yasa da tartışılmaya başlandı ve 1963 yılında çıkarılan af yasası ile nakledilenlerin eski yerlerine dönmelerine ve mülklerinin iadesine olanak sağlandı.[125]

1960'dan sonra, toprak reformuyla ilgili çalışmaların hızlanması, 1963 tarım sayımında büyük işletmelerin eksik bildirilmesine neden olmuştur. Bu durum, Ege, Akdeniz, Orta Güney gibi genellikle ticari tarımla uğraşan bölgelerde çok açıktır. Eldeki verilere göre büyük işletmeler, topraklarını artırmak için, mevcut toprak dağılımı yapısını zorlamaktadır. Orta işletmeler de aynı sorunla karşılaşmışlardır. Orta işletmelerin, özellikle ticari tarımın ağır bastığı bölgelerde, önemli miktarlarda arazi kiralaması, bu zorlamayı göstermektedir. Arazi genişlemesini gerçekleştiremeyen orta büyüklükteki işletmeler ise, geçimlik işletmelere dönüşmektedir. İlkel yöntemlerle çalışan geçimlik tarım işletmeleri çoğalmaktadır. Toprağını kiraya, yarıcıya vb veren işletmelerden en çok 20 dekar toprak işleyen işletmeler çoğalmaktadır.

"Toprak reformuna ilişkin 2. yasal düzenleme 1973 yılında yürürlüğe giren 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası'dır. Bir toprak reformu yasasında yer alabilecek konuları ayrıntılı bir biçimde 237 maddede ele alan yasa oldukça geniş kapsamlıdır. Toprak reformuna ilişkin kurallar yanında; toprağın tasarruf ilişkilerinin düzenlenmesi-kiracılık ve ortakçılıkla işletme biçiminin düzenlenmesi, toprağın parçalanmasının önlenmesi ve toprak toplulaştırması, tarım topraklarının korunması amacıyla kullanımının düzenlenmesi yasanın amaçları içinde yer almıştır. Yasa kurallarının uygulamada nasıl sonuçlar yaratacağı, ortaya çıkacak eksiklik ve aksaklıkların neler olabileceği ve bunların nasıl gide-

125 Fikret Babuş, Türkiye'de Toprak Sorunu, file://C: Documant and Settings/nadir/Desktop/Süvari

rileceği sadece belirli varsayımlara dayanmaktadır. Çünkü 3 yıl yürürlükte kaldıktan sonra kaldırılan ve Anayasa Mahkemesince 1976 yılında iptal edilen 1757 sayılı yasa da toprak reformunu gerçekleştiremeden hukuk tarihinde yerini almıştır. Bölgesel uygulamayı öngören yasanın il ve köyler bazında uygulama alanlarını öngörmesi de başka bir eleştiri konusudur. Böyle bir uygulamanın ülkenin toprak mülkiyetinin dağılımı konusunda köklü bir değişiklik yaratacağı kuşkuludur. Yasanın uygulandığı tek yer olan Şanlıurfa ilinde yasa kuralları gereğince 1.690.105 dekar toprak özel kişilerden kamulaştırılmış, yasanın yürürlükte kaldığı süre içinde sadece 230.897 dekarı dağıtılmıştır. Bu toprakların yasanın amaçları dışında kullanılamayacağı ancak dağıtılıncaya kadar topraksız çiftçilere kiralanabileceği kuralı yasanın iptali ile ortadan kalkmıştır. Uygulayıcı kuruluşun tasarrufuna geçen ve dağıtılamayan topraklar da ilginç bir uygulamayla çoğunlukla eski sahiplerine kiralanmıştır."[126]

Kamulaştırılan toprakların eski sahiplerine kiralanması büyük toprak mülkiyetinin siyasi etkisinin bir sonucudur.

Uluslararası sermayenin resmî örgütlenmeleri olan IMF ve Dünya Bankası, Türkiye gibi geri bıraktırılmış ülkelerde, 1980'lere kadar kırsal alanlarda egemen sınıfların denetimini artırmak ve bu yolla ortaya çıkabilecek bir toplumsal muhalefetin devrimci hareketle bütünleşmesini önlemek ve düzenin sınırları içinde kanallara yönlendirmek amacıyla, köylülüğü (küçük üreticiliği) destekleme yönünde ekonomi-politikalar oluşturmuştur. Bu politikalar, aynı zamanda kırsal alanlarda pazarın derinlemesine geliştirilmesini amaçlamaktaydı.

Gerçekten, 1980'lere kadar, kırsal kesimde, bir yandan pazar ilişkilerinin kökleştirilmesi, diğer yandan da bu ilişkilerin zararlı çıkan küçük üreticiliğin bir ölçüde desteklenerek proleterleşme ve iç göç sürecinin göreceli olarak denetim altında geliştirilmesi hedeflenmiştir. Tarımsal girdi, kredi sübvansiyonları ve temel ürün-

126 Suat Aksoy, *Tarım Hukuku*, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yay. No: 907, Ders Kitabı: 254, 1984.

lerdeki fiyat destekleriyle yürütülen bu politikayla, kırsal nüfusun gelir düzeyinin belirli bir seviyede tutulması esas alınmıştır. Bu politika, feodalizmin devrimci biçimde tasfiye edilemediği koşullarda, aynı zamanda feodal egemen sınıflarla sürdürülen -zorunlu- bir işbirliğini ifade etmektedir.

Tarımsal ürünlere sağlanan desteklerin etkisiyle, köylülüğün (küçük üreticilerin) milli gelirden aldığı pay göreceli olarak artma olanağı bulmuştur. 1960-1961=100 kabul edildiğinde, iç ticaret hadleri tarım lehine bir gelişme göstererek, 1976'da 117'ye ulaşmıştır.[127]

"Türkiye'nin toprak reformu sürecinin son yasası 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Yasası'dır. 1984 yılında yürürlüğe giren yasada toprak reformunun temel ilkeleri genel başlıklar halinde ve yasanın diğer konuları ile kavram karışıklığı içinde düzenlenmiştir. Yasanın uygulamasında ortaya çıkan eksiklikler daha sonra yönetmelik ve talimatnameler ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu düzenlemeler toprak toplulaştırması uygulamalarından kaynaklanan eksikliklere ilişkindir. 1984 yılından bu yana uygulama bölgelerinde toprak reformu amaçlı 1 dekar toprak bile kamulaştırılmamıştır. Yasanın toprak reformuna ilişkin kurallarının yasayı süslemekten başka bir fonksiyonu bulunmamaktadır. Dünya toprak reformu hukuku içinde toprak mülkiyetinin geniş topraklar yararına düzenlendiği başka bir uygulama olmasa gerek. Halen yürürlükte bulunan bu yasanın uygulaması göstermiştir ki; 1757 sayılı yasayla kamulaştırılan ve dağıtılamayan toprakların yeniden eski sahiplerine iade edilmesini sağlamak yasanın çıkarılışının temel amacıdır."[128]

3083 sayılı yasada adından da anlaşılacağı gibi sulama alanları ve Bakanlar Kurulunca gerekli görülen alanlarda tarım reformu önlemlerinin alınması öngörülmektedir. Yasanın amaçları tarım

127 Necdet Oral, *Tarımda Cumhuriyet Masalları*, https://m.bianet.org/biamag/tarim/25351

128 Suat Aksoy, *Toprak Üzerindeki Hğenim(Tasarruf) Haklarının Gelişimi, Tarımsal Yapı Dönüşüm ve Strateji Arayışları*, Tarım Haftası 94 Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları, 1994, No:25, s. 159.

reformu önlemleri olarak bilinen düzenlemeleri içermektedir. Bunlar toprak reformu dışında tarımsal yapı için getirilen iyileştirmelerdir. Tarımda verimliliğin artırılması, devletin mülkiyetinde bulunan toprakların yeter toprağı bulunmayan topraksız çiftçilere dağıtılması, toplulaştırmanın yapılması, kırsal yerleşimlerin kurulması ve geliştirilmesi, tarım topraklarının amaç dışı kullanımının düzenlenmesi, dağıtılmayan tarım topraklarının değerlendirilmesi, gerekli görülen bölgelerde gayrimenkullerin milli güvenlik nedeniyle mülkiyet ve tasarruf biçimlerinin ve yerleşim yerlerinin düzenlenmesi yasanın amaçlarını oluşturmaktadır. Devletin mülkiyetinde bulunan toprakların dağıtımının toprak reformu olarak nitelendirilemeyeceği açıktır. Bu toprakların dağıtılabilmesi için özel bir yasaya gereksinim yoktur. Ayrıca milli güvenlik nedeniyle toprakların mülkiyet ve tasarruf şekillerinde ve yerleşim yerlerinde yapılacak düzenlemeler tarım reformu kapsamında düşünülemeyecek uygulamalardır. Amaçlar içinde yer almayan toprak reformunun diğer maddelerde ele alınarak uygulanma sürecine ilişkin kuralların öngörülmesi de yasadaki kavramların tam oluşturulmadan çıkarıldığının bir göstergesidir.

Dağıtılacak toprakların genişliği 1984 yılı toptan eşya fiyatları endeksine göre yıllık tarımsal işletme geliri bir milyon liradan az olmamak koşulu ile bulunacak miktar olarak 8. maddede belirlenmiştir. Yasada dağıtımdan yararlananların toprağı devralma bedelinin kamulaştırma bedelinde olduğu gibi rayiç bedel üzerinden borçlandırmanın dördüncü yılından itibaren on yılda eşit taksit ve faizsiz olarak ödeneceği kurala bağlanmıştır. Ancak dağıtımdan yararlanacak çiftçilerin seçim ölçütleri yasada unutulan konular arasındadır. Bu konu yönetmelikte ele alınmış, topraksız ve az topraklı çiftçilerin öncelik sıralamasının ayrı ayrı yapılacağı öngörülmüştür. Dağıtım yapılırken topraksızlara mı, az topraklılara mı öncelik verileceği açık değildir. Toprak dağıtımında sahip olunan toprak genişliği, öğrenim durumu, tarımsal eğitim durumu, yaş, medeni durum ve çocuk sayısı, bölgede oturma süresi, bölgede oturacak konutunun bulunması, üretim araçlarına sahip olma,

bağımsız işletme kurabilme koşullarına sahip olma durumuna göre hak sahipliği sıralaması yapılacaktır. Diğer toprak reformu yasalarından farklı olarak kiracı ve ortakçılar ile tarım işçilerinin dağıtımdan yararlanacaklar içinde yer almadığı görülmektedir.

"Yasanın 7. maddesi uygulayıcı kuruluşun tasarrufuna geçen toprakları yeterli toprağı bulunmayan veya toprağı olmayan çiftçilere dağıtabileceği ve kiraya verebileceği gibi, yerleşim projelerinin ve toplulaştırmanın gerçekleştirilmesi amacıyla da kullanabileceğini belirtmektedir. Özel mülkiyetten kamulaştırılan toprakların bir tek dağıtım amacı ile kullanılması toprak reformunun önkoşuludur. Bu toprakların tarımsal altyapı iyileştirmelerinde ve kırsal yerleşim düzenlemelerinde kaynak olarak kullanılması toprak reformu hukukunda yer alamayacak ve mülkiyet hakkının özüne aykırı yanlış bir düzenlemedir. Yasanın ve yönetmeliğinin diğer kuralları incelendiğinde yasa koyucunun toprak reformu ile toprak toplulaştırması kavramlarını da birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır."[129]

Yasanın 6. maddesinde toplulaştırma sonunda dağıtılan veya sahibine bırakılan tarım toprağının malikleri adına tapuya yazılacağı kuralı getirilmiştir. Toplulaştırmada ne bir dağıtım ne de kamulaştırma ile toprağın mülkiyetinin malikten alınmasına yönelik bir uygulama bulunmaktadır. Toplulaştırma öncesi ve sonrasında maliklerin topraklarının denk olması toplulaştırma yasalarının temel koşuludur. Yönetmeliğin toplulaştırmanın kapsamını belirleyen 20. maddesi de bu açıdan oldukça ilginç bir bakış açısı getirmektedir. Maddeye göre toplulaştırma; uygulama alanında ekonomik üretime olanak vermeyecek şekilde parçalı ve hisseli toprakların birleştirilmesi ve bu amaçla kamulaştırma, az topraklı veya topraksız çiftçinin topraklandırılması, sahibine bırakılacak toprakların belirlenmesi, köy gelişme ve yeni köy yerleşme alanlarına yer ayrılması gibi toprakların düzenlenmesine ilişkin ko-

129 S. Gün, *Türkiye'de Uygulanan Toprak Toplulaştırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması İzmir ve Şanlıurfa Örneği*, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996, s. 68-91.

nuları içermektedir. Toprak reformunun temel uygulama alanları olan kamulaştırma ve dağıtımın toplulaştırma kapsamında yer almayacağı bilinen bir durumdur. Toplulaştırma toprak reformu çalışmalarında tarımsal yapıyı iyileştirici önlemler içinde yer alan ve toprak reformundan tamamen farklı bir düzenlemedir.

Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 3083 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren özel mülkiyetten toprak reformu amacıyla bir kamulaştırma ve dağıtım yapılmamıştır. Yasanın il bazında uygulandığı yer 1757 sayılı yasada da uygulama bölgesi olarak belirlenen Şanlıurfa'dır. Diğer uygulama alanları ilçe ve köy düzeyinde olup bu alanlarda gerçekleştirilen tarım reformu uygulamalarının ülke genelinde ne oranda bir ilerleme sağlayacağı yanıt bekleyen bir sorudur. Yasanın temel uygulama konuları daha çok toprak toplulaştırması, hazine topraklarının dağıtılması çalışmaları ve 1757 sayılı yasa ile kamulaştırılan toprakların eski sahiplerine geri verilmesidir. Yasanın geçici birinci maddesine göre 1757 sayılı yasa ile kendilerinden toprak kamulaştırılanların altı ay içinde başvuruları durumunda, yasanın sahibine bırakılacak araziye ilişkin kurallarının uygulanacağı öngörülmüştür. 3083 sayılı yasada sahibine bırakılacak toprak genişliği normu 1757 sayılı yasadan yüksek tutulduğu için, böylece kamulaştırılan toprakların eski sahiplerince geri alınabilmesi olanağı doğmuştur. Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 1757 sayılı yasa ile kamulaştırılan 1.690.105 dekar toprağın 950.226 dekarlık bölümü eski sahiplerine geri verilmiştir.

Toprak reformunda etkin bir uygulama ve başarılı bir sonuç için yasaların çıkarılmasının yeterli olmadığı açıktır. 4753 ve 1757 sayılı yasalar temelde toprak reformunu hedeflemişler ancak uygulamada asıl amaçlarının uzağında kalmışlardır. 3083 sayılı yasanın ise toprak reformuna yakınlığı sadece adındaki "reform" sözcüğünden ibaret kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, ağaların ellerinde tuttuğu hazine arazilerini bile dağıtmamış, küçük üreticilere vermiş olduğu toprakları geri alıp tekrar ağalara vermiştir.

Arazi Kullanım Şekli

Türkiye 37.465 yerleşim yerine sahip olup, 668.819.924 dekar alanı kaplamaktadır. Bunun 218.044.477 dekarı arazi, 450.775.447 dekarı nadas, otlak, koruluk-orman, tarıma elverişsiz alan ve köy yerleşim alanıdır.

Arazi olarak kullanılan alanın %70'i tarla, %3'ü sebze ve çiçek bahçeleri, %11'i meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler, %9'u tarıma elverişli olduğu halde kullanılmayan arazi, %6'sı daimî çayır ve otlak arazisi, %1'i kavaklıktır.

Arazi olarak kullanılmayan alanın %41'i koruluk ve orman arazisi, %29'u otlak (mera) %17'si tarıma elverişsiz arazi, %18'i nadas, %5'i köy yerleşim yeridir.

Bu veriler 2001 Genel Tarım Sayımının verileridir. Türkiye'nin üretici güçleri ve üretim ilişkileriyle ilgili olarak dikkat çeken en önemli veri, tarıma elverişli olduğu halde kullanılmayan %9'luk arazidir ve bu arazi 19.624.002 dekardır.

Arazi Büyüklüğüne Göre Toplumsal Sınıflar

Bir toplumsal yapıyı açıklayabilmekte kullanılabilecek en uygun değişken toplumsal sınıftır; çünkü toplumsal sınıf, kişilerin üretim ilişkileri içindeki yerinin belirlenmesini ve buna bağlı olarak artıdeğerin doğrudan üretenlerden kimler tarafından alındığının ortaya çıkarılmasını sağlar.

"Kişilerin hangi toplumsal sınıfa ait olduğunun ayırt edilmesinde kullanılan ölçütler; 1. Üretim araçlarına sahip olup olmadığı, 2. Üretici güçler üzerinde denetimleri olup olmadığı, 3. Toplumsal işbölümündeki konumları, 4. Toplumsal zenginliğin paylaşımında ve yönetiminde söz sahibi olup olmadıklarıdır."[130]

Kırsal kesimdeki sınıflar, sahip oldukları veya işlettikleri arazi miktarına göre sınıflandırılabilir. Bu araştırmada kullanılacak sınıflar; 1. Yoksul köylüler, 2. Küçük köylüler, 3. Orta köylüler,

130 Korkut Boratav, İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, İmge Kitabevi, 2004, s. 7.

4. Zengin köylüler, 5. Büyük toprak sahipleri (Toprak ağaları) olarak kabul edilmiştir.

1. Yoksul Köylüler (0-19 Dekar)

Yoksul köylüler, küçük bir toprak parçasına sahip veya hiç toprağı olmayan köylülerdir. Çoğunun az sayıda ilkel tarım aracı vardır. Yoksul köylülerin büyük kısmı, büyük toprak sahiplerinden, zengin köylülerden toprak kiralar, ortakçılık veya yarıcılık yapar. Yine büyük çoğunluğu, geçici işlerde ücretle çalışır. Artıürünleri tüccar aracılığıyla pazarlara taşındığında metaya dönüşür. Artıdeğerlerine bu şekilde tüccarlar el koyarken, borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiğinde -ki bu çok yaygındır- tefecilere borçlanarak borçlarını borçla öder. Toprakta geçinemeyecek duruma geldiğinde, topraktan ve üretim araçlarından koparak, iş bulma umuduyla büyük kentlere gider ve böylece kent nüfusu her geçen gün artar.

2. Küçük Köylüler (20-49 Dekar)

Küçük köylüler, küçük bir toprak parçasına sahip olup, kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle, üretimde bulunan köylülerdir. Büyük toprak sahipleriyle ve büyük köylülerle ilişkileri, yoksul köylülerde olduğu gibidir. Küçük köylüyü yoksul köylü gibi, işçiden ayıran şey, feodal üretim biçiminin bir kalıntısı olmasıdır. İşçi, kapitalistin üretim araçlarını ücret karşılığında kullanarak üretim yaparken, küçük köylü, kendi toprağında ve kendi ilkel üretim araçlarıyla, kendi hesabına geçimlik üretim yapar ve sonu yoksul köylünün aynısıdır.

3. Orta Köylüler (50-199 Dekar)

Orta köylüler, genel olarak kendine yeterli tarım üreticileridir ve birkaç hayvanı olanlar çoğunluktadır. Kendi güçleriyle ayakta kalacak kadar birikimleri vardır. Bazıları, kendi toprakları yanında toprak kiralarlar. Bunların içinde, hiç toprağı olmayıp da toprak kiralayanlar, ortakçılık yapanlar da vardır. Bazen işçi de çalıştırırlar. İşçi çalıştırmalarına rağmen, esas olarak kendilerinin ve hane halkının emeklerine dayanarak üretim yaparlar. Bazen

kendileri de gündeliğe giderler. Durumları biraz iyi olanlar, küçük çapta faizcilik de yapar ama bir bölümü, büyük toprak sahiplerine, tefecilere, tüccarlara, bankalara borçludurlar. Bazıları, ürün fazlasını pazara götürüp paraya dönüştürür ama daha çok yoksul ve küçük köylüler gibi, artıürünleri tüccarlar tarafından pazara götürüldüğünde metaya dönüşür ve tüccar bunun karşılığı olarak artıdeğerlerine el koyar. Borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiklerinde, yoksul küçük köylüler gibi tefecilere borçlanarak, borçlarını borçla öderler. Toprakta geçinemeyince, topraktan ve üretim araçlarından koparak, özgür emeğe dönüşürler. İşleri iyi gidenler zengin köylüye, kapitalist işletme sahibine dönüşebilirler.

Görüldüğü gibi, aralarında toprak mülkiyet büyüklüğüne göre fark olsa da yoksul-küçük-orta köylüler, feodal toplum üretim biçimine aittir ve ne üretken ne de üretken olmayan emek sahibidirler, buna bağlı olarak, artıdeğer üretmezler. Ürünleri pazara tüccarlar tarafından götürüldüğünde artıdeğere dönüşür ve bu artıdeğere tüccarlar el koyar. Bu sınıfların büyük çoğunluğu özgür emekçiye, çok az bir bölümü de kapitalist çiftçilere dönüşür.

4. Zengin Köylüler (Büyük Köylüler) (200-999 Dekar)

Zengin köylüler, toprağa bağlı olup, başlıca gelirleri, kiraladıkları işgücünden elde ettikleri artıdeğer ile yoksul ve küçük köylülere yarıcılık-ortakçılık-kiracılık ilişkileriyle kullanma hakkını verdikleri topraklara sahiptir. Belli bir birikime sahip olduklarından, borçlarını ödeyemeyecek duruma gelen yoksul-küçük-orta köylülere borç vererek tefecilik yapabilirler, bazıları sanayi ve ticaretle de uğraşabilir. Bir başka anlatımla, zengin köylüler; birincisi, kapitalist üretim biçimi ile işgücü kiralayarak; ikincisi, feodal üretim biçimi ile topraklarını kirayla işletenlere, ortakçılıklara veya yarıcılara vererek artıdeğer elde ederler.

5. Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları) (1.000+ Dekar)

Büyük toprak sahipleri veya toprak ağaları, çalışmayan veya çok az çalışan, köylüden elde ettikleri artıdeğerle yaşarlar. Başlıca artıdeğer elde etme biçimi, toprak getirimi şeklindedir. Bunun

yanında, tefecilik yapabilir, işgücü kiralayabilir, sanayi ve ticaretle de uğraşabilirler. Zengin köylülerden farkları onlardan daha geniş topraklara sahip olmalarıdır.

Arazinin Toplumsal Sınıflara Göre Dağılımı

Arazinin toplumsal sınıflara göre dağılımın ilk verileri, 1912-1913 yıllarında yapılan tarım sayımlarındaki veriler kabul edilmektedir. Bu verilere göre, kırsal kesimde yaşayan ailelerin %87'si bütün toprakların %35'ine sahiptir. Ailelerin sadece %1'i toprakların %39'una sahiptir. Ailelerin %4'ü toprakların %26'sına sahiptir. Toplam ailelerin %5'i olan toprak ağaları toplam arazinin %65'ine sahiptir. Topraksız aileler ise kırsal kesimdeki ailelerin %8'idir.[131]

1952 tarım sayımına göre, köylüler, işlettiği toprak miktarına göre sınıflandığında, tüm işletmelerin %63'ünü oluşturan yoksul ve küçük köylüler, toplam arazi miktarının %18'ini işletmektedir. Diğer yanda, tüm işletmelerin %37'sini oluşturan orta köylüler, zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri ise, tüm arazinin %82'sini işletmektedir.

1952'den 2000'li yıllara gelindiğinde, beş farklı toplumsal sınıf, işlettiği arazi miktarına göre önceki dönem gibi tekrar değerlendirildiğinde, üzerinden yaklaşık elli yıl geçmesine rağmen, toprak dağılımında kayda değer bir değişiklik olmamıştır. Tüm işletmelerin %64'ünü oluşturan yoksul ve küçük köylüler, toplam arazinin %22'sini işletmektedir. Diğer yanda, tüm işletmelerin %36'sını oluşturan orta köylüler, zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri ise, tüm arazinin %82'sini işletmektedir.

Tarımdaki işletmelerin ve işlettiği arazi miktarının toplumsal sınıflara göre 1952-2000 yıllarındaki dağılımı şöyledir: Büyük toprak sahibi işletmeler 1952'den 2000'e kadar toplam işletmelerin %0,10'u iken, işlettikleri arazi miktarları 1952'de %20, 1963'de

131 İbrahim İnci, *"Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyeti Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler"*, *A.Ü. Türkiye Araştırmalar Enstitüsü Dergisi* (TÜED) 44, Erzurum, 2010.

%9, 1970'de %4, 1980'de %5, 1991'de %11, 2000'de %11'dir (Ek Şekil 10).

Zengin köylü işletmeleri 1952'de toplam işletmelerin %5'i iken, 1963 ve 1970'de %4'üne düşmüştür. Bu oran 1980'de %7'ye yükselirken, 1991'de %5, 2000'de %6 olmuştur (Ek Şekil 11).

Orta köylü işletmeleri 1952'de toplam işletmelerin %32'si iken, 1963'de %28'i, 1970'de 27'si, 1980'de %34'ü, 1991'de %28'i, 2000'de %29'udur. Orta köylü işletme sayısında, 1952'ye oranla %3'lük bir düşüş gerçekleşmiştir. Orta köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarı 1952'de %40, 1963'de %46, 1970'de %42, 1980'de %45, 1991 ve 2000'de %41 olmuştur. Orta köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarında %1'lik bir artış olmuştur (Ek Şekil 12).

Küçük köylü işletmeleri 1952'de toplam işletmelerin %32'si iken, 1963'de %28'i, 1970'de %19'u, 1980'de %34'ü, 1991 ve 2000'de %32'sidir. Küçük köylü işletme sayısı 2000'de yine 1952'deki oranına gelmiştir. Küçük köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarı 1952'de %14, 1963 ve 1970'de %17, 1980-1991-2000'de %16'dır. 1952'den 2000'e kadar %2'lik bir artış göstermiştir (Ek Şekil 13).

Yoksul köylü işletmeleri 1952'de toplam işletmelerin %31'i iken, 1963'de %41'i, 1970'de %50'si, 1980'de %24'ü, 1991'e %35'i, 2000'de %32'sidir. Yoksul köylü işletme sayısı 2000'de yine 1952'ye göre %1 fazladır. Yoksul köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarı 1952'de %4, 1963'de %7, 1970'de %10, 1980'de %6, 1991 ve 2000'de %6'dır. 1952'den 2000'e kadar %2'lik bir artış göstermiştir (Ek Şekil 14).

Beş farklı toplumsal sınıfa ait işletmelerin 1952'den 2000'lere kadar işlettiği arazi miktarındaki değişmelere bakıldığında, arazilerin hangi sınıflar arasında el değiştirildiği görülmektedir. Tüm işletmelerin %0,10'u olan büyük toprak sahiplerinin işlettiği arazi miktarı 1952'de tüm arazinin %20'si iken, 2000'lerde %11'e düşmüştür. Bu %9'luk arazi miktarının %4'ü zengin köylülere, %1'i orta köylülere, %2'si küçük köylülere, %2'si yoksul köylülere geçmiştir.

Türkiye'de dengesiz toprak dağılımının elli yıl öncesine benzer oranlarda olduğu görülmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında, yoksul ve küçük köylü işletmelerinin bir bölümü, topraktan ve üretim araçlarından kopmuş olsa bile, toplam tarımsal işletmelerin %64'ünü oluşturan yoksul ve küçük köylüler, toplam arazinin %22'sini işletmeye devam etmektedir. Bu da tarımsal faaliyet gösterenlerin büyük bir bölümünün hâlâ kapitalist üretim biçimi olarak kabul edilmeyen ve geçimlik üretim diye adlandırılan basit meta üretimi yaptığını göstermektedir.

Tarım kesimindeki farklı toplumsal sınıflara ait işletmelerin, toplam işletmeler içindeki oranları ve bu işletmelerin işlettiği arazi miktarları, toplam arazi miktarı içindeki oranlarının 1952'den 2000'lere kadar, hükümetlerin tarım politikalarına bağlı olarak inişler ve çıkışlardan sonra yine başlangıç noktasına gelmiştir.

İşletmelerin ve işlettikleri arazi miktarlarının toplam içindeki oranlarının yanında, 1952'den 2000'e kadar işlettikleri arazi miktarındaki değişmelerin de ortaya konması gerekmektedir. 1952'de 2.527.800 olan toplam işletme sayısı, 1963'de 3.409.846, 1980'de 3.650.910, 1991'de 4.068.432 ve 2000'de 3.022.127'dir (Ek Şekil 15).

1970'lerin sonuna kadar, tarımda destekleme fiyatı ve destekleme alım politikaları uygulanmıştır. Buna bağlı olarak iç pazarda üretim desteklenirken, dış ticarette de iç pazar korunmuştur. 1970'lerin sonuna gelindiğinde otuz tarımsal ürün destekleme kapsamında idi. 24 Ocak 1980 kararlarının uygulanabilmesi için gerçekleştirilen 12 Eylül askerî faşist darbesi ile birlikte Türkiye tarımı tamamen emperyalizmin güdümüne girdi. Neoliberal politikalar adı altında ABD ve AB'deki tarım ürünü stoklarını eritmek için, her geçen yıl tarımda korumacılık ve destekleme oranları azaltıldı. Tarım ürünlerine daha önceden konmuş ithalat kısıtlamaları kaldırıldı. Tarım ürünleri fiyatlarının belirlenmesi tamamen pazar koşullarına bırakıldı. Tarımsal KİT'ler özelleştirildi veya kapatıldı. Üretim destekleme politikalarının yerini doğrudan gelir desteği aldı.

24 Ocak 1980 kararlarının uygulanması sonucu, ürün fiyatları düştü, fakat girdi fiyatları düşmediğinden, tarımsal üretim yapanların gelirleri düştü. Tarımsal üretimdeki artış hızı, nüfustaki artış hızından daha az olduğundan, tarımda kendi kendine yeten bir ülke olan Türkiye, tarım ürünleri ithal eden bir ülke oldu ve emperyalistler amaçlarına ulaştı. Buna bağlı olarak, topraktan ve üretim araçlarından kopan yoksul ve küçük köylü üreticiler kentlerde iş aramaya gitti, fakat onları topraktan ve üretim araçlarından koparan güçler ülke içinde olmadığından, kentlerde çalışacak kapitalist işletmeler bulamadı. Böyle olunca, büyük kentlerin çevresindeki yoksul semtlerin nüfusu giderek arttı ve bu işsizler, kır-kent nüfus çizelgelerinde kentli nüfus olarak gösterilmektedir ve bu konuyla ilgilenenler Türkiye'nin kentleştiğini söylemekte ve bunu önemli bir gelişme olarak görebilmektedir.

Neoliberal politikalar uygulanmadan önce, kendine yeten ve dış pazarlara tarımsal ürün ihraç eden Türkiye, dış pazarlarını kaybetti ve daha da kötüsü, iç pazar hâkimiyetini ve denetimini de kaybetti. 2000 yıllarına gelindiğinde, tarımsal işletme sayısı ve işletilen arazi miktarı azaldı. 1980'lerde uygulanmaya başlayan tarım politikaları, 1991'den itibaren sonuç vermeye başladı, tarım işletmelerinin sayısı 4.068.432 iken %26 oranında bir düşüşle 3.022.127 oldu. Buna bağlı olarak işletilen arazi miktarı da 234.510 993 dekarken %30 oranında bir düşüşle 184.348.223 dekara düştü (Ek Şekil 16).

Tarımsal işletmelerin sayısındaki ve işletilen arazi miktarındaki değişimin yanında, bir işletmeye düşen arazi miktarının belirlenmesinin de çok büyük bir önemi vardır. Türkiye'de 1952'de bir işletmeye ortalama 77 dekar arazi düşerken, 2000 yılında 61 dekar düşmektedir. AB'de bir işletmeye 174 dekar, ABD'de 180 dekar düşmektedir. Bu durum, topraktan ve üretim araçlarından koparılan küçük üreticilerin, Türkiye'deki tarımsal işletmelerin küçük ölçekli yapısında kayda değer bir değişiklik göstermemektedir. Kaldı ki, bu ortalama arazi miktarı belirlenirken, çok küçük toprak parçasına sahip yoksul ve küçük köylü işletmeleriyle, binlerce

dekar toprağa sahip zengin köylü ve büyük toprak sahibi işletmeler aritmetik ortalamaya birlikte dahil edilmiştir. Halbuki aritmetik ortalama, benzer ve yakın değerlerden oluşan ana kütlelere uygulanır (Ek Şekil 17).

Bu hatanın giderilerek, işletmelerin işlettiği arazi miktarının gerçekçi olarak belirlenebilmesi için, her toplumsal sınıfa ait tarım işletmesine düşen arazi miktarının ayrı ayrı gösterilmesi gerekir. Türkiye'de 1952'den 2000'e kadar, tarım işletmelerinin toplumsal sınıflara göre işlettiği arazi miktarında, büyük toprak sahibi işletmeler hariç tutulduğunda, önemli bir değişiklik olmamıştır.

2000 yılındaki verilere göre, toplam işletmelerin %33'ü olan yoksul köylülerin işlettiği arazi miktarı ortalaması 8 dekardır. Toplam işletmelerin %31'i olan küçük köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarı ortalaması 31 dekardır. Toplam işletmelerin %28'i olan orta köylü işletmelerinin işlettiği ortalama arazi miktarı 92 dekardır. Toplam işletmelerin %6'sı olan zengin köylü işletmelerinin işlettiği ortalama arazi miktarı ortalaması 307 dekardır. Toplam işletmelerin binde biri olan büyük toprak sahiplerinin işlettiği arazi miktarı ortalaması 3.794 dekardır (Ek Şekil 18).

Arazi Tasarruf Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşletilen Arazi Miktarı

Tarımdaki toplumsal sınıflara ait işletmelerin sayısı ve işlettiği arazi miktarı, tarımdaki üretim ve üretim ilişkileri hakkında bilgi veriyor, fakat işletilen arazinin tasarruf biçimi belirlenirse, konu hakkında daha anlamlı bilgi edinilecektir. İşletilen arazinin kendisine ait olup olmaması, yarıcılıkla, ortakçılıkla ve kirayla işletilmesi, toprakta feodal ilişkilerin derecesinin belirlenmesi açısından önemli ölçütlerdir.

Yarıcılık, topraksız fakat üretim araçlarına sahip köylünün, toprak sahibinin topraklarını "feodal" biçimde kiralamasıyla ortaya çıkan durumdur. Küçük üretici köylü, yıl sonunda, üretilen ürünün daha önceden belirlenen bir bölümünü toprak sahibine

verir. Az toprağa sahip küçük üretici köylünün, toprak sahibinin toprağını, ürünün bölüşümü temelinde kiralaması da yarıcılık sayılır, çünkü bu durumda da küçük üreticinin artıemeği, feodal getirim olarak, doğrudan üreticinin elinden alınır.

Ortakçılık, yarıcılığın daha ileri aşamasıdır. Burada, toprak sahibi, sadece toprağı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda, tohum, gübre vb gibi hammaddelerin yarısını da sağlar. Köylü, yine kendi üretim araçlarıyla ve kendi emeğiyle bu toprağı işler ve artıemeğini toprak sahibine ürün olarak verir. Bu durum, genellikle, yoksul köylünün ortakçılığında ortaya çıkar.

Ortakçılığın gelişmiş biçiminde, köylü, üretim ve geçim araçlarından kopmaya ve tarım işçisine dönüşmeye, toprak sahibi ise, sağladığı tohum, gübre, üretim aleti vb gibi paylarının kaderiyle ilgilenmek zorunda kalarak, kapitalist çiftçi olmaya bir adım daha yaklaşmıştır. Fakat hâlâ sömürü doğrudan üretici olan köylünün artıemeğine toprak getirimi temelinde el koymak şeklinde sürmektedir. Ortakçılık, kapitalist kiracılığa dönüşebilir ve bu durumda kapitalist meta üretimi gerçekleştirilebilir. Artık ortakçılık yapan çiftçi, kendi üretim aletlerini, gübre vb gibi girdileri alabilecek, ücretli işçi tutabilecek para-sermayeye sahiptir. Bu konuma gelen ortakçı, bundan böyle bağımlı köylü değildir; zengin-kapitalist köylüdür. Daha çok, yoksullaşmış köylülerin topraklarını ve servetini tefeci ya da aracı sermayesine dönüştürmüş olan eski toprak sahibinin toprağını kiralar.

Zengin köylü, kendi toprağını ve kiraladığı toprakları, kapitalist yöntemlerle, ücretli işçi tutarak işler. Kiraladığı toprak için yaptığı, kendi gerekli emeği dışındaki masraf ve ücret ödemelerini ürün satışından elde edilen gelirden çıkarır, kalanını toprak sahibiyle bölüşür. Buradaki getirim, kapitalist getirimdir, yani kaynağını, tarım işçilerinden sağlar (bu işçilere, zengin köylünün kendisi ve aile bireyleri de dahildir). Eğer köylü, toprağına sahipse, bu getirim kendisine kalır.

Yarıcılık veya ortakçılık, başlangıçtaki getirim biçiminden kapitalist getirime bir geçiş olarak kabul edilebilir. Burada işletmeci

(çiftçi), emeği (kendisinin ya da bir başkasının) ve ayrıca döner sermayenin bir bölümünü sağlar, toprak sahibi de topraktan başka, döner sermayesinin öteki bölümünü (örneğin sığır) sağlar ve ürün, kiracı ile toprak sahibi arasında, ülkeden ülkeye değişen belirli oranlarda bölüşülür. Bir yandan çiftçi, burada, tam kapitalist işletmecilik için gerekli olan yeterli sermayeden yoksun iken diğer yandan da toprak beyi tarafından mal edilen pay, salt getirim biçimini taşımaz. Bu, gerçekte koyduğu sermaye faizini ve bir fazla getirimi içerebilir. Çiftçinin hemen hemen tüm artıemeğini emebilir ya da ona bu artıemeğin daha büyük veya daha küçük bir parçasını bırakabilir. Ama esas olarak getirim burada, artık genel olarak artıdeğerin normal bir biçimi olarak ortaya çıkmaz. Bir yandan ortakçı ister kendisinin ister başkasının emeğini kullansın, ürünün bir bölümünde, emekçi sıfatıyla değil, emek araçlarının bir kısmının sahibi sıfatıyla, kendinin kapitalist sıfatıyla hak iddia edecektir. Öte yandan da toprak beyi, payını yalnızca toprak sahipliği temelinde değil, ayrıca da ödünç sermaye veren olarak da istemektedir.[132]

"Küçük toprak mülkiyeti, nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal olmasını, toplumsal değil, tecrit olmuş emeğin egemenliğini öngörür ve bu nedenle de bu koşullar altında, zenginlik ve yeniden üretimin gelişmesi, bunun hem maddi hem de manevi önkoşulları ve dolayısıyla ayrıca da rasyonel ekimin önkoşulları söz konusu olamaz. Öte yandan büyük toprak mülkiyeti, tarımsal nüfusu sürekli olarak düşen bir asgariye indirir ve onun karşısına büyük kentlerde bir araya toplanan, sürekli olarak büyüyen bir sınaî nüfus oluşturur. Böylece yaşamın doğal yasalarının emrettiği toplumsal alışveriş bütünlüğünde onarılmaz bir çatlağa neden olan koşulları yaratır. Bunun bir sonucu olarak, toprağın canlılığı boş yere harcanır ve bu israf, belli bir devletin sınırlarının çok ötesine taşınır."[133]

132 Marx, *Kapital*, 3. Cilt, Çev. Alaatin Bilgi, Sol Yay., 1990, s. 707.

133 A.g.e., s. 713.

Ortakçılık ilişkilerinin var olduğu durumlarda, kapitalizm gelişmemiş demektir. Kapitalizmin gelişmesinin önündeki engeller kaldırıldığında, toprak sahibi ve ortakçı arasındaki ilişki, işveren ve ücretli işçi ilişkilerine dönüşecektir.

Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

Türkiye'deki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, toplam tarım işletmelerinin %35'idir ve bu işletmeler, Türkiye'deki toplam tarım arazinin %5'ini işletmektedir.

Türkiye'de, arazisi olan 972.724 işletme ile arazisi olmayan 35.559 işletme olmak üzere, toplam 1.008.283 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 9.461.630 dekar, arazisi olmayanlar 350.881 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 9.812.511 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, toplam yoksul köylü işletmelerinin %94'ü arazisi olan, %6'sı arazisi olmayan işletmelerdir. Arazisi olan işletmeler, yoksul köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %99'unu, arazisi olmayan işletmeler %1'ini işletmektedir (Ek Şekil 19).

Arazisi Olan Yoksul Köylü İşletmeleri

Kendi arazini işleten 880.974 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olanların %91'idir ve bu işletmeler, 8.474.902 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9'udur.

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 39.360 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,4'üdür ve bu işletmeler, 363.694 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4'üdür.

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 10.326 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1'idir ve bu işletmeler, 117.417 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1'idir.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 42.064 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4'üdür ve bu işletmeler 505.617 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5'idir (Ek Şekil 20).

Arazisi Olmayan Yoksul Köylü İşletmeleri

Yoksul köylü işletmelerinin %4'ünün arazisi olmayıp, bu işletmeler, kirayla, ortakçılıkla ve diğer şekillerde arazi işletmektedirler. Ortakçılıkla üretim yapan yoksul köylüler, toprak sahibine hem üründen pay vererek (ürün getirim), hem de ücretsiz olarak onun belli işlerinde çalışarak (emek getirim) ayakta kalmaya çalışmaktadır. Kiracılıkla üretim yapan küçük köylüler, belli bir para karşılığında toprak işletir. Ürünlerini pazara sunmaları, kapitalist üretim ilişkileri içinde olmalarını göstermez. Çünkü ürünlerinin karşılığı parayla toprak kirasını, traktör kirasını, üretimle ilgili borçlarını ödedikten sonra kalan bölümünü de tekrar üretim yapabilmek için hayatta kalmak için harcar.

Yalnız kirayla arazi işleten 19.404 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %55'idir ve bu işletmeler, 192.318 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %55'idir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 12.324 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %35'idir ve bu işletmeler, 125.044 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %35'sidir.

Diğer şekilde arazi işleten 3.022 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %8'idir ve bu işletmeler, 23.589 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7'sidir.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 829 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %2'sidir ve bu işletmeler, 9.930 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3'üdür (Ek Şekil 21).

Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

Türkiye'deki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, Türkiye'deki toplam tarım işletmelerinin %31'idir ve bu işletmeler, Türkiye'deki toplam tarım arazisinin %16'sını işletmektedir.

Türkiye'de, arazisi olan 915.316 işletme ile arazisi olmayan 35.543 işletme olmak üzere, toplam 950.859 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 28.422.926 dekar, arazisi olmayanlar 1.108.693 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 29.531.619 dekardır. Bir başka anlatımla, arazisi olan işletmeler, küçük köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %99'unu, arazisi olmayan işletmeler %1'ünü işletmektedir (Ek Şekil 22).

Arazisi Olan Küçük Köylü İşletmeleri

Küçük köylü işletmelerinin durumu, yoksul köylülerden farklı değildir. Büyük çoğunluğu kendi topraklarında üretim yaparken, %15'i ise diğer şekillerde üretim yapmaktadırlar. Küçük köylüler de her ne kadar ürünlerini pazara sunmuş olsalar da, üretim biçimleri kapitalizm öncesi üretim biçimidir.

Kendi arazini işleten 784.611 işletme olup, arazisi olanların %86'sıdır ve bu işletmeler, 24.087.068 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %85'idir.

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 30.688 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3'üdür ve bu işletmeler, 969.152 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3'üdür.

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 15.295 işletme olup, arazisi olanların %2'sidir ve bu işletmeler, 548.575 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2'sidir.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 84.722 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %9'udur ve bu işletmeler

2.818.131 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %10'udur (Ek Şekil 23).

Arazisi Olmayan Küçük Köylü İşletmeleri

Arazisi olmayan küçük üretici köylüler, kendi toprağını işletenlerden çok daha kötü koşullar altında üretim yapmaktadırlar. Ücretle çalışabilecek iş bulamadıklarından topraktan ve üretim araçlarından bir türlü kopamamaktadırlar.

Yalnız kirayla arazi işleten 17.282 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %49'udur ve bu işletmeler, 532.570 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %48'idir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 12.546 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %35'idir ve bu işletmeler, 402.893 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %36'sıdır.

Diğer şekilde arazi işleten 4.084 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %11'idir ve bu işletmeler, 120.258 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %11'idir.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 1.631 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5'idir ve bu işletmeler, 52.972 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5'idir (Ek Şekil 24).

Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettikleri Arazi Miktarı

Türkiye'de, orta köylülere ait tarım işletmeleri, toplam tarım işletmelerinin %29'udur ve bu işletmeler, Türkiye'deki toplam tarım arazisinin %45'ini işletmektedir.

Türkiye'de, arazisi olan 857.703 işletme ile arazisi olmayan 29.671 işletme olmak üzere, toplam 887.374 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 79.174.950 dekar, arazisi olmayanlar

2.816.477 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 81.991.427 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, toplam orta köylü işletmelerinin %97'si arazisi olan, %3'ü arazisi olmayan işletmelerdir. Arazisi olan işletmeler, orta köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %97'sini, arazisi olmayan işletmeler %3'ünü işletmektedir (Ek Şekil 25).

Arazisi Olan Orta Köylü İşletmeleri

Yalnız kendi arazini işleten 675.225 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olanların %79'udur ve bu işletmeler, 61.274.395 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %77'sidir.

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 22.971 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olan işletmelerin %3'üdür ve bu işletmeler, 1.963.099 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2'sidir.

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 15.171 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olan işletmelerin %2'sidir ve bu işletmeler, 1.494.844 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2'sidir.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 144.336 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olan işletmelerin %17'sidir ve bu işletmeler 14.442.612 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %18'idir (Ek Şekil 26).

Arazisi Olmayan Orta Köylü İşletmeleri

Yalnız kirayla arazi işleten 15.383 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %52'sidir ve bu işletmeler, 1.464.125 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %52'sidir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 10.092 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %34'üdür ve bu işletmeler

964.431 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %34'üdür.

Diğer şekilde arazi işleten 2.251 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %7'sidir ve bu işletmeler, 187.848 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7'sidir.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 1.945 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %7'sidir ve bu işletmeler, 200.073 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7'sidir (Ek Şekil 27).

Zengin Köylü İşletmelerinin (Büyük Köylüler) Arazi Mülkiyet Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

Türkiye'de büyük köylülere ait tarım işletmeleri, toplam tarım işletmelerinin %6'sıdır ve bu işletmeler, Türkiye'deki toplam tarım arazisinin %29'unu işletmektedir.

Türkiye'de, arazisi olan 164.387 işletme ile arazisi olmayan 6.726 işletme olmak üzere, toplam 171.113 işletme zengin köylülere aittir. Arazisi olanlar 51.185.233 dekar, arazisi olmayanlar 1.455.818 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 52.641.051 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, toplam büyük köylü işletmelerinin %96'sı arazisi olan, %4'ü arazisi olmayan işletmelerdir. Arazisi olan işletmeler, büyük köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %97'sini, arazisi olmayan işletmeler, %3'ünü işletmektedir (Ek Şekil 28).

Arazisi Olan Zengin Köylü İşletmeleri

Yalnız kendi arazisini işleten 114.298 işletme olup, arazisi olanların %70'idir ve bu işletmeler, 34.759.417 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %68'idir.

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.788 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olan işletmelerin %1'idir ve bu işletmeler, 628.966 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1'idir.

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 3.209 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olanların %2'sidir ve bu işletmeler, 931.495 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2'sidir.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 45.092 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olan işletmelerin %27'sidir ve bu işletmeler 14.865.355 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %29'udur (Ek Şekil 29).

Arazisi Olmayan Zengin Köylü İşletmeleri

Yalnız kirayla arazi işleten 2.883 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %43'üdür ve bu işletmeler, 875.234 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %57'sidir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 2.747 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %41'idir ve bu işletmeler, 197.030 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %14'üdür.

Diğer şekilde arazi işleten 261 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayanların %4'üdür ve bu işletmeler, 68.760 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5'idir.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 835 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %12'sidir ve bu işletmeler, 314.794 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %24'sidir (Ek Şekil 30).

Büyük Toprak Sahibi (Toprak Ağası) İşletmelerin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

Türkiye'de, büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait tarım işletmeleri, toplam tarım işletmelerinin %0,15'idir ve bu işletmeler, Türkiye'deki toplam tarım arazisinin %5'ini işletmektedir.

Türkiye'de, arazisi olan 2.330 işletme ile arazisi olmayan 147 işletme olmak üzere, toplam 2.477 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir.

Arazisi olanlar 9.387.155 dekar, arazisi olmayanlar 311.491 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 9.398 646 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, arazisi olan işletmeler toplam büyük toprak sahiplerinin %94'ü arazisi olan %6'sı arazisi olmayan işletmelerdir. Arazisi olan işletmeler, büyük toprak sahiplerinin işlettiği arazinin %99'unu, arazisi olmayan işletmeler %0,1'sini işletmektedir (Ek Şekil 31).

Arazisi Olan Büyük Toprak Sahibi İşletmeler

Yalnız kendi arazini işleten 1.157 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olanların %49'udur ve bu işletmeler, 7.750.371 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %83'üdür.

Yalnız zilyetliğe dayalı 4 işletme olup, bu işletmeler %1 kadardır. Bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı yüzdelik değerlere girmeyecek kadar azdır.

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 56 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olanların %2'sidir ve bu işletmeler, 56.744 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının yüzdelik değerlerine girmeyecek kadar azdır.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 1.113 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olan işletmelerin %48'idir ve bu işletmeler 1.575.912 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi

olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettiği arazi miktarının %17'sidir (Ek Şekil 32).

Arazisi Olmayan Büyük Toprak Sahibi İşletmeler

Yalnız kirayla arazi işleten 7 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5'idir ve bu işletmeler, 13.236 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %4'üdür.

Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 124 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %85'idir ve bu işletmeler, 218.397 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %70'idir.

Diğer şekilde arazi işleten 6 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %4'üdür ve bu işletmeler, 63.548 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %20'sidir.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 10 işletme olup, bu işletmeler, arazisi olmayan işletmelerin %6'sı olup, bu işletmeler, 16.310 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %6'sıdır (Ek Şekil 33).

İşletmelerin ve İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine ve Bölgelere Göre Dağılımı

Türkiye'deki işletmelerin ve bu işletmelerin işlettiği arazi miktarının ülke genelinde tasarruf biçimine göre belirlenmesi önemlidir, fakat ülkede feodalizmin dengesiz çözülmesi veya kapitalizmin dengesiz gelişmesi nedeniyle, söz konusu dağılımların bölgelere göre belirlenmesi, konunun doğru ve ayrıntılı kavranmasını sağlayacaktır. Bunun yanında, tasarruf biçimlerine ait oranların hem bölgelerin kendi içinde hem de Türkiye toplamına göre gösterilmesi anlamlı olacaktır.

Türkiye'deki işletmelerin, kendi arazisi olanların yanında arazisi olmayanları da vardır. Kendi arazisi olanların tasarruf biçimleriyle arazisi olmayanların tasarruf biçimleri farklı olduğundan, işletmelerin arazisi olanlar ve olmayanlar olarak gösterilmesi gerekmektedir.

Arazisi Olan İşletmelerin Dağılımı

1. İstanbul Bölgesi

İstanbul Bölgesi'nde toplam 10.429 tarım işletmesi, toplam 691.616 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %69'u kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, İstanbul Bölgesi'nde arazisi olan işletmelerin arazi miktarının %39'udur. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, İstanbul Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmeler, İstanbul Bölgesi'ndeki arazinin yüzdelik değerlere girmeyecek kadar az bölümünü işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, İstanbul Bölgesi'ndeki işletmelerin %3'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, İstanbul Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin arazi miktarının %5'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, İstanbul Bölgesi'ndeki işletmelerin %26'sı olup, işlettikleri arazi miktarı, İstanbul Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin arazi miktarının %36'sıdır (Ek Şekil 34-35-36-37).

2. Batı Marmara Bölgesi

Batı Marmara Bölgesi'ndeki toplam 226.002 tarım işletmesi, toplam 14.594 973 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %71'i kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Batı Marmara Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin arazi miktarının %93'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Batı Marmara Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmeler, Batı Marmara Bölgesi'ndeki arazinin yüzdelik değerlere girmeyecek kadar az bölümünü işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Batı Marmara Bölgesi'ndeki işletmelerin

%2'si olup, işlettikleri arazi miktarı, Batı Marmara Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin yüzdelik değerlerine girmeyecek kadar az bölümünü işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten toplam arazi miktarının %26'sı olup, işlettikleri arazi miktarı, Batı Marmara Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %6'sıdır (Ek Şekil 34-35-36-37).

3. Ege Bölgesi

Ege Bölgesi'nde toplam 438.901 tarım işletmesi, toplam 19.573.778 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %82'si kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Ege Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %66'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Ege Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmeler, Ege Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %1'ini işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Ege Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'si olup, işlettikleri arazi miktarı Ege Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %3'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Ege Bölgesi'ndeki işletmelerin %16'sı olup, işlettikleri arazi miktarı Ege Bölgesi'nde kendi arazisini işleten işletmelerin işlettikleri arazi miktarının %18'idir (Ek Şekil 34-35-36-37).

4. Doğu Marmara Bölgesi

Doğu Marmara Bölgesi'nde toplam 221.636 tarım işletmesi, toplam 500.269 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %80'i kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Doğu Marmara Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %61'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki işletmelerin %3'ü olup, bu işletmeler, Doğu Marmara Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %2'sini işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki işletmele-

rin %3'ü olup, işlettikleri arazi miktarı Doğu Marmara Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %3'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Doğu Marmara Bölgesi'nde işletmelerin %15'i olup, işlettikleri arazi miktarı Doğu Marmara Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %29'udur (Ek Şekil 34-35-36-37).

5. Batı Anadolu Bölgesi

Batı Anadolu Bölgesi'nde toplam 156.570 tarım işletmesi, toplam 21.035.918 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %95'i kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Batı Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği toplam arazinin %75'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %2'si olup, bu işletmeler, Batı Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %1'ini işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, işlettikleri arazi miktarı Batı Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının %1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %2'si olup, işlettikleri arazi miktarı Batı Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının %21'idir (Ek Şekil 34-35-36-37).

6. Akdeniz Bölgesi

Akdeniz Bölgesi'nde toplam 380.680 tarım işletmesi, toplam 15.837.235 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %89'u kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Akdeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin toplam arazisin %71'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Akdeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmeler, Akdeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %1'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Akdeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, işlettikleri arazi miktarı Akdeniz Bölgesi'nde ken-

di arazisini işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının %1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Akdeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %9'u olup, işlettikleri arazi miktarı Akdeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettikleri arazi miktarının %18'idir (Ek Şekil 34-35-36-37).

7. Orta Anadolu Bölgesi

Orta Anadolu Bölgesi'nde toplam 253.018 tarım işletmesi, toplam 26.064.005 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %79'u kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Orta Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazisin %67'sidir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %8'i olup, bu işletmeler, Orta Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %4'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %2'si olup, işlettikleri arazi miktarı Orta Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %2'sidir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %11'i olup, işlettikleri arazi miktarı Orta Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %23'üdür (Ek Şekil 34-35-36-37).

8. Batı Karadeniz Bölgesi

Batı Karadeniz'deki toplam 413.901 tarım işletmesi, toplam 17.072.222 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %80'i kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Batı Karadeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %74'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %8'i olup, bu işletmeler, Batı Karadeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %4'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %2'si olup, işlettikleri arazi miktarı Batı Karadeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin iş-

lettiği arazi miktarının %2'sidir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %11'i olup, işlettikleri arazi miktarı Batı Karadeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %18'idir (Ek Şekil 34-35-36-37).

9. Doğu Karadeniz

Doğu Karadeniz'deki toplam 297.954 tarım işletmesi, toplam 6.435.529 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %98'i kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %96'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler ve bunların işlettiği arazi miktarı yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçüktür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmelerin işlettikleri arazi miktarı, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçük olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %11'idir (Ek Şekil 34-35-36-37).

10. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi

Kuzeydoğu Anadolu'da toplam 141.478 tarım işletmesi, toplam 10.824.669 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %95'i kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplam arazinin %80'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmeler, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %3'ünü işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçük olup bu işletmeler, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'ini işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Ku-

zeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %4'ü olup, işlettikleri arazi miktarı Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %11'idir (Ek Şekil 34-35-36-37).

11. Ortadoğu Anadolu Bölgesi

Ortadoğu Anadolu'da toplam 191.301 tarım işletmesi, toplam 10.667.640 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %95'i kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %88'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, yüzdelik değere girmeyecek kadar küçüktür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçük olup bu işletmeler, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %1'dir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %4'ü olup, işlettikleri arazi miktarı Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %7'sidir (Ek Şekil 34-35-36-37).

12. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu'da toplam 232.184 tarım işletmesi, toplam 26.009.766 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmelerin %94'ü kendi arazisini işleten işletmeler olup, işlettikleri arazi miktarı, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %88'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %1'i olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %1'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler, yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçük olup bu işletmeler, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazinin %1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %5'i olup, işlettikleri

arazi miktarı Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde kendi arazisini işletenlerin işlettiği arazi miktarının %6'sidir (Ek Şekil 34-35-36-37).

Türkiye'de arazisi olan işletmeler, arazi tasarruf biçimine göre ve bölgelerin kendi içindeki oranına göre sıralanırsa, işletmelerin hangi feodal toprak ilişkileri içinde olduğu belirlenmiş olur.

Yalnız kendi arazisini işletenler: 1) Doğu Karadeniz (%98). 2) Kuzeydoğu Anadolu (%95). 3) Ortadoğu Anadolu (%95). 4) Batı Anadolu (%95). 5) Güneydoğu Anadolu (%94). 6) Akdeniz (%89). 7) Ege Bölgesi (%82). 8) Doğu Marmara Bölgesi (%80). 9) Batı Karadeniz Bölgesi (%80). 10) Orta Anadolu Bölgesi (%79). 11) Batı Marmara Bölgesi (%71). 12) İstanbul Bölgesi (%69).

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler: 1) Orta Anadolu (%8). 2) Batı Karadeniz (%8). 3) Batı Anadolu (%4). 4) Doğu Marmara (%3). 5) Akdeniz (%1). 6) Ege (%1). 7) Batı Marmara (%1). 8) İstanbul (%1). 9) Güneydoğu Anadolu (%1). 10) Orta Anadolu (%1). 11) Kuzeydoğu Anadolu (%1). 12) Doğu Karadeniz (%0).

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler: 1) İstanbul (%3). 2) Doğu Marmara (%3). 3) Batı Marmara (%2). 4) Orta Anadolu (%2). 5) Batı Karadeniz (%2). 6) Ege (%1). 7) Akdeniz (%1). 8) Batı Anadolu (%1). 9) Doğu Karadeniz (%1). 10) Kuzeydoğu Anadolu (%0). 11) Ortadoğu Anadolu (%0). 12) Güneydoğu Anadolu (%0).

Hem kendi arazisini hem başkasının arazisini işletenler: 1) İstanbul (%26). 2) Batı Marmara (%26). 3) Ege (%16). 4) Doğu Marmara (%15). 5) Batı Karadeniz (%11). 6) Orta Anadolu (%11). 7) Akdeniz (%9). 8) Güneydoğu (%5). 9) Kuzeydoğu (%4). 10) Ortadoğu (%4). 11) Doğu Marmara (%3). 12) Batı Anadolu (%2).

Türkiye'de arazisi olan işletmeler, arazi tasarruf biçimine göre ve bölgelerin kendi içindeki oranına göre sıralanırsa, arazi miktarının tasarruf şeklinin dereceleri bölgelere göre belirlenmiş olur.

Yalnız kendi arazisini işletenler: 1) Doğu Karadeniz Bölgesi (%96). 2) Batı Marmara Bölgesi (%93). 3) Güneydoğu Anadolu Bölgesi (%88). 4) Ortadoğu Anadolu Bölgesi (%88). 5) Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (%80). 6) Batı Anadolu Bölgesi (%75). 7) Batı Ka-

radeniz Bölgesi (%74). 8) Akdeniz Bölgesi (%71). 9) Orta Anadolu Bölgesi (%67). 10) Ege Bölgesi (%66). 11) Doğu Marmara Bölgesi (%61). 12) İstanbul Bölgesi (%39).

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler: 1) Orta Anadolu (%4). 2) Batı Karadeniz (%4). 3) Orta Anadolu (%4). 4) Kuzeydoğu Anadolu (%3). 5) Doğu Marmara (%2). 6) Ege (%1). 7) Batı Anadolu (%1). 8) Akdeniz (%1). 9) Güneydoğu Anadolu (%1). 10) Ortadoğu (%0). 11) Batı Marmara (%0). 12) İstanbul (%0).

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işletenler: 1) İstanbul (%5). 2) Ege (%3). 3) Doğu Marmara (%3). 4) Orta Anadolu (%2). 5) Batı Karadeniz (%2). 6) Doğu Karadeniz (%1). 7) Kuzeydoğu Anadolu (%1). 8) Ortadoğu Anadolu (%1). 9) Güneydoğu (%1). 10) Akdeniz (%1). 11) Batı Anadolu (%1). 12) Batı Marmara (0).

Hem kendi arazisini hem başkasının arazisini işletenler: 1) İstanbul (%23). 2) Doğu Marmara (%29). 3) Orta Anadolu (%23). 4) Batı Anadolu (%21). 5) Ege (%19). 6) Akdeniz (%18). 7) Batı Karadeniz (%18). 8) Kuzeydoğu Anadolu (%11). 9) Ortadoğu Anadolu (%7). 10) Güneydoğu Anadolu (%6). 11) Batı Marmara (%6). 12) Doğu Karadeniz (%1).

Arazisi Olmayan İşletmelerin Dağılımı

1. İstanbul Bölgesi

İstanbul Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %40'ı yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %36'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %42'si olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %31'idir. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %7'si olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %4'üdür. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %11'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %29'udur (Ek Şekil 38-39-40-41).

2. Batı Marmara Bölgesi

Batı Marmara Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %57'si yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %36'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %24'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %33'üdür. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %11'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %3'üdür. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %8'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %28'idir (Ek Şekil 38-39-40-41).

3. Ege Bölgesi

Ege Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %69'u yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %64'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %10'u olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %7'sidir. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %7'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %3'üdür. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %13'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %22'sidir (Ek Şekil 38-39-40-41).

4. Doğu Marmara Bölgesi

Doğu Marmara Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %45'i yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %30'udur. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %22'si olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %39'udur. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %28'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %22'sidir. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %6'sı olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi

olmayanların işlettiği arazi miktarının %10'udur (Ek Şekil 38-39-40-41).

5. Batı Anadolu Bölgesi

Batı Anadolu Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %43'ü yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %45'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %44'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %40'ıdır. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %3'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %2'sidir. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %5'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %10'udur (Ek Şekil 38-39-40-41).

6. Akdeniz Bölgesi

Akdeniz Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %79'u yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %74'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %11'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %12'sidir. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %5'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %3'üdür. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %5'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %10'udur (Ek Şekil 38-39-40-41).

7. Orta Anadolu Bölgesi

Orta Anadolu Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %55'i yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %49'udur. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %33'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %39'üdür. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %8'i

olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %7'sidir. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %4'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %4'üdür (Ek Şekil 38-39-40-41).

8. Batı Karadeniz Bölgesi

Batı Karadeniz Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %24'ü yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %38'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %67'si olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %56'sıdır. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %5'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %5'idir. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %4'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçüktür (Ek Şekil 38-39-40-41).

9. Doğu Karadeniz Bölgesi

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %1'i yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %10'udur. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %51'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %90'ıdır. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %48'i olup, işlettikleri arazi miktarı, yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçüktür. İki ya da daha fazla arazi işleten yoktur (Ek Şekil 38-39-40-41).

10. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %56'sı yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %36'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %35'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi-

nin %57'sidir. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %1'i olup, işlettikleri arazi miktarı, yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçüktür. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %8'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %8'idir (Ek Şekil 38-39-40-41).

11. Ortadoğu Anadolu Bölgesi

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %44'ü yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %31'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %50'si olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %62'sidir. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %2'si olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %4'üdür. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %3'ü olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %3'üdür (Ek Şekil 38-39-40-41).

12. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olmayan işletmelerin %85'i yalnız kira ile arazi işletmekte olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %46'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, arazisi olmayanların %8'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %49'udur. Diğer şekilde arazi işletenler, arazisi olmayanların %2'si olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazinin %1'idir. İki ya da daha fazla arazi işletenler, arazisi olmayanların %5'i olup, işlettikleri arazi miktarı, arazisi olmayanların işlettiği arazi miktarının %5'idir (Ek Şekil 38-39-40-41).

Türkiye'de arazisi olmayan işletmeler, arazi tasarruf biçimine göre ve bölgelerin kendi içindeki oranına göre sıralanırsa, işletmelerin hangi feodal toprak ilişkileri içinde olduğu belirlenmiş olur.

Yalnız kira ile arazi işletenler: 1) Güneydoğu Anadolu Bölgesi (%85). 2) Akdeniz Bölgesi (%79). 3) Ege Bölgesi (%69). 4) Batı

Marmara Bölgesi (%57). 5) Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (%56). 6) Orta Anadolu Bölgesi (%55). 7) Doğu Marmara Bölgesi (%45). 8) Ortadoğu Anadolu Bölgesi (%44). 9) Batı Anadolu Bölgesi (%43). 10) İstanbul Bölgesi (%40). 11) Batı Karadeniz Bölgesi (%12). 12) Doğu Karadeniz Bölgesi (%0).

Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler: 1) Batı Karadeniz (%67). 2) Doğu Karadeniz (%51). 3) Ortadoğu Anadolu (%50). 4) Batı Anadolu (%44). 5) İstanbul (%42). 6) Kuzeydoğu Anadolu (%35). 7) Ortadoğu Anadolu (%33). 8) Batı Marmara (%24). 9) Doğu Marmara %22). 10) Akdeniz (%11). 11) Ege (%10). 12) Güneydoğu Anadolu (%8).

Diğer şekilde arazi işletenler: 1) Doğu Karadeniz (%48). 2) Doğu Marmara (%28). 3) Batı Marmara (%11). 4) Ege (%8). 5) Orta Anadolu (%8). 6) İstanbul (%7). 7) Akdeniz (%5). 8) Batı Karadeniz (%5). 9) Batı Anadolu (%3). 10) Güneydoğu Anadolu (%2). 11) Ortadoğu Anadolu (%2). 12) Kuzeydoğu Anadolu (%1).

İki veya daha fazla tasarruf şekliyle arazi işletenler: 1) Ege (%13). 2) İstanbul (%11). 3) Batı Anadolu (%10). 4) Batı Marmara (%8). 5) Kuzeydoğu Anadolu (%8). 6) Doğu Marmara (%10). 7) Akdeniz (%5). 8) Güneydoğu Anadolu (%5). 9) Orta Anadolu (%4). 10) Batı Karadeniz (%4). 11) Ortadoğu Anadolu (%3). 12) Doğu Karadeniz (%0).

Türkiye'de arazisi olmayan işletmeler, arazi tasarruf biçimine göre ve bölgelerin kendi içindeki oranına göre sıralanırsa, arazi miktarının tasarruf şeklinin dereceleri bölgelere göre belirlenmiş olur.

Yalnız kira ile arazi işletenler: 1) İstanbul (%29). 2) Batı Marmara (%28). 3) Ege (%22). 4) Batı Anadolu (%3). 5) Doğu Marmara (%10). 6) Akdeniz (%10). 7) Kuzeydoğu Anadolu (%8). 8) Güneydoğu Anadolu (%5). 9) Orta Anadolu (%4). 10) Ortadoğu Anadolu (%3). 11) Doğu Karadeniz (%0). 12) Batı Karadeniz (%0).

Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler: 1) Doğu Karadeniz (%90). 2) Ortadoğu Anadolu (%62). 3) Kuzeydoğu Anadolu (%57). 4) Batı Karadeniz (%56). 5) Güneydoğu Anadolu (%49). 6) Batı Anadolu (%40). 7) Doğu Marmara (%39). 8) Orta Anadolu (%39). 9) Batı Marmara (%33). 10) İstanbul (%31). 11) Akdeniz (%12). 12) Ege (%7).

Diğer şekilde arazi işletenler: 1) Doğu Marmara (%22). 2) Ege (%7). 3) Orta Anadolu (%7). 4) Ege (%7). 5) Batı Karadeniz (%5). 6) Ortadoğu Anadolu (%4). 7) İstanbul (%4). 8) Batı Marmara (%3). 9) Akdeniz (%3). 10) Batı Anadolu (%2). 11) Güneydoğu Anadolu (%1). 12) Doğu Karadeniz (%0).

İki veya daha fazla tasarruf şekliyle arazi işletenler: 1) İstanbul (%29). 2) Batı Marmara (%28). 3) Ege (%22). 4) Batı Anadolu (%13). 5) Doğu Marmara (%10). 6) Akdeniz (%10). 7) Kuzeydoğu Anadolu (%8). 8) Güneydoğu Anadolu (%5). 9) Orta Anadolu (%4). 10) Ortadoğu Anadolu (%3). 11) Doğu Anadolu (%0). 12) Batı Anadolu (%0).

İşletmelerin Toplumsal Sınıflara ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre Türkiye Genelinde Dağılımı

Türkiye'deki tarım işletmelerinin işlettiği arazi miktarları, yeniden yapılan toplumsal sınıflamaya ve arazi tasarruf biçimine göre, arazisi olanlara ve olmayanlara göre dağılımı şöyledir:

Ek Şekil 42 ve Ek Şekil 43 üç toplumsal sınıfa ait işletme sayısının ve bu işletmelerin işlettiği arazi miktarının, Türkiye'deki toplam işletme sayısına ve toplam arazi miktarına oranını göstermektedir. Ek Şekil 44 ve Ek Şekil 45 ise bu işletmelerin işlettiği arazi miktarının Türkiye'deki toplam işletmelere oranını göstermektedir. Bu rakamlardan, Türkiye'nin tarımsal kesimindeki önemli sayıda üreticinin topraktan ve üretim araçlarından kopamadığı anlaşılmaktadır.

Yoksul ve Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

Arazisi Olanlar

Yalnız kendi arazisini işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %55'i olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %18'ini işletmektedirler.

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %2'si olup, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,7'sini işletmektedir.

Hem kendi arazisini hem zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,8'i olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,36'sını işletmektedirler.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %4'ü olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %1,8'ini işletmektedir.

Arazisi Olmayanlar

Yalnız kirayla arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %1,2'si olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,4'ünü işletmektedir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,8'i olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,2'sidir.

Diğer şekilde arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,2'si olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,07'sidir.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,07'si olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,02'sidir.

Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı Ve İşlettiği Arazi Miktarı

Arazisi Olanlar

Yalnız kendi arazisini işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %22'si olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %33'ünü işletmektedirler.

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,8'i olup, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %1'ini işletmektedir.

Hem kendi arazisini hem zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,5'i olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,8'ini işletmektedirler.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %5'i olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %8'ini işletmektedir.

Arazisi Olmayanlar

Yalnız kirayla arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,5'i olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %1,7'sini işletmektedir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,3'ü olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,5'idir.

Diğer şekilde arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,07'si olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,1'idir.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,06'sı olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,1'idir.

Zengin Köylü İşletmelerinin ve Büyük Toprak Sahiplerinin (Toprak Ağası) Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

Arazisi Olanlar

Yalnız kendi arazisini işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %4'ü olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %23'ünü işletmektedirler.

Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,06'sı olup, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,3'ünü işletmektedir.

Hem kendi arazisini hem zilyetliğe dayalı arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,1'i olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,8'ini işletmektedirler.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %1,5'i olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %9'unu işletmektedir.

Arazisi Olmayanlar

Yalnız kirayla arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,1'i olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,5'ini işletmektedir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,09'u olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,1'idir.

Diğer şekilde arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,009'u olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,06'sıdır.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işletenler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,03'ü olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,18'idir.

Tarım Kesimindeki İşletmelerin Arazi Parça Büyüklüğüne Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarının Oranları

Türkiye Genelindeki Dağılımı

Türkiye'de, toplam 3.022.127 işletme, toplam 12.323.405 parça arazi işletmekte olup, işletme başına ortalama 4 parça düşmektedir. Bu işletmelerin işlettiği toplam arazi miktarı, 184.348.223 dekardır.

1 parça işleten 588.766 işletme, Türkiye'deki işletmelerin %19'udur. Bu işletmeler, 19.766.718 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar, Türkiye'de işletilen arazinin %11'idir.

2 parça işleten 634.141 işletme, Türkiye'deki işletmelerin %21'idir. Bu işletmeler, 26.778.223 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar, Türkiye'de işletilen arazinin %15'idir.

3 parça işleten 485.352 işletme, Türkiye'deki işletmelerin %16'sıdır. Bu işletmeler, 27.374.217 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar, Türkiye'de işletilen arazinin %15'idir.

4-5 parça işleten 615.316 işletme, Türkiye'deki işletmelerin %20'sidir. Bu işletmeler, 39.424.499 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar, Türkiye'de işletilen arazinin %21'idir.

6-9 parça işleten 484.520 işletme, Türkiye'deki işletmelerin %16'sıdır. Bu işletmeler, 184.348 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar, Türkiye'de işletilen arazinin %16'sıdır.

10-15 parça işleten 170.947 işletme, Türkiye'deki işletmelerin %6'sıdır. Bu işletmeler, 19.481.267 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar, Türkiye'de işletilen arazinin %11'idir.

16 parçadan çok işleten 43.088 işletme, Türkiye'deki işletmelerin %1'idir. Bu işletmeler, 8.613.359 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar, Türkiye'de işletilen arazinin %5'idir (Ek Şekil 46).

İşlettiği Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısının Bölgelere Göre Oranı

1 parça işleten işletmelerin oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Güneydoğu Anadolu (%30). 2) Akdeniz (%29). 3) İstanbul (%23). 4) Ortadoğu Anadolu (%23). 5) Ege (%21). 6) Doğu Marmara 7) Kuzeydoğu Anadolu (%19). 8) Doğu Karadeniz (%16). 9) Batı Anadolu (%15). 10) Ortadoğu Anadolu (%12). 11) Batı Karadeniz (%12). 12) Batı Marmara (%9) (Ek Şekil 47 ve 48).

2 parça işleten işletmelerin oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Ortadoğu Anadolu (%28). 2) Güneydoğu Anadolu (%26). 3) Ege (%23). 4) Akdeniz (%23). 5) Batı Anadolu (%22). 6) Doğu Karadeniz (%22). 7) Kuzeydoğu Anadolu (%21). 8) Doğu Marmara (%19). 9) Orta Anadolu (%17). 10) Batı Marmara (%15). 11) İstanbul (%13). 12) Batı Karadeniz (%13) (Ek Şekil 47ve 48).

3 parça işleten işletmelerin oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Ortadoğu Anadolu (%24). 2) Kuzeydoğu Anadolu (%21). 3) Güneydoğu Anadolu (%20). 4) Batı Anadolu (%16). 5) Ege (%16). 6) Doğu Karadeniz (%14). 7) Batı Karadeniz (%14). 8) Akdeniz (%12). 9) Doğu Marmara (%11). 10)

Orta Anadolu (%11). 11) Batı Marmara (%10). 12) İstanbul (%7) (Ek Şekil 47 ve 48).

4-5 parça işleten işletmelerin oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Batı Marmara (%25). 2) Batı Karadeniz (%24). 3) İstanbul (%23). 4) Kuzeydoğu Anadolu (%22). 5) Batı Anadolu (%21). 6) Ege (%20). 7) Ortadoğu Anadolu (%20). 8) Doğu Karadeniz (%19). 9) Doğu Marmara (%18). 10) Orta Anadolu (%18). 11) Güneydoğu Anadolu (%16). 12) Akdeniz (%14) (Ek Şekil 47ve 48).

6-9 parça işleten işletmelerin oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Batı Marmara (%25). 2) Batı Karadeniz (%23). 3) Orta Anadolu (%23). 4) Doğu Marmara (%20). 5) İstanbul (%20). 6) Akdeniz (%19). 7) Batı Anadolu (%15). 8) Kuzeydoğu Anadolu (%14). 9) Ege (%13). 10) Doğu Karadeniz (%11). 11) Ortadoğu Anadolu (%8). 12) Güneydoğu Anadolu (%7) (Ek Şekil 47 ve 48).

10-15 parça işleten işletmelerin oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Doğu Marmara (%10). 2) İstanbul (%9). 3) Batı Marmara (%9). 4) Batı Karadeniz (%9). 5) Orta Anadolu (%5). 6) Batı Anadolu (%5). 7) Ege (%5). 8) Kuzeydoğu Anadolu (%4). 9) Akdeniz (%3). 10) Batı Karadeniz (%3). 11) Güneydoğu Anadolu (%2). 12) Ortadoğu Anadolu (%2) (Ek Şekil 47 ve 48).

16 parçadan çok arazi işleten işletmelerin bölgelere göre büyükten küçüğe doğru oranlarının sıralanması: 1) Doğu Karadeniz (%11). 2) Orta Anadolu (%3). 3) Doğu Marmara 4) Batı Anadolu (%2). 5) Ege (%2). 6) Batı Marmara (%2). 7) Kuzeydoğu Anadolu (%2). 8) Batı Karadeniz (%2). 9) Akdeniz (%1). 10) İstanbul (%0). 11) Güneydoğu Anadolu (%0). 12) Ortadoğu (%0) (Ek Şekil 47 ve 48).

İşlettiği Arazi Parça Sayısına Göre İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Bölgelere Göre Oranı

1 parça arazi işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Güneydoğu Anadolu (%22). 2) Ortadoğu Anadolu (%16). 3) Akdeniz (%14). 4) Kuzeydoğu Anadolu (%13). 5) Batı Anadolu (%10). 6) Ege (%10). 7) Doğu Karadeniz (%9). 8) Doğu Marmara (%7). 9) Batı Karadeniz (%7). 10) İstanbul (%5). 11) Orta Anadolu (%4). 12) Batı Marmara (%3) (Ek Şekil 49-50).

2 parça arazi işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Ortadoğu Anadolu (%29). 2) Güneydoğu Anadolu (%19). 3) Akdeniz (%17). 4) Batı Anadolu (%16). 5) Doğu Karadeniz (%16). 6) Ege (%16). 7) Batı Karadeniz (%10). 8) Doğu Marmara (%10). 9) Orta Anadolu (%9). 10) Kuzeydoğu Anadolu (%7). 11) Batı Marmara (%6). 12) İstanbul (%4) (Ek Şekil 49-50).

3 parça arazi işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Ortadoğu Anadolu (%24). 2) Kuzeydoğu Anadolu (%21). 3) Güneydoğu Anadolu (%20). 4) Batı Anadolu (%16). 5) Ege (%16). 6) Batı Karadeniz (%14). 7) Doğu Karadeniz (%14). 8) Akdeniz (%12). 9) Orta Anadolu (%11). 10) Doğu Marmara (%11). 11) Batı Marmara (%10). 12) İstanbul (%7) (Ek Şekil 49-50).

4-5 parça işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) Ege (%26). 2) Batı Karadeniz (%24). 3) Kuzeydoğu Anadolu (%23). 4) Batı Anadolu (%22). 5) Doğu Karadeniz (%21). 6) İstanbul (%21). 7) Batı Marmara (%19). 8) Güneydoğu Anadolu (%18). 9) Akdeniz (%17). 10) Doğu Marmara (%17). 11) Orta Anadolu (%17). 12) Ortadoğu Anadolu (%2) (Ek Şekil 49-50).

6-9 parça arazi işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralanması: 1) İstanbul (%35). 2) Batı Marmara (%34). 3) Orta Anadolu (%30).

4) Batı Karadeniz (%27). 5) Doğu Marmara (%27). 6) Batı Anadolu (%23). 7) Akdeniz (%23). 8) Ege (%21). 9) Orta Anadolu (%21). 10) Güneydoğu Anadolu (%18). 11) Kuzeydoğu Anadolu (%17). 12) Doğu Karadeniz (%17) (Ek Şekil 49-50).

10-15 parça arazi işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının oranlarının bölgelere göre büyükten küçüğe doğru sıralaması: 1) İstanbul (%25). 2) Batı Marmara (%20). 3) Orta Anadolu (%18). 4) Doğu Marmara (%17). 5) Batı Karadeniz (%14). 6) Ege (%11). 7) Batı Anadolu (%8). 8) Ortadoğu (%7). 9) Kuzeydoğu Anadolu (%6). 10) Doğu Karadeniz (%6). 11) Akdeniz (%6). 12) Güneydoğu Anadolu (%3) (Ek Şekil 49-50).

16 parçadan çok arazi işleten işletmelerin işlettiği arazi miktarının oranlarının bölgelere göre sıralanması: 1) Doğu Karadeniz (%17). 2) Orta Anadolu (%12). 3) Akdeniz (%11). 4) Doğu Marmara (%10). 5) Ege (%7). 6) Batı Anadolu (%4). 7) Batı Karadeniz (%4). 8) Batı Marmara (%4). 9) İstanbul (%3). 10) Kuzeydoğu Anadolu (%2). 11) Ortadoğu Anadolu (%2). 12) Güneydoğu Anadolu (%1) (Ek Şekil 49-50).

Türkiye'de işletmelerin işlettiği araziler daha çok küçük parçalar halindedir. Bunun nedenleri, tımar sisteminde kullanım hakkı olan arazinin onu işletenlere verilmesidir. Tarım kesimindeki nüfusun sanayi kesimine aktarılamaması ile birlikte tarım arazilerinin ve toprak mülkiyetinin öneminin artmasıdır. Buna bağlı olarak, veraset nedeniyle de topraklar bölünerek daha küçük parçalara dönüşmektedir. Elbette araziler bölüşülürken, işletmenin araç gereçleri de bölüşülmektedir.

Bir işletmenin çok sayıda parça işletmesinin nedenleri, kendi topraklarında elde ettiği ürünle geçinememesidir. Yoksul köylüler, küçük köylüler ve orta köylülerin bir bölümü böyle yapmaktadır. Orta köylülerden durumu iyi olanlar, büyük köylüler ve büyük toprak sahipleri gibi kapitalist üretim yapabilmektedir. Bu nedenle toprak kiralamakta ve satın almaktadır. Bu da bir işletmenin işlettiği arazi parça sayısının çoğalmasına neden olmaktadır.

Tarım sektöründen yeterli verimin alınamamasının en önemli nedenlerinden biri, arazinin çok parçalı olmasıdır. Tarımda verimin alınabilmesi için, bölgenin, arazinin ve arazide ne ekilip biçildiğine bağlı olarak yeterli arazi büyüklüğü olması gerekir. Küçük ve çok parçalı arazide çabalayan özellikle yoksul ve küçük köylü işletmeleri, teknoloji, yeterli tarımsal bilgi ve yeterli sermayeye sahip olmadığından, üretim maliyetlerinin yükselmesine ve verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Sermaye ve işgücü yetersizliği aynı zamanda, kiracılık ve ortakçılığa da neden olmaktadır. İşletmelerin önemli bir bölümü bu nedenden arazilerinin bir bölümünü kirayla ve ortakçılıkla işletmektedir.

Toprağın her geçen gün daha küçük parçalara ayrılması, yani parça sayısının artması, arazi sınırları, yollar ve su kanalları nedeniyle işlenen arazinin daha da küçülmesine neden olmaktadır. Parçaların çok küçük olması durumunda bu parçalar işletmeye çok uzak olup, işletilmesi külfet olarak görüldüğünden boş bırakılmaktadır. Küçük ve dağınık arazi parçalarını işletenler, üretime harcayacakları zamanı, bu parçalar arasında gidip gelirken yolda harcamaktadır. Arazilerin dağınık olması, bozuk şekilli olması, tarımsal alet ve makinelere gereğinden çok masraf yapılmasına ve verimin bu şekilde de düşmesine neden olmaktadır.

Arazi parçalarının küçük ve dağınık olmasının olumsuzlukları saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Parseller arasındaki geçiş hakkı sorunu, ulaşım zorlukları, sınır anlaşmazlıkları, çiftçiler arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Özellikle miras nedeniyle bölünen eğimli araziler, eşitlik olsun diye eğime paralel olarak bölündüğünden, parseller çok dar olmakta, bazen de çok bozuk şekilli parseller ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, bölünmeden önce arazinin tamamı bir su kanalından yararlanırken, bölünmeden sonra bölünen parçaların tamamı su kanalından yararlanamamakta, sulanan arazi miktarı azalmaktadır. Türkiye'de 2010'da tarımsal faaliyet kolunda istihdam edilenler toplam işgücünün %25,15'i iken, tarımın GSMH içindeki oranının neden %13 olduğunu böylece anlaşılmaktadır.

Tasarruf Biçimine ve Toplumsal Sınıflara Göre Traktör Dağılımı

Türkiye'de tarım sektörüne büyük miktarda traktör girişi, 1948 yılında Marshall yardımının(!) başlamasıyla olmuştur. 1948'e kadar traktör sayısı 2.500 civarındayken, 1950'de 20.000'i aşmış, ekilen alanlar genişlemiştir. 1948'de 13 milyon hektar olan ekili alan, 1950'den sonra 20 milyon hektara ulaşmıştır.

Kırsal alana traktör girmesi iki önemli sonucu doğurmuştur (G. Kazgan'dan). Bir traktör, dokuz emekçinin yaptığı işi yapmıştır. Diğer yandan, ekim alanının genişlemesi sonucunu vermiştir. Bu durum marjinal topraklarda geçimlik tarım yapan ve traktör alamayan çiftçilerin topraklarını tamamen ya da kısmen terk etmesini de doğurmuştur. Bu olaylar, kırsal alanla kentler arasında bir hareketlilik ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında, hızlı karayolu yapımı, yerleşim yerleri arasındaki ulaşımı ucuzlatmıştır. Türkiye, tarihinin en büyük kentleşme olayına tanık olmaya başlamıştır.[134]

Bu önemli bir gelişme olarak görülüyor, fakat traktör sayısında %800'lük bir artış olurken, işletilen arazi miktarında %54'lük bir artış olabilmiştir. İki oran arasında bir uyumsuzluk görülüyor. Toprağın traktörle işlenmesi üretimi artırmaz, traktör, daha çok toprağın işlenmesini sağlar. Bunu daha iyi anlayabilmek için, bir traktöre düşen arazi miktarının gözden geçirilmesi gerekir.

Türkiye'de toplam 3.022.127 tarım işletmesi, 184.348.223 dekar arazi işletmektedir. Bu arazinin 132.992.245 dekarı yani %72'si traktörle işletilmekte ve her bir traktöre ortalama 44 dekar arazi düşmektedir. Bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı göz önüne alınmadan bulunan bir ortalamadır ve traktörle arazi işlenmesi gerçeğini tam olarak ortaya koyamaz. Bunun için traktörün tasarruf biçiminin yanında, işletme büyüklüklerinin de göz önünde bulundurulması gerekir.

Kendi malı traktörü kullananlar; toplam işletmelerin %28'idir. Bu işletmeler, traktörle işlenen arazinin %57'sini işletmektedir

134 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Yay., 2003, s. 386-387.

ve her bir traktöre 90,6 dekar arazi düşmektedir. Ortak traktör kullananlar; toplam işletmelerin %3'üdür. Bu işletmeler, traktörle işlenen arazinin %5'ini işletmektedir ve her bir traktöre 79 dekar arazi düşmektedir. Kirayla traktör kullananlar; toplam işletmelerin %39'udur. Bu işletmeler, traktörle işlenen arazinin %33'ünü işletmektedir ve her bir traktöre 37 dekar arazi düşmektedir. Akraba, komşu traktörü kullananlar (ücretsiz); toplam işletmelerin %3'üdür. Bu işletmeler, traktörle işletilen arazinin %3'ünü işletmektedir ve her bir traktöre 40 dekar arazi düşmektedir (Ek Şekil 51).

Yoksul Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı

Kendi malı traktörü kullananlar; yoksul köylülerin %11'idir ve her bir traktöre 9 dekar arazi düşmektedir. Ortak traktör kullananlar; yoksul köylülerin %15'idir ve her bir traktöre 10 dekar arazi düşmektedir. Kirayla traktör kullananlar; yoksul köylülerin %33'üdür ve her bir traktöre 8 dekar arazi düşmektedir. Akraba, komşu traktörü kullananlar (ücretsiz); yoksul köylülerin %33'üdür ve her bir traktöre 8 dekar arazi düşmektedir (Ek Şekil 52).

Küçük Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı

Kendi malı traktörü kullananlar; küçük köylülerin %28'idir ve her bir traktöre 28 dekar arazi düşmektedir. Ortak traktör kullananlar; küçük köylülerin %29'u ortak traktör kullanmaktadır ve her bir traktöre 25 dekar arazi düşmektedir. Kirayla traktör kullananlar; küçük köylülerin %35'i kiralık traktörle arazi işletmektedir ve her bir traktöre 23 dekar arazi düşmektedir. Akraba, komşu traktörü kullananlar (ücretsiz); küçük köylülerin %32'sidir ve her bir traktöre 24 dekar arazi düşmektedir (Ek Şekil 53).

Orta Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı

Kendi malı traktörü kullananlar; orta köylülerin %47'sidir ve her bir traktöre 83 dekar arazi düşmektedir. Ortak traktör kullananlar; orta köylülerin %45'idir ve her bir traktöre 75 dekar arazi düşmektedir. Kirayla traktör kullananlar; orta köylülerin %28'idir ve her bir traktöre 66 dekar arazi düşmektedir. Akraba, komşu traktörü kullananlar (ücretsiz); orta köylülerin %30'udur ve her bir traktöre 68 dekar arazi düşmektedir (Ek Şekil 54).

Zengin Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı

Kendi malı traktörü kullananlar; zengin köylülerin %13'üdür ve her bir traktöre 275 dekar arazi düşmektedir. Ortak traktör kullananlar; büyük köylülerin %11'i ortak traktör kullanmaktadır ve her bir traktöre 261 dekar arazi düşmektedir. Kirayla traktör kullananlar; büyük köylülerin %4'üdür ve her bir traktöre 2.120 dekar arazi düşmektedir. Akraba, komşu traktörü kullananlar (ücretsiz); zengin köylülerin %5'idir ve her bir traktöre 179 dekar arazi düşmektedir (Ek Şekil 55).

Büyük Toprak Sahiplerinde (Toprak Ağalarında) Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı

Kendi malı traktörü kullananlar; büyük toprak sahiplerinin %39'udur ve her bir traktöre 1 666 dekar arazi düşmektedir. Ortak traktör kullananlar; büyük toprak sahiplerinin %54'üdür ve her bir traktöre 1444 dekar arazi düşmektedir. Kirayla traktör kullananlar; büyük toprak sahiplerinin %5'idir ve her bir traktöre 993 dekar arazi düşmektedir. Akraba, komşu traktörü kullananlar (ücretsiz); büyük toprak sahiplerinin %0,8'idir ve her bir traktöre 960 dekar arazi düşmektedir (Ek Şekil 56).

Sonuç olarak, yoksul ve küçük köylülerde, bir traktöre düşen arazi miktarı 17 dekar, orta köylülerde 73 dekar, zengin köylülerde

730 dekar, büyük toprak sahiplerinde 1.265 dekardır. Bu sayılar, ilk üç toplumsal sınıfta gereğinden fazla traktör olduğu anlaşılmaktadır, çünkü bir traktör bir yılda 1.000 dekar araziyi rahatlıkla işleyebilmektedir.

Traktörün geniş toprakları işlemek için geliştirilen bir tarım aracı olduğu düşünüldüğünde, mevcut durumun böyle olmadığı, tarım kesiminin çok kârlı bir pazar olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Binlerce traktör, kendinden beklenen yararı sağlayamadan çürümekte ve özellikle yoksul ve küçük köylülerin ürettiği artıürünün büyük bir bölümü traktör borcu ödemek için kullanılmaktadır. Durum böyle olduğu halde, küçük üretim ayakta kalmaya çalışmakta ve traktör her şeye rağmen küçük üreticiyi beklendiği derecede topraktan koparamamaktadır, çünkü bu sınıfların en azından şimdilik başka seçeneği görünmemektedir. Bu durumda, traktörden gerçek anlamda yararlananlar, zengin köylüler ve büyük toprak sahibi işletmelerdir.

Tarımsal Faaliyetlerde Bulunanların Bölgelere Göre Dağılımı

Türkiye'de tarım sektörünün payı yıllar geçtikçe azalmakla birlikte, halen önemini korumaya devam etmektedir. Türkiye'de 2001 yılında, tarımsal faaliyette bulunanların toplam hane halkı oranının bölgelere göre dağılımında, her bölgenin kendi içinde tarımsal faaliyette bulunma oranlarının büyükten küçüğe doğru sıralaması şöyledir: 1) Güneydoğu Anadolu (%95). 2) Doğu Karadeniz (%84). 3) Kuzeydoğu Anadolu (%83). 4) Orta Anadolu (%72). 5) Batı Karadeniz (%72). 6) Orta Anadolu (%72). 7) Batı Anadolu (%71). 8) Akdeniz (%66). 9) Ege (%66). 10) Batı Marmara (%63). 11) Doğu Marmara (%55). 12) İstanbul (%15) (Ek Şekil 57 ve 58).

Türkiye'de tarımda çalışanların sayısı AB ülkelerinde tarımda çalışanların sayısından fazla ve tarım sektöründe aktif nüfusu en çok olan ülkedir. AB üyeleri arasında, tarım sektöründe en fazla

aktif nüfus Yunanistan'da ve en az aktif nüfus ise İngiltere'de yer almaktadır (Ek Şekil 59).

Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Fertlerinin Sayısı

Türkiye genelindeki dağılım oranı: Türkiye'de tarımsal işletmelerde bir ya da iki işi olan hane halkı fertlerinin %86'sı sadece tarımsal faaliyette olanlar, %7'si esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci işi olanlar, %3'ü esas işi tarım dışı faaliyet olup ikinci işi olmayanlar, %4'ü esas işi tarım dışı faaliyet olup ikinci işi tarımsal faaliyet olanlar, %0,03'ü esas işi ve ikinci işi tarım dışı faaliyet olanlardır (Ek Şekil 60).

Bölgelerin kendi içinde dağılım oranı: Tarımsal işletmelerde esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci işi olmayanların, bölgelerin kendi içinde, büyükten küçüğe doğru oransal dağılımı şöyledir: 1) Güneydoğu Anadolu (%89). 2) Akdeniz (%89). 3) Ortadoğu Anadolu (%88). 4) Batı Karadeniz (%88). 5) Batı Anadolu (%88). 6) Orta Anadolu (%87). 7) Ege (%85). 8) Doğu Karadeniz (%84). 9) Doğu Marmara (%84). 10) İstanbul (%84). 11) Kuzeydoğu Anadolu (%80). 12) Batı Marmara (%76) (Ek Çizelge 61 ve 62).

Tarımsal işletmelerde esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci işi olanların, bölgelerin kendi içinde, büyükten küçüğe doğru oransal dağılımı şöyledir: 1) Batı Marmara (%17). 2) Ege (%8). 3) Kuzeydoğu Anadolu (%8). 4) Doğu Marmara (%7). 5) Batı Anadolu (%6). 6) Ortadoğu Anadolu (%6). 7) Güneydoğu Anadolu (%6). 8) Batı Karadeniz (%8). 9) Akdeniz (%5). 10) Doğu Karadeniz (%4). 11) Orta Anadolu (%4). 12) İstanbul (%0,2) (Ek Çizelge 61-62).

2000'de esas işi tarım olanların işteki durumlarına göre dağılımında, ücretsiz aile işçileri toplamın yaklaşık %64'ü, kendi hesabına çalışanlar %34'üdür. İşveren sayısı %0,7, yevmiyeli sayısı yaklaşık %0,7, ücretlilerin sayısı %0,05'dir (Ek Şekil 63).

Tarım Dışı İşletmelerin Çalıştırdığı İşçi Sayısına Göre Sınıflandırılması

1988'den 2006'ya kadar Türkiye'de 15 yaş üzerinde olup istihdam edilenlerin işyerinde çalışan kişi sayısına göre dağılımı şöyledir: 1 kişi çalıştıran işletmelerde önemli bir artış ve azalış olmamıştır. 2 kişi çalıştıran işletmelerde sürekli bir artış görülmektedir. 3 kişi çalıştıran işletmeler, dönemin başından sonuna kadar yaklaşık aynı sayıyı korumuştur. 4 kişi çalıştıran işletmelerde 2000'den itibaren düşüş görülmektedir. Aynı şekilde 5-9 kişi çalıştıran işletmelerde 2000'den itibaren bir düşüş görülmektedir. 10-24 kişi çalıştıran işletmeler, 1992'ye kadar 5.000'lerdeyken, 1993'te 1.700'lere düşmüş ve dönem sonuna kadar bu sayıyı korunmuştur. Bunun aksine, 25 kişiden çok işçi çalıştıran işletmeler, 1993'lerde 3.500'lerden başlayarak, 2006'larda 6.500'lere yükselmiştir. Türkiye'de küçük işletmelerin sayısında önemli bir artış veya azalış görülmezken, 25'den çok işçi çalıştıran işletmelerin sayısında sürekli bir artış olmaktadır. Bu durum, Türkiye'de bu dönemlerde sermayenin belli ölçülerde merkezileştiğini ve yoğunlaştığını göstermektedir. İşletmelerin çizelge 4.3'deki ve Ek Şekil 64'deki gibi sınıflandırması yetersiz kalmaktadır, çünkü 25 işçiden fazla çalıştıran tüm işletmeleri aynı sınıfta değerlendirmektedir.

Çizelge 4.1. İşyerinde Çalışan Kişi Sayısına Göre İstihdam Edilenler (15+Yaş)

	İşyerinde Çalışan Kişi Sayısı							
Yıllar	**Toplam**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5-9**	**10-24**	**25+**
1988	17.753	2.151	3.324	2.347	2.065	2.866	5.000	-
1989	18.224	2.009	3.490	2.685	2.133	3.126	4.781	-
1990	18.538	2.023	3.671	2.640	2.140	3.041	5.024	-
1991	19.288	2.095	3.638	2.620	2.294	3.536	5.107	-
1992	19.459	2.197	3.670	2.725	2.232	3.232	5.404	-
1993	18.501	2.354	3.465	2.436	1.965	2.980	1.709	3.593
1994	20.008	2.351	3.771	2.719	2.321	3.582	1.705	3.559
1995	20.587	2.272	3.972	2.909	2.283	3.409	1.953	3.790
1996	21.195	2.159	4.187	2.790	2.328	3.603	2.139	3.911
1997	21.204	2.436	4.063	2.806	2.191	3.355	2.068	4.288
1998	21.779	2.371	4.311	2.781	2.172	3.394	2.131	4.620
1999	22.047	2.379	4.319	2.836	2.385	3.722	2.073	4.345
2000	21.581	2.729	4.130	2.801	2.059	3.000	2.161	4.701
2001	21.525	2.661	4.265	2.799	2.118	2.818	2.055	4.809
2002	21.354	2.802	4.216	2.653	1.884	2.824	1.328	5.647
2003	21.147	2.906	4.274	2.498	1.713	2.728	1.398	5.630
2004	21.791	2.870	4.374	2.698	1.839	2.807	1.434	5.769
2005	22.046	2.688	4.463	2.552	1.692	2.812	1.626	6.213
2006	22.330	2.650	4.470	2.552	1..686	2.695	1.737	6.540

Kaynak: TÜİK Yayınları.

İşletmelerin büyüklüğüne göre sınıflandırılması çok çeşitli ölçütlere göre yapılmakta olup, çalıştırılan işçi sayısı önemli ölçütlerden biridir, fakat sınıflandırmada, işçi sayısı üzerinde tam bir anlaşma sağlanmış değildir.

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), 12.4.1990 tarih ve 2624 sayılı kuruluş kanununda; 50 kişiden az istihdam eden işletmeler küçük işletme, 51-150 kişi istihdam eden işletmeler orta boy işletme, 150'den fazla kişi istihdam edenler büyük işletme olarak tanımlanmıştır.

Türkiye Halk Bankası ve onun görüşünü benimseyen Devlet Planlama Teşkilatı'na göre; 100 kişiden az kişi istihdam edenler küçük işletme, 100-250 arası kişi istihdam eden işletmeler büyük işletme sayılmaktadır.

Ege Bölgesi Sanayi Odası, 5-50 kişi istihdam eden işletmeleri küçük işletme, 50-199 kişi istihdam eden işletmeleri orta boy işletme, 200 kişiden fazla kişi istihdam edenleri büyük işletme olarak tanımlamaktadır.

Ankara Sanayi Odası, 10-30 kişi istihdam edenleri küçük, 30-299 kişi istihdam edenleri orta boy, 299'dan fazla kişi istihdam edenleri büyük işletme olarak tanımlamaktadır.

Resmi Gazete'nin 18.11.2005 tarihli sayısında; 10 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden işletmeler mikro işletme, 50 kişiden az istihdam edenler küçük işletme, 250 kişiden az istihdam edenler orta boy işletme olarak tanımlanmıştır. Buna göre işletmeler; 1) 1-9 işçi çalıştıranlar mikro işletme, 2) 10-49 işçi çalıştıranlar küçük işletme, 3) 50-249 işçi çalıştıranlar orta boy işletme, 4) 250 işçiden fazla çalıştıranlar büyük işletme olarak sınıflandırılabilir.

Resmi Gazete'nin işyerlerinin çalıştırdığı işçi sayısına göre yaptığı sınıflandırmaya göre, 2002 Yılında Türkiye'de 1.788.835 mikro işletme olup, bu işletmeler 3.305.259 işçi çalıştırmaktadır. 58.521 işletme küçük işletme olup, 1.132.077 işçi çalıştırmaktadır. 8.984 işletme orta işletme olup, bu işletmeler 915.291 işçi çalıştırmaktadır. 1.851 büyük işletme, 1.144.413 işçi çalıştırmaktadır (Ek Şekil 65).

Türkiye'deki işletmeler ve çalıştırdıkları işçi sayısı yüzdelere dönüştürüldüğünde; işletmelerin %96,3'ü mikro işletme olup, bu işletmeler, toplam işçi sayısının %50,9'unu istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, Türkiye'deki işletmelerin %3,1'i olup, bu işletmeler, toplam işçi sayısının %17,4'ünü istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işletmelerin %0,5'i olup, toplam işçi sayısının %14,1'ini istihdam etmektedir. Büyük işletmeler toplam işletmelerin %0,1'i olup, toplam işçi sayısının %17,6'sını istihdam etmektedir (Ek Şekil 66).

Türkiye'nin tarım kesiminde, geçimlik üretim yapan yoksul ve küçük köylü işletmeleri gibi, tarım dışı kesimde de mikro işletme-

ler çok büyük sayıdadır. Mikro işletme, çalışan sayısının az olması, gelirinin çok düşük olması, yapısının resmî bir yapı olmaması, işletme sahibinin aynı zamanda yönetici olması, yerel pazara hitap etmesi ve genellikle 1-9 kişi istihdam etmesi vb gibi temel özellikleri olan işletmelerdir. Türkiye'de bu işletmeler, bazıları tarafından küçük esnaf ve sanatkâr işletmeleri olarak kabul edilirken, bazıları 3-4 kişiden daha fazla istihdam edenleri, esnaf ve sanatkâr olarak kabul etmemektedir. Konuya açıklık getirebilmek için, esnaf ve sanatkâr tanımları üzerinde durmak yararlı olacaktır. Esnaf, ticaret ve hizmet işkollarında çalışan, ancak etkinlikleri ve gelirleri tacir sayılacak ölçüde olmayan girişimciler olarak tanımlanmaktadır. Sanatkâr, imalat işkollarında çalışan, ancak etkinlikleri ve gelirleri sanayici sayılacak ölçüde büyük olmayan girişimci olarak tanımlanmaktadır.

TÜİK'in 2002 Genel Sayımına göre, Türkiye'de toplam 1.788.835 mikro işletme olduğu ve Ticaret ve Sanayi Bakanlığının 2009 verilerine göre, Türkiye'de toplam 1.824.230 küçük esnaf ve sanatkâr olduğu göz önüne alındığında, mikro işletmelerin küçük esnaf ve sanatkâr işletmesi olduğu kabul edilebilir. Bu işletmelerde 3.305.259 işçi çalıştığı yukarıda belirtilmişti. Bu duruma göre, Türkiye'deki işletmelerin yaklaşık %96'sı küçük esnaf ve sanatkâr işletmesi olup, bu işletmelerde, Türkiye'deki işçilerin yaklaşık %51'i istihdam edilmektedir.

Esnaf ve sanatkârların hem bağımsız çalışanlar olarak kendi primlerini, hem de işveren sıfatıyla yanlarında çalışanların sigorta primlerini ödemek zorunda kalmaları nedeniyle, güç durumda oldukları ortadadır. Bu işletmelerde kalifiye eleman bulunmamaktadır çünkü çalışanlara verilen ücret veya maaş, sosyal yardım, iş ortamı vb gibi olanaklar çok düşük düzeydedir. Bu işyerlerindeki işçilerin okullarda yeterli teknik eğitim almış olmamalarının veya hiç eğitim almış olmamalarının yanında, işyerlerinin de teknik eğitim verebilecek altyapıları yoktur.

İstanbul'da 234.431 küçük esnaf ve sanatkâr işletmesi vardır. Batı Marmara Bölgesi'nde 114.420, Ege Bölgesi'nde 349.015, Doğu Marmara Bölgesi'nde 197.588, Batı Anadolu Bölgesi'nde 147.351,

Akdeniz Bölgesi'nde 278.537, Orta Anadolu Bölgesi'nde 103.603, Batı Karadeniz Bölgesi'nde 144.035, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 88.889, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde 47.791, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde 70.719, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 47.791 küçük ve sanatkâr işletmesi vardır (Ek Şekil 67 ve 68).

İşletmelerin AB ülkelerinde sınıflandırılması da çok farklı olup, bir ülkeninki diğerini tutmamaktadır. Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSAT), AB işletmelerinin istatistiklerini; 1) 1-9 işçi çalıştıranlar mikro işletme, 2) 10-49 işçi çalıştıranlar küçük işletme, 3) 50-249 işçi çalıştıranlar orta boy işletme, 3) 250-500 işçi çalıştıranlar büyük işletme, 3) 500 veya daha fazla işçi çalıştıranlar makro işletme şeklinde sınıflandırmaktadır. Görüldüğü gibi, EUROSAT'ın bu sınıflandırması, makro işletmelerle ilgili bölüm hariç TÜİK'in sınıflandırması gibidir. Bu nedenle, AB ülkeleri ile Türkiye'de işletme büyüklükleri ve bu işletmelerin istihdamı rahatlıkla karşılaştırılabilir.

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) İşletmelerin Türkiye Genelinde ve Bölgelere Göre Dağılımı

Türkiye'deki mikro işletmelerde bir işletmeye ortalama yaklaşık 2 işçi, küçük işletmelerde 19 işçi, orta işletmelerde ortalama 102, büyük işletmelerde ortalama 618 işçi istihdam edilmektedir. Türkiye'de mikro, küçük ve orta boy işletmelerdeki istihdamın büyük boyutlarda olduğu bir gerçek, fakat yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de sermaye belli ölçülerde merkezileşmekte ve yoğunlaşmaktadır.

1. İstanbul Bölgesi'ndeki işletmelerin %93'ü mikro işletme olup, bu işletmeler, İstanbul'daki toplam işçi sayısının %40'ını istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %6'sı olup, toplam işçi sayısının %23'ünü istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işletme sayısının %1'i olup, toplam işçi sayısının %18'ini istihdam etmektedir. Büyük işletmeler, toplam işletme sayısının %0,26'sı olup, toplam işçi sayısının %19,37'sini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

Çizelge 4.4. İşletme Türlerinin Bölgelere Göre Dağılımı
A. Yerel Birim Sayısı B. İstihdam

			İşletme Türleri			
		Toplam	**Mikro İşletme**	**Küçük İşletme**	**Orta İşletme**	**Büyük İşletme**
Türkiye	A	1.858.191 (%100)	1.788.835 (%96,27)	58.521 (%3,15)	8.984 (%0,48)	1,851 (%0,1)
	B	6.497.040 (%100)	3.305.259 (%50,87)	1.132.077 (%17,43)	915.291 (%14,1)	1.144.413 (%17,6)
İstanbul	A	347.617 (%100)	323.161 (%92,96)	20.799 (%5,98)	3.096 (%0,8)	561 %0,26
	B	1.781.934 (%100)	716.236 (%40,19)	411.857 (%23,11)	308.921 (%17,33)	344.921 (%19,37)
Batı Marmara	A	102.931 (%100)	100.369 (%97,51)	2.008 (%1,95)	438 (%0,42)	116 (%0,12)
	B	314.343 (%100)	165.941 (%52,78)	40.135 (%12,76)	46.470 (%14,78)	61.797 (%19,68)
Ege	A	307.296 (%100)	297.213 (%96,71)	8.492 (%2,76)	1.317 (%0,43)	274 (%0,1)
	B	987.191 (%100)	536.851 (%54,38)	165.452 (%16,76)	132.733 (%13,45)	152.155 (%15,41
Doğu Marmara	A	180.505 (%100)	173.134 (%95,91)	6.010 (%3,33)	1.088 (%0,6)	273 (%0,16)
	B	723.354 (%100)	320.130 (%44,25)	120.871 (%16,71)	115.794 (%16)	166.559 (%23,04)
Batı Anadolu	A	191.085 (%100)	182.991 (%95,76)	6.972 (%3,65)	930 (%0,49)	192 (%0,1)
	B	721.665 (%100)	348.853 (%48,34)	134.317 (%18,61)	92.018 (%12,75)	146.477 (%20,03)
Akdeniz	A	238.449 (%100)	232.266 (%97,40)	5.200 (2,18)	829 (%0,35)	154 (%0,07
	B	678.069 (%100)	403.454 (%59,50)	98.006 (%14,45)	90.580 (%13,35)	86.029 (%12,7)
Orta Anadolu	A	88.922 (%100)	86.804 (%97,61)	1.776 (%2)	274 (%0,31)	68 (0,08)
	B	244.593 (%100)	143.386 (%58,62)	33.127 (%13,54)	27.055 (%11,6)	41.025 (%16,24)
Batı Karadeniz	A	130.391 (%100)	127.456 (%97,74)	2.474 (%1,89)	396 (%0,30)	65 (%0,07)
	B	356.292 (%100)	217.567 (%61,06)	44.774 (%12,56)	39.350 (%11,04)	54.601 (%15,34)

Doğu Karadeniz	A	69.835 (%100)	68.294 (97,79)	1.333 (%1,90)	172 (%0,25)	36 (%0,06)
	B	183.875 (%100)	115.335 (%62,72)	23.406 (%12,72)	18.846 (%10,24)	26.288 (%14,32)
Kuzeydoğu Anadolu	A	38.115 (%100)	37.318 (%97,91)	696 (%1,82)	86 (%0,22)	15 (%0,05
	B	86.735 (%100)	62.040 (%71,52)	11.422 (%13,16)	7.044 (%8,12)	6.229 (%7,2)
Ortadoğu Anadolu	A	54.165 (%100)	53.106 (%98)	908 (%1,67)	120 (%0,22)	31 (%0,11)
	B	135.090 (%100)	91.339 (%67,61)	15.399 (%11,39)	12.175 (%9,01)	16.182 (%11,99)
Güneydoğu Anadolu	A	108.880 (%100)	106.723 (%98)	1.853 (%1,70)	238 (%0,21)	66 (%0,09
	B	283.899 (%100)	184.127 (64,85)	33.311 (%11,73)	24.311 (%8,56)	42.150 (%14,86)

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 34-37'den düzenlenmiştir.

2. Batı Marmara Bölgesi'ndeki işletmelerin %98'i mikro işletme olup, bu işletmeler, Batı Marmara Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %53'ünü istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %2'si olup, toplam işçi sayısının %13'ünü istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %14'ünü, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %20'sini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

3. Ege Bölgesi'ndeki işletmelerin %97'si mikro işletme olup, bu işletmeler, Ege Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %54'ünü istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %3'ü olup, toplam işçi sayısının %17'sini istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %13'ünü, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %15'ini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

4. Doğu Marmara Bölgesi'ndeki işletmelerin %96'sı mikro işletme olup, bu işletmeler, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %44'ünü istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %3'ü olup, toplam işçi sayısının %17'sini istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının

%7'sini, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %23'ünü istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

5. Batı Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %96'sı mikro işletme olup, bu işletmeler, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %48'ini istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %4'ü olup, toplam işçi sayısının %19'unu istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %13'ünü, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %20'sini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

6. Akdeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %97'si mikro işletme olup, bu işletmeler, Akdeniz Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %60'ını istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %2'si olup, toplam işçi sayısının %14'ünü istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %14'ünü, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %13'ünü istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

7. Orta Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %98'i mikro işletme olup, bu işletmeler, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %59'unu istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %2'si olup, toplam işçi sayısının %14'ünü istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %13'ünü, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %17'sini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

8. Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %98'i mikro işletme olup, bu işletmeler, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %61'ini istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %2'si olup, toplam işçi sayısının %13'ünü istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %11'ini, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %15'ini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

9. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %98'i mikro işletme olup, bu işletmeler, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %63'ünü istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %2'si olup, toplam işçi sayısının %13'ünü

istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %11'ini, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %14'ünü istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

10. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %98'i mikro işletme olup, bu işletmeler, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %72'sini istihdam etmektedir. Küçük işletmeler yaklaşık %2'si olup, bu işletmeler toplam işçi sayısının %13'ünü istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler bu bölgedeki işletmelerin %0,02'si olup, toplam işçi sayısının %8'ini istihdam etmektedir. Büyük işletmeler yüzdelik sisteme girmeyecek kadar az olup bu işletmeler, toplam işçi sayısının %7'sini işletmektedir (Çizelge 4.4).

11. Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %98'i mikro işletme olup, bu işletmeler, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %68'ini istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %2'si olup, toplam işçi sayısının %11'ini istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %8'ini, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %7'sini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4).

12. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işletmelerin %98'i mikro işletme olup, bu işletmeler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplam işçi sayısının %65'ini istihdam etmektedir. Küçük işletmeler, toplam işletme sayısının %2'si olup, toplam işçi sayısının %11'ini istihdam etmektedir. Orta boy işletmeler, toplam işçi sayısının %8'ini, büyük işletmeler ise toplam işçi sayısının %15'ini istihdam etmektedir (Çizelge 4.4) ve (Ek Şekil 69-70-71-72).

Tarım Dışı İşletmelerin Türlerine Göre Bölgelerin Kendi Aralarında Sıralaması

Mikro işletmelerin istihdam ettiği işçi sayısı, o bölgenin toplam işçi sayısına göre sıraya konursa; Kuzeydoğu Anadolu (%71,5) oranıyla birinci, Ortadoğu Anadolu (%67,5) oranıyla ikinci, Güneydoğu Anadolu (%64,9) oranıyla üçüncü, Doğu Karadeniz (%62,7) oranıyla dördüncü, Batı Karadeniz (%61,1) oranıyla beşinci, Ak-

deniz (%59,5) oranıyla altıncı, Orta Anadolu (%58,6) yedinci, Ege (%54,4) sekizinci, Batı Marmara (%52,8) dokuzuncu, Batı Anadolu (%48,3) onuncu, Doğu Marmara (%44,3) on birinci, İstanbul (%40,2) on ikinci sırada olur.

Küçük işletmelerin istihdam ettiği işçi sayısı, o bölgenin toplam işçi sayısına göre sıraya konursa; İstanbul (%23,1) oranıyla birinci, Batı Anadolu (%18,6) oranıyla ikinci, Ege (16,8) oranıyla üçüncü, Doğu Marmara (16,7) oranıyla dördüncü, Akdeniz (%14,5) oranıyla beşinci, Orta Anadolu (%13,5) altıncı, Kuzeydoğu Anadolu (%13,2) yedinci, Batı Marmara (%12,8) sekizinci, Doğu Karadeniz (%12,7) dokuzuncu, Batı Karadeniz (%12,6) onuncu, Güneydoğu Anadolu (%11,7) on birinci, Ortadoğu Anadolu (%11,4) on ikinci sırada yer alır.

Orta işletmelerin istihdam ettiği işçi sayısı, o bölgenin toplam işçi sayısına göre sıraya konursa; İstanbul (%17,3) oranıyla birinci, Doğu Marmara (%16) oranıyla ikinci, Batı Marmara (%14,8) oranıyla üçün cü, Ege (%13,5) oranıyla dördüncü, Ak (%18,5) sekizinci, Doğu Karadeniz (%10,2) dokuzuncu, Orta Anadolu (%9) onuncu, Güneydoğu Anadolu (%8,5) on birinci, Kuzeydoğu Anadolu (%8,1) on ikinci sırada yer alır.

Büyük işletmelerin istihdam ettiği işçi sayısı, o bölgenin toplam işçi sayısına göre sıraya konursa; Doğu Marmara (%23) oranıyla birinci sırada, Batı Anadolu (%20,3) oranıyla ikinci sırada, Batı Marmara (%19,7) oranıyla üçüncü sırada, İstanbul (%19,4) ile dördüncü sırada, Orta Anadolu (%16,8) oranıyla beşinci sırada, Ege Bölgesi (%15,4) ile altıncı sırada, Batı Karadeniz (%15,3) oranıyla yedinci sırada, Güneydoğu Anadolu (%14,8) sekizinci sırada, Doğu Karadeniz (%14,3) dokuzuncu sırada, Akdeniz (%12,7) onuncu sırada, Orta Anadolu (%12) on birinci sırada, Kuzeydoğu Anadolu (%7,2) ile on ikinci sırada yer alır.

Verilere bir bütün olarak bakıldığında, Türkiye'de, mikro ve küçük işletmeler ağırlıktadır ve Türkiye'deki işçilerin %68'ini, orta ve büyük işletmeler ise %32'sini istihdam etmektedir.

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) İstihdamın İşletme Türlerine ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı

On üç faaliyet kolundaki büyük işletmeler, istihdam ettikleri işçi sayısına göre sıraya konduğunda; birinci sıradaki faaliyet kolu, ortalama 853 işçi ile sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşlardır. İkinci sıradaki faaliyet kolu, ortalama 749 işçi ile inşaat faaliyet koludur. Üçüncü sıradaki faaliyet kolu, ortalama 652 işçi ile gıda ürünleri ve içecek imalatıdır. Dördüncü faaliyet kolu, ortalama 642 işçi ile motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğudur. Beşinci sıradaki faaliyet kolu, ortalama 622 işçi ile kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığıdır. Altıncı faaliyet kolu, ortalama 620 işçi ile başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatıdır (Çizelge 4.5).

Çizelge 4.5. Mikro, Küçük, Orta ve Büyük İşletme Sayısının ve İstihdam Ettikleri İşçi Sayısının Ekonomik Faaliyetler İçindeki Oranları

A. Yerel Birim Sayısı (İşyeri) B. İstihdam

		Toplam	Mikro İşletme	Küçük İşletme	Orta İşletme	Büyük İşletme
Türkiye	A	1.858.191 (%100)	1.788.835 (%96)	58.521 (%3)	8.984 (%0,48)	1.851 (%1)
	B	6.497.040 (%100)	3.305.259 (%51)	1.132.077 (%17)	915.291 (%14)	1.144.413 (%18)
1	A	648.064 (%100)	641.935 (%99)	5.699 (%0,9)	407 (%0,066)	23 (%0,003)
	B	1.191.906 (100)	1.047.805 (%88)	98.458 (%8)	36.319 (%2,6)	9.324 (%0,08)
2	A	174.199 (%100)	168.799 (%97)	4.753 (%3)	550 (%0,08)	97 (%0,05
	B	545.167 (%100)	351.339 (%64)	84.144 (%15)	57.532 (%11)	52.152 (%10)
3	A	23.012 (%100)	18.723 (%81)	3.101 (%13)	887 (%4)	301 (%1,3)
	B	410.118 (%100)	48.602 (%12)	70.011 (%17)	100.356 (%24)	191.149 (%46)

4	A	249.580 (%100)	247.234 (%99)	1.790 (%0,7)	556 (%0,021)	36 (0,001)
	B	398.945 (%100)	298.417 (74,8)	37.385 (%9,37)	40.747 (%10,21)	22.396 (%5,6)
5	A	103.533 (%100)	97.214 (%93,8)	5.790 (%5,59)	513 (%0,6)	16 (%0,001)
	B	392.437 (%100)	228.591 (%58)	108.219 (%27,57)	45.358 (%11,83)	10.269 (%2,6)
6	A	34.298 (%100)	29 440 (%85,8)	3.883 (%11,32)	811 (%2,73)	164 (%0,047)
	B	311.105 (%100)	64.661 (%20,8)	79.674 (%25,61)	85.426 (%27,59)	81.344 (%26)
7	A	116.293 (%100)	113.087 (%97,2)	3.020 (%2,59)	180 (%0,21)	6 (%0,0005)
	B	292.182 (%100)	219.278 (%75)	55.320 (%18,93)	14.918 (%5,98)	2.666 (%0,09)
8	A	32.724 (%100)	29.507 (%90)	2.644 (%8,08)	434 (%1,88)	139 (%0,04)
	B	281.537 (%100)	91.175 (%32)	49.265 (%17,50	50.419 (%18,5)	90.678 (%32)
9	A	35.749 (%100)	32.728 (91,5)	2.427 (%6,79)	519 (%1,69)	758 (%0,02)
	B	224.874 (%100)	70.709 (%31,4)	48.559 (%21,6)	49.944 (%22,1)	56.162 (%24,9)
10	A	8.752 (%100)	4.369 (%49,9)	4.062 (%46,41)	285 (%3,65)	36 (%0,04)
	B	150.193 (%100)	19.737 (%13)	75.239 (%50,09)	24.497 (16,87)	30.720 (%20,4)
11	A	19.335 (%100)	17.321 (%89)	1.684 (%8,71)	263 (%2,25)	67 (%0,036)
	B	145.949 (%100)	43.647 (%25,9)	34.760 (%23,82)	25.935 (%21,78)	41.607 (%28,5)
12	A	36.118 (%100)	34.386 (%95)	1.436 (%3,98)	261 (%1)	35 (%0,009)
	B	140.354 (%100)	68.706 (%48,9)	30.033 (%21,4)	26.307 (%18,8)	15.308 (%10,9)
13	A	6.261 (%100)	4.468 (%71,3)	1.526 (%24,3)	135 (%2,3)	132 (%2,1)
	B	113.452 (%100)	18.802 (%16,6)	21.141 (%18,63)	23.074 (%20,27)	50.435 (%44,5)

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

1. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret; kişisel ve ev eşyalarının tamiri. 2. Otel ve lokantalar. 3. Tekstil ürünleri imalatı. 4. Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı. 5. Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu. 6. Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması. 7. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin satışı, bakımı ve onarımı; motorlu taşıt yakıtlarının perakende satışı. 8. Gıda ürünleri ve içecek imalatı. 9. İnşaat. 10. Sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşların faaliyetleri. 11. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı. 12. Makine ve teçhizatı hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatı. 13. Posta ve telekomünikasyon. 14. Suyolu taşımacılığı

1. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret; kişisel ev eşyalarının tamirinde faaliyet gösteren işletmelerin %99'u mikro işletme olup, bu işletmelerde faaliyet gösterenler toplam işçi sayısının %88'idir. Küçük işletmelerde istihdam edilenler toplamın %8'i, orta işletmelerde istihdam edilenler %2,6'sı, büyük 23 büyük işletmede istihdam edilenler toplam istihdamın %0,78'idir. Bu faaliyet kolunda, mikro işletmelerde bir işletmeye 2 işçi bile düşmemektedir. Küçük işletmelerde bir işletmeye 17 işçi, orta işletmelerde 89 işçi, büyük işletmelerde 405 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

2. Otel ve lokanta faaliyet kollarındaki işletmelerin %97'si mikro işletme olup, bu işletmelerde faaliyet gösterenler, toplam işçi sayısının %64'üdür. Küçük işletmelerde istihdam edilenler toplamın %15'i, orta işletmelerde %11'i, 97 büyük işletmede istihdam edilenler, bu faaliyet kolunda istihdam edilenlerin %10'udur. Bu faaliyet kolunda, mikro işletmelerde bir işletmeye 2 işçi, küçük işletmelerde yaklaşık 18 işçi, orta işletmelerde 105 işçi, 97 büyük işletmede bir işletmeye 538 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

3. Tekstil ürünleri imalatında faaliyet gösteren işletmelerin %81'i mikro işletme olup, bu işletmelerde faaliyet gösterenler, toplam işçi sayısının %12'sidir. Küçük işletmelerde istihdam edilenler toplamın %17'si, orta işletmelerde %24'ü, 301 büyük işletmede istihdam edilenler, toplam işçi sayısının %46'sıdır. Bu faaliyet kolunda, mikro işletmelerde bir işletmeye 3 işçi bile düşmemektedir. Kü-

çük işletmelerde bir işletmeye 23 işçi, orta işletmelerde 32 işçi, 301 büyük işletmede bir işletmeye 635 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

4. Kara taşımacılığında faaliyet gösteren işletmelerin %99'u mikro işletme olup, bu işletmelerde faaliyet gösterenler, toplam işletme sayısının yaklaşık %75'idir. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %9,37'si, orta işletmelerde %10,21'i, 36 büyük işletmede istihdam edilenler, bu faaliyet kolundaki istihdamın %5,6'sıdır. Bu faaliyet kolunda, mikro işletmelerde bir işletmeye ortalama 1 işçi, küçük işletmelerde 21 kişi, orta işletmelerde 73 kişi, 36 büyük işletmede bir işletmeye ortalama 622 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

5. Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğunda faaliyet gösteren işletmelerin %93,8'i mikro işletme olup, bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %58'idir. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %27,57'si, orta işletmeler %11,83'ü, 16 büyük işletme %2,6'sını istihdam etmektedir. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde 2 işçi, küçük işletmelerde 19 işçi, orta işletmelerde 88 işçi, 16 büyük işletmede işletme başına 642 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

6. Giyim eşyası imalatı, kürkün işlenmesi ve boyanmasında faaaliyet gösteren işletmelerin %85,5'i mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %20,8'idir. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %25,61'i, orta işletmeler %27,59'u, 164 büyük işletmede istihdam edilenler %26'sıdır. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde 2 işçi, küçük işletmelerde 21 işletme, orta işletmelerde 105 işçi, 164 büyük işletmede bir işletmeye 496 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

7. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin satışı, bakımı ve onarımı; motorlu taşıt yakıtlarının perakende satışında faaliyet gösteren işletmelerin %97,2'si mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %75'idir. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %18,93'ü, orta işletmelerde %5,98'i, 6 büyük işletmede istihdam edilenler

%0,09'udur. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde 2 işçi, küçük işletmelere 18 işçi, orta işletmelerde 83 işçi, 6 büyük işletmede bir işletmeye 444 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

8. Gıda ürünleri ve içecek imalatında faaliyet gösteren işletmelerin %90'ı mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %32'sidir. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %17,50'si, orta işletmelerde %18,5'i, 139 büyük işletmede istihdam edilenler %32'sidir. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde 3 işçi, küçük işletmelerde 19 işçi, orta işletmelerde 116 işçi, 139 büyük işletmede bir işletmeye 652 kişi düşmektedir (Çizelge 4.5).

9. İnşaat kolunda faaliyet gösteren işletmelerin %91,5'i mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %31,4'üdür. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %21,6'sı, orta işletmelerde %22,1'i, 758 büyük işletmede %24,9'u istihdam edilmektedir. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde 2 işçi, küçük işletmelerde 20 işçi, orta işletmelerde 96 işçi, 75 büyük işletmede bir işletmeye 749 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

10. Sigorta ve emeklilik hariç, mali aracı kuruluşların %49,9'u mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %13'üdür. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %50,09'unu, orta işletmelerde %16,87'sini, 36 büyük işletme %20,4'ünü istihdam etmektedir. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde yaklaşık 5 kişi, küçük işletmelerde 19 kişi, orta işletmelerde 86 kişi, 36 büyük işletmede işletme başına 853 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

11. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatında faaliyet gösteren işletmelerin %89'u mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %25,9'udur. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %23,82'sini, orta işletmelerde %21,78'ini, 67 büyük işletme %0,036'sını istihdam etmektedir. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde yaklaşık 3 kişi, küçük işletmelerde 21 kişi,

orta işletmelerde 99 kişi, 67 büyük işletmede işletme başına 621 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

12. Makine ve teçhizatı hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatında faaliyet gösteren işletmelerin %95'i mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %48,9'udur. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %21,4'ünü, orta işletmelerde %18,8'ini, 35 büyük işletme %0,009'unu istihdam etmektedir. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde yaklaşık 2 kişi, küçük işletmelerde 21 kişi, orta işletmelerde 101 kişi, 35 büyük işletmede işletme başına 437 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5).

13. Posta ve telekomünikasyon faaliyet kollarında işletmelerin %71,3'ü mikro işletmedir. Bu işletmelerde faaliyet gösterenler, bu faaliyet kolundaki işçilerin %16,6'sıdır. Küçük işletmelerde istihdam edilenler, toplam istihdamın %18,63'ünü, orta işletmelerde %20,27'sini, 132 büyük işletme %44,5'ini istihdam etmektedir. Bu faaliyet kolunda, bir işletmeye mikro işletmelerde yaklaşık 4 kişi, küçük işletmelerde 14 işçi, orta işletmelerde 171 işçi, 132 büyük işletmede işletme başına 382 işçi düşmektedir (Çizelge 4.5 ve Ek Şekil 73-74-75-76).

Faaliyet kolları üretken olup olmamasına göre değerlendirildiğinde, ortalama 853 işçi istihdamıyla birinci sırada yer alan sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşlar, üretken olmayan faaliyet koludur. İkinci sıradaki üretken faaliyet kolu inşaat, üçüncü sıradaki gıda ürünleri ve içecek imalatıdır. Dördüncü sıradaki üretken olmayan faaliyet kolu motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ve ticaret komisyonculuğudur. Beşinci sıradaki üretken faaliyet kolu kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığıdır. Altıncı sıradaki faaliyet kolu, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatıdır. Görüldüğü gibi, büyük işletmelerde üretken olmayan faaliyet kolundaki istihdam birinci sırada yer alırken, sanayinin en önemli faaliyet kollarından üretken faaliyet kolu başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı altıncı sıradadır.

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) Kapitalistlerin ve İşçilerin Dağılımı

Tüm faaliyet kollarındaki kapitalistler, çalıştırdıkları işçi sayısına göre sınıflandırılabilir. Türkiye'de 1.788.835 (%96) mikro işletme kapitalisti, toplam 3.305.259 (%51) işçi çalıştırmaktadır. Bu işyerlerinde ortalama 2 işçi çalışmaktadır. 58.521 (%3) küçük işletme kapitalisti, toplam 1.132.077 (%17) işçi çalıştırmakta olup, bu işyerlerinde ortalama 19 işçi çalışmaktadır. 8.984 orta işletme kapitalisti, 915.291 (%13) işçi çalıştırmaktadır ve bu işletmelerde ortalama 96 işçi istihdam edilmektedir. 1.851 büyük işletme kapitalisti, 1.144.413 (%17,6) işçi çalıştırmaktadır ve bu işletmelerde ortalama işçi sayısı 549'dur (Çizelge 4.6).

Kapitalist AB ülkeleriyle Türkiye'nin işletme büyüklüğüne göre istihdamını karşılaştırabilmek için bu ülkelerdeki istihdam dağılımını görmek gerekir (Çizelge 4.7).

Çizelge 4.6. Faaliyet Kollarındaki Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletmelerin Ortalama İşçi Sayısı

Faaliyet Kolları	Mikro İşletmeler	Küçük İşletmeler	Orta İşletmeler	Büyük İşletmeler
1	2	17	89	405
2	2	18	105	538
3	3	23	32	301
4	1	21	73	622
5	2	19	88	642
6	2	21	105	496
7	2	18	83	444
8	3	19	116	652
9	2	20	96	749
10	5	19	86	853
11	3	21	99	621
12	2	21	101	437
13	4	14	171	382
Ortalama	3	19	96	549

TÜİK verilerinden üretilmiştir.

1. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret; kişisel ve ev eşyalarının tamiri. 2. Otel ve lokantalar. 3. Tekstil ürünleri imalatı. 4. Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı. 5. Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu. 6. Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması. 7. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin satışı, bakımı ve onarımı; motorlu taşıt yakıtlarının perakende satışı. 8. Gıda ürünleri ve içecek imalatı. 9. İnşaat. 10. Sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşların faaliyetleri. 11. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı. 12. Makine ve teçhizatı hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatı. 13. Posta ve telekomünikasyon. 14. Suyolu taşımacılığı

Türkiye'deki istihdamın %51'i mikro işletmelerde, %31'i küçük ve orta işletmelerde, %18'i büyük işletmelerdedir. Türkiye ile geçmişten beri sıkı ilişkileri olan Almanya'da mikro işletmeler, istihdamın %11'ini, küçük ve orta işletmeler %50'sini, büyük işletmeler %31'ini istihdam etmektedir. İngiltere'de mikro işletmeler, istihdamın %22'sini, küçük ve orta işletmeler %38'ini, büyük işletmeler %40'ını istihdam etmektedir. Fransa'da mikro işletmeler %27'sini, küçük ve orta işletmeler, %38'ini, büyük işletmeler %35'ini, İtalya'da mikro işletmeler, istihdamın %37'sini, küçük ve orta işletmeler %46'sını, büyük işletmeler, %17'sini istihdam etmektedir. Türkiye ile AB ülkeleri, işletme büyüklüğüne göre istihdam ölçütüne göre karşılaştırıldığında, herhangi bir benzerlik veya yakınlık görülmemektedir. (Çizelge 4.7).

Çizelge 4.7. 2010 Yılında Türkiye ve AB Ülkelerinde İşletme Büyüklüğüne Göre İstihdam (%)

Ülkeler	Mikro işletmeler	Küçük ve Orta İşletmeler (KOBİLER)	Büyük İşletmeler
Türkiye	51	31	18
Belçika	14	50	36
Almanya	11	50	39
İspanya	32	46	22
Danimarka	18	55	27
Fransa	27	38	35
İtalya	37	46	17
Hollanda	25	50	25
Portekiz	25	50	26
İngiltere	22	38	40
Yunanistan	35	45	20
Avusturya	25	44	31
İsveç	17	42	41
Ortalama	23	47	30

Kaynak: Agence Europe, 2010.

Büyük İşletmelerle Mikro ve Küçük ve Orta İşletmeler Arasındaki İlişki

Küçük ve orta işletmeler, AB'de olduğu gibi, Türkiye'de de öne çıkarılmaktadır. Çünkü bu işletmelerde işgücü ucuz, sosyal güvenlik harcamaları düşüktür. Küçük ve orta işletmeler, büyük işletmelere fason üretim yaparak, onların yan kolu olarak çalışmaktadır. Ürünlerin tasarımından satışına kadar tüm pazarlama etkinlikleri büyük işletmeler tarafından yapıldığından bu işletmelere bağımlıdırlar. Bağımlılık, tam olarak bu işletmelerin büyük işletmeler için çalıştığı anlamına gelmektedir. Bu duruma dayanamayıp faaliyetlerini bırakmamaları için devlet tarafından değişik destekleme projeleri uygulanmaktadır. Her şey büyük komprador kapitalistler ve onların emperyalist dev kuruluşları içindir. Bu işletmelerin var-

lığı, büyük kuruluşlara bağlıdır ve bu nedenle mevcut ekonomik işleyişin devamından yanadırlar.

Mikro işletmeler, küçük ve orta işletmelere göre, çok az sayıda işçi ile ilkel koşullarda üretim yaptığından, onlardan daha kötü koşullardadır. Türkiye'de bu işletmelere merdiven altı işletmeler denilmektedir. Türkiye'deki mikro işletmelerde, küçük ve orta işletmelerde istihdam edilen işçi kitlesinin büyüklüğü, düşük kapasiteli üretimin ne kadar büyük boyutlarda olduğu, büyük işletmelerin değirmenine su taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak, başta mikro işletmelerde olmak üzere, küçük ve orta işletmelerde istihdam edilen işçiler, çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmaktadır.

Türkiye'de tarım dışı faaliyet gösteren işçilerin %51'ini istihdam eden mikro işletmelerde ortalama çalışan sayısının 2 işçi, %17'sini istihdam eden küçük işletmelerde ortalama işçi sayısının 19 işçi olması, birçok toplumsal sorunları ortaya çıkarmaktadır. İşçiler çok düşük ücretlerle ve sosyal güvencesiz çalışmaya razı olmakta ve kayıt dışı çalışmaktadır. Bu işyerlerinde çocuk yaşta işçiler çalıştırılmaktadır. Elbette ki bu işyerlerinde, sendika oluşturma, sendikaya üye olma veya sendikal mücadele zor olmakta veya hiç olmamaktadır.

İşçilerin sendika oranlarının küçülmesi, Fordist bant üretimi yerine esnek üretimin geçmesiyle başlamıştır. Fordist bant üretimi; Fredrick Taylor'un emekçiye ait üretim işlemlerini aynı bir makine gibi seri şekilde yinelenebilen işlemlerden oluşan işbölümü tekniklerini uygulayan bir üretim şeklidir. Henry Ford, bu teknikleri üretim bandına uygulayarak hem emeğin yoğunluğunu hem de üretkenliğini artırmış, sermayesine sermaye katmıştır.

Türkiye'de 1980'lerden itibaren emek süreci esnekleştirilmeye başlandı. İşçiler, dev işletmeler yerine, daha küçük ve pazar koşullarına kolay uyum sağlayabilecek işletmelerde çalıştırılmaya başlandı. Taşeron sistemi tam istedikleri bir sistemdi. Büyük işletmeler parçalara ayrıldı. Küçük ve orta işletmelerden organize sanayi bölgeleri oluşturuldu. Büyük tekeller, nihai ürünleri veya

ara ürünleri, ucuz işgücüyle işçi çalıştıran bu işletmelerde sözleşmelerle yaptırmaya başladı. Tekellerin iş hacmi büyürken, gaspettikleri artıdeğerler katlanırken, bordrolarındaki işçi sayıları azaldı. Kayıt dışı ekonomi, devlet politikası olarak uygulandı. Sosyal devlet anlayışları, halka silah zoruyla kabul ettirdikleri anayasada kaldı. Böylece işçilerin sermayeye bağımlılığı daha da arttı. Emeğin toplumsallaşma süreci, emeğin parçalanma sürecine dönüştü. Büyük miktarda işçi çalıştıran işyerlerindeki dayanışma ve sınıf bilincinin yerini dağınıklık ve burjuva ideolojisinin yalan dolanları aldı.

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkelerinde sendikalaşma oranı 1960'da %33,6 iken üretimin esnekleştirilmesiyle 2010'da %18,1'e gerilemiştir. Bunun gibi, Türkiye'de 1960'da %16,3 olan sendikalaşma oranı, 1970'de %19,6'ya yükseldikten sonra, 1980'den sonra uygulanan taşeronlaşma ve esnek üretim politikalarıyla %5,9'a gerilemiştir.

Durum böyle olunca, elbette devlet, emperyalistlerin dev tekellerinin uzantıları örgütlerle el ele büyük işletmeleri yan sanayi gibi çalışan mikro, küçük ve orta işletmeleri destekleyecektir; bunların kurulması ve ayakta kalmasını sağlamayı iş edinenlere yüksek meblağlar ödeyerek. Bundan güzel sömürü sistemi olabilir mi?

Mikro, küçük ve orta işletmelerin desteklenmesi şimdilik uygun bulunmaktadır. 1980'lere kadar tarımda yoksul ve küçük köylülük desteklenmiş, fakat emperyalistlerin koşulları değiştiğinde, tüm destekler kaldırılıp, küçük üretim, dünya devleriyle aynı pazarda rekabet ortamında bırakılmıştı. Bu durum, tarım dışında faaliyet gösteren mikro, küçük ve orta işletmeler için de geçerlidir.

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere Göre Sayısı ve İstihdamı

Türkiye'deki işyerlerinin ekonomik faaliyet kısımlarına göre istihdamlarını, Türkiye toplam istihdam oranları büyükten küçüğe dağılımı şöyledir (Ek Şekil 83-84).

Türkiye'deki işletmelerin %48'i toptan ve perakende ticaret, %15,1'i imalat sanayi, %12'si haberleşme, %9,6'sı otel ve lokanta, %8'i mali aracı kuruluşlar, %5,3'ü gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri, %4,5'i diğer toplumsal ve kişisel hizmetler, %2'si yapı ve bayındırlık işleri, %1,8'i sağlık işleri ve sosyal hizmetler, %0,4'ü eğitim işleri, %0,2'si elektrik gaz ve su, %0,1'i madencilik ve taş ocakçılığı faaliyet kolundadır.

Türkiye'deki işçilerin %29'u toptan ve perakende ticarette, %15,1'i imalat sanayinde, %9,4'ü ulaştırma depolama haberleşmede, %4,8'i otel ve lokantalarda, %5,2'si gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetlerinde, %3,5'i yapı ve bayındırlık işlerinde, %2,7'si sağlık işleri ve sosyal hizmetlerde, %1,5'i elektrik gaz ve su işlerinde, %1,2'si eğitim işlerinde, %1,2'si madencilik ve taş ocakçılığında istihdam edilmektedir.

Tarım Dışı (Sanayi ve Hizmet) İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere ve Bölgelere Göre Dağılımı

Türkiye'deki işletmeler toptan ve perakende ticaret faaliyet koluna göre sıraya konduğunda %52,3 oranıyla Ortadoğu Anadolu Bölgesi birinci sırada, %50,2 ile Kuzeydoğu Anadolu ikinci sırada, %51 ile Güneydoğu Anadolu üçüncü sırada, %48,8 ile Ortadoğu Anadolu dördüncü sırada, %48,5 ile Akdeniz beşinci sırada, %47,5 ile İstanbul altıncı sırada, %46,6 ile Batı Karadeniz yedinci sırada, %44,8 ile Doğu Marmara sekizinci sırada, %44,7 ile Batı Marmara dokuzuncu sırada, %44,7 ile Doğu Karadeniz onuncu sırada, %44,5 ile Ege on birinci sırada, %44,4 ile Batı Anadolu on ikinci sıradadır. Toptan ve perakende ticarette en yüksek oran ile en düşük oran arasında çarpıcı bir fark yok, yani tüm bölgelerde işçilerin çok büyük bölümü bu faaliyet kolunda istihdam edilmektedir ve bu faaliyet kolu üretken değildir.

Türkiye'deki işletmeler imalat sanayi faaliyet koluna göre sıraya konduğunda, %19,5 oranıyla İstanbul birinci sırada, %15,6 ile Doğu Marmara ikinci, %15,1 ile Ege üçüncü, %15,1 ile Batı Ana-

dolu dördüncü, %13,2 ile Güneydoğu Anadolu beşinci, %12,9 ile Orta Anadolu altıncı, %12,7 ile Akdeniz yedinci, %12,5 ile Batı Karadeniz sekizinci, %12,1 ile Batı Anadolu dokuzuncu, %11,6 ile Doğu Karadeniz onuncu, %9,8 ile Ortadoğu Anadolu on birinci, %7 ile Kuzeydoğu Anadolu on ikinci sıradadır. Başta İstanbul olmak üzere imalat sanayinde en yüksek oranda işletmeye sahiptir. Bölgelerde üretken faaliyet kolu olan imalat sanayinin genel oranı düşüktür. Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerindeki imalat sanayindeki işletmelerin oranı ise, diğer bölgelerden ayrı tutulacak kadar düşüktür.

Türkiye'deki işletmeler ulaştırma, depolama, haberleşme faaliyet koluna göre sıraya konduğunda, %23,27 oranıyla Kuzeydoğu Anadolu birinci sırada, %22 ile Doğu Karadeniz ikinci, %19,4 ile Batı Karadeniz üçüncü, %18,8 ile Güneydoğu Anadolu dördüncü, %18,4 ile Ortadoğu Anadolu beşinci, %18,4 ile Orta Anadolu altıncı, %15,7 ile Doğu Marmara yedinci, %14,7 ile Akdeniz sekizinci, %14,6 ile Batı Marmara dokuzuncu, %14,3 ile Batı Anadolu onuncu, %13,3 ile Ege on birinci, %8 ile İstanbul on ikinci sıradadır. Bu faaliyet kolunda sıralamada, diğer faaliyet kollarının tersi bir durum çıktı. Maddi malların üretiminin en az olduğu bölgelerde ulaştırma, depolama ve haberleşme etkinlikleri daha yoğun olmaktadır.

Türkiye'deki işletmeler otel ve lokanta faaliyet koluna göre sıraya konduğunda, Batı Marmara %14,7 oranıyla birinci sırada, %11,8 ile Ege ikinci, %10,6 ile Doğu Karadeniz üçüncü, %10,2 ile Doğu Marmara dördüncü, %9,7 ile Batı Karadeniz beşinci, %9,1 ile Kuzeydoğu Anadolu altıncı, %9 ile Akdeniz yedinci, %8,4 ile Orta Anadolu sekizinci, %8 ile İstanbul dokuzuncu, %7,6 ile Orta Anadolu onuncu, %6,8 ile Güneydoğu Anadolu on birinci, %6,5 ile Batı Anadolu on ikinci sıradadır (Ek Çizelge 81-82).

Toptan ve Perakende Ticaret İşyerlerinin Her Bölge İçin Toplam İşyeri İstihdamına Oranı

Türkiye'deki istihdam toptan ve perakende ticaret faaliyet koluna göre sıraya konduğunda, %39,4 ile Kuzeydoğu Anadolu birinci sırada, %38 ile Ortadoğu Anadolu ikinci sırada, %36,4 ile Batı Karadeniz üçüncü sırada, %33,3 ile Akdeniz dördüncü, %33,8 ile Güneydoğu beşinci, %33,6 ile Doğu Karadeniz altıncı, %32,7 ile Orta Anadolu yedinci, %28,6 ile Ege sekizinci, %28 ile Batı Anadolu dokuzuncu, %27,6 ile Batı Marmara onuncu, %26,1 ile İstanbul on birinci, %24,2 ile Doğu Marmara on ikinci sırada yer alır.

Türkiye'deki istihdam imalat sanayi faaliyet koluna göre sıraya konduğunda, %46,7 oranıyla Doğu Marmara birinci sırada, %40,4 ile İstanbul ikinci sırada, %39,4 ile Kuzeydoğu Anadolu dördüncü sırada, %38 ile Ortadoğu Anadolu beşinci sırada, %36,4 ile Batı Karadeniz altıncı sırada, %33,8 ile Güneydoğu Anadolu yedinci, %33,8 ile Ege sekizinci, %33,3 ile Doğu Karadeniz dokuzuncu, %32,7 ile Orta Anadolu onuncu, %23,8 ile Akdeniz on birinci, %23,3 ile Batı Anadolu on ikinci sırada yer alır.

Türkiye'deki istihdam ulaştırma, depolama, haberleşme faaliyet koluna göre sıraya konduğunda, %22,8 oranıyla Doğu Karadeniz birinci sırada, %21,6 ile Kuzeydoğu Anadolu ikinci sırada, %18,8 ile Güneydoğu Anadolu üçüncü sırada, %17,2 ile Ortadoğu Anadolu dördüncü sırada, %13,3 ile Batı Karadeniz beşinci sırada, %11,8 ile Orta Anadolu altıncı sırada, %10,8 ile Akdeniz yedinci sırada, %9,8 ile Batı Anadolu sekizinci sırada, %8,2 ile Batı Marmara onuncu sırada, %7,8 ile Doğu Marmara on birinci sırada, %7,1 ile İstanbul on ikinci sırada yer alır. Bu faaliyet kolunda istihdama göre sıralamada da, işyeri sayısına göre sıralamadaki gibi, maddi malların üretiminin az olduğu bölgelerde daha fazla istihdam olmaktadır.

Türkiye'deki istihdam otel ve lokanta faaliyet koluna göre sıraya konduğunda, %13,4 oranı ile Akdeniz birinci sırada, %10,8 ile Ege ikinci sırada, %9,9 ile Kuzeydoğu Anadolu üçüncü sırada, %9,3 ile Ortadoğu dördüncü, %9,2 ile Batı Marmara beşinci, %8,8

ile Batı Karadeniz altıncı sırada, %8,4 ile Doğu Karadeniz yedinci, %6,9 ile Güneydoğu Anadolu sekizinci, %6,9 ile Doğu Marmara dokuzuncu, %6,8 ile İstanbul onuncu, %6,5 ile Orta Anadolu on birinci, %6,2 ile Batı Anadolu on ikinci sıradadır (Ek Şekil 85-86).

Türkiye'de İşyeri Sayısının ve İstihdam Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı

Türkiye'deki işyeri sayısı ve istihdam sayısı ile ilgili veriler 2002 sayımında elde edilen verilerdir.

1. İstanbul Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 347.617 işyeri var. Bu işyerlerinde 1.781.934 işçi çalışmaktadır. İstanbul'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %19'unu, istihdam sayısı ise, %28'ini oluşturmaktadır.

2. Batı Marmara Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 102.931 işyeri var. Bu işyerlerinde 314.343 işçi çalışmaktadır. Batı Marmara'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %6'sını, istihdam sayısı ise, %5'ini oluşturmaktadır.

3. Ege Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 307.296 işyeri var. Bu işyerlerinde 987.191 işçi çalışmaktadır. Ege'deki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %17'sini, istihdam sayısı ise, %16'sını oluşturmaktadır.

4. Doğu Marmara Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 180.505 işyeri var. Bu işyerlerinde 723.354 işçi çalışmaktadır. Doğu Marmara'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %10'unu, istihdam sayısı ise, %11'ini oluşturmaktadır.

5. Batı Anadolu Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: Batı Anadolu'da 191.085 işyeri var. Bu işyerlerinde 721.685 işçi çalışmaktadır. Batı Anadolu'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %10'unu, istihdam sayısı ise, %11'ini oluşturmaktadır.

6. Akdeniz Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: Akdeniz'de 238.449 işyeri var. Bu işyerlerinde 678.069 işçi çalışmaktadır. Akdeniz'deki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %12'sini, istihdam sayısı ise, %10'unu oluşturmaktadır.

7. Orta Anadolu Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 88.922 işyeri var. Bu işyerlerinde 244.593 işçi çalışmaktadır. Orta Anadolu'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %3'ünü, istihdam sayısı ise, %2'sinioluşturmaktadır.

8. Batı Karadeniz Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 130.391 işyeri var. Bu işyerlerinde 356.292 işçi çalışmaktadır. Batı Karadeniz'deki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %6'sını, istihdam sayısı ise, %5'ini oluşturmaktadır.

9. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 9.835 işyeri var. Bu işyerlerinde 183.875 işçi çalışmaktadır. Doğu Karadeniz'deki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %4'ünü, istihdam sayısı ise, %3'ünü oluşturmaktadır.

10. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 38.115 işyeri var. Bu işyerlerinde 86.735 işçi çalışmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %2'sini, istihdam sayısı ise, %1'ini oluşturmaktadır.

11. Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 54.165 işyeri var. Bu işyerlerinde 135.090 işçi çalışmaktadır. Ortadoğu Anadolu'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %3'ünü, istihdam sayısı ise, %2'sini oluşturmaktadır.

12. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İşyeri ve İstihdam Sayısı: 108.880 işyeri var. Bu işyerlerinde 283.889 işçi çalışmaktadır. Güneydoğu Anadolu'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %6'sını, istihdam sayısı ise, %4'ünü oluşturmaktadır (Çizelge 3.13.1, Çizelge 3.13.3).

Bölgelerin Sahip Olduğu İşyeri Sayısının Türkiye'deki Toplam İşyeri Sayısına Oranının Büyükten Küçüğe Doğru Sıralaması Şöyledir:

1. İstanbul Bölgesi 2. Ege Bölgesi 3. Akdeniz Bölgesi. 4. Batı Marmara Bölgesi 5. Doğu Marmara Bölgesi. 6. Batı Anadolu Bölgesi. 7. Batı Karadeniz Bölgesi. 8. Güneydoğu Anadolu Bölgesi. 9. Orta Anadolu Bölgesi. 10. Doğu Karadeniz Bölgesi. 11. Ortadoğu Anadolu Bölgesi. 12. Güneydoğu Anadolu Bölgesi.

Bölgelerin Çalıştırdığı İşçi Sayısının Türkiye'deki Toplam İşçi Sayısına Oranının Büyükten Küçüğe Doğru Sıralaması Şöyledir:

1. İstanbul Bölgesi. 2. Ege Bölgesi. 3. Batı Marmara Bölgesi. 4. Doğu Marmara Bölgesi. 5. Batı Anadolu Bölgesi. 6. Akdeniz Bölgesi. 7. Batı Karadeniz Bölgesi. 7. Batı Karadeniz Bölgesi. 8. Güneydoğu Anadolu Bölgesi. 9. Orta Anadolu Bölgesi 10. Doğu Karadeniz Bölgesi. 11. Ortadoğu Anadolu Bölgesi. 12. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (Ek Şekil 79-80).

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ KAPİTALİST GELİŞMENİN BÖLGELERE GÖRE SIRALANMASI

Giriş

Türkiye'de kapitalizmin dengesiz geliştiğini göstermek için, on iki bölgenin verileri beş ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bu ölçütler;

1. Tarım dışında (sanayi ve hizmet) etkinlik gösteren işletme sayısı,
2. Tarım dışında (sanayi ve hizmet) ücretle çalışan sayısı,
3. Hane halkının tarımsal etkinliğe katılma oranı,
4. Ücretsiz aile işçisi sayısı,
5. Kendi hesabına çalışan sayısı ölçütleridir.

Bu sıralamaya göre; İstanbul Bölgesi birinci sırada, Batı Anadolu Bölgesi ikinci sırada, Batı Marmara üçüncü, Doğu Marmara dördüncü, Ege beşinci, Akdeniz altıncı, Orta Anadolu yedinci, Batı Karadeniz sekizinci, Doğu Karadeniz dokuzuncu, Orta Anadolu onuncu, Kuzeydoğu Anadolu on birinci, Güneydoğu Anadolu on ikinci sırada yer almaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında, kapitalizmin gelişme derecesinin batıdan doğuya doğru azaldığı görülmektedir.

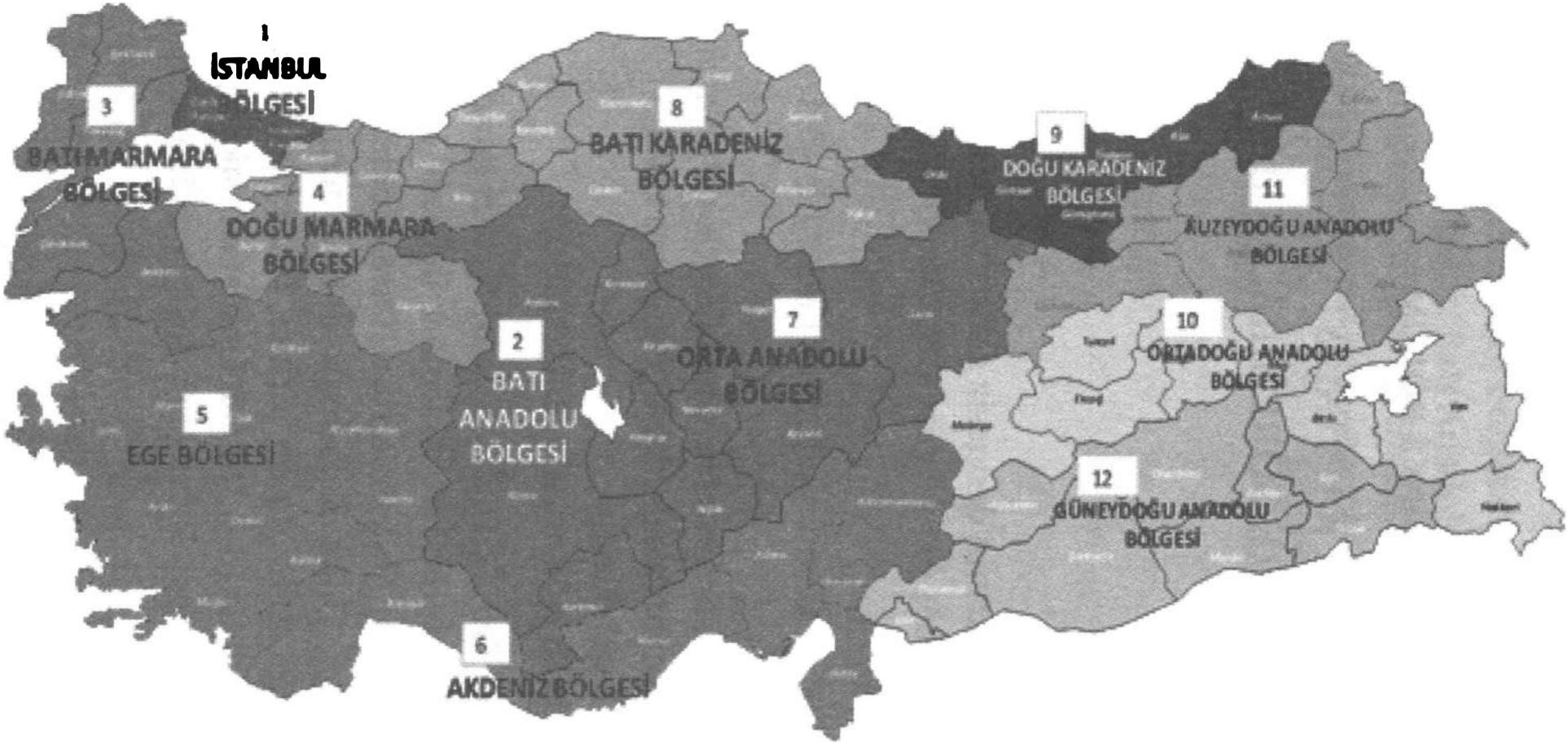

* Haritada beyaz etiketlerdeki sayılar, her bölgenin kapitalizmin gelişme derecesine göre Türkiye sıralamasını göstermektedir.

1. İSTANBUL BÖLGESİ

İstanbul'un 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 13.255.685 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 9.633.000 olup, 4.604.000 kişi işgücüne dahildir (%47,8). İşgücüne dahil olmayan ise 5.029.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 3.947.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 4.548.000'i kentte, 57.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 658.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %14,3'üdür. Kentte olanların %14,2'si, kırda olanların %17,2'si işsizdir.

İstihdam edilen 3.947.000 kişinin 3.265.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 655.000'i kendi hesabına çalışan, 27.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 3.947.000 kişinin 16.000'i tarım (%0,4), 1.577.000'i sanayi (%39,9), 2.354.000'i hizmet sektöründedir (%59,6). Tarımda olanların 9.000'i, sanayide olanların 467.000'i, hizmet sektöründe olanların 485.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.1).

Çizelge 5.1. 2010'da İstanbul'da İstihdam edilenlerin işteki durumu ve ekonomik faaliyete göre dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	3.947	16	1.577	2.354	0,05	39,9	59,6
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	3.265	5	1.370	1.890	0,1	42,0	57,9
Kendi hesabına veya işveren	655	10	199	445	1,6	30,4	68,0
Ücretsiz aile işçisi	27	1	7	18	5,2	27,3	67,5

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 5.029.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 93.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 21.000'inin iş bulma umudu yoktur. 2.254.000'i ev işleriyle meşguldür. 832.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 845.000'i emekli, 359.000'i çalışamaz halde, 576.000'i ailevi nedenlerden ve 71.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

İstanbul'da, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %82,72'si üretken emek, %17,28'i üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

İstanbul Bölgesi'nde toplam 10.429 tarım işletmesi, toplam 691.616 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %0,34'ü, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,37'sidir.

Yoksul Köylüler

İstanbul'da arazisi olan 3.926 işletme ile arazisi olmayan 288 işletme olmak üzere, toplam 4.214 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 30.200 dekar, arazisi olmayanlar 2.064 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 32.264 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, İstanbul'daki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %40,4'üdür ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %4,66'sını işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 3.510 işletme olup, arazisi olanların %89,4'üdür ve bu işletmeler, 25.971 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %86'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 88 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %2,24'üdür ve bu işletmeler, 304 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettiği arazi miktarının %1'idir. Hem

kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 77 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %2'sidir ve bu işletmeler, 511 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,7'sidir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 251 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %6,4'üdür ve bu işletmeler 3.414 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %11,3'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 171 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %59,4'üdür ve bu işletmeler, 1.308 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %63,4'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 103 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %35,8'idir ve bu işletmeler, 756 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %36,6'sıdır. Diğer şekilde arazi işleten 14 işletme olup, bunların ne kadar arazi işlettikleri bilinmemektedir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Küçük Köylüler

İstanbul'da, arazisi olan 2.159 işletme ile arazisi olmayan 266 işletme olmak üzere, toplam 2.425 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 65.841 dekar, arazisi olmayanlar 9.153 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 74.994 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, İstanbul'daki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %23,25'idir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %10,84'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 1.665 işletme olup, arazisi olanların %77,1'idir ve bu işletmeler, 49.757 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %75,6'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 30 işletme olup, arazisi olanların %1,4'üdür ve bu işletmeler, 784 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan

küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,2'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 47 işletme olup, arazisi olanların %2,2'dir ve bu işletmeler, 1.811 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının 2,8'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 417 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %19,3'üdür ve bu işletmeler 13.489 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %20,48'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 74 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %27,8'idir ve bu işletmeler, 2.262 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %24,7'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 160 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %60'ıdır ve bu işletmeler, 5.935 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %64,8'idir. Diğer şekilde arazi işleten 32 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %12'sidir ve bu işletmeler, 956 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %10,44'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Orta Köylüler

İstanbul'da, arazisi olan 2.616 işletme ile arazisi olmayan 322 işletme olmak üzere, toplam 2.938 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 241.366 dekar, arazisi olmayanlar 32.748 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 274.114 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, İstanbul'daki orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %28,1'idir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %39,6'sını işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 1.072 işletme olup, arazisi olanların %41'idir ve bu işletmeler, 100.162 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettik-

leri arazi miktarının %41,5'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 116 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,4'üdür ve bu işletmeler, 10.928 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %45,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 1.428 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,2'sidir ve bu işletmeler 399.077 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %54,6'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 115 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %35,7'sidir ve bu işletmeler, 11.420 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %34,9'udur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 107 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %33,2'sidir ve bu işletmeler, 9.082 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %27,7'sidir. Diğer şekilde arazi işleten 29 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %9'udur ve bu işletmeler, 3.161 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9,65'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 71 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %22'sidir ve bu işletmeler, 9.085 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %27,7'sidir.

Zengin Köylüler

İstanbul'da, arazisi olan 628 işletme ile arazisi olmayan 223 işletme olmak üzere, toplam 851 işletme zengin köylülere aittir. Arazisi olanlar 205.335 dekar, arazisi olmayanlar 91.422 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettiği arazi miktarı 296.757 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, İstanbul'daki zengin köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %48'idir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %42,9'unu işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 216 işletme olup, arazisi olanların %3,4'üdür ve bu işletmeler, 88.238 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylülerin işlettikleri arazi miktarının %43'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1 işletme olup, bu işletmeler, 500 dekar arazi işletmektedir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 62 işletme olup, arazisi olanların %9,9'udur ve bu işletmeler, 19.473 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9,5'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 349 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %55,6'sıdır ve bu işletmeler 97.124 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %47,3'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 78 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %35'idir ve bu işletmeler, 35.189 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %38,5'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 94 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %42'sidir ve bu işletmeler, 25.293 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan zengin köylülerin işlettikleri arazi miktarının %27,7'sidir. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 51 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %22,9'udur ve bu işletmeler, 30.940 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %33,8'idir.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

İstanbul'da, arazisi olan 305 işletme ile arazisi olmayan 3 işletme olmak üzere, toplam 308 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir. Arazisi olanlar 8.369 dekar, arazisi olmayanlar 5.110 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 13.479 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, İstanbul'daki büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait

tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %3'üdür ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %2'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 1 işletme olup, bu işletme, 4.520 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %54'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 302 işletme olup, arazisi olanların %99'udur ve bu işletmelerin kaç dekar arazi işlettikleri bilinmemektedir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 2 işletme olup, bu işletmeler, 3.849 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %46'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten işletme yoktur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1 işletme olup, bu işletme 1.900 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %37'sidir.

Diğer şekilde arazi işleten 1 işletme olup, bu işletme 2.080 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %40,7'sidir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 1 işletme olup, bu işletme 1.130 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %22'sidir.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

İstanbul Bölgesi'nde 347.617 işyerinde 1.781.934 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %19'unu, toplam işçi sayısının %27'sini oluşturmaktadır.

İstanbul'daki 321.161 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 716.236 işçi çalışmaktadır. 20.799 küçük işletmede 411.857

işçi çalışmaktadır. 3.096 orta işletmede 308.920 işçi çalışırken, 561 büyük işletmede 344.921 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, İstanbul'daki işyerlerinin %93'ü mikro işletme olup, bu işletmelerde, İstanbul'daki işçilerin %40,2'si çalışmaktadır. İşyerlerinin %6'sı küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %23,1'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,8'i orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %17,3'ü çalışmaktadır. İşletmelerin %0,2'si büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %19,4'ü çalışmaktadır.

İstanbul'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %47,54 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %19,49 ile imalat sanayi, 3) %8,11 ile otel lokanta, 4) %8 ile ulaştırma depolama ve haberleşmedir.

İstanbul'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaretteki işyeri sayısı, Türkiye'nin toptan ve ticaretteki işyeri sayısının %19'una; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %24,8'ine; otel ve lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %16,2'sine; ulaştırma haberleşme ve depolama, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %12,7'sine sahiptir.

İstanbul'daki işyerleri içinde, istihdam sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %40,39 oranıyla, imalat sanayi, 2) %26,14 oranıyla, toptan ve perakende ticaret, 3) %7 oranıyla, ulaştırma depolama ve haberleşme, 4) %6,83 oranıyla otel ve lokantadır.

İstanbul'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve ticaretindeki istihdam sayısının %24,8'ine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %32,96'sına; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayınının %22,34'üne; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %20,64'üne sahiptir.

Hane halkının çok büyük bir bölümünün tarım dışı faaliyetlerde bulunduğu ve büyük sayıda işyerine ve işçi sayısına sahip İstanbul Bölgesi'nde kapitalist üretim biçimi hüküm sürmektedir.

Üretim ilişkileri, ücretli işçilerle kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler, finans kapital ve tüccar sermayesi el koymaktadır.

Tarım kesiminde faaliyet gösterenlerin sayısı çok az olup, üretim esas olarak basit meta üretimidir ve kendi hesabına çalışan küçük üreticilerle aile bireyleri tarafından yapılmaktadır ve bunların artıürününe tüccar sermayesi ve bazı durumlarda tefeciler el koymaktadır. Çünkü küçük üretici, geçimlik üretimden pazar için üretime geçerken, kendisinin ve ailesinin tüketim gereksinimlerini karşılamak ve üretim girdilerini karşılamak için tefecilerden borç almakta, tefeci de küçük üreticinin artıürününe doğrudan el koymaktadır.

2. BATI ANADOLU BÖLGESİ (Ankara, Konya, Karaman)

Batı Anadolu Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 7.018.194 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 5.105.000 olup, 2.460.000 kişi işgücüne dahildir (%48,18). İşgücüne dahil olmayan ise 2.645.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 2.193.000'ü istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 2.054.000'ü kentte, 406.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 267.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %10,8'idir. Kentte olanların %11,6'sı, kırda olanların %6,8'i işsizdir.

İstihdam edilen 2.193.000 kişinin 1.529.000'u ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 486.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 178.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 2.193.000 kişinin 318.000'i tarım (%14,5), 525.000'i sanayi (%23,9), 1.351'i hizmet sektöründedir (%61,6) (Çizelge 5.2).

Çizelge 5.2. Batı Anadolu Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	2.193	318	525	1.351	14,5	23,9	61,6
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	1.529	29	405	1.094	1,9	26,5	71,6
Kendi hesabına veya işveren	486	147	112	228	30,2	23,0	46,8
Ücretsiz aile işçisi	178	141	8	29	79,4	4,6	16,1

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

Tarımda olanların 264.000'i, sanayide olanların 169.000'i, hizmet sektöründe olanların 284.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 2.645.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 240.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 46.000'inin iş bulma umudu yoktur. 1.123.000'i ev işleriyle meşguldür. 443.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 409.000'i emekli, 266.000'i çalışamaz halde, 129.000'i ailevi nedenlerden ve 35.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Batı Anadolu Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %69,72'si üretken emek, %30,28'i üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Batı Anadolu Bölgesi'nde toplam 156.570 tarım işletmesi, toplam 21.035.918 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %5,2'si, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %11,4'üdür.

Yoksul Köylüler

Batı Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 20.359 işletme ile arazisi olmayan 640 işletme olmak üzere, toplam 20.999 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 194.297 dekar, arazisi olmayanlar 5.549 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 199.846 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %13,4'tür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %0,95'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 19.045 işletme olup, arazisi olanların %93,5'idir ve bu işletmeler, 181.072 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %93,2'sidir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 598 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %2,9'udur ve bu işletmeler, 4.559 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 93 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,46'sıdır ve bu işletmeler, 898 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,46'sıdır. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 623 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,1'idir ve bu işletmeler 7.768 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 429 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %67'sidir ve bu işletmeler, 3.784 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %68,2'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 211 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %33'üdür ve bu işletmeler, 1.765 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %32'sidir. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Küçük Köylüler

Batı Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 27.234 işletme ile arazisi olmayan 1.795 işletme olmak üzere, toplam 29.029 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 907.791 dekar, arazisi olmayanlar 70.781 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 978.572 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %18,5'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %4,6'sını işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 23.656 işletme olup, arazisi olanların %87 ve bu işletmeler, 783.291 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %86,3'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 326 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,2'sidir ve bu işletmeler, 11.460 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 345 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,3'üdür ve bu işletmeler, 11.785 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 2.907 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %10,7'sidir ve bu işletmeler 101.255 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %112'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 727 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %40,5'idir ve bu işletmeler, 24.529 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %34,6'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 910 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %50,1'idir ve bu işletmeler, 39.293 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %55,5'idir. Diğer şekilde arazi işleten 41 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %2,3'üdür ve bu işletmeler, 1.681 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylü-

lerin işlettikleri arazi miktarının %2,4'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 117 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %6,5'idir ve bu işletmeler, 5.278 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7,5'idir.

Orta Köylüler

Batı Anadolu Bölgesi'nde olan 93.567 işletme ile arazisi olmayan 2.455 işletme olmak üzere, toplam 96.022 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 7.840.341 dekar, arazisi olmayanlar 276.177 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 8.116.518 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Anadolu Bölgesi'nde orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %61,3'üdür ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %38,6'sını işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 82.495 işletme olup, arazisi olanların %88,2'sidir ve bu işletmeler, 6.547.527 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %83,5'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.038 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,1'dir ve bu işletmeler, 144.735 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,8'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 741 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,8'idir ve bu işletmeler 58.927 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,9'udur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 10.223 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %11'idir ve bu işletmeler 1.077.118 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %13,8'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 837 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %34'üdür ve bu işletmeler, 93.007 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %33,7'sidir.

Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.096 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %44,6'sıdır ve bu işletmeler, 125.962 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %45,6'sıdır. Diğer şekilde arazi işleten 138 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5,6'sıdır ve bu işletmeler, 9.731 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,5'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 384 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %1,7'sidir ve bu işletmeler, 47.477 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %17,2'sidir.

Zengin Köylüler

Batı Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 31.391 işletme ile arazisi olmayan 1.018 işletme olmak üzere, toplam 32.409 işletme büyük köylülere aittir. Arazisi olanlar 9.161.538 dekar, arazisi olmayanlar 278.278 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 9.439.816 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %20,7'sidir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %44,9'unu işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 22.398 işletme olup, arazisi olanların %71,6'sıdır ve bu işletmeler, 6.949.678 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %75,9'udur. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 70 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,2'sidir ve bu işletmeler, 23.074 arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,25'idir.

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 189 işletme olup, arazisi olanların %0,6'sıdır ve bu işletmeler, 45.618 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,5'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 8.734 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %27,8'idir ve bu işletmeler 2.143.168 dekar arazi işletmektedir.

Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %23,4'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 555 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %54,5'idir ve bu işletmeler, 180.314 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %64,8'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 385 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %37,8'idir ve bu işletmeler, 81.818 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %29,4'üdür. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 78 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %7,7'sidir ve bu işletmeler 16.146 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5,8'idir.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Batı Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 455 işletme ile arazisi olmayan 11 işletme olmak üzere, toplam 455 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir. Arazisi olanlar 1.181.521 dekar, arazisi olmayanlar 22.020 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.203.541 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %0,3'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %5,7'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 356 işletme olup, arazisi olanların %78'idir ve bu işletmeler, 1.056.163 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %89,4'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 99 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %21,8'idir ve bu işletmeler 125.358 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %10,6'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten işletme yoktur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 10 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %90,9'dur ve bu işletmeler 20.420 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %92,7'sidir. Diğer şekilde arazi işleten 1 işletme vardır ve bu işletme 1.600 dekar arazi işletmekte olup, bu arazi, büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %7,3'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Batı Anadolu Bölgesi'nde 191.085 işyerinde 721.685 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %10'unu, toplam işçi sayısının %11'ini oluşturmaktadır.

Batı Anadolu Bölgesi'ndeki 182.991 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 348.853 işçi çalışmaktadır. 6.972 küçük işletmede 134.317 işçi çalışmaktadır. 930 orta işletmede 92.018 işçi çalışırken, 192 büyük işletmede 146.477 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki işyerlerinin %95,8'i mikro işletme olup, bu işletmelerde, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki işçilerin %48,3'ü çalışmaktadır. İşçilerin %3,6'sı küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %18,6'sı çalışmaktadır. İşletmelerin %0,5'i orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %12,8'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,1'i büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %20,3'ü çalışmaktadır.

Batı Anadolu'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %44,4 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %15 ile imalat sanayi, 3) %14,25 ile ulaştırma ve depolama, 4) %6,46 ile otel ve lokantadır.

Batı Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %9,78'ine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %10,1'ine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının

%7,1'ine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %12,5'ine sahiptir.

Batı Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Batı Anadolu'daki istihdam sayısının %28'ine; imalat sanayi %23,2'üne, ulaştırma ve depolama, %9,8'ine, otel ve lokanta, %6,2'sine sahiptir.

Batı Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin bu faaliyet kolundaki istihdamın %10,1'ine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %7,7'sine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %8,2'sine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %11,5'ine sahiptir.

Batı Anadolu Bölgesi'nde, hane halkının %14,5'i tarımsal faaliyette bulunurken, önemli sayıda ücretli işçi çalıştıran tarım dışı işletme vardır. Tarımda sürekli işçi çalıştıran ve mevsimlik işçi çalıştıran işletme yok denecek kadar azdır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin ve ücretsiz aile işçilerinin emeğiyle basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, çok büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Batı Anadolu Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde kapitalist üretim biçimi yapılırken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır.

3. BATI MARMARA BÖLGESİ (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale)

Batı Marmara Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 3.164.038 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 2.467.000 olup, 1.268.000 kişi işgücüne dahildir (%51,39). İşgücüne dahil olmayan ise 1.199.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 1.156.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 653.000'i kentte, 615.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 112.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %8,8'idir. Kentte olanların %11,9'u, kırda olanların %5,5'i işsizdir.

İstihdam edilen 1.156.000 kişinin 635.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 331.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 190.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 1.156.000 kişinin 354.000'i tarım (%30,6), 335.000'i sanayi (%29), 467.000'i hizmet sektöründedir (%40,4). Tarımda olanların 265.000'i, sanayide olanların 87.000'i, hizmet sektöründe olanların 142.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.3).

Çizelge 5.3. Batı Marmara Bölgesi'nde İstihdam edilenlerin işteki durumu ve ekonomik faaliyete göre dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	1.156	354	335	467	30,6	29	40,4
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	635	28	284	323	4,5	44,7	50,8
Kendi hesabına veya işveren	331	167	47	117	50,3	14,2	35,5
Ücretsiz aile işçisi	190	159	5	27	83,4	2,4	14,2

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 1.199.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 175.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 53.000'inin iş bulma umudu yoktur. 399.000'i ev işleriyle meşguldür. 144.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 183.000'i emekli, 200.000'i çalışamaz halde, 81.000'i ailevi nedenlerden ve 17.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Batı Marmara'da, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %54,93'ü üretken emek, %45,07'si üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Batı Marmara'da toplam 226.002 tarım işletmesi, toplam 14.594.973 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %7,5'i, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %7,9'udur.

Yoksul Köylüler

Batı Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 49.730 işletme ile arazisi olmayan 3.030 işletme olmak üzere, toplam 52.760 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 527.848 dekar, arazisi olmayanlar 19.694 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 547.542 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Marmara Bölgesi'ndeki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %23,34'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %3,75'ni işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 2.483 işletme olup, arazisi olanların %85,4'üdür ve bu işletmeler, 454.076 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %86'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 497 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1'idir ve bu işletmeler, 4.859 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi

olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,92'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 527 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,1'idir ve bu işletmeler, 8.461 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,6'sıdır. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 6.223 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %12,5'idir ve bu işletmeler 60.452 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %11,45'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 2.064 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %68'idir ve bu işletmeler, 11.907 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %60,46'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 464 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %15,3'üdür ve bu işletmeler, 3.759 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %19,1'idir. Diğer şekilde arazi işleten 485 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %16'sıdır ve bu işletmeler, 3.913 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %19,9'udur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 17 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %0,56'sıdır ve bu işletmeler, 118 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,6'sıdır.

Küçük Köylüler

Batı Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 74.719 işletme ile arazisi olmayan 3.635 işletme olmak üzere, toplam 78.354 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.403.430 dekar, arazisi olmayanlar 110.045 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.513.475 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Marmara Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %34,7'sidir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %17,2'sini işletmektedir.

Bu işletmelerin işlettikleri arazinin tasarruf biçimine göre dağılımı şöyledir:

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 59.932 işletme olup, arazisi olanların %80,2'sidir ve bu işletmeler, 1.908.320 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %79,4'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 442 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,6'sıdır ve bu işletmeler, 14.584 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,6'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 968 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,3'üdür ve bu işletmeler, 33.075 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,4'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 13.377 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %17,9'udur ve bu işletmeler 447.451 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %18,6'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 3.154 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %31,9'udur ve bu işletmeler, 92.194 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %83,8'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 208 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5,7'sidir ve bu işletmeler, 9.665 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %8,8'idir. Diğer şekilde arazi işleten 97 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %2,6'sıdır ve bu işletmeler, 2.600 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,4'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 176 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %4,8'idir ve bu işletmeler, 5.586 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5,1'idir.

Orta Köylüler

Batı Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 53.724 işletme ile arazisi olmayan 2.164 işletme olmak üzere, toplam 55.888 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 5.766.446 dekar, arazisi olmayanlar 149.244 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 5.915.690 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Marmara Bölgesi'ndeki orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %24,73'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %40,53'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 47.679 işletme olup, arazisi olanların %88,7'sidir ve bu işletmeler, 4.174.272 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %72,4'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 733 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,4'üdür ve bu işletmeler, 68.141 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,1'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.315 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,3'üdür ve bu işletmeler, 240.823 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,2'sidir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 29.971 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %55,8'idir ve bu işletmeler 1.283.210 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %22,3'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.485 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %68,6'sıdır ve bu işletmeler, 80.178 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %53,7'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 527 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %24,4'üdür ve bu işletmeler, 59.451 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %39,8'idir. Diğer şekilde arazi işleten 86 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %4'üdür ve bu işletmeler, 4.493 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin

işlettikleri arazi miktarının %3'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 66 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %3'üdür ve bu işletmeler, 5.122 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,4'üdür.

Zengin Köylüler

Batı Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 10.282 işletme ile arazisi olmayan 596 işletme olmak üzere, toplam 10.878 işletme büyük köylülere aittir. Arazisi olanlar 3.084.648 dekar, arazisi olmayanlar 247.956 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 3.332.604 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Marmara Bölgesi'ndeki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %4,8'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %22,8'ini işletmektedir. Bu işletmelerin işlettikleri arazinin tasarruf biçimine göre dağılımı şöyledir:

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 3.938 işletme olup, arazisi olanların %38,3'üdür ve bu işletmeler, 1.238.860 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %40,2'sidir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 206 işletme olup, arazisi olanların %2'sidir ve bu işletmeler, 69.444 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 6.138 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %59,7'sidir ve bu işletmeler 1.776.344 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %57,6'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 105 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %17,6'sıdır ve bu işletmeler, 25.576 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %10,3'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 242 işletme olup, arazisi olmayan

işletmelerin %40,6'sıdır ve bu işletmeler, 93.138 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %37,6'sıdır. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 249 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %41,8'idir ve bu işletmeler, 129.242 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %52'sidir.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Batı Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 218 işletme ile arazisi olmayan 4 işletme olmak üzere, toplam 222 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir. Arazisi olanlar 245.687 dekar, arazisi olmayanlar 19.973 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 265.660 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Marmara Bölgesi'ndeki büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %1'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %1,8'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 23 işletme olup, arazisi olanların %10,5'idir ve bu işletmeler, 35.437 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %14,4'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 195 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %89,4'üdür ve bu işletmeler 210.250 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %85,6'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 3 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %75'idir ve bu işletmeler, 14.707 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işledikleri arazi miktarının %73,6'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten işletme yoktur. Diğer şekilde arazi işleten 1 işletme olup, bu işletme 5.266 dekar arazi işletmektedir. Bu

miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işledikleri arazi miktarının %26,4'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Batı Marmara Bölgesi'nde 102.931 işyerinde 314.343 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %6'sını, toplam işçi sayısının %5'ini oluşturmaktadır.

Batı Marmara Bölgesi'ndeki 100.369 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 165.941 işçi çalışmaktadır. 2.008 küçük işletmede 40.135 işçi çalışmaktadır. 438 orta işletmede 69.849 işçi çalışırken, 116 büyük işletmede 61.797 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Marmara Bölgesi'ndeki işyerlerinin %97,5'i mikro işletme olup, bu işletmelerde, Batı Marmara Bölgesi'ndeki işçilerin %52,8'i çalışmaktadır. İşçilerin %2'si küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %12,8'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,4'ü orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %14,8'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,1'i büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %19,7'si çalışmaktadır.

Batı Marmara'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %44,67 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %14,67 ile otel ve lokanta, 3) %12,14 ile imalat sanayi, 4) %14,7 ile ulaştırma depolama ve haberleşmedir.

Batı Marmara'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %5,29'una; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %4,58'ine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %8,66'sına; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %6,89'una sahiptir.

Batı Marmara'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Batı Marmara'daki istihdam sayısının %27,56'sına, otel lokanta %9,16'sına, imalat sanayi %40,67'sine, ulaştırma haberleşme ve depolama %8,2'sine sahiptir.

Batı Marmara'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve ticaretindeki istihdam sayısının %4,61'ine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %5,83'üne; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %5,28'ine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma depolama ve haberleşme işyeri sayısının %4,18'ine sahiptir.

Batı Marmara Bölgesi'nde, hane halkının %30,6'sı tarımsal faaliyette bulunurken, önemli sayıda ücretli işçi çalıştıran tarım dışı işletme olup, ücretli işçi çalıştıran tarım işletmesi yok denecek kadar azdır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde büyük ölçüde basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, çok büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Başkasının arazisini işletenlerle zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır. Tarımda ücretle sürekli işçi çalıştıran ve mevsimlik işçi çalıştıran çok azdır.

Batı Marmara Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde kapitalist üretim biçimi, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygındır.

4. DOĞU MARMARA BÖLGESİ (Kocaeli, Yalova, Sakarya, Düzce, Bolu, Bilecik, Bursa, Eskişehir)

Doğu Marmara Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus)

6.844.438 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 5.102.000 olup, 2.479.000 kişi işgücüne dahildir (%48,58). İşgücüne dahil olmayan ise 2.623.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 2.193.000'ü istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 1.898.000'i kentte, 581.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 286.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %11,5'idir. Kentte olanların %12,8'i, kırda olanların %7,4'ü işsizdir.

İstihdam edilen 2.193.000 kişinin 1.530.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 466.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 197.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 2.193.000 kişinin 335.000'i tarım (%15,3), 860.000'i sanayi (%39,2), 998.000'i hizmet sektöründedir (%45,5). Tarımda olanların 270.000'i, sanayide olanların 189.000'i, hizmet sektöründe olanların 270.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.4).

Çizelge 5.4. Doğu Marmara Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	2.193	335	860	998	15,3	39,2	45,5
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	1.530	31	761	739	2	49,7	48,3
Kendi hesabına veya işveren	466	158	88	220	33,8	18,9	47,3
Ücretsiz aile işçisi	197	146	12	39	74,3	5,9	19,9

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 2.623.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 54.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 14.000'inin iş bulma umudu yoktur. 1.330.000'i ev

işleriyle meşguldür. 378.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 485.000'i emekli, 240.000'i çalışamaz halde, 107.000'i ailevi nedenlerden ve 29.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Doğu Marmara Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %69,76'sı üretken emek, %30,24'ü üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Doğu Marmara'da toplam 221.636 tarım işletmesi, toplam 8.500.269 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %7,33'ü, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %4,6'sıdır.

Yoksul Köylüler

Doğu Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 66.617 işletme ile arazisi olmayan 2.679 işletme olmak üzere, toplam 69.296 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 693.292 dekar, arazisi olmayanlar 28.532 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 721.824 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki Anadolu'daki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %31,3 ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %8,5'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 62.478 işletme olup, arazisi olanların %93,8'idir ve bu işletmeler, 639.888 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %92,3'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 689 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1'idir ve bu işletmeler, 13.496 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 538 işletme olup, bu işletmeler, 7.604 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar,

arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 2.912 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,4'üdür ve bu işletmeler 32.304 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,7'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.652 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %61,7'sidir ve bu işletmeler, 21.666 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %76'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 289 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %10,8'idir ve bu işletmeler, 3.236 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %11,3'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 613 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %23'üdür ve bu işletmeler, 1.777 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,2'sidir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 125 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %4,7'sidir ve bu işletmeler, 1.853 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,5'idir.

Küçük Köylüler

Doğu Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 82.131 işletme ile arazisi olmayan 3.283 işletme olmak üzere, toplam 85.414 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.721.196 dekar, arazisi olmayanlar 103.925 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.825.121 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %38,5'idir ve bu işletmeler bölgedeki toplam tarım arazisinin %33,2'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 67.058 işletme olup, arazisi olanların %81,6 ve bu işletmeler, 2.215.616 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin

işlettikleri arazi miktarının %81,4'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.604 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,2'sidir ve bu işletmeler, 83.058 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 3.058 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,7'sidir ve bu işletmeler, 111.059 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 9.411 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %11,5'idir ve bu işletmeler 311.463 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %11,4'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.125 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %34'üdür ve bu işletmeler, 33.473 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %32,2'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 325 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %9,9'udur ve bu işletmeler, 9.444 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9,1'idir. Diğer şekilde arazi işleten 1.691 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %51,5'idir ve bu işletmeler, 57.118 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %55'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 142 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %4,3'üdür ve bu işletmeler, 3.890 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,7'sidir.

Orta Köylüler

Doğu Marmara Bölgesi'nde olan 62.302 işletme ile arazisi olmayan 1.421 işletme olmak üzere, toplam 63.723 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 4.224.272 dekar, arazisi olmayanlar 140.526 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 4.364.798 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde,

Doğu Marmara Bölgesi'nde orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %28,8'idir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %51,3'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 42.005 işletme olup, arazisi olanların %67,4'üdür ve bu işletmeler, 2.430.589 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %57,5'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.864 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3'üdür ve bu işletmeler, 150.031 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,6'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.176 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,5'idir ve bu işletmeler, 204.893 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,9'udur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 16.257 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %26'sıdır ve bu işletmeler 1.438.754 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %34'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 542 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %38'idir ve bu işletmeler, 57.812 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %41'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 522 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %36,7'sidir ve bu işletmeler, 53.930 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %38,4'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 263 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %18,5'idir ve bu işletmeler, 17.239 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %12,3'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 94 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %6,6'sıdır ve bu işletmeler, 11.545 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %8,2'sidir.

Zengin Köylüler

Doğu Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 7.978 işletme ile arazisi olmayan 231 işletme olmak üzere, toplam 4.384 işletme büyük köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.626.382 dekar, arazisi olmayanlar 67.745 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.501.270 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %2'sidir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %17,7'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 3.482 işletme olup, arazisi olanların %43,6'sıdır ve bu işletmeler, 1.099.616 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %41,7'sidir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 76 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1'idir ve bu işletmeler, 17.631 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,067'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 134 işletme olup, arazisi olanların %1,7'sidir ve bu işletmeler, 40.601 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,5'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 4.286 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %53,7'sidir ve bu işletmeler 1.468.534 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %56'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 80 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %34,6'sıdır ve bu işletmeler, 17.141 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %25,3'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 53 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %6,1'idir ve bu işletmeler, 17.170 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %25,3'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 3 işletme olup, arazisi olmayanların %1,3'üdür ve bu işletmeler, 698 dekar

arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 98 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %42,4'üdür ve bu işletmeler 32.736 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %48,3'üdür.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Doğu Marmara Bölgesi'nde, arazisi olan 164 işletme ile arazisi olmayan 82 işletme olmak üzere, toplam 246 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir. Arazisi olanlar 323.866 dekar, arazisi olmayanlar 159.526 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 483.392 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %0,06'sıdır ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %5,9'unu işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 2 işletme olup, arazisi olanların %1,2'sidir ve bu işletmeler, 83.457 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %25,8'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 162 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %99'udur ve bu işletmeler 240.409 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %74,2'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten işletme yoktur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 81 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %99'dur ve bu işletmeler 114.600 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %72'sidir. Diğer şekilde arazi işleten 1 işletme vardır ve bu işletme 44.925 dekar arazi işletmekte olup, bu arazi, büyük toprak sahiplerinin ve

toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %28'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Doğu Marmara'da, 180.505 işyeri var. Bu işyerlerinde 723.354 işçi çalışmaktadır. Doğu Marmara'daki işyeri sayısı, Türkiye'deki işyeri sayısının %10'unu, istihdam sayısı ise, %11'ini oluşturmaktadır.

Doğu Marmara Bölgesi'ndeki 173.134 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 320.130 işçi çalışmaktadır. 6.010 küçük işletmede 120.871 işçi çalışmaktadır. 1.088 orta işletmede 115.794 işçi çalışırken, 273 büyük işletmede 166.559 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki işyerlerinin %95,9'u mikro işletme olup, bu işletmelerde, Doğu Marmara Bölgesi'ndeki işçilerin %44,3'ü çalışmaktadır. İşçilerin %3,3'ü küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %16,7'si çalışmaktadır. İşletmelerin %0,6'sı orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %16'sı çalışmaktadır. İşletmelerin %0,2'i büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %23'ü çalışmaktadır.

Doğu Marmara'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %44,8 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %15,6 ile imalat sanayi, 3) %15,7 ile ulaştırma ve depolama, 4) %10,2 oranıyla otel ve lokantadır.

Doğu Marmara'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %9,32'sine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %10,35'ine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %10,55'ine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %13'üne sahiptir.

Doğu Marmara'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Doğu Marmara'daki istihdam sayısının %24,2'sine; imalat %46,74'üne, ulaştırma ve depolama, % 7,8'ine, otel ve lokanta, %6,9'una sahiptir.

Doğu Marmara'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin bu faaliyet kolundaki istihdamının %9,33'üne; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki istihdamının %15,49'una; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta istihdamının %9,13'üne; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme istihdamının %8,88'ine sahiptir.

Doğu Marmara Bölgesi'nde, hane halkının yarıdan fazlası tarımsal faaliyette bulunurken, önemli sayıda ücretli işçi çalıştıran tarım dışı işletme vardır. Sürekli tarım işçisi azdır, fakat 5.000 civarında mevsimlik tarım işçisi vardır. Tarım dışı işletmelerde ve mevsimlik tarım işlerinde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, büyük ölçüde basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, çok büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Doğu Marmara Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde kapitalist üretim biçimi yapılırken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır. Tarımsal üretimde çalışanların sayısı %15,3'dür.

5. EGE BÖLESİ (İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar, Denizli)

Ege Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 10.520.704

kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 7.322.000 olup, 3.723.000 kişi işgücüne dahildir (%50,84). İşgücüne dahil olmayan ise 1.199.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 3.276.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 2.332.000'i kentte, 1.392.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 447.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %12'sidir. Kentte olanların %15,5'i kırda olanların %6,2'si işsizdir.

İstihdam edilen 1.156.000 kişinin 635.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 331.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 190.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 1.156.000 kişinin 354.000'i tarım (%30,6), 335.000'i sanayi (%29), 467.000'i hizmet sektöründedir (%40,4). Tarımda olanların 265.000'i, sanayide olanların 87.000'i, hizmet sektöründe olanların 142.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.5).

Çizelge 5.5. Ege Bölgesi'nde İstihdam edilenlerin işteki durumu ve ekonomik faaliyete göre dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	3.276	868	863	1.545	26,5	26,3	47,2
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	1.968	106	713	1.149	5,4	36,2	58,4
Kendi hesabına veya işveren	832	370	127	334	44,5	15,3	40,2
Ücretsiz aile işçisi	476	392	23	61	82,2	4,9	12,9

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 1.199.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 175.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 53.000'inin iş bulma umudu yoktur. 399.000'i ev

işleriyle meşguldür. 144.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 183.000'i emekli, 200.000'i çalışamaz halde, 81.000'i ailevi nedenlerden ve 17.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Ege Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %60,07'si üretken emek, %39,93'ü üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Ege'de toplam 438.901 tarım işletmesi, toplam 19.573.778 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %14,52'si, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %10,6'sıdır.

Yoksul Köylüler

Ege Bölgesi'nde, arazisi olan 179.156 işletme ile arazisi olmayan 15.072 işletme olmak üzere, toplam 194.228 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 1.480.987 dekar, arazisi olmayanlar 89.854 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.570.841 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ege Bölgesi'ndeki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %44,25'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %63,2'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 140.795 işletme olup, arazisi olanların %78,6'sıdır ve bu işletmeler, 1.270.173 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %85,8'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.025 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,1'idir ve bu işletmeler, 16.718 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,1'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.911 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,1'idir ve bu işletmeler, 21.483 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul

köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,5'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 34.428 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %19,2'sidir ve bu işletmeler 172.613 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %11,7'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 8.824 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %58,5'idir ve bu işletmeler, 57.994 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %64,5'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 3.174 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %21'idir ve bu işletmeler, 57.994 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %64,5'idir. Diğer şekilde arazi işleten 2.247 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %4,9'udur ve bu işletmeler, 7.555 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %8,4'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 827 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5,5'idir ve bu işletmeler, 6.619 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7,4'üdür.

Küçük Köylüler

Ege Bölgesi'nde, arazisi olan 140.298 işletme ile arazisi olmayan 7.251 işletme olmak üzere, toplam 147.549 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 4.339.279 dekar, arazisi olmayanlar 224.415 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 4.563.694 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ege Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %33,6'sıdır ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %23,3'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 116.787 işletme olup, arazisi olanların %83,2'sidir ve bu işletmeler, 3.569.592 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %82,3'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı

arazi işleten 960 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,7'sidir ve bu işletmeler, 27.895 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,6'sıdır.

Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.249 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,6'sıdır ve bu işletmeler, 72.790 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,7'sidir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 20.302 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %14,5'idir ve bu işletmeler 669.002 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %15,4'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 4.739 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %65,4'üdür ve bu işletmeler, 146.387 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %65'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.210 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %3'üdür ve bu işletmeler, 40.606 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %18'idir. Diğer şekilde arazi işleten 780 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %10,7'sidir ve bu işletmeler, 20.085 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9'udur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 522 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %7,2'sidir ve bu işletmeler, 17.337 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7,7'sidir.

Orta Köylüler

Ege Bölgesi'nde, arazisi olan 108.440 işletme ile arazisi olmayan 4.307 işletme olmak üzere, toplam 108.440 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 16.049.642 dekar, arazisi olmayanlar 389.640 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 16.439.282 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ege Bölgesi'ndeki orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu

bölgedeki tarım işletmelerinin %24,7'sidir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %84'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 77.152 işletme olup, arazisi olanların %71,2'sidir ve bu işletmeler, 6.548.067 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %40,8'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.609 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,5'idir ve bu işletmeler, 112.634 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,7'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.846 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %2,6'sıdır ve bu işletmeler, 539.713 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,4'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 26.833 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %24,7'sidir ve bu işletmeler 2.301.049 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %14,3'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.691 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %39,3'üdür ve bu işletmeler, 173.544 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %44,3'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.163 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %27'sidir ve bu işletmeler, 98.249 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %25,2'sidir. Diğer şekilde arazi işleten 918 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %21,3'üdür ve bu işletmeler, 72.234 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %18,53'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 535 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %12,4'üdür ve bu işletmeler, 45.613 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %11,7'sidir.

Zengin Köylüler

Ege Bölgesi'nde, arazisi olan 10.781 işletme ile arazisi olmayan 567 işletme olmak üzere, toplam 11.348 işletme büyük köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.857.734 dekar, arazisi olmayanlar 114.224 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.971.958 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ege Bölgesi'ndeki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %2,59'udur ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %15,2'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 6.326 işletme olup, arazisi olanların %58,7'sidir ve bu işletmeler, 1.826.286 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %64'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 498 işletme olup, arazisi olanların %4,6'sıdır ve bu işletmeler, 110.813 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,88'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 3.957 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %36,7'sidir ve bu işletmeler 920.635 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %32,2'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 232 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %40,9'udur ve bu işletmeler, 34.755 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %30,43'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 163 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %28,7'sidir ve bu işletmeler, 35.145 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %30,8'idir. Diğer şekilde arazi işleten 131 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %23'üdür ve bu işletmeler, 34.689 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %30,4'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 41 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %7,2'sidir ve bu işletmeler, 9.635 dekar

arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %43,5'idir.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Ege Bölgesi'nde, arazisi olan 114 işletme ile arazisi olmayan 18 işletme olmak üzere, toplam 132 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir. Arazisi olanlar 269.842 dekar, arazisi olmayanlar 99.614 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 369.456 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ege Bölgesi'ndeki büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %0,03'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %1,4'ünü işletmektedir. Bu işletmelerin tamamı, kendi arazisini işleten işletmelerdir.

Ege Bölgesi'nde, 1.000 dekarın üstünde olup, kendi arazisini işleten yukarıdaki işletmelerden başka bir tasarruf şekliyle işletilen işletme yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Ege Bölgesi'nde 307.296 işyerinde 987.191 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %17'sini, toplam işçi sayısının %17'sini oluşturmaktadır.

Ege Bölgesi'ndeki 297.213 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 536.851 işçi çalışmaktadır. 8.492 küçük işletmede 165.452 işçi çalışmaktadır. 1.317 işletmede 132.733 işçi çalışırken, 274 büyük işletmede 152.155 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ege Bölgesi'ndeki işyerlerinin %96,7'si mikro işletme olup, bu işletmelerde, Ege Bölgesi'ndeki işçilerin %54,4'ü çalışmaktadır. İşçilerin %6'sı küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %16,8'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,5'i orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %13,5'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,2'si büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %15,4"ü çalışmaktadır.

Ege'deki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %44,54 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %15 ile imalat sanayi, 3) %13,26 ile ulaştırma ve depolama, 4) %11,7 ile otel ve lokantadır.

Ege'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %15'sine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %17'sine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %11,7'sine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %13,26'sına sahiptir.

Ege'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Ege'deki istihdam sayısının %28,6'sına; imalat %33,5'ine, ulaştırma ve depolama, %8,9'una, otel ve lokanta, %10,81'ine sahiptir.

Ege'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve ticaretindeki istihdam sayısının %32,5'ine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %15,2'sine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %19,58'ine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %14,36'sına sahiptir.

Hane halkının %26,5'inin tarımsal faaliyette bulunduğu Ege Bölgesi'nde, bir yanda ücretli işçi çalıştıran önemli sayıda kapitalist sanayi işletmesi ile az sayıda kapitalist tarım işletmesi varken, diğer yanda basit meta üretimi yapan büyük sayıda küçük köylü işletmesi vardır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretimde, az sayıda ücretli işçi ve mevsimlik işçi çalışırken, kendi hesabına çalışanlar ağırlıktadır ve büyük bölümü yoksul ve küçük köylü üreticilerdir. Arazisi olanlar toprakta feodal ilişki yaşamamaktadır, fakat kapitalizm öncesi üretim biçimi olan basit meta üretimi yapmaktadırlar. Başkasının arazisini işletenlerle toprak sahipleri arasında feodal ilişki

yaşanırken, zengin köylülerle onların topraklarında ücretli tarım işçisi olarak çalışanlar arasında kapitalist üretim ilişkileri yaşanmaktadır. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri bir yanda feodal, diğer yanda kapitalist üretim ilişkisi içindedir.

Ege Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde kapitalist üretim biçimi varken, tarımsal üretimde kapitalist üretim biçimi çok az olup, feodal üretim biçiminde görülen yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygındır. Ege Bölgesi'nde, ilkel birikim süreci belli bir aşamaya gelmiş olsa da süreç ağır bir şekilde ilerlemektedir.

6. AKDENİZ BÖLGESİ (Antalya, Mersin, Adana, Kahramanmaraş, Osmaniye, Hatay, Isparta, Burdur)

Akdeniz Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 8.715.065 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 6.562.000 olup, 3.490.000 kişi işgücüne dahildir (%53,18). İşgücüne dahil olmayan ise 3.072.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 3.004.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 2.145.000'i kentte, 1.345.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 486.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %13,9'udur. Kentte olanların %17,5'i, kırda olanların %8,3'ü işsizdir.

İstihdam edilen 3.004.000 kişinin 1.659.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 862.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 483.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 3.004.000 kişinin 984.000'i tarım (%32,8), 571.000'i sanayi (%19,0), 1.448'i hizmet sektöründedir (%48,2). Tarımda olanların 824.000'i, sanayide olanların 254.000'i, hizmet sektöründe olanların 495.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.6).

Çizelge 5.6. Akdeniz Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu Ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	3.004	984	571	1.448	32,8	19	48,2
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	1.659	176	444	1.039	10,6	26,8	62,7
Kendi hesabına veya işveren	862	410	114	337	47,6	13,3	39,2
Ücretsiz aile işçisi	483	398	13	72	82,5	2,6	14,8

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 3.072.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 473.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 163.000'inin iş bulma umudu yoktur. 949.000'i ev işleriyle meşguldür. 432.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 254.000'i emekli, 609.000'i çalışamaz halde, 308.000'i ailevi nedenlerden ve 48.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Akdeniz Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %55,22'si üretken emek, %44,78'i üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Yoksul Köylüler

Akdeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 158.426 işletme ile arazisi olmayan 4.583 işletme olmak üzere, toplam 163.009 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 1.346.035 dekar, arazisi olmayanlar 42.567 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.388.602 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldü-

günde, Akdeniz Bölgesi'ndeki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %42,8'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %8,77'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 150.618 işletme olup, arazisi olanların %95'idir ve bu işletmeler, 1.257.352 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %93,4'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.019 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,64'üdür ve bu işletmeler, 10.286 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,76'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.521 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,96'sıdır ve bu işletmeler, 15.471 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,15'idir.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 5.268 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,32'sidir ve bu işletmeler 62.926 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,67'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 2.918 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %63,7'sidir ve bu işletmeler, 25.915 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %60,9'udur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.307 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %28,5'idir ve bu işletmeler, 13.819 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %32,5'idir. Diğer şekilde arazi işleten 358 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %7,8'idir ve bu işletmeler, 2.833 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,6'sıdır.

İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Küçük Köylüler

Akdeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 120.071 işletme ile arazisi olmayan 5.330 işletme olmak üzere, toplam 125.401 işletme küçük

köylülere aittir. Arazisi olanlar 3.548.697 dekar, arazisi olmayanlar 156.895 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 3.705.592 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Akdeniz Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %32,9'udur ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %23,4'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 106.156 işletme olup, arazisi olanların %88,4'üdür ve bu işletmeler, 3.080.936 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %86,8'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 789 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,66'idir ve bu işletmeler, 23.586 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,66'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.034 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,7'sidir ve bu işletmeler, 83.653 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,35'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 11.092 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %9,2'sidir ve bu işletmeler 360.522 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %10,16'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 2.672 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %50'sidir ve bu işletmeler, 89.310 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %57'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.268 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %23,8'idir ve bu işletmeler, 41.530 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %26,5'idir. Diğer şekilde arazi işleten 1.103 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %20,7'sidir ve bu işletmeler, 25.006 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %15,9'udur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 287 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5,4'üdür ve bu işletmeler, 1.049 dekar arazi işletmek-

tedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,7'sidir.

Orta Köylüler

Akdeniz Bölgesi'nde olan 72.444 işletme ile arazisi olmayan 4.144 işletme olmak üzere, toplam 76.588 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 6.323.558 dekar, arazisi olmayanlar 331.407 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 6.654.965 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Akdeniz Bölgesi'nde orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %20'sidir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %42'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 58.261 işletme olup, arazisi olanların %80,4'üdür ve bu işletmeler, 4.936.342 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %78'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 486 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,7'sidir ve bu işletmeler, 66.773 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 583 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,8'idir ve bu işletmeler, 54.394 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,86'sıdır. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 13.114 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %18'idir ve bu işletmeler 1.266.050 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %20'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 2.839 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %68,5'idir ve bu işletmeler, 227.892 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %68,8'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 931 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %22,5'idir ve bu işletmeler, 73.564 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %22,2'sidir. Diğer şekilde arazi işleten 224 işletme olup, arazisi

olmayan işletmelerin %5,4'üdür ve bu işletmeler, 13.706 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,1'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 150 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %3,6'sıdır ve bu işletmeler, 16.245 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,9'udur.

Zengin Köylüler

Akdeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 10.183 işletme ile arazisi olmayan 577 işletme olmak üzere, toplam 10.760 işletme zengin köylülere aittir. Arazisi olanlar 3.224.265 dekar, arazisi olmayanlar 159.829 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 3.384.094 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Akdeniz Bölgesi'ndeki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %2,8'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %21,4'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 6.099 işletme olup, arazisi olanların %59,9'udur ve bu işletmeler, 1.948.183 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %60,5'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 77 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,8'idir ve bu işletmeler, 20.847 arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,65'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 113 işletme olup, arazisi olanların %1,1'idir ve bu işletmeler, 30.015 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,93'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 3.894 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %38,2'sidir ve bu işletmeler 1.225.220 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %38'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 336 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %58'idir ve bu işletmeler, 106.676 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %66,7'sidir. Yalnız

ortakçılıkla arazi işleten 155 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %23'üdür ve bu işletmeler, 31.355 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %19,6'sıdır. Diğer şekilde arazi işleten 21 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %3,6'sıdır ve bu işletmeler, 8.062 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 65 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %11,3'üdür ve bu işletmeler 13.736 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %8,6'sıdır.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Akdeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 300 işletme ile arazisi olmayan 17 işletme olmak üzere, toplam 317 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir. Arazisi olanlar 343.693 dekar, arazisi olmayanlar 64.213 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 407.906 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Akdeniz Bölgesi'ndeki büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %0,08'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %2,6'sıdır.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 286 işletme olup, arazisi olanların %95,3'üdür ve bu işletmeler, 339.565 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %98,8'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 4 işletme vardır ve bu işletmeler, 4.128 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %1,2'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten işletme yoktur.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten işletme yoktur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 16 işletme olup, bu işlet-

meler, 54.053 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %84'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 1 işletme vardır ve bu işletme 10.160 dekar arazi işletmekte olup, bu arazi, büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %15,8'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Akdeniz Bölgesi'nde 238.449 işyerinde 678.069 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %13'ünü, toplam işçi sayısının %10'unu oluşturmaktadır.

Akdeniz Bölgesi'ndeki 232.266 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 403.454 işçi çalışmaktadır. 5.200 küçük işletmede 98.006 işçi çalışmaktadır. 829 orta işletmede 90.580 işçi çalışırken, 154 büyük işletmede 86.029 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Akdeniz Bölgesi'ndeki işyerlerinin %97'ü mikro işletme olup, bu işletmelerde, Akdeniz Bölgesi'ndeki işçilerin %59,5'i çalışmaktadır. İşçilerin %0,22'si küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %14,5'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,4'ü orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %13,4'ü çalışmaktadır. İşletmelerin %0,1'i büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %12,7'si çalışmaktadır.

Akdeniz'deki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %48,5 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %14,8 ile ulaştırma ve depolama, 3) %12,7 ile imalat sanayi, 4) %9,1 ile otel ve lokantadır.

Akdeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %13,3'üne; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %11,5'ine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %12,5'ine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %16,1'ine sahiptir.

Akdeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Akdeniz'deki istihdam sayısının %33,3'üne; imalat sanayi %22,9'una, ulaştırma ve depolama, %10,8'ine, otel ve lokanta, %13,35'ine sahiptir.

Akdeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki istihdam sayısının %12'sine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %7,13'üne; otel, lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %16,6'sına; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %12'sine sahiptir.

Akdeniz Bölgesi'nde, hane halkının %32,8'inin tarımsal faaliyette bulunurken, önemli sayıda ücretli işçi çalıştıran tarım dışı ve az sayıda tarım işletmesi vardır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, çok az sayıda kapitalist üretimin yanında, büyük ölçüde basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretimde, az sayıda ücretli işçi ve mevsimlik işçi çalışırken, kendi hesabına çalışanlar ağırlıktadır ve büyük bölümü yoksul ve küçük köylü üreticilerdir.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamamaktadır, fakat feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Başkasının arazisini işletenlerle zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri arasında feodal ilişki yaşanmaktadır. Tarımda ücretle sürekli işçi çalıştıran işletme sayısı çok az olup, mevsimlik tarım işçisi çalıştıran işletmeler vardır. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri bir yanda feodal, diğer yanda kapitalist üretim ilişkisi içindedir.

Akdeniz Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde kapitalist üretim biçimi varken, tarımsal üretimde kapitalist üretim biçimi çok az olup, feodal üretim biçiminde görülen yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygındır. İlkel birikim süreci belli bir aşamaya gelmiştir, fakat yavaş bir şekilde sürmektedir.

7. ORTA ANADOLU BÖLGESİ (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat)

Orta Anadolu Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 3.849.267 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 2.748.000 olup, 1.237.000 kişi işgücüne dahildir (%45,01). İşgücüne dahil olmayan ise 1.511.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 1.085.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 640.000'i kentte, 597.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 151.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %12,2'sidir. Kentte olanların %15,5'i, kırda olanların %8,7'si işsizdir.

İstihdam edilen 1.085.000 kişinin 570.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 320.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 196.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 1.085.000 kişinin 364.000'i tarım (%33,6), 237.000'i sanayi (%21,8), 484.000'i hizmet sektöründedir (%44,6). Tarımda olanların 295.000'i, sanayide olanların 95.000'i, hizmet sektöründe olanların 129.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.7).

Çizelge 5.7. Orta Anadolu Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	1.085	364	237	484	33,6	21,8	44,6
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	570	26	188	356	4,5	33	62,4
Kendi hesabına veya işveren	320	161	44	115	50,4	13,7	35,8
Ücretsiz aile işçisi	196	177	5	13	90,6	2,5	6,9

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 1.511.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 82.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 49.000'inin iş bulma umudu yoktur. 795.000'i ev işleriyle meşguldür. 227.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 207.000'i emekli, 162.000'i çalışamaz halde, 17.000'i ailevi nedenlerden ve 22.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Orta Anadolu Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %52,53'ü üretken emek, %47,47'si üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Yoksul Köylüler

Orta Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 31.942 işletme ile arazisi olmayan 1.240 işletme olmak üzere, toplam 33.184 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 335.520 dekar, arazisi olmayanlar 13.858 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 349.378 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %13'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %1,3'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 27.287 işletme olup, arazisi olanların %85,4'üdür ve bu işletmeler, 267.419 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %79,7'sidir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.309 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %7,2'sidir ve bu işletmeler, 29.725 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %8,6'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 998 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,1'idir ve bu işletmeler, 15.212 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,5'idir. Hem kendi ara-

zisini hem de başkasının arazini işleten 1.348 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,3'üdür ve bu işletmeler 23.164 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7,2'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.206 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %97'sidir ve bu işletmeler, 10.781 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %78'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 34 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %3'üdür ve bu işletmeler, 3.077 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %22'sidir. Diğer şekilde arazi işleten yoksul köylü işletmesi yoktur.

Küçük Köylüler

Orta Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 56.103 işletme ile arazisi olmayan 1.773 işletme olmak üzere, toplam 57.876 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.115.875 dekar, arazisi olmayanlar 55.431 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.171.306 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %32,9'udur ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %23'üdür.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 43.385 işletme olup, arazisi olanların %77,3'üdür ve bu işletmeler, 1.675.705 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %79'udur. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 7.805 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %13,9'udur ve bu işletmeler, 255.862 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %12'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 298 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,6'sıdır ve bu işletmeler, 24.356 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,44'üdür. Hem kendi arazisini

hem de başkasının arazini işleten 4.615 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %8,2'sidir ve bu işletmeler 159.952 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7,56'sıdır.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 936 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %52,8'idir ve bu işletmeler, 28.003 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %50,5'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 769 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %43,4'üdür ve bu işletmeler, 24.305 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %43,8'idir. Diğer şekilde arazi işleten 68 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5,7'sidir. İkiden çok tasarruf şekliyle arazi işleten yoktur.

Orta Köylüler

Orta Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 119.244 işletme ile arazisi olmayan 15.884 işletme olmak üzere, toplam 135.128 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 11.960.775 dekar, arazisi olmayanlar 343.921 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 12.304.696 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Orta Anadolu Bölgesi'nde orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %53'üdür ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %47'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 96.518 işletme olup, arazisi olanların %81'idir ve bu işletmeler, 9.589.073 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %80'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 8.663 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %7,3'üdür ve bu işletmeler, 689.437 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5,76'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.102 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,7'sidir ve bu işletmeler, 232.442 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin

işlettikleri arazi miktarının %1,9'udur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 11.961 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %10'udur ve bu işletmeler 1.449.823 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %12,34'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.899 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %12'sidir ve bu işletmeler, 213.482 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %62'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 11.590 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %73'üdür ve bu işletmeler, 66.366 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %14'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 2.238 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %14'üdür ve bu işletmeler, 48.975 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %14,2'sidir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 157 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %1'idir ve bu işletmeler, 15.098 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,5idir.

Zengin Köylüler

Orta Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 31.262 işletme ile arazisi olmayan 1.462 işletme olmak üzere, toplam 32.724 işletme zengin köylülere aittir. Arazisi olanlar 9.952.761 dekar, arazisi olmayanlar 479.556 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 10.432.317 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %13'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %40'ını işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 19.641 işletme olup, arazisi olanların %62,8'idir ve bu işletmeler, 5.555.892 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %55,8'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi

işleten 715 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %2,2'sidir ve bu işletmeler, 530.450 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 932 işletme olup, arazisi olanların %3'üdür ve bu işletmeler, 282.403 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,8'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 9.974 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %32'sidir ve bu işletmeler 3.584.016 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %36,1'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 579 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %39,6'sıdır ve bu işletmeler, 176.573 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %36,8'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 699 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %47,8'idir ve bu işletmeler, 262.373 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %54,7'sidir. Diğer şekilde arazi işleten 24 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %1,7'sidir ve bu işletmeler, 6.507 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,5'idir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 160 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %10,9'udur ve bu işletmeler 34.103 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %7'sidir.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Orta Anadolu Bölgesi'nde, arazisi olan 278 işletme olup bu işletmeler 478.295 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler bölgedeki toplam işletmelerin %0,1'i olup, işlettikleri arazi miktarı, toplam arazi miktarının %1,8'idir. Yalnız kendi arazisini işleten 69 işletme, 411.213 dekar arazi işletirken, 209 işletme 67.082 dekar arazi işletmektedir. Orta Anadolu Bölgesi'nde arazisi olmayan büyük toprak sahibi yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Orta Anadolu Bölgesi'nde 88.922 işyerinde 244.593 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %5'ini, toplam işçi sayısının %4'ünü oluşturmaktadır.

Orta Anadolu Bölgesi'ndeki 86.804 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 143.386 işçi çalışmaktadır. 1.776 küçük işletmede 33.127 işçi çalışmaktadır. 274 orta işletmede 27.055 işçi çalışırken, 68 büyük işletmede 41.023 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki işyerlerinin %97,6'sı mikro işletme olup, bu işletmelerde, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki işçilerin %58,6'sı çalışmaktadır. İşçilerin %2'si küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %13,5'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,4'ü orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %11'i çalışmaktadır. İşletmelerin %0,1'i büyük işletme olup bu işletmelerde işçilerin %16,8'i çalışmaktadır.

Orta Anadolu'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla: 1) %48,8 oranıyla, toptan ve perakende ticaret, 2) %18 oranıyla ulaştırma ve depolama, 3) %12,9 oranıyla imalat sanayi, 4) %7,6 oranıyla otel ve lokantadır.

Orta Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %5'ine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %4,2'sine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %3,9'una; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %2,6'sına sahiptir.

Orta Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Orta Anadolu'daki istihdam sayısının %32,7'sine; imalat sanayi %31,5'ine, ulaştırma ve depolama, %11,8'ine, otel ve lokanta, %6,5'ine sahiptir.

Orta Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin bu faaliyet kolundaki istihdamın %4,26'sına; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %3,53'üne; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri

sayısının %2,9'una; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %4,7'sine sahiptir.

Orta Anadolu Bölgesi'nde, hane halkının 33,6'sı tarımsal faaliyette bulunurken, tarımda çalışanların yarısından daha az işçi, tarım dışı etkinliklerde çalışmaktadır. Tarımda ücretli işçi çalıştıran işletme yoktur, fakat bir miktar mevsimlik işçi çalışmaktadır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin ve ücretsiz aile işçilerinin emeğiyle basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Orta Anadolu Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde esas olarak kapitalist üretim biçimi sürerken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır. Tarımsal üretimde, tarım dışında çalışanların altı katından daha fazla yoksul ve küçük üretici köylü ile ücretsiz aile işçileri çalışmaktadır.

8. BATI KARADENİZ BÖLGESİ (Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)

Batı Karadeniz Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu [okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane,

ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus] 4.518.786 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 3.366.000 olup, 1.743.000 kişi işgücüne dahildir (%51,78). İşgücüne dahil olmayan ise 1.623.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 1.599.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 748.000'i kentte, 995.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 144.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %8,3'üdür. Kentte olanların %12,4'ü, kırda olanların %5,2'si işsizdir.

İstihdam edilen 1.599.000 kişinin 674.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 484.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 441.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 1.599.000 kişinin 720.000'i tarım (%45), 272.000'i sanayi (%17,0), 607.000'i hizmet sektöründedir (%38). Tarımda olanların 641.000'i, sanayide olanların 100.000'i, hizmet sektöründe olanların 160.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.8).

Çizelge 5.8. Batı Karadeniz Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	1.599	720	272	607	45	17	38
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	674	20	219	435	2,9	32,5	64,6
Kendi hesabına veya işveren	484	296	47	141	61,1	9,7	29,2
Ücretsiz aile işçisi	441	405	6	30	91,7	1,5	6,9

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 1.622.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir:

153.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 49.000'inin iş bulma umudu yoktur. 575.000'i ev işleriyle meşguldür. 232.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 190.000'i emekli, 359.000'i çalışamaz halde, 87.000'i ailevi nedenlerden ve 27.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %42,15'i üretken emek, %57,85'i üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Batı Karadeniz Bölgesi'nde toplam 413.881 tarım işletmesi, toplam 17.072.222 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %13,7'si, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %9,2'sidir.

Yoksul Köylüler

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 179.368 işletme ile arazisi olmayan 5.891 işletme olmak üzere, toplam 185.259 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 1.408.363 dekar, arazisi olmayanlar 52.354 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.460.717 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Karadeniz Bölgesi'nde yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %44,8'idir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %8,5'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 113.739 işletme olup, arazisi olanların %63,4'üdür ve bu işletmeler, 1.165.800 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %82,8'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 55.798 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %31'idir ve bu işletmeler, 142.254 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının

%10'udur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.596 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,9'udur ve bu işletmeler, 14.756 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 8.235 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,7'sidir ve bu işletmeler 95.544 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,2'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.253 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %21,3'üdür ve bu işletmeler, 10.012 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %19'udur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 4.168 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %70,8'idir ve bu işletmeler, 38.715 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %74'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 319 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %5,41'idir ve bu işletmeler, 1.819 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,49'udur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 151 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %2,49'udur ve bu işletmeler, 1.808 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,5'idir.

Küçük Köylüler

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 150.699 işletme ile arazisi olmayan 3.993 işletme olmak üzere, toplam 154.692 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 4.827.356 dekar, arazisi olmayanlar 134.821 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 4.962.177 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %37,4'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %29'unu işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 125.499 işletme olup, arazisi olanların %83,3'üdür ve bu işletmeler, 3.942.780 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %81,6'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 10.322 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %6,8'idir ve bu işletmeler, 315.278 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,5'idir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.666 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,8'idir ve bu işletmeler, 100.823 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 12.209 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %8,1'idir ve bu işletmeler 468.475 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9,8'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 894 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %22,4'üdür ve bu işletmeler, 24.266 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %18'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 2.892 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %72,4'üdür ve bu işletmeler, 103.353 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %76,6'sıdır. Diğer şekilde arazi işleten 32 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %0,8'idir ve bu işletmeler, 836 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,7'sidir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 175 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %4,4'üdür ve bu işletmeler, 6.366 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %4,7'sidir.

Orta Köylüler

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 90.893 işletme ile arazisi olmayan 3.082 işletme olmak üzere, toplam 93.975 işletme orta

köylülere aittir. Arazisi olanlar 8.272.901 dekar, arazisi olmayanlar 290.783 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 8.563.684 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %22,7'sidir ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %50'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 67.993 işletme olup, arazisi olanların %74,8'idir ve bu işletmeler, 6.070.695 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %73,4'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 3.831 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,2'sidir ve bu işletmeler, 322.511 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,9'udur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.065 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %2,3'üdür ve bu işletmeler, 155.527 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,9'udur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 17.004 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %18,7'sidir ve bu işletmeler 1.724.168 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %20,8'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.292 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %41,9'udur ve bu işletmeler, 135.819 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %46,7'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.571 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %50,9'udur ve bu işletmeler, 137.670 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %47,3'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 219 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %7,2'sidir ve bu işletmeler, 17.294 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6'sıdır. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Zengin Köylüler

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, arazisi olan 5.260 işletme ile arazisi olmayan 188 işletme olmak üzere, toplam 5.448 işletme büyük köylülere aittir. Arazisi olanlar 1.579.518 dekar, arazisi olmayanlar 64.501 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.664.019 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %1,3'üdür ve bu işletmeler, bölgedeki toplam tarım arazisinin %9,6'sıdır.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 2.980 işletme olup, arazisi olanların %56,7'sidir ve bu işletmeler, 1.074.245 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %68'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 43 işletme olup, arazisi olanların %1'idir ve bu işletmeler 10.801 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olanların %0,7'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 281 işletme olup, arazisi olanların %5,3'üdür ve bu işletmeler, 98.883 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 1.956 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %37'sidir ve bu işletmeler 395.589 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %25'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 86 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %45,7'sidir ve bu işletmeler, 42.765 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %66,3'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 102 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %54,3'üdür ve bu işletmeler, 21.736 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan zengin köylülerin işlettikleri arazi miktarının %33,7'sidir. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, yalnız kendi arazisi olan 20 işletme olup, bu işletmeler toplam 222.349 dekar arazi işletmektedir.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Batı Karadeniz Bölgesi'nde 130.391 işyerinde 356.292 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %7'sini, toplam işçi sayısının %5'ini oluşturmaktadır.

Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki 127.456 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 217.567 işçi çalışmaktadır. 2.474 küçük işletmede 44.774 işçi çalışmaktadır. 396 orta işletmede 68.263 işçi çalışırken, 65 büyük işletmede 54.601 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki işyerlerinin %97,7'si mikro işletme olup, bu işletmelerde, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki işçilerin %61,1'i çalışmaktadır. İşçilerin %1,9'u küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %12,6'sı çalışmaktadır. İşletmelerin %0,4'ü orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %11'i çalışmaktadır. İşletmelerin yüzdelik değerlere girmeyecek kadar az sayıda işletmesi büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %15,3'ü çalışmaktadır.

Batı Karadeniz'deki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %46,6 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %19 ile ulaştırma ve depolama, 3) %12,5 ile imalat sanayi, 4) %9,7 ile otel ve lokantadır.

Batı Karadeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %7'sine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %6'sına; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %2,3'üne; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma depolama ve haberleşme işyerlerinin %11,7'sine sahiptir.

Batı Karadeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret Batı Karadeniz'deki istihdam sayısının %33'üne; imalat sanayi %25,7'sine; ulaştırma ve depolama, %12'sine; otel ve lokanta %8'ine sahiptir.

Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki istihdam sayısının %6,3'üne; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayin deki işyeri sayısının %4,2'sine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %5,2'sine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %7'sine sahiptir.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, hane halkının yaklaşık dörtte üçü tarımsal faaliyette bulunurken, önemli sayıda ücretli işçi çalıştıran tarım dışı işletme vardır. Tarımda sürekli işçi çalıştıran ve mevsimlik işçi çalıştıran işletme sayısı yok denecek kadar azdır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin ve ücretsiz aile işçilerinin emeğiyle basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, çok büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yaptıklarından, tüccarla, tefeciyle feodal ilişki içindedirler. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde esas olarak kapitalist üretim biçimi yapılırken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır. Tarımsal üretimde çalışanların sayısı %45'dir ve bunlar küçük üreticiler ve ücretsiz aile işçileridir.

9. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 2.516.167 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 1.897.000 olup, 1.104.000 kişi işgücüne dahildir (%58,19). İşgücüne dahil olmayan ise 793.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 1.037.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 297.000'i kentte, 807.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 68.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %6,1'idir. Kentte olanların %10,1'i, kırda olanların %4,7'si işsizdir.

İstihdam edilen 1.037.000 kişinin 351.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 422.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 264.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 1.037.000 kişinin 567.000'i tarım (%54,7), 131.000'i sanayi (%12,7), 338.000'i hizmet sektöründedir (%32,6). Tarımda olanların 547.000'i, sanayide olanların 42.000'i, hizmet sektöründe olanların 82.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.9).

Çizelge 5.9. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	1.037	567	131	338	54,7	12,7	32,6
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	351	7	107	237	20	30,5	67,5
Kendi hesabına veya işveren	422	309	23	89	73,4	5,5	21,1
Ücretsiz aile işçisi	264	251	1	12	94,9	0,5	4,6

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 793.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 62.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 20.000'inin iş bulma umudu yoktur. 261.000'i ev işleriyle meşguldür. 159.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 73.000'i emekli, 203.000'i çalışamaz halde, 14.000'i ailevi nedenlerden ve 21.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %33,84'ü üretken emek, %66,16'sı üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde toplam 185.293 tarım işletmesi, toplam 1.669.725 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %6,1'i, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %0,9'udur.

Yoksul Köylüler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde arazisi olan 183.355 işletme ile arazisi olmayan 1.938 işletme olmak üzere, toplam 185.293 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 1.649.094 dekar, arazisi olmayanlar 20.631 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.669.725 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %66,9'udur ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %5,38'idir.

Arazisi olan işletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 165.819 işletme olup, arazisi olanların %90,4'üdür ve bu işletmeler 1.511.359 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %91,6'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 14.243 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %7,7'sidir ve bu işletmeler 24.504 dekar arazi işletmektedir. Bu

miktar, arazisi olan yoksul köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %1,5'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 639 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,4'üdür ve bu işletmeler 6.996 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettiği arazi miktarının %0,45'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten işletme yoktur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.809 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %93'üdür ve bu işletmeler, 18.829 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %91'idir. Diğer şekilde arazi işleten 129 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %7'sidir ve bu işletmeler, 1.802 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9'udur. İki veya daha çok tasarruf şekliyle arazi işleten yoktur.

Küçük Köylüler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde arazisi olan 86.165 işletme ile arazisi olmayan 85 işletme olmak üzere, toplam 86.250 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.778.997 dekar, arazisi olmayanlar 2.203 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.781.200 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %29'u ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %43'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 81.463 işletme olup, arazisi olanların %94,5'idir ve bu işletmeler 2.378.556 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %85,5'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 2.742 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,2'sidir ve bu işletmeler 166.926 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %6'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyet arazisi işleten 1.188 işletme olup, arazisi olanların %1,4'üdür ve bu işletmeler 209.037 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük

köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %7,5'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 772 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,9'udur ve bu işletmeler 24.478 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettiği arazi miktarının %1'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: 85 işletme yalnız ortaklık yaparak 2.203 dekar arazi işletmektedir. Diğer tasarruf biçimleriyle arazi işleten işletme yoktur.

Orta Köylüler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde arazisi olan 23.833 işletme ile arazisi olmayan 37 işletme olmak üzere, toplam 23.870 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.357.009 dekar, arazisi olmayanlar 3.620 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.360.629 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %8'i ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %36,7'sini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 21.040 işletme olup, arazisi olanların %88,3'üdür ve bu işletmeler 1.649.994 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %70'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.724 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %7,2'sidir ve bu işletmeler 618.206 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %26'sıdır. Hem kendi arazisini hem zilyetlik işleten 317 işletme olup, arazisi olanların %1,3'üdür ve bu işletmeler 21.936 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %0,9'udur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 752 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %3,2'sidir ve bu işletmeler 66.873 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettiği arazi miktarının % 3,1'idir.

Zengin Köylüler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde sadece arazisi olan 691 işletme vardır ve bu işletmeler 213.938 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki işletmelerin %0,23'üdür. Bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı 213.938 dekardır. Bu miktar toplam arazi miktarının %3,32'sidir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 682 işletme olup, arazisi olanların %98'idir ve bu işletmeler 212.178 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %99'udur. Hem kendi hem başkasının arazisini işleten 9 işletme olup, bu işletmeler arazisi olanların %1,3'üdür ve bu işletmeler 1.760 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylülerin işlettiği arazi miktarının %0,8'idir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde arazisi olmayan işletme yoktur. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde büyük toprak sahibi işletme yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 69.835 işyerinde 183.875 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %4'ünü, toplam işçi sayısının %3'ünü oluşturmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki 68.294 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 115.335 işçi çalışmaktadır. 1.333 küçük işletmede 23.406 işçi çalışmaktadır. 172 orta işletmede 18.846 işçi çalışırken, 36 büyük işletmede 26.888 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki işyerlerinin %97,8'i mikro işletme olup, bu işletmelerde, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki işçilerin %62,7'si çalışmaktadır. İşçilerin %1,9'u küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %12,7'si çalışmaktadır. İşletmelerin %0,4'ü orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %10,2'si çalışmaktadır. İşletmelerin yüzdelik değerlere girmeyecek kadar küçük bir bölümü büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %14,3'ü çalışmaktadır.

Doğu Karadeniz'deki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) % 44,7 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %22 ile ulaştırma ve depolama, 3) %11,6 ile imalat sanayi, 4) %10,6 ile otel ve lokantadır.

Doğu Karadeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %3,6'sına; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %3'üne; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %4,2'sine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyerlerinin %7,5'ine sahiptir.

Doğu Karadeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Doğu Karadeniz'deki istihdam sayısının %33,2'sine; imalat sanayi %27,8'ine; ulaştırma ve depolama, %12,7'sine; otel ve lokanta, %9,8'ine sahiptir.

Doğu Karadeniz'deki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin bu faaliyet kolundaki istihdamın %3,3'üne; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %2,3'üne; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %3,3'üne; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %3,8'ine sahiptir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, hane halkının %84'ü tarımsal faaliyette bulunurken, tarımda çalışanların dörtte biri kadar işçi, tarım dışı etkinliklerde çalışmaktadır. Tarımda ücretli işçi olarak çalışanların sayısı çok azdır, fakat bir miktar mevsimlik işçi çalışmaktadır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin ve ücretsiz aile işçilerinin emeğiyle basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde

görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde esas olarak kapitalist üretim biçimi sürerken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır.

10. ORTADOĞU ANADOLU BÖLGESİ (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 3.647.531 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 2.300.000 olup, 1.050.000 kişi işgücüne dahildir (%45,65). İşgücüne dahil olmayan ise 1.250.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 900.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 230.000'i kentte, 487.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 150.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %14,3'üdür. Kentte olanların %17,2'si, kırda olanların %12'si işsizdir.

İstihdam edilen 900.000 kişinin 408.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 269.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 223.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 900.000 kişinin 368.000'si tarım (%40,8), 132.000'i sanayi (%14,7), 400.000'i hizmet sektöründedir (%44,2). Tarımda olanların 341.000'i, sanayide olanların 74.000'i, hizmet sektöründe olanların 162.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.10).

Çizelge 5.10. İstihdam edilenlerin işteki durumu ve ekonomik faaliyete göre dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	900	368	132	400	40,8	14,7	44,5
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	408	15	104	289	3,6	25,6	70,9
Kendi hesabına veya işveren	269	148	25	96	55	9,2	35,8
Ücretsiz aile işçisi	223	205	4	14	92	1,6	6,4

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 1.250.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 176.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 72.000'inin iş bulma umudu yoktur. 571.000'i ev işleriyle meşguldür. 207.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 59.000'i emekli, 169.000'i çalışamaz halde, 56.000'i ailevi nedenlerden ve 12.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %45,33'ü üretken emek, %54,67'si üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Ortadoğu Anadolu'da toplam 191.301 tarım işletmesi, toplam 10.667.640 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %6,3'ü, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %5,78'idir.

Yoksul Köylüler

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 64.024 işletme ile arazisi olmayan 63.994 işletme olmak üzere, toplam 128.018

işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 488.686 dekar, arazisi olmayanlar 509.959 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 573.953 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ortadoğu Anadolu yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %66,9'udur ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %5,38'idir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 63.810 işletme olup, arazisi olanların %99'udur ve bu işletmeler 504.036 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %99'udur. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 42 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,06'sıdır ve bu işletmeler 239 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %0,05'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 752 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,17'sidir ve bu işletmeler 7.034 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettiği arazi miktarının %1,44'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 317 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %0,49 ve bu işletmeler, 1.434 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,28'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 321 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %0,05'idir ve bu işletmeler, 1.999 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,39'udur. Diğer şekilde arazi işleten 37 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %0,05'idir ve bu işletmeler, 103 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,2'sidir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Küçük Köylüler

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 55.063 işletme ile arazisi olmayan 1.289 işletme olmak üzere, toplam 56.352 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 1.642.815 dekar, arazisi

olmayanlar 33.858 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.676.673 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ortadoğu Anadolu küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %29,45'i ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %15,71'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 53.064 işletme olup, arazisi olanların %94'üdür ve bu işletmeler 1.580.258 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %94'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 413 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,73'üdür ve bu işletmeler 72.790 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %4,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 20.302 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %36'sıdır ve bu işletmeler 11.735 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettiği arazi miktarının % 0,7'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 722 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %56'sıdır ve bu işletmeler, 16.852 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %49,8'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 537 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %41,6'sıdır ve bu işletmeler, 16.205 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %47,9'udur. Diğer şekilde arazi işleten 30 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %2,4'üdür ve bu işletmeler, 801 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %2,3'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Orta Köylüler

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 56.200 işletme ile arazisi olmayan 2.200 işletme olmak üzere, toplam 58.400 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 4.626.129 dekar, arazisi olmayanlar 525.975 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri

arazi miktarı 5.152.104 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ortadoğu Anadolu orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %30,52'si ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %48,29'unu işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 53.209 işletme olup, arazisi olanların %94'üdür ve bu işletmeler 4.332.674 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %84'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 306 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,5'idir ve bu işletmeler 6.494 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %0,13'üdür. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 2.620 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,48'idir ve bu işletmeler 25.800 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettiği arazi miktarının %0,5'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 786 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %36'sıdır ve bu işletmeler, 76.725 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %49,6'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 1.282 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %59'udur ve bu işletmeler, 76.725 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %49,6'sıdır. Diğer şekilde arazi işleten 14 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %0,6'sıdır ve bu işletmeler, 725 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,46'sıdır. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 92 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %4,18'idir ve bu işletmeler 612 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar arazisi olmayan orta işletmelerin işlettiği arazi miktarının %0,39'udur.

Zengin Köylüler

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 9.723 işletme ile arazisi olmayan 885 işletme olmak üzere, toplam 10.608 işletme

zengin köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.867.338 dekar, arazisi olmayanlar 10.682 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.878.020 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ortadoğu Anadolu zengin köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %5,54'ü ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %26,9'unu işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 8.723 işletme olup, arazisi olanların %89,7'sidir ve bu işletmeler 2.467.641 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylü işletme erin işlettiği arazi miktarının %85,7'sidir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetlikle işleten 133 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,36'sını işletmektedir ve bu işletmeler 52.235 dekar arazi işletmektedir ve miktar, arazisi olan zengin köylülerin işlettiği arazi miktarının %1,82'sidir. Hem kendi hem başkasının arazisini işleten 867 işletme olup, bu işletmeler arazisi olanların %8,91'idir ve bu işletmeler 347.462 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylülerin işlettiği arazi miktarının %12'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten işletme yoktur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 184 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %20,8'idir ve bu işletmeler, 838 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan zengin köylülerin işlettikleri arazi miktarının %8,84'üdür. Diğer şekilde arazi işleten 701 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %79'udur ve bu işletmeler, 9.844 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan zengin köylülerin işlettikleri arazi miktarının %92'sidir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 130 işletme ile arazisi olmayan 6 işletme olmak üzere, toplam 136 işletme büyük toprak sahiplerine aittir. Arazisi olanlar 167.189 dekar, arazisi olmayanlar 12.258 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 179.447 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğün-

de, Ortadoğu Anadolu büyük toprak sahiplerine ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %0,003'ü ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %1,68'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 118 işletme olup, arazisi olanların %90,7'sidir ve bu işletmeler 149.181 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin işlettiği arazi miktarının %89'udur. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 1 işletme olup, bu işletme 500 dekar arazi işletmektedir. Hem kendi arazisini hem başkasının arazisini işleten 11 işletme olup, arazisi olanların %8,46'sıdır. Bu işletmenin işlettiği arazi miktarı 17.508 dekardır. Bu miktar arazisi olan büyük toprak sahiplerinin işlettiği arazi miktarının %10,47'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten işletme yoktur. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 4 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %66'sıdır ve bu işletmeler, 10.171 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin işlettikleri arazi miktarının %83'üdür. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 2 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %34'üdür ve bu işletmeler 2.087 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar arazisi olmayan büyük toprak sahiplerinin işlettiği arazi miktarının %17'sidir.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde 54.165 işyerinde 135.090 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %3'ünü, toplam işçi sayısının %2'sini oluşturmaktadır.

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 53.106 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 91.339 işçi çalışmaktadır. 908 küçük işletmede 15.399 işçi çalışmaktadır. 120 orta işletmede 12.170 işçi çalışırken, 31 büyük işletmede 16.182 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki

işyerlerinin %99'i mikro işletme olup, bu işletmelerde, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işçilerin %67,6'sı çalışmaktadır. İşçilerin %1,7'si küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %11,4'ü çalışmaktadır. İşletmelerin %0,2'si orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %9'u çalışmaktadır. İşletmelerin %0,1'i büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %12'si çalışmaktadır.

Ortadoğu Anadolu'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %52,3 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %18,4 ile ulaştırma ve depolama, 3) %9,8 ile imalat sanayi, 4) %8,4 ile otel ve lokantadır.

Ortadoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %3,3'üne; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %2'sine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %2,6'sına; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma depolama ve haberleşme işyerlerinin %4,6'sına sahiptir.

Ortadoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Ortadoğu Anadolu'daki istihdam sayısının %36,9'una; imalat sanayi %18,3'üne; ulaştırma ve depolama, %16,7'sine; otel ve lokanta, %9'una sahiptir.

Ortadoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki istihdam sayısının %2,7'sine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %1,1'ine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %2,2'sine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %3,7'sine sahiptir.

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde, hane halkının %40,8'i tarımsal faaliyette bulunurken, tarımda çalışanların on ikide biri kadar işçi, tarım dışı etkinliklerde çalışmaktadır. Tarımda ücretli işçi olarak çalışanların sayısı yok denecek kadar azdır, fakat bir miktar mevsimlik işçi çalışmaktadır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin ve ücretsiz aile işçilerinin emeğiyle basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde esas olarak kapitalist üretim biçimi sürerken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır. Tarımsal üretimde, yoksul ve küçük üretici köylü ile ücretsiz aile işçisi çalışmaktadır.

11. KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ (Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 2.202.106 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 1.382.000 olup, 717.000 kişi işgücüne dahildir (%51,88). İşgücüne dahil olmayan ise 665.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 658.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 230.000'i kentte, 487.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 58.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %8,2'sidir. Kentte olanların %14,2'si, kırda olanların %5,3'ü işsizdir.

İstihdam edilen 658.000 kişinin 223.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 204.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 231.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 658.000 kişinin

377.000'si tarım (%57,3), 56.000'i sanayi (%8,6), 225.000'i hizmet sektöründedir (%34,2). Tarımda olanların 354.000'i, sanayide olanların 32.000'i, hizmet sektöründe olanların 64.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.11).

Çizelge 5.11. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu ve Ekonomik Faaliyete Göre Dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	658	377	56	225	57,3	8,6	34,2
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	223	9	43	170	4,2	19,4	76,4
Kendi hesabına veya işveren	204	146	11	47	71,6	5,3	23,1
Ücretsiz aile işçisi	231	222	2	7	95,8	1	3,1

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 665.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 36.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 10.000'inin iş bulma umudu yoktur. 353.000'i ev işleriyle meşguldür. 118.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 38.000'i emekli, 106.000'i çalışamaz halde, 9.000'i ailevi nedenlerden ve 4.000'i diğer nedenlerden işgücüne dahil değildir.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %33,89'u üretken emek, %66,11'i üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Kuzeydoğu Anadolu'da toplam 141.478 tarım işletmesi, toplam 10.824.669 dekar arazi işletmektedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %4,68'i, bu işletmelerin işlettiği arazi ise, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %5,87'sidir.

Yoksul Köylüler

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 25.766 işletme ile arazisi olmayan 358 işletme olmak üzere, toplam 26.124 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 256.538 dekar, arazisi olmayanlar 4.476 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 261.014 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %18,46'sıdır. Bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı 261.014 dekar olup, bu miktar Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplam arazinin %2,41'idir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 24.466 işletme olup, arazisi olanların %95'idir ve bu işletmeler 243.597 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %95'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 470 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,33'üdür ve bu işletmeler 5.090 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %1,98'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 49 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,03'üdür ve bu işletmeler 533 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettiği arazi miktarının %0,004'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 105 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %29,3'üdür ve bu işletmeler, 1.417 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %31,6'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 216 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %60'ıdır ve bu işletmeler, 2.430 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %54,3'üdür. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 37 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %10,4'üdür ve bu işletmeler 629 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettiği arazi miktarının %14,1'dir.

Küçük Köylüler

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 36.060 işletme ile arazisi olmayan 1.444 işletme olmak üzere, toplam 37.504 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 1.162.011 dekar, arazisi olmayanlar 5.358 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 1.167.369 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %26,5'i ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %10,78'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 31.568 işletme olup, arazisi olanların %87,5'idir ve bu işletmeler 1.006.843 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %86,6'sıdır. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 847 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,59'udur ve bu işletmeler 26.809 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %2,3'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyet arazi işleten 591 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,94'üdür ve bu işletmeler 22.663 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettiği arazi miktarının %1,94'üdür. Hem kendi arazisini hem başkasının arazisini işleten 3.054 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %2,15'idir ve bu işletmeler 105.696 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettiği arazi miktarının %9'udur.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 959 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %66,4'üdür ve bu işletmeler, 29.707 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %54,6'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 324 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %22,4'üdür ve bu işletmeler, 20.419 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %37,5'idir. Diğer şekilde arazi işleten 21 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %1,4'üdür ve bu işletmeler, 712 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köy-

lülerin işlettikleri arazi miktarının %1,3'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 140 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %9,8'idir ve bu işletmeler 3.520 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,6'sıdır.

Orta Köylüler

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 62.867 işletme ile arazisi olmayan 2.465 işletme olmak üzere, toplam 65.332 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 5.743.047 dekar, arazisi olmayanlar 226.083 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 5.969.130 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %46'sıdır ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %55'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 55.246 işletme olup, arazisi olanların %87,8'idir ve bu işletmeler 4.965.484 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %86,5'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 968 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,32'sidir ve bu işletmeler 75.925 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerinin işlettiği arazi miktarının %1,32'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetlik işleten 1.093 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,74'üdür. Bu işletmelerde 120.707 dekar arazi işletilmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %2,1'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 5.560 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %8,98'idir ve bu işletmeler 580.931 dekar arazi işletmektedir ve bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettiği arazi miktarının %10,08'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.569 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %63,7'sidir ve bu işletmeler, 140.389 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %62'sidir. Yalnız ortak-

çılıkla arazi işleten 697 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %28,3'üdür ve bu işletmeler, 63.709 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %28'idir. Diğer şekilde arazi işleten 5 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %0,2'sidir ve bu işletmeler, 292 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,13'üdür. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 194 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %7,8'idir ve bu işletmeler 21.693 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar arazisi olmayan orta işletmelerin işlettiği arazi miktarının %9,87'sidir.

Zengin Köylüler

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 10.913 işletme ile arazisi olmayan 87 işletme olmak üzere, toplam 11.000 işletme zengin köylülere aittir. Arazisi olanlar 3.003.581 dekar, arazisi olmayanlar 25.867 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 3.029.448 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki zengin köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %7,8'i ve bu işletmeler, bölgedeki toplam arazinin %28'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazisini işleten 9.056 işletme olup, arazisi olanların %83'üdür ve bu işletmeler 2.400.655 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylü işletmelerin işlettiği arazi miktarının %80'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 296 işletme olup, arazisi olanların %2,7'sidir ve bu işletmeler 37.650 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan işlemelerin işlettiği arazinin %7'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetlikle işleten 140 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,3'ünü işletmektedir ve bu işletmeler 37.650 dekar arazi işletmektedir ve miktar, arazisi olan zengin köylülerin işlettiği arazi miktarının %1,25'idir. Hem kendi hem başkasının arazisini işleten 1.421 işletme olup, bu işletmeler arazisi olanların %13'üdür ve bu işletmeler 353.577 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan zengin köylülerin işlettiği arazi miktarının %11,75'idir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 36 işletme olup, arazisi olmayanların %41'idir ve bu işletmeler 8.613 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar arazisi olmayan işletmelerin %33,6'sıdır. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 17 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %19,5'idir ve bu işletmeler, 4.192 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan zengin köylülerin işlettikleri arazi miktarının %16,4'üdür. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla arazi işleten 34 zengin köylü işletmesi olup, arazisi olmayanların %39,5'idir. Bu işletmeler 12.982 dekar arazi işletmekte olup, bu miktar arazisi olmayan işletmelerin işlettiği arazi miktarının %50'sidir.

Büyük Toprak Sahipleri (Toprak Ağaları)

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde arazisi olan 7 işletme vardır ve bu işletmeler 206.347 dekar arazi işletmektedir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 1 işletme olup, bu işletme 1.202 dekar arazi işletmektedir. Bu bölgede arazisi olmayan büyük toprak sahibi işletme yoktur.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde 54.165 işyerinde 135.090 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %3'ünü, toplam işçi sayısının %2'sini oluşturmaktadır.

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 53.106 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 91.339 işçi çalışmaktadır. 908 küçük işletmede 15.399 işçi çalışmaktadır. 120 orta işletmede 12.170 işçi çalışırken, 31 büyük işletmede 16.182 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işyerlerinin %99'i mikro işletme olup, bu işletmelerde, Ortadoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işçilerin %67,6'sı çalışmaktadır. İşçilerin %1,7'si küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %11,4'ü çalışmaktadır. İşletmelerin %0,2'si orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %9'u çalışmaktadır. İşletmelerin %0,1'i büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %12'si çalışmaktadır.

Ortadoğu Anadolu'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %52,3 ile toptan ve perakende ticaret, 2) %18,4 ile ulaştırma ve depolama, 3) %9,8 ile imalat sanayi, 4) %8,4 ile otel ve lokantadır.

Ortadoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki işyeri sayısının %3,3'üne; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %2'sine; otel, lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %2,6'sına; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma depolama ve haberleşme işyerlerinin %4,6'sına sahiptir.

Ortadoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Ortadoğu Anadolu'daki istihdam sayısının %36,9'una; imalat sanayi %18,3'üne; ulaştırma ve depolama, %16,7'sine; otel ve lokanta, %9'una sahiptir.

Ortadoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki istihdam sayısının %2,7'sine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %1,1'ine; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %2,2'sine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %3,7'sine sahiptir.

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde, hane halkının %57,3'ü tarımsal faaliyette bulunurken, tarımda çalışanların on ikide biri kadar işçi, tarım dışı etkinliklerde çalışmaktadır. Tarımda ücretli işçi olarak çalışanların sayısı yok denecek kadar azdır, fakat bir miktar mevsimlik işçi çalışmaktadır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin ve ücretsiz aile işçilerinin emeğiyle basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Ortadoğu Anadolu Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde esas olarak kapitalist üretim biçimi sürerken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır. Tarımsal üretimde, yoksul ve küçük üretici köylü ile ücretsiz aile işçisi çalışmaktadır.

12. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ (Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 2010 yılındaki kurumsal olmayan nüfusu (okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışındaki nüfus) 7.592.772 kişidir. Nüfusun 15 yaş ve daha yukarısında olanları 4.656.000 kişi olup, 1.765.000 kişi işgücüne dahildir (%37,9). İşgücüne dahil olmayan ise 2.891.000 kişidir. İşgücüne dahil nüfusun 1.547.000'i istihdam edilmektedir. İşgücüne dahil olanların 1.123.000'i kentte, 643.000'i kırdadır.

İşsiz nüfus 219.000 kişi olup, işgücüne dahil nüfusun %12,4'üdür. Kentte olanların %13,4'ü, kırda olanların %10,6'sı işsizdir.

İstihdam edilen 1.547.000 kişinin 950.000'i ücretli maaşlı veya yevmiyeli, 421.000'i işveren veya kendi hesabına çalışan, 176.000'i ücretsiz aile işçisidir. İstihdam edilen 1.547.000 kişinin 412.000'si tarım (%26,6), 367.000'i sanayi (%23,7), 769.000'i hizmet sektöründedir (%49,7). Tarımda olanların 384.000'i, sanayide olanların 211.000'i, hizmet sektöründe olanların 346.000'i sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Çizelge 5.12).

Çizelge 5.12. İstihdam edilenlerin işteki durumu ve ekonomik faaliyete göre dağılımı (Bin kişi)

İşteki durum	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
Toplam	1.547	412	367	769	26,6	23,7	49,7
Ücretli maaşlı veya yevmiyeli	950	75	312	563	7,9	32,9	59,2
Kendi hesabına veya işveren	421	191	47	183	45,4	11,1	43,6
Ücretsiz aile işçisi	176	146	8	22	83	4,3	12,7

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

İşgücüne dahil olmayan 15 yaş ve daha yukarısındaki 2.890.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenine göre dağılımı şöyledir: 269.000 kişi iş aramadığı halde çalışmaya hazır olanlardır ve bunların 179.000'inin iş bulma umudu yoktur. 1.661.000'i ev işleriyle meşguldür. 451.000'i eğitim, öğretime devam edenlerdir. 135.000'i emekli, 301.000'i çalışamaz halde, 11.000'i ailevi nedenlerden ve 62.000'i diğer nedenler den işgücüne dahil değildir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, işteki duruma göre istihdam verileri, üretken emek ve üretken olmayan emeğe göre sınıflandırıldığında, çalışanların %61,40'ı üretken emek, %38,6'sı üretken olmayan emektir.

TARIM KESİMİ

Güneydoğu Anadolu'daki toplam 232.184 tarım işletmesi, toplam 26.009.766 dekar arazi işletmekte olup, bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerin %7,68'i olup, bu işletmelerin işlettiği arazi miktarı ise, Türkiye'deki toplam arazinin %14'üdür.

Yoksul Köylüler

Güneydoğu Anadolu'da, arazisi olan 67.567 işletme ile arazisi olmayan 2.691 işletme olmak üzere, toplam 70.258 işletme yoksul köylülere aittir. Arazisi olanlar 631.301 dekar, arazisi olmayanlar 27.375 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 638.676 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Güneydoğu Anadolu'daki yoksul köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %30,25'idir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %2,53'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 62.888 işletme olup, arazisi olanların %93'üdür ve bu işletmeler, 594.487 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %93,42'sidir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 363 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,05'idir ve bu işletmeler, 3.964 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,06'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 19 işletme olup, bu işletmeler, 256 dekar arazi işletmektedir ve bu sayılar, yüzdelik değerlere giremeyecek kadar azdır. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 1.651 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,2'sidir ve bu işletmeler 12.134 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,9'udur.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.523 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %56,59'udur ve bu işletmeler, 15.908 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %58,11'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 995 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %36,9'udur ve bu işletmeler, 9.741 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %35,58'idir. Diğer şekilde arazi işleten yoksul köylü yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 173 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %6,42'sidir ve bu işletmeler, 1.726 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan yoksul köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,3'üdür.

Küçük Köylüler

Güneydoğu Anadolu'da, arazisi olan 59.070 işletme ile arazisi olmayan 3.237 işletme olmak üzere, toplam 62.307 işletme küçük köylülere aittir. Arazisi olanlar 2.786.587 dekar, arazisi olmayanlar 63.871 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 2.850.450 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Güneydoğu Anadolu'daki küçük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %26,83'üdür ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %10,71'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Kendi arazini işleten 57.202 işletme olup, arazisi olanların %96,83'üdür ve bu işletmeler, 1.761.513 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %63,21'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 573 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,09'udur ve bu işletmeler, 19.431 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,07'sidir. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 19 işletme olup, bu işletmeler, 256 dekar arazi işletmektedir ve bu sayılar, yüzdelik değerlere giremeyecek kadar azdır.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 319 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,05'idir ve bu işletmeler 12.064 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,04'üdür.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 1.034 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %31,9'udur ve bu işletmeler, 4.305 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %6,74'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 2.203 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %68,06'sıdır ve bu işletmeler, 59.566 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan küçük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %93,25'idir. Diğer şekilde arazi işleten yoksul köylü yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten işletme yoktur.

Orta Köylüler

Güneydoğu Anadolu'da, arazisi olan 78.597 işletme ile arazisi olmayan 3.843 işletme olmak üzere, toplam 82.440 işletme orta köylülere aittir. Arazisi olanlar 7.004.223 dekar, arazisi olmayanlar 345.304 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 7.349.527 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Güneydoğu Anadolu'daki orta köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %35,41'idir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %28,26'sını işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 73.613 işletme olup, arazisi olanların %93,66'sıdır ve bu işletmeler, 6.460.919 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %92,24'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 1.357 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %1,73'üdür ve bu işletmeler, 100.195 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,43'üdür. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 323 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,04'üdür ve bu işletmeler, 44.032 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,06'sıdır.

Hem kendi arazisini hem de başkasının arazisini işleten 3.304 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %4,2'sidir ve bu işletmeler 399.077 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %5,7'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 2.756 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %71,7'sidir ve bu işletmeler, 271.918 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %78,75'idir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 976 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %25,4'üdür ve bu işletmeler, 69.073 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %20'sidir. Diğer şekilde arazi işleten orta köylü yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 121 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %3,15'idir ve bu işletmeler, 4.313

dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan orta köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,25'idir.

Zengin Köylüler

Güneydoğu Anadolu'da, arazisi olan 28.211 işletme ile arazisi olmayan 870 işletme olmak üzere, toplam 29.081 işletme büyük köylülere aittir. Arazisi olanlar 9.689.457 dekar, arazisi olmayanlar 424.149 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 10.113.606 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Güneydoğu Anadolu'daki büyük köylülere ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %12,52'sidir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %38,88'ini işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 25.604 işletme olup, arazisi olanların %90,76'sıdır ve bu işletmeler, 8.726.158 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %90,1'idir. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten 245 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %0,09'udur ve bu işletmeler, 96.542 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %9,96'sıdır. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 317 işletme olup, arazisi olanların %1,12'sidir ve bu işletmeler, 62.342 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %0,06'sıdır. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 2.045 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %7,25'idir ve bu işletmeler 804.415 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %8,30'udur.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 775 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %89'udur ve bu işletmeler, 213.709 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %50,4'üdür. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 53 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %6,1'idir ve bu işletmeler, 186.027 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi mik-

tarının %43,86'sıdır. Diğer şekilde arazi işleten 42 işletme olup, arazisi olmayanların %4,8'idir ve bu işletmeler, 8.356 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %1,97'sidir. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten birkaç işletme olup bu işletmeler, 16.057 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %3,78'idir.

Büyük Toprak Sahipleri ve Toprak Ağaları

Güneydoğu Anadolu'da, arazisi olan 2.266 işletme ile arazisi olmayan 27 işletme olmak üzere, toplam 2.293 işletme büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına aittir. Arazisi olanlar 3.374.507 dekar, arazisi olmayanlar 40.360 dekar arazi işletmekte olup, toplam işlettikleri arazi miktarı 3.414.867 dekardır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Güneydoğu Anadolu'daki büyük toprak sahiplerine ve toprak ağalarına ait tarım işletmeleri, bu bölgedeki tarım işletmelerinin %1'idir ve bu işletmeler, bu bölgedeki toplam tarım arazisinin %13,13'ünü işletmektedir.

Arazisi Olan İşletmeler: Yalnız kendi arazini işleten 2.012 işletme olup, arazisi olanların %88,9'udur ve bu işletmeler, 3.079.756 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %91,3'üdür. Yalnız zilyetliğe dayalı arazi işleten işletme yoktur. Hem kendi arazisini hem de zilyetliğe dayalı arazi işleten 56 işletme olup, arazisi olanların %2,47'sidir ve bu işletmeler, 56.744 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %1,68'idir. Hem kendi arazisini hem de başkasının arazini işleten 198 işletme olup, arazisi olan işletmelerin %8,74'üdür ve bu işletmeler 238.007 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olan büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının işlettikleri arazi miktarının %7'sidir.

Arazisi Olmayan İşletmeler: Yalnız kirayla arazi işleten 6 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %22,2'sidir ve bu işletmeler,

6.150 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işledikleri arazi miktarının %15,2'sidir. Yalnız ortakçılıkla arazi işleten 14 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %51,85'idir ve bu işletmeler, 21.117 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %52,3'üdür. Diğer şekilde arazi işleten işletme yoktur. İki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işleten 7 işletme olup, arazisi olmayan işletmelerin %25,9'u olup, bu işletmeler, 13.093 dekar arazi işletmektedir. Bu miktar, arazisi olmayan büyük köylülerin işlettikleri arazi miktarının %32,4'üdür.

TARIM DIŞI KESİM (SANAYİ VE HİZMET)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 108.880 işyerinde 283.889 işçi çalışmaktadır. İşyeri sayısı, Türkiye'deki toplam işyeri sayısının %6'sını, toplam işçi sayısının %4'ünü oluşturmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 106.723 işletme mikro işletmedir ve bu işletmelerde 184.127 işçi çalışmaktadır. 1.853 küçük işletmede 33.311 işçi çalışmaktadır. 238 orta işletmede 24.311 işçi çalışırken, 66 büyük işletmede 42.150 işçi çalışmaktadır. Bu sayılar yüzdelere dönüştürüldüğünde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işyerlerinin %98'i mikro işletme olup, bu işletmelerde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki işçilerin %64,9'u çalışmaktadır. İşçilerin %1,7'si küçük işletme olup, bu işletmelerde, işçilerin %11,7'si çalışmaktadır. İşletmelerin %0,2'si orta işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %8,5'i çalışmaktadır. İşletmelerin yüzdelik değerlere girmeyecek kadar az sayıda işletmesi büyük işletme olup, bu işletmelerde işçilerin %14,8'i çalışmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'daki işyerleri içinde, işyeri sayısı en fazla olan ekonomik faaliyet kolları, sırasıyla; 1) %51'le toptan ve perakende ticaret, 2) %18,8'le ulaştırma ve depolama, 3) %13,7 ile imalat sanayi, 4) %6,8 oranıyla otel ve lokantadır.

Güneydoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki

işyeri sayısının %6,4'üne; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat işyerlerinin %5,3'üne; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokantalarının %4,2'sine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma depolama ve haberleşme işyerlerinin %5,86'sına sahiptir.

Güneydoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Güneydoğu Anadolu'daki istihdam sayısının %33,8'ine; imalat sanayi %31'ine; ulaştırma ve depolama %12,56'sına; otel ve lokanta %6,87'sine sahiptir.

Güneydoğu Anadolu'daki ekonomik faaliyet kollarından toptan ve perakende ticaret, Türkiye'nin toptan ve perakende ticaretindeki istihdam sayısının %5,1'ine; imalat sanayi, Türkiye'nin imalat sanayindeki işyeri sayısının %4'üne; otel lokanta, Türkiye'nin otel ve lokanta işyeri sayısının %3,58'ine; ulaştırma depolama ve haberleşme, Türkiye'nin ulaştırma ve haberleşme işyeri sayısının %4,37'sine sahiptir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, hane halkının %26,6'sı tarımsal faaliyette bulunurken, tarımda çalışanların dörtte biri kadar işçi, tarım dışı etkinliklerde çalışmaktadır. Tarımda ücretli işçi çalıştıran işletme yoktur, fakat tarım dışı etkinliklerde çalışanların yaklaşık yarısı kadar mevsimlik işçi çalışmaktadır. Tarım dışı işletmelerde kapitalist üretim biçimi yaşanırken, tarım işletmelerinde, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin ve ücretsiz aile işçilerinin emeğiyle basit meta üretimi yapılmaktadır.

Tarım dışı üretimde, üretim ilişkileri, esas olarak ücretli işçilerle, kapitalistler arasında olup, işçilerin ürettiği artıdeğere kapitalistler el koymaktadır. Tarımsal üretim, çok büyük boyutlarda kendi hesabına çalışan yoksul ve küçük köylüler tarafından yapılmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yapmaktadırlar. Zengin köylüler ve büyük toprak sahipleriyle onların arazilerini işleten daha çok yoksul ve küçük köylü işletmeleri arasında feodal toprak ilişkisi vardır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, tarım dışı üretimde esas olarak kapitalist üretim biçimi sürerken, tarımsal üretimde daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilerin gerçekleştirdiği basit meta üretimi yaygın olup, üretim kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle yapılmaktadır. Tarımsal üretimde çalışanların sayısı tarım dışı kesimde çalışanlardan yaklaşık üç katıdır ve bunlar küçük üreticiler ve ücretsiz aile işçileridir.

ALTINCI BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME

Giriş

Türkiye'nin bugünkü toplumsal yapısını belirleyen etmenler, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransa'ya verilen kapitülasyonlara kadar dayanır. Türkiye, 19. yüzyılda, kapitalizmin en yüksek aşamasında olan emperyalistlerin güdümüne kapitalist ilişkilerle girdi ve toplumsal yapısı, bu ilişkilerin niteliğine ve niceliğine göre şekillendi ve şekillenmeye devam etmektedir.

Tanzimat hareketleri, Islahat hareketleri, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet, emperyalizme bağlı olarak gerçekleşen reform hareketlerinden ibarettir.

Birinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya emperyalistlerinin Osmanlı topraklarını işgaline karşı Türk ticaret burjuvazisi ile birlikte toprak ağaları, tefeciler, bir miktar sanayici, toprakları ve ticareti yabancılardan kurtarmak için mücadele başlattılar. Mücadeleyi başlatan bu sınıflar, tarım ve tarım dışı faaliyetlerde olan emekçileri peşlerine takarak, bu mücadeleyi ulusal kurtuluş mücadelesine dönüştürdü.

Kurtuluş mücadelesini başlatan sınıflar, savaş sırasında bile kendileriyle savaştıkları Fransa, İngiltere ve İtalya emperyalistleri ile ticari anlaşmalarını sürdürdüler. Bir süre sonra Türkiye burjuvazisi ve toprak ağaları, emperyalistlerin şartlarını kabul etti. Lozan Antlaşması ile Türkiye, yarı feodal yapısı ile sömürgelikten kurtuldu fakat yarı sömürge olarak kaldı.

Türkiye'de bugüne kadar başlamış ve tamamlanmış hiçbir toplumsal devrim yoktur. İkinci Meşrutiyete kadar olanların tamamı, emperyalistlerin güdümündeki reform hareketleriydi zaten. İkinci Meşrutiyet ise cılız bir burjuva hareketi olup, başarısızlıkla sonuçlanmış, hareketin başındakiler emperyalistlerle birlikte kapitalist ve feodal üretim ilişkilerini yan yana sürdürmeyi uygun bulmuşlardır. Türkiye'de toplumsal devrim olmadı derken bunun dayanak noktası, İkinci Meşrutiyetin ilanında da Cumhuriyetin ilanında da iktidardaki toplumsal sınıfların önceki toplumsal sınıflarla aynı olmasıdır. Bilinmektedir ki, toplumsal devrimlerde, önceki sınıflar alaşağı edilip, yerine devrim yapan toplumsal sınıflar iktidara gelir. İkinci Meşrutiyetten ve Cumhuriyetten önceki toplumsal sınıflarla sonrakiler aynı olduğundan, Türkiye'de herhangi bir toplumsal devrimden söz edilemez.

Cumhuriyet yönetimi, hanedanlık çıkarlarıyla birleştirilmiş Meşrutiyet yönetiminin yerini aldı. Feodalizmi tasfiye edip sermaye birikimini tamamlamak yerine, bunu yapacak gücü olmadığından, her şeyi kaybetmemek için, emperyalizme bağlı olarak, kapitalist üretim ilişkileriyle feodal üretim ilişkilerinin birlikte var olduğu toplumsal yapıyı sürdürmeyi uygun buldu. Bütün bunlar olurken, zaten ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynakları, ekonomik yapısı emperyalistlerin güdümündeydi. Yönetimdekiler, onlarla hiçbir şekilde rekabet edemeyeceklerini düşünüyorlardı. Türkiye burjuvazisi ve toprak ağaları, emperyalistlerle anlaşmalarını yaptıktan sonra, savaştan önce kendilerine kurtuluş vaat ettikleri tarım ve tarım dışı faaliyetlerdeki emekçileri, savaştan sonra ağır baskılar altına alarak, sınıfsal sömürülerini sürdürdüler.

Cumhuriyetle birlikte elbette ki değişen bazı şeyler vardır. Cumhuriyet'ten önceki komprador büyük burjuvazinin, toprak ağalarının, eski bürokrasinin, ulemanın yerini, ulusal karakterdeki orta burjuvazi içinden güçlenerek çıkan emperyalizmle komprador ilişkilere giren Türk burjuvazisi ve eski komprador burjuvazinin bir kısmı aldı. Eski toprak ağalarının, tefecilerin bir kısmının egemenliği sürerken, bir kısmının yerini yenileri aldı. Yeni toprak

ağaları, tefeciler, tüccarlar, Ermeni ve Rum topraklarını gaspedenlerdir. Cumhuriyeti bu sınıflar kurdu. Bu sınıfları temsil edenlerin çoğu, bazen Almanya, bazen İngiltere ve Fransa emperyalistlerinin güdümüne giren, İkinci Meşrutiyete önderlik eden İttihat ve Terakkicilerdir.

Kurtuluş Savaşı'nın sonundan itibaren iktidarı elinde bulunduran egemen güçler, Cumhuriyetin kurulmasıyla iki siyasi kliğe ayrıldı. İktidarda olan ve devleti yöneten klik, kökeni Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanan, önceleri İngiltere-Fransa emperyalizmiyle, daha sonra Almanya emperyalizmiyle iş birliğine giren kliktir. CHP'yi kuran bu kliği oluşturan sınıflar, yeni Türk burjuvazisi, eski komprador burjuvazisinin bir kısmı, toprak ağalarının ve büyük toprak sahiplerinin bir kısmı, memurların ve aydınların en üst ve ayrıcalıklı tabakalarından oluşuyordu. İkinci klik, tek partili dönemde CHP içinde varlığını koruyan, kökeni İkinci Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanan komprador burjuvazinin diğer kısmı, toprak ağalarının ve büyük toprak sahiplerinin, feodalizmin ve padişahlığın ideolojik dayanakları olan din adamları, eski ulema sınıfı artıklarından oluşuyordu.

İkinci kliğin kurduğu siyasi partilerin önemlileri sırasıyla; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi'dir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Almanya faşistlerinin yanında yer alıp CHP'de varlığını koruyan ikinci klik, ABD güdümünde Demokrat Parti'yi kurarak, CHP'den ayrıldı. Demokrat Parti, İkinci Dünya Savaşı sırasında geniş halk kitlelerinin CHP'ye duyduğu öfke ve kini ustalıkla kullanarak, onları "demokrasi ve hürriyet" vaatleri ile arkasından sürükledi. Bu parti kitle desteğini de arkasına aldıktan sonra, çok partili sisteme geçilmesini sağladı. 1950'de tek başına iktidara geldikten sonra, Türkiye ekonomisini ABD ekonomisine eklemledi. Bu çok uzun sürmedi ve dışardan Almanya emperyalizminin içerden CHP'nin güdümüyle gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle iktidardan düşürüldü. Bu kez CHP'ye hâkim olan komprador burjuvazi ve toprak ağaları kli-

ği, geniş halk kitlelerinin desteğini alabilmek ve iktidardaki yerini sağlamlaştırabilmek için 27 Mayıs Anayasası'nda bazı demokratik taleplere yer verdi. 27 Mayıs darbesinin ilerici ve halktan yana görünmesine neden olan, ustalıkla yapılan bu manevradır.

ABD emperyalizmiyle boy ölçüşecek durumda olmayan Almanya emperyalizmi, zamanla Türkiye üzerindeki etkisini yitirdi ve yerini ABD emperyalizmine kaptırdı. 1980'lere gelindiğinde, bu kez ABD güdümlü 12 Eylül askerî faşist darbesi, Türkiye halkının tepesine bir kâbus gibi çöktü. O güne kadar az da olsa verilmiş veya kazanılmış ne kadar demokratik hak varsa, hepsi silah zoruyla geri alındı. 2012'ye kadar sürdürülen neoliberal politikalarla Türkiye halkı, komprador burjuvazi aracılığıyla başta ABD emperyalizmi tarafından olmak üzere diğer emperyalist devletler tarafından sömürülmeye devam etmektedir.

Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri

Emperyalizmin güdümünde bugünlere gelen Türkiye'nin 73.722.000 kişilik nüfusunun 15 yaş ve daha yukarısında olan, yani çalışabilecek nüfusu 52.541.000 kişi olup, bunun sadece 25.641.000'i (%48,8) işgücüne dahildir. İşgücüne dahil olan bu nüfus içinden 22.594.000 kişi istihdam edilmektedir. Türkiye'nin yüzyıllardır kanını emen emperyalist devletlerde işgücüne dahil olan nüfus, çalışabilen nüfusun %70'inden daha fazladır.

Türkiye'de bugün istihdam edilen 22.594.000 kişinin yaklaşık %61'i ücretli veya yevmiyeli, %25'i kendi hesabına çalışan veya işveren, %13,6'sı ücretsiz aile işçisidir.

Ücretli ve maaşlı olan 13.762.000 kişinin 527.000'i tarım, 4.950.000'i sanayi, 8.285.000'i hizmet sektöründe çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışan 5.750.000 kişinin 2.513.000'i tarım, 883.000'i sanayi, 2.354.000'i hizmet sektöründe çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olan 3.083.000 kişinin 2.643.000'i tarım, 94.000'i sanayi, 346.000'i hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir.

Ücretli, maaşlı ve yevmiyeli olanlar, kendi hesabına çalışanlar, ücretsiz aile işçisi olanlar, işyeri büyüklüğüne göre şöyle sınıflandırılabilir: Ücretli maaşlı yevmiyeli olan 13.762.000 kişinin %21'i 1-4 kişi çalıştıran işyerlerinde, %14'ü 5-9 kişi çalıştıran işyerlerinde, %12'si 10-24 kişi çalıştıran işyerlerinde, %19'u 25-49 kişi çalıştıranlarda ve %34'ü 50'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinde çalışmaktadır.

Kendi hesabına çalışan 5.750.000 kişinin %90'ı 1-4 kişi çalıştıran işyeri sahibi, %6'sı 5-9 kişi çalıştıran işyeri sahibi, %2'si 10-24 kişi çalıştıran işyeri sahibi, %1'i 25-49 kişi çalıştıran işyeri sahibi ve %0,5'i 50 kişiden daha fazla işçi çalıştıran işyeri sahibidir.

Ücretsiz aile işçisi olan 3.083.000 kişinin %86'sı 1-4 kişi çalıştıran işyerlerinde, %13'ü 5-9 kişi çalıştıran işyerlerinde, %0,6'sı 10-24 kişi çalıştıran işyerlerinde, %0,03'ü 25-49 kişi çalıştıran işyerlerinde, %0,03'ü 50'den fazla kişi çalıştıran işyerlerinde çalışmaktadır.

Merkezî feodal Osmanlı İmparatorluğu döneminde, küçük üreticilere toprağın küçük parçalar halinde sadece kullanım hakkını veren Asya tipi üretim biçimi uygulandığından, küçük boyutlardaki topraklar birleştirilip büyük tarım işletmeleri oluşturulamamıştır. Bu nedenle, o dönemdeki küçük üreticiler, Avrupa'da olduğu gibi topraktan ve üretim araçlarından kopamamış, bir yanda işgücünü ücret karşılığında satan emekçiler, diğer yanda üretim araçlarına sahip kapitalistler oluşamamıştır.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte toprakta özel mülkiyet hakkı savunulmaya başlanmış, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, topraksızlara toprak dağıtılması gerektiği vurgulanmış, köylünün milletin efendisi olduğu söylenmiş, fakat bunların hepsi lafta kalmıştır. Türkiye'de toprak mülkiyeti, 1924 Anayasası ile güvence altına alınmış, eski tımar vb toprakları işleyenlere, bu durumu kanıtlamaları halinde, bu toprakları mülkiyetlerine geçireceklerine ilişkin yasanın çıkışından sonra birçok nüfuzlu esnaf, büyük toprak sahibi, ellerindeki eski Osmanlı belgelerini mahkemelere sunarak bu toprakları sahiplenmişlerdir.

Büyük toprakları ellerine geçirenler, bu topraklarda büyük tarım işletmeleri kurmamış veya kuramamış, bu toprakları, daha çok yoksul ve küçük köylü üreticilere yarıcılıkla, ortakçılıkla ve kirayla vermişlerdir. Bu, modern cumhuriyet adı verilen yapının, feodal ilişkileri geliştirmesi anlamına gelmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde büyük toprak ağalarının esas kaynağı ise, bu bölgelerde, merkezî feodal Osmanlı devletinin denetim kuramaması ve buna bağlı olarak küçük arazi parçalarının işletilmesine dayanan tımar sisteminin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı döneminden beri emperyalizm ülkedeki hammaddeleri talan etmektedir. Artıdeğerin önemli bir bölümünü borçlandırmayla kendi hanesine aktarmaya devam etmektedir. Emperyalizm, bunu yaparken, kapitalizm öncesi geri üretim ilişkilerini korumakta, tarımın ve sanayinin gelişmesine engel olmaktadır. Elbette ki emperyalizm bütün bunları yaparken, geri üretim ilişkilerinin hâkim olduğu pazarları ele geçirerek, küçük üretici köylüyü topraktan ve üretim araçlarından belli bir oranda koparmaya devam etmektedir. Böylece meta üretimi yaygınlaşmakta, özgür emekçilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu artışın çok yavaş ve sancılı olduğu, tarım kesiminde yoksul ve küçük köylü üreticilerin, sanayi kesiminde mikro ve küçük işletmelerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Türkiye'deki tarım ve sanayinin emperyalizmle ilişkisi artarak sürmekte, tarım ve tarım dışında sermaye birikimi engellenmektedir.

Tarımda etkinlik gösteren 3.022.127 işletmenin arazi büyüklüğüne ve dahil edildikleri toplumsal sınıflara göre dağılımı şöyledir:

Tarımda etkinlik gösteren işletmelerin 1.959.142'si yoksul ve küçük köylü işletmedir. Bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %68'i olup, işlettiği arazi miktarı Türkiye'deki toplam arazinin %21'idir ve bu işletmelerde bir traktöre düşen arazi miktarı 9 dekardır. Orta köylü işletmelerinin sayısı 887.376'dır ve bu işletmeler, Türkiye'deki tarım işletmelerinin %29'u olup, işlettikleri arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazinin %45'idir ve bu işletmelerde bir traktöre düşen arazi miktarı 25 dekardır. Zengin

köylüler 171.113 işletmeye sahiptir ve bu işletmeler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %6'sı olup, işlettikleri arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazi miktarının %29'udur ve bir traktöre düşen arazi miktarı 730 dekardır. Büyük toprak sahipleri ve toprak ağaları 2.477 işletmeye sahip olup, bu işletmeler, Türkiye'deki toplam işletmelerin %0,15'i olup, işlettikleri arazi miktarı, Türkiye'deki toplam arazinin % 5'idir ve bir traktöre düşen arazi miktarı 1.265 dekardır.

Yoksul ve küçük köylülerden arazisi olanların %88'i yalnız kendi arazisini işletirken, diğerleri hem kendi arazisini hem zilyetlikle hem kendi arazisini hem başkasının arazisini işletmektedir. Arazisi olmayanlar ise, kirayla, ortakçılıkla, diğer şekilde, iki ya da daha fazla tasarruf şekliyle arazi işletmektedir.

Orta köylülerden arazisi olanların %79'u yalnız kendi arazisini işletirken, diğerleri zilyetlikle hem kendi arazisini hem zilyetlikle, hem kendi arazisini hem başkasının arazisini işletmektedir. Arazisi olmayanlar, kirayla, ortakçılıkla, diğer şekilde, iki veya daha fazla tasarruf şekliyle arazi işletmektedir.

Zengin köylülerden arazisi olanların %70'i yalnız kendi arazisini işletirken, diğerlerinin çok küçük bir bölümü zilyetlik hem zilyetlik hem kendi arazisini işletirken, çok büyük bölümü hem kendi arazisini hem başkasının arazisini işletmektedir. Arazisi olmayanlar, tasarruf biçimlerinin tümüyle arazi işletirken, esas olarak kiracılık ve ortakçılıkla arazi işletmektedir.

Büyük toprak sahiplerinin ve toprak ağalarının arazisi olanların %49'u yalnızca kendi arazisini işletirken, diğer bölümü topraklarını arazi tasarruf biçimlerinin tümüyle işletmekte, esas olarak hem kendi arazisini hem başkasının arazini işletenlerle işletmektedir. Arazisi olmayanlar ise, bütün tasarruf biçimleriyle arazi işletmekle birlikte, arazi işlettikleri esas tasarruf biçimi ortakçılıktır.

Yoksul ve küçük köylü üreticilerin büyük bir çoğunluğu, kendi toprağını işlediğinden, toprak sahipleriyle veya temsilcileriyle zilyetlik, ortakçılık ve diğer feodal ilişkiler içinde değildir. Bir bölümü ise bu ilişkileri yaşamaktadır. Başkasının toprağını işletenler,

işletmeyenlere göre çok daha kötü koşullarda üretim yapmaktadır. Ortakçılıkla kiracılık, kapitalist üretim biçimine yakınlığıyla karşılaştırıldığında, kiracılık daha yakındır. Ortakçılıkta, hasat iyi de olsa kötü de olsa, ürün önceden anlaşıldığı şekilde toprağı işletenle toprak sahibi arasında bölüşülmektedir. Kiracılıkta durum daha farklıdır. Hasat iyi olduğunda kira rahatlıkla ödenebilmektedir. Toprak verimliyse, ürün pazarda değer buluyorsa, ücretli işçi bile çalıştırılıp, kapitalist ilişkilere girilebilmektedir. Hasat kötü olduğunda, üretici kirayı ödeyememekte, ödese bile kendisine bir şey kalmadığından, tefeciyle, tüccarla ilişkiye girmekte, daha önceden ilişkisi varsa, bu ilişkiler, kendi aleyhine dönüşmekte, topraktan ve üretim araçlarından kopmaktadır.

Türkiye'deki tarımsal işletmelerin büyük bir bölümünü oluşturan ve Türkiye topraklarının çok küçük bir bölümünü işleten yoksul ve küçük köylü üretiminin esas yanı, küçük meta üretimi yapmasıdır. Küçük meta üretimi, feodal toplumsal yapıda olduğu gibi, kapitalist toplumsal yapıda da varlığını sürdürmektedir. Yoksul ve küçük köylü üreticiler, az sayıda ve ilkel tarım araçlarına sahip olup, kendi emekleriyle ve aile bireylerinin emekleriyle üretimde bulunmakta, kapitalist üretimdeki işçiler gibi çalışmaktadırlar. Onlardan farkları, üretim araçlarının kapitalistlere değil kendilerine ait olmasıdır. Üretim araçları kapitaliste ait olsaydı, üretim ilişkileri kapitalistle olacaktı fakat kendi toprağı olan yoksul ve küçük köylü üreticilerinin ilişkileri, tefeci ve tüccar arasında, başkalarının topraklarını işletenlerin ilişkileri hem toprak sahibiyle hem de tefeci ve tüccar arasındadır. Bu sınıfın ürettiği artıemek, tefeci, tüccar ve toprak sahibi tarafından ele geçirilmektedir. Daha başka bir anlatımla, yoksul ve küçük köylü üreticiler, feodal ilişki içinde üretimlerini sürdürmekte, çok zor duruma geldiklerinde, topraktan ve üretim araçlarından kopmaktadır.

Yoksul ve küçük köylü üreticiler, feodal üretim biçiminde görülen kullanım değeri üretmektedir. Bilinmektedir ki kullanım değeri, üreticinin kendi gereksinimlerini karşılamak, yaşamını sürdürmek için yapılmaktadır. Bu nedenle, üreticinin ürünlerini

pazara götürmesi, onun pazar için üretim yaptığı anlamına gelmez. Pazar için üretim, değişim değeri üretimi demektir. Küçük üreticinin kendi üretim araçlarıyla doğrudan ürettiği ve kullanım değerine sahip ürün, tüccar aracılığıyla bilinmeyen pazarlara götürüldüğünde değişim değerine sahip metaya dönüşmektedir. Burada artıdeğer, feodal biçimde üretilmekte, değişim sırasında tüccar tarafından ele geçirilmektedir. Üretim araçlarına sahip kapitalist, emekçilerin işgücünü ücret karşılığında satın alarak ürettiği ürünü parayla değiştirmek için pazara götürmektedir. (Burada, ürünün üretilme biçimi önemlidir, pazarda para yerine başka ürünlerle değiştirilmesinin hiçbir önemi yoktur).

Kapitalist üretimin temel ölçütü, üretimin ücretli emek tarafından yapılmasıdır. Kapitalist üretim, aynı zamanda süreç ilerledikçe sermaye birikimi yapar, küçük tarım üreticilerinin yerini ücretli tarım işçileri alır. Yoksul ve küçük köylü üreticileri, üretim araçlarının parçası veya sahibidir ve doğayla ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır ve üretim araçları, üreticinin kendisini yeniden üretmek için kullanılmaktadır.

Orta köylülerin büyük bir çoğunluğu kendi arazilerini işlettiğinden, toprakta feodal ilişki yaşamazken, diğerleri, zilyetlik, ortakçılık ve kiracılık feodal ilişkileri içindedir. Bu sınıfın esas özelliği, kendi emeğiyle ve aile bireylerinin emeğiyle tarımsal üretim yapmaktır. Küçük meta üretimi yapan orta köylüler, bazen tarım işlerinde ve tarım dışı işlerde geçici ücretli işçi olarak çalışırken, bazen kendileri de ücretli işçi kiralayarak kapitalist meta üretimi, yani pazar için üretim yapmaktadır. İşleri iyi gidenler zamanla kapitalist çiftçilere dönüşürken, kötü gidenler, tüccar tefeci veya banka borçları nedeniyle topraktan ve üretim araçlarından kopmaktadır.

Zengin köylülerin büyük bir çoğunluğu kendi arazisine sahip olduğundan, çok az bir bölümü kapitalist kiracılıkla toprak işletmektedir. Zengin köylülerin esas üretim biçimi, kapitalist üretimdir çünkü gelirleri, ücretli işçilerin artıdeğeridir. Bunun yanında, topraklarını kiraya verip, bu yolla da getirim elde etmektedir.

Zengin köylülerin topraklarını kira karşılığında işleten yoksul ve küçük köylüler ise, kendi gereksinimleri için üretim yaptıklarından, toprak sahibiyle feodal ilişki içindedir. Söz konusu topraklar, ücret karşılığında işçi çalıştıran kapitalist işletmeler tarafından işletildiğinde, buradaki ilişki, kapitalist ilişkidir, toprak sahibine ödenen kira, artıdeğerin işçilere ödenmeyen bölümünden verilmektedir. Bir başka anlatımla, zengin köylülerin bir tarafı ücretle çalıştırdıkları işçilerle kapitalist ilişkisi içinde olurken, diğer tarafı, topraklarını, kirayla, ortakçılıkla, yarıcılıkla verdiği yoksul ve küçük köylülerle, orta köylülerle feodal toprak ilişkisi içindedirler.

Büyük toprak sahipleri ve toprak ağalarının tamamına yakını kendi topraklarına sahiptir. Zengin köylüler gibi, ücretli işçi kiralayarak, kapitalist üretim gerçekleştirirken, ticaret yaparken, topraklarını, tarımsal üretim yapan yoksul ve küçük köylülere, orta köylülere zengin köylülere yarıcılıkla, ortakçılıkla veya kiracılıkla vererek, bu kesimlerle feodal ilişki içindedir.

Tarımsal kesimde, ücretli işçi çalıştıran kapitalist işletmeler, dikkate değer bir varlık göstermemektedir. Kendi hesabına çalışanlarla ücretsiz aile işçisi toplamı, neredeyse esas işi tarım olanların tamamıdır.

Türkiye'deki yoksul ve küçük köylülerin, sahip olduğu arazi parçalarında üretimlerini kendi emek güçlerine dayanarak yapmaları, kendi üretim araçlarına sahip olmaları, kullanım değeri üretmeleri, burada kapitalist üretim biçiminin oluşmadığını göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi, küçük üreticinin kira, vergi, tohum, gübre için gerekli parayı elde etmek için ürünlerini pazara götürmesi, pazar için üretim yaptığı anlamına gelmemektedir.

Türkiye'deki işletmelerin işlettiği araziler daha çok küçük parçalar halindedir. Bunun nedenleri, tımar sisteminde kullanım hakkı olan arazinin onu işletenlere verilmesi, borçlarını ödeyemeyen bazı köylülerin arazilerinin belli bir kısmını elden çıkarması ve veraset nedeniyle arazilerin daha küçük parçalara ayrılmasıdır. Bir işletmenin çok sayıda parça işletmesinin nedeni ise, kendi top-

raklarında elde ettiği ürünle geçinememesidir. Yoksul köylüler, küçük köylüler ve orta köylülerin bir bölümü böyle yapmaktadır. Orta köylülerden durumu iyi olanlar, zengin köylüler ve büyük toprak sahipleri gibi kapitalist üretim yapabilmektedir. Bu nedenle toprak kiralamakta ve satın almaktadırlar. Bu da bir işletmenin işlettiği arazi parça sayısının çoğalmasına neden olmaktadır.

Yoksul ve küçük köylü üreticiler, kendi topraklarında geçinemeyecek durumdadır. Bunun göstergesi, bu sınıflara ait aile emeğinin bir bölümünün tarım dışına kaymış olmasıdır. Bu sınıflara ait aile emeği, kendi işinin dışında; köydeki tarım dışı etkinliklerde, köydeki ücretli işçilikte, köy dışında geçici/mevsimlik işçilikte, geçici veya kalıcı kent ekonomisinde sarf edilmektedir. Bu da göstermektedir ki, küçük üretim, köylünün kendi gereksinimini karşılayacak düzeyde değildir.

Yoksul ve küçük üretici köylüler, küçük meta üretimiyle sağlanan gelirle geçinemediği halde, bir türlü topraktan ve üretim araçlarından kopamamaktadır. Bunun en önemli nedeni, ücretli işçi olarak çalışacakları kapitalist işletmeler bulamamalarıdır. Toprağı olmayan yoksul ve küçük köylüler, ortakçılıkla, kiracılıkla veya büyük toprak sahiplerinin topraklarında ürün karşılığında feodal üretim ilişkisini sürdürürken, bir taraftan da mevsimlik işçilik yapmakta veya tarım dışı etkinliklerde geçici çalışmaktadır.

Arazisi olan yoksul ve küçük üreticilerle orta işletmelerin bir bölümü toprakta feodal ilişki yaşamazken, feodal üretim biçiminde görülen basit meta üretimi yaptıklarından, bunların artıürününe tüccar ve tefeci sermayesi el koymaktadır. Tüccar sermayesinin kârı, küçük üreticiye ürün karşılığı ödediği miktar ile tüketiciye satarken aldığı miktar arasındaki farktan oluşur. Tefecinin kârı ise, küçük üreticinin, geçimlik üretimden pazar için üretime geçerken, kendisinin ve ailesinin tüketim gereksinimlerini ve üretim girdilerini karşılamak için aldığı borca karşılık kendisine ödediği miktardan ibarettir. Görüldüğü gibi, küçük meta üretiminde de bir artıürün üretilmektedir fakat bu artıürüne tüccar ve tefeci sermayesi el koymaktadır. Daha önce de sözü edildiği gibi, bu durum

göreceli bir durum olup, hep böyle sürmeyecektir. Küçük üretici ya topraktan ve üretim araçlarından koparak kapitalist çiftçiye, ya da ücretli işçiye dönüşecektir.

Türkiye topraklarındaki tarım dışı üretim, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan getirilen daha kaliteli ve daha ucuz sanayi ürünleriyle gerilemeye başladı. Bugün, Türkiye'deki kapitalist üretim biçiminin neden bir türlü gelişemediğinin kökenleri, o günlerde filizlenmeye başlayan yerli endüstrinin bir daha kendisini toparlayamayacak şekilde tahrip edilmesidir.

İlk zamanlar meta ihracı ile Osmanlı ekonomisini kendisine bağlayan Batı kapitalizmi, emperyalist aşamaya geldiğinde, bir taraftan meta ihracına devam ederken, diğer taraftan sermaye ihracına başladı. Bu topraklardaki artıdeğeri, önceki dönemden daha büyük miktarda kendi kasasına aktarmaya devam etmektedir.

Tanzimat dönemi, Batı kapitalizminin Osmanlı topraklarına sanayi malları getirdiği, bu topraklardan hammaddeleri ve tarım ürünlerini götürdüğü dönemdir. Daha işin başında iken, tarımın sanayiyi, sanayinin tarımı besleyeceği bir ekonomik yapının oluşması engellenmiş, tarım ve tarım dışında büyük yerli kapitalist işletmeler kurulamamıştır. Bu sürecin başlaması, 1838'de Batı kapitalizmi ile Osmanlı devletinin imzaladığı Baltalimanı Antlaşması'dır. Batı kapitalizmi bu tarihten itibaren, Osmanlı topraklarında ekonomik egemenlik hakkını kazandı. Bu tarihten itibaren Batı kapitalizmine aracılık eden komprador kapitalizm ve onun temsilcileri bu topraklarda boy göstermeye başladı.

Tanzimat dönemine damgasını dışarıda Batı kapitalizminin, içeride komprador kapitalizmin temsilcileri vurdu. Buna bağlı olarak Osmanlı devleti, bu dönemde yarı sömürge haline geldi. Osmanlı devleti, bu dönemde borç batağına saplandı ve Birinci Meşrutiyet döneminde 1881'de Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyun-u Umumiye tarafından borçlarının tahsil edilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1950'li yıllara kadar Batı emperyalizmine ödediği büyük borçlar bu dönemde yapıldı. İlkel birikim sürecine yeni giren Osmanlı devleti, daha

işin başında iken emperyalizmin ağına düşmüş ve finans kapitalin pençelerine yakalanmıştır.

Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde küçük zanaatkârlar Batı'dan gelen mamul mallarla rekabet edemedi ve her geçen gün üretim araçlarından koptu fakat onları bu duruma getiren kapitalistler ülke dışında olduğundan, onların kapitalist işletmelerine işçi olamadılar. İkinci Meşrutiyet döneminde, sanayileşmenin önündeki her türlü engelin kaldırılmasını isteyenlerin başını Batı kapitalizminin aracıları komprador burjuvazi çekiyordu. Bu dönem, yabancı sermaye olmadan, bu topraklarda herhangi bir reformun yapılamayacağı görüşünün yayıldığı dönemdir. İttihat ve Terakkiciler de iktidarından ettikleri padişah gibi, Batı devletlerinden birine dayanmadan herhangi bir şey yapılamayacağına inanıyordu. Devlet kurumları bu dönemde yabancı uzmanlar arasında paylaşılmıştı; Ordu Almanya, deniz kuvvetleri İngiltere, jandarma Fransa uzmanlarına teslim edilmişti. Bu dönemde, kapitalizmin önündeki engelleri kaldırmak için, 1909'da grevi yasaklayan Tatil-i Eşgal kanunu çıkarıldı. 1913'de komprador burjuvazinin önünü açan Teşvik-i Sanayi kanunu çıkartıldı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Lozan Antlaşması'nın gölgesinde yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin ekonomik politikaları belirlendi. 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu ile burjuvaziye vergi indirimi sağlandı. Yeni kurulan fabrikalara kamu mülkiyetinden araziler ve binalar verildi. Millileştirmelerle zarar eden şirketler iflastan kurtarılırken, devlet kapitalizminin yolu açıldı. Ekonomide önemli ağırlığı olan madencilik, sigortacılık, bankacılık sektörlerinde millileştirme yapılmadı.

1929 büyük dünya bunalımından sonra, dünyanın genel siyasi ve ekonomik durumuna bağlı olarak, ithal ikameci bir anlayış hâkim oldu ve ekonomide devletçilik ilke olarak benimsendi. Bu dönemde, özel tesisler yaratılırken, özel kesime gizli fonlar aktarıldı. Devlet kuruluşları, sanayicilere, dağıtıcılara çok düşük fiyatlarla ürünler sundu ve buna bağlı olarak özel teşebbüs önemli ölçüde sermaye birikimi yaptı. Devlet İkinci Dünya Savaşı yıllarında da

"Ferdin yapamadığını devlet yapar" anlayışı ile özel teşebbüs için çalışarak, kârlarını bu sınıflara, zararları halkın sırtına yükleyerek kimin devleti olduğunu gösterdi.

1950'de komprador burjuvazi ve toprak ağalarının Demokrat Parti'yi kuran kliği, Türkiye ekonomisinde ABD egemenliğini sağladı. Bu tarihten itibaren ticaret sanayinin yerini montaj sanayine dayanan üretken sanayi almaya başladı. Türkiye'de üretilen maddi mallar, esas olarak ABD'den getirilen parçaların montajından ibarettir ve bunu komprador burjuvazi yapıyordu. Bu dönemin sonuna doğru devlet, yüksek borçlarla birlikte büyük bir ekonomik bunalıma girdi. 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle iktidarı geri alan komprador burjuvazi ve toprak ağalarının CHP kliği, bunalıma çözüm olarak ithal ikameci politikalar uyguladı, fakat o da olmadı. Bu kez öncekinden daha büyük bir kriz sonucu, 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte, ihracata dönük politikalar uygulanmaya başladı ve bu politikalar hâlâ uygulanmaya devam edilmektedir.

Bugün, Türkiye'nin tarım dışı kesiminde 1.858.191 işyeri var. Bu işyerlerinde 6.497.040 işçi çalışmaktadır. Bu işletmeler, çalıştırdıkları işçi sayısına göre sınıflandırılabilir. Bu sınıflar; 1) Mikro işletmeler, 2) Küçük işletmeler, 3) Orta işletmeler, 4) Büyük işletmelerdir.

Türkiye'de 1.788.835 mikro işletme olup, bu işletmelerde 3.305.259 işçi çalışmaktadır. Bu işletmelerin çalıştırdığı ortalama işçi sayısı yaklaşık 2 kişidir ve toplam işçi sayısı Türkiye'deki toplam işçi sayısının yaklaşık yarısıdır.

Türkiye'de 58.321 küçük işletme olup, bu işletmelerde 1.132.077 işçi çalışmakta olup, bir işletmeye düşen ortalama işçi sayısı yaklaşık 20 kişidir. Bu işletmeler, Türkiye'deki toplam işletme sayısının %3,1'ü olup, çalıştırdıkları işçi sayısı, Türkiye'deki toplam işçi sayısının %17,4'üdür. Türkiye'de 8.984 orta boy işletme olup, bu işletmelerde 915.291 işçi çalışmaktadır. Bu işletmeler, Türkiye'deki toplam işletme sayısının %0,5'i olup, çalıştırdıkları işçi sayısı, Türkiye'deki işçi sayısının %14,1'idir. Türkiye'de 1.851 büyük işletme olup, bu işletmelerde 1.144.413 işçi çalışmaktadır. Bu işletmeler,

Türkiye'deki toplam işletme sayısının %0,1'i olup, çalıştırdıkları işçi sayısı, Türkiye'deki işçi sayısının %17,6'sıdır.

Bugün Türkiye'de, sermayede merkezileşme ve yoğunlaşma belli bir ölçüde vardır fakat bu işletmelerde, Türkiye'deki toplam 6.497.040 işçinin sadece 1.144 413'ü istihdam edilmektedir ve bu yukarıda belirtildiği gibi, toplam işçi sayınının %17,6'sıdır. Bunun yanında, büyük işletmeler, faaliyet kollarına göre sıraya konduğunda, ortalama 853 işçiyle mali aracı kuruluşlar birinci sıradadır. İkinci sırada 749 işçiyle inşaat, üçüncü sırada 652 işçiyle gıda, dördünce sırada 642 işçiyle toptan ve perakende ticaret, beşinci sırada 622 işçiyle kara ve boru hattı taşımacılığı ve altıncı sırada 620 işçiyle makine ve teçhizat imalatıdır.

Sermayenin merkezileştiği ve yoğunlaştığı bu faaliyet kollarındaki mikro işletme oranları incelendiğinde, mali kuruluşların %49,9'u mikro işletme, inşaat sektörünün %91,5'i, gıda sektörünün %90'ı, toptan ve perakende ticaretin %99'u, kara taşımacılığı ve boru taşımacılığının %99'u, makine ve teçhizat imalatının %89'u mikro işletmedir. Mikro işletmelerde ortalama 2 işçi çalışmaktadır ve bu işletmelerde ilkel koşullarda üretim yapılmaktadır ve bu işletmelerdeki işçiler, çok düşük ücretlerle, sendikasız çalışmak zorunda kalmaktadır.

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de 1980'lerden itibaren emek sürecinin esnekleştirilmesi, taşeron sisteminin uygulanması, büyük işletmelerin küçük ve orta boy işletmelere bölünmesine neden oldu. Büyük tekeller, nihai ürünleri ve ara ürünleri ucuz işgücü ile bu işletmelerde yaptırarak, onların artıdeğerlerini öncekinden daha büyük boyutlarda gaspetmeye başladı. Emeğin esnekleştirilmesi, büyük işletmelerdeki işçi sayısının azalmasına, işyerlerinde dayanışmanın ve sınıf bilincini geliştirmenin yerini, yalnızlaşma ve burjuva ideolojisine boyun eğmek aldı. 1960'larda %16,3 olan sendikalaşma oranının %5,9'a gerilemesi bunun en büyük göstergesidir.

Türkiye'deki ilk 500 şirketteki yabancı işletme sayısı ve bunların istihdam sayısı şöyledir: Otomotivde toplam 32 şirketin 26'sı,

gıda ve içecekte 68 şirketin 19'u, kimyada 53 şirketin 17'si, ana metal sanayinde 43 şirketin 15'i, tekstilde 95 şirketin 10'u ve diğer 173 şirketin 35'i yabancı sermayeli şirketlerdir. Bu şirketlerde çalışan toplam 506.179 işçinin 125.430'u yabancı sermayeli şirketlerde çalışmaktadır. İlk 500 şirket içindeki bu şirketlerin 2003 yılında toplam ihracatı 23,283 milyar dolar iken, yabancı sermayeli şirketlerin ihracatı 10,429 milyar dolardır. İthalatı karşılama oranı zaten %68,1 olan ihracat miktarının yarıya yakınının yabancı sermayeli şirketler tarafından yapıldığı göz önüne alındığında, ihracat gelirlerinden Türkiye'ye pek bir şey kalmadığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret açığı 22,086 milyar dolardır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2010 yılında %61,4'e düşmüş ve Türkiye dış ticarette 71,661 milyar dolar açık vermiştir. Üstelik 1980'den beri ihracata dayalı ekonomik politikalar uygulanmaktadır. Bunun yanında dış ticaret açığına neden olan en büyük etmenin Türkiye'nin tüketim mallarını ihraç ederken, sanayi mallarını ve ara malları ithal etmesidir. Bu durum, Türkiye'deki sanayi üretiminin emperyalist devletlere ne kadar bağlı olduğunun göstergesidir.

Bugün Türkiye'de ekonomiyi kontrolünde bulunduran holdinglerin en büyükleri; Koç Holding, Sabancı Holding, Yaşar Holding, Eczacıbaşı Holding'dir. Bu holdingler, çokuluslu dev şirketlerle komprador ilişki içindedir.

Türkiye'deki büyük işletmeler içinde ortalama işçi sayısı en yüksek olan faaliyet kolu mali aracı kuruluşlardır. Bu, finans kapitalin Türkiye ekonomisine damgasını vurduğunun göstergesidir. Sanayi işletmeleri gibi, finans kapital de çokuluslu finans kapitalden bağımsız değildir. Bunun geçmişi çok eskilere dayanmaktadır, fakat 2006'da hisselerinin bir bölümünü yabancı bankalara satan bankaları anmak yerinde olacaktır. Bu bankalardan Adabank hisselerinin %99,99'unu, Abank %47,02'sini, Akbank %20'sini, Bank Pozitif %57,5'ini, Denizbank %75'ini, Finansbank %46'sını, Fortis %89,34'ünü, Garanti Bankası %25,5'ini, MNG Bank %91'ini, Şekerbank %33,98'ini, Tatbank %100'ünü, Tekfenbank %70'ini, Yapı ve Kredi Bankası %57,40'ını yabancı bankalara satmışlardır.

Bugün Türkiye'deki bankalar; 1) Yerli özel bankalar, 2) Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar, 3) Devlet bankaları, 4) Yabancı yatırım bankaları, 5) Özel yatırım bankaları, 6) Devlet yatırım bankaları adıyla faaliyet göstermektedir.

Türkiye'nin borç ilişkilerinde de bankaların aracılığı çok büyük öneme sahiptir. Türkiye'nin bugünkü borcu, Osmanlı devletinin iflas ettiği ve emperyalistlere tamamen teslim olduğu dönemlerdeki kadar büyük boyutlardadır. IMF ile yapılan bir anlaşma ile iç borçların dış borçlarla ikamesi bankalar aracılığıyla sağlandı. Böylece halktan alınacak vergilerle finans kapital çevrelerine kaynak aktarılmaktadır.

Devletin 2011'deki toplam borcu 150,3 milyar dolardır. Bunun 132,1'i iç borç servisi, 18,2 milyar doları dış borç servisidir. İç borç servisinin 97,1'i anapara, 35,1 milyar doları faizdir. Dış borç servisinin 11,5'i anapara, 6,7 milyar doları faizdir.

Görüldüğü gibi dış borçlar azalmıştır çünkü devlet, dış borçları bankalardan yüksek faizlerle aldığı borçlarla kapatmaktadır. Böylece bir taşla iki kuş vurmaktadır. Birincisi dış borcun azaldığını söyleyerek, kitlelerin gözünü boyayıp onların desteğini almakta, ikincisi halkın kanı canı pahasına elde ettiği maddi değerleri Türkiye'deki aracı finans kapitale ve çokuluslu finans kapitale aktararak onların devleti olduğunu göstermektedir.

Devlet, dış borçları iç borçlara çevirmeyi devlet tahvillerini ve hazine bonolarını ihraç ederek yapmaktadır. Örneğin devletin, 2006'da yaptığı 116.231.000 TL iç borcun %88,5'i bankalardan, %10,5'i kamu sektöründen, %1'i özel sektörden sağlanmıştır. Bankaların bu kadar parayı nereden bulduğu sorulması gereken ilk sorudur. Bankalar bu parayı uluslararası finans kapitalden, üstelik hazine garantisiyle ve düşük faizle almakta, devlete daha yüksek faizle satmaktadır. İşte devletin dış borçları azaldı derken bunun altında yatan gerçek budur.

Uluslararası finans kapitale aracılık yaparak devlete borç veren bankalar; Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye Halk Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası'dır.

Bu bankaların borçlandığı uluslararası finans kapital bankaları; Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası'dır. 2010-2001 yıllarında hazine garantisi ile bu bankalar devlete toplam 565.967.490 dolar, toplam 497.122.035 Euro ve 159.441.257 Japon Yeni borç vermiştir.

Türkiye'de finans kapitalin en güçlü bankalarından Türkiye İş Bankası 72,9 milyar dolarla birinci sırada, Ziraat Bankası 68,4 milyar dolarla ikinci sırada, Garanti Bankası 64,3 milyar dolarla üçüncü sırada, Akbank 60,7 milyar dolarla dördüncü sırada Türkiye ekonomisinde söz sahibidir. Bu bankalardan Akbank hisselerinin %20'si Citigroup, Garanti Bankası'nın hisselerinin %25,5'i GE adlı yabancı finans kuruşlarınındır.

Sonuç

Türkiye'de ilkel birikim belli bir düzeye gelmiş fakat bir tarafta kapitalistler ve diğer tarafta işgüçlerini satan işçiler olmakla birlikte, tarımda ve tarım dışında (sanayi ve hizmet) mikro işletmelerle kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin sayısının büyüklüğü, ilkel birikimin tamamlanamadığını göstermektedir. Kapitalizmin iki ayağı üzerine dikilme sürecinde en büyük engel, emperyalizm, komprador burjuvazi ve büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu cephedir.

Türkiye, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu, feodal üretim ilişkilerinin (kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin) çözülmeye devam etmesiyle birlikte, tarım ve tarım dışında artıdeğer üretmeyen küçük meta üretimi önemini korumaktadır. Türkiye'de artıdeğer, doğrudan üretenlerden kapitalist ve feodal üretim ilişkileriyle alınmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin temsilcileri: Üretim sermayesi, finans kapital ve tüccar sermayesi; feodal üretim biçiminin temsilcileri: Büyük toprak sahipleri, zengin köylüler, tüccar ve tefeci sermayesidir.

Emperyalist zincirin bir halkası olan Türkiye'deki mevcut üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesini engellemektedir. Bu engeller geniş halk kesimlerinin katılacağı uzun süreli bir mücadele ile kaldırılabilir. Bu mücadelenin en önemli amaçları şunlar olmalıdır: 1) Emperyalizmin zincirlerinden kurtulmak, 2) Feodal kalıntıları tasfiye etmek, 3) İlkel birikimi tamamlamak. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için, emperyalizm, komprador burjuvazi ve büyük toprak sahiplerinin iktidarına karşı mücadele verilmelidir. Bu mücadele ancak başta tarım ve tarım dışındaki işçi sınıfını olmak üzere, tarımdaki yoksul-küçük-orta köylüleri, tarım dışındaki mikro-küçük-orta işletme sahiplerini temsil eden bir siyasi parti önderliğinde verilebilir.

KAYNAKÇA

1. A. Şnurov, *Türkiye Proletaryası*, Çev. Güneş Bozkaya, Yar Yay., 2006.

2. A. D. Noviçev, *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çev. Nabi Dinçer, Onur Yay., 1979.

3. Ahmet Atalık, *Tarım Bir Kültürdür Tekelleştirilemez*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Genel Merkezi Yay. http://www.antimai.org/kitap/tarimkitap.htm

4. Ali Gevgilili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yay., 1989.

5. Asım Karaömerlioğlu, *"Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi"*, Birikim, Sayı 107.

6. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Aydı Erbal, İletişim Yay., 2006.

7. Birsen Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yay., 2004.

8. Cem Uzun, *Kemalizm Sol Değil*, İde Yay., 2004.

9. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yay., 1989.

10. Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yay., 2007.

11. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., 1993.

12. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay., 2007.

13. Esin Budak, *Tarımsal Üretim ve Sosyal Sınıflar*, Diyalektik Kitap, 1991

14. Fikret Babuş, Türkiye'de Toprak Sorunu, file://C:Documant and Settings/nadir/Desktop/Süvari.

15. Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, Çev. Kenan Somer, Sol Yay., 1990.

16. Fuat Ercan, "Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Değişen Sermaye İçi Bileşenler:1980 Sonrası İçin Bir Çerçeve Denemesi", İktisat dergisi, Sayı 378.

17. Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yay., 2000.

18. Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., 1999.

19. Gülten Kazgan - Taner Berksoy, *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim: Türkiye'de Egemen Sınıflar*, Toplumsal Araştırmalar Vakfı Panel Dizisi: 3-4-5, Alan Yay., 1994.

20. S., Gün, Türkiye'de Uygulanan Toprak Toplulaştırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması - İzmir ve Şanlıurfa Örneği, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1996.

21. H. Zafer Kamış, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, Kaynak Yay., 1997.

22. Haydar Tunçkanat, İkili Anlaşmaların İçyüzü, Kaynak Yay., 2007.

23. Hüseyin Perviz Pur, *Türkiye'nin Borç Prangası, Duyunu Umumiye - IMF*, TÜRMOB Yay.

24. İbrahim İnci, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyeti Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler", *A. Ü. Türkiye Araştırmalar Enstitüsü Dergisi (TÜED)*, Sayı 44, Erzurum, 2010.

25. İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar II*, Ocak Yay., 1992.

26. İrfan Bingöl, Ülkemizde Anayasa Hareketleri, Atak Ofset, 1993.

27. İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, E Yay., 1969.

28. Karl Marx, *Kapital* 1. Cilt, Çev. Alaatin Bilgi, Sol Yay., 2000.

29. Karl Marx, *Kapital* 3. Cilt, Çev. Alaatin Bilgi, Sol Yay., 1990.

30. Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, 1. Kitap, Sol Yay, 1998.

31. Kemal Sülker, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Genişletilmiş 3. Baskı, Gerçek Yay., 1976.

32. Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yay., 1970.

33. Korkut Boratav, *1980 Yılında Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitabevi, 2005.

34. Korkut Boratav, İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, İmge Kitabevi, 2004.

35. Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev. Ragıp Zarakolu, Belge Uluslararası Yay., 2001.

36. M. Ozan Saray, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar – İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği", *Maliye* dergisi, Sayı 161, Temmuz–Aralık 2011.

37. Maurice Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, Çev. Feyza Kantur, İletişim Yay., 1985.

38. Maurice Godalier, *Asya Tipi Üretim Tarzı*, Çev. Atilla Tokatlı, Sosyal Yay., 1966.

39. Mustafa Sönmez, *Gelir Uçurumu - Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, Om Yay., 2001.

40. Necdet Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tarım Politikaları Yayın Dizisi, No: 6, Ankara, 2006.

41. Nikitin, *Ekonomi Politik*, Çev: Hamdi Konur, Sol Yay., 1968.

42. Nur Serter, *Türkiye'nin Sosyal Yapısı*, Filiz Kitabevi, 1994.

43. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yay., 1974.

44. Orhan Silier, Sulhiye Arıkan, M. Tanju Akad, Süer Kırçak, Sedat Özkol, *Türkiye Sanayinde Tekelleşme*, Makine Mühendisleri Odası Yayın No: 106/2, Ankara, 1977.

45. Özer Ertuna, "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Yirmi Yılı", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 1983-1984.

46. Ronnie Margulies - Ergin Yıldızoğlu, vb, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Çev. Neyir Kalaycıoğlu, Belge Uluslararası Yay., 2003.

47. S. Gün, *Türkiye'de Uygulanan Toprak Toplulaştırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması İzmir ve Şanlıurfa Örneği*, A. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1996.

48. Sedat Şen, İşçi Sınıfı Eylemleri ve Devrimimiz, Diyalektik Yay., 1993.

49. Seyfi Öngider, *Kuruluş ve Kurucu*, Aykırı Yay., 2003.

50. Sina Akşin - Bülent Tanör - Korkut Boratav, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, Milliyet Kitaplığı, 2003.

51. Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür Kuzucu, Belge Uluslararası Yay., 2000.

52. Suat Aksoy, *Tarım Hukuku*, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yay. No: 907, Ders Kitabı: 254, 1984.

53. Suat Aksoy, *Toprak Üzerindeki Eğenim (Tasarruf) Haklarının Gelişimi, Tarımsal Yapı Dönüşüm ve Strateji Arayışları*, Tarım Haftası 94 Sempozyumu, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yay., No:25, 1994.

54. Suat Küçükçiftçi - Özlem Onaran - vb, *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik,* Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000.

55. Serdal Bahçe ve Ahmet Haşim Köse, "Yoksulluk" Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek, *Praksis*, Sayı 19, s. 385-419.

56. Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 1, DİE Yay., 2011.

57. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yay., 1999.

58. Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yay., 1970.

59. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 1995.

60. Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi, 1900-1960*, İmge Kitabevi, 2003.

61. Tolga Ersoy, *Lozan Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?*, Sorun Yay., 2004.

62. TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002.

63. *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, TİB Yay., 1976.

64. *Türkiye'nin Büyük Sanayi Kuruluşları*, İstanbul Sanayi Odası, 2003.

65. Vladimir İlyiç Lenin, İşçi Sınıfı ve Köylülük, Çev: Muzaffer Erdost, Sol Yay., 1990.

66. Vladimir İlyiç Lenin, *Tarım ve Köylü Sorunu*, Çev. İsmail Yarkın, İnter Yay., 1989.

67. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yay., 1994.

68. Yakup Kepenek - Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 1994.

69. Yıldız Sertel, *Türkiye'de Dışa Dönük Ekonomi ve Çöküş*, Çev. Ayşen Gür, Alan Yay., 1988.

Ek Şekil 1. Türkiye'nin 1927 Yılından 2010 Yılına Kadar Toplam Kır ve Kent Nüfusu

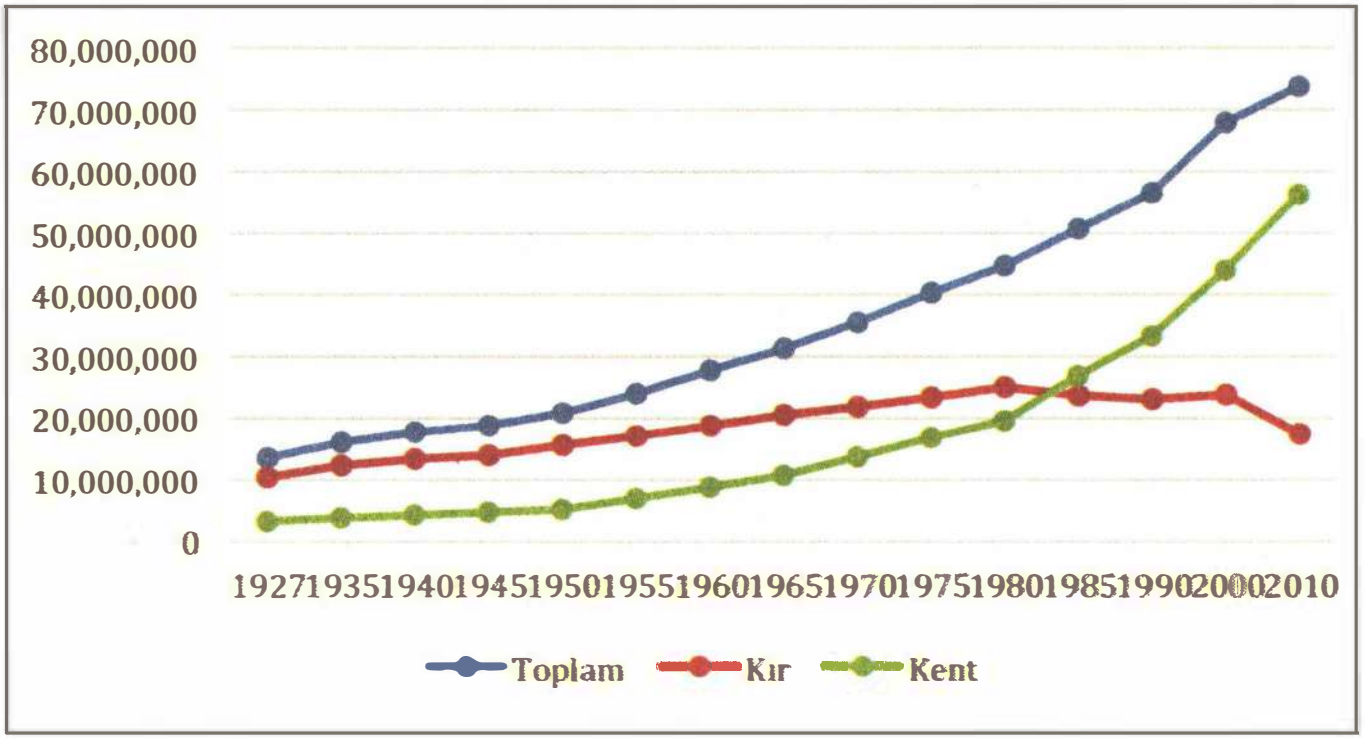

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 2. İşgücüne Dahil Olanlar ve Olmayanlar

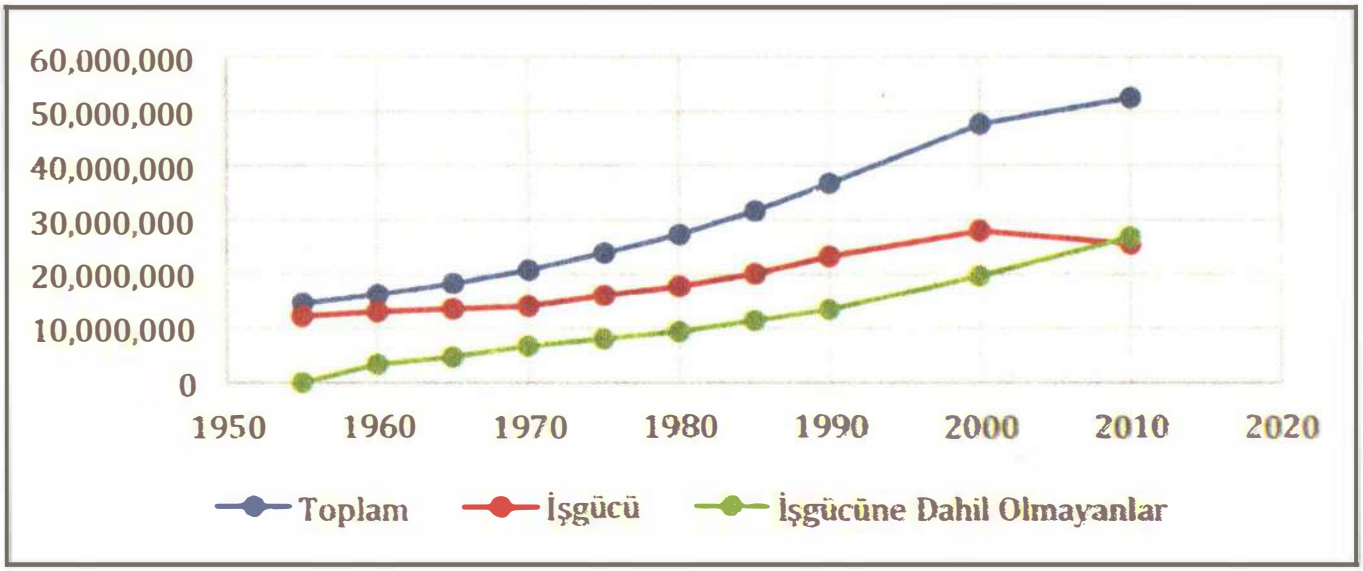

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 3. Türkiye'nin 1927 Yılından 2010 Yılına Kadar Toplam, Kır ve Kent Nüfusunun Değişim Hızları

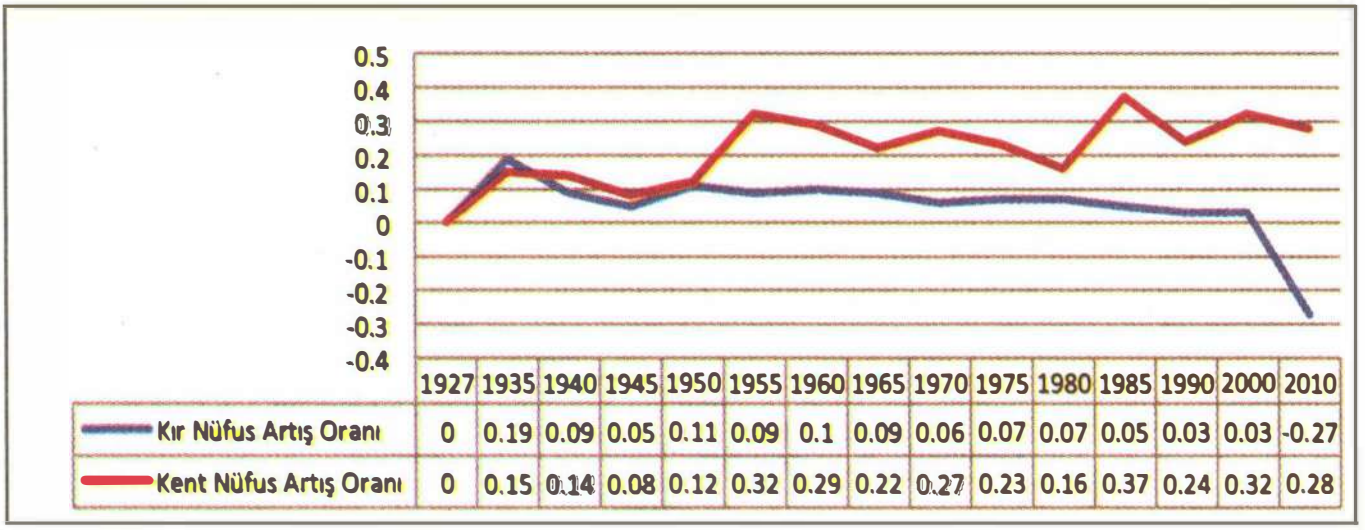

	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2010
Kır Nüfus Artış Oranı	0	0.19	0.09	0.05	0.11	0.09	0.1	0.09	0.06	0.07	0.07	0.05	0.03	0.03	-0.27
Kent Nüfus Artış Oranı	0	0.15	0.14	0.08	0.12	0.32	0.29	0.22	0.27	0.23	0.16	0.37	0.24	0.32	0.28

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 4. 1923-2009 Dönemlerinde Üretken Olan ve Olmayan İstihdamın Faaliyet Kollarına Göre Kişi ve Artış Hızı Ölçütlerine Göre Dağılımı (Bin Kişi)

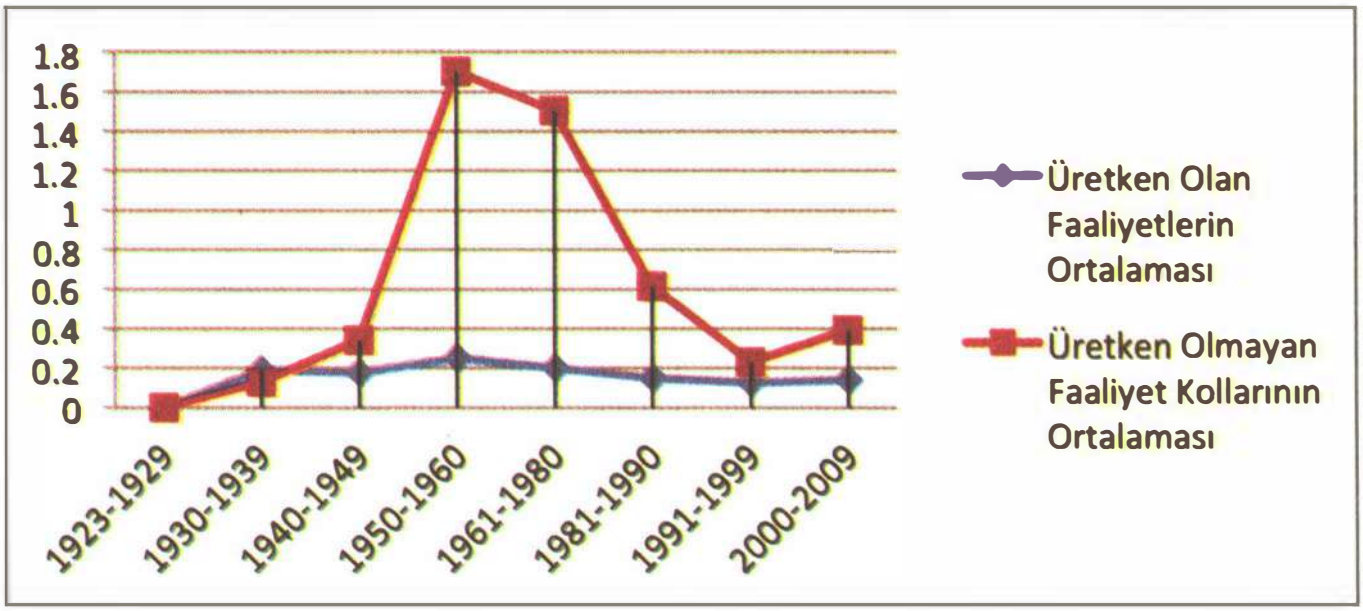

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Üretken faaliyet kolları: (1) Tarım, hayvancılık ve balıkçılık. (2) Madencilik ve taş ocakçılığı. (3) İmalat sanayi. (4) Elektrik, gaz ve su. (5) İnşaat. (6) Ulaştırma, haberleşme, depolama. Üretken olmayan faaliyet kolları: (1) Toptan perakende ticaret, lokanta ve oteller. (2) Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumlar, yardımcı iş hizmetleri. (3) Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler.

Ek Şekil 5. 1950-2011 Döneminde Toplam Devlet Sektörü ve Özel Sektör Artı Değer Oranları

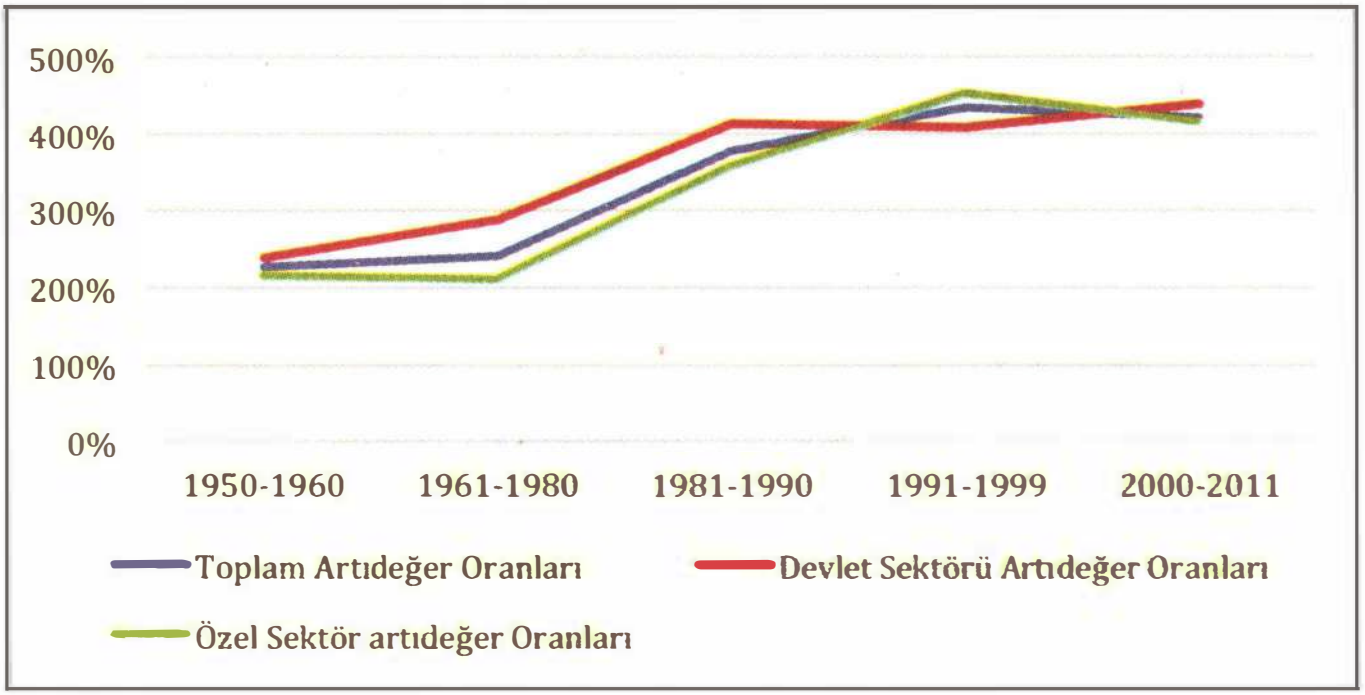

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 6. 1924-2006 Dönemlerinde GSMH'nın Ana Faaliyet Kolları İçindeki Payları

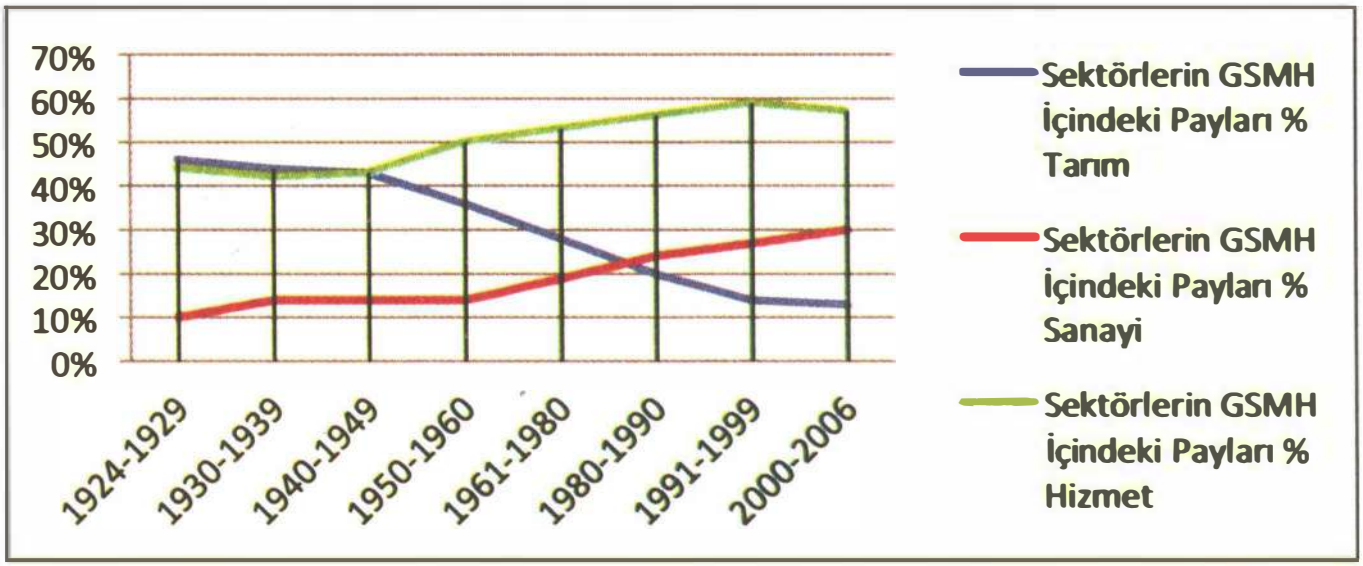

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 7. 1923-2009 Dönemlerinde İhracatın ve İthalatın GSMH İçindeki Payları

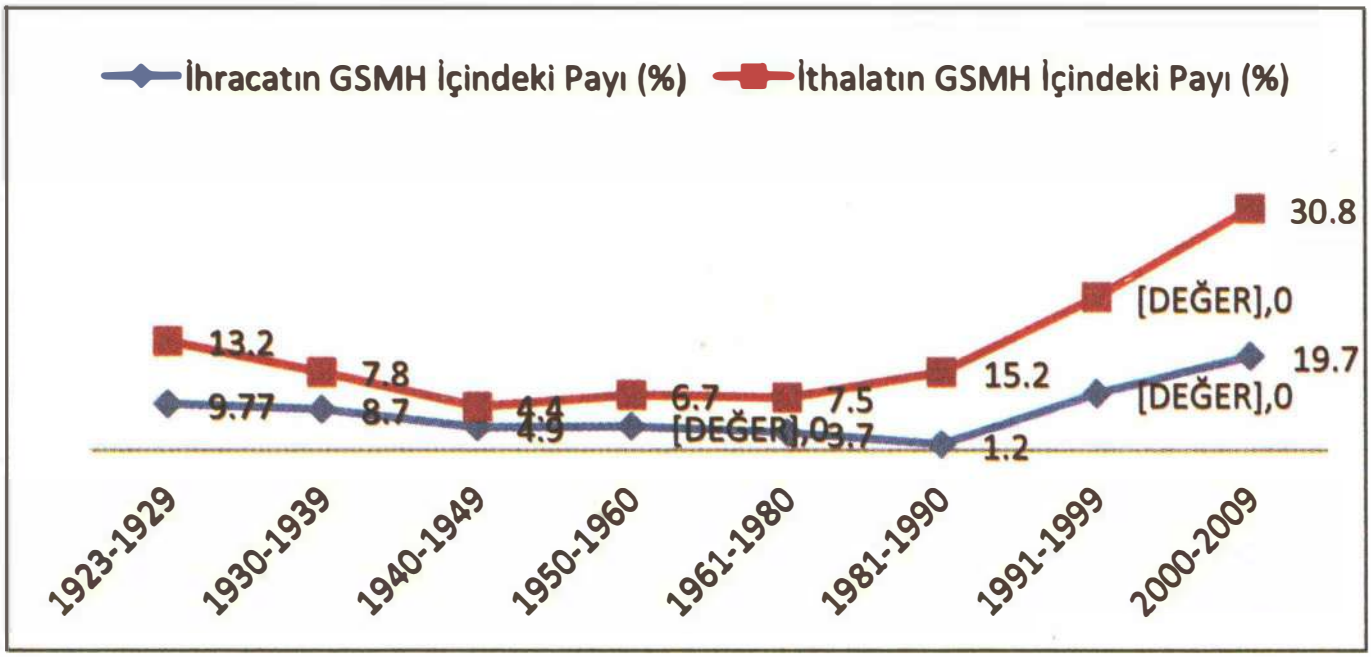

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 8. 1923-2009 Dönemlerinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

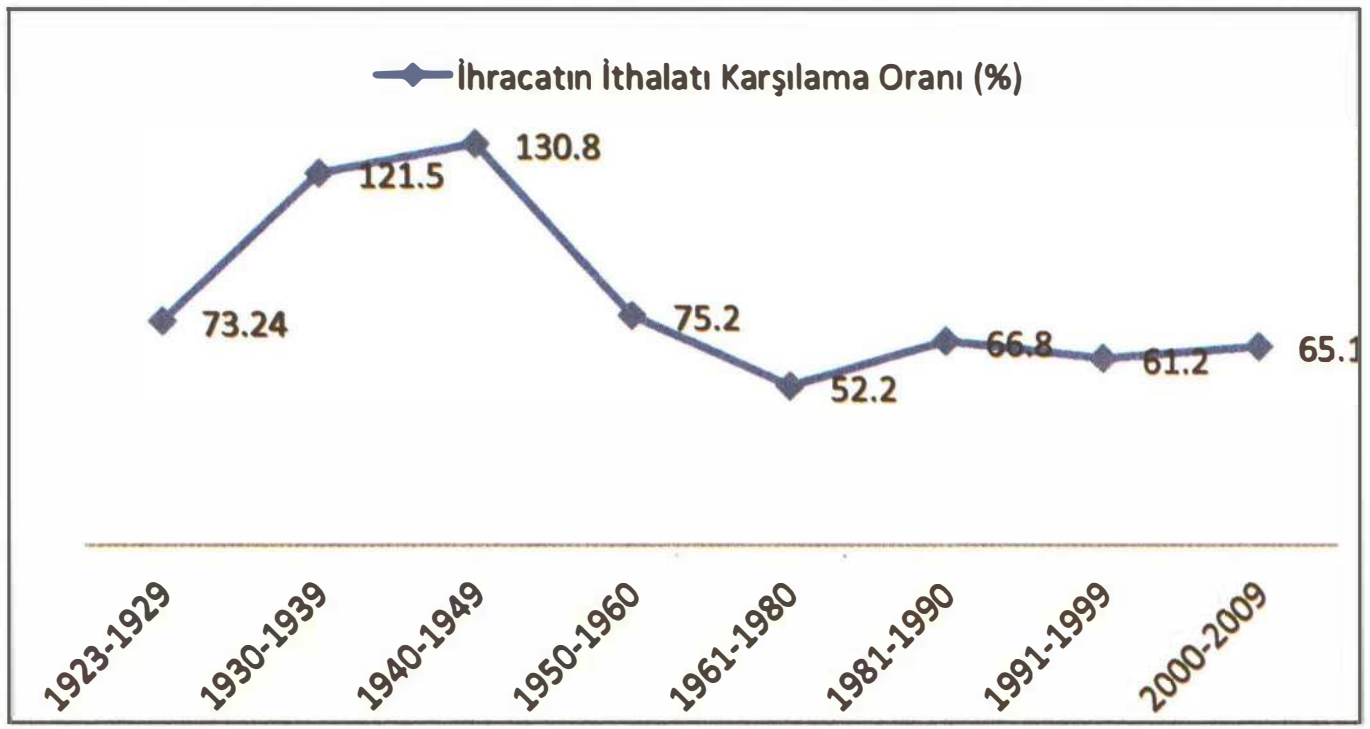

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 9. 1923-2006 GSMH'nın Üretken Olan ve Olmayan Faaliyet kollarına Göre Dağılımı

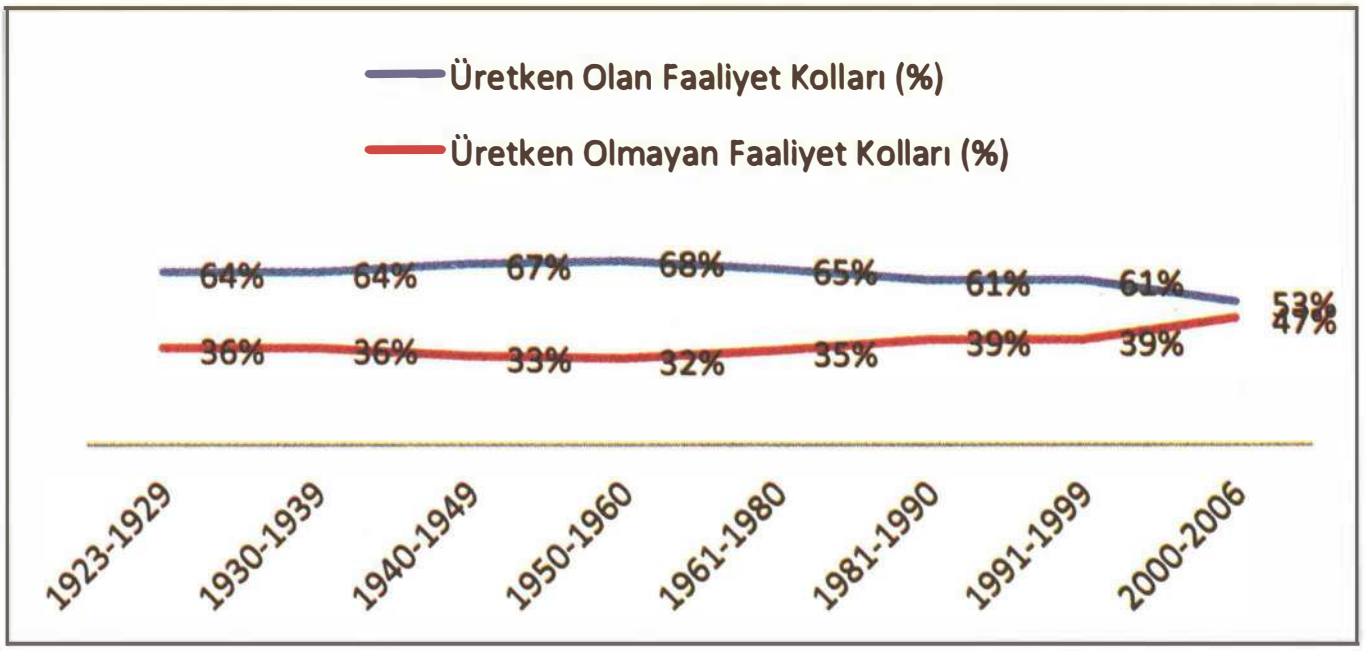

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 10. Türkiye'deki Büyük Toprak Sahiplerinin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları

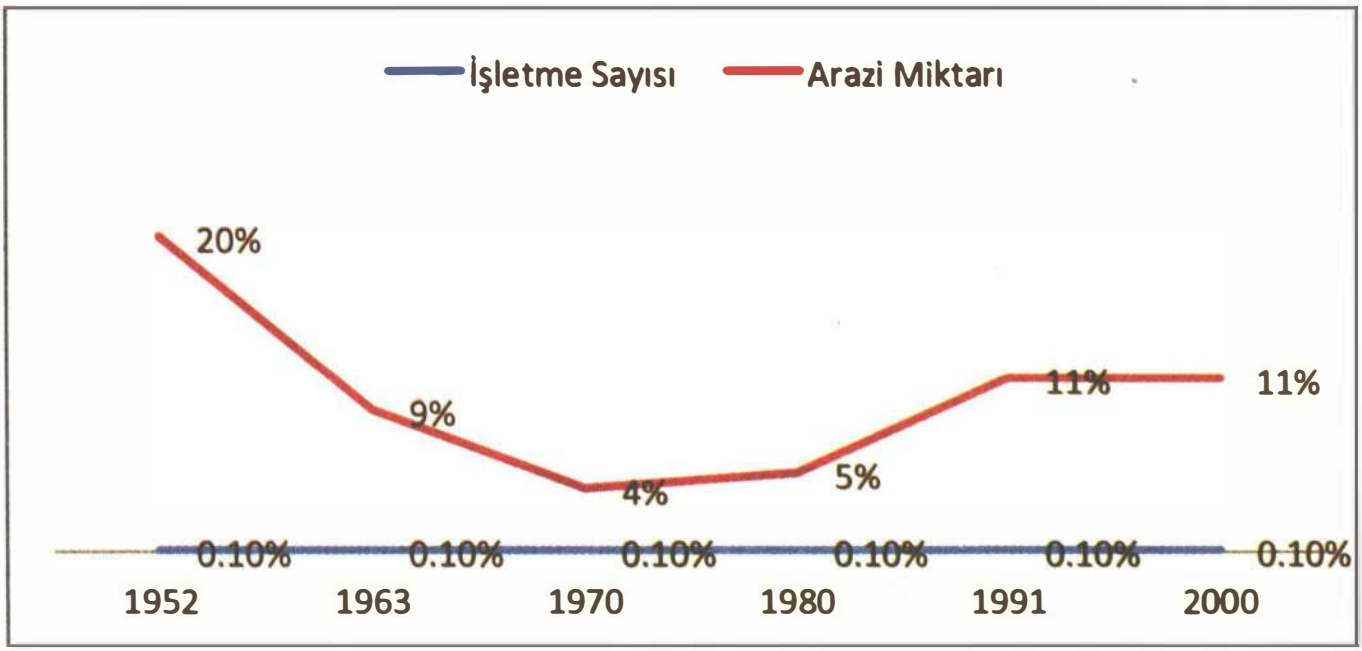

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 11. Türkiye'deki Zengin Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları

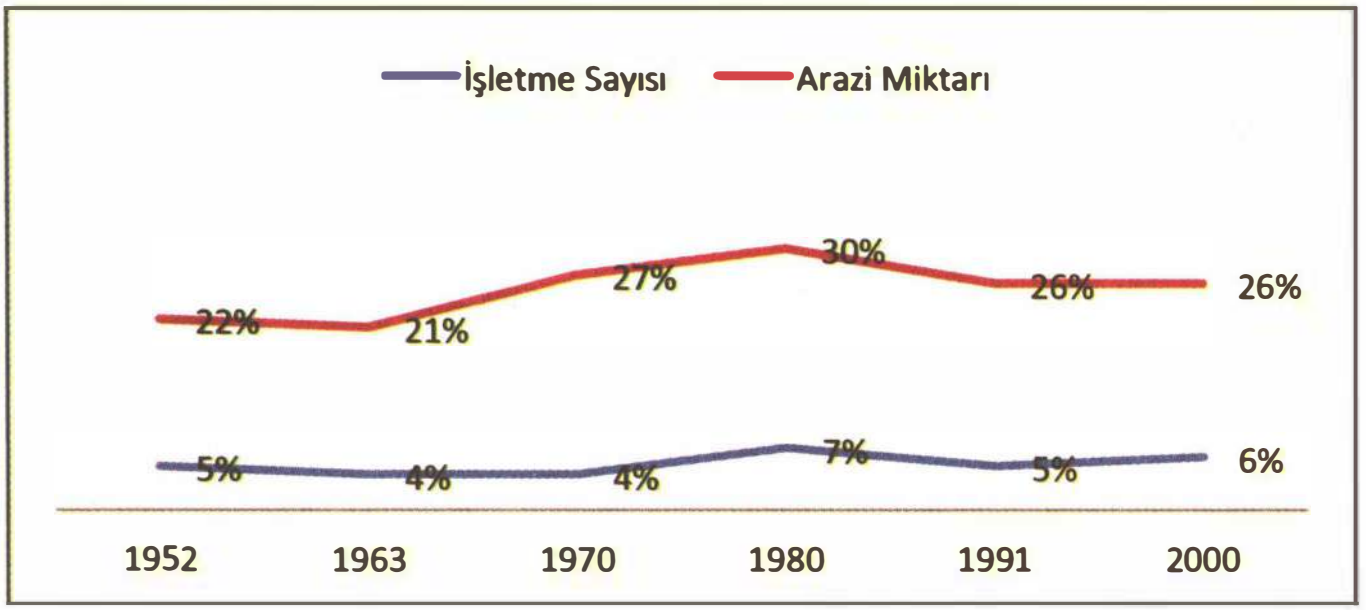

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 12. Türkiye'deki Orta Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları

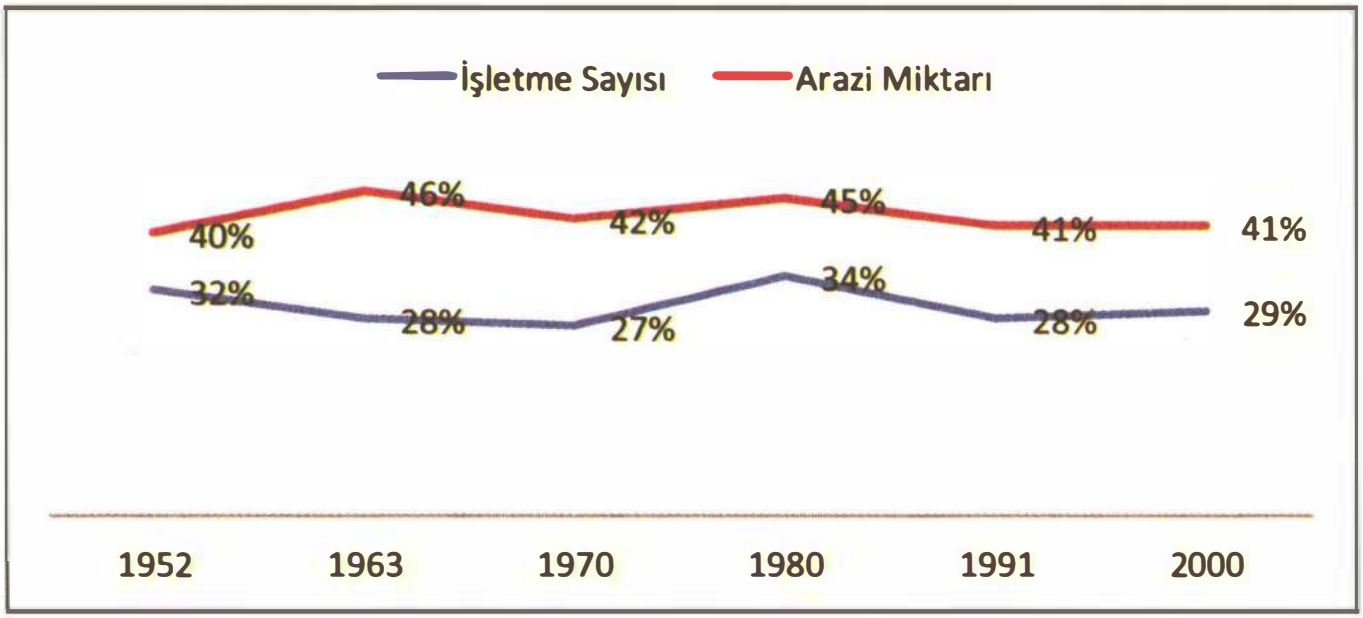

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 13. Türkiye'deki Küçük Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları (%)

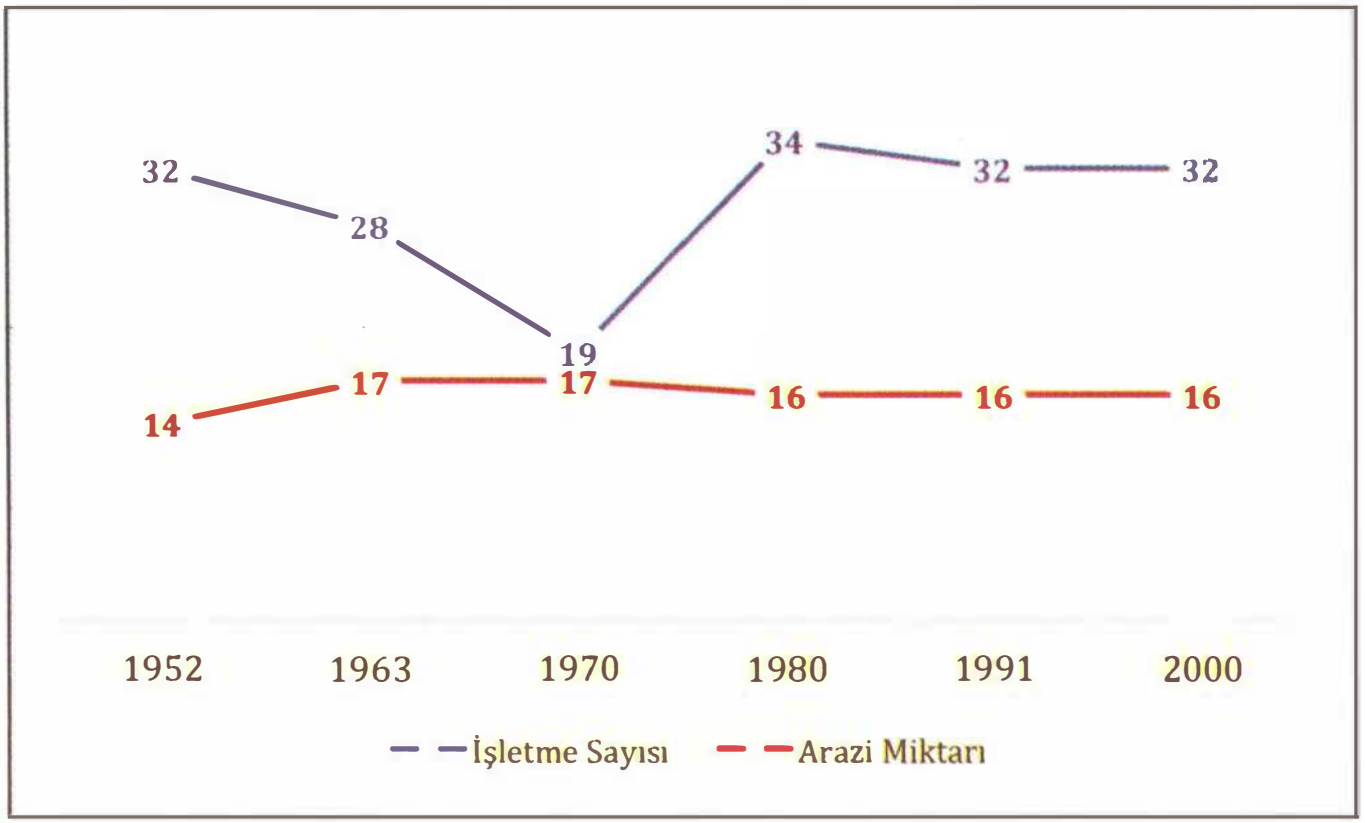

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 14. Türkiye'deki Yoksul Köylülerin İşletme Sayısının ve İşlettiği Arazi Miktarının Toplam İşletme Sayısına ve Toplam Arazi Miktarına Oranları (%)

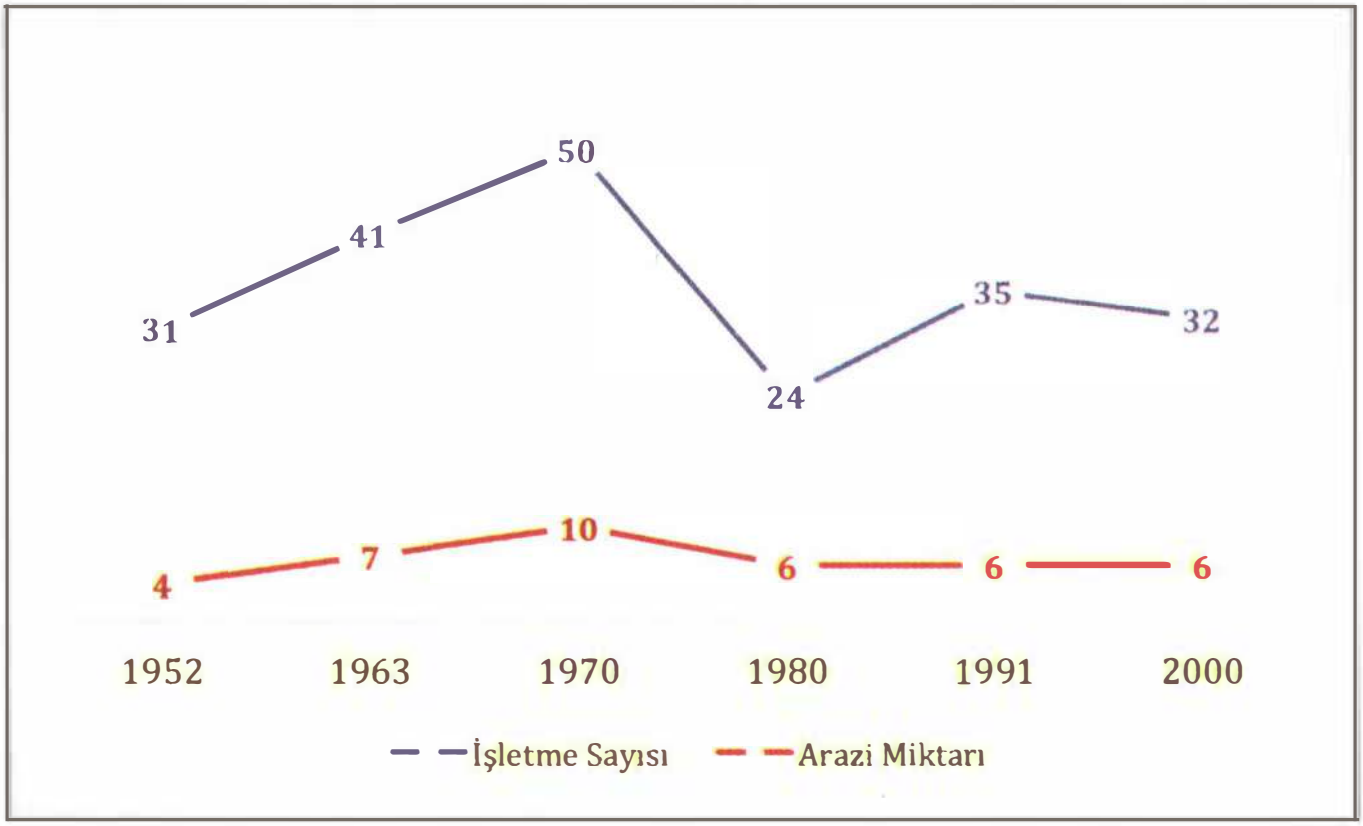

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 15. Yıllara Göre İşletme Sayısının Dağılımı

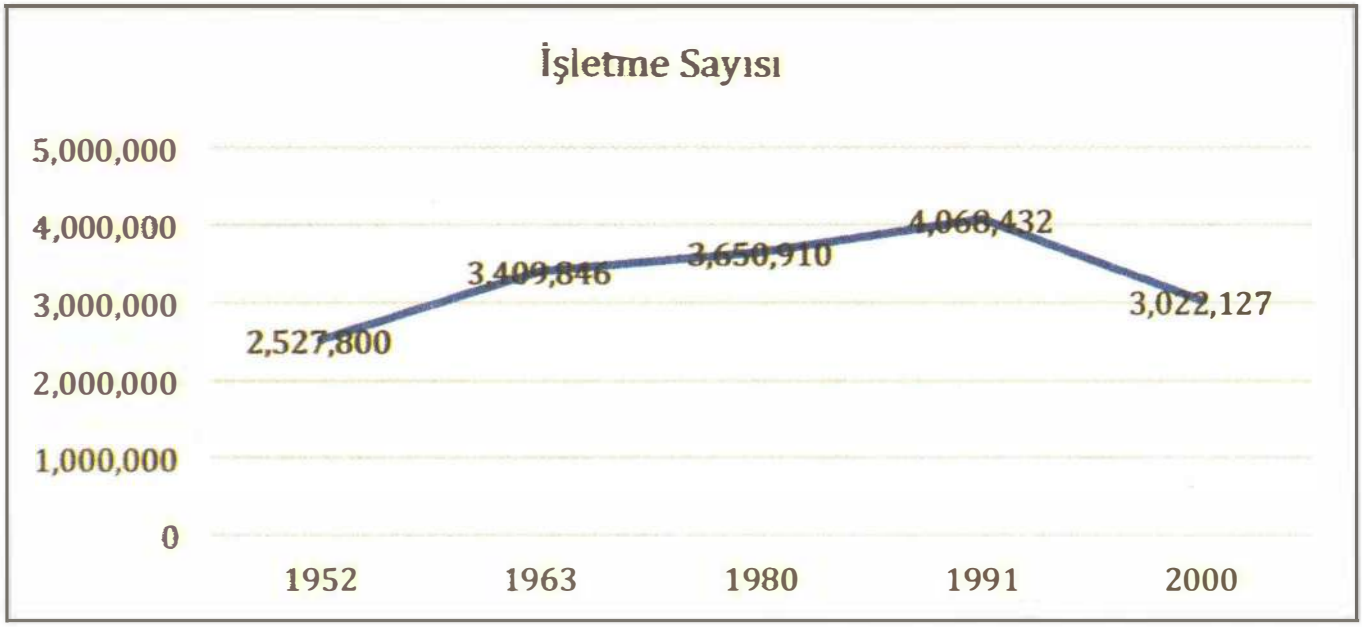

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 16. Yıllara Göre İşletilen Toplam Arazi Miktarının Dağılımı (Dekar)

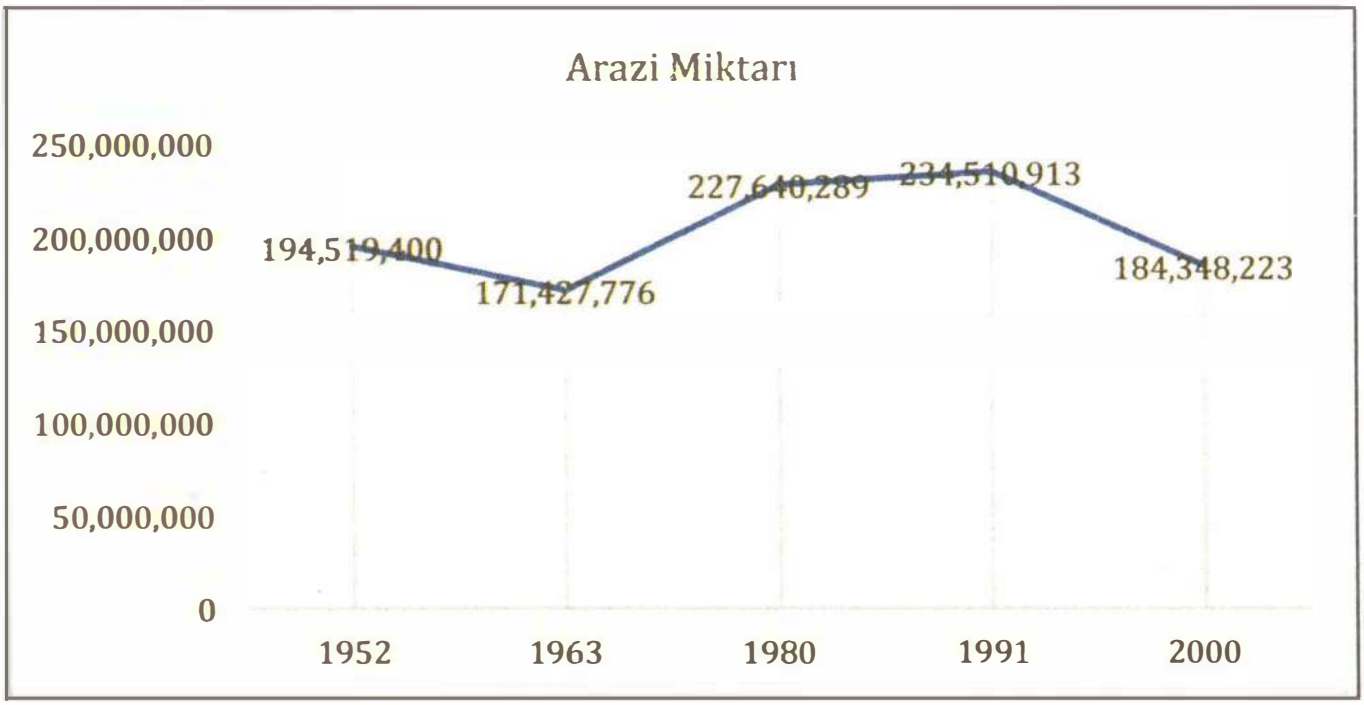

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 17. Türkiye'de 1952 Yılından 2000 Yılına Kadar Bir İşletmenin İşlettiği Ortalama Arazi Miktarı (Dekar)

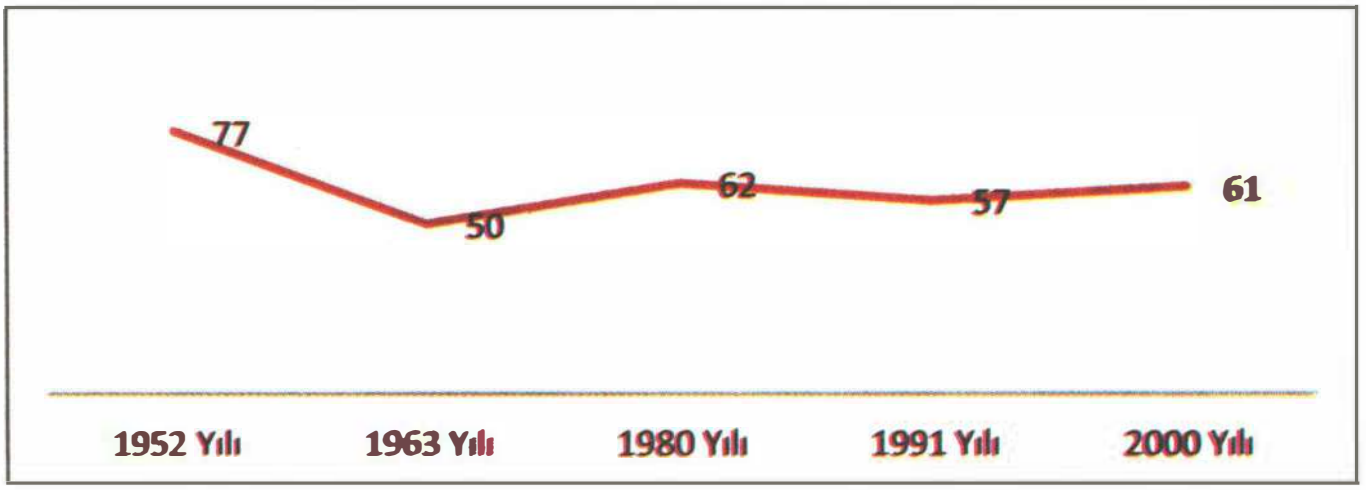

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 18. Türkiye'de 1952 Yılından 2001 Yılına Kadar İşletmelerin Toplumsal Sınıflara Göre Bir İşletmenin İşlettiği Ortalama Arazi Miktarları (Dekar)

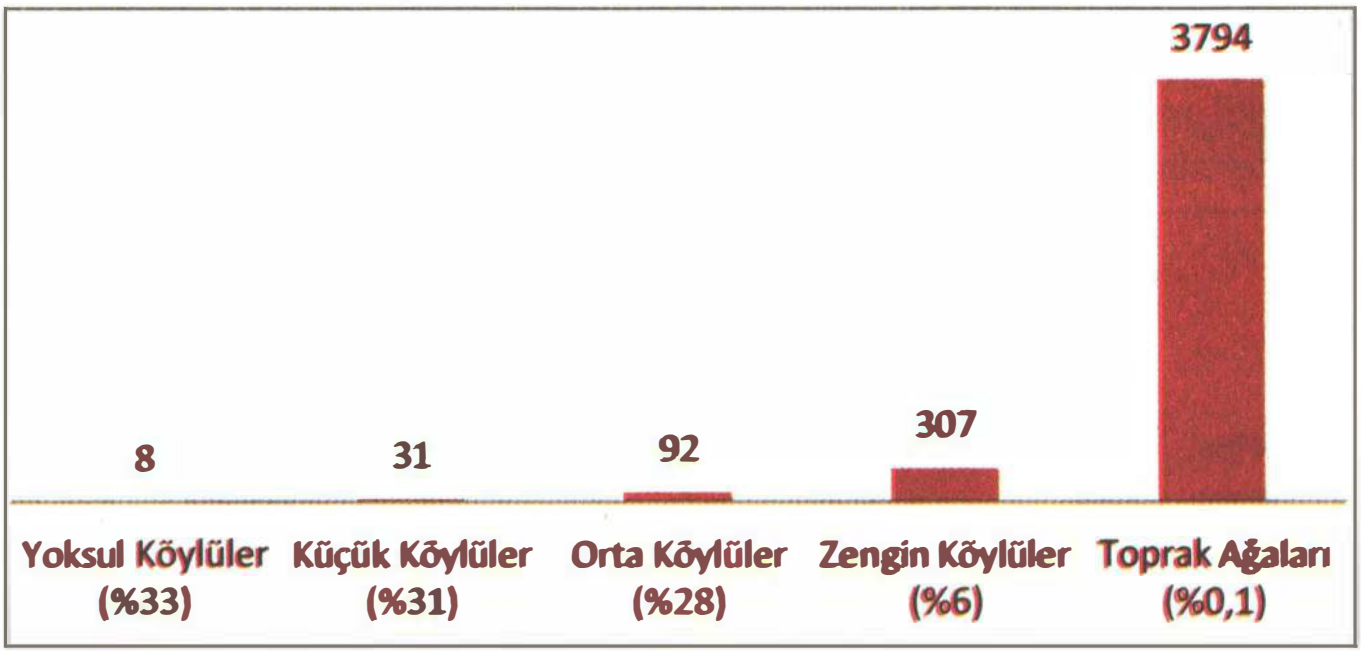

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 19. Türkiye'de Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarının Dağılımı

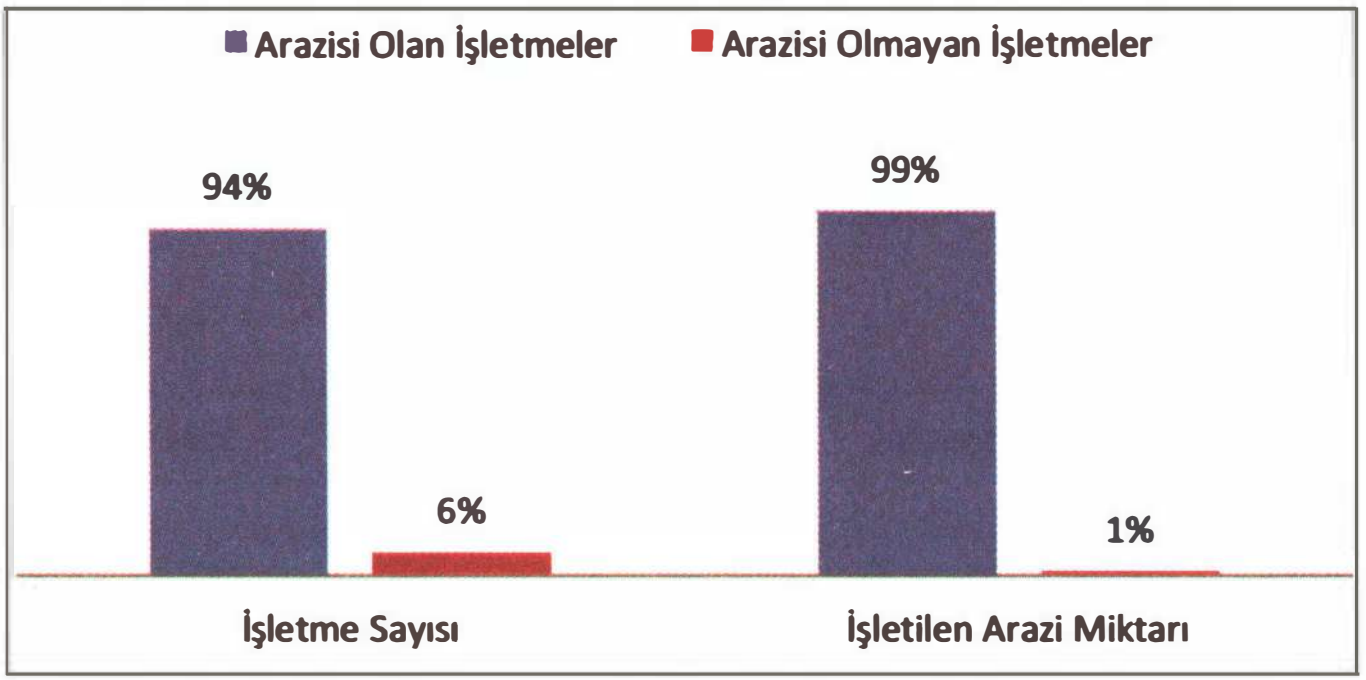

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 20. Türkiye'de Arazisi Olan Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettiği Arazi Miktarı

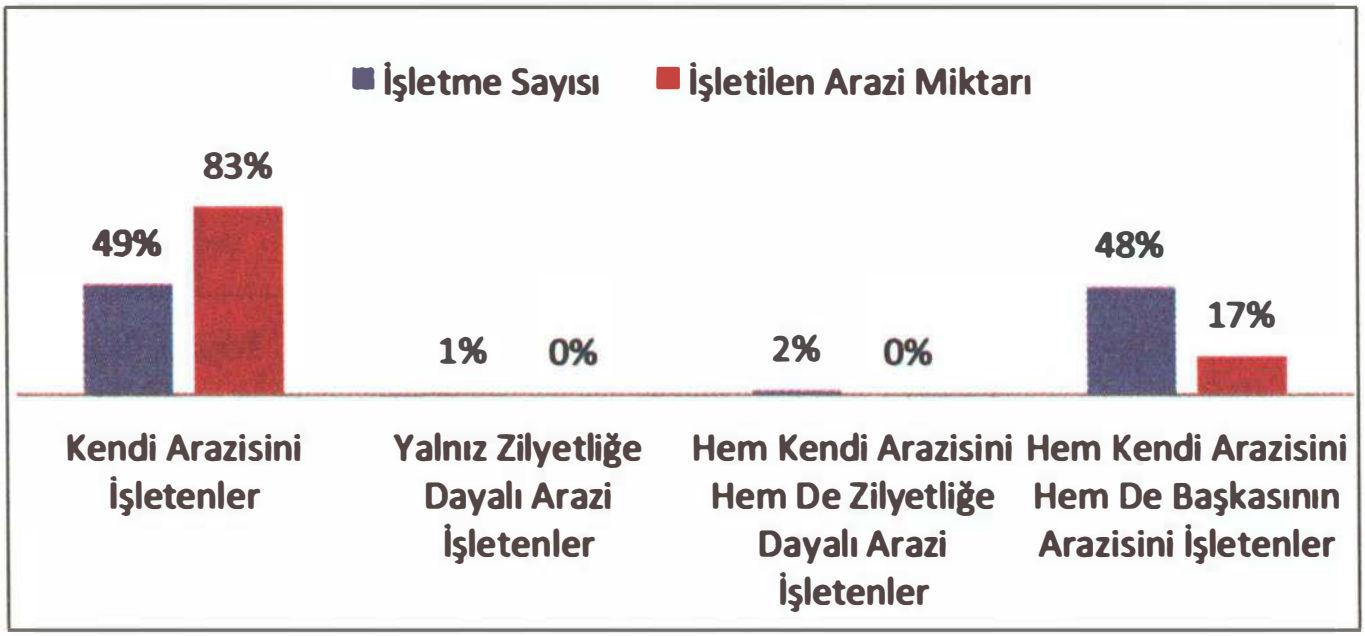

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 21. Türkiye'de Arazisi Olmayan Yoksul Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

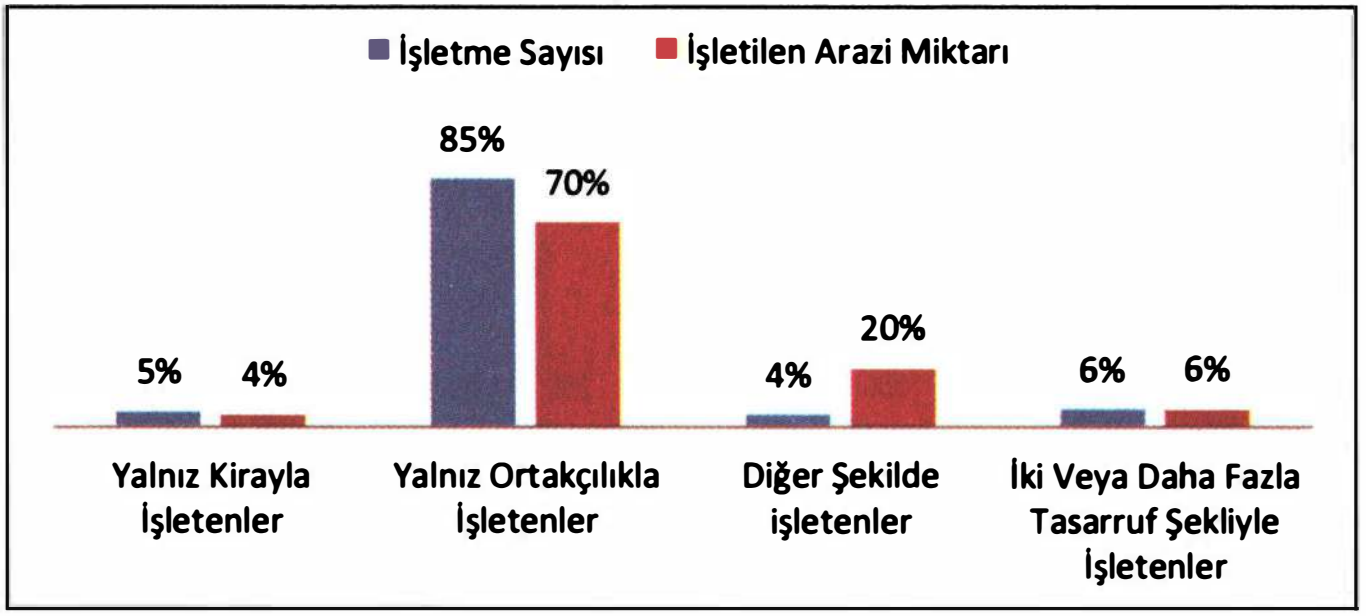

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 22. Türkiye'de Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı

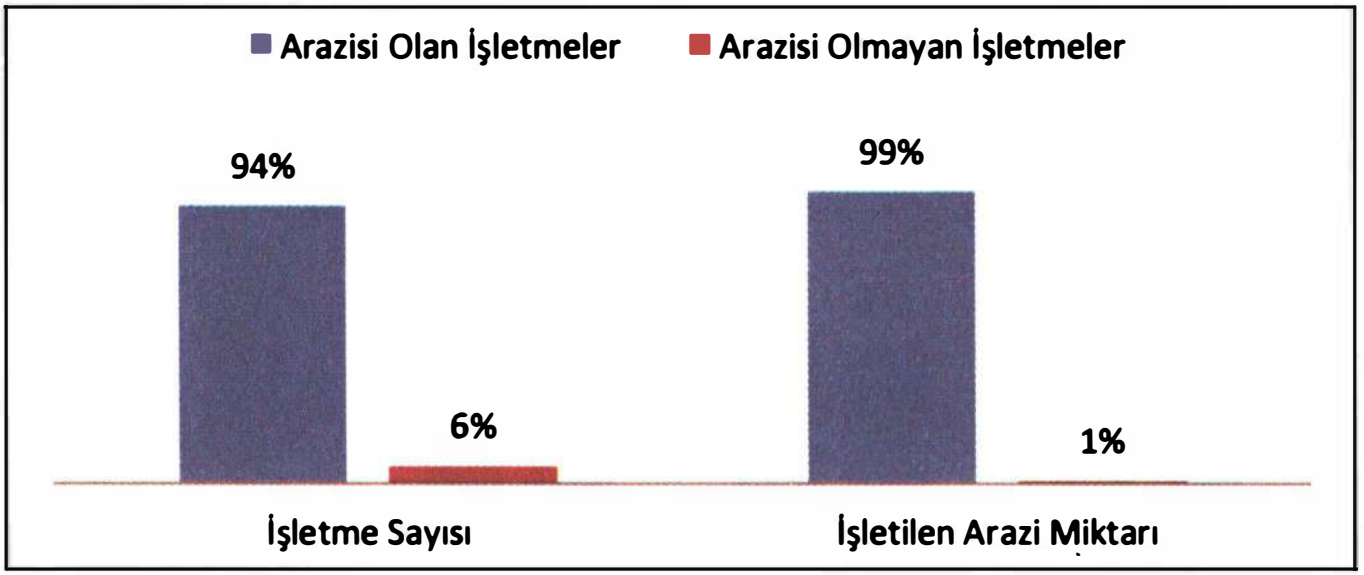

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 23. Türkiye'de Arazisi Olan Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

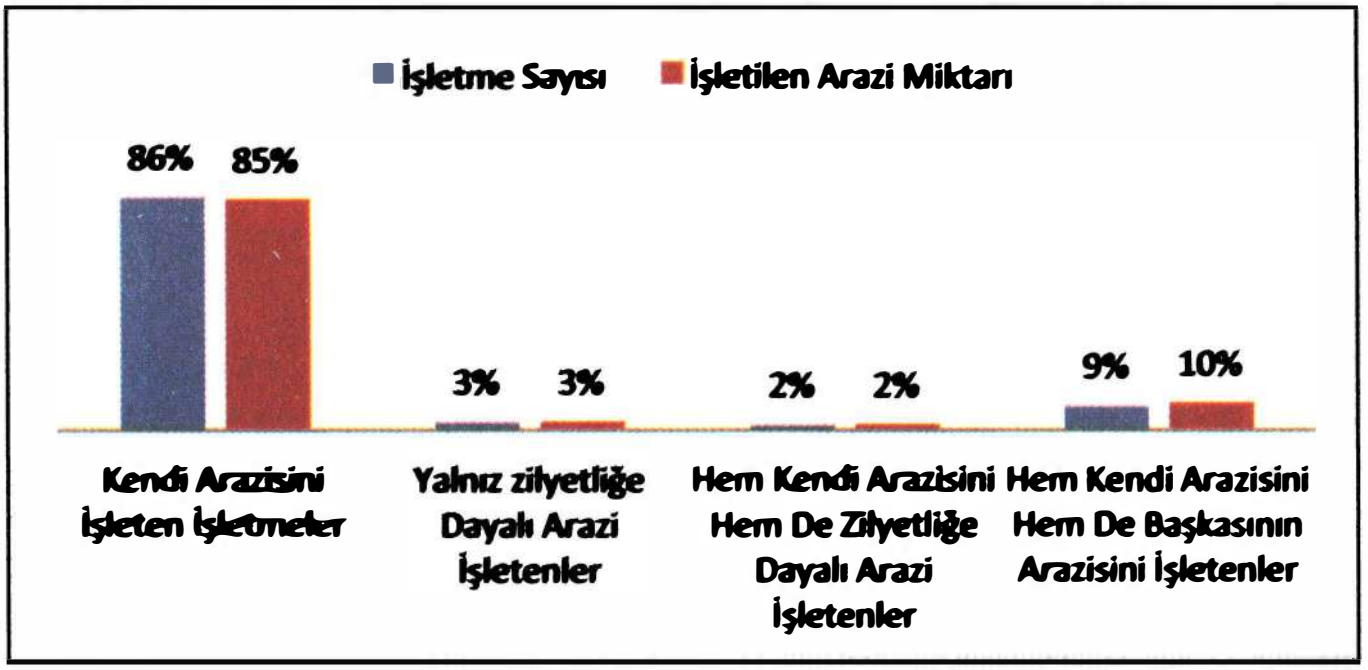

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 24. Türkiye'de Arazisi Olmayan Küçük Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

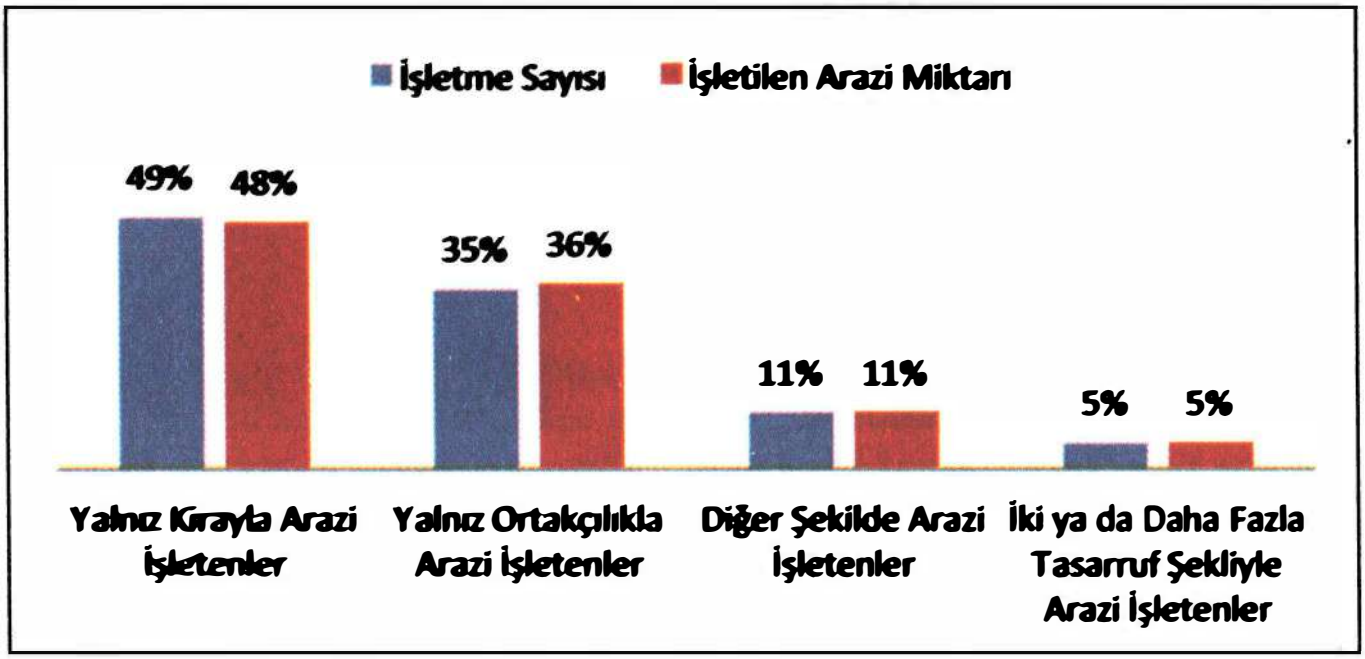

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 25. Türkiye'de Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettiği Arazi Miktarı

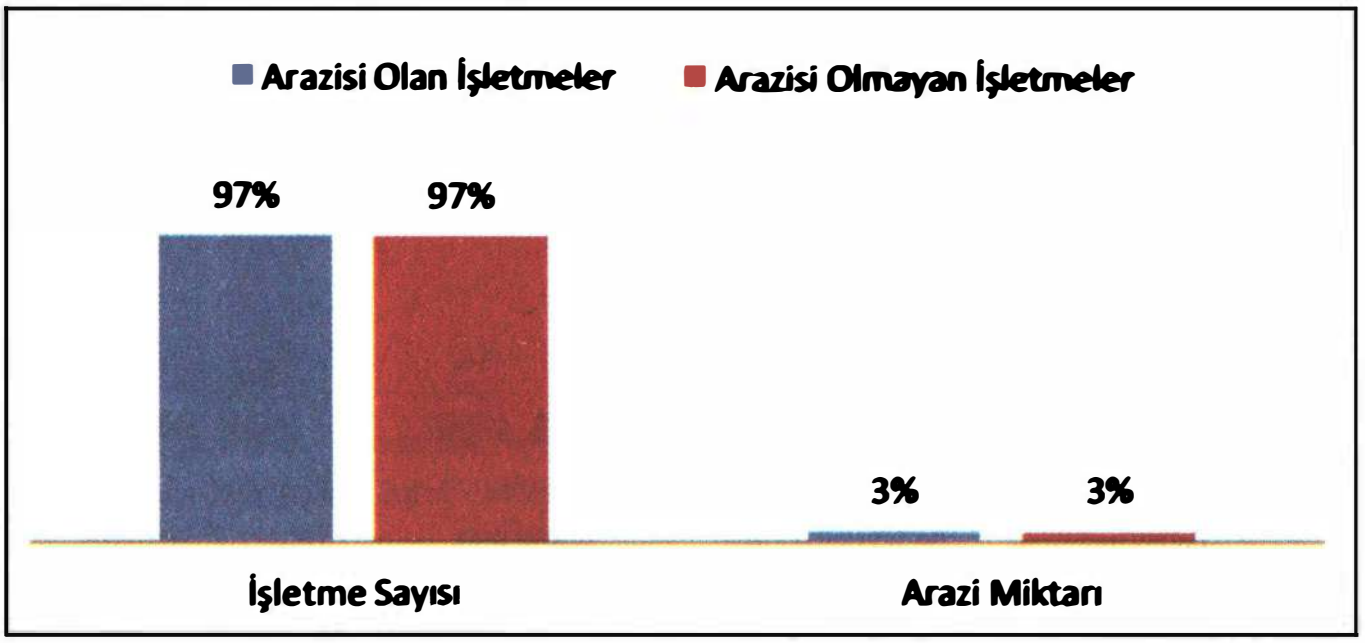

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir

Ek Şekil 26. Türkiye'de Arazisi Olan Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettiği Arazi Miktarı

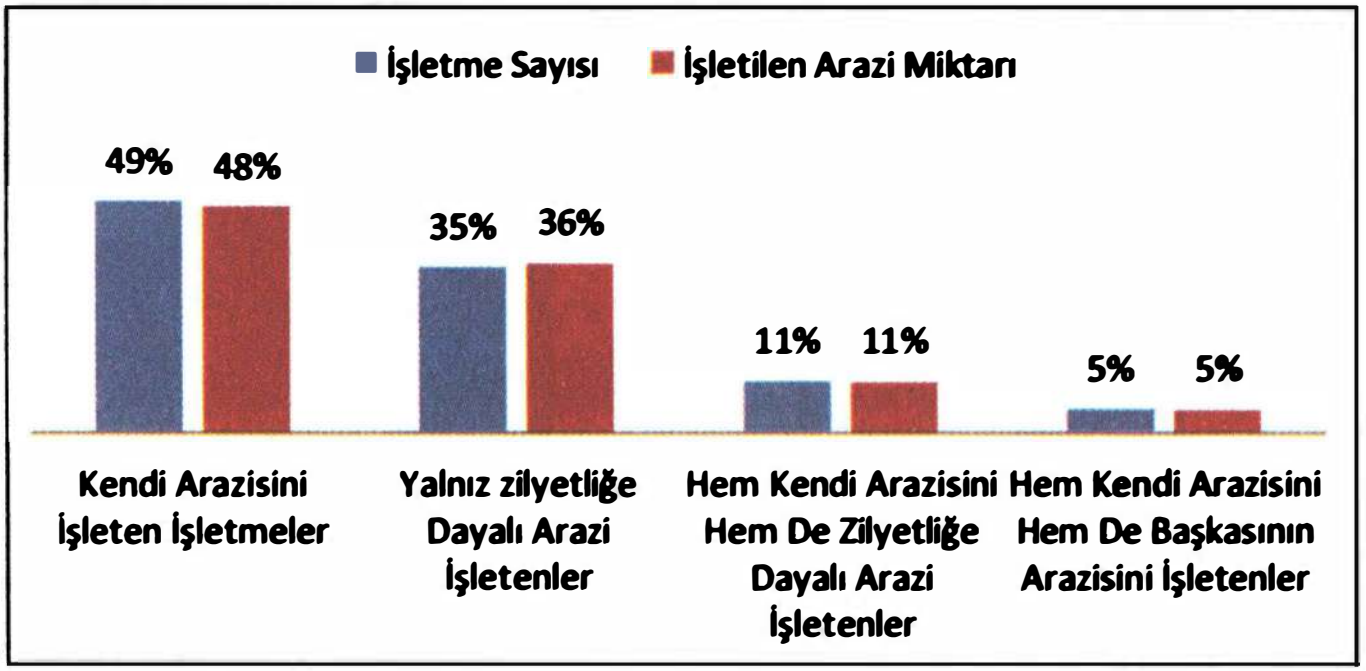

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 27. Türkiye'de Arazisi Olmayan Orta Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı

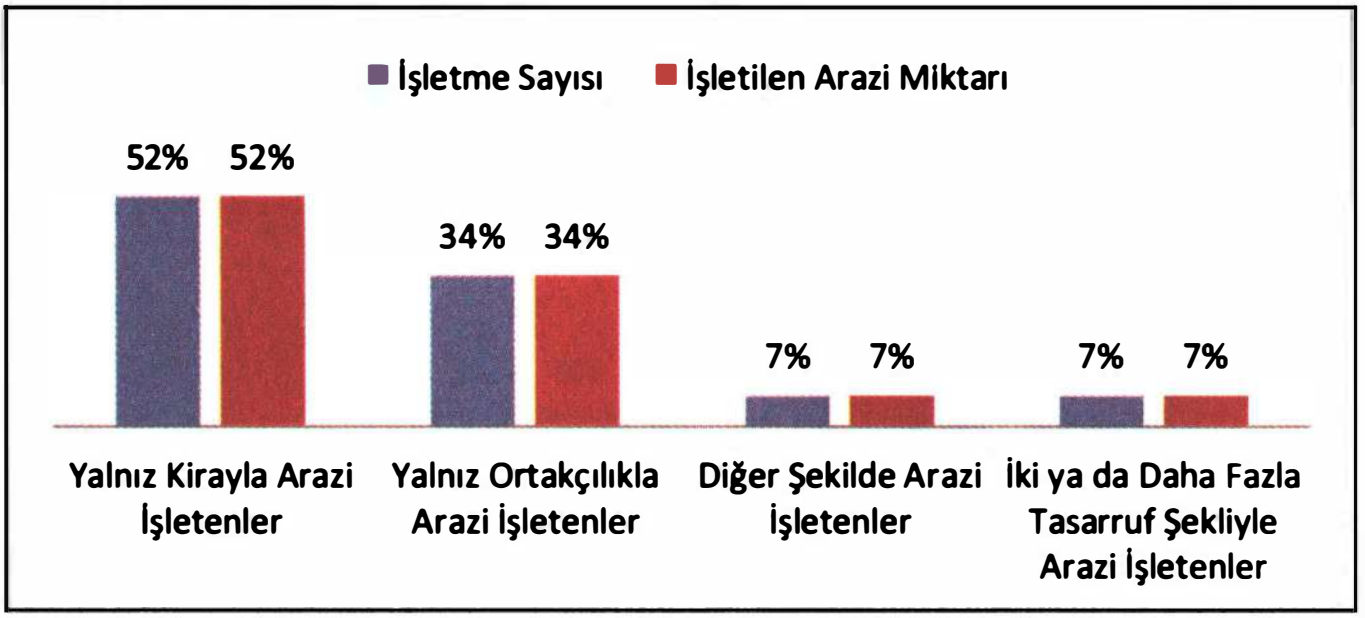

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 28. Türkiye'de Büyük Köylü İşletmelerinin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettikleri Arazi Miktarı

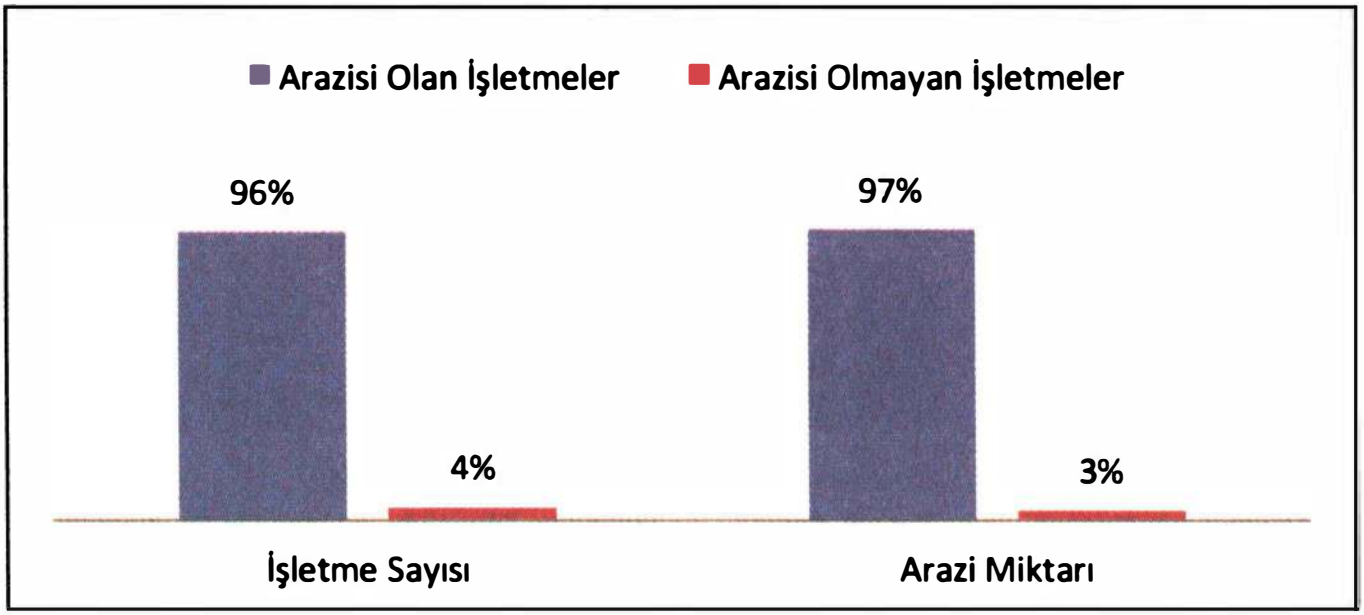

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 29. Türkiye'de Arazisi Olan Zengin Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı

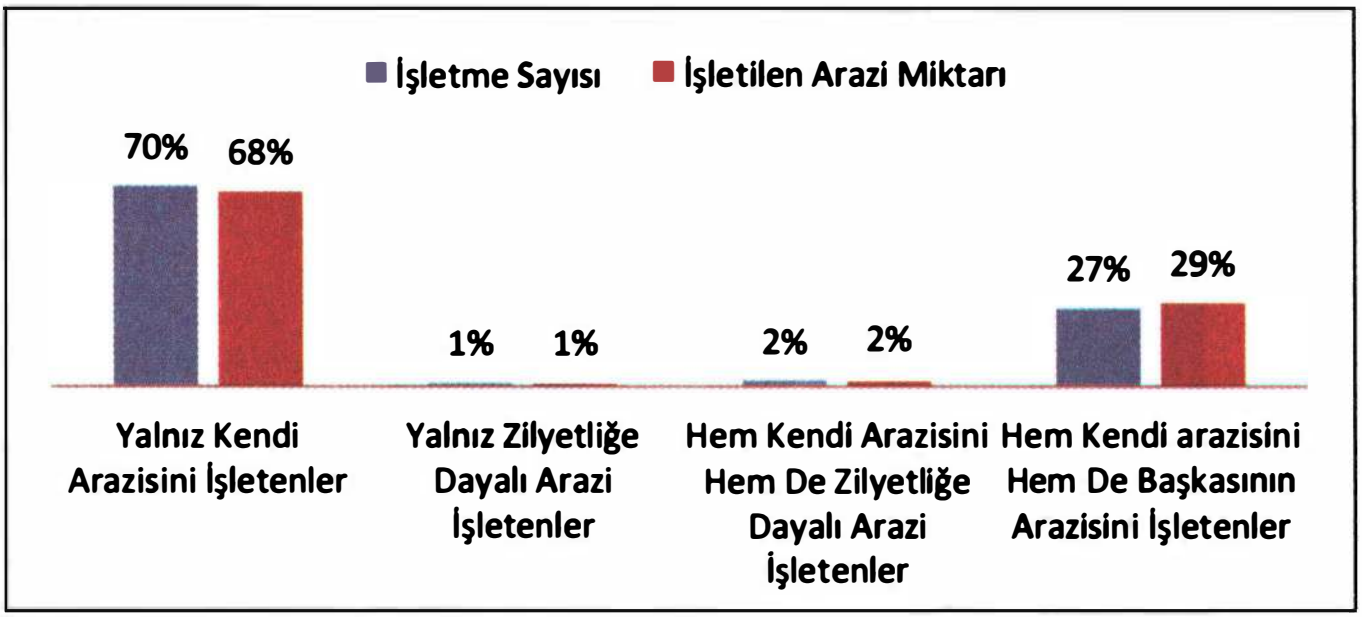

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 30. Türkiye'de Arazisi Olmayan Zengin Köylü İşletmelerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı

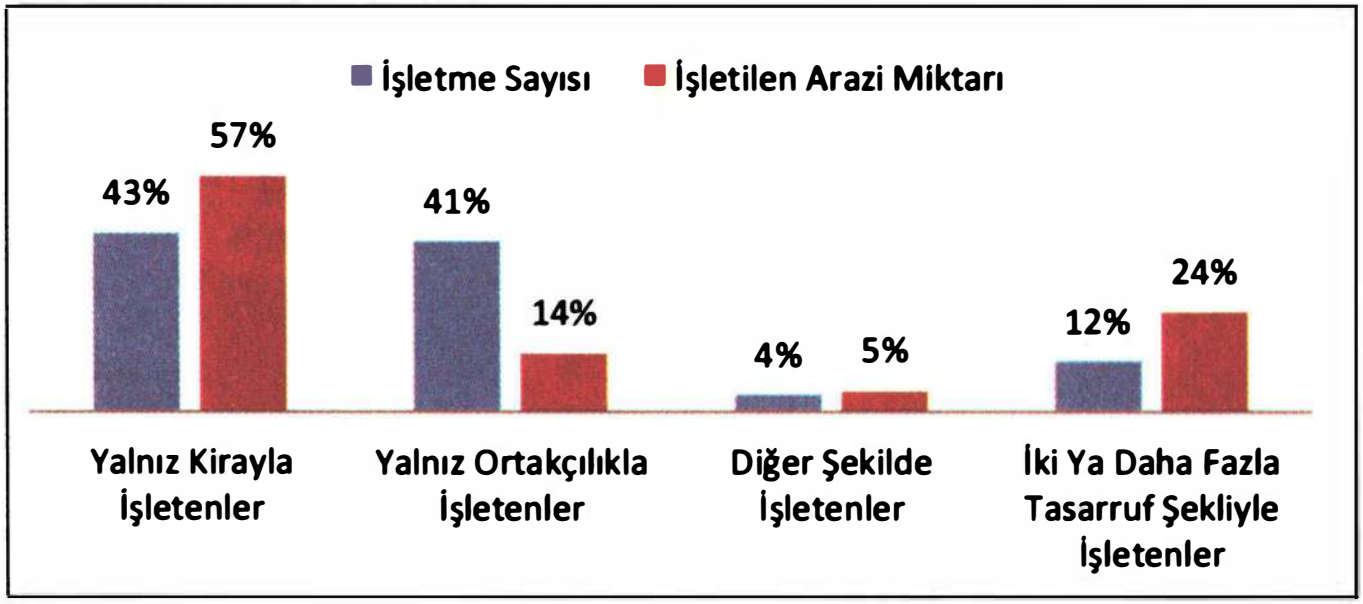

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006 verilerine göre düzenlenmiştir.

Ek Şekil 31. Türkiye'de Büyük Toprak Sahibi İşletmelerin Arazi Mülkiyet Biçimine Göre İşletme Sayısı ve İşlettikleri Arazi Miktarı

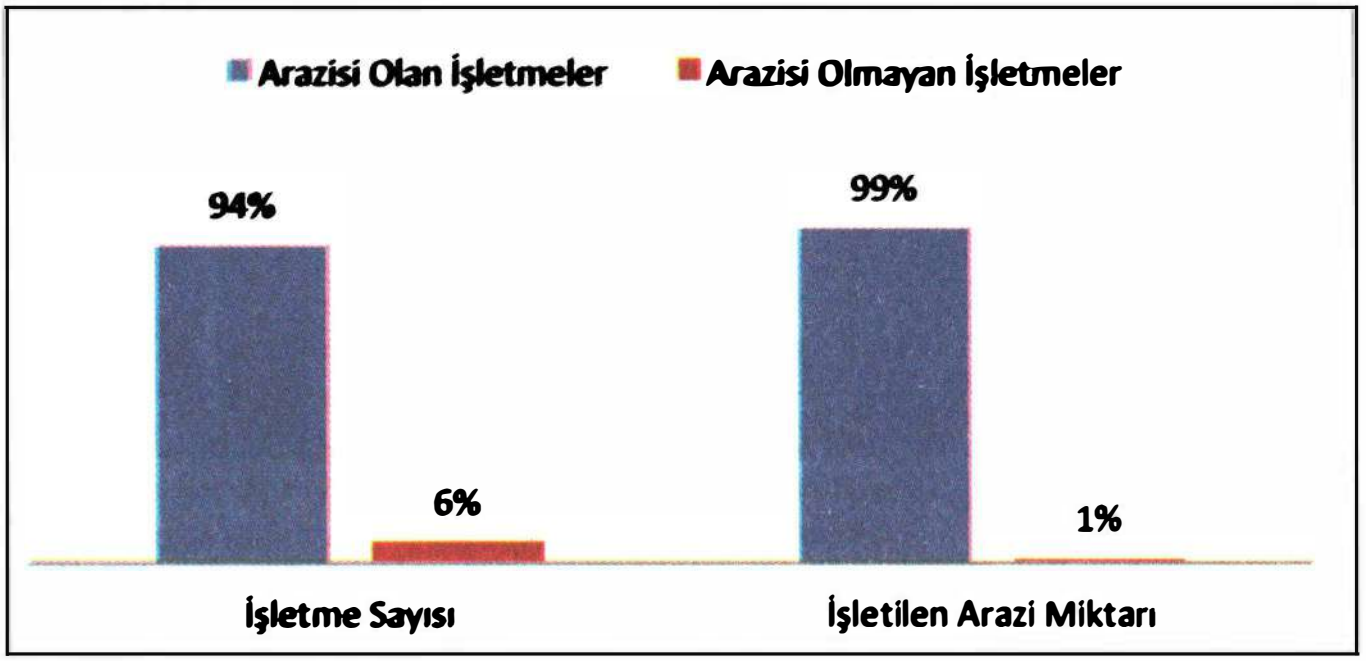

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 32. Türkiye'de Arazisi Olan Büyük Toprak Sahiplerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı

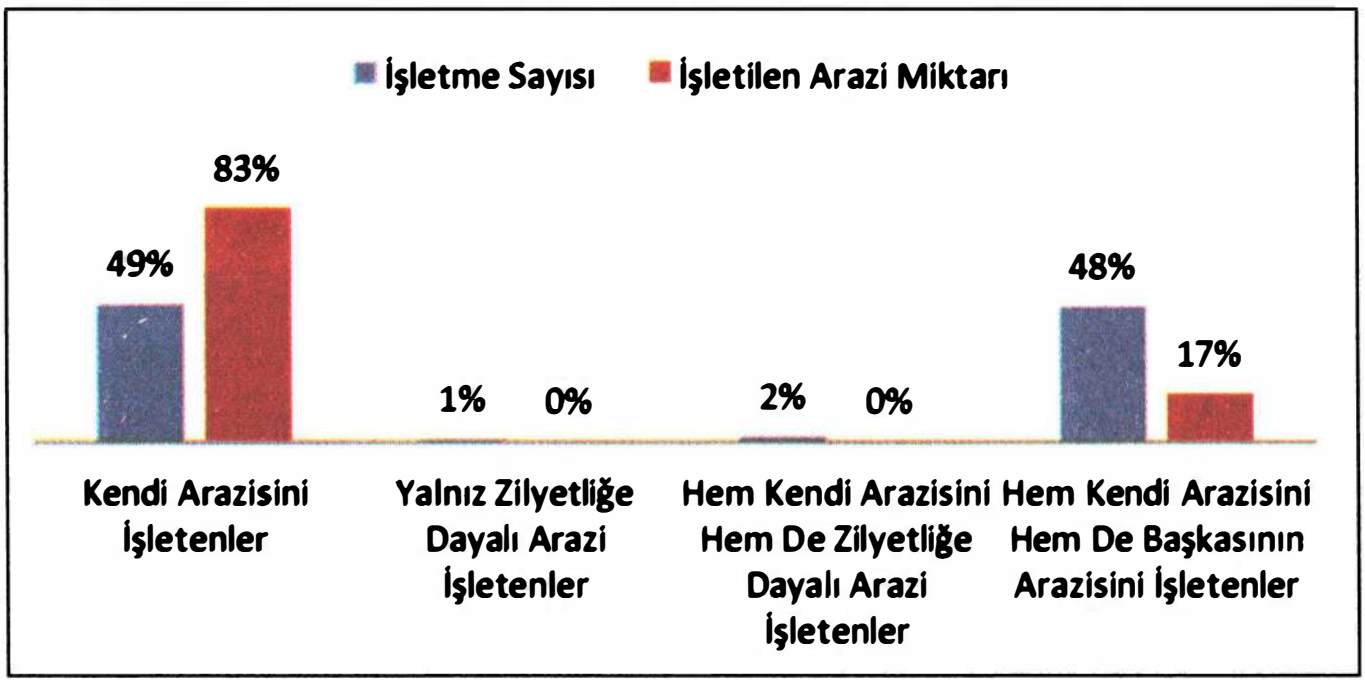

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler

Ek Şekil 33. Türkiye'de Arazisi Olmayan Büyük Toprak Sahiplerinin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Sayıları ve İşlettikleri Arazi Miktarı

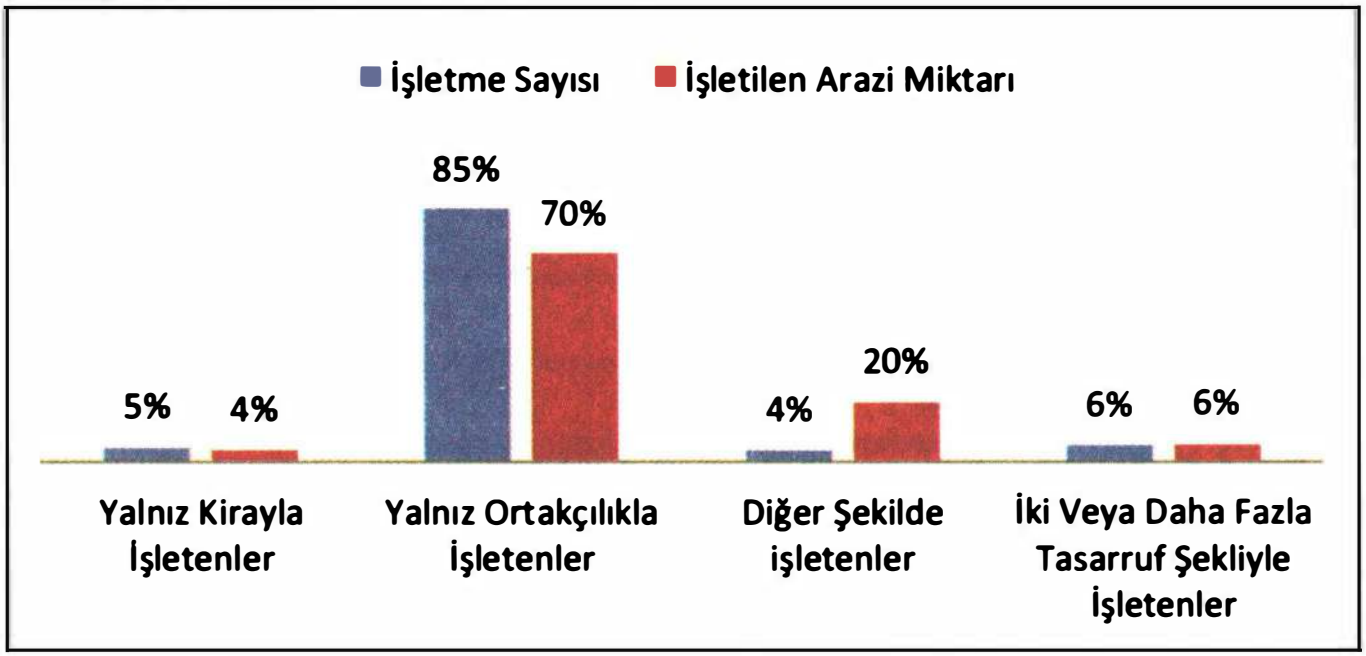

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler

Ek Şekil 34. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçindeki Dağılım Oranı I

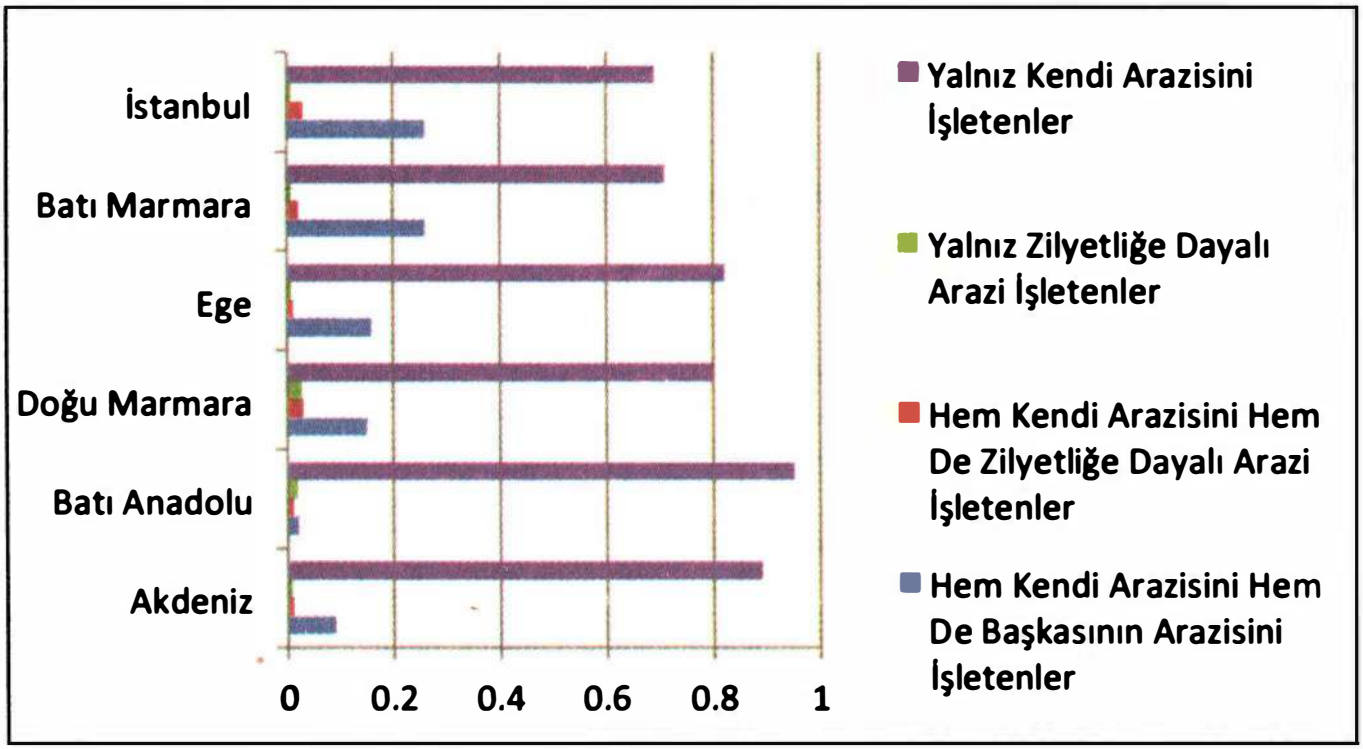

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler

Ek Şekil 35. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II

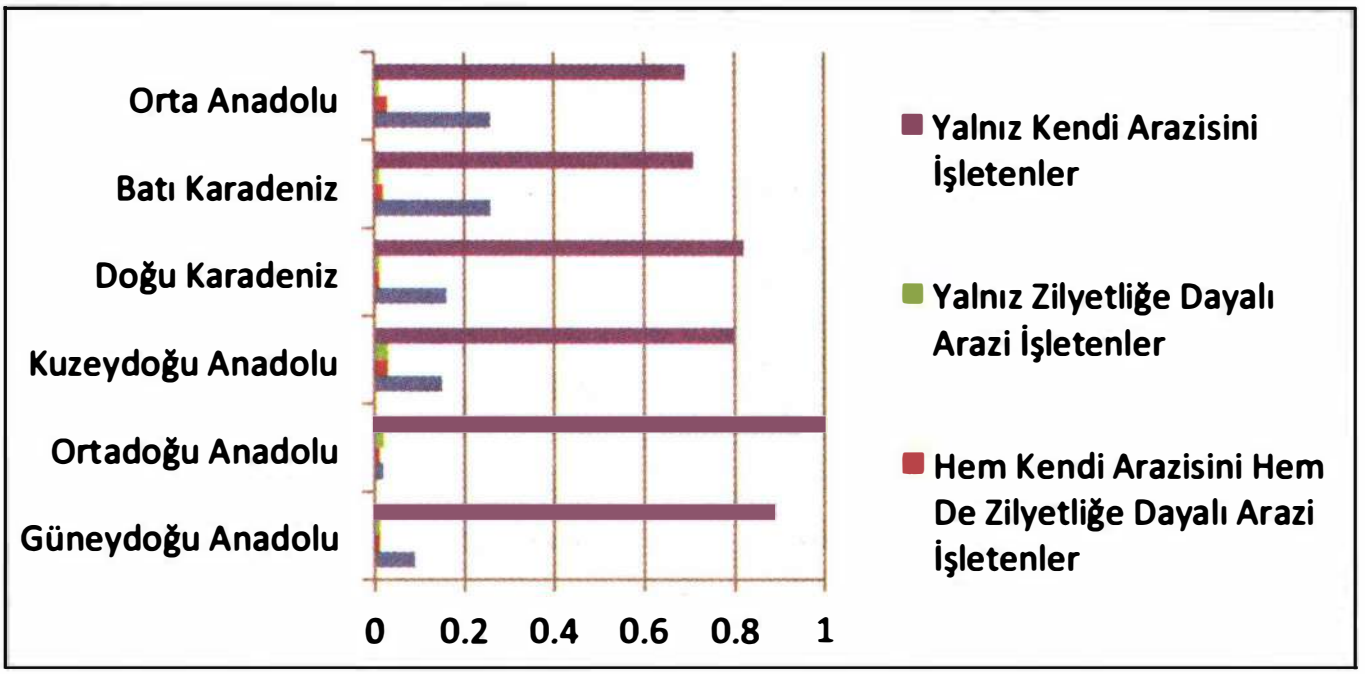

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 36. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı I

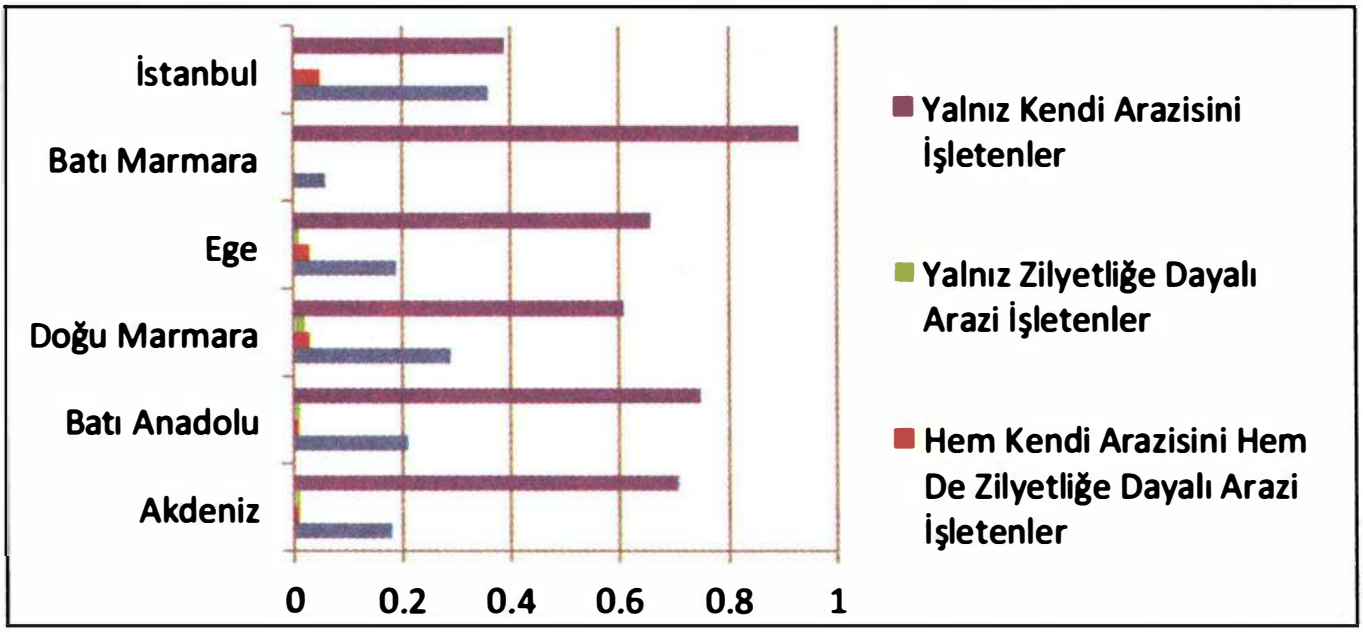

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 37. Türkiye'de Arazisi Olan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II

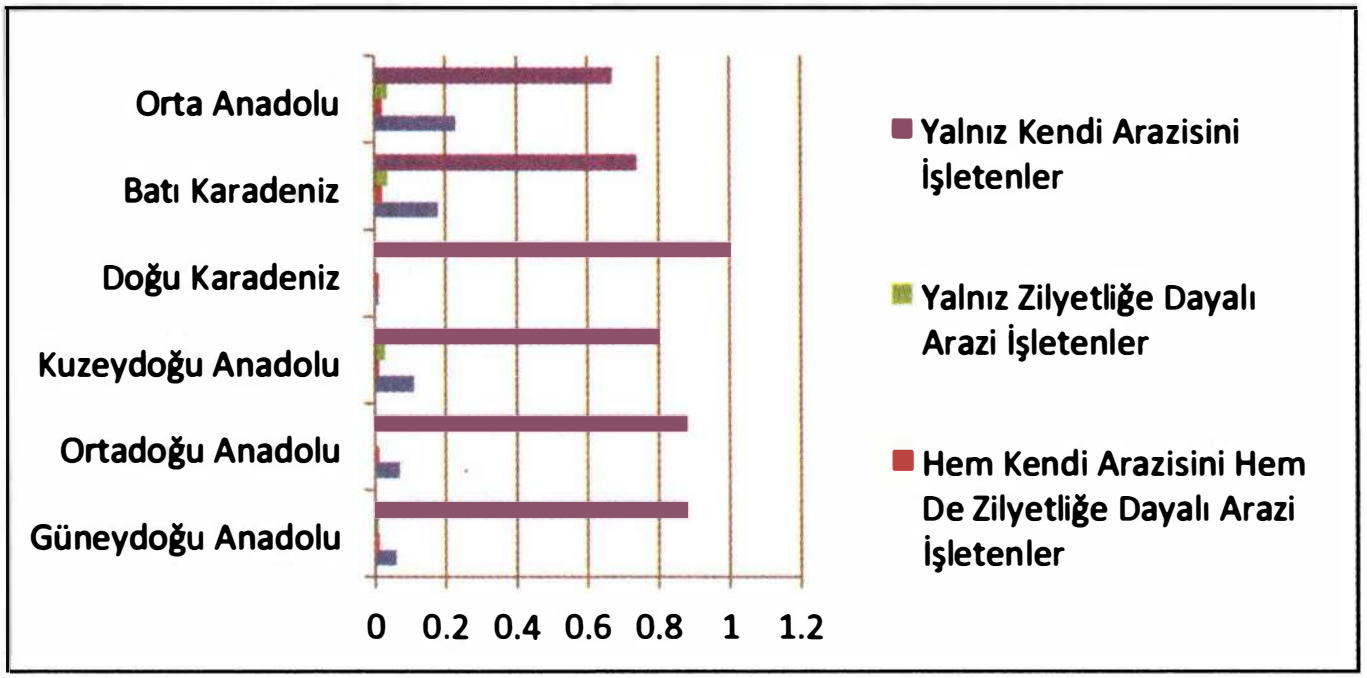

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 38. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı 1

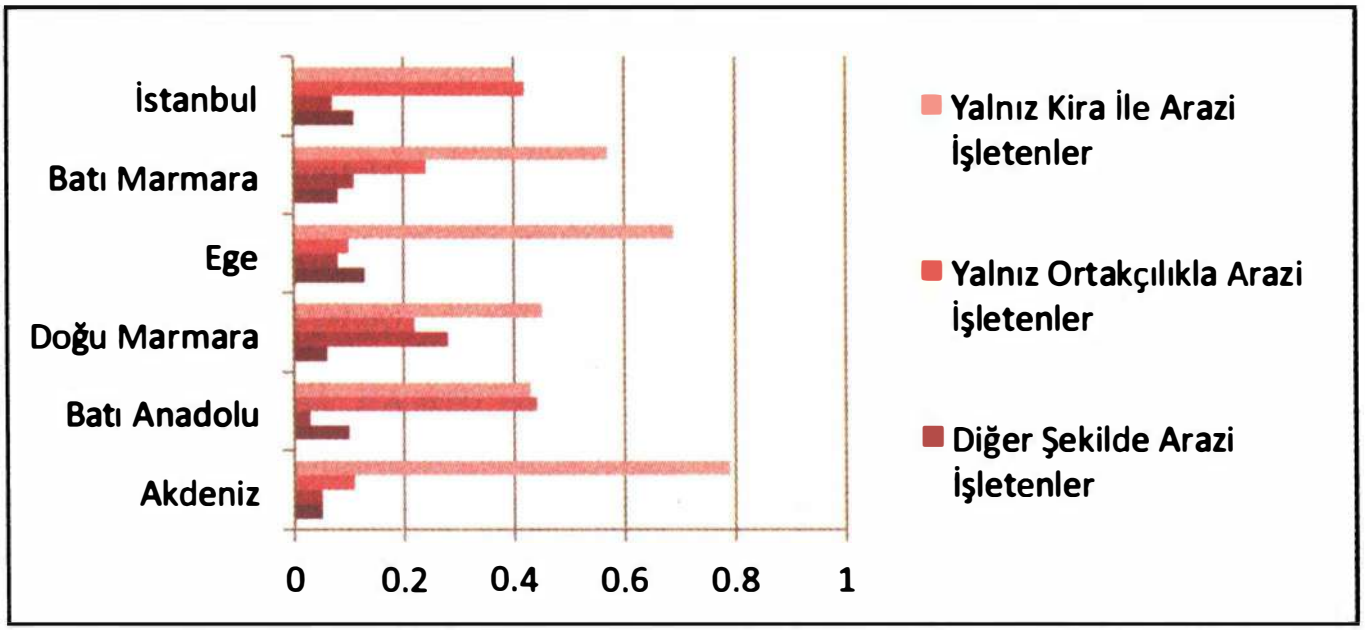

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 39. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II

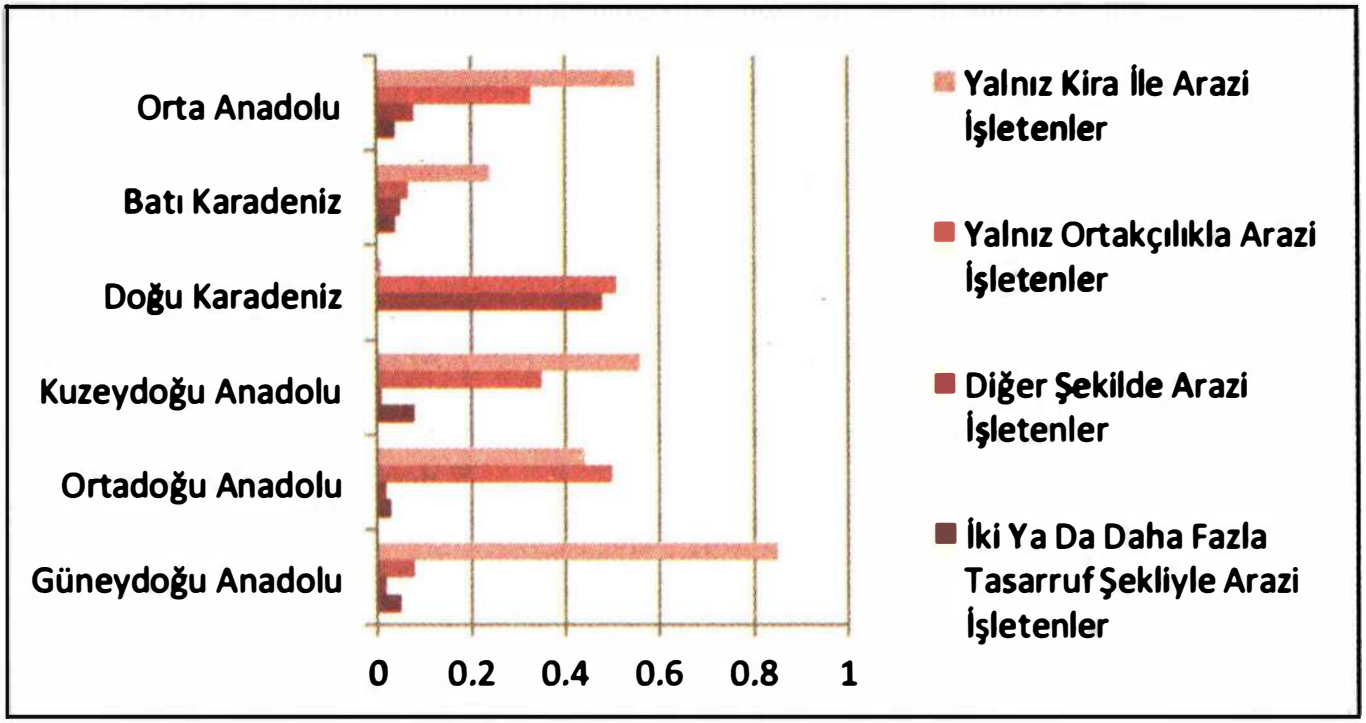

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 40. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılımı Oranı I

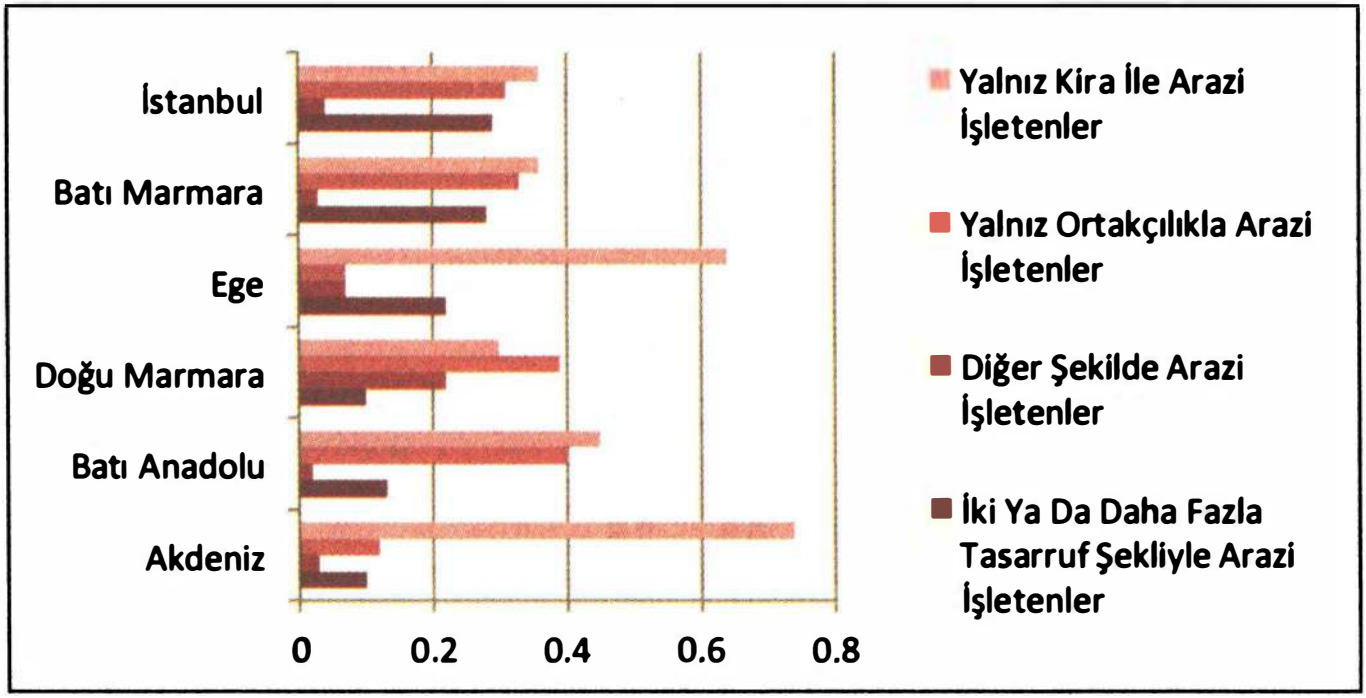

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 41. Türkiye'de Arazisi Olmayan İşletmelerin İşlettiği Arazi Miktarının Arazi Tasarruf Biçimine Göre Bölge İçinde Dağılım Oranı II

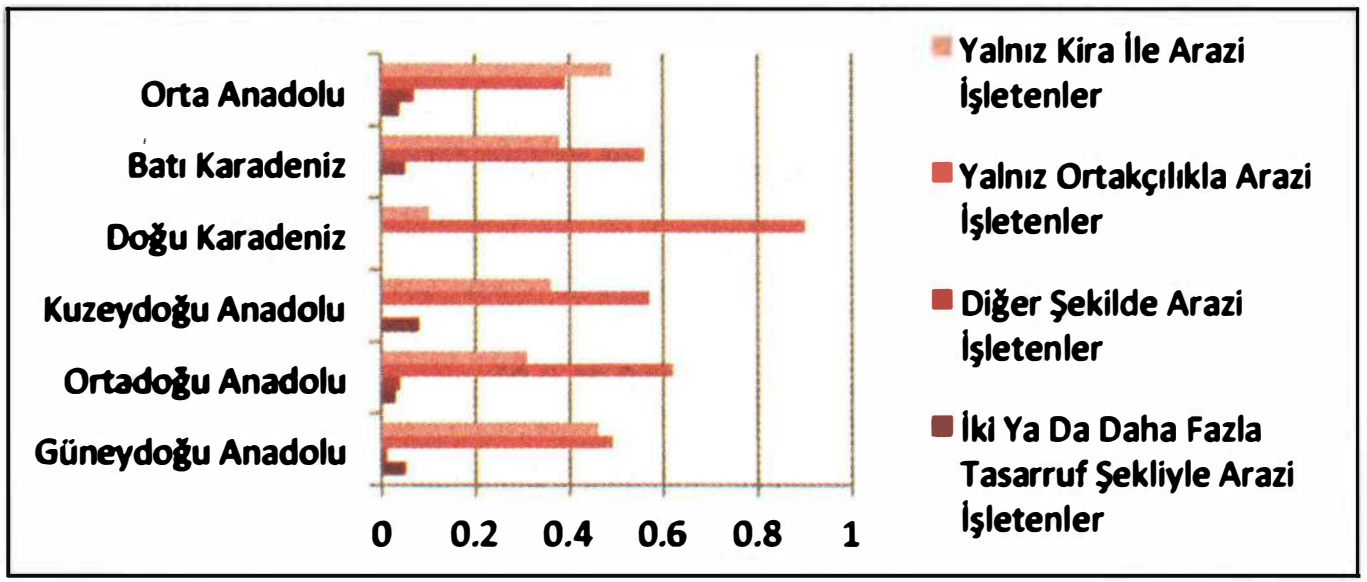

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 42. Kendi Arazisini İşleten İşletmelerin Ait Olduğu Toplumsal Sınıflara ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre Türkiye Genelinde Dağılımı

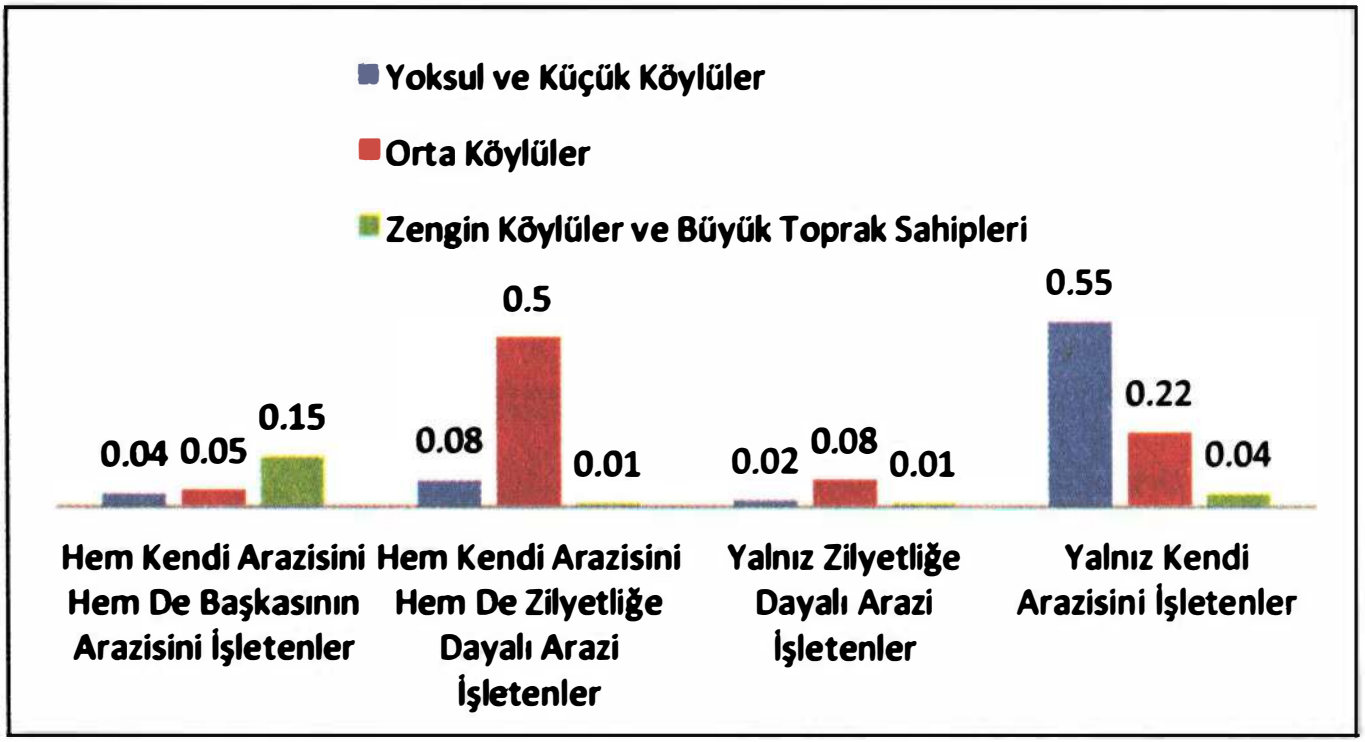

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 43. Kendi Arazisini İşleten İşletmelerin Ait Oldukları Toplumsal Sınıflara Göre ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre İşlettiği Arazi Miktarının Türkiye Genelinde Dağılımı

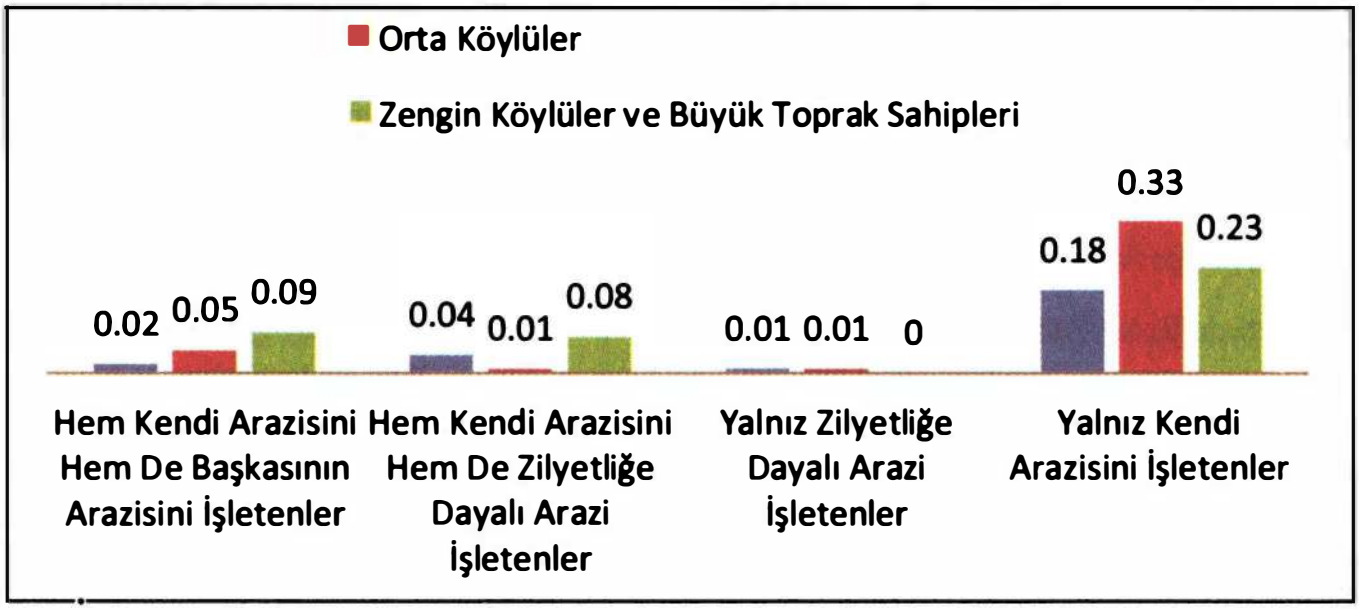

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Şekil 44. Kendi Arazisini İşletmeyen İşletmelerin Ait Oldukları Toplumsal Sınıflara Göre Türkiye Genelinde Dağılımı

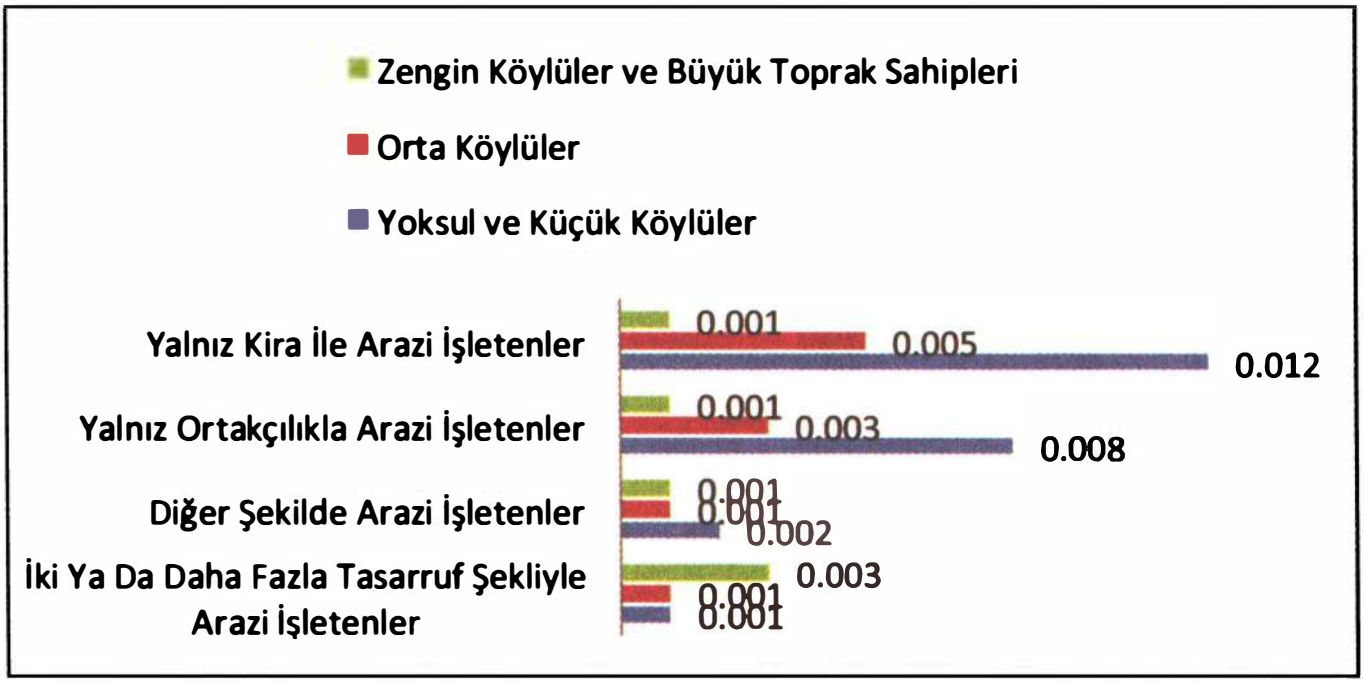

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 45. Kendi Arazisini İşletmeyen İşletmelerin Ait Oldukları Toplumsal Sınıflara ve Arazi Tasarruf Biçimine Göre İşlettiği Arazi Miktarının Türkiye Genelinde Dağılımı

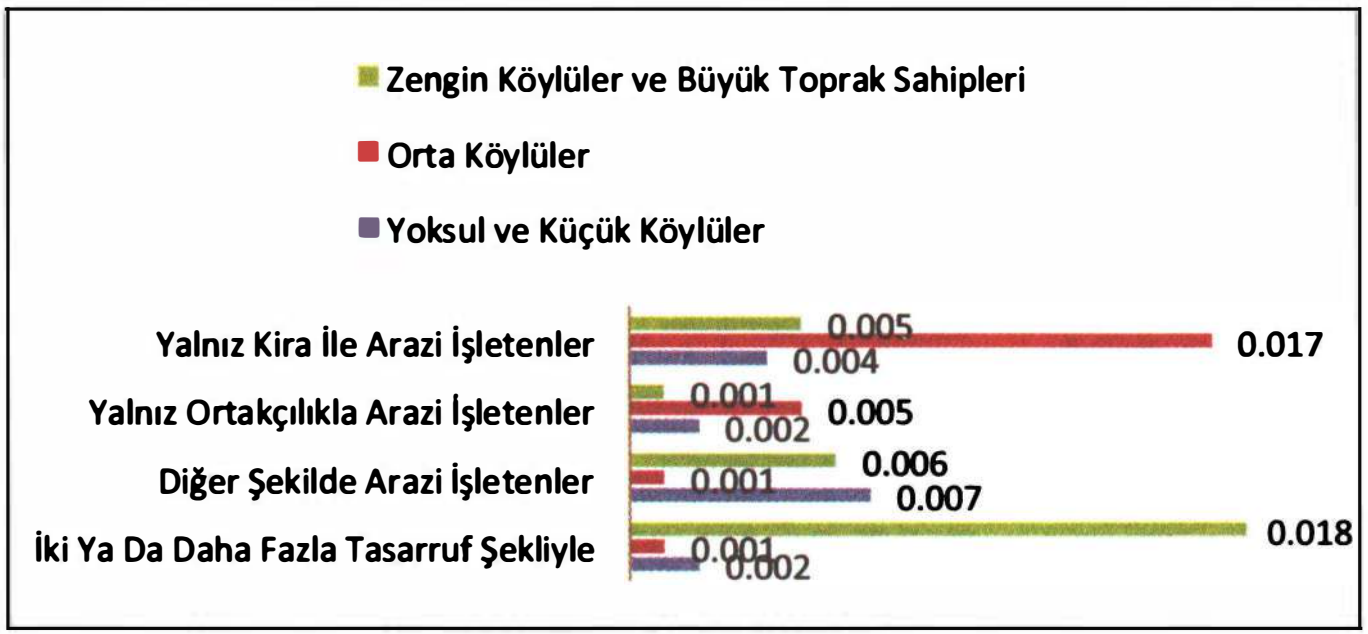

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 46. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısı ve Arazi Parça Büyüklüğü Dağılımı

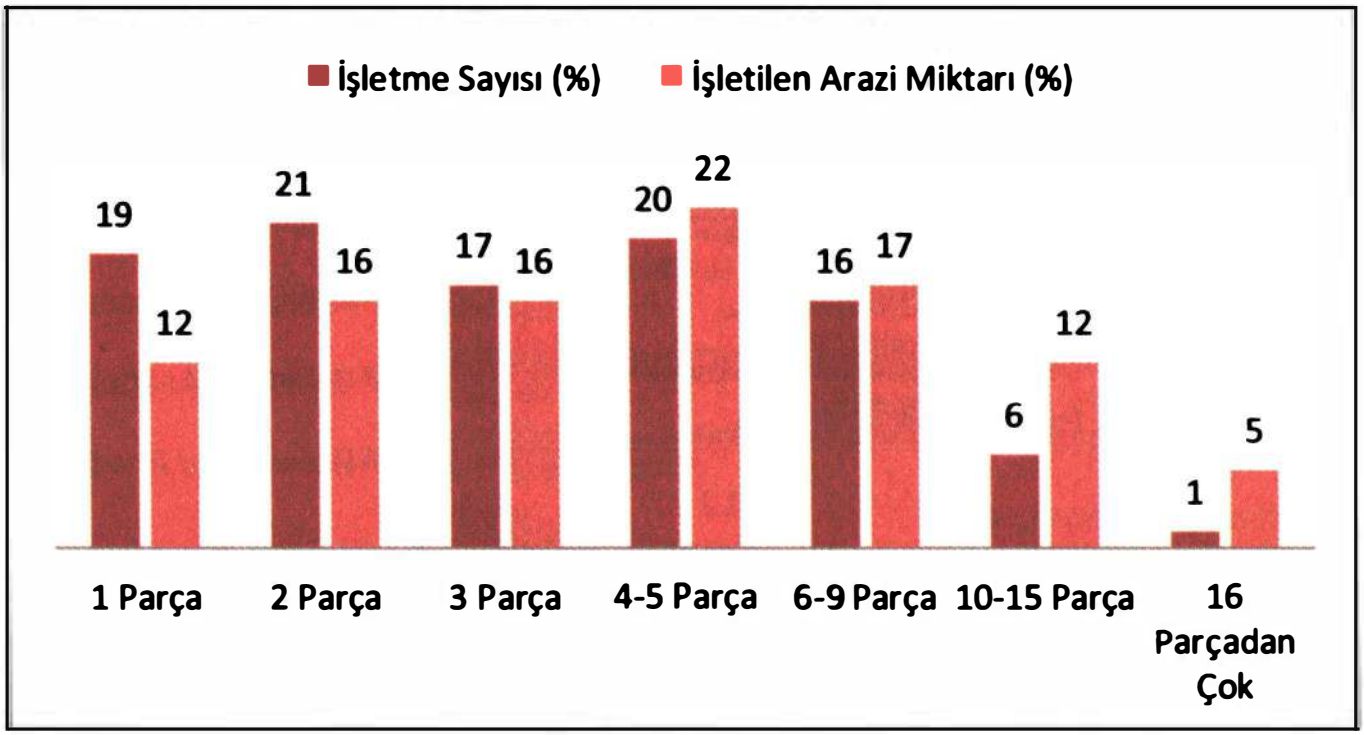

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 47. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısının Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı I

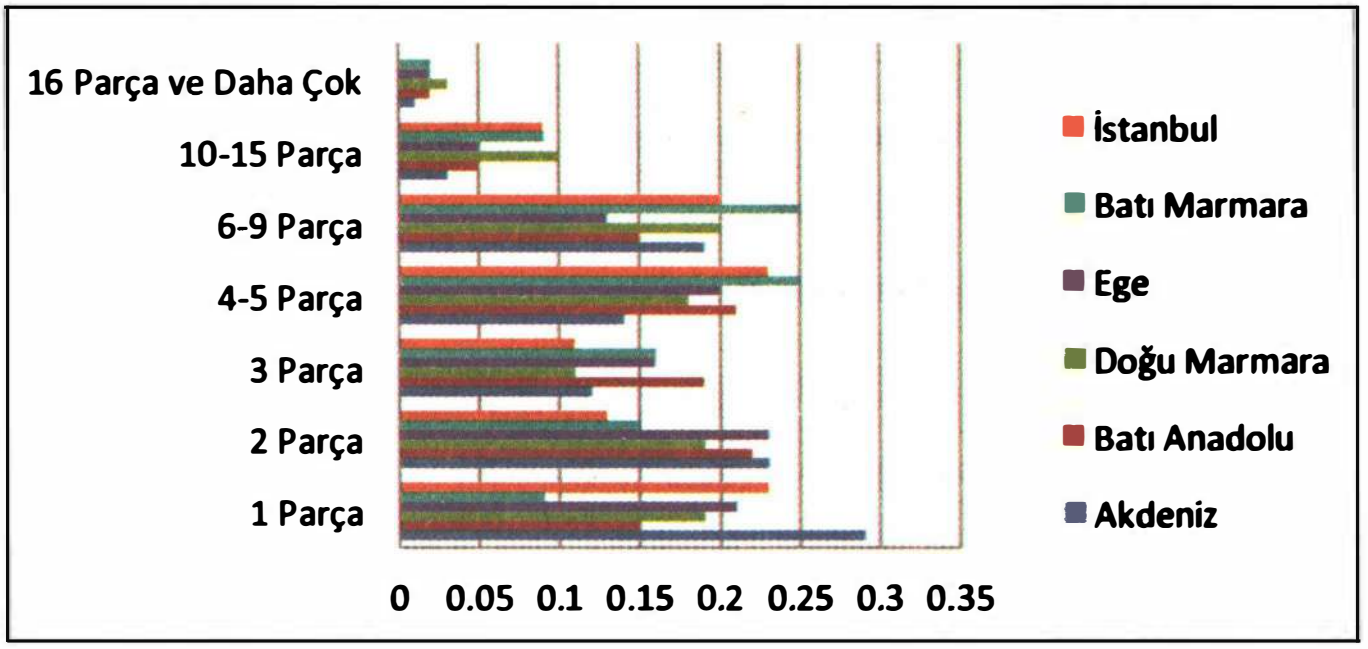

TÜİK 2001 Çizelgelerinden yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 48. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşletme Sayısının Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı II

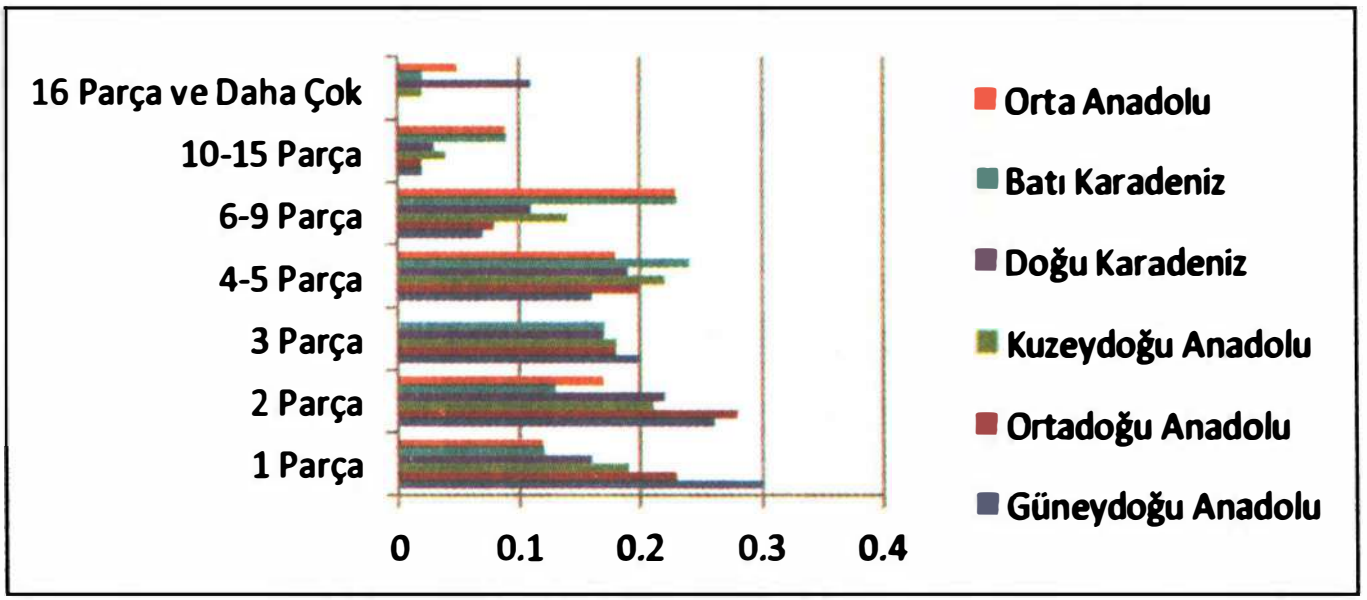

TÜİK 2001 Çizelgelerinden yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 49. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşlettikleri Arazi Büyüklüğünün Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı I

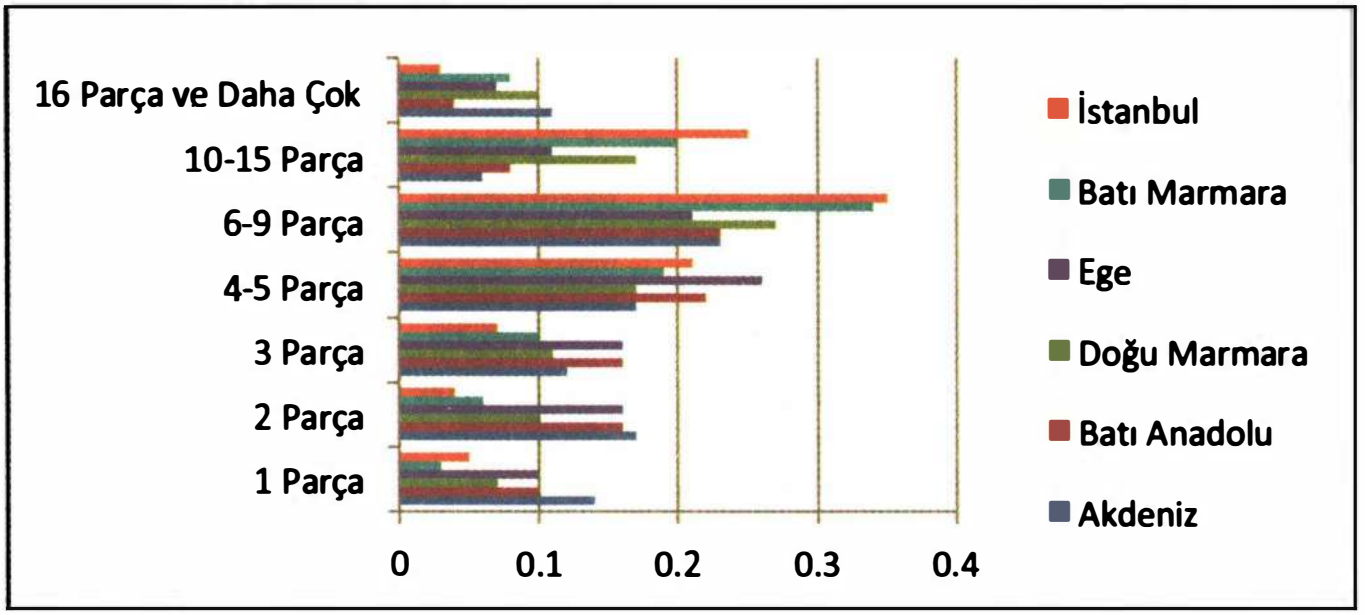

TÜİK 2001 Çizelgelerinden yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 50. Türkiye'de Tarımsal Kesimdeki İşletmelerin Arazi Parça Sayısına Göre İşlettikleri Arazi Büyüklüğünün Bölgelerin Kendi İçinde Oransal Dağılımı II

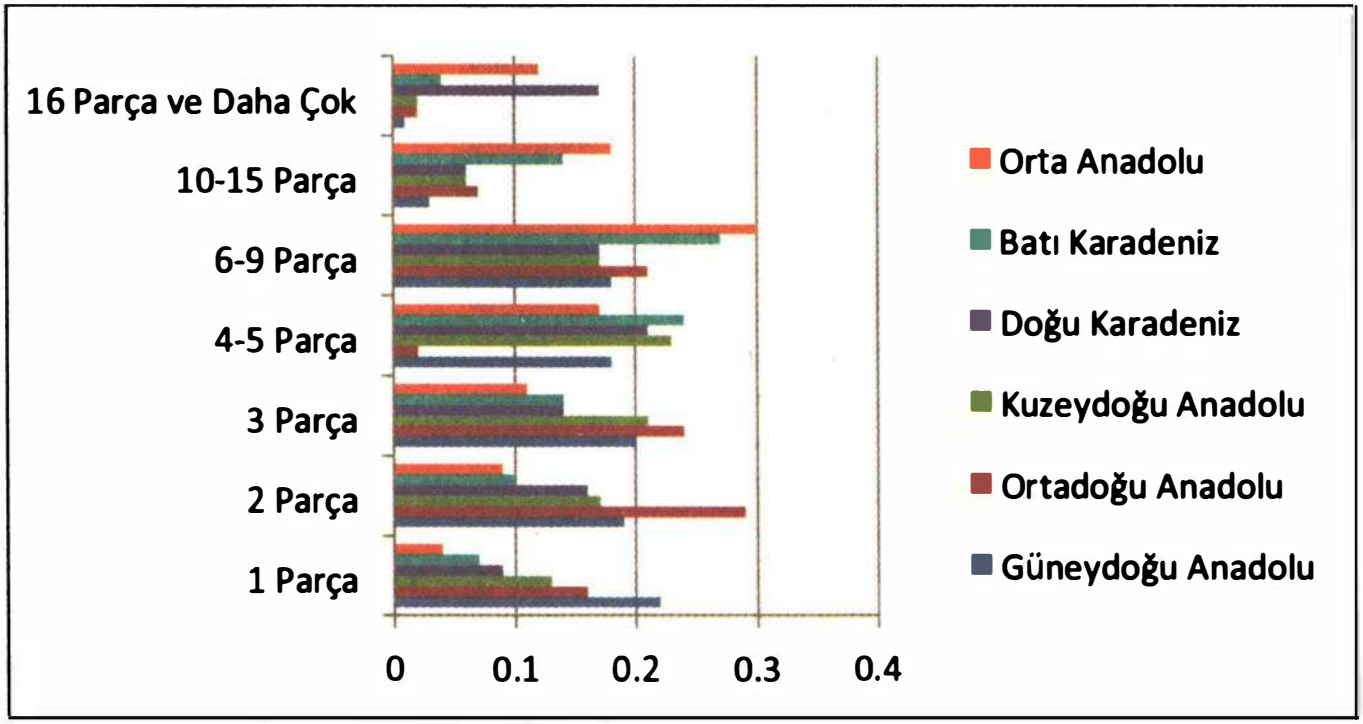

TÜİK 2001 Çizelgelerinden yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 51. Türkiye'de Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Dağılımı

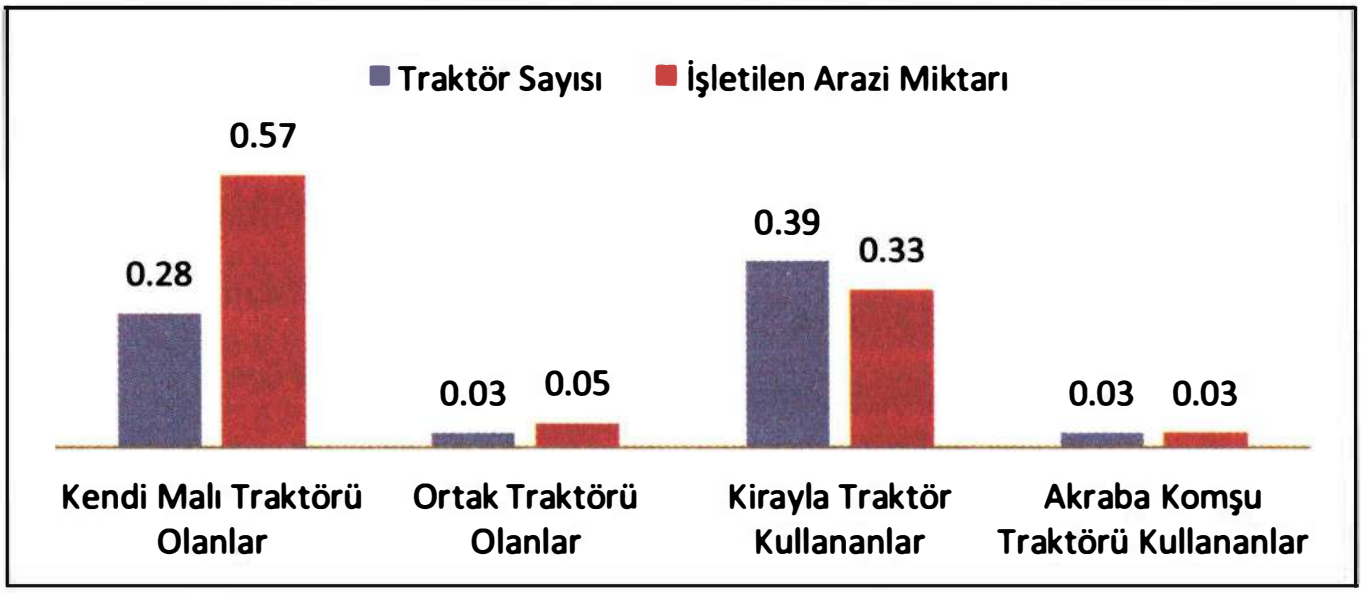

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 52. Yoksul Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı

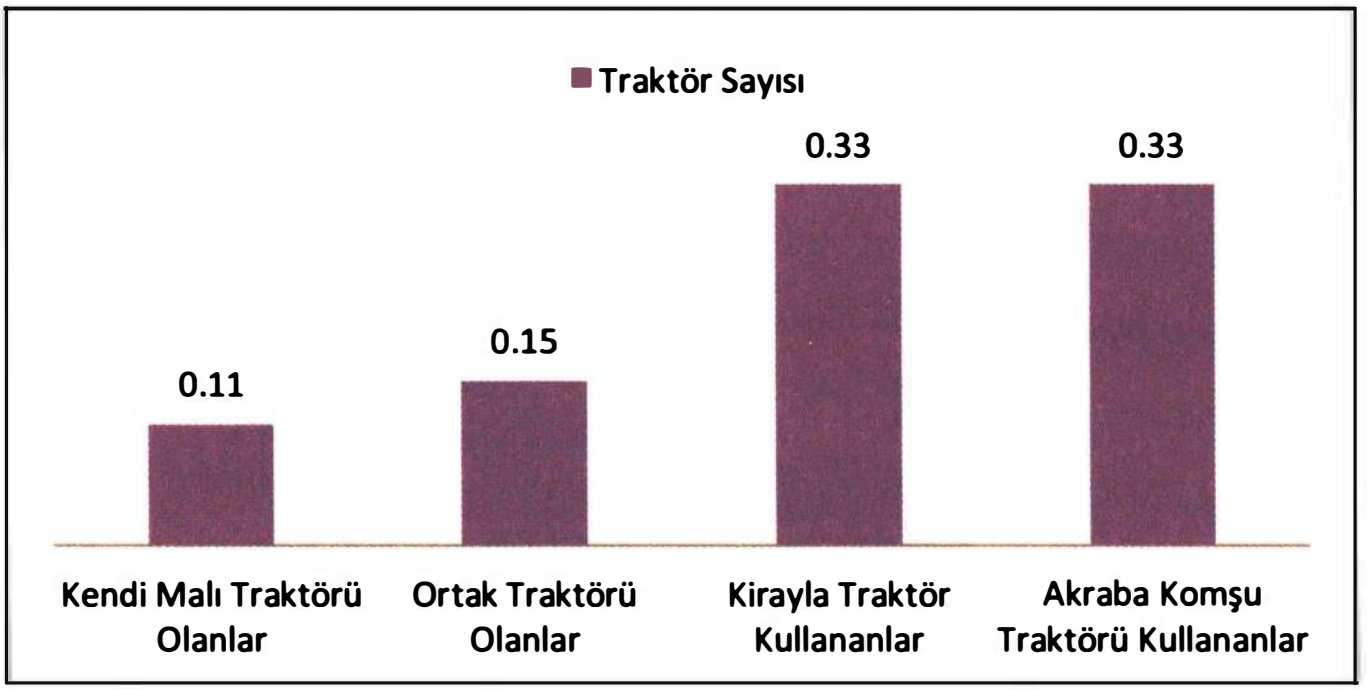

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 53. Küçük Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı

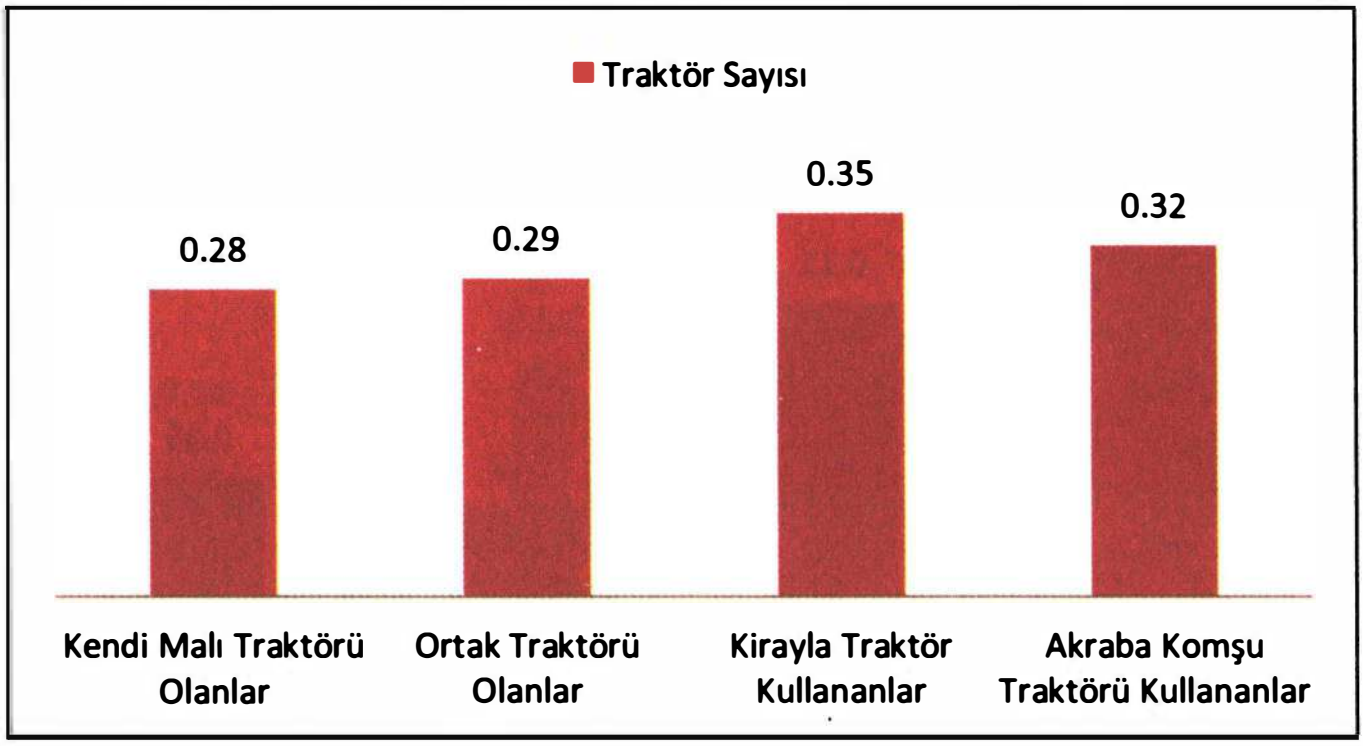

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 54. Orta Köylülerde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı

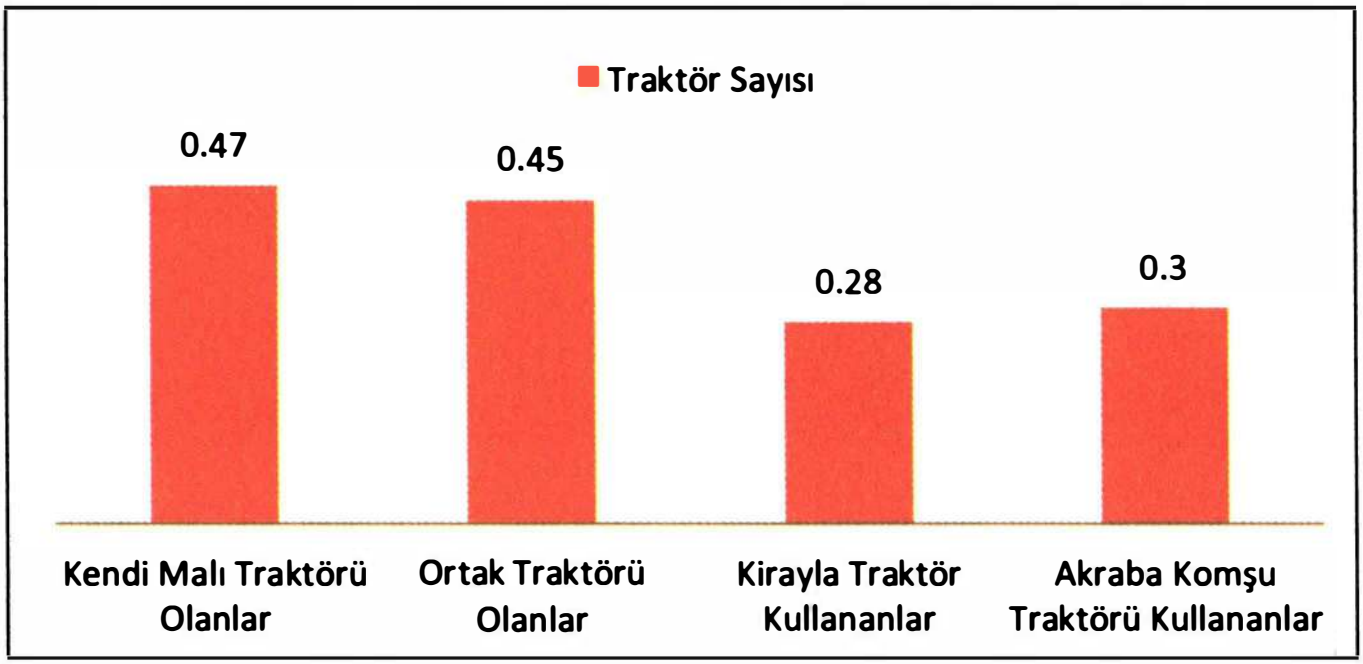

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 55. Büyük Köylü İşletmelerinde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı

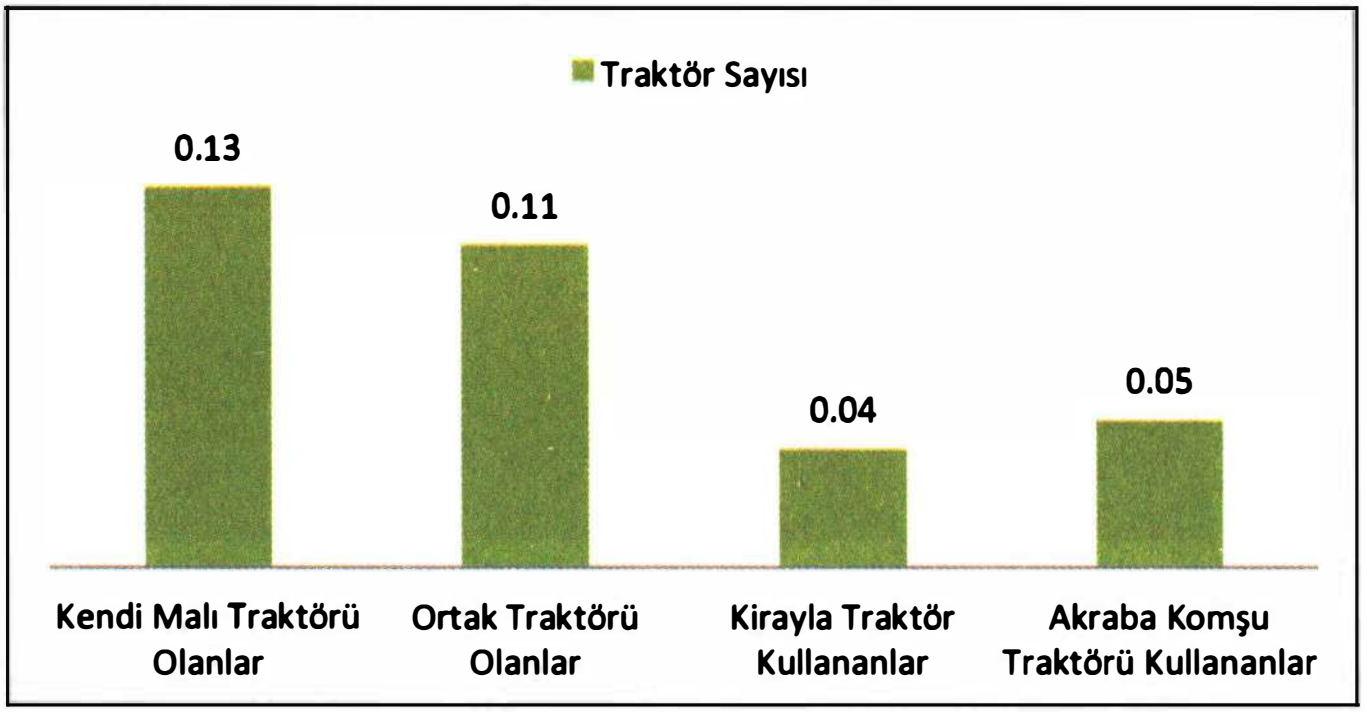

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 56. Büyük Toprak Sahiplerinde Mülkiyet Durumuna Göre Traktör Kullanımı

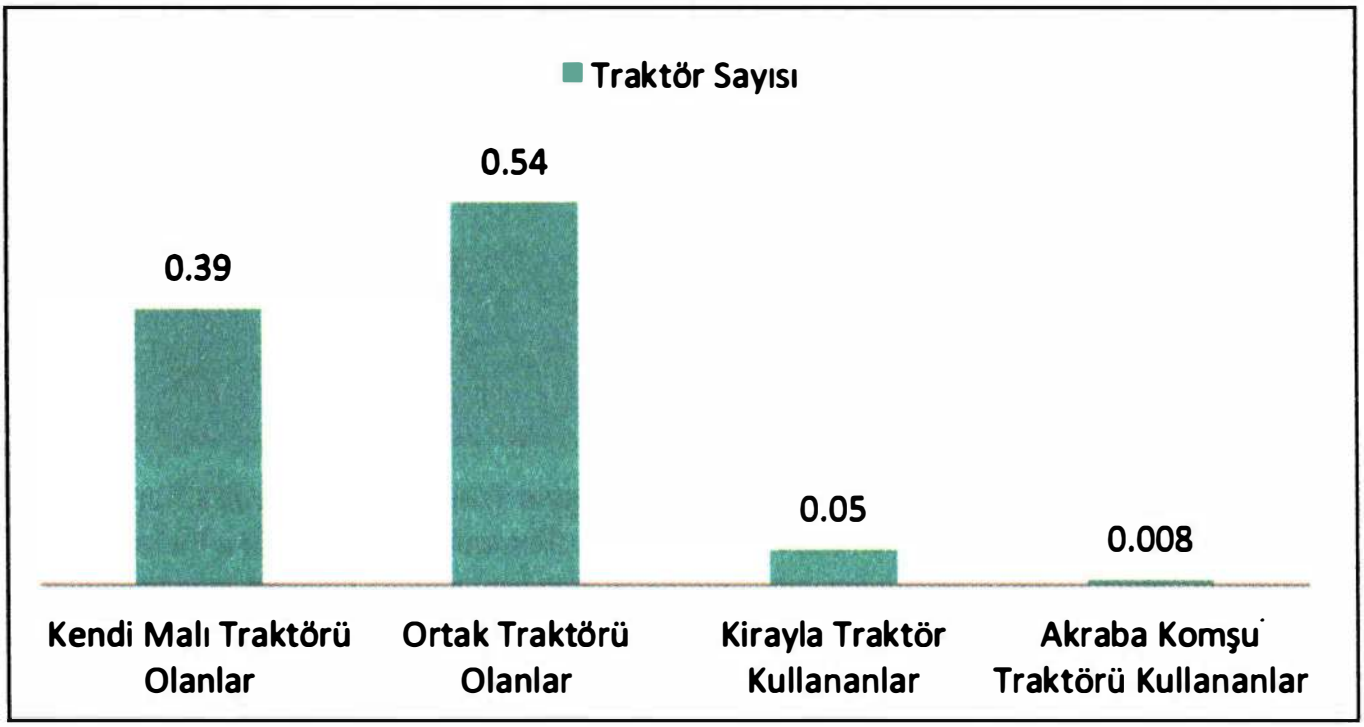

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler.

Ek Şekil 57. Türkiye'de 2001 Yılında Tarımsal Faaliyette Bulunanların ve Bulunmayanların Toplam Hane Halkına Oranının Bölgelere Göre Dağılımı I

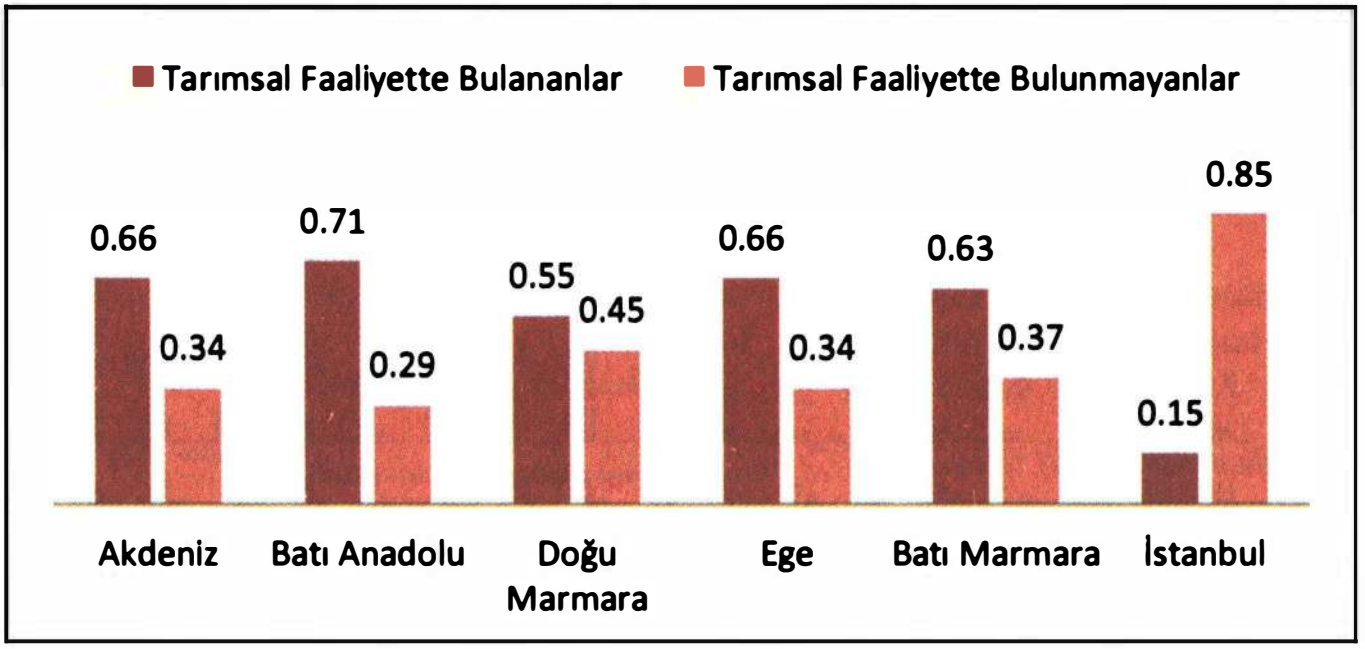

Kaynak: DİE 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Ek Şekil 58. Türkiye'de 2001 Yılında Tarımsal Faaliyette Bulunanların ve Bulunmayanların Toplam Hane Halkına Oranının Bölgelere Göre Dağılımı II

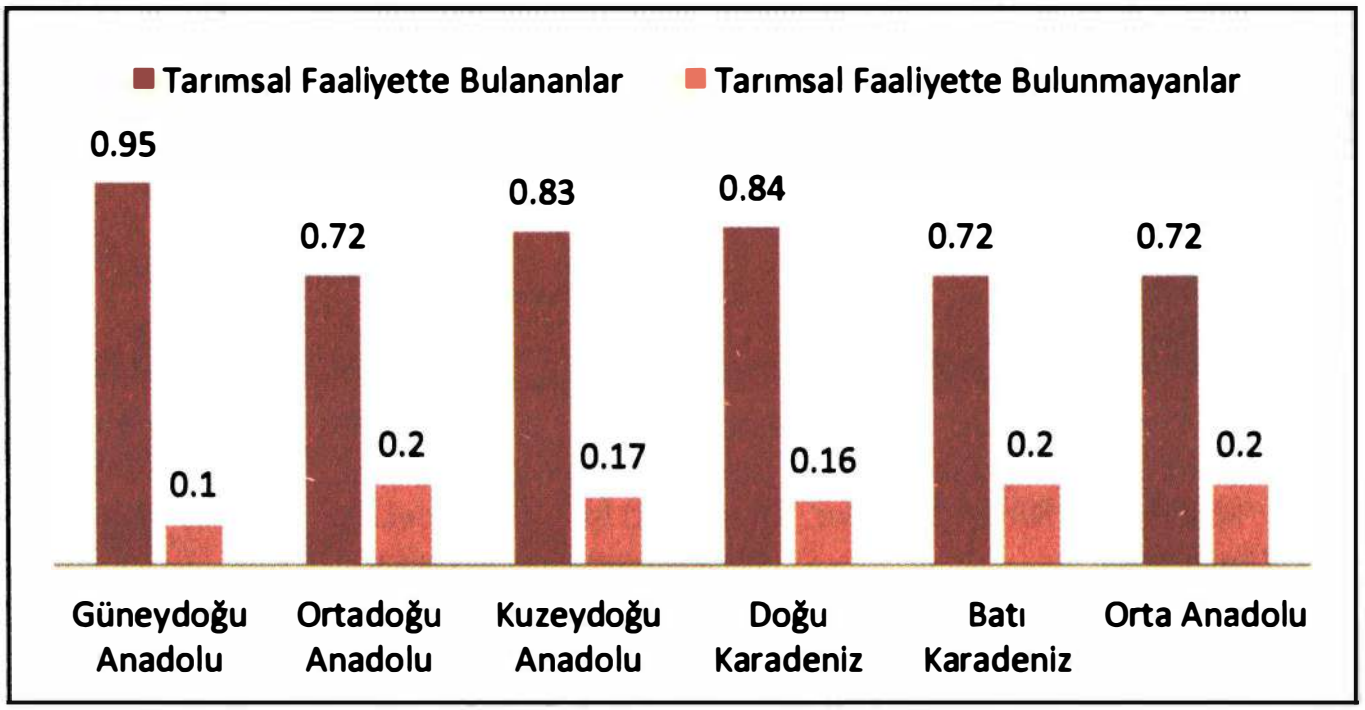

Kaynak: DİE 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Ek Şekil 59. Türkiye ve AB Ülkelerinde Tarımın Ülke Ekonomisindeki Payının Çeşitli Göstergeler Açısından Karşılaştırılması

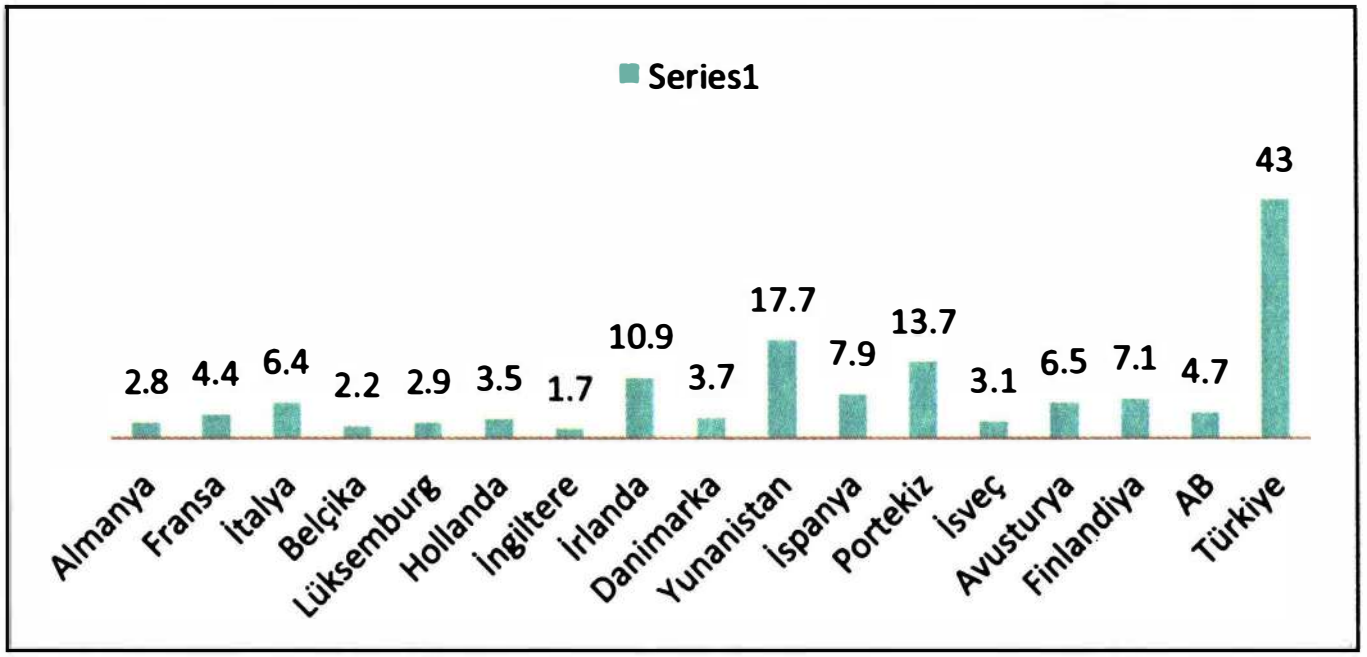

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler (2001), The Agricultural Situation in the European Union Report'dan (1999) yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 60. Türkiye'de Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Fertlerinin Çalışan Sayısının Dağılımı

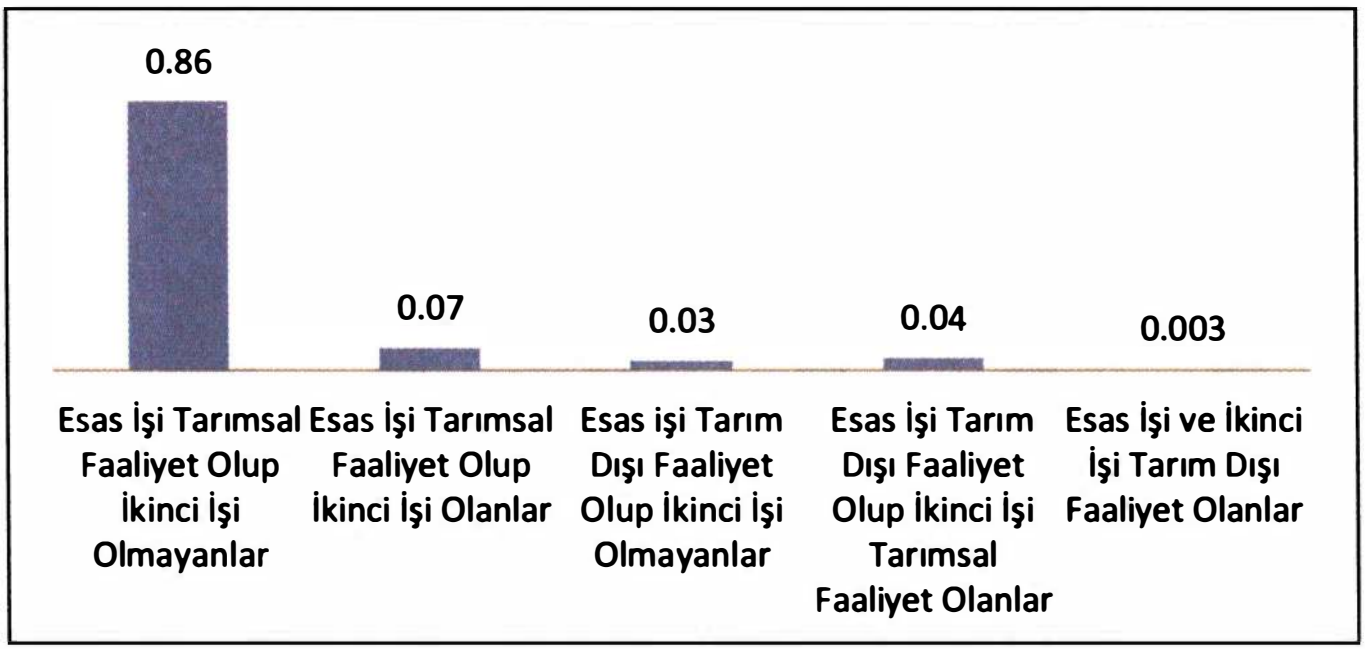

Kaynak: DİE 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Ek Şekil 61. Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Bireylerinin Bölgelere Göre Dağılımı I

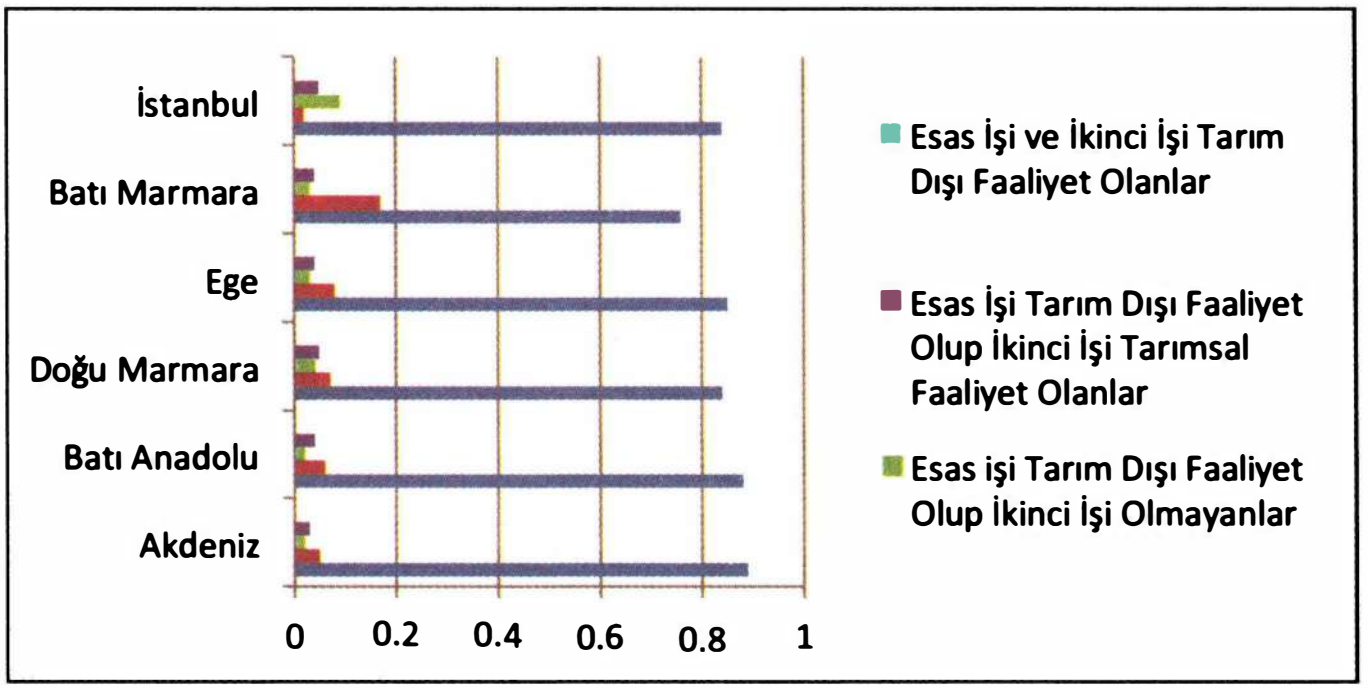

Kaynak: DİE 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Ek Şekil 62. Tarımsal İşletmelerde Bir veya İki İşi Olan Hane Halkı Bireylerinin Bölgelere Göre Dağılımı II

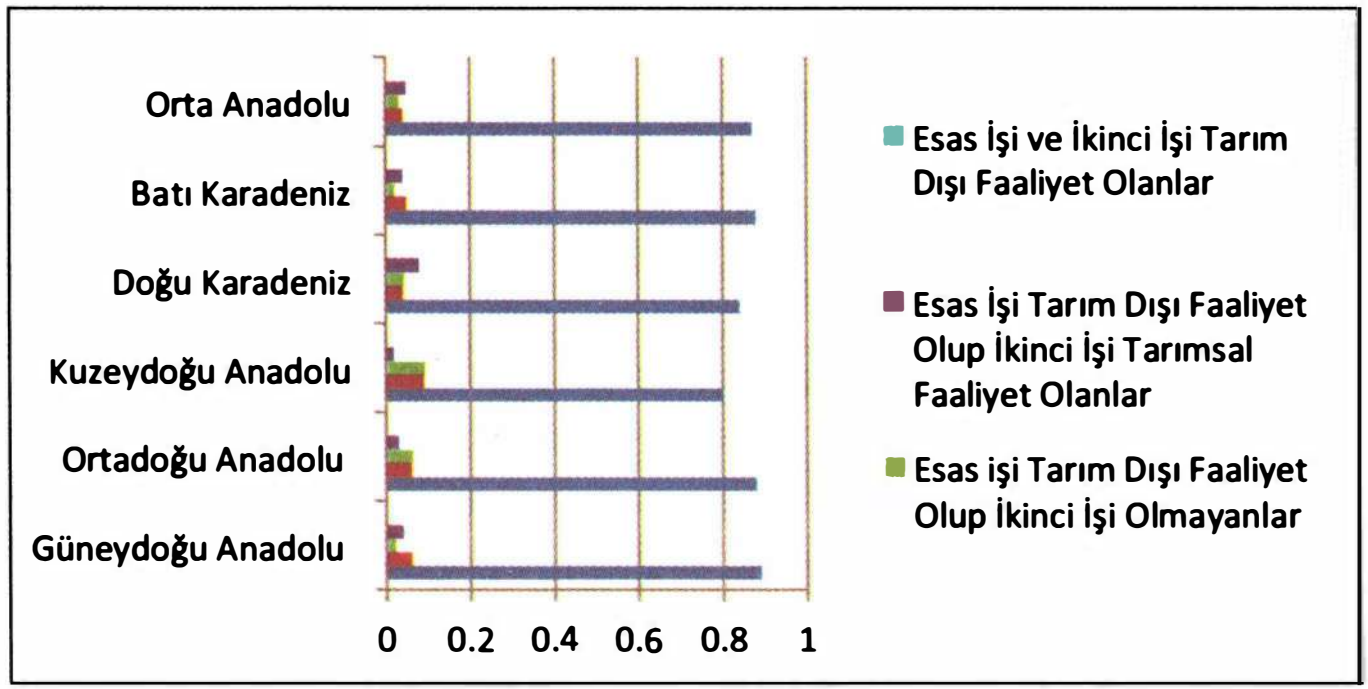

Kaynak: DİE 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Ek Şekil 63. Türkiye'de 2000 Yılında Esas İşi Tarım Olanların İşteki Duruma Göre Dağılımı

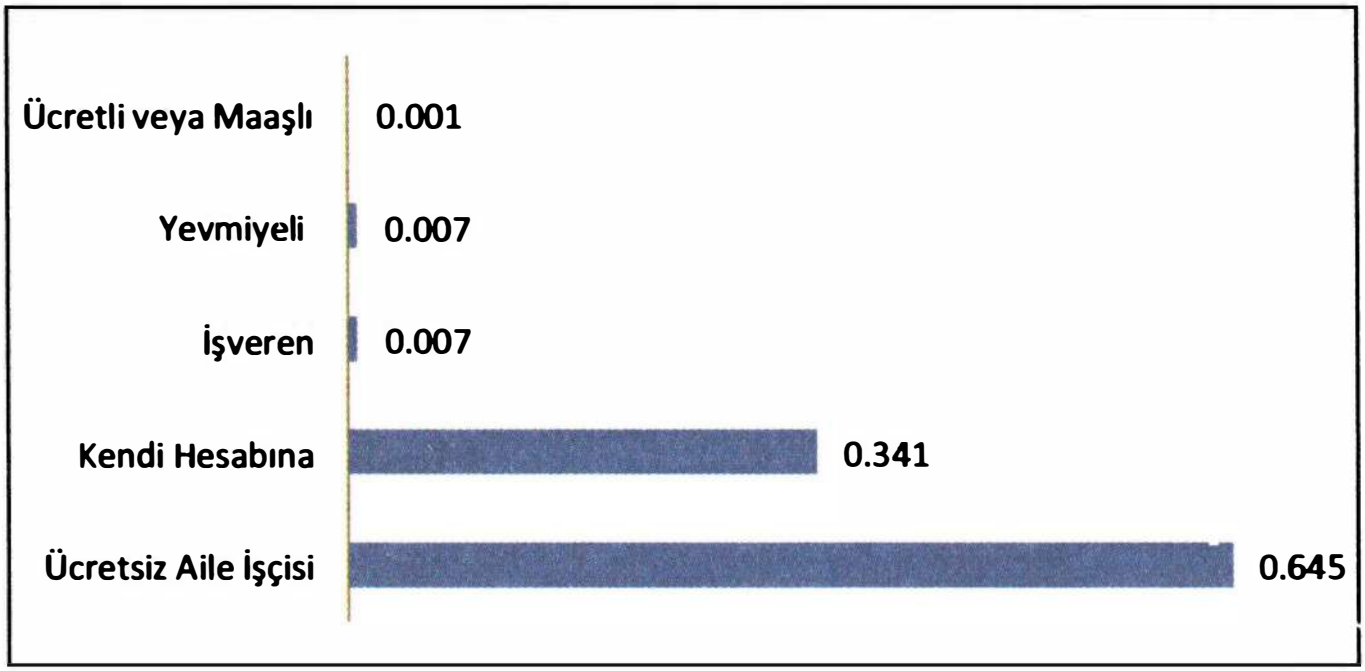

Kaynak: DİE 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından yararlanarak hazırlanmıştır.

Ek Şekil 64. Türkiye'de Tarım Dışı İşyerlerinin Çalıştırdıkları Kişi Sayısına Göre Dağılımı (15+)

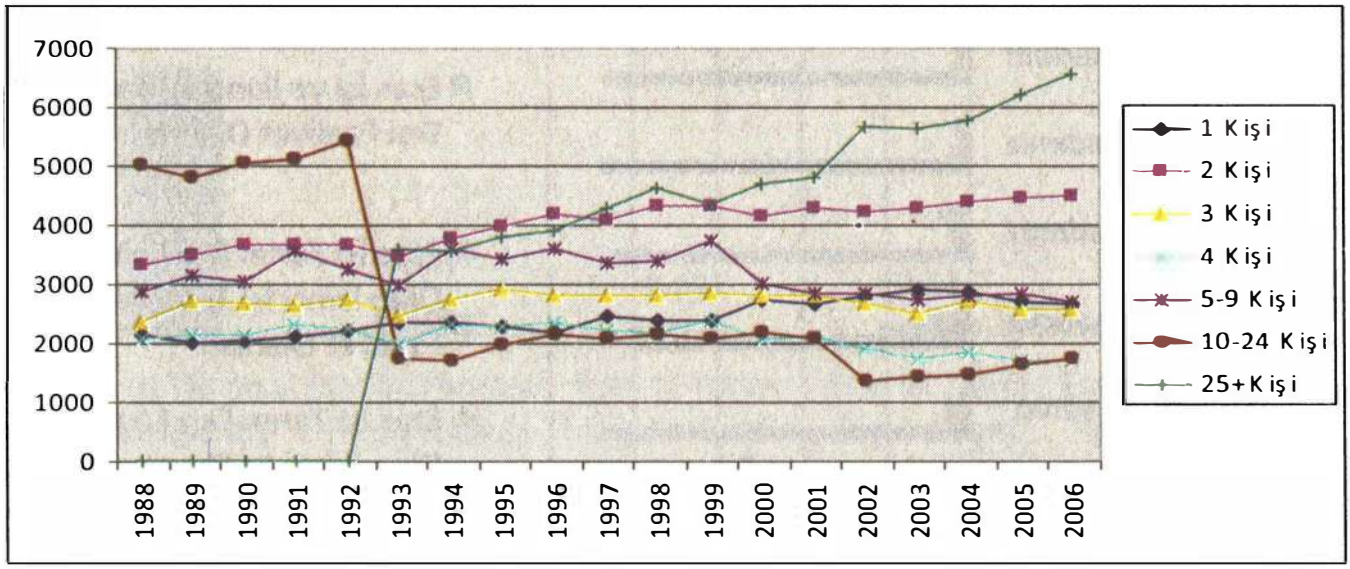

Kaynak: TÜİK Yayınlarından yararlanarak oluşturulmuştur.

Ek Şekil 65. Türkiye'de İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme ve İstihdam Sayıları

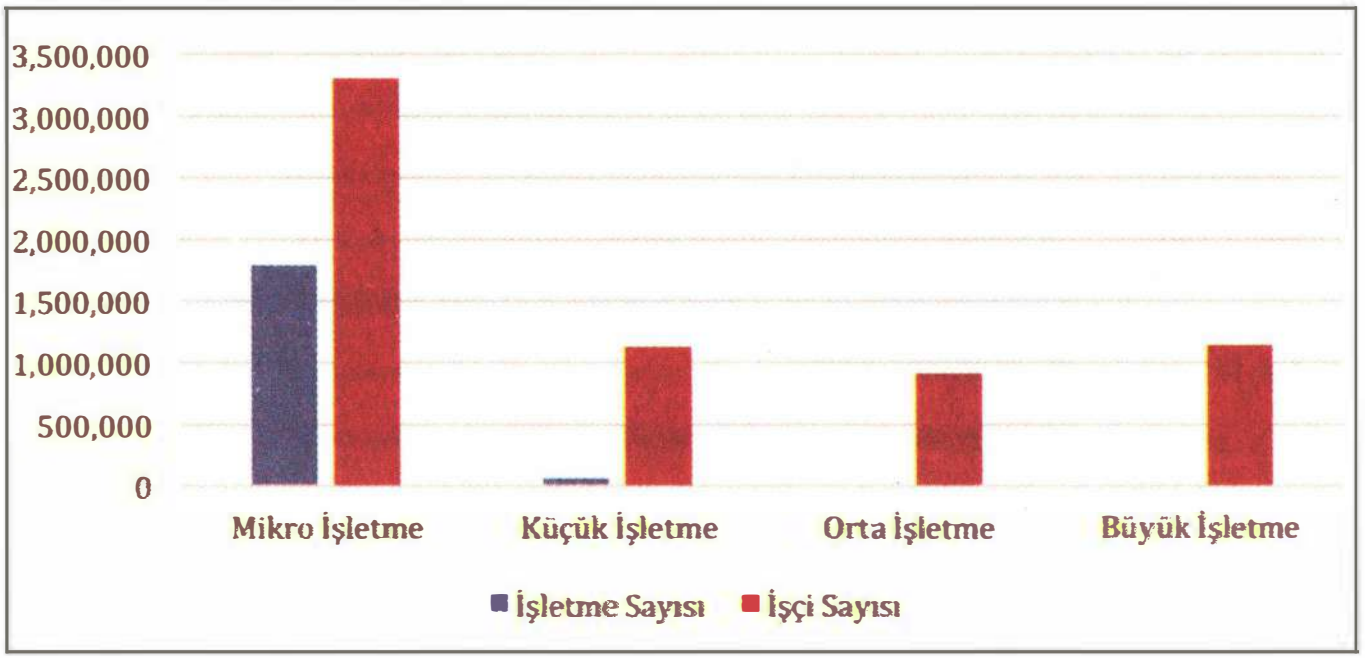

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 34-37'den düzenlenmiştir.

Şekil 66. Türkiye'de İşletme Büyüklüğüne Göre İşletme ve İstihdam Oranları

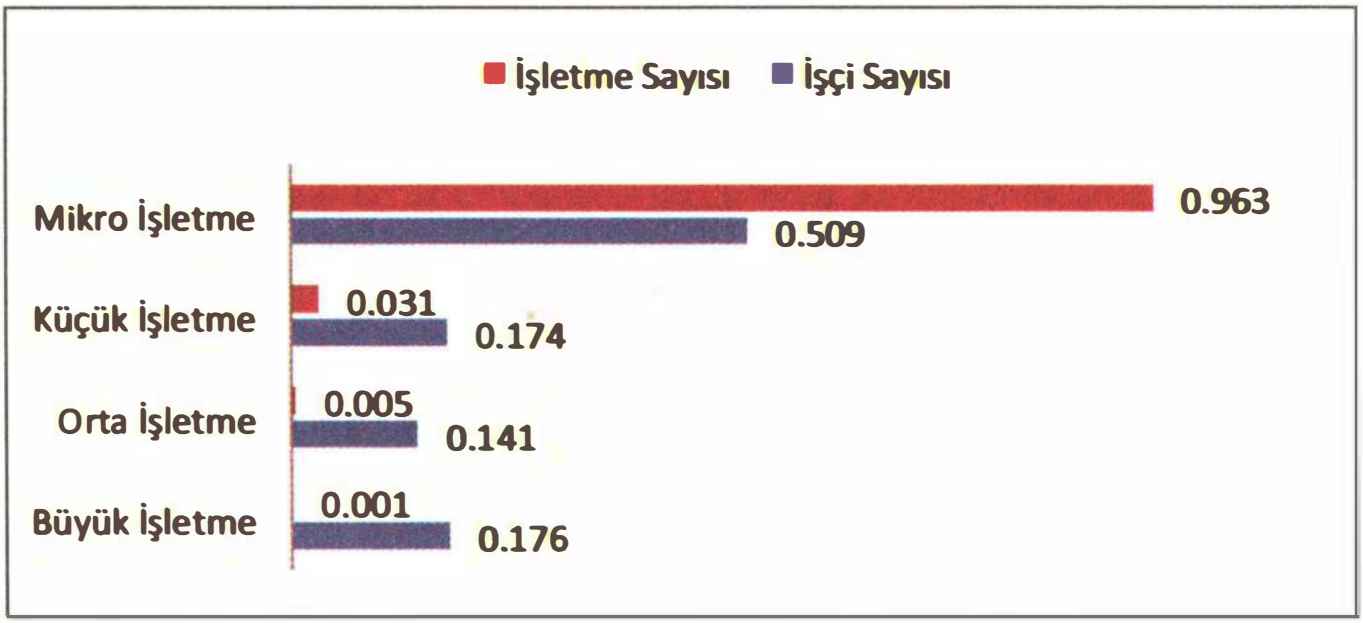

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 34-37'den düzenlenmiştir.

Ek Şekil 67. Türkiye'deki Esnaf ve Sanatkâr Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı I

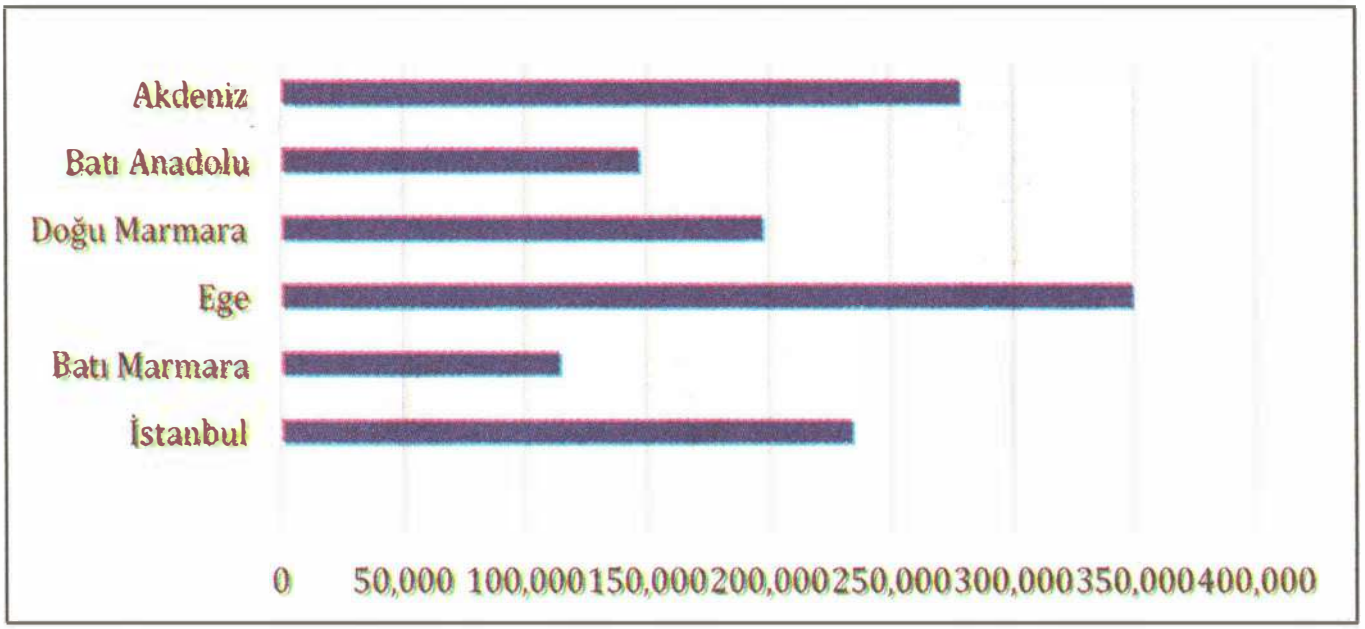

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı E-Esnaf ve Sanatkârlar Veritabanı, Aralık 2009 verilerinden düzenlenmiştir.

Ek Şekil 68. Türkiye'deki Esnaf ve Sanatkâr Sayısının Bölgelere Göre Dağılımı II

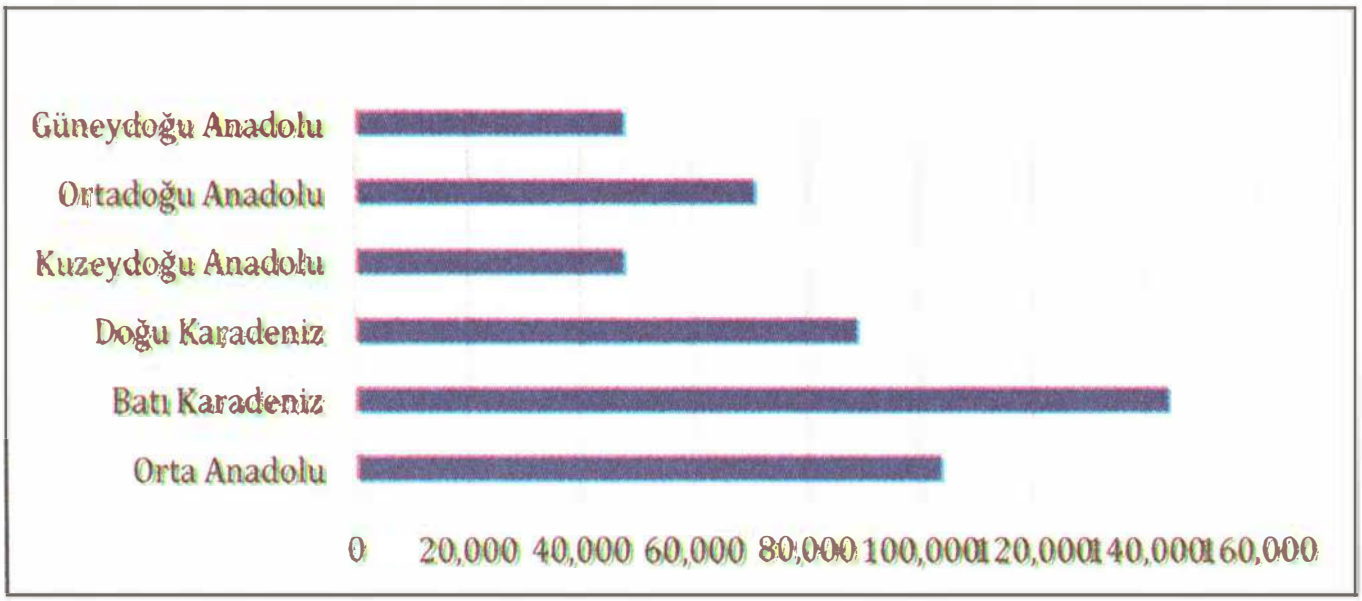

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı E-Esnaf ve Sanatkârlar Veritabanı, Aralık 2009 verilerinden düzenlenmiştir.

Ek Şekil 69. Türkiye'deki Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletme Sayısının Bölge İçindeki Oranları (%) I

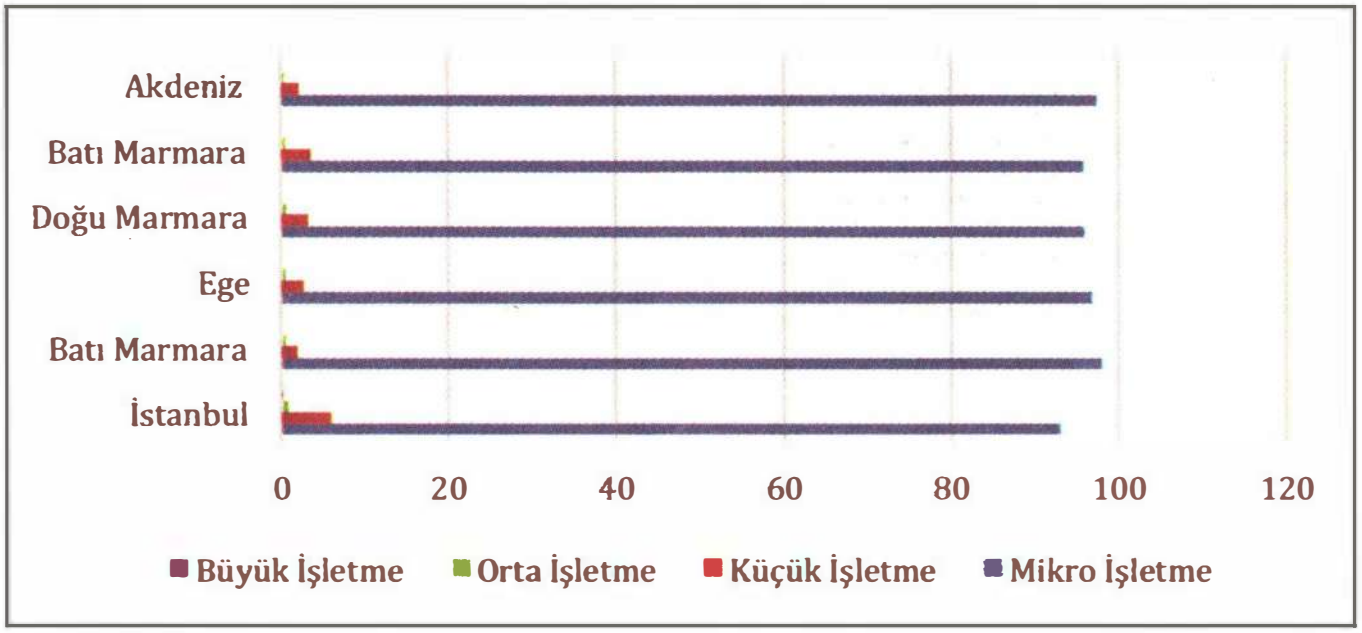

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

Ek Şekil 70. Türkiye'deki Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletme Sayısının Bölge İçindeki Oranları (%) II

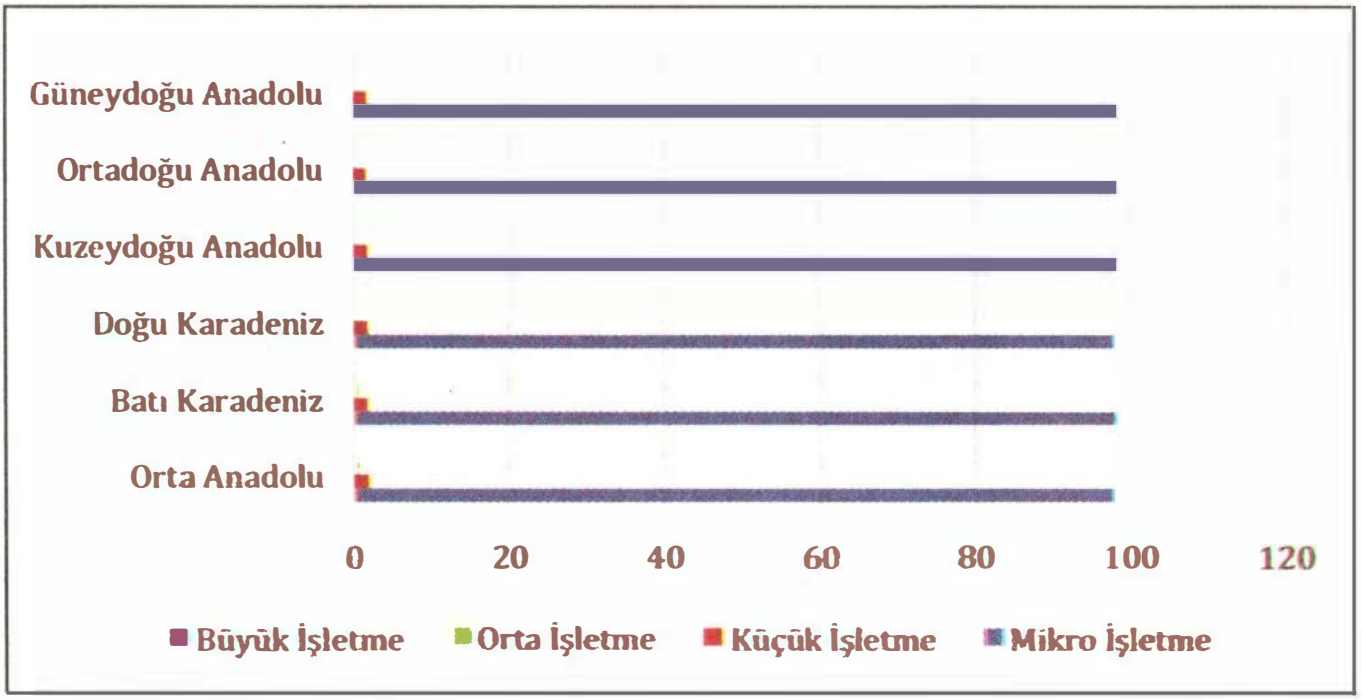

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

Ek Şekil 71. Türkiye'deki Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletmelerin Bölge İçindeki İstihdam Oranları (%) I

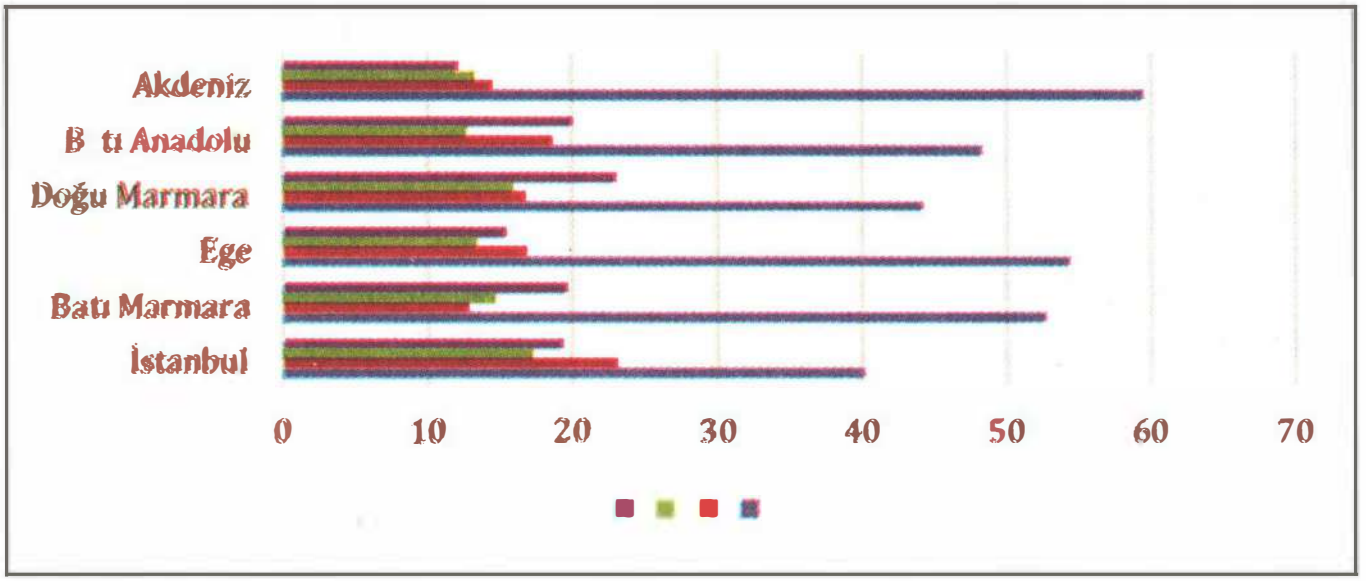

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

Ek Şekil 72. Türkiye'deki Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletmelerin Bölge İçindeki İstihdam Oranları (%) II

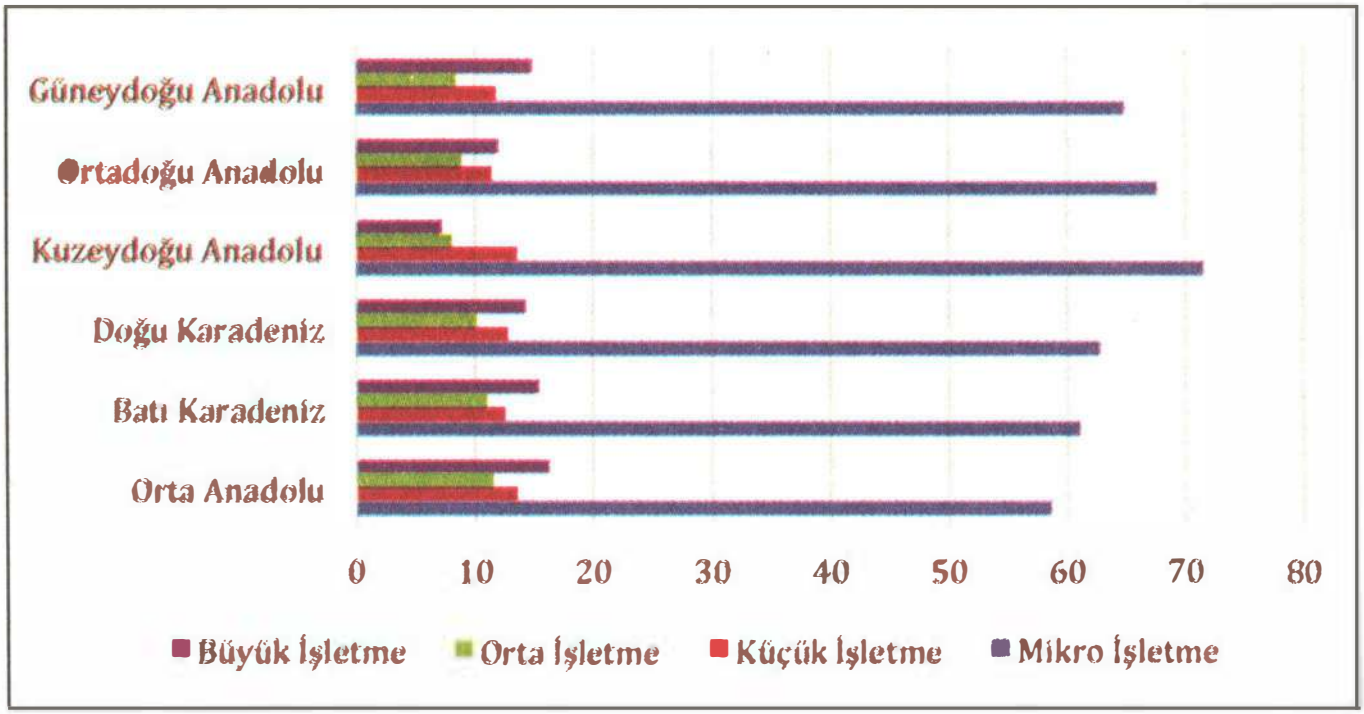

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

Ek Şekil 73. Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetler İçindeki Oranı (%) I

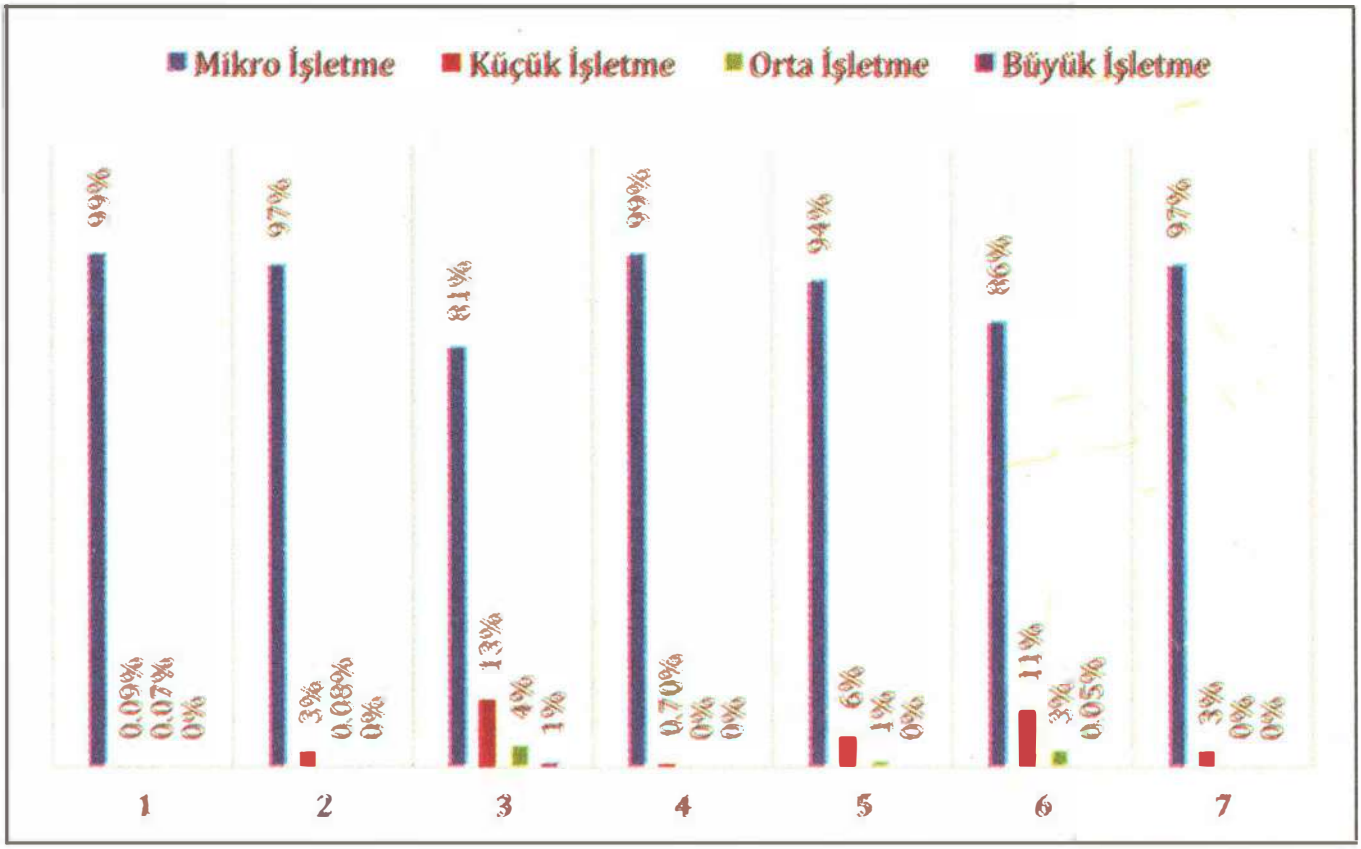

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

1. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret; kişisel ve ev eşyalarının tamiri. 2. Otel ve lokantalar. 3. Tekstil ürünleri imalatı. 4. Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı. 5. Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu. 6. Giyim eşyası imalatı, Kürkün işlenmesi ve boyanması. 7. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin satışı, bakımı ve onarımı; motorlu taşıt yakıtlarının perakende satışı.

Ek Şekil 74. Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetler İçindeki Oranı (%) II

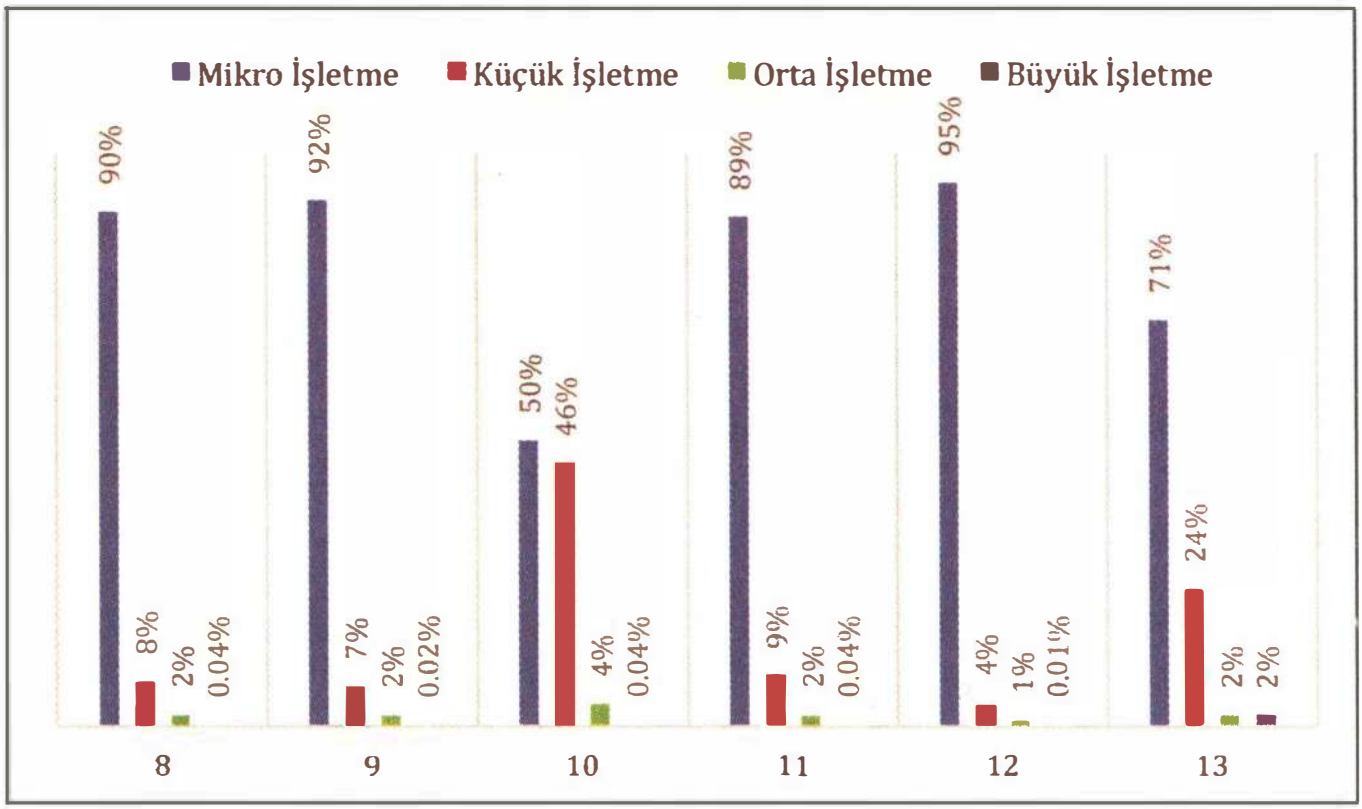

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

8. Gıda ürünleri ve içecek imalatı. 9. İnşaat. 10. Sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşların faaliyetleri. 11. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı. 12. Makine ve teçhizatı hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatı. 13. Posta ve telekomünikasyon.

Ek Şekil 75. Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere İstihdam Ettiği İşçi Sayısı (%) I

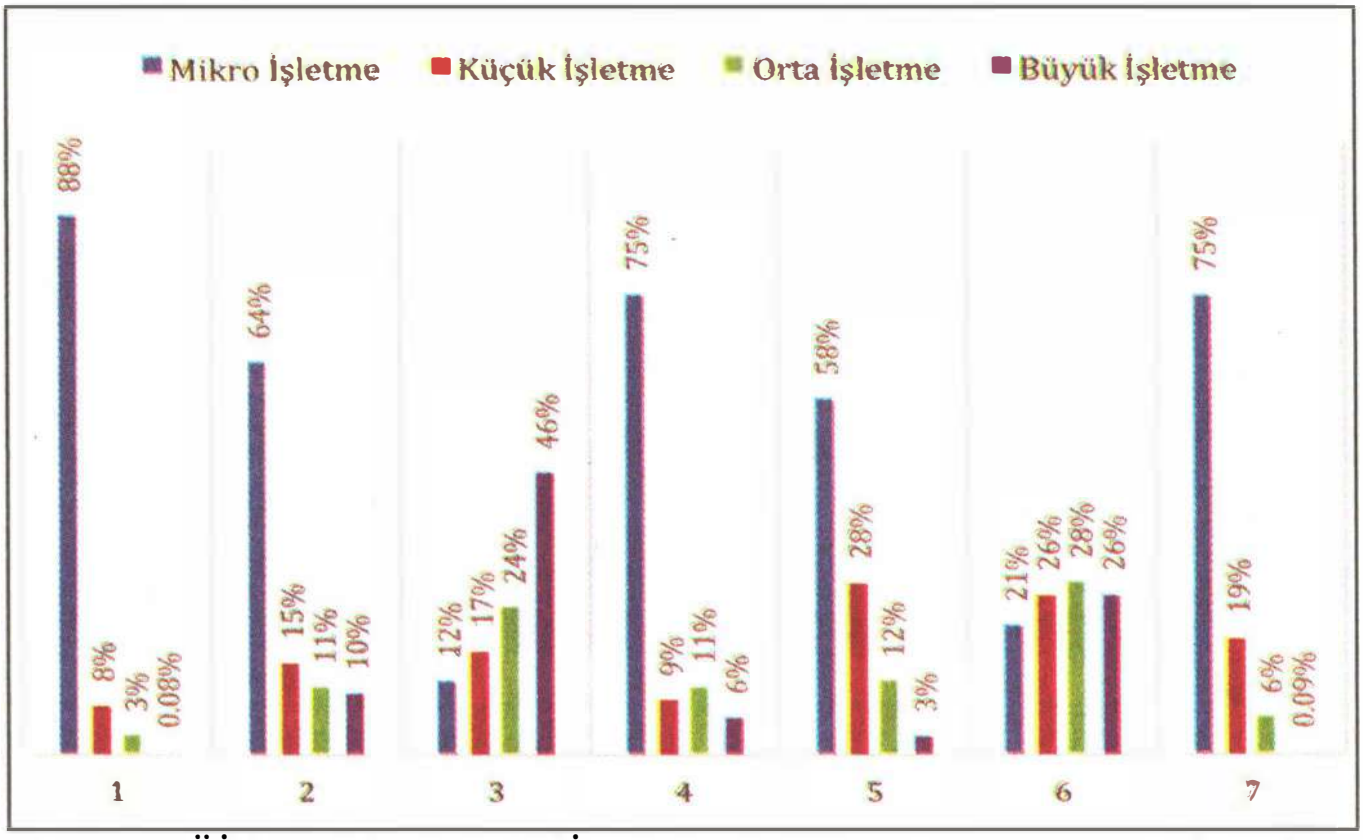

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 4-10'dan düzenlenmiştir.

1. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret; kişisel ve ev eşyalarının tamiri. 2. Otel ve lokantalar. 3. Tekstil ürünleri imalatı. 4. Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı. 5. Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu. 6. Giyim eşyası imalatı, Kürkün işlenmesi ve boyanması. 7. Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin satışı, bakımı ve onarımı; motorlu taşıt yakıtlarının perakende satışı.

Ek Şekil 76. Mikro Küçük Orta ve Büyük İşletmelerin Ekonomik Faaliyetlere İstihdam Ettiği İşçi Sayısı (%) II

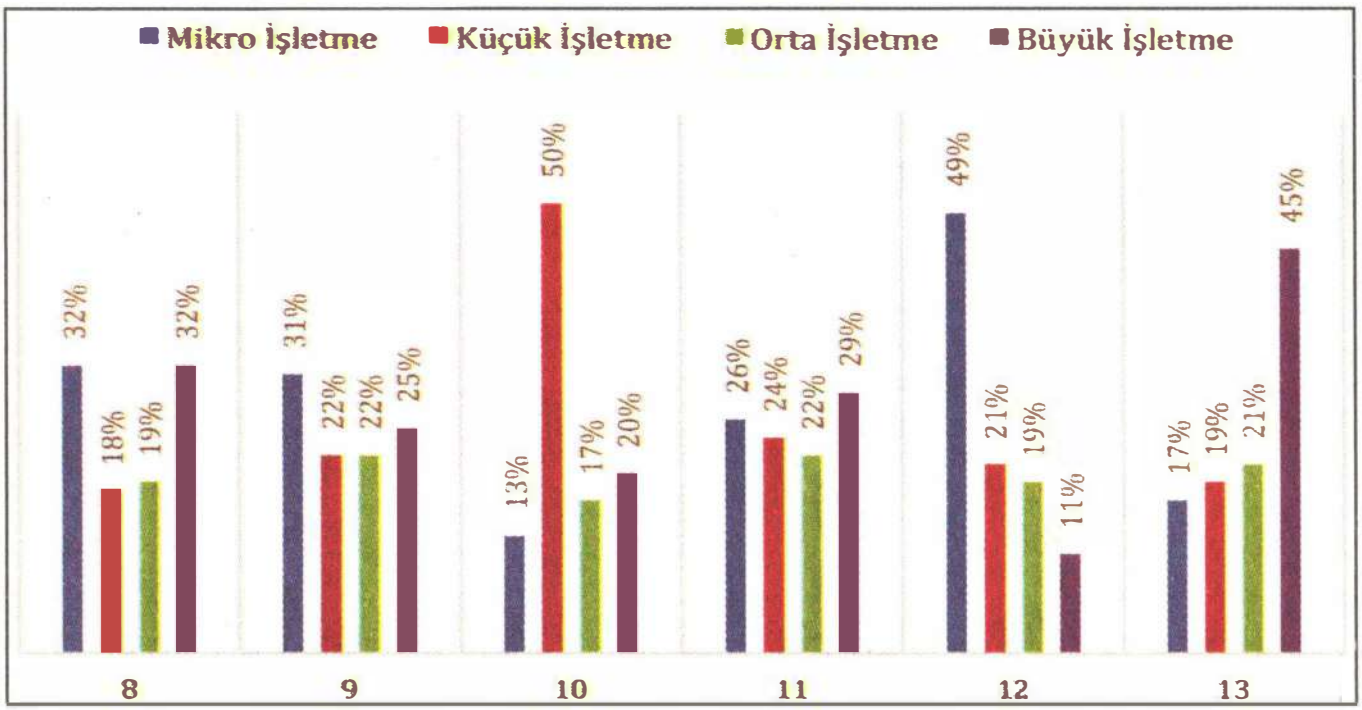

8. Gıda ürünleri ve içecek imalatı. 9. İnşaat. 10. Sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşların faaliyetleri. 11. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı. 12. Makine ve teçhizatı hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatı. 13. Posta ve telekomünikasyon.

Ek Şekil 77. Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam Oranları (%) I

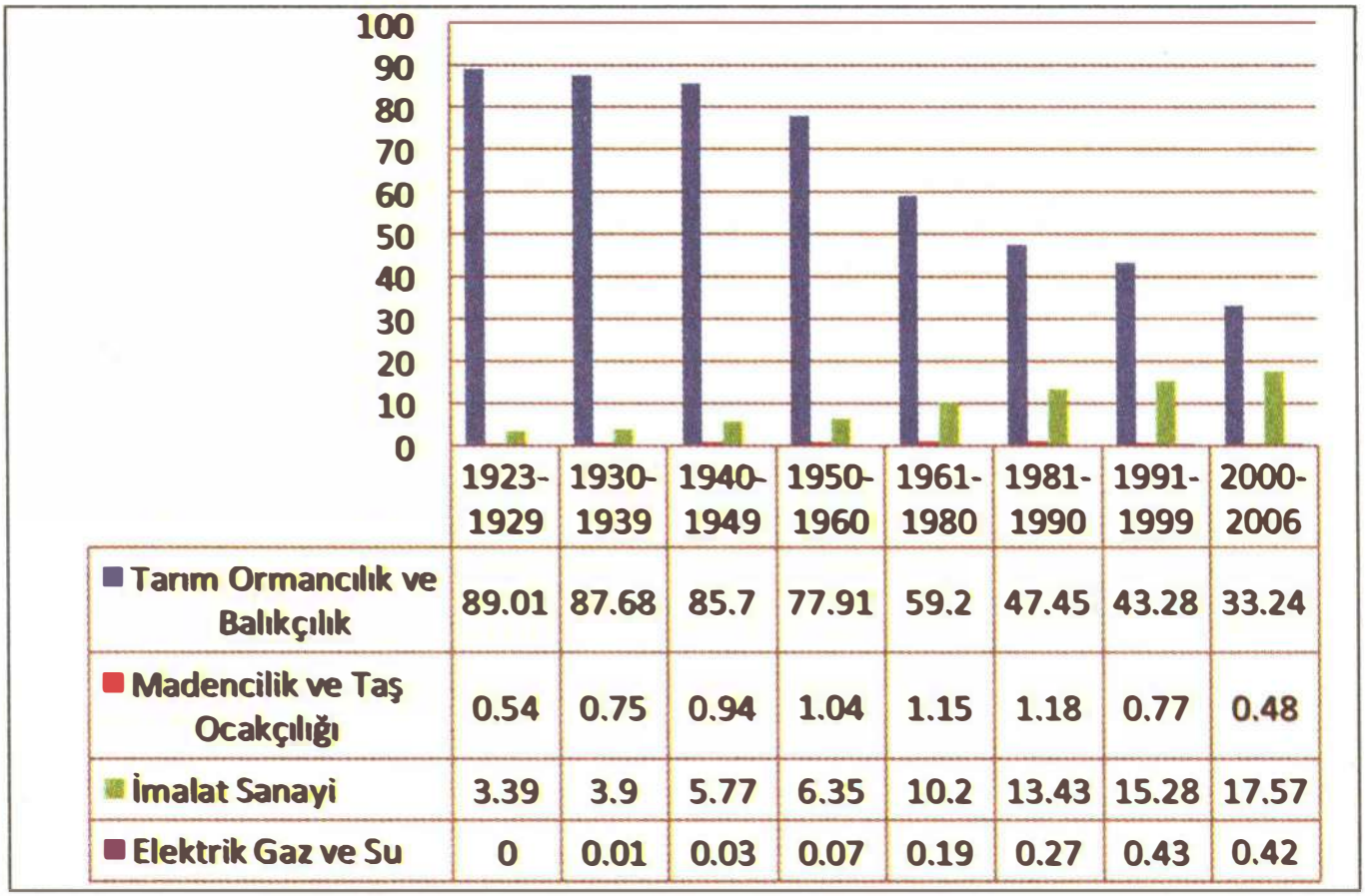

	1923-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1960	1961-1980	1981-1990	1991-1999	2000-2006
Tarım Ormancılık ve Balıkçılık	89.01	87.68	85.7	77.91	59.2	47.45	43.28	33.24
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	0.54	0.75	0.94	1.04	1.15	1.18	0.77	0.48
İmalat Sanayi	3.39	3.9	5.77	6.35	10.2	13.43	15.28	17.57
Elektrik Gaz ve Su	0	0.01	0.03	0.07	0.19	0.27	0.43	0.42

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

Ek Şekil 78. Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlere ve Yıllara Göre İstihdam Oranları (%) II

	1923-1929	1930-1939	1940-1949	1950-1960	1961-1980	1981-1990	1991-1999	2000-2006
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	1.46%	1.89%	1.74%	3.53%	4.76%	5.42%	5.98%	5.18%
Toptan ve Perakende Ticaret Lokanta ve Oteller	2.65%	2.65%	2.53%	4.66%	6.76%	10.24%	15.20%	19.13%
Ulaştırma Haberleşme ve Depolama	0.42%	0.50%	0.50%	0.93%	3.00%	4.10%	4.42%	4.95%
Mali Kurumlar Sigorta Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumları Yardımcı İş Hizmetleri	0.29%	0.27%	0.26%	0.57%	1.42%	2.21%	2.42%	3.63%
Toplum Himetleri Sosyal ve Kişisel Hizmetler	2.54%	2.33%	2.52%	4.94%	8.10%	12.33%	14.34%	15.36%

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

Ek Şekil 79. İşyeri Sayısının ve İstihdamın Bölgelere Göre Dağılımı (%) I

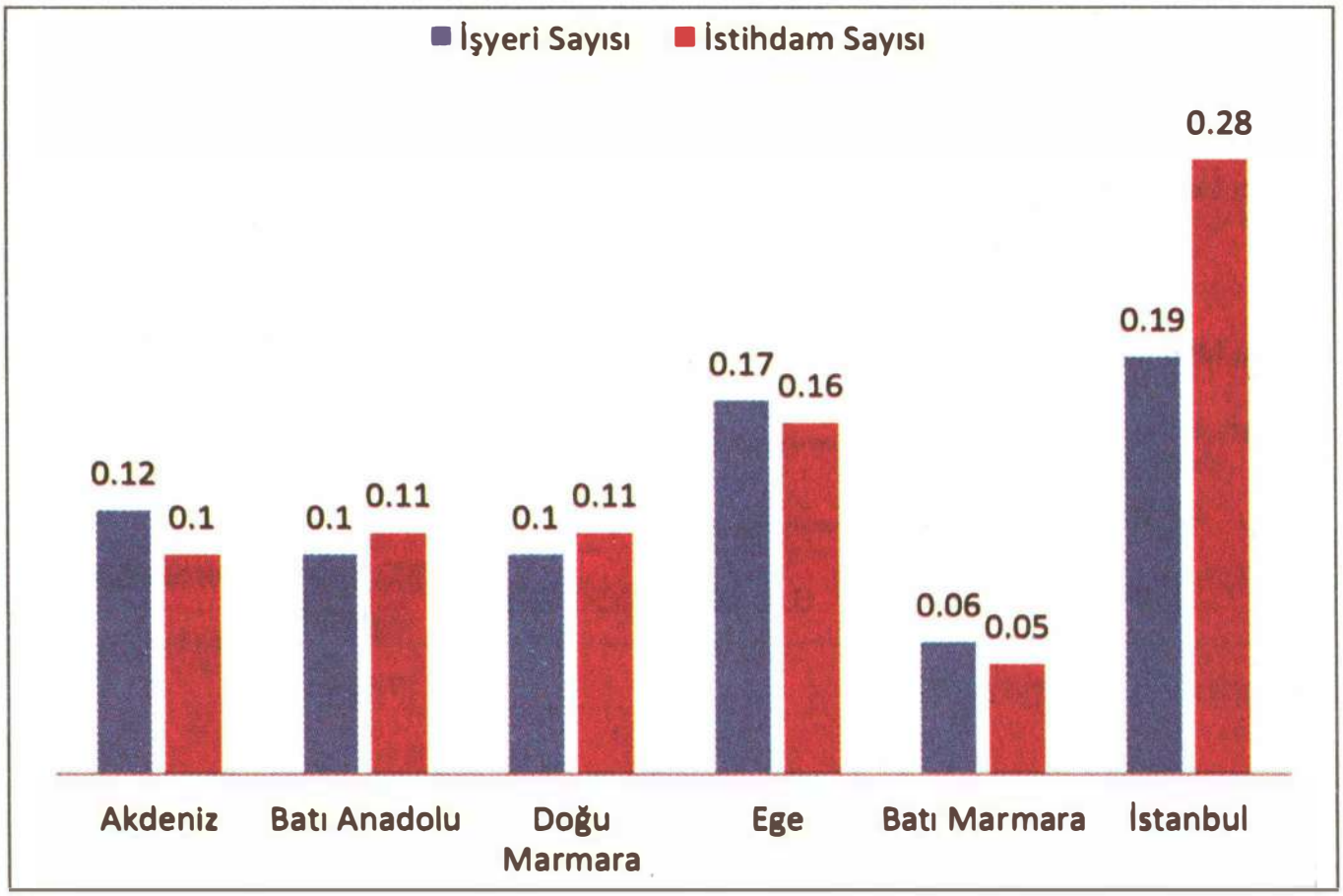

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 56-62'den düzenlenmiştir.

Şekil 80. İşyeri Sayısının ve İstihdamın Bölgelere Göre Dağılımı (%) II

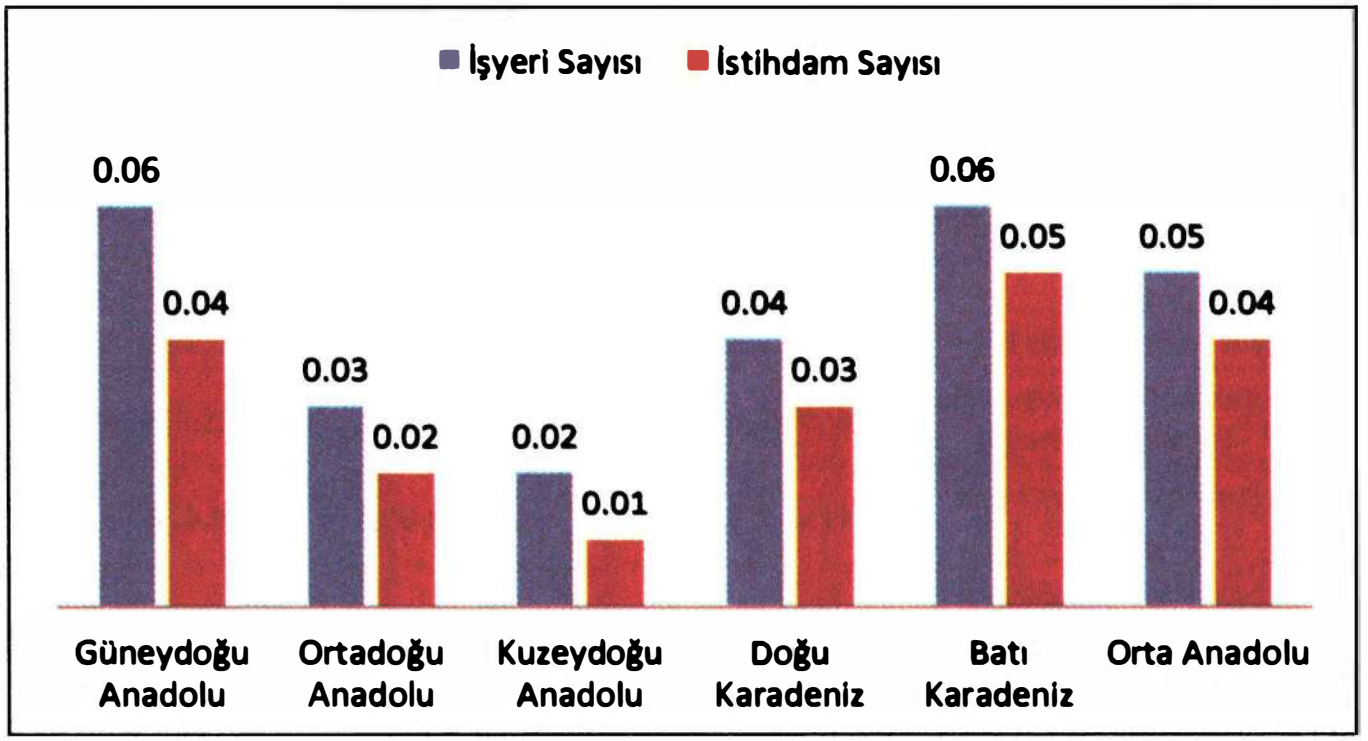

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002, s. 56-62'den düzenlenmiştir.

Ek Şekil 81. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyeri Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı (%) I

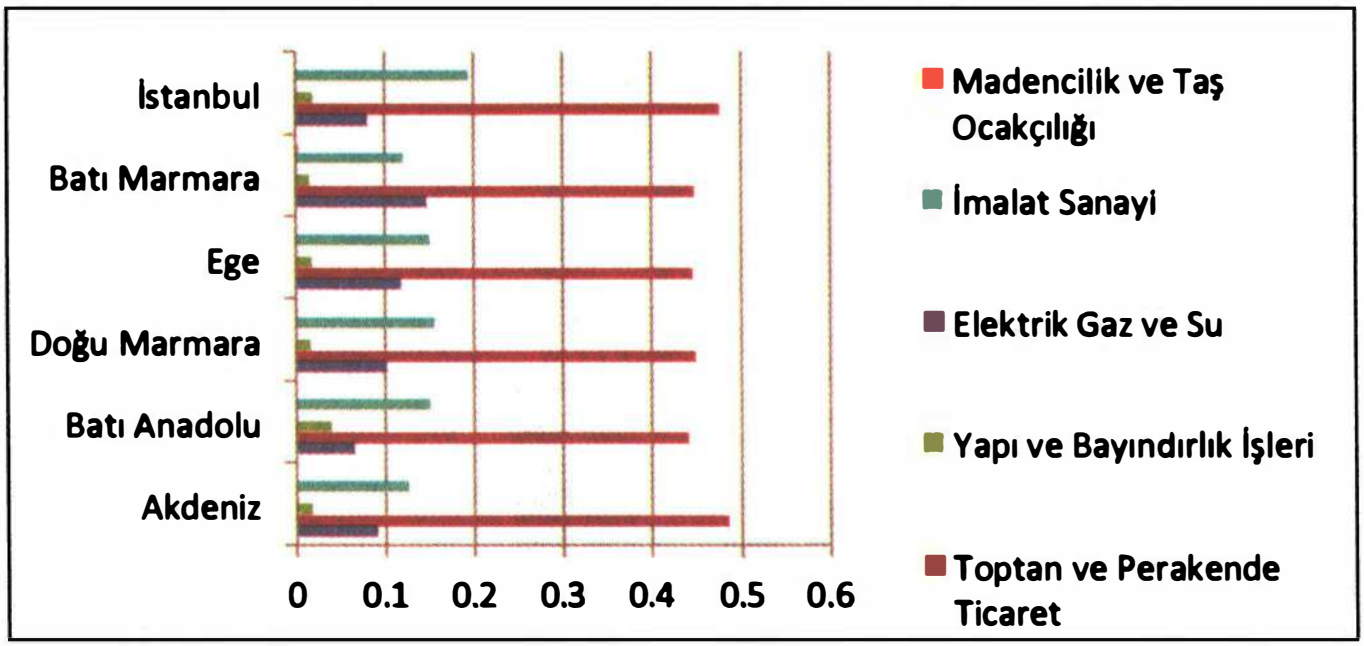

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

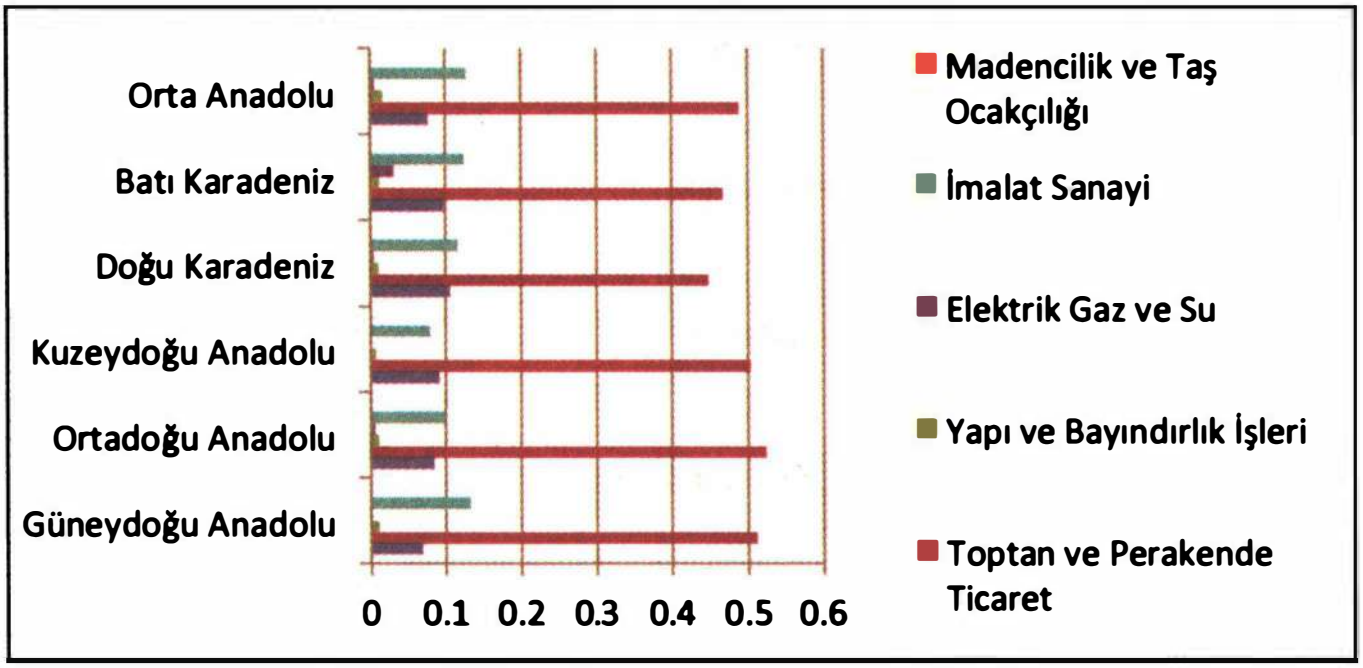

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

Ek Şekil 82. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyeri Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı (%) II

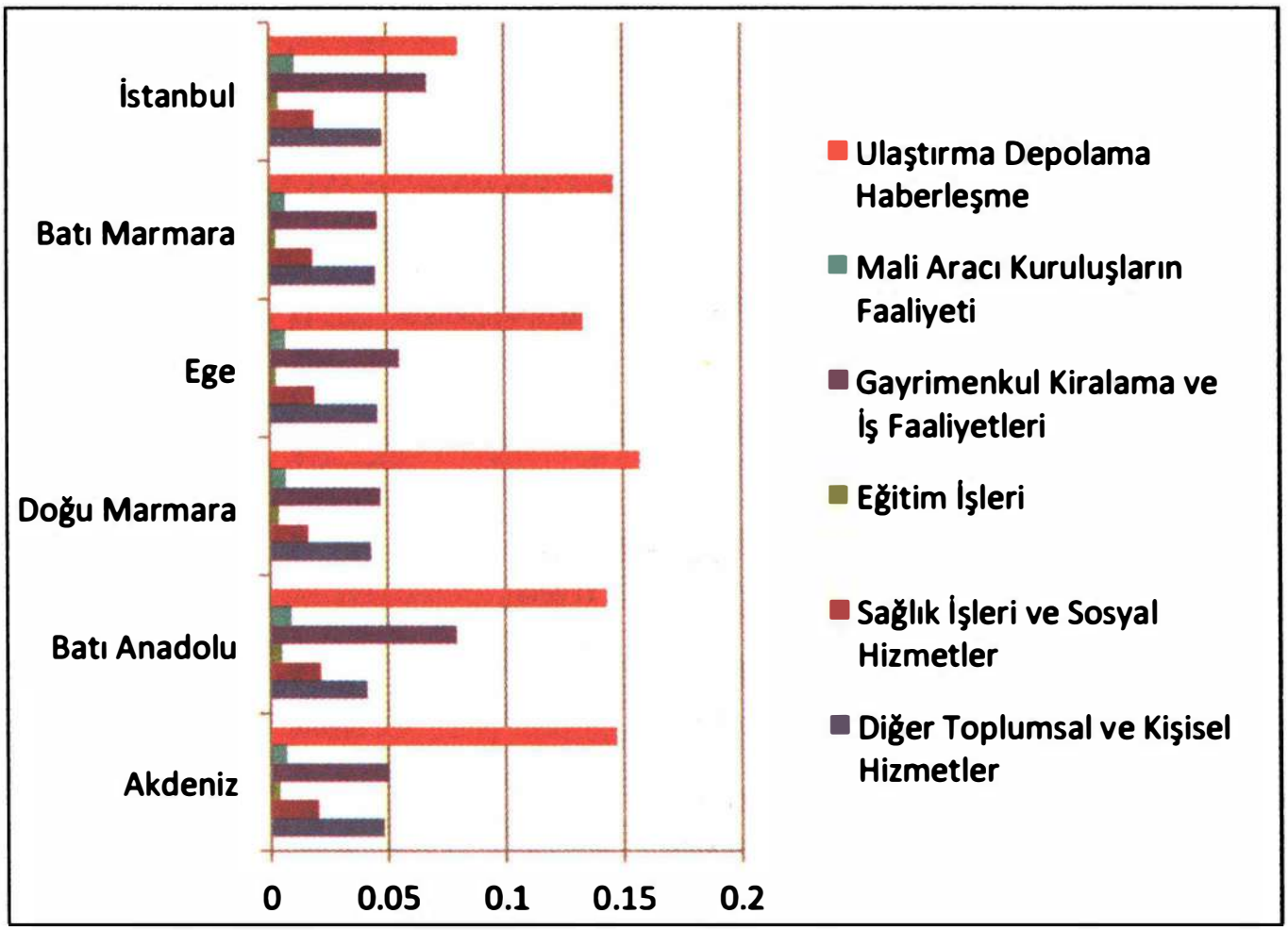

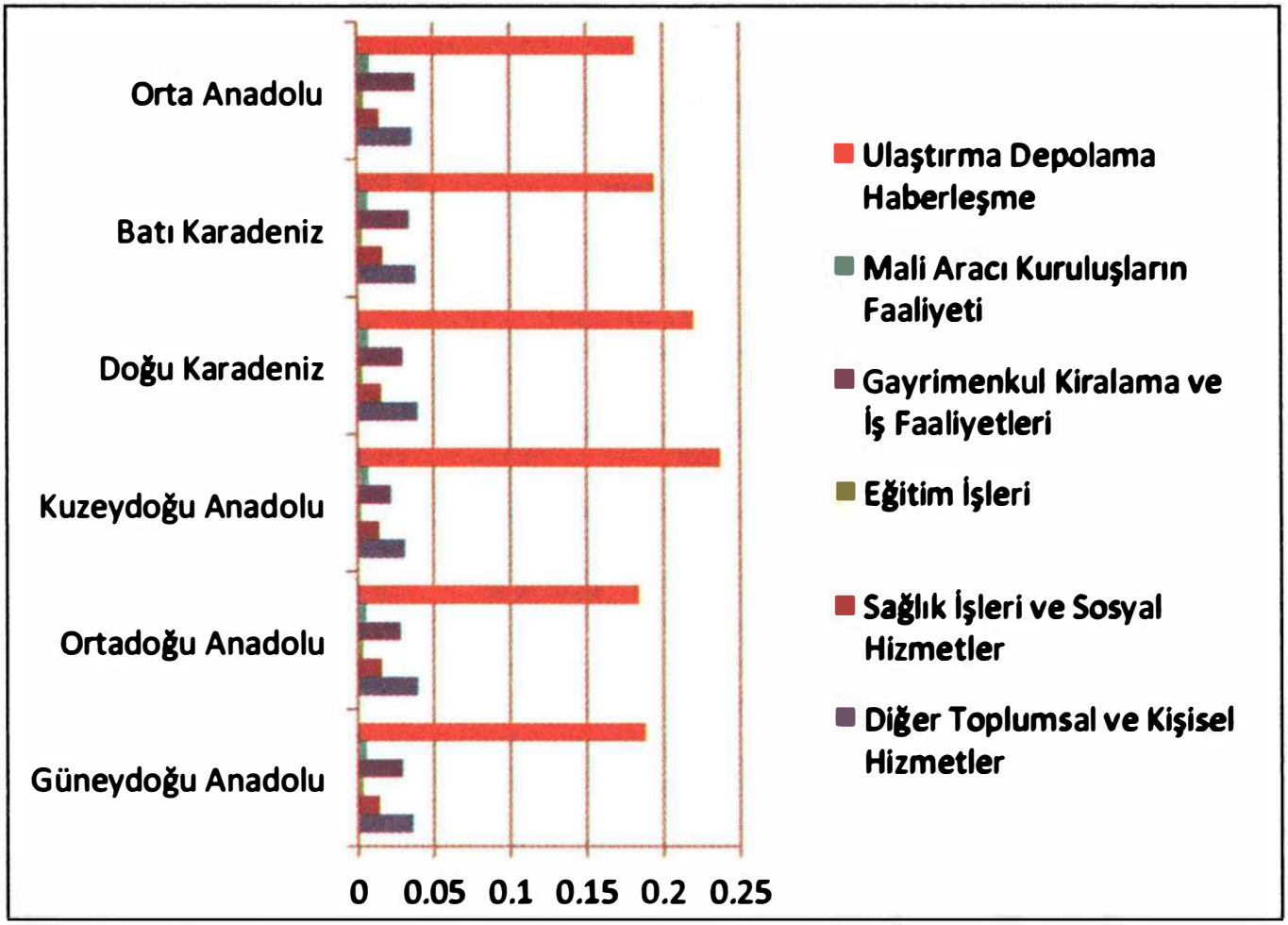

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

Ek Şekil 83. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerinin ve Bu İşyerlerinin İstihdamının Türkiye Toplamına Oranı (%) I

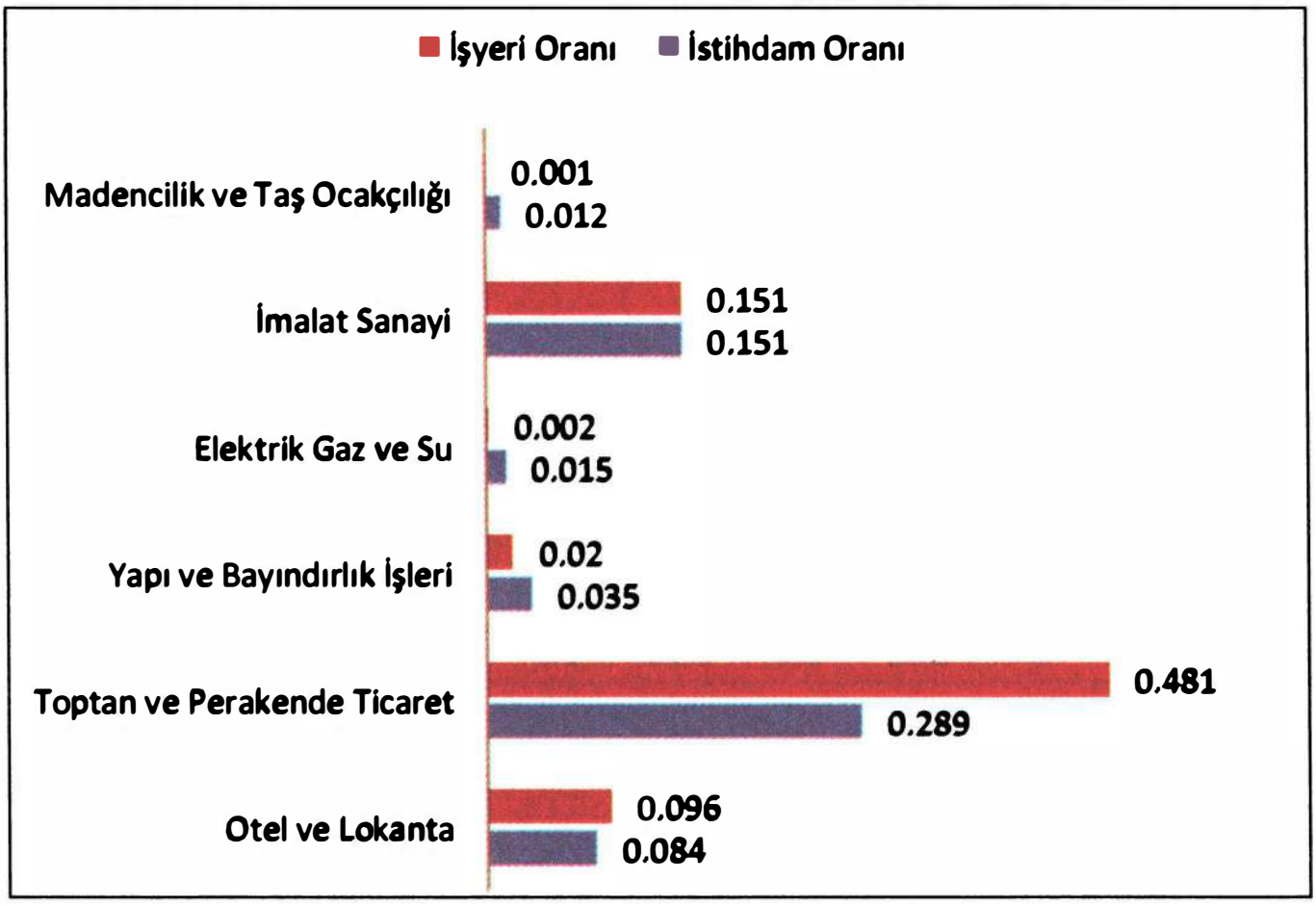

Ek Şekil 84. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerinin ve Bu İşyerlerinin İstihdamının Türkiye Toplamına Oranı (%) II

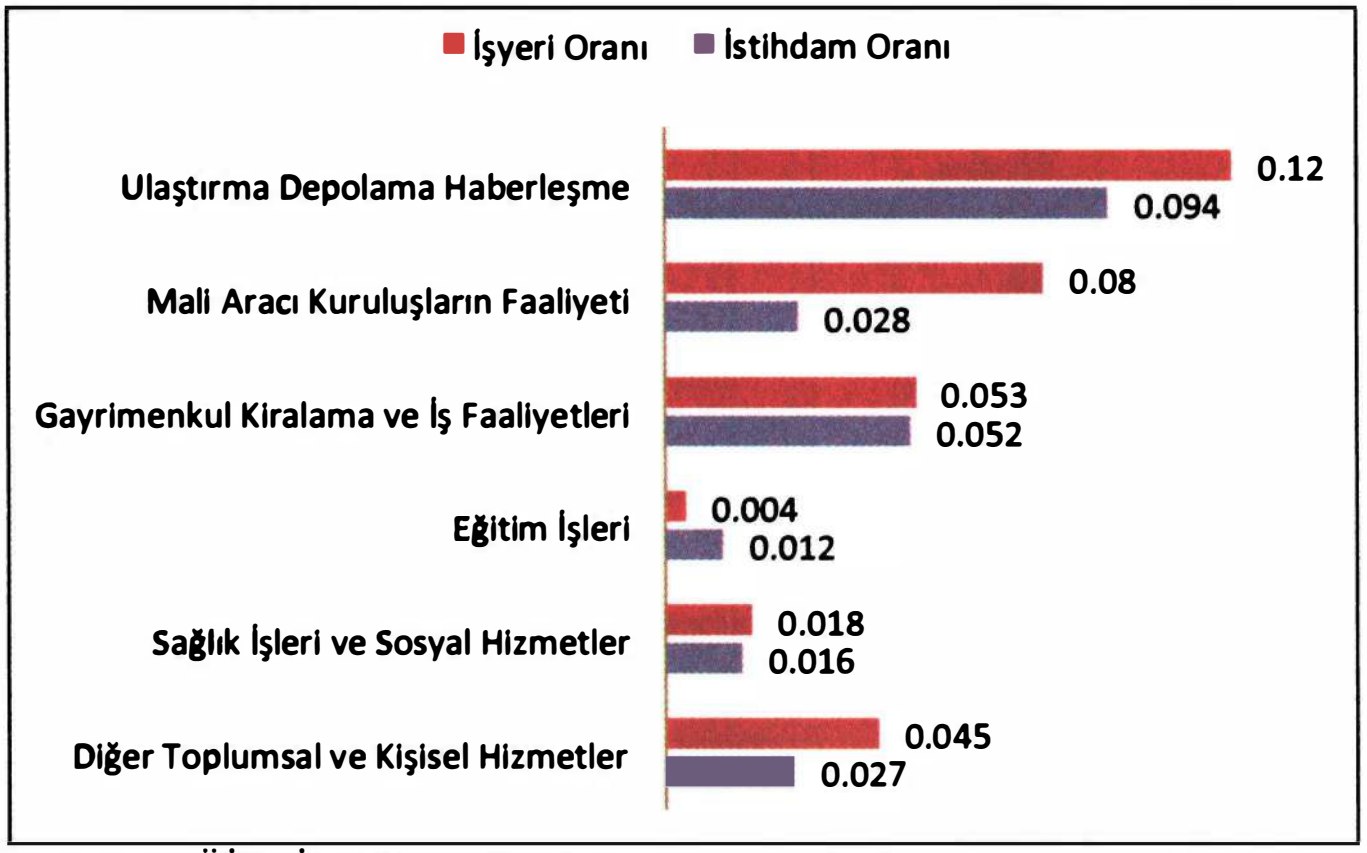

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2006'dan yararlanarak düzenlenmiştir.

Ek Şekil 85. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerine Ait İstihdam Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı (%) I

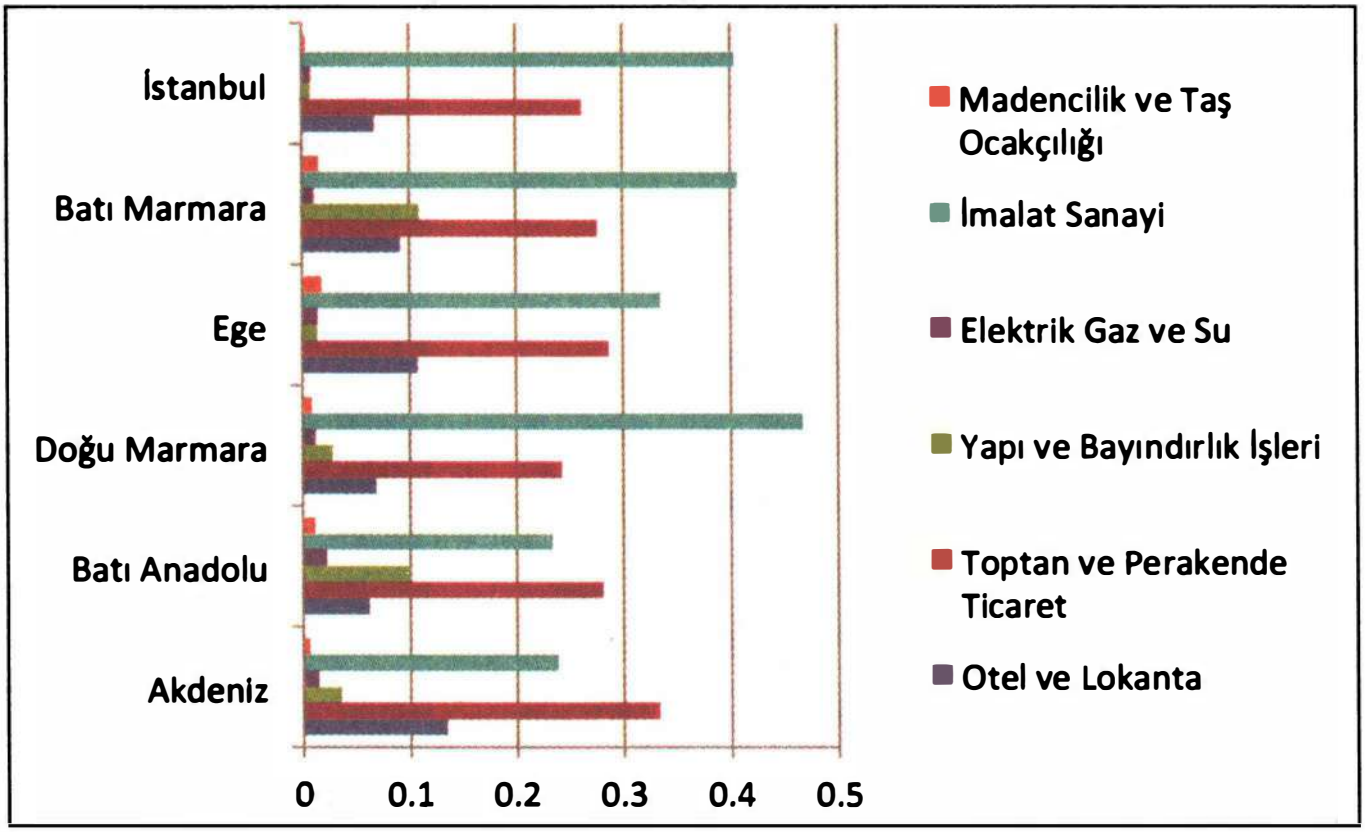

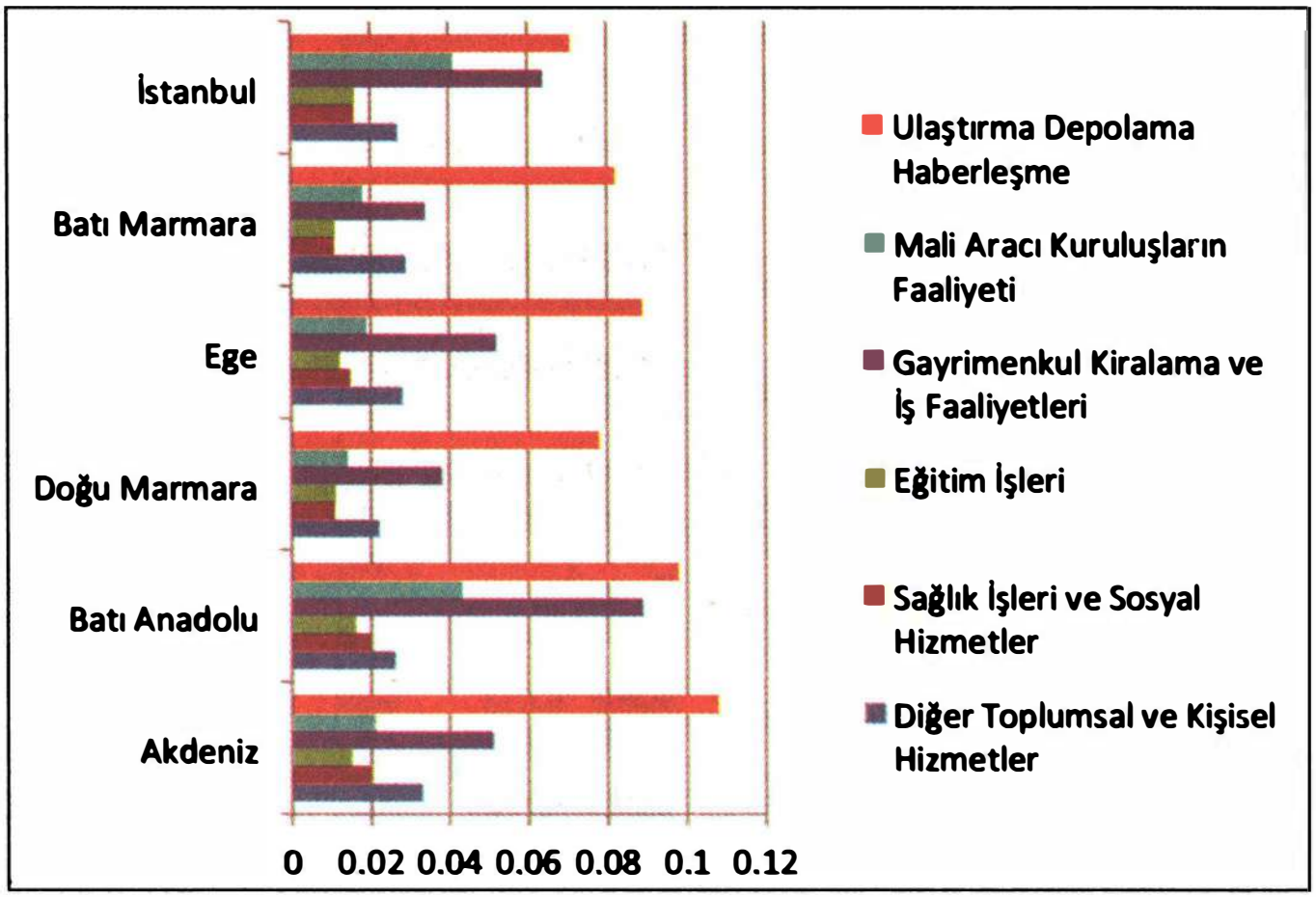

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

Ek Şekil 86. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyet Kısımlarındaki İşyerlerine Ait İstihdam Oranlarının Bölgelere Göre Dağılımı (%) II

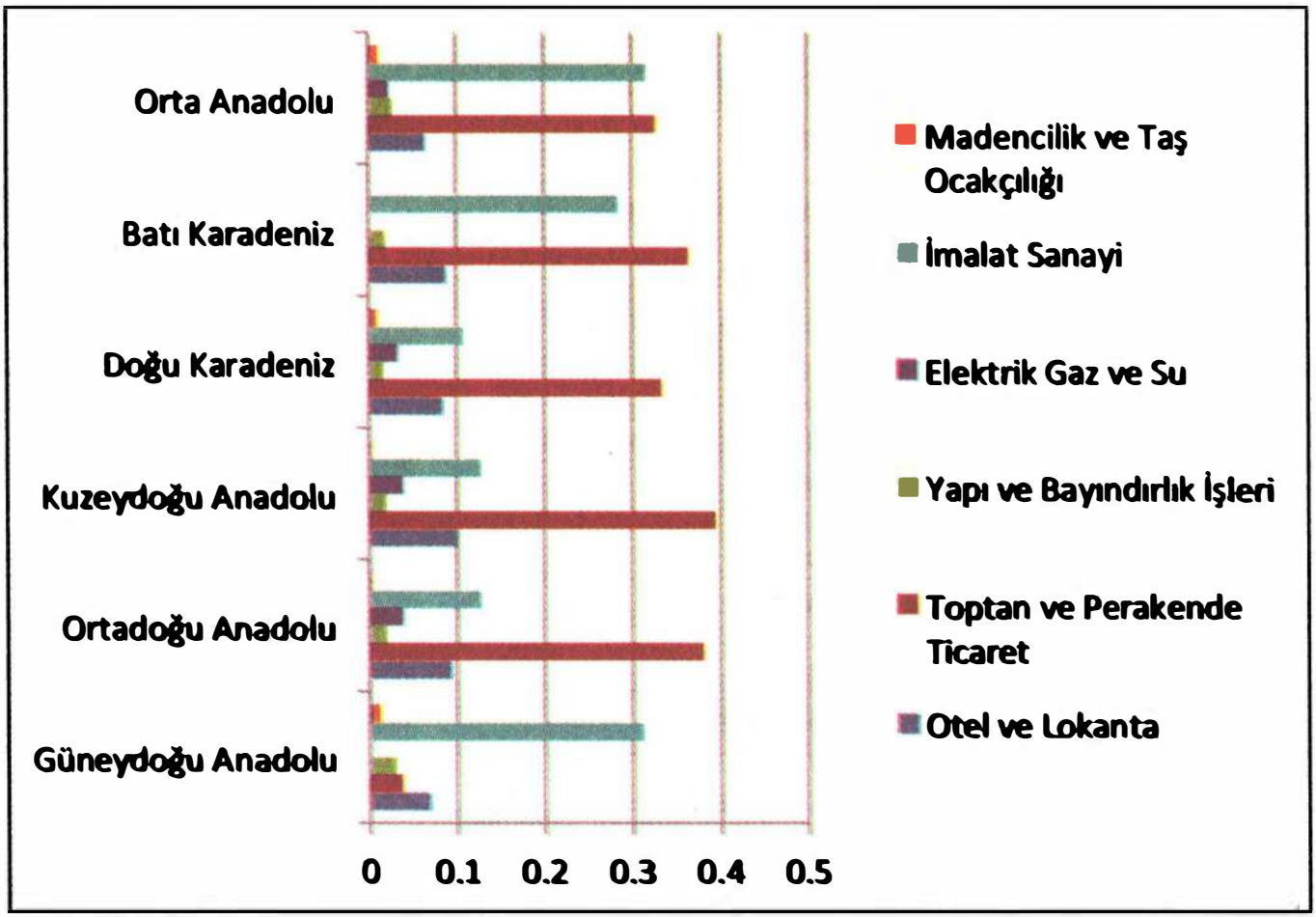

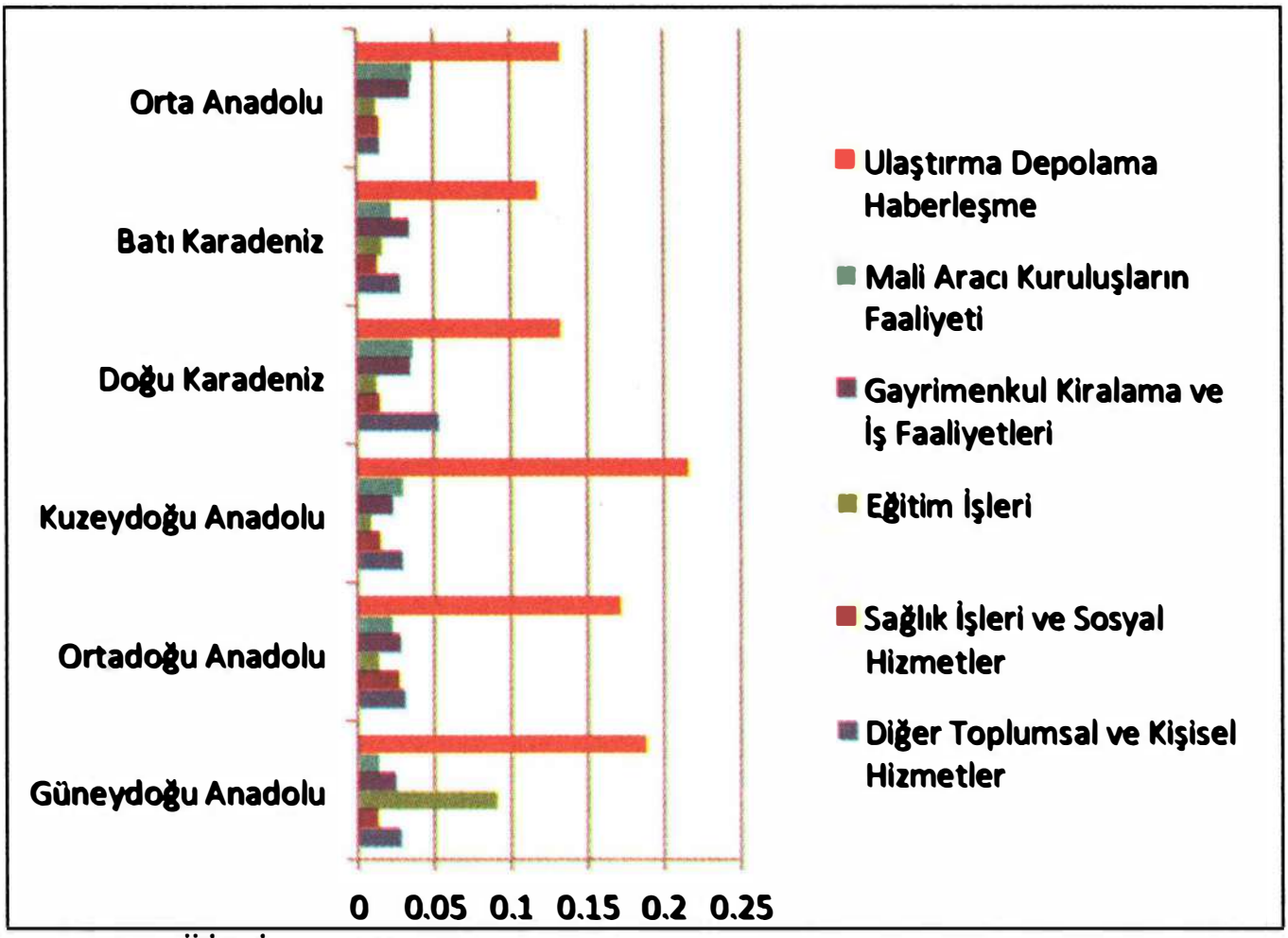

Kaynak: TÜİK İstatistikleri.

Ek Şekil 87. Türkiye'de 2007 Yıllarında İstihdam Edilenlerden Kayıt Dışı Olanların Dağılımı

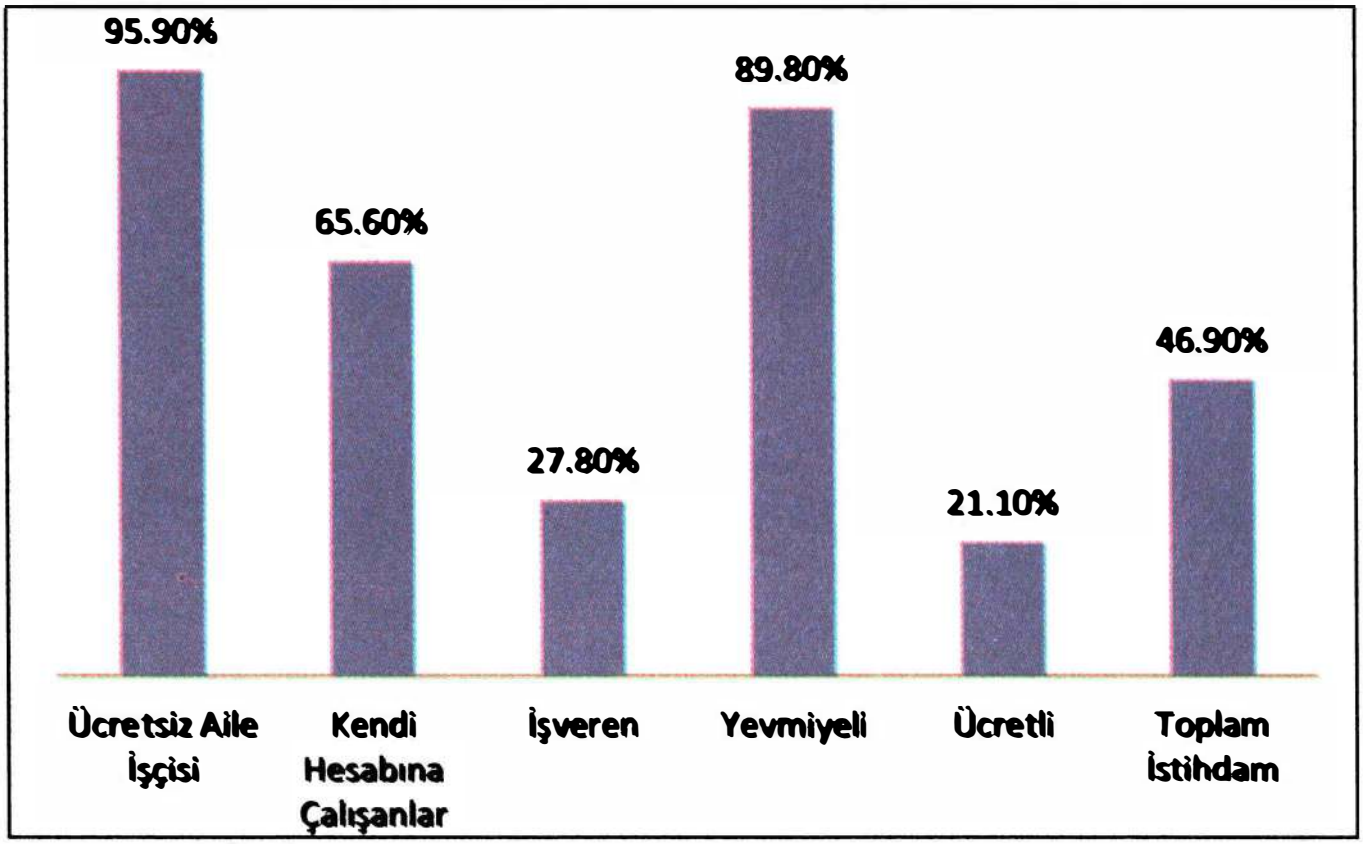

Kaynak: TÜİK İşteki Durum ve Ekonomik Faaliyetine Göre İstihdam Edilenler.

«Türkiye, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu, feodal üretim ilişkilerinin kısmi olarak çözülmesiyle birlikte, tarım ve tarım dışı faaliyetlerin büyük çoğunluğunun, küçük meta üretimiyle kapitalizmin etkisine girdiği bir toplumsal yapıya sahiptir.

Artıdeğer, doğrudan üretenlerden kapitalist ve feodal üretim ilişkileriyle alınmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin temsilcileri; üretim sermayesi, finans kapital ve tüccar sermayesi, feodal üretim biçiminin temsilcileri; büyük toprak sahipleri, zengin köylüler, tüccar ve tefeci sermayesidir...»

Bir ülkenin sınıfsal yapısını, üretim ilişkilerini, sınıflar arası mücadelenin dinamiklerini doğru tahlil etmek, bir bakış açısına sahip olma zorunluluğunun yanı sıra, doğruluğu tartışılmayacak, nesnel ve bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilmiş araştırmalara ait verilerin analizini gerektirir.

Bu kitap, yüzyıllardır geçirdiği tüm toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin izlerini üzerinde taşıyan Türkiye'nin; üretim ilişkileri ile üretici güçlerin oluşturduğu üretim biçimlerini ve bu üretim biçimlerinin, toplumsal yapısındaki derecelerini ortaya koymak üzere gerçekleştirilmiş uzun soluklu ve bilimsel bir çalışmanın ürünüdür.

Kaynak niteliğindeki bu çalışmanın, yarınların şekillendirilmesinde dünün ve bugünün anlaşılmasının önemini kavramış, okuyan ve araştıran herkesin yolunu aydınlatması umuduyla...

9 786058 260672